

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KASİDEDE ÖVGÜ KALIPLARI VE DİVAN ŞİİRİ ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ

Esra USLU

İzmir

2015

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KASİDEDE ÖVGÜ KALİPLERİ VE DİVAN ŞİİRİ ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ

Esra USLU

Danışman
Yrd. Doç. Dr. İlyas YAZAR

İzmir

2015

YEMİN

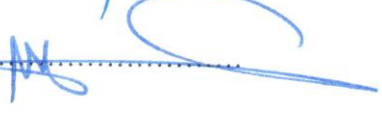
Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kasidede Övgü Kalıpları ve Divan Şiiri Öğretimindeki Yeri” adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Mayıs 2015

Esra USLU

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Programında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. İlker YAZAR
Üye : Prof. Dr. S. ALİ BOZKAPLAN
Üye : Doç. Dr. Serife YALÇINKAYA

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

04/06/2017

Doç. Dr. Ali Günay BALIM
Enstitü Müdürü

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10020383
Yazar Adı / Soyadı	ESRA USLU
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 35572924232
Telefon	5385635952
E-Posta	essrauslu@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Kasidede Övgü Kalıpları ve Divan Şiiri Öğretimindeki Yeri
Tezin Tercümesi	The Praise Phrases of Kaside and Its Role in Teaching Divan Poetry
Konu	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2015
Sayfa	470
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. İLYAS YAZAR 20594287984
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	Yok

Yukarıda bilgileri kayıtlı olan tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

01.07.2015

İmza:

ÖN SÖZ

Çalışmamızda, XIV-XIX. yüzyıl Divan Edebiyatı'nda kaside türü üzerinde övgü kalıplarından yola çıkılarak incelemeler yapılmış ve bunun eğitim sürecinde nasıl kullanılabileceği değerlendirilmiştir. Bu nedenle çalışmamızın ismi “Kasidede Övgü Kalıpları ve Divan Şiiri Öğretimindeki Yeri” olarak belirlenmiştir.

Bilindiği gibi kaside, divan nazım biçimleri içinde gazelle birlikte sanat ve estetik değer açısından önemli bir yer tutmaktadır. Memdûhun olumlu yönlerinin yüceltilerek toplum tarafından kabul gören vasıfların ön plana çıkarılması, methedilenden yola çıkılarak ideal bir modelin sunulması ve şairlerin hünelerini göstermede bir vasıta halini alması kasidelerin salt övgü şiiri olarak algılanmaktan öte estetik ile yüce bir amacın birleşiminden oluşan bir yapı olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

XIII. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadar geçen dönemi kapsayan kaside geleneği ile alakalı yapılmış, kasideye farklı açılardan bakan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların bir kısmı yüzyıl temelli olup daha çok biçim ve üslup ağırlıklıyken, bir kısmı da memdûhun padişah ve sadrazamlarla sınırlı tutulduğu, kasidelerin biçim ve anlam özelliklerine yoğunlaşan, yine yüzyıl temelli çalışmalardır. Tevhid, na't ve münacatların ayrı ayrı ele alındığı araştırmalar, kaside geleneği ile alakalı yapılmış diğer çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaside ile alakalı yapılmış her bir çalışma edebiyat bilimi ve tarihi alanında bir boşluğu doldurduğu, kaside geleneğine farklı açılardan bakmayı sağladığı için kıymetlidir. Kasidenin bütün türlerinin ele alındığı, methiyelerde tüm memdûhların araştırmaya dâhil edildiği ve yüzyılların birbirleriyle mukayese edilerek kasidenin gelişim ve olgunlaşma süreçlerinin genel bir çerçeveye ortaya konulduğu ve somutlaştırıldığı, kasidenin Divan Edebiyatı eğitimi sürecinde kullanımının ortaya konulduğu çalışmamızın da alana katkı sağlayacağı inancındayız.

Bu çalışmamızda XIV-XIX yüzyıl Anadolu-Osmanlı sahası şairlerinden yüzyıllardaki edebi verimlilik ve hareketlilik göz önünde bulundurulmak suretiyle her yüzyıldan belli sayılarda şair rastgele örneklem yoluyla seçilerek bir örneklem belirlenmiş ve bunun üzerinden araştırma yapılarak bulgular ortaya konulmuştur.

Çalışmamız giriş dışında üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın amaç ve önemi, sınırlılıkları, ilgili yayın ve araştırmalar , araştırma modeli, evren ve örneklem, veri toplama ve çözümleme süreçleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde genel olarak kaside türü hakkında bilgi verilmiş, XIV-XIX. yüzyılların genel edebi görünüşleri ve kaside geleneği ele alınmıştır. İkinci bölüm övgü kalıplarından yola çıkılmış, gerek yüzyıllar kendi içinde incelenerek gerekse birbirleriyle mukayese edilerek kaside geleneğinin ayrıntılı bir portresi çıkartılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde elde edilen bulgular ışığında genelde divan şiiri özelde ise kaside öğretiminin yapılandırmacı öğretim modeline uyarlanması hususu ele alınmıştır.

Çalışmamız için kırk üç divan şairinden oluşan bir örneklem belirlenmiştir. Örnekleme hükümdar şairler İlhamî ve Bahtî de dâhil edilmiş, Muhibbî ve Avnî ise kaside örneğine rastlanmadığı için çalışma dışında bırakılmıştır. Seçilen şairlerin divanlarının basılı veya elektronik ortamda bulunan tenkitli metinlerine ulaşılmış, kasideler tek tek incelenerek övgü kalıpları ve bu kalıpların yer aldığı beyitler tespit edilmiş, bilgisayar ortamında arşivlenmiş ve işlenmiştir. Elde edilen bulgular divanlardan seçilen beyitlerle desteklenmiş, beyitlerin ait olduğu şair, kaside ve beyit numaralarına yer verilmiştir. Beyitlerin künye bilgileri de sayfa sonunda dipnot olarak işlenmiştir. Aynı şekilde övgü kalıplarının da şair, kaside ve beyit bilgileri yanlarında verilmiştir. Faydalanılan tüm eser ve çalışmaların açık künye bilgileri araştırmanın sonunda yer alan kaynakçada gösterilmiştir.

Çalışmamızın bazı eksiklikleri, gözden kaçan hususları olmuştur. Bu çalışmanın her sürecinde değerli zamanlarını esirgemeyen, çalışmamızı titizlik ve sabırla değerlendiren ve kılavuzluk eden danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İlyas YAZAR'a, bu konuyu ele alıp çalışmamda beni teşvik eden ve yönlendiren hocam Prof. Dr. İlhan GENÇ'e, Türk Edebiyatı'nın her döneminde kendisini gösteren edebiyat ve sanat zevkini bana aşıl原因 bütün hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Esra USLU

İzmir 2015

İÇİNDEKİLER

Yemin	I
Ön Söz.....	IV
Kısaltmalar.....	X
Özet.....	XI
Abstract.....	XII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: XIV-XIX. Yüzyılların Edebi Özellikleri Ve Kaside.....	12
II. BÖLÜM: Kasidede Övgü Kalıpları	22
2.1. Dini Unsurlar İçin Kullanılan Övgü Kalıpları	23
2.1.1. Allah.....	24
2.1.1.1. Yaratıcılık	26
2.1.1.2. Bahşedicilik.....	28
2.1.1.3. Sonsuzluk.....	31
2.1.1.4. Güç ve Kudret Sahibi.....	34
2.1.1.5. Her Şeyi Bilme.....	35
2.1.1.6. Merhamet	37
2.1.1.7. Mükâfat ve Ceza Sahibi	38
2.1.1.8. Zâhir ve Bâtın	40
2.1.1.9. Sevgili	41
2.1.1.10. Yücelik.....	42
2.1.1.11. Adalet.....	46
2.1.1.12. Kur'an	47
2.1.2. Peygamber.....	52
2.1.2.1. Hz. Muhammed.....	52
2.1.2.1.1. Peygamberlik	54
2.1.2.1.2. Şefaat.....	59
2.1.2.1.3. Habîbullâh Olmak	61
2.1.2.1.4. Âlemlerin Efendisi Olmak	63
2.1.2.1.5. Tebliğ	64
2.1.2.1.6. Mucize.....	66

2.1.2.1.7. Soy	68
2.1.2.1.8. Yöneticilik.....	69
2.1.2.1.9. Adalet	72
2.1.2.1.10. Bilgili Olmak	73
2.1.2.1.11. Cömertlik	75
2.1.2.1.12. Dış Güzellik	77
2.1.2.1.13. İsim	78
2.1.2.1.14. Karakter.....	79
2.1.2.1.15. Memleket	80
2.1.2.1.16. Talih	81
2.1.2.1.17. Yücelik.....	81
2.1.2.1.18. Diğerleri	83
2.1.2.2. Diğer Peygamberler	87
2.1.3 Dört Halife	90
2.1.4. Ehl-i Beyt.....	101
2.1.5. On İki İmam.....	104
2.1.6. Tarikat Ehli	106
2.1.7. Diğer Din Büyükleri	114
2.2. Beşeri Unsurlar İçin Kullanılan Övgü Kalıpları	116
2.2.1. Padişah	117
2.2.1.1. Hükümdarlık	124
2.2.1.2. Yiğitlik	174
2.2.1.3. Cömertlik	191
2.2.1.4. Talih.....	200
2.2.1.5. Yücelik.....	205
2.2.1.6. Karakter.....	212
2.2.1.7. Adalet.....	216
2.2.1.8. Halifelik	228
2.2.1.9. Bilgili Olma	239
2.2.1.10. Dış Güzellik	242
2.2.1.11. Dindarlık	246
2.2.1.12. Asalet	248
2.2.1.13. At Binicilik.....	250
2.2.1.14. Şairlik.....	252

2.2.1.15. Meclis.....	254
2.2.1.16. İş Bilir Olma	255
2.2.1.17. Nüktedanlık.....	256
2.2.2. Şehzade	256
2.2.3. Sadrazam.....	266
2.2.3.1. Yöneticilik.....	268
2.2.3.2. Yiğitlik	276
2.2.3.3. Cömertlik	285
2.2.3.4. Yücelik.....	294
2.2.3.5. Karakter.....	299
2.2.3.6. Bilgili Olma	303
2.2.3.7. Talih	309
2.2.3.8. Adalet.....	312
2.2.3.9. Dindarlık	315
2.2.3.10. Meslek.....	317
2.2.3.11. İş Bilir Olma	319
2.2.3.12. Dış Güzellik	320
2.2.3.13. Diğer Vasıflar.....	321
2.2.4. Şeyhülislam.....	325
2.2.5. Vezir.....	347
2.2.5.1. Yöneticilik.....	349
2.2.5.2. Yiğitlik	352
2.2.5.3. Cömertlik	355
2.2.5.4. Yücelik.....	358
2.2.5.5. Karakter.....	360
2.2.5.6. Bilgili Olma	362
2.2.5.7. Talih	363
2.2.5.8. Adalet.....	364
2.2.5.9. Dindarlık	366
2.2.5.10. Meslek.....	367
2.2.5.11. İş Bilir Olma	368
2.2.5.12. Dış Güzellik	368
2.2.5.13. İsim	369
2.2.5.14. Asalet	370

2.2.6. Diğer Devlet Görevlileri	370
2.2.7. Şair	375
2.2.7.1. Şair Gözünden Kendisi	377
Şairlerin Kendi Gözünden Olumlu Özellikleri	377
Şairlerin Kendi Gözünden Olumsuz Özellikleri	405
2.2.7.2. Şair Gözünden Diğer Şairler	412
2.2.8. Sevgili	416
2.3. Diğer Unsurlar İçin Kullanılan Övgü Kalıpları	421
2.3.1. Şehirler	421
2.3.2. Dini Motifler	424
2.3.3. At	426
2.3.4. Söz ve Yazıyla Alakalı Unsurlar	429
2.3.5. Diğerleri	437
III. BÖLÜM: Eğitim Sürecinde Kaside Ve Övgü Kalıpları	439
3.1. Kasidenin Formal Eğitim Sürecindeki Yeri ve Kaside Öğretimi	440
3.2. Türk Edebiyatı Öğretiminde Kasidedeki Övgü Kalıplarının Diğer Türlerdeki Kullanım Formlarıyla İlişkisi	450
3.3. Kasidelerdeki Övgü Kalıplarının Gündelik Yaşamla İlişkisi	453
SONUÇ	456
KAYNAKÇA	458

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
Ank.	: Ankara
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Ens.	: Enstitüsü
Et.	: Erişim tarihi
Hız.	: Hazret
İst.	: İstanbul
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Talim Terbiye Kurulu
Ünv.	: Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire

ÖZET

Türk Edebiyatı'nın yüzyıllar süren bir periyodunu kapsayan Divan edebiyatında nazımın, nazım biçimleri içinde de kasidenin önemli bir yer vardır. Tevhit, münacat, hicviye, methiye gibi türleriyle kaside konu çeşitliliğine sahip bir nazım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Divan şiir geleneğinde oldukça fazla örnekleri verilen kasideler, şairinin estetik duyusu ve sanat kabiliyetini yansıtan, edebi değeri yüksek övgü şiirleridir.

Çalışmamızda kaside geleneği XIV. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadar yayılan bir dönemin örnekleme seçilmiştir. Yüzyılların genel edebi görünüşleri ve tekâmül süreçleri de göz önüne alınarak her yüzyılı yansıtan şairlere yer verilmiş, Yüzyılların edebi özellikleri birbirinden farklı olduğu için seçilen şair sayısı da her yüzyıl için eşit olarak belirlenmemiştir. Her sosyal tabakadan bilhassa birinci sınıf olarak nitelendirilen şairler seçilerek, divanlarının tenkidli metinleri esas alınmıştır. Kasideler konusuna ve yazılış amacına herhangi bir sınırlama getirilmeksizin biçim ve biçem açısından kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmuş, kasidelerin ayrıntılı okumaları yapılarak övgü kalıpları tespit edilmiştir. Elde edilen bulgu ve tespitler beyitlerle desteklenmiş, gerek beyitlerin gerekse övgü kalıplarının künye bilgileri çalışmamızda yer almıştır.

Kaside geleneğinde kendisine övgüde bulunan unsurlar dini unsurlar, beşeri unsurlar ve diğer unsurlar olmak üzere üç grupta toplanmış ve memdûhların dile getirilen vasıfları belirlenerek övgü kalıplarının hangi vasıflara yönelik olduğuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Övgü kalıplarının anlamsal derinliği, estetik yapılarındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya, tüm bunlar yapılırken de yüzyılların birbiriyle mukayese edilmesine gayret gösterilmiştir.

Divan şairi gözünde kasidenin salt övgüde bulunmak, gerçekçi olmayan söylemlerle, mübalağaya varan bir biçimde memdûhu yüceltmekten ziyade *idealin* peşinde olmak, toplumun karşısına memdûhu bir rol model olarak sunmak, hatta bu yolla ideal bir toplum yaratmak gibi farklı amaçlara katkıları ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda tespit edilen bulguların divan şiiri ve kaside öğretiminde yapılandırmacılık modeline nasıl uyarlanabileceği üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Divan Edebiyatı, Kaside, Övgü Kalıpları, Eğitim, Yapılandırmacılık

ABSTRACT

In order to make the results presented in our study understandable, the phrase of praise that forms the basis of our study should be clarified. What is meant by phrase of praise is the usage of noun or adjective phrases, metaphors and metonymies used for praising the memduh's in qasidas. While the phrases of praise that are not encountered in every couplet come up in certain parts of couplets, they might as well be extended to the entire couplet.

Anthologies of 43 poets including from 14th to 19th century, which were selected by random sampling among first and second class divan poets for this study in order to identify their qasidas. The protective attitude adopted by sultans and senior governors whereby they gathered many talented poets around them through communions of poetry had a considerable effect on formation and development of the relationship between the poets and memduh's, which occupies a very significant place in the tradition of qasida in divan literature. The literary circles that are thus established made it possible to create rich examples of the tradition of qasida, and the poets who were rewarded for their art were always eager to praise their memduh's.

The elements that made in praise ode tradition, are the human factors, religious factors and other factors. Memduh raised the qualifications specified, it attempts to explain the words of praise that for which qualifications. Deep sense of praise words, has revealed similarities and differences in aesthetic design, effort has been made to be compared with each other for centuries.

It will be possible to understand by the analysis of six centuries of divan poetry that viewing the qasidas as enclosed literary products that are not related to real life, and poets of qasidas as artists who are broken off from the rest of the society and who work solely with the motivation of reward, by ignoring their artistic talents, social engineering and guidance just because poets reflect the concept of "ideal". It is inferred from this study that praises made by divan poets on memduhs based on their traits as real persons should not be considered unrealistic and exaggerated attempts of exaltation. Divan poets, in fact, employed a perspective that served a purpose beyond praise. From that perspective, poets created a figure of "ideal", who should, as suggested to readers by poets, embody certain qualities.

Key Words: Diwan Poetry, Qasida, Phrase Words, Education, Constructivism in Education

GİRİŞ

Bu çalışmada Divan şiirinin altı asırlık bir periyodunu içine alan dönem dâhilinde ihtiva ettiği övgü kalıplarından yola çıkılarak kaside nazım biçiminin tekâmül süreçlerinin, gerek yüzyıl içi gerekse yüzyıllararası portresini yansıtacak biçimde ortaya konulması, kasidenin bilinen yazılış amaçlarını, divan şiiri içindeki sanat ve estetik değerini sorgulayarak kasidenin yeniden yorumlanması amaçlanmıştır. Elde edilen bilgi ve bulguların kaside temelli olarak Divan Edebiyatı öğretimi süreçlerinde nasıl kullanılabilceğine açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bunun için araştırmanın önemi, problem ve alt problemler irdelenerek çalışmanın örnekleme, sınırlılıkları üzerinde durulmuş, araştırma modeli, veri toplama ve işleme süreçleri hakkında bilgi verilmiştir:

1. Problem Durumu

Kaside ile alakalı yapılmış bir kısım çalışmalarla XV., XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Anadolu sahasında methiye türünde padişah ve sadrazam memdûhların methedilen vasıfları ortaya konulmuştur; bazı çalışmalarla ise kaside geleneği daha çok vezin, ölçü, redif ve beyit sayısı gibi biçimsel özelliği ağırlıklı olarak ortaya konulmuş, sayısal verilerden sıkça yararlanılmış, kasidelerin muhteva özellikleri ayrıntılı olmayacak şekilde ortaya konulmuş, çalışmaların sonunda örnek kasidelere yer verilmiştir; fahriyelerle alakalı çalışmayla, kasidede bir bölüm olarak yer alan fahriye, biçim özellikleri ve söz sanatları açısından incelenmiş, şiir ve şairlik ölçüleri hakkında genel çıkarımlar yapılmıştır; kaside geleneğinde zihniyet hususuna da değinilmiş ve yapılan bir çalışmayla XVII. yüzyıl kasideleri zihniyetin bir yansıması olarak incelenmiştir; yapılmış olan bir çalışmayla ideal hükümdar kavramı kök metaforlar üzerinden verilmiş; diğer bir çalışmayla da Sebk-i Hindî şairlerinde övme ve övünme üzerine yoğunlaşmış ancak bu iki çalışmada araştırma evreni daha sınırlı tutulmuştur.

Görüldüğü gibi kasideyle alakalı yapılmış her bir çalışma, geleneğin farklı bir boyutunu ele almış, alanda bir boşluğu doldurmuştur. Övgü kalıplarından yola çıkılarak kasidenin, bilhassa methiyelerin yüzyılları kapsayan ve yüzyılların gelişim açısından birbiriyle mukayese edildiği, kasidenin bütün türlerinin ve bütün

memdûhların incelemeye dâhil edildiği, ideal algısının kasidede şekillenişinin ve bu yönüyle kasidenin ideal toplum düzenindeki rolünün ele alındığı ve kasidenin günümüz eğitim süreçlerinde öğretiminin pragmatik boyutlarının ele alındığı çalışmamızın da bu alanda bir boşluğu dolduracağı inancı bizi böyle bir çalışma yapmaya yönlendirmiştir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamızın amacı kaside nazım biçiminin övgü kalıpları vasıtasıyla değerlendirilerek yüzyıllar arası mukayesesinin yapılması, gelişim sürecinin ortaya konulması, kasideden yola çıkarak XIV. ve XIX. yüzyıllar arası Divan Edebiyatı'nın "ideal" algısı ve methedilen unsurların vasıflarının değerlendirmesini yapmak ve elde edilen bulguların eğitim sürecinde nasıl kullanılabileceğidir. Bunun yanı sıra günümüz eğitim sisteminde bir sorun olan "kasidenin algılanışındaki kalıp ve klişe anlayış"ın dışına çıkarılması, kaside ve Divan Edebiyatı'yla alakalı önyargıların aşılması kasidenin sadece bir övgü malzemesi olmadığının gösterilmesi diğer amacımızdır. Kasidenin yeniden değerlendirilmesi ve yapılandırmacı öğretime uygulanması önemli bir hedef olarak görülebilir. Bu sebeple çalışmamız orijinal ve yeni görünmektedir.

3. Problem Cümlesi

Övgü kalıpları vasıtasıyla kasidenin tekâmülü nasıl anlaşılabilir ve elde edilen bulgular yapılandırmacı öğretim sürecinde nasıl değerlendirilebilir?

4. Alt Problemler

1. Kasidelerdeki amacın sadece gerçekçi olmayan övgüler yapmak olduğu yargısı doğruları yansıtmakta mıdır?
2. Kaside sosyal hayattan kopuk mudur?
3. Kaside temelinde Divan Edebiyatı'nın bütün olarak anlaşılması mümkün müdür?
4. Edebi bir tür olarak kasidelerin toplumsal yaşamdaki işlevleri nelerdir?

5. Kasidede memdûh kavramı yalnızca padişah, sadrazam, vezir, paşalar vb. gibi beşeri unsurları mı kapsamaktadır?

6. Toplumdaki ideal algısının kasidedeki şekillenışı nasıldır?

5. Sayıtlar

Çalışmamız için Divan Edebiyatı'nın XIV-XIX. yüzyıllar arası döneminde yer alan rastgele örneklem yoluyla seçilmiş 43 şairin divanları incelenmiş ve toplam 1113 kaside tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda çalışmada yer verdiğimiz şairler ve onlara ait kaside sayıları belirtilmiştir:

Yüzyıl		Şair	Kaside sayısı
XIV.	1	Ahmedî	72
XV.	2	Seyyid Nesîmî	1
	3	Şeyhî	15
	4	Ahmed Paşa	46
	5	Mihrî Hatun	13
	6	Mesîhî	22
	7	Karamanlı Nizâmî	11
	8	Necâtî Bey	25
	9	Hayâlî Bey	23
XVI.	10	Bağdatlı Rûhî	36
	11	Bâkî	27
	12	Fuzûlî	42
	13	Usûlî	4
	14	Edirneli Nazmî	10
	15	Taşlıcalı Yahya Bey	33
	16	Nev'î	8
	17	Azmizâde Hâletî	41
XVII.	18	Nev'izâde Atâyî	31
	19	Fehîm-i Kadîm	17
	20	Cevrî	80
	21	Nâbî	29
	22	Nef'î	63
	23	Şeyhülislam Yahyâ	6
	24	Nâ'ilî-i Kadîm	37
	25	Neşâtî	25
	26	Bahî (I. Ahmet)	23
	27	Koca Râgıp Paşa	3
XVIII.	28	Fıtnat Hanım	4
	29	Esrâr Dede	13
	30	Osmanzâde Tâ'ib Ahmed	14
	31	Nedîm	38
	32	Kânî	40
	33	Şeyh Gâlib	30

	34	Hoca Neş'et	3
	35	İlhâmî (III. Selim)	4
	36	Lebîb Efendi	29
XIX.	37	Osman Nevres	17
	38	Âdile Sultan	49
	39	Halet Bey	4
	40	Yenişehirli Avnî	47
	41	Leylâ Hanım	5
	42	Enderûnlu Vâsîf	27
	43	Keçecizâde İzzet Molla	47
	TOPLAM		1113

6. Sınırlılıklar

Kasidecilik eski bir geçmişe sahip bir nazım biçimidir. Bu çalışmamızda kaside ele alınarak övgü kalıpları yoluyla değerlendirmesi yapılmıştır. Her şeyden önce çalışmamız için övgü kalıbı kavramıyla neyin kastedildiğine açıklık getirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Divan edebiyatı yüzyıllara yayılmış, yüzlerce şair ve nâsire sahip geniş bir dairedir. Bu kadar geniş bir sahayı incelemek örneklem seçimini zorunlu kılmaktadır. Metinlerin çoğunluğunun günümüz Türkçesine çevrilmemiş oluşu diğer bunun da doğru okuma, anlamlandırma ve yorumlama konusunda ciddî bir güçlüğüne sebep olması diğer bir sınırlılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

7. Tanımlar

Kaside:

Arapça kast etmek, niyet etmek anlamına gelen kasd kelimesinden türetilmiş bir nazım şeklidir. Edebiyat terimi olarak önemli ve değerli kabul edilen din ve devlet büyüklerini övmek amacı güden şiirlere bu ad verilmiştir.

Övgü Kalıbı:

Kasidenin her türünde övgüye tabi tutulan ve yüceltilen Allah, peygamber, halife gibi dini unsurlar; padişah, sadrazam, şehzade gibi beşeri unsurlar ve at, şehir, kalem, söz gibi diğer unsurların methedildiği, daha çok telmih, istiare, teşbih gibi sanatlarla zenginleştirilmiş, sıfatların yoğun olarak kullanıldığı terkiplerdir.

Memdûh:

Kasidelerde methedilen, vasıfları yüceltilen her bir unsurdur.

9. İlgili Yayın ve Araştırmalar

Divan Edebiyatı'nda kaside üzerinde yapılan bu çalışmada öncelikle seçilen örneklem içinde yer alan şairlerin divanlarının tenkidli metinlerinden yararlanılmıştır. Çalışmamızda esas alınan şairlerin divanlarıyla ilgili aşağıda yer alan çalışmalar esas alınmıştır:

- Ak, C. (2001). **Bağdatlı Rûhî Divanı-Tenkitli Metin** (C. I). Bursa: Uludağ Üniv. Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2014, 11 20). **Ahmedî Divanı** (Elektronik Sürüm). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>
- Akkuş, M. (1993). **Nef'î Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S., Cunbur, M. (1990). **Fuzûlî Divanı**. Ankara. Akçağ Yayınları.
- Arslan, M. (2003). **Leylâ Hanım Divanı**. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ayan, H. (1981). **Cevri Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni**. Erzurum: Atatürk Üniv. Basımevi.
- (2000). **Nesimi (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni)**. Ankara: TDK
- Azaklı, İ. (1998). **Zübeyde Fıtnat Hanım'ın Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Kırıkkale Üniv/ Sosyal Bilimler Ens.
- Bilkan, A. F. (2011). **Nabi Divanı** (C. 1). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ceylan, Ö., Yılmaz, O. (2005). **Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr**. İstanbul: Kitap Sarayı Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (1977). **Yahya Bey Divanı**. İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları.
- Derdiyok, Ç. (2005). **Hâlet Efendi Divançesi**. Adana.
- Ertem, R. (1995). **Şeyhülislam Yahya Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gürel, R. (2007). **Enderunlu Vâsıf Divanı**. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Genç, İ. (2005). **Hoca Neş'et Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânının Tenkidli Metni**. İzmir.

Hakverdioğlu, M. (2007). **15. Yüzyılda Bir Kadın Hakları Savunucusu: Mihri Hatun Hayatı Şahsiyeti ve Divanı**. Amasya.

Horata, O. (1998). **Esrâr Dede Hayatı-Eserleri Şiir Dünyası ve Dîvânı**. Ankara.

İpekten, H. (1990). **Nâ'ilî Divânı**. Ankara: Akçağ Yayınları.

----- (1974). **Karamanlı Nizâmî Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanı**. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları

İsen, M. (1990). **Usûlî Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.

İsen, M., Kurnaz, C. (1990). **Şeyhî Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kalkışım, M. (1994). **Şeyh Gâlib Dîvânı**. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaplan, M. (1996). **Neşâtî Divanı**. İzmir: Akademi Kitabevi.

Karaköse, S. (2015, 01 04). **Nev'izâde Atayî Divanı** (Elektronik Sürüm). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10637,nevi-zade-atayipdf.pdf?0>

Kaya, B. A. (2003). **Azmizâde Hâletî Divanı**. Harvard: Harvard University.

----- (2010). **Osman Nevres ve Dîvânı**. Ankara.

Kayaalp, İ. (2009). **1. Ahmed ve Divanı**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniv./Sosyal Bilimler Enstitüsü

Köksal, M. F. (1991). **Seyyid Nesîmî'nin Yayımlanmamış Şiirleri**. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. S. 50. s.77-135. Ankara.

Kurtoğlu, O. (2014, 10 20). **Lebîb Dîvânı** (Elektronik Sürüm). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10623,lebibi-divanipdf.pdf?0>

Küçük, S. (2011). **Bâkî Dîvânı**. Ankara. TDK

Macit, M. (2015, 01 04). **Nedim Divanı** (Elektronik Sürüm). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10635,nedim-divanipdf.pdf?0>

Mengi, M. (1995). **Mesîhî Divanı**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Özdemir, H. (1996). **Âdile Sultan Divânı**. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

- Sadâvî, S. (1987). **Osmanzâde Tâ'ib Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniv./Sosyal Bilimler Ens.
- Tarlan, A. N. (1992a). **Ahmet Paşa Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- (1992b). **Necatî Beg Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- (1992c). **Hayâlî Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tulum, M., Tanyeri, M. A. (1977). **Nev'î Divanı Tenkidli Basım**. İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Turan, L. (1998). **Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu'arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniv./Sosyal Bilimler Ens.
- Üst, S. (2014, 12 15). **Edirneli Nazmi Divanı** (Elektronik Sürüm). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10604,edirneli-nazmi-divani-sayfa-1-1989pdf.pdf?0>
- Üzgör, T. (1991). **Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Yılmaz, K. (2001). **III. Selim (İlhâmî) Hayatı, Edebi Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni**. Edirne.
- Yazar, İ. (2010). **Kânî Dîvânı**. İstanbul: Libra Yayınları.
- Yorulmaz, H. (1989). **Koca Râgıp Paşa Dîvânı**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniv./Sosyal Bilimler Ens.

Konunun işleniş ve değerlendirme kısımlarında ise genel olarak mazmunlar üzerine yazılmış kitaplar, belâgat kitapları, sözlük çalışmaları ve edebiyat tarihlerinden yararlanılmıştır. Sıklıkla müracaat ettiğimiz kitaplar ve konuyla ilgili bazı çalışmalar şunlardır:

Yekta Saraç, Klâsik Edebiyat Bilgisi-Belâgat, İstanbul-2010

Belâgati geniş bir çerçevede ele alan kitap, önemli Türkçe belâgat kitaplarından biri haline gelmiştir. Belâgat ve fesahat hakkında bilgi verildikten sonra belâgati oluşturan meânî, beyân ve bedî konularına değinilmiştir. Sanatların tasnifinde mana ve lafız belirleyici olmuştur. İktibas, irâd-ı mesel tazmin ve telmih, “serikât-ı şi’riyye ve müşterek malzemeyi kullanmaya dayalı sanatlar” başlığı altında incelenmiştir.

“Belâgate dâhil edilen hünerler” adı altında farklı ses, söz ve anlam oyunlarından bahsedilmiştir.

Haluk İpekten, Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz, İstanbul-2010

Nazım şekilleri ve aruz adı altında iki ana bölümden oluşmaktadır. Nazım şekilleri, beyitlerle oluşan ve bentlerden oluşan nazım şekilleri olarak iki grupta incelenmiştir. Nazım şekilleri içinde yer alan kaside de şekli hususları bakımından ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Türk Dili Dergisi, Divan Şiiri Özel sayısı, 1986, S.415-416-417

Divan şiirinde nazım biçimleri hakkında teferruatlı bilgi veren altı, Çağatay Şiiri hakkında bilgi veren bir makaleden oluşmaktadır. Mehmet Çavuşoğlu’nun kaside nazım biçiminin şekil özellikleri, sanat değeri, sunuluşu, değerlendirilişi hakkında bilgi verdiği ve kaside nazım biçiminden örnekler sunduğu bir makalesi çalışmamızda bize yardımcı olmuştur.

M. Ata Çatıkkaş, Şiirimizin Beyitler ve Mısralar Sözlüğü, İst.-2009

Üç ciltten oluşan ansiklopedik bir sözlük mahiyetindeki eserde Divan şiiri içinde yoğun olarak kullanılan kelime, tamlama ve mazmunların anlamlarına yer verilmiştir. Anlamı verilen söz ve söz öbeklerinin içinde geçtiği beyitlerden örnekler verilen eserde, beyitlerin sayısı söz ve söz öbeklerinin kullanım sıklığına göre belirlenmiştir. Beyitlerin daha çok meşhur ve sanat değeri yüksek beyitler olmasına dikkat edilmiştir.

Ahmet Talat Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, İst.-1993

Cemal Kurnaz’ın yayına hazırladığı eserde Klasik Türk Edebiyatı’nda şairlerin sıklıkla başvurduğu mazmunların izahı yapılmıştır. Alfabetik bir sırayla yer alan mazmunların izahında anlaşılmasını kolaylaştırmak maksadıyla yazar beyitlerden örnekler vermiştir.

Türk Dünyası El Kitabı, Ank.-1992, A-23

Üç ciltten oluşan eserin birinci cildinde Türk dünyasının coğrafya ve tarihi, ikinci cildinde dil, kültür ve sanatı, çalışmamızda bize asıl yardımcı olan üçüncü ciltte ise edebiyatı hakkında bilgi verilmiştir. Divan Edebiyatının XV. yüzyıla kadar olan dönemi bir bütün halinde verilmiş, XIX. yüzyıla kadar olan periyodu ise yüzyıl yüzyıl incelenmiştir. Divan Edebiyatı'nın nazım biçim ve türlerinin her asırdaki gelişimi ve öne çıkan şairlerine değinilmiş, edebiyatın genel çehresi hakkında bilgi verilmiştir.

Bu çalışmaların haricinde konuyla doğrudan ilgisi olan araştırmalar şunlardır:

Arslan, M. (2007). **XV. Yüzyıl Divanlarında Methiyeler.** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Ünv./Sosyal Bilimler Ens.

Aydemir, Y. (1994). **XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatında Kaside.** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Ünv./Sosyal Bilimler Ens.

Babacan, İ. (2001). **XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Kaside Nazım Şekli (Şekil ve İçerik).** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Ünv./Sosyal Bilimler Ens.

Baykut, H. (2010). **Sebk-i Hindî Şairlerinin (Nâilî, Neşâtî, Fehîm, Şehrî ve Şeyh Gâlib) Kasidelerinde Övme ve Övünme.** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Ünv./Sosyal Bilimler Ens.

Çakıcı, B. (1996). **Eski Türk Edebiyatında Kaside Nazım Şekli (XVI. Yüzyıl).** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Ünv./Sosyal Bilimler Ens.

Çakır, B. (2009). **Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenlerinin Kullandıkları Yöntem ve Tekniklerin Yapılandırmacı Yaklaşım Açısından Değerlendirilmesi: Trabzon Örneği.** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Ünv./Sosyal Bilimler Ens.

Gökmen, S. (2014). **XVII. Yüzyıl Tasavvuf Edebiyatı'nda Tevhidler.** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İst: İstanbul Ünv./Sosyal Bilimler Ens.

İsen, T. I. (2002). **Divan Şiirinde Fahriye.** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Ünv./Ekonomi ve Sosyal Bilimler Ens.

Kahraman, H. M. (2014). **Ortaöğretim Türk Edebiyatı Dersleri Öğretici Metinlerinde Kavram Haritalama Tekniğinin Kullanımı.** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Ünv./Eğitim Bilimleri Ens.

Kavalcı, O. (1992). **Divan Şiirindeki Na'tlarda Dini ve Tasavvufi Unsurlar.** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Ünv./Sosyal Bilimler Ens.

- Keskin, A. G. (1994). **Klasik Türk Edebiyatında Kaside Nazım Şekli (XIII.- XIV.- XV. Asırlar)**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Ünv./Sosyal Bilimler Ens.
- Kıyçak, Ö. (2010). **17. Yüzyıl Kasidelerinde Zihniyet Çözümlemesi ve Eğitim Sürecinde Kullanımı**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Ünv./Eğitim Bilimleri Ens.
- Koçin, A. (1998). **Divan Şiirinde Münacat**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Ünv./Sosyal Bilimler Ens.
- Onay, E. (2013). **15. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Kasidelerde İdeal Hükümdar Portresi ve Hükümdarın Metaforik Sunumu**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Ünv./Ekonomi ve Sosyal Bilimler Ens.
- Onur, E. (2007). **XVII Yüzyıl Kasidelerinde Methiye**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Ünv./Sosyal Bilimler Ens.
- Perk, G. (2008). **XVIII Yüzyıl Kasidelerinde Methiye**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Ünv./Sosyal Bilimler Ens.
- Uzun, Ş. (2012). **XVI. yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhid**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Ünv./Sosyal Bilimler Ens.
- Yağcı, D. (2007). **XVI Yüzyıl Kasidelerinde Methiye**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Ünv./Sosyal Bilimler Ens.

Arslan, Onur, Perk ve Yağcı'nın yapmış oldukları çalışmalarla XV., XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Anadolu sahasında methiye türünde padişah ve sadrazam memdûhların methedilen vasıfları ortaya konulmuştur; Keskin, Çakıcı, Aydemir ve Babacan'ın yapmış oldukları çalışmalarla da sırasıyla XIII-XV., XVI., XVII. ve XIX. yüzyılların kaside geleneği daha çok vezin, ölçü, redif ve beyit sayısı gibi biçimsel özelliği ağırlıklı olarak ortaya konulmuş, sayısal verilerden sıkça yararlanılmış, kasidelerin muhteva özellikleri ayrıntılı olmayacak şekilde ortaya konulmuş, çalışmaların sonunda örnek kasidelere yer verilmiştir; Onay, çalışmasında XV.-XVIII. yüzyılların her birinden seçtiği birer şairle kaside geleneği ve ideal hükümdar ilişkisini gölge, sığınak ve süs kök metaforları üzerinden vermeye çalışmış; İsen'in çalışmasında fahriyeler, biçim özellikleri ve söz sanatları açısından incelenmiş, şiir ve şairlik ölçüleri hakkında genel çıkarımlar yapılmıştır; Baykut çalışmasında seçmiş olduğu beş şairle Sebk-i Hindî geleneğinde kasidenin methiye ve fahriye bölümlerini ele almış ve memdûhların kişilik, yöneticilik ve sanat yönünden ele alınışlarını ortaya koymuştur; Kıyçak ise çalışmasında 17. yüzyıl kaside geleneğini zihniyet

özömlemesi üzerinden değerdendirerek yapılandırmacı eğitim sürecinde nasıl kullanılacağına dair çıkarımlarda bulunmuştur.

10. Yöntem

10.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma için literatür taraması yapılmıştır. Yazılı kaynakların incelenmesi ile elde edilen verilerin değerdendirilmesiyle ortaya çıkan bir çalışmadır. Pozitivist Yöntem, Akademik Pozitivizm (Araştırmacılık), Morfolojik Yöntem, Dilbilimsel Edebiyat Eleştiri ve Yapı Çözücölüğü yöntemleri kullanılmıştır.

10.2. Evren ve Örneklem

Çalışmamızda kasidecilik evren olarak, XIV-XIX. yüzyıllar kaside geleneğı içinde seçilmiş toplam 43 şairin divanı örneklem olarak seçilmiştir.

10.3. Veri Toplama Araçları

Belirlenen divanlardan fiş yöntemi ile övgü kalıbı olarak nitelendirdiğimiz ifadeler ve örnek beyitler künye bilgileri ile kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra yüzyılların edebi kimliğini tanıtıcı eserlerden ve kasideyle alakalı çalışmalardan edinilen bilgiler derlenmiş ve bütün bu veriler bir tasnife tâbi tutulmuştur.

10.4. Veri Çözömleme Teknikleri

Çalışmanın hazırlık evresinde çeşitli kaynaklardan konuyla ilgili bilgiler elde edilmiş, farklı kaynaklardan elde edilen bu bilgiler, ilgili başlıklar altında kullanılmıştır. Divanlardan tespit edilen beyitler ve övgü kalıpları methedilen unsurun vasıflarına göre tasnif edilmiş, asıl kaynağıımız olan divanlardan hangi ifadelerin hangi başlıklar altında teze gireceğine karar verilmiştir.

Çalışmamızda işlenen verilerin ve bulguların somutlaştırılması için grafiksel verilerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Grafiksel gösterimler, örneklem evrenimizde yer alan şairlerin kasidelerinden elde edilen bulgulara dayanmaktadır.

I. BÖLÜM

XIV-XIX. YÜZYILLARIN EDEBİ ÖZELLİKLERİ VE KASİDE¹

Yüzyılların edebi özellikleriyle paralel biçimde kaside nazım biçiminin gelişimini daha iyi anlayabilmek için kaside hakkında çeşitli edebiyat tarihlerinden derlenerek oluşturulmuş özet niteliğinde bilgi verilmesine ihtiyaç vardır. “Kastetmek, azmetmek, bir şeye doğru yönelmek” gibi anlamlara gelen kasd kökünden türeyen kasîde terim olarak “belli bir amaçla söylenmiş, üzerinde düşünülmüş, gözden geçirilmiş şiir” demektir. Kasideler, Arap edebiyatından kaynağını alan ve oradan Fars ve Türk edebiyatlarına yayılan, edebiyat terimi olarak daha çok önemli ve değerli kabul edilen din ve devlet büyüklerini övmek amacına yönelik olarak yazılan şiirlerdir. Divan Edebiyatı’nın kuruluş devrinden, son dönemine kadar bütün safhalarında karşımıza çıkan kaside, yüzyılların edebi gelişimlerine paralel olarak tekâmülünü sürdürmüştür.

Divan Edebiyatı’nın teşekkül devri olan XIV. asır, Türkçeye karşın Farsça şiir söylemenin yaygın olduğu, aynı zamanda Farsça şiir yazma tutumuna da tepkilerin gösterildiği ve Türkçe bilincinin uyandırılmaya çalışıldığı bir devirdir. Klasik şiir kural ve kaideleriyle asırlardır gelişimini sürdüren, aruz vezniyle uyumlu bir dile sahip Fars edebiyatı Türk şairler tarafından örnek alınmış ve Farsça şiirler söylenmiştir. Bu dönemde Türkçe bilincinin oluşmaya ve yaygınlaşmaya başlaması,

¹ Bu bölüm, övgü kalıplarından yola çıkarak kaside geleneğinin anlaşılmasında yüzyılların genel edebi görünümünün ve divan şiirinin tekâmül evrelerinin bilinmesinin yararlı olacağı düşüncesiyle yazılmıştır. Bu yüzden konu genel çerçevede ele alınmış ve aşağıdaki eserlerden yararlanılmıştır: Mehmet Çavuşoğlu, Kaside, Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı II, Divan Şiiri, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, S. 415-416-417.; Haluk İpekten, Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz, İst., 2002.; İlhan Genç, Edebiyat Bilimi Kuramlar-Akımlar-Yöntemler, İzmir, 2011; İskender Pala, Kaside, TDV İslam Ansiklopedisi, İst., 2001, C. 24, s. 564-566; İlhan Genç, Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Klasik Dönem, İzmir, 2010; İlhan Genç, Eski Türk Edebiyatı Tarihi Giriş, İzmir, 2014; Mine Mengi, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Ank., 2008; Faruk K. Timurtaş, Türkiye Edebiyatı (XII-XV. Yüzyıllar), Türk Dünyası El Kitabı, Ank., 1992, C. 3, S. A-23, s. 107-129; Haluk İpekten, Mustafa İsen, XVI. Yüzyıl Divan Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı, Ank., 1992, C. 3, S. A-23, s.130-156; Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, XVII. Yüzyıl Divan Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı, Ank., 1992, C. 3, S. A-23, s.157-184; Haluk İpekten, Mustafa İsen, XVIII. Yüzyıl Divan Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı, Ank., 1992, C. 3, S. A-23, s.185-207; Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, XIX. Yüzyıl Divan Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı, Ank., 1992, C. 3, S. A-23, s. 208-223; Mustafa İsen vd., Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Ank., 2009; Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İst., 2006.

devrin aydınlarının Türkçeye sahip çıkmasıyla birlikte Türkçe eserler yaygınlaşmaya başlamıştır.

Dini ve Tasavvufi eğilimlerin yoğun olduğu bu dönem şiirinde henüz Tekke-Tasavvuf Edebiyatı ile Divan Edebiyatı ayrışması söz konusu değildir. Kadı Burhaneddin, Nesîmî, Ahmedî gibi şairler, devrin önemli divan şairleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaside açısından bakıldığında, XIV. asır teşekkül devri olduğu için kaside çok yaygın bir tür değildir. Dönemin önemli şairlerinden Şeyyad Hamza'nın bir, Âşık Paşa'nın üç, Nesîmî'nin bir, Elvan Çelebi'nin bir, Ahmedî'nin ise 73 kasidesi mevcuttur. Devlet adamı olması nedeniyle hiç kaside yazmayan Kadı Burhaneddin kendini daha çok tuyuğlarda gösterirken, kaside alanında XIV. asrın en velûd şairi olarak Ahmedî öne çıkmaktadır.

XIV. yüzyılda daha çok dinî- tasavvufî ürünler veren edebiyatımız XV. yüzyıla gelindiğinde dinî- tasavvufî çizgi yanında yaşama sevinci ve estetik hazzın ön planda olduğu rindane çizgiye de sahiptir. Osmanlı için XV. yüzyıl, Timur'la yapılan Ankara Savaşı (1402), Yıldırım Bayezit'in ölümü gibi çalkantılı siyasi, askeri, ekonomik olaylarla başlamış ve devlet, içinde bulunduğu Fetret devri (1402-1413) de denen bu karmaşayı, I. Mehmet'in tahta geçmesiyle atlatmış ve kuruluşunu tamamlamıştır. Osmanlı'nın yüzyıl başında siyasi istikrarsızlığını aşarak kuruluşunu tamamlaması edebiyatı da etkilemiş, Divan Edebiyatı tam manasıyla kurulup yerleşmiş, gelişmiş ve klasik bir hale gelmiştir.

XV. yüzyılda Anadolu sahasında hüküm süren Karamanoğulları, Germiyanogulları ve Osmanlı, kültür-sanat faaliyetlerine önem vermişler, edebi muhitler oluşturarak yüzyılın ilk yarısında Şeyhî, Ahmed-i Dâî gibi şairlerin yetişmesine ortam hazırlamışlardır. Osmanlı'nın siyasi, askeri olarak güçlenmesi ve diğer beyliklere üstün gelmesi Anadolu'daki otoritenin temsilcisi olmasını sağlamıştır. Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un fethiyle yeni bir çağ başlatan Osmanlı, beylikten imparatorluğa geçiş süreci yaşarken bu durum çeşitli edebiyat tarihçileri tarafından Osmanlı'nın yaşadığı bir Rönesans'a benzetilmiş; bilim, sanat ve edebiyat gözle görülür biçimde gelişmiş, özellikle İstanbul ve çevresi önemli bir kültür ve bilim merkezine dönüşmüştür. Devletin özgüveni ve yeni hayat tarzı şairlerdeki yaşama sevincini arttırmış, XIV. yüzyılda Ahmedî'de izleri görülen, güzeli ve güzellikleri dile getirerek estetik haz alma anlayışı olarak özetleyebileceğimiz

rindâne şiir tarzı Ahmet Paşa ile başlamış ve Necâtî Beg ile devam ederek sonraki yüzyılın en önemli şairlerinden “Sultânü’ş-Şu’arâ” Bâkî’ye zemin hazırlamıştır.

Türkçe açısından XV. yüzyıl, Eski Anadolu Türkçesi’nden Osmanlı Türkçesi’ne geçiş sürecidir. Divan Edebiyatı’nda bu yüzyılda kullanılan dil Arapça, Farsça kelime ve terkeb ağırlıklı, gittikçe külfetli hal alan ve sadelikten uzaklaşan bir Türkçe olmuştur. Osmanlı Türkçesi, yabancı kelime ve terkipleri kendi fonetiği ve söyleyişi içinde kaynaştırmış ve klasik manada tam bir edebiyat dili oluşmuştur. Ancak bu süreç çok kolay olmamış; özellikle Arapça ve Farsçaya karşı duyulan özentî tepkilere neden olmuş ve bu tepkiler de Mesihî gibi şairler tarafından dile getirilmiştir. Bu yüzyılda Türkî-i Basit adıyla anılan, Aydınî Visâfî’nin kuruculuğunu yaptığı, sonraki yüzyılda da Edirneli Nazmî, Tatavralı Mahremî gibi temsilcileri olan, külfetli şiir diline karşılık sade Türkçeyle yazma anlayışı da bu tepkinin bir yansıması olmuştur.

XV. yüzyılda şairlerin genel eğilimi, üslup ve işlenen konular ele alındığında Klasik Türk Edebiyatı’nda üç temel üslup bulunmaktadır. Bunlar Klasik Üslup, Dinî Edebiyat Üslubu ve Türkî-i Basit Üslubu’dur. Klasik Üslup, Arap ve bilhassa Fars edebiyatlarının yoğun etkisinin söz konusu olduğu, XVI.-XVII. yüzyıllarda en verimli örneklerini verecek olan üsluptur. Dini Edebiyat Üslubu, Tekke-Tasavvuf Edebiyatı’ndan bağımsız olarak biçim bakımından mesnevî ağırlıklı, daha çok halka hitap eden, sonraki yüzyıllarda ise Divan Edebiyatı’ndan ayrışan edebi eğilimdir. Türkî-i Basit Üslubu¹ ise Klasik Türk Edebiyatında sade Türkçeyle şiir yazma akımı olarak nitelendirilen ancak sonraki yüzyıllarda Klasik Tarzın gelişimini sürdürürken devam ettirilemeyen bir üsluptur.

Sanatkâr ve âlimlerin yetişmesinde Osmanlı Devleti’nin kültürlü, âlim ve sanatkâr devlet adamlarının himayelerinin rolü olmuştur. Osmanlı saray ve çevresinde, şairlerin himaye edilmesi bir gelenek halini almış, şairler sanatları ve maharetleri ölçüsünde ihsana mazhar olmuşlardır. Devlet erkânı içinde şiir yazmakla uğraşmış, hatta mürettep bir divan düzenleyecek kadar da yetkinliğe ulaşmış şahsiyetler mevcuttur. II. Murat, Osmanlı hanedanı içinde şiir söyleyen ilk padişah’tır. Murâdî mahlasıyla şiir söyleyen II. Murat’tan sonraki II. Mehmet Avnî mahlasıyla,

¹ Türkî-i Basit adı ilk kez Fuat Köprülü’nün 1928’de yazdığı “Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirlerinden” adlı makalesiyle zikredilmiştir. (Genç, 2014, s. 345)

II. Bayezit ise Adlî mahlasıyla şiirlerini yazmış ve divanlarında toplamışlardır. Ayrıca Cem Sultan Cem mahlasıyla, Şehzade Korkut ise Harîmî mahlasıyla şiirler yazmıştır.

Germiyan sahasında yetişen Ahmed-i Dâî, Şeyhî, edebiyatımıza yeni bir soluk getiren Ahmed Paşa, halk dili unsurlarını kullanan Necâtî Beg, Seyhî'nin yeğeni Cemâlî, Karamanlı Nizâmî, Bergamalı şair Sarıca Kemal, Mevlid şairi Süleyman Çelebi, Cafer Çelebi, Mesihî ve kadın şairlerden Mihrî Hatun ve Zeynep Hatun gibi isimler XV. yüzyılın edebi görünümünde önemlidir.

Memdûhunu övmek ve övünmek maksadıyla yazılan, şairlik yeteneğinin ispatında başlıca belge olarak görülen kasidenin güzel örnekleri elbette dile ileri derecede hâkimiyeti olan şairler tarafından yazılabilir. Edebi dile hâkimiyetin olması için ise edebi dil teşekkülünün tamamlanmış olması gerekir. XV. yüzyıla gelindiğinde Türk dilinin Eski Anadolu Türkçesi'nden Osmanlı Türkçesi'ne geçtiğini görüyoruz. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren olgunlaşmasını tamamlamış edebi dil, dönem şairlerine de dili estetik biçimde işleme fırsatı vermiş ve kaside bir önceki yüzyıla nazaran bir hayli ilerlemiştir. XIV. yüzyılın karmaşık ve istikrarsız siyasi düzeni yerini güçlü, otoriter ve istikrarlı bir devlet düzenine bırakınca sanat ve edebiyat da bundan etkilenmiş, kasideler nitelik, nicelik yönüyle zenginleşmiş, tevhid, münacat, na't, methiye başta olmak üzere pek çok türde sanatlı, estetik değeri yüksek örnekleri verilmiştir.

XVI. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı doğuda İran'dan batıda Macaristan'a; kuzeyde Kırım'dan güneyde Afrika'ya kadar sınırlarını genişletmiş, Osmanlı kültür ve otoritesi Rumeli'de iyice sağlamlaşmıştır. Osmanlı için siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel anlamda zirve sayılan XVI. yüzyılda edebiyat da diğer alanlarda olduğu gibi mükemmelliğe erişerek klasik ve yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. XVI. yüzyıl Türk kültür ve medeniyetinin bu denli gelişmesinde elbette devleti yönetenlerin izlemiş oldukları politikalar etkilidir. Sanatçılar ve âlimler devlete sağladıkları itibar nedeniyle hep önemli olmuşlar ve her yüzyılda himaye görmüşlerdir. Bütün Türk devletlerinde bu nedenle sanatçılar ve bilim adamları savaşların en önemli ganimetleri sayılmışlar ve savaş sonunda zafer elde eden hükümdarlar o ülkede ne kadar sanatçı ve âlim varsa kendi başkentlerine götürmüşlerdir. XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u bilim ve kültür merkezi haline getirerek bir nevi İslam Rönesans'ı başlatma yolundaki adımları kendisinden sonra gelen II. Bayezit, Yavuz

Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman başta olmak üzere devam ettirilmiş, farklı ülkelerden âlim ve sanatçılar payitahta getirilmiştir. İmparatorluk olmayla gelen çok kültürlülük, devletin istikrarı, refahı ve tüm bunların sağladığı özgüven, Osmanlı'nın kendine has kültürünün inşasını kolaylaştırmıştır. İran ya da Arap modeline bağlı kalmaksızın edebiyat, mimari ve diğer pek çok alanda kendi üsluplarını meydana getirmiştir.

XVI. yüzyıla gelindiğinde edebiyat alanında klasik bir devir başlamış, yüzyılın ilk yarısındaki Ahmet Paşa ve Necati Beg'den sonra edebiyat, daha da olgunlaşıp sanatsal mükemmelliğe ulaşmıştır. XVI. asır edebiyat araştırmacılarının ortak kanaatiyle Türk edebiyatının yüksek ve gelişmiş bir devri kabul edilmiştir. XVI. yüzyılda da şairler saray ve çevresi tarafından teşvik edilmiş ve himaye görmüşler, bunun sonucu olarak sanatlarını rahatlıkla icra edebilmişlerdir. Bu sayede bu asırdaki nitelikli şair ve nâsir sayısı önceki yüzyıllara nazaran artış göstermiştir. Sanatla, bilhassa şiirle meşguliyeti seven Osmanlı hanedanı ilk hükümdar şairini XV. yüzyılda II. Murat ile yetiştirmiş, bu asırda da hükümdar şairler yetiştirmeye devam etmiştir. Adlî mahlaslı II. Bayezit, Muhibbî mahlaslı I. Süleyman, Selimî mahlaslı I. Selim, Şehzâde Korkut, II. Selim, III. Murat ve Muhlisî mahlaslı Şehzade Mustafa hükümdar ve şehzade şairler olarak divan şiirinin estetik değeri yüksek örneklerini vermişlerdir.

Doğuda ve batıda sınırların genişlemesi, halifeliğin Osmanlı bünyesine geçmesi sonucu bölgede elde edilen maddi ve manevi hâkimiyet beraberinde kültürel etkileşimi getirmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak dilin kullanım alanında bir genişleme olmuş, Türkçenin diğer dillerle etkileşimi artmıştır. Bu etkileşimin bir sonucu olarak da edebi dil, bir önceki yüzyıla göre daha ağır ve külfetlidir. Hatta şiir dilinin sadelikten uzaklaşıp giderek ağdalı bir hal alması bazı şairleri daha sade bir dille yazma konusunda harekete geçirmiş, Aydınî Visalî ile XV. yüzyılda başlayan Türkî-i Basit akımı, bu asırda Edirneli Nazmî ve Tatavralı Mahremî ile devam etmiştir.

Klasik Türk Edebiyatı XVI. yüzyılda olgunluk düzeyine erişmiş ve daha önceki asırlarda model alınan Fars edebiyatını taklit etmek yerine kendine özgü kuralları olan klasik bir sanat ve estetik anlayışı yaratılmış, çeviri ağırlıklı edebiyat telif ağırlıklı bir hal almıştır.

XVI. asrın model şairleri Fuzûlî ve Bâkî'dir. Bunların yanında Hayâlî, Rûhî, Nev'î, Taşlıcalı Yahya, Usûlî ve birçok şaire üstadlık etmiş olan Zâtî, devrin diğer önemli simalarıdır.

Kaside açısından bakıldığında Divan Edebiyatı, İran şiirini model alan üç asırlık bir kuruluş devrinden sonra kendi kaside geleneğini yaratmıştır. İmparatorluğun her bakımdan en ihtişamlı devri olan XVI. yüzyılda kaside geleneği de en verimli devirlerinden birini yaşamıştır. Yüzyılın başında Necatî Beg, sırasıyla Zâtî, Hayâlî, Fuzûlî, Taşlıcalı Yahyâ, Bâkî ince hayaller ve estetik mükemmellikle yoğrulmuş sanatlı söyleyişleriyle bu türün klasik biçimine dair esasları da belirlemişlerdir. Övgü ilkesine dayanan kasidecilikte memdûhun niteliği kasidenin niteliğini de belirler. Bu bağlamda düşünüldüğünde her bakımdan altın çağını yaşayan Osmanlı coğrafyasında maddi, manevi her açıdan güçlü memdûhların varlığı nitelik ve nicelik açısından kaside geleneğini etkilemiş ve şekil mükemmelliği bu alanda da kendini göstermiştir. Bu yüzyılda yaşayan şairler özgün buluşları ve ince hayallerle örülmüş terkipleriyle kasideciliği de şekillendirmiş, bu türün klasik biçimini de oluşturmuşlardır.

Osmanlı için duraklama dönemi olan XVII. asıra gelindiğinde edebiyat, yüzyılın diğer kurumlarındaki eğilimin aksine gelişimini sürdürmüştür. Bu asrın, şair sayısı bakımından kendinden önceki ve sonraki asırlardan çok daha verimli olduğu göze çarpmaktadır. Bahtî mahlasıyla şiirler yazan I. Ahmet, Fârisî mahlaslı II. Osman gibi hanedan mensuplarından başlayarak kendileri de şair olan Şeyhülislam Yahyâ, Şeyhülislam Bahâyî gibi birçok devlet ileri geleni şiir meclisleri düzenleyerek edebi yaşamı canlı tutmuş, şairlere bulundukları ihsanlarla da şairliği teşvik etmişlerdir.

XVII. yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı, diğer asırlara göre daha yerleşmiş kural ve kaidelere sahip, daha yerli bir mahiyettedir. Şiire giren yerli unsurlar aracılığıyla İran edebiyatının etkisi daha da azalmış, yüzyılın ilham kaynağı XVI. yüzyıl Osmanlı sahası şairleri olmuştur.

Siyasi ve sosyal açıdan bakıldığında, çalkantılı bir görünümün hâkim olduğu XVII. yüzyılda, tüm bu karmaşalar edebiyata da yansdığı için şair ve nasirler önceki asırlara göre sosyal hadiselerle daha fazla eğilim göstermiş, sosyal tenkitin amaçlandığı hiciv ve hezeliyat ön plana çıkmıştır.

XVII. yüzyıla kadar şekil ve içerik olarak mükemmel örnekler veren Klasik Türk Edebiyatı edebiyatın genel eğilimi doğrultusunda XVII. asırda da gelişimini sürdürür. Asırlar boyu işlenerek şekil mükemmelliğine erişen şiir dili, zamanla durağan bir hal almaya başlayınca bu durumu fark eden bazı şairler şiir dilinde yenilik ve orijinal unsurlar aramış, yeni üsluplar yaratmaya çalışmışlardır.

Sebk-i Hindî, bu asırda öne çıkan edebi üsluptur. XVII. yüzyılın ortalarında Osmanlı sahasında oldukça geniş ölçüde görülen bu temayül İran'da doğmuş ancak Safeviler devrindeki ağır taassuptan bunalan ve Hindistan'a göç etmek zorunda kalan şairler tarafından Hindistan'da geliştirilmiştir. Söz ve anlam olmak üzere iki temel unsurdan meydana gelen şiirde daha çok anlama önem veren Sebk-i Hindî'de tasavvuf ve hayal unsurlarından geniş ölçüde yararlanılmıştır. Gerçek mana dışında mecaza yöneliş olmuş, gerçeklerin sınırlı hale geldiği bu üslupta ıstırap temel unsur olmuştur. Bu üslupta hayal gerçeğin önüne geçince mantık zorlanmış ve her şey mübalağalı olarak düşünüldüğü için mübalağa önemli bir sanat haline gelmiştir.

Bu üslubun diğer bir özelliği de geleneksel mazmunların yerine yeni mazmun ve söyleyiş kalıplarının kullanılmasıdır. Sebk-i Hindî'de anlamın önemli olması elbette söyleyişin bir kenara atıldığını göstermez. Aksine üslupçu bir yapıda olan Sebk-i Hindî şairleri sözün ince ve nazik olmasına, fazla sözden kaçınılarak kısa ve derin söyleyişin esas olmasına özen göstermişlerdir. Üsluptaki bu tutum şiirlerin şeklini de etkilemiş ve şiirler kısalmıştır. Sebk-i Hindî'nin Nâilî ve Neşâtî XVII. asırdaki önemli temsilcileri olmuşlardır. Sebk-i Hindî XVII. yüzyılın ikinci yarısında yetişen, ekol sahibi şair Nâbî aracılığıyla "düşünceye dayalı hikmetli söz söyleme" olarak da tanımlanabilecek Hakîmâne denilen yeni bir şiir üslubuna kaynaklık etmesi açısından önemli görülmektedir. Didaktik ve nispeten daha sade bir söyleyişin benimsendiği, atasözü, deyim ve hikmetli söz söylemenin ön plana çıktığı bu üslup sonraki dönemlerde Atâyî, Seyyid Vehbî, Koca Râgıb Paşa, Keçecizâde İzzet Molla gibi şairleri etkilemiştir.

Osmanlı hanedanının maddi-manevi önemli ölçüde desteklediği Mevlevilik, Klasik Türk Edebiyatı'nın en önemli şiir kaynaklarından. Mevlevi geleneği içinde bu yüzyılda pek çok şair yetiştirmiştir. Neşâtî, Sabûhî Ahmed Dede, Fâsîh Ahmed Dede, Cevrî, Mezâkî XVII. asırda yetişen önemli Mevlevî şairlerdir.

Mahalli unsurlar ile halk yaşantısının edebiyata dâhil edildiği, şiir dilinde pek çok atasözü, sokak argosu, deyim ve gündelik dile ait tabirlerin yer aldığı Mahallîleşme akımı, XVII. yüzyıldaki diğer edebi temayüldür. Yüzyılın ağır ve tumturaklı bir hal alan edebi dilinin yanında, sadeleşme temayülü taşıyan bir üslubun ortaya çıkması, şiir dilinde sadeleşme ihtiyacı hisseden bir kitlenin varlığını göstermektedir.

Fârisî mahlaslı Genç Osman ve Bahtî lakaplı I. Ahmet devrin hükümdar şairleridir. Şeyhülislam Yahyâ, Şeyhülislam Bahâyî, Nâbî, hiciv ve medhiyeleriyle ünlü Nef'î devrin önemli şairleridir. Azmizâde Hâletî, Fehîm-i Kadîm, Cevrî, Nâilî-i Kadîm, Neşâtî, Güftî, Sâbit, Tıflî, Nev'izâde Ata'î, ve Riyâzî devrin diğer önemli şairleri olarak görülmektedir.

XVII. yüzyıl kasideciliği klasik edebiyatın diğer türlerindeki gelişmeyle paralel bir seyir izlemektedir. Nitelik ve nicelik açısından oldukça fazla eserin verildiği bu asırda kasidecilik de buna paralel ilerlemiş ve en büyük temsilcisi Nef'î'yi yetiştirmiştir. Sadece bu asrın değil, diğer yüzyılların da en büyük temsilcisi sayılan Nef'î, medhiyenin de hicviyenin de en başarılı ustadı olarak kabul edilmektedir. Padişah ve devlet adamlarına sunduğu kasidelerle pek çok ihsana mazhar olan, hicviyeleri sebebiyle pek çok düşman kazanan ve gulûv ve iğrak seviyesine varan mübalağalarını kasidelerinde estetik bir unsur olarak kullanan Nef'î divanındaki 143 gazele karşılık 63 kasidesi ile bir kaside şairi olduğunu kanıtlamıştır.

Mübalağa sanatının tüm imkânlarından faydalanarak kasidede üslup olarak benimsemesi, her kasidede yer almayan fahriye bölümünü kasidenin vazgeçilmez bir bölümü haline getirmesi, methiyede olduğu gibi hicivde de abartılı bir söyleyişe sahip olması Nef'î'yi diğer şairlerden ayırmıştır. Bu yönüyle Nef'î kendisinden sonra gelen şairlere örnek olmuş, XIX. yüzyıla kadar pek çok şair kendisine nazire söylemiştir.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'nın siyasi gücünü iyiden iyiye kaybetmesine, mali, askeri pek çok sıkıntı içinde zor bir dönem geçirmesine rağmen, bilim, kültür hayatı ve edebiyat bu siyasi çöküntüden fazla etkilenmemiş, ancak üstat sayılabilecek şairlerin sayısında azalma meydana gelmiştir. Yüzyıllar boyunca gelişen, olgunlaşan, teknik açıdan mükemmele ulaşan edebiyat bu asırda da gelişimini devam ettirmiştir.

Mahallileşme Akımı, Sebk-i Hindî bu yüzyılda da etkisini sürdürmüştür. Yüzyıl başında III. Ahmet ve sonunda III. Selim, kendileri de şair oldukları için önceki yüzyıllarda olduğu gibi sanatçıları, bilhassa şairleri korumuşlar ve devlet eliyle sanatı desteklemişlerdir. Bu yüzyılda gerek tarzları, gerekse farklılıklarıyla Divan Edebiyatı'nın iki büyük ve özgün şairi Nedîm ve Şeyh Gâlib yetişmiştir. Yüzyılın başında Nedîm, epiküryen felsefenin etkilerinin görüldüğü rind dünya görüşüyle söylediği neşeli ve coşkulu şiirlerle Kâmi, Râşid, Seyyid Vehbî ve Neylî gibi şairleri etkilemiş ancak Osmanzâde Tâ'ib, Esrâr Dede, Hoca Neş'et gibi şairler, dönemin genel eğiliminin aksine daha çok tasavvufî kaynaktan beslenen şiirler kaleme almışlardır. İran şiir geleneğinin edebiyatımızda etkisinin artmasına neden olan Hoca Neş'et, Şeyh Gâlib öncesinde Divan Edebiyatı'nın üstat şairi durumundadır. Şeyh Gâlib ise hem yüzyılın hem de bütünüyle Divan Edebiyatı'nın son büyük temsilcisi sayılmaktadır.

XVIII. yüzyıl, mihver şairi Nâbî olan, felsefe ve düşüncenin hâkim olduğu Hikemî Tarz; halk söyleyişlerinden yararlanılan, yerel unsurlar barındıran ve nispeten sade söyleyişin hâkim olduğu ve Nedîm 'in önemli bir temsilcisi olduğu Mahallî Tarz; Tasavvufu malzeme olarak kullanan, Şeyh Gâlib'in öncülüğünü ettiği Gâlib Tarzı olmak üzere üç ana yönelime sahiptir.

Kaside geleneği açısından bakıldığında, bu asırda Divan Edebiyatı, Nef'î seviyesinde bir şair yetiştirememiştir. Lale Devri ile başlayan süreçte bilhassa Nedîm III. Ahmet ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa başta olmak üzere pek çok devlet ileri gelenine kasideler sunarak bu türde bazı yenilikler de yapmış en mühim şair olarak karşımıza çıkmaktadır. Asrın sonunda Nizâm-ı Cedîd ile başlayan süreçte ise Galata Mevlevihânesi Şeyhi olmasına rağmen III. Selim'e kasideler sunan Şeyh Gâlib, devrin diğer önemli kasidecisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu asırda Hoca Neş'et'in mahlasnamelerinde kasideye karşı çıkması, Sünbülzâde Vehbî, Sâkîb Dede gibi şairlerin caize karşılığı kaside yazmamış olması devir kasideciliğinde farklı eğilimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir önceki asırla kıyaslandığında kasidede nicelik açısından azalmanın olduğu görülmektedir. Nitelik açısından değerlendirildiğinde ise estetik değeri oldukça yüksek, özgün söyleyişlerin hâkim olduğu örneklerin verildiği görülmektedir.

III. Selim'den itibaren Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya dönmesi sosyal, siyasi ekonomik yaşam gibi sanatı da etkilemiştir. Batıcılığı misyon olarak benimseyen Osmanlı'da her ne kadar köklü reformlar yapılmaya çalışılsa da değişiklikler bir anda hazmedilememiş, sanat, eğitim gibi pek çok alanda eski ve yeninin bir arada olduğu düalist bir süreç hüküm sürmüştür. Edebiyat açısından bakıldığında “eski” kavramı Klasik Osmanlı zihniyetini temsil etmiş ve geleneksel edebiyatın sınırlı temaları işlemiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde gerçekleşen yenilikler ve bu yeniliklerin meydana getirdiği hak, hukuk, hürriyet gibi Batı kaynaklı yeni kavramlar, eski ile terkip edilemediği için ayrı bir çizgide işlenmiş ve yeni edebiyat doğmuştur. Dolayısıyla XIX. asır, Divan Edebiyatı ile Tanzimat Edebiyatı'nın bir süre paralel biçimde eserlerini verdiği, her iki edebi disiplinin de edebiyatımızda birlikte görüldüğü bir dönemdir.

Divan Edebiyatı açısından bakıldığında Nedim ile başlayan Mahallileşme Cereyanı ve Nedim'in türküsüyle bu asırda aruz vezni yanında hece vezniyle şiir söyleme zevki şairleri etkisi altına almış, bunun yanında pek çok şair de klasik tarzda şiir yazmaya devam etmiştir. Önceki asırlara nazaran şair sayısında gözle görülür bir azalma meydana gelmiştir. XIX. asrın ilk yarısında yetişen Enderunlu Vâsıf, Keçecizâde İzzet Molla, Şeyhülislam Ârif Hikmet, Leskofçalı Gâlib, Yenişehirli Avnî, Osman Nevres, Leylâ Hanım gibi şairler son demlerini yaşayan edebi bir verim olan Divan Edebiyatı'nın bu asırdaki önemli temsilcileridir.

Kendisi de bir şair olan ve Adlî mahlasıyla şiirler söyleyen II. Mahmut'un dışında Adile Sultan saray mensubu şairler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin değişen zihniyetinin de yansıması olarak kadın divan şairlerinin sayısında büyük bir artış meydana gelmiş, geçen asırlarda birkaç şairle sınırlı olan kadın şairler bu asırda yirmiden fazladır. Şeref Hanım, Leylâ Hanım ve Adile Sultan bunlardan en dikkat çekenleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaside türü açısından bakıldığında Batı etkisinde kaleme alınan Tanzimat Edebiyatı'nda “Hürriyet kasidesi”, “Adem Kasidesi” gibi farklı ve yeni olgu ve kavramlara yazılan kasideler ortaya çıkmış, eski tür yeni edebiyatın getirdiği konu ve kavramlarla harmanlanmaya çalışılmıştır. Klasik kaside bu asırda da devam etmiş, Divan şairi sayısının önceki asra göre çok azalması klasik kaside geleneğini de etkilemiş, kaside sayısında azalma meydana gelmiştir.

II. BÖLÜM

KASİDEDE ÖVGÜ KALIPLARI

Araştırmamızın daha iyi anlaşılabilmesi ve daha sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmesi için öncelikle incelememize konu olan “övgü kalıbı” unsurunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Kasidenin her türünde övgüye tabi tutulan ve yüceltilen Allah, peygamber, halife gibi dini unsurlar; padişah, sadrazam, şehzade gibi beşeri unsurlar ve at, şehir, kalem, söz gibi diğer unsurların methedildiği, daha çok telmih, istiare, teşbih gibi sanatlarla zenginleştirilmiş, sıfatların yoğun olarak kullanıldığı terkipler, “övgü kalıbı” olarak nitelendirilmiştir.

Methedilen ve yüceltilen varlıkların ve şahsiyetlerin özelliklerine göre övgü kalıpları dini unsurlar için kullanılan, beşeri unsurlar için kullanılan ve diğer unsurlar için kullanılan övgü kalıpları olmak üzere üç ana başlık halinde incelemeye tabi tutulmuştur.

Gücünü ilahi kaynaktan alan dini unsurlar için kullanılan övgü kalıpları ile gücünü maddi kaynak ve iktidardan alan beşeri unsurlar için kullanılan övgü kalıpları büyük farklılık göstermektedir. Kaynağını maneviyat ve uhreviyetten alan dini unsurlarda soyut yönler baskın iken, beşeri unsurların övgüsü daha çok maddi unsurlar, bunların kıyası ve insana has niteliklerden oluşmaktadır.

Kasidelerde tevhit ve na't gibi türler de yaygın olmasına rağmen, methiyeciliğin çok gelişmiş olması övgü kalıplarına da yansımış ve beşeri unsurların methedildiği ve yüceltildiği övgü kalıpları nicelik bakımından daha yoğun olarak karşımıza çıkmıştır. Kullanılan dil, üslup ve sanat değeri açısından türler arasında anlamlı bir farklılığın görülmediği övgü kalıplarına yüzyıllar açısından bakıldığında, XVII. yüzyıl ve sonrasının orijinal hayaller, imajlar ve sanat değerinin yüksekliği bakımından dikkat çektiği görülmektedir. Divan Edebiyatı'nın yeni yeni kaide ve kurallarının oluşmaya başladığı XIV ve XV. yüzyıllar ise diğer asırlara nazaran daha sade söyleyişlerin hâkim olduğu periyotlardır. XVI. asır ise gerek Fuzûlî gerekse Bâki gibi üstat şairlerin yetişmesi ve dönemin sahip olduğu ihtişamın sanata da

yansıması sonucu estetik değeri yüksek söyleyişlerin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Bu yönüyle XVI. asır gerek nitelik gerekse nicelik açısından zirve sayılan XVII. yüzyılın hazırlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. DİNİ UNSURLAR İÇİN KULLANILAN ÖVGÜ KALİPLERİ

Araştırmamızda “dini unsurlar” olarak nitelendirdiğimiz unsurlar, kaside geleneğinde başta tevhit, münacat, na’t başta olmak üzere şairlerin vasıflarını methettikleri, gücünü ve önemini ilahi kaynaktan alan, kutsiyete sahip olan Allah, peygamber, halife, on iki imam, ehl-i beyt, tarikat ehli ve çeşitli din büyüklerini kapsamaktadır.

Sadece tevhit, münacat, nat gibi türler değil, araştırma evreni kapsamındaki tüm kaside türlerinin dâhil edildiği çalışmamıza, dini kaside türleri dışındaki türlerin de dâhil edilmesinin sebebi, methiyelerde de Tanrı, peygamber gibi dini unsurlara bilhassa dua bölümlerinde övgüde bulunulması, şairlerin yalvarırken bir yandan da bu unsurları yüceltmesidir.

Kaside türü olarak tevhit, münacat ve na’t türlerinin ele alındığı, Tanrı ve Hz. Muhammed için yapılan müstakil çalışmalar mevcuttur. Tevhit türünün incelendiği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, Prof. Dr. Emine Yeniterzi’nin danışmanlığında Şerife Uzun tarafından doktora tezi olarak 2012 yılında hazırlanmış “XVI. yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhid” isimli çalışma ile; İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, Prof. Dr. A. Azmi Bilgin’in danışmanlığında Sacide Gökmen tarafından yüksek lisans tezi olarak 2014 yılında hazırlanmış “XVII. Yüzyıl Tasavvuf Edebiyatı’nda Tevhidler” isimli çalışma;

Münacat türünün incelendiği, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, Prof. Dr. Mustafa İsen’in danışmanlığında Abdülhekim Koçin tarafından doktora tezi olarak 1998 yılında hazırlanmış “Divan Şiirinde Münacat” isimli çalışma;

Na’t türünün incelendiği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, Prof. Dr. Amil Çelebioğlu’nun danışmanlığında Emine Yeniterzi tarafından doktora tezi olarak 1989 yılında hazırlanmış “Divan Şiirinde Na’t” isimli

çalışma ile; Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, Prof. Dr. Naci Okçu'nun danışmanlığında Osman Kavalcı tarafından doktora tezi olarak 1992 yılında hazırlanmış “Divan Şiirindeki Na’tlarda Dini ve Tasavvufi Unsurlar” isimli çalışma bu türler üzerine daha önceden yapılmış incelemelerdir. Bu çalışmalar daha çok Allah ve Hz. Muhammed üzerine yoğunlaşmakta ve daha önce de ifade edildiği gibi kasidenin tevhit, münacat ve na’t türlerini kapsamaktadır. Araştırmamıza yalnızca kasidenin dini konulu türleri değil, her türü dâhil edilmiş, dini unsurlar bakımından türler arasındaki farklılık ve benzerlikler yüzyıllar da baz alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca araştırmamızda Allah ve Hz. Muhammed’in bir ağırlığı olmakla beraber, dört halife, on iki imam ve tarikat ehli gibi unsurlara yer verilmesi çalışmamızı diğer çalışmalardan ayıran önemli bir husustur.

Tevhit, münacat ve na’t gibi dini konulu kaside türlerinin geneline yayılan Allah, peygamber, dört halife gibi dini unsur vurgu ve övgüsünün, methiye gibi türler söz konusu olduğunda daha çok dua bölümünde yoğunlaştığı, yüzyıllar mukayese edildiğinde ise XIV-XIX. yüzyılları kapsayan altı asırlık bir periyotta XVII. yüzyılın bu bakımdan diğer asırlara göre çok daha zengin olduğu göze çarpmaktadır.

2.1.1. Allah

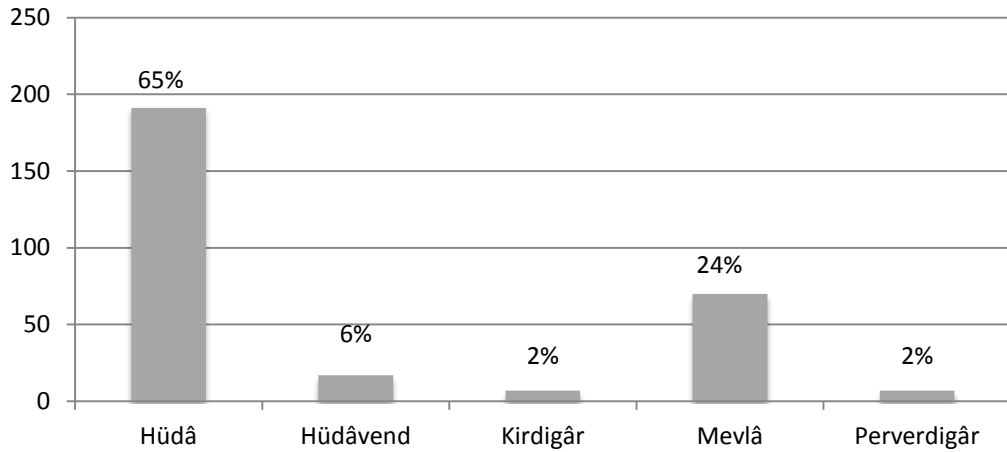
İnsanlığın var oluşundan bu yana en ilkel toplumlardan en modern toplumlara kadar bir yaratıcı, emreden, mükâfatlandıran ve cezalandıran üstün güç inancının olduğu görülmektedir. Dinler tarihi alanında yapılan birtakım araştırmalar göstermektedir ki ilkel inanışlarda Allah’ın birliğine dayalı bir inanç bulunmakta, politeizm denilen çok tanrılı inanç bir sapma olarak sonradan ortaya çıkmaktadır. Su sonuç semavî kitapların beyanına da uygun düşmektedir (Topaloğlu, 1989: 472). Dolayısıyla insanların yaratılışında yer alan bir cevher olarak yahut bir ihtiyaç olarak kaynağı ne olursa olsun yüce bir kuvvete inanmak ihtiyaç ya da temayülü semavî ve semavî olmayan dinlerin çıkış noktasıdır denilebilir.

Her toplulukta var olan inanç sistemleri farklılık gösterse de ortak olan bir nokta da yukarıda bahsedildiği gibi inanmak temayülüdür. İslamiyet öncesi Türklerin asıl inanç sisteminin Gök Tanrı’ya dayalı olduğu görülmektedir. Bu inanç sisteminde “tengri” yaratıcı ve mutlak kudret sahibi bir varlık olarak düşünülmüş, yüceliğini

belirtmek maksadıyla makamı gökyüzünde olarak görülmüş ve genellikle Gök Tanrı olarak anılagelmıştır. 11. yüzyıldan itibaren Türkler kitleler halinde Müslümanlığı kabul etmiş ve yeni kabul edilen bu inançta “Allah” yaratıcının karşılığı olarak daha çok tercih edilmiştir.

İslam kültür dairesinde yaratıcıyı karşılamak için en çok tercih edilen lafz olan Allah kelimesinin etimolojisi hakkında pek çok tartışma yaşanmış ve birbirinden farklı görüşler dile getirilmiştir. Ancak daha çok benimsenen anlayışa göre Allah, varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere layık bulunan zatın adı olarak nitelendirilir. Allah kelimesi İslam inanç esaslarında bu tarifi özetlediği bir kavram haline gelmiş, gerçek ve tek yaratıcının özel ismi olmuştur. Bu sebeple ondan başka herhangi bir varlığa ad olarak verilmemiş, gerek Arap dilinde gerekse bu lafzı kullanan Müslüman milletlerin dillerinde herhangi bir çoğul şekli de oluşmamıştır (Topaloğlu, 1989: 471). Eski Türk inancında Gök Tanrı’nın karşılığı olan Türkçe kökenli “Tanrı” kelimesi günümüzde Türk-İslam kültür dairesinde yaratıcı anlamıyla beraber, Arapça kökenli Allah lafzının yerine zaman zaman tercih edilen bir kullanım olmuştur. Bunların dışında yaratıcıyı tanımlayacak başka isimler de tercih edilmiştir. İslam kültür dairesinde onu hatırlatacak kelimeler seçilirken hem onun ilahiliğine, sıfatlarına uygun düşmesine, hem de yüceltme ve hürmet vasıflarını taşımasına dikkat edilmiştir.

Allah’ın doksan dokuz isminin bulunduğunu ve bunları benimseyenlerin cennete gireceğini ifade eden hadisi Buhârî ve Müslim gibi kaynaklar rivayet etmiş, Tirmizî’nin rivayetinde ise bu isimler tek tek zikredilmiştir (Topaloğlu, 1989: 483). Esmâü’l-Hüsna olarak da adlandırılan, Allah’ın varlığını, birliğini, isim ve sıfatlarını, bunların çeşitli tecellilerini, onun yüceliğini anlatan bu doksan dokuz isim, edebiyat tarihinde Tanrı övgüsünü konu edinen çeşitli edebî türler meydana getirmiş ve bu alanda çok zengin örnekler vermiş klasik edebiyat geleneğinde sıklıkla söyleyiş kalıpları içinde yer alarak şairler tarafından Tanrı’ya övgüde bulunulmuştur. Araştırma evreni kapsamında incelenen kasideler göstermektedir ki Allah lafzı ve İsm-i A’zam dışında yaratıcı kavramını karşılayan Hüdâ, Hüdâvend, perverdigâr gibi kelimeler de farklı söyleyiş kalıpları içinde sıklıkla kullanılmaktadır.

Şekil 1: XIV-XIX. Yüzyıl Kasidelerinde Allah Lafzı ve İsm-i A'zam Dışında Yaratıcı İçin Sıklıkla Kullanılan Kelimeler

Allah lafzı ve İsm-i A'zam dışında en çok kullanılan kelimeler olan Hüdâ, Hüdâvend, Mevlâ, Kirdigâr ve Perverdigâr'ın kullanım sıklıklarının yer aldığı grafik göstermektedir ki Kaside Geleneği içinde Farsça kökenli Hüdâ kelimesi, yine Farsça kökenli Hüdâvend, Kirdigâr ve Arapça kökenli Mevlâ'dan daha sık kullanılmaktadır.

Divan Edebiyatı kaside geleneğinde, zâtî isimler, kâinatı ilgilendiren isimler, insanı ilgilendiren isimler olarak üç farklı sınıfta tasnif edilen ve Allah'ın tenzîhî, sübûtî sıfatlarını tanımlayan doksan dokuz ismine de çeşitli söyleyiş kalıplarında zaman zaman yer verilerek, yaratıcı farklı vasıfları itibariyle methedilmektedir. Daha önce yapılan araştırmalardan farklı olarak araştırma evreni kapsamında tevhid, münacat, na't dışında methiyelerin bilhassa dua bölümlerinde yoğunlaşan övgü unsurları da çalışmaya dâhil edilerek Tanrı'nın methedilen vasıfları belli başlıklar altında tasnif edilmiştir.

2.1.1.1. Yaratıcılık

Tek ve bir olan, eşi ve benzeri bulunmayan Allah'ın kuşkusuz sıklıkla dile getirilen vasfı yaratıcılığıdır. "Kün" yani "ol" emriyle tüm âlemleri bir gecede yaratan ve yarattığı her varlıkta belli sıfatlarıyla tecelli eden Tanrı'nın *Ahad* (Adile Sultan 3/2; Ahmedî 5/32, 17/12) yani tek ve bir olması ve tüm âlemlerin, yaratılmışların da Rabb'i olması, *Rabbü'l-ibâd* (Cevrî 4/18; Keçecizâde İzzet 8/54; Nefî 43/50), *Rabbü'l-âlemîn* (Bahtî 12/1; Hâlefî 11/37; İlhamî 9/1, 9/4; Keçecizâde İzzet 36/1; Necâtî 20/1), *Rabb-i enâm* (Cevrî 6/2; Keçecizâde İzzet 30/85), *Îlâh-e'l-*

âlemin (Necâtî 20/59), *hazret-i Rabbü'l-enâm* (Yenişehirli Avnî 29/17) söyleyiş kalıplarıyla ifade alanı bulmaktadır.

Geh rûh-bahş ider suyu ol **Vâhibü'l-Hayât**
 Geh nakş-bend ider yili ol **Hâliku's-suver**
 Ahmedî 41/3¹
 Du'âyile hatm idelüm sözi şâyed
 Kabûl eyleye anı **Hallâk-ı âlem**
 Bağdatlı Rûhî 27/46²
 Devletün dâ'im eylesün **Bârî**
 'Âleme feyzin eylesün sârî
 Koca Râgıp Paşa 1/15³

Ahmedî'nin bahariyesinin nesip bölümü ile Bağdatlı Rûhî ve Koca Râgıp Paşa'nın methiyelerinin dua bölümlerinden alınan yukarıdaki beyitlerde Allah yaratıcılık vasfıyla öne çıkarılmakta ve suretlerin, âlemlerin yaratıcısı olarak nitelendirilmektedir. *Bâr-ı Hüdâ* (Osman Nevres 14/70), *Bârî* (Hâletî 32/1, 32/46, 41/9; İlhamî 3/6; Kânî 36/3; Nâbî 1/16, 1/55, 1/98, 13/55, 15/34, 16/88, 17/34, 24/11, 9/78; Nedîm 14/46, 36/9, 38/18, Nefî 45/23, 45/26, 49/18; Neşâtî 24/40), *Bârî Te'âlâ* (Bâkî 25/36), *cenâb-ı Hâdî-i Hallâk* (Keçecizâde İzzet 7/30), *cenâb-ı Hâlık* (Nâilî-i Kadîm 3/5), *Hâlık* (Adile Sultan 3/2, 4/9; Ahmedî 22/43, 50/2; Hayâlî 2/2; İlhamî 1/10; Nâbî 1/13; Necâtî 3/30; Nâilî-i Kadîm 2/45), *Hâlık-ı insân* (Ahmedî 3/6), *Hâlık-ı yektâ* (Cevrî 37/29), *Hâliku'l beşer* (Nâilî-i Kadîm 1/44), *Hâliku'l-ibâd* (Ahmedî 18/15), *Hallâk* (İlhamî 1/10; Neşâtî 1/21), *Hallâk-ı 'âlem* (Fuzûlî 22/22), *Hallâk-ı ezel* (Keçecizâde İzzet 17/19, 40/8), *Hallâk-ı kelâm* (Bağdatlı Rûhî 31/12), *Hallâku'l-ibâd* (Bağdatlı Rûhî 18/27), *hazret-i Bârî* (Hâletî 32/17; Nâbî 1/100, 7/10; Nâilî-i Kadîm 35/14) gibi ifadelerle yukarıda yer alan beyitlere benzer olarak Tanrı kendisine ibadet edilen, kelâmı, insanları, kâinatı yaratan güç olarak *Bârî* ve *Hâlık* isimleriyle kurulu terkipler vasıtasıyla sıklıkla dile getirilmektedir.

Sûret-i âyine-i fikri geçer fikrimden
 Bir peri koymuş iki şişeye **üstâd-ı ezel**
 Keçecizâde İzzet 41/26⁴

¹ Yaşar Akdoğan, Ahmedî Divanı (Elektronik sürüm), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Et.: 12.10.2014, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>, s. 104

² Coşkun Ak, Bağdatlı Rûhî Divanı-Tenkitli Metin, Bursa, 2001, C.1, s. 141

³ Hüseyin Yorulmaz, Koca Râgıp Paşa Dîvânı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Ens., İst., 1989, s. 53

⁴ Ömür Ceylan, Ozan Yılmaz, Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr, İst., 2005, s. 184

‘Akl u nefsün cevheri vü **ins ü cinnüñ varlığı**
‘Arşu ferşüñ her ne kim var sâkin ü cünbânı ol
Ahmedî 51/2¹

Beyitlerinde insan ve cinin varlığı ve ezeli üstat olarak nitelendirilen Allah’ın İsm-i A’zam yanında, *Yezdân* (Adile Sultan 1/4, 19/7; Ahmedî 6/12; Fehîm-i Kadîm 10/41, 17/78; Keçecizâde İzzet 45/11; Necâtî 26/16; Neşâtî 8/23; Taşlıcalı Yahyâ 28/7; Bağdatlı Rûhî 33/53; Bâkî 5/3, 7/30; Cevrî 22/45; Hâletî 33/42; Kânî 32/20; Lebîb 8/1; Nedîm 14/11; Nefî 11/1, 11/9, 24/54, 47/21, 56/46; Şeyh Gâlib 1/5; Yenişehirli Avnî 23/4), *îzid-i yektâ* (Keçecizâde İzzet 2/39), *nakkâş-ı ezel* (Ahmed Paşa 16/25) gibi terkipler vasıtasıyla da yaratıcılığının dile getirildiği görülmektedir.,

2.1.1.2. Bahşedicilik

Tanrı’nın yarattıklarına rızık vermesi, nimetlendirmesi, hayat bahşetmesi, yardım ve ihsanlarda bulunarak cömertlik timsali olması şairler tarafından vurgulanmış, Kaside Geleneği içinde sıklıkla övgülere konu olmasını sağlamıştır.

Rızık, cömertlik, nimet, yardım hatta hayat gibi pek çok unsuru bünyesinde barındıran bahşedicilik vasfı estetik değeri yüksek pek çok terkipler içinde dile getirilmiştir.

Hezâr şükr-i Hüdâ kim kemâl-i kudret ile
Kapunı muksim-i erzâk eyledi **Rezzâk**
Atâyî 6/51²

Nev’izâde Atâyî’nin Sadrazam Ali Paşa’ya yazdığı bir kasidenin dua bölümünden alınan yukarıdaki beyitte görüldüğü gibi rızık veren anlamına gelen Rezzâk (Atâyî 6/51; Lebîb 13/66; Taşlıcalı Yahyâ 32/20) İsm-i A’zamının dışında *kâdir-i perverdigâr* (Taşlıcalı Yahyâ 28/10), *râzık* (Ahmedî 50/2), *revh ü reyhân* (Ahmedî 11/12) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla Tanrı’nın rızık kaynağı olması dile getirilmektedir.

Tâ hükm-i ism-i pâk-i **Mu‘izz** ü Müzil müdâm
İmân ü küfre hâlet-i mâh u ketan verir
Nedîm 4/73³

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 125

² Saadet Karaköse, Nev’izâde Atâyî Divanı (Elektronik Sürüm), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Et.: 11.11. 2014, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10637,nevi-zade-atayipdf.pdf?0>, s. 74

³ Sabahattin Küçük, Bâkî Dîvânı, Ank., 2011, s. 35

Sadrazam Ali Paşa'ya sunulan bir methiyenin dua bölümünden alınan yukarıdaki beyitte görüldüğü üzere *Mu'izz*, *Vehhâb* (Nâbî 11/73), *kerîm* (Adile Sultan 7/2, 9/1; Fuzûlî 1/73; Mihrî Hatun 2/105) gibi İsm-i A'zam, *Hüdâvend-i kerîm* (Keçecizâde İzzet 43/5; Neşâtî 9/9), *Rabb-i kerim* (Keçecizâde İzzet 12/3), *Kerîm ü lâ-yezâl* (Mihrî Hatun 12/20) söyleyiş kalıpları içinde yer almaktadır.

Zâhir ü Bâtın Evvel ü Âhir
Oldur u her vücûda **fâyiz-i cûd**
Ahmedî 17/13¹

Yukarıda yer alan beyitte her biri Tanrı'nın görünen ve görünmeyen, ezeli ve ebedi oluşunu vurgulayan isimler olan Zâhir, Bâtın, Evvel ve Âhir ile birlikte cömertliği de vurgulanarak cömertliğin feyzi olarak görülmektedir.

Hüdâ eksikliğin göstermeye bu 'abd-i naçize
Emânet ola ancak zâtı **Hayy-i Rabb-i Mennân**'a
Leylâ Hanım 4/22²

Tanrı'nın yardımının yüce olması bahşedicilik vasfını tamamlayıcı bir unsur olarak görülmelidir. Beyitte ve *Mennân* (Cevrî 24/35; Taşlıcalı Yahyâ 11/1), *Cenâb-ı mennân* (Leylâ Hanım 5/13), *Hayy-ı mennân* (Leylâ Hanım 5/35), *Rabb-i Mu'in* (Taşlıcalı Yahyâ 19/47), *Müste'ân* (Osmanzâde Tâ'ib 6/19), *Cenâb-ı müste'ân* (Leylâ Hanım 3/4), *Yezdân-ı Müste'ân* (Ahmed Paşa 24/39) ifadelerinde olduğu gibi İsm-i A'zamın yardım unsurunu vurgulamak maksadıyla sıklıkla kullanıldığı, yer yer sade yer yer ise süslü anlatım yollarına başvurularak Tanrı'nın methedildiği görülmektedir:

Vermiş zamân-ı kârını dest-i meşîyyete
Ol etmez âni **Hazret-i Perverdigâr** eder
Keçecizâde İzzet 35/16³

Yukarıda Dürriyâde Abdullah Efendi'ye sunulan kasidenin dua bölümünden alınan beyitte rızık veren, besleyen ve yetiştiren anlamlarına gelen Perverdigâr kelimesinin Tanrı'nın bahşediciliğini vurgulamak maksadıyla estetik biçimde kullanıldığı görülmektedir.

Münezzilü'l-bere'kât u **mukassimü'l-erzak**
Mübeddilü'l-harekât u mukaddirül-âcâl
Şeyhî 3/39⁴

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 48

² Mehmet Arslan, Leylâ Hanım Divanı, İst., 2003, s. 110

³ Ceylan, Yılmaz, a.g.e., s. 158

⁴ Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Şeyhî Divanı, İst., 1990, s. 33

Beyitte rızık paylaştıran görülen Tanrı'nın benzer biçimde *müimidd-i hayât* (Ahmedî 11/26), *hâdimi'l-lezzât* (Ahmedî 13/14), *vâhibü'l-hayât* (Ahmedî 41/3), *Perverdigâr* (Ahmed Paşa 36/37; Fuzûlî 39/4, 39/28; Necâtî 1/11), *münezzilü'l-bere'kât* (Şeyhî 3/39), *cevâd ü hayy ü fazlî çok olan Mevlâ* (Adile Sultan 7/1) terkibleri vasıtasıyla Tanrı, hayatın yardım edeni, lezzet veren, hayat bahşeden; tüm mahlûkatı besleyen, bereket indiren olarak nitelendirildiği göze çarpmaktadır.

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Revh ü reyhân</i> (Ahmedî 11/12)	Rahat ve rızık	14
<i>Müimidd-i hayât</i> (Ahmedî 11/26)	Hayatın yardım edeni	
<i>Hâdimü'l-lezzât</i> (Ahmedî 13/14)	Lezzet veren	
<i>Fâyiz-i cûd</i> (Ahmedî 17/13)	Cömertliğin feyzi	
<i>Kerîm</i> (Ahmedî 2/27)	Cömert	
<i>Huld ü Na'im</i> (Ahmedî 24/6, 24/11)	Sonsuz olan ve nimet sahibi	
<i>Rezzâk</i> (Ahmedî 40/9)	Rızık veren	
<i>Vâhibü'l-hayât</i> (Ahmedî 41/3)	Hayat bahşeden	
<i>Râziku'l-Verâ</i> (Ahmedî 5/41)	Vera rızık veren	
<i>Bahşende</i> (Ahmedî 50/2)	Bahşeden	
<i>Râzık</i> (Ahmedî 50/2)	Rızık veren	
<i>Kerîm</i> (Ahmedî 57/8, 62/3)	Cömert	
<i>Na'im</i> (Ahmedî 62/4)	Nimetlendiren	15
<i>Yezdân-ı Müste'ân</i> (Ahmed Paşa 24/39)	Yardım ve inayet sahibi yaratan	
<i>Perverdigâr</i> (Ahmed Paşa 36/37)	Tüm mahlûkatı besleyen, yaşatan ve yetiştiren	
<i>Kerîm ü lâ-yezâl</i> (Mihri Hatun 12/20)	Sonsuz, bitimsiz cömert	
<i>Kerîm</i> (Mihri Hatun 2/105)	Cömert	
<i>Perverdigâr</i> (Necâtî 5/23)	Yetiştiren	
<i>Münezzilü'l-berekât</i> (Şeyhî 3/39)	Bereket indiren	
<i>Mukassimü'l-erzak</i> (Şeyhî 3/39)	Rızık paylaştıran	16
<i>Hazret-i perverdigâr</i> (Keçecizâde İzzet 35/16)	Tüm mahlûkatı besleyen, yaşatan ve yetiştiren	
<i>Kerîm</i> (Fuzûlî 1/73)	Cömert	
<i>Perverdigâr</i> (Fuzûlî 39/4, 39/28; Necâtî 1/11)	Tüm mahlûkatı besleyen, yaşatan ve yetiştiren	
<i>Mennan</i> (Taşlıcalı Yahyâ 11/1)	İhsanı bol	
<i>Rabb-i Mu'in</i> (Taşlıcalı Yahyâ 19/47)	Yardım eden Tanrı	
<i>Kâdir-i Perverdigâr</i> (Taşlıcalı Yahyâ 28/10)	Güçlü rızık verici, yetiştirici, besleyici	
<i>Rezzâk</i> (Taşlıcalı Yahyâ 32/20)	Rızık veren	16
<i>Hüdâ-yı zü'l-minen</i> (Usûlî 4/21)	Minnet sahibi Tanrı	

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Rezzâk</i> (Atâyî 6/51)	Rızık veren	17
<i>Feyyâz-ı ezel</i> (Cevrî 12/44)	Ezeli bereket ve bolluk veren	
<i>Hüdâ-yı müste'ân</i> (Cevrî 22/2; Hâletî 27/36, 39/14; Nefî 52/26, 56/45)	Kendisinden yardım beklenen Tanrı	
<i>Mennân</i> (Cevrî 24/35)	Çok ihsan eden	
<i>Rabb-i müste'ân</i> (Hâletî 37/29)	Kendisinden yardım beklenen Tanrı	
<i>Vehhâb</i> (Nâbî 11/73)	Çok hibe eden, fazlaca bahşeden	
<i>Feyyâz-ı ezel</i> (Nefî 23/38)	Ezeli bereket ve bolluk veren	
<i>Hüdâvend-i kerîm</i> (Neşâtî 9/9)	Cömert Tanrı	
<i>Rezzâk</i> (Lebîb 13/66)	Rızık veren	18
<i>Hüdâ-yı zü'l-men</i> (Nedîm 2/79)	Minnet sahibi Tanrı	
<i>Mu'izz</i> (Nedîm 4/73)	İkram eden, ağırlayan, yücelten	
<i>Müste'ân</i> (Osmanzâde Tâ'ib 6/19)	Kendisinden yardım beklenen	
<i>Cevâd ü hayy ü fazlî çok olan Mevlâ</i> (Adile Sultan 7/1)	Cömertliği, diriliği ve fazileti çok olan	19
<i>Kerîm</i> (Adile Sultan 7/2, 9/1)	Cömert	
<i>Rabb-i kerim</i> (Keçecizâde İzzet 12/3)	Cömert Tanrı	
<i>Hüdâvend-i kerîm</i> (Keçecizâde İzzet 43/5)	Cömert Tanrı	
<i>Şâh-ı cihân-bahş-ı millet-i tekvin</i> (Keçecizâde İzzet 7/7)	Milletleri yaratıp cihan bahşeden hükümdar	
<i>Cenâb-ı müste'ân</i> (Leylâ Hanım 3/4)	Kendisinden yardım beklenen	
<i>Hayy-ı Rabb-i Mennân</i> (Leylâ Hanım 4/22)	Çok ihsan eden, diri Tanrı	
<i>Cenâb-ı mennân</i> (Leylâ Hanım 5/13)	Çok ihsan eden	
<i>Hayy-ı mennân</i> (Leylâ Hanım 5/35)	Çok ihsan eden, diri Tanrı	
<i>Hüdâ-yı müste'ân</i> (Yenişehirli Avnî 21/20)	Kendisinden yardım beklenen Tanrı	
<i>Kerîm</i> (Yenişehirli Avnî 39/7)	Cömert	
<i>Hüdâ-yı ekrem</i> (Yenişehirli Avnî 9/15)	En cömert ve yüce	

Tablo1 : XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Tanrı'nın Bahşedicilik Vasfının Methedildiği Terkib Örnekleri

2.1.1.3. Sonsuzluk

İnsan, kendinden başlayarak bütün tabiatta hüküm süren düzeni dikkatle inceleyen ve bağlı olduğu fakat duyularıyla doğrudan idrak edemediği yaratıcının özelliklerini bulmaya çalışmakta bunun sonucunda ise Allah'tan başka tapınılacak, mutlak hükmü aralıksız devam edecek, herkesin sığınağı olacak bir varlığın bulunmadığına inanmaktadır.

Felsefelerinde madde sınırlarını aşıp yaratıcının varlığına yer veren filozofların ana hatlarıyla belirlemeye çalıştıkları ilahi sıfatlar konusuna semavi kitaplar açıklık getirmiş, insanın inanıp kendisine yakın hissettiği fakat dünya gözüyle göremediği yaratıcıyı gerektiği kadar tanıyabilmesi için onu vasıflandırmıştır. “O evvel, âhir, zâhir, bâtındır.” anlamındaki ayet zât ve sıfat arasındaki münasebete büyük çapta açıklık getirmiştir. “Evvel” ilk demek olup yaratıcının bir başlangıcı olmadığına vurgu yapar. “Ahir” ise son, sürekli demektir (Topaloğlu, 1989: 481-482).

Evvel âhir zahir ü bâtın olan
Gayr olmadığına huccet yiter
Ahmedî 42/3¹

Başlangıcı olmayan Tanrı’nın sonu da yoktur. Bu sonsuzluk ezeliyet ve ebediyet şeklinde zamanla sınırlandırılan bir sonsuzluk değildir. Tanrı’nın ebediliği mekânı, varlığı, yokluğu ve hatta hiçliği de bünyesinde barındıran çok boyutlu ve yarattıklarının sınırlı algılayışlarıyla anlayamayacakları kadar karmaşık ve benzeri olmayan bir var oluşu ifade etmektedir. Bu çeşit bir var oluş Tanrı’yı tüm eksik ve kusurlardan münezzehtir kıldığı gibi sonsuzluğun da kaçınılmaz bir sonucu olarak İhlas suresinin üçüncü ayetinde de belirtildiği gibi doğurmamış ve doğmamış olmasını da beraberinde getirmektedir. Beyitte olduğu gibi zatı yönüyle bâtın, sıfatlarının tecellisi yönüyle zâhir olan Tanrı, ezeli ve ebedi oluşu itibarıyla pek çok kez estetik değeri yüksek terkiblerle övgüye mazhar olmaktadır.

Hamd sana yaraşur iy pâdişâh-ı **bî-zevâl**
Kim **kadîm-i lem-yezelsin** ü **Kerîm-i lâ-yezâl**
Ahmedî 2/1²

Beytinde sonsuz bir padişah olarak görülen Tanrı, *bâkî* (Adile Sultan 3/2; Ahmedî 5/30), *bî-zevâl Allah* (Adile Sultan 1/3), *cenâb-ı Samedî* (Osman Nevres 14/43), *dâ'im* (Adile Sultan 3/2), *evvel ü âhir* (Adile Sultan 5/2), *Hallâk-ı ezel* (Nefî 53/28), *Hayy-ı kadîm* (Mihri Hatun 6/17), *hazret-i feyyâz-ı ezel* (Nefî 60/7), *Hüdâ-yı bî-zevâl* (Adile Sultan 5/9), *Hüdâ-yı lem-yezel* (Şeyh Gâlib 17/23; Cevrî 12/45, 33/1), *Hüdâ-yı müte'âl* (Bağdatlı Rûhî 22/31; Cevrî 39/15), *Hüdâvend-i lem-yezel* (Neşâtî 24/32), *izzet-i müte'âl* (Bağdatlı Rûhî 5/40, 17/33), *la-yezâl* (Osman Nevres 3/67) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla her şeyin varlığı kendisine bağlı olan, sonsuz,

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 105

² a.g.e., s. 5

başlangıcı olmayan, yegâne, zevalsiz, yok olmaz, öncesiz ve sonrasız olarak nitelendirilerek sonsuzluğuna vurgu yapılmaktadır.

Bî-nihâyet evvelidir bî-nihâyet âhiri
Bî-şerîk ü bî-nazîr ü **bî-eb** ü ümm ü veled
Adile Sultan 3/3¹

Beytinde evvel ve ahiri, benzeri ve ortağı bulunmayan, “babasız” olarak nitelendirilen Tanrı’nın sonsuzluk vasfının bir gereği olarak “doğmamış ve doğurmamış” olmasına vurgu yapıldığı ve bunun da divan şiir geleneğinin imkanlarından faydalanılarak estetik biçimde dile getirildiği göze çarpmaktadır.

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Evvel</i> (Ahmedî 17/13, 5/35, 42/3)	Önce	14
<i>Âhir</i> (Ahmedî 18/13, 5/35, 42/3)	Sonra	
<i>Lem-Yezel</i> (Ahmedî 2/1)	Kalıcı olan	
<i>Lâ-Yezâl</i> (Ahmedî 2/1, 34/34)	Sonsuz olan	
<i>Pâdişâh-ı bî-zevâl</i> (Ahmedî 2/1)	Sonsuz padişah	
<i>Evvel ü âhir</i> (Ahmedî 2/10)	Önce ve sonra	
<i>Kayyûm</i> (Ahmedî 50/2)	Her şeyin varlığı kendisine bağlı olan, sonsuz	
<i>Kamunun evveli vü âhiri peydâsı vü pinhâm</i> (Ahmedî 51/28)	Her şeyin evveli, ahiri, görüneni ve görünmeyen	
<i>Kassâm-ı Ezel</i> (Ahmedî 54/29)	Başlangıcı olmayan, yegâne paylaştırıcı	
<i>Kassâm-ı Lem-yezel</i> (Ahmedî 55/3)	Daimi olan, sonu olmayan paylaştırıcı	
<i>Kadîm</i> (Ahmedî 57/9)	Ezelî, eski	
<i>Huld</i> (Ahmedî 62/13)	Ebedi olan	
<i>Kadîm</i> (Ahmedî 62/2)	Ezelî, eski	
<i>Vücud-ı beka (Tanrı)</i> (Ahmedî 65/20)	Bâkî varlık	
<i>Hayy-ı kadîm</i> (Mihri Hatun 6/17)	Ezeli diri	15
<i>İzzet-i müte’âl</i> (Bağdatlı Rûhî 17/33)	Sonsuz ululuk	16
<i>Hüdâ-yı müte’âl</i> (Bağdatlı Rûhî 22/31)	Sonsuz Tanrı	
<i>İzzet-i müte’âl</i> (Bağdatlı Rûhî 5/40)	Sonsuz Tanrı	
<i>Hüdâ-yı lem-yezel</i> (Cevrî 12/45, 33/1)	Sonsuz Tanrı	17
<i>Hüdâ-yı müte’âl</i> (Cevrî 39/15)	Sonsuz Tanrı	
<i>Hallâk-ı ezel</i> (Nefî 53/28)	Başlangıcı olmayan Yaratıcı	
<i>Hazret-i Feyyâz-ı ezel</i> (Nefî 60/7)	Başlangıcı olmayan bereket ve bolluk veren	
<i>Hüdâvend-i lem-yezel</i> (Neşâtî 24/32)	Sonsuz Tanrı	
<i>Hüdâ-yı lem-yezel</i> (Şeyh Gâlib 17/23)	Bâkî	18
<i>Bî-zevâl Allah</i> (Adile Sultan 1/3)	Sonu olmayan	19

¹ Hikmet Özdemir, Âdile Sultan Divânı, Ank., 1996, s. 187

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Bâkî</i> (Adile Sultan 3/2)	Ebedi	
<i>Dâ'im</i> (Adile Sultan 3/2)	Ebedi	
<i>Evvel ü âhir</i> (Adile Sultan 5/2)	Önce ve sonra	
<i>Hüdâ-yı bî-zevâl</i> (Adile Sultan 5/9)	Sonu olmayan Tanrı	
<i>Cenâb-ı Samedî</i> (Osman Nevres 14/43)	Ezeli ve ebedi olan	
<i>La-yezâl</i> (Osman Nevres 3/67)	Zevalsiz, bitimsiz, yok olmaz	

Tablo 2: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Tanrı'nın Sonsuzluk Vasfının Methedildiği Terkib Örnekleri

2.1.1.4. Güç ve Kudret Sahibi

Her bakımdan mutlak ve sonsuz bir güç, kudret sahibi olan yaratıcının bu yönü Kaside Geleneğinde sıklıkla vurgulanan diğer bir vasfı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Disen ki 'ilme ta'allüm gerek ki 'ilm ola
Gerek ki ola bilâ-'ilm Hâlik ü **Cebbâr**
Ahmedî 22/43¹

Ede her müşkili düşdükçe âsân
Hüdâ-yı kâdir ü kayyûm u ahkem
Nefî 48/47²

Beyitlerinde görüldüğü üzere *Cebbâr* (Ahmedî 22/43; Bağdatlı Rûhî 15/50; Fuzûlî 17/5), *Celîl ü Cebbâr* (Bâkî 25/3), *cenâb-ı Kâdir-i mutlak* (Cevrî 35/10), *Hüdâ-yı Kâdir ü Kayyûm u ahkem* (Nefî 48/47), *Hüdâ-yı Kirdigar* (Taşlıcalı Yahyâ 11/29), *Hüdâvend-i kadîr* (Keçecizâde İzzet 39/52), *Kâdir* (Ahmedî 50/2, 57/12, Fuzûlî 1/49; Keçecizâde İzzet 2/13; Nâbî 1/18), *Kâdir -i mutlak* (Adile Sultan 5/9), *Kâdir-i kader* (Taşlıcalı Yahyâ 25/45), *Kâdir-i Settâr* (Necâtî 1/62), *Mukaddir* (Fuzûlî 1/49), *Rabb-i kadîr* (Şeyh Gâlib 32/56), *Rabb-i müheymin* (Taşlıcalı Yahyâ 1/35) gibi söyleyiş kalıplarında Tanrı'nın güç ve kudretine yönelik isimleri kullanılarak mutlak gücü yüceltilmekte;

Andan ayru nesne olmah mümteni'dür pes yakîn
Vâcibün oldur vücûbı mümkünün imkânı ol
Ahmedî 51/27³

Beytinde vacibin sebebi, imkânı mümkün kılan olarak nitelendirilen Tanrı'nın benzer şekilde, *tüvânâ* (Ahmedî 4/31), *izz ü kudret ü be emr ü halk* (Ahmedî 35/8) ve *mübeddilü'l-harekât* (Şeyhî 3/39) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla hareketleri

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 62

² Metin Akkuş, Nefî Divanı, Ank., 1993, s. 210

³ Akdoğan, a.g.e., s. 127

değiştiren, emreden ve yaratan, güçlü, muktedir bir yaratıcı olarak nitelendirildiği göze çarpmaktadır.

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Kâdir</i> (Ahmedî 21/36)	Kudret sahibi	14
<i>Cebbâr</i> (Ahmedî 22/43)	Kuvvet ve kudret sahibi, iradesini her durumda gösteren	
<i>İzz ü kudret ü be emr ü halk</i> (Ahmedî 35/8)	Yüce, kudret sahibi, emreden ve yaratan	
<i>Tüvânâ</i> (Ahmedî 4/31)	Güçlü, muktedir	
<i>Kâdir</i> (Ahmedî 50/2, 57/12)	Kudret sahibi	
<i>Vâcibün vücûbı mümkünün imkânı</i> (Ahmedî 51/27)	Vacip olanı vacip kılan mümkün olana imkân eden	
<i>Kâdir-i Settâr</i> (Necâtî 1/62)	Kusurları örten kudret sahibi	15
<i>Mübeddilü'l-harekât</i> (Şeyhî 3/39)	Hareketleri değiştiren	
<i>Cebbâr</i> (Bağdatlı Rûhî 15/50; Fuzûlî 17/5)	Kudret sahibi	16
<i>Celîl ü Cebbâr</i> (Bâkî 25/3)	Ulu ve kudret sahibi	
<i>Kâdir</i> (Fuzûlî 1/49)	Kudret sahibi	
<i>Mukaddir</i> (Fuzûlî 1/49)	Kudretli	
<i>Rabb-i müheymin</i> (Taşlıcalı Yahyâ 1/35)	Korkulardan koruyan Tanrı	
<i>Hüdâ-yı Kirdigar</i> (Taşlıcalı Yahyâ 11/29)	Kudret sahibi Tanrı	
<i>Kâdir-i kader</i> (Taşlıcalı Yahyâ 25/45)	Kader kudretine sahip olan	
<i>Cenâb-ı kâdir-i mutlak</i> (Cevrî 35/10)	Mutlak kudret sahibi	17
<i>Kâdir</i> (Nâbî 1/18)	Kudret sahibi	
<i>Hüdâ-yı kâdir ü kayyûm u ahkem</i> (Nefî 48/47)	Kudret sahibi olan, en sağlam ve ezeli olan Tanrı	
<i>Rabb-i kadîr</i> (Şeyh Gâlib 32/56)	Kudretli, yüce Tanrı	18
<i>Kâdir-i mutlak</i> (Adile Sultan 5/9)	Mutlak kudret sahibi	19
<i>Kâdir</i> (Keçecizâde İzzet 2/13)	Kudret sahibi	
<i>Hüdâvend-i kadîr</i> (Keçecizâde İzzet 39/52)	Güç sahibi Tanrı	

Tablo 3: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside geleneğinde Tanrı'nın Güç ve Kudret Vasfının Methedildiği Terkib Örnekleri

2.1.1.5. Her Şeyi Bilme

Tanrı'nın Alîm ve Hakîm isimlerinin yoğun biçimde terkipler içinde kullanılmasıyla her şeyi her durumda bilmesi, mutlak ve hakiki bilginin kaynağı ve sahibi olması vurgulanan diğer vasfı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nice vafunda olmasun hayrân nüfûs-ıla 'ukûl
 Ki ol hevâda 'akl-ı küll olup-durur bî-perr ü bâl
 Ahmedî 2/16¹

¹ a.g.e., s. 6

Amel ve bilgi bütünleşmesinden doğan irfan olarak nitelendirilen hikmet, insanın gücü oranında dış âlemdeki nesnelerin hakikatini olduğu gibi bilip, ona göre hareket etmesini salık veren disiplindir (Cebecioğlu, 2005: 276). Bu yönüyle hikmet, Tasavvuf ehli kimselerin de ulaşmaya çalıştıkları maneviyet bilgisi olma özelliği taşımaktadır:

Fıkh ehline kitâb u sünnet icmâ' u kıyâs
Ol u **ehl-i hikmetün hem-hüccet ü bürhânı** ol
Ahmedî 51/25¹

Beytinde hikmet ehlinin dilek ve kanıtı olarak nitelendirilen Tanrı'nın, *sâhib-i dehâ* (Ahmedî 5/31), *âlimü'l-guyûb* (Ahmedî 5/41), *izzet-i 'allâm* (Bağdatlı Rûhî 3/16), *Hakîm-i mutlak* (Keçecizâde İzzet 7/2-3-4-5-6) terkiplerinde de benzer şekilde mutlak bilen olması vurgulanmaktadır.

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Akl-ı kül</i> (Ahmedî 2/16)	Bütün akıl	14
<i>Sâhib-i dehâ</i> (Ahmedî 5/31)	Deha sahibi	
<i>Âlimü'l-guyûb</i> (Ahmedî 5/41)	Gizli şeyleri bilen	
<i>Fazl</i> (Ahmedî 50/25)	Fazilet	
<i>Hikmet</i> (Ahmedî 50/29)	Hikmet	
<i>Ehl-i hikmetün hem-hüccet ü bürhânı</i> (Ahmedî 51/25)	Hikmet ehlinin dilek ve kanıtı	
<i>Alîm</i> (Ahmedî 57/12)	Bilen	15
<i>Alîm</i> (Mihri Hatun 13/19; Şeyhî 5/40)	Bilen	
<i>İzzet-i 'Allâm</i> (Bağdatlı Rûhî 3/16)	Her şeyi hakkıyla bilen yücelik sahibi	16
<i>Alîm</i> (Fuzûlî 1/49)	Bilen	
<i>Allâm</i> (Fuzûlî 1/49)	Çokça bilen	
<i>Mahzen-i Esrâr</i> (Hayâlî 12/6)	Sırlar mahzeni	
<i>Hüdâvend-i alîm</i> (Fehîm-i Kadîm 6/20)	Her şeyi bilen Tanrı	17
<i>Hüdâ-yı 'allâm</i> (Nâbî 12/95)	Bilen Tanrı	
<i>Hüdâvend-i 'Azîz ü 'Allâm</i> (Nâbî 13/101)	Saygıdeğer ve bilen	
<i>Hüdâ-yı 'allâm</i> (Nâbî 13/54)	Bilen Tanrı	
<i>Hüdâ-yı 'alîm</i> (Nefî 32/38)	Bilge Tanrı	18
<i>Hakîm-i Yezdân</i> (Lebîb 11/11)	Her şeyi bilen yaratan	
<i>Hüdâ-yı 'alîm</i> (Osmanzâde Tâ'ib 5/23)	Bilge Tanrı	
<i>Râbbü'l-hikem</i> (Şeyh Gâlib 19/39)	Hikmet Tanrı'sı	
<i>Hüdâvend-i fatîn</i> (Keçecizâde İzzet 36/19)	Zeki Tanrı	19

¹ a.g.e., s. 127

Tablo 4: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Tanrı'nın Her Şeyi Bilmek Vasfının Methodildiği Terkid Örnekleri

2.1.1.6. Merhamet

Sonsuz bir merhamet sahibi olarak görülen Tanrı'nın, daima affeden, günahları bağışlayan anlamına gelen ismi Gaffâr; esirgeyen ve bağışlayan anlamlarına gelen Rahmân ve Rahîm isimleri onun merhametini vurgulamak maksadıyla sıklıkla dile getirilmektedir. *Gaffâr* (Ahmedî 21/35), *Halîlü'r-Rahmân* (Bâkî 2/55), *Hüdâ-yı Rahman* (Taşlıcalı Yahyâ 22/23), *Hüdâvend-i rahîm* (Yenişehirli Avnî 39/3), *Rabb-i Gafûr* (Ahmedî 24/2; Hayâlî 1/20; Enderunlu Vâsıf 1/2), *Rabb-i Rahîm* (Nefî 7/25, 32/14; Yenişehirli Avnî 28/41), *Rabbü'r-Rahîm* (Taşlıcalı Yahyâ 28/21), *Rahîm* (Ahmedî 57/11, 62/14; Adile Sultan 7/2, 9/1), *Rahmân* (Ahmedî 57/11; Kânî 30/5; Neşâtî 13/35; Yenişehirli Avnî 38/35), *Rahmân ü Rahîm* (Mihri Hatun 13/15), *Rahmân-ı a'zam* (Bahtî 3/11) ifadelerinde görüldüğü gibi Allah'ın yarattıklarına gösterdiği sonsuz merhamet isimlerinin terkidler içinde kullanılmasıyla vurgulanmaktadır.

Halka Hakdan vücûdı oldu anuñ

Rahmet ü lutf u ni'met ü berakât

Ahmedî 11/41¹

Ale'l-husûs emîn-i cihân ümîd-i zamân

Şefî'-i müznib ü mücrim delil-i zâyî'-i dâl

Şeyhî 3/44²

Beyitlerinde görüldüğü gibi rahmeti lütuf, nimet ve bereket olarak görülen, günahkâr ve suçluların şefaâtçisi olup onları affeden Allah'ın, benzer şekilde *gâfir* (Ahmedî 50/2), *Hüdâ-yı gafûr* (Bağdatlı Rûhî 10/54), *gufrân* (Adile Sultan 2/1), *rahmet* (Ahmedî 50/25), *Rabb-i müşfik* (Bahtî 4/7), *Rabb-i erham* (İlhâmî 1/40), *şefî'* (Ahmedî 11/42), *vâhibü'l- 'Atâ* (Ahmedî 5/41) gibi terkidler vasıtasıyla merhamet ve şefaât sahibi olması isimleri dışında farklı yahut onlardan türetilmiş kelimeler vasıtasıyla methodildiği görülmektedir.

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Rahmet ü lutf u ni'met ü berakât</i> (Ahmedî 11/41)	Rahmet, lütuf, hikmet, bereket	14
<i>Şefî'</i> (Ahmedî 11/42)	Şefaât eden	
<i>Gaffâr</i> (Ahmedî 21/35)	Bağışlaması çok olan	
<i>Rabb-i Gafûr</i> (Ahmedî 24/2)	Bağışlayan yaratıcı	

¹ a.g.e., s. 37

² İsen, Kurnaz, a.g.e., s. 34

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Vâhibü'l- 'Atâ</i> (Ahmedî 5/41)	Bağışlama bahşeden	
<i>Gâfir</i> (Ahmedî 50/2)	Bağışlayan	
<i>Rahmet</i> (Ahmedî 50/25)	Rahmet	
<i>Rahmân</i> (Ahmedî 57/11)	İyilere de kötülere de merhamet eden	
<i>Rahîm</i> (Ahmedî 57/11, 62/14)	Merhametli	
<i>Rahmân ü Rahîm</i> (Mihri Hatun 13/15)	Tüm varlığa merhamet eden	15
<i>Şefî-i müznib ü mücrim</i> (Şeyhî 3/44)	Günahkâr ve suçluların şefaathçisi	
<i>Hüdâ-yı gafûr</i> (Bağdatlı Rûhî 10/54)	Çok bağışlayan, merhamet eden Tanrı	16
<i>Halîlü'r-Rahmân</i> (Bâkî 2/55)	Merhamet eden samimi dost	
<i>Rabb-i Gafûr</i> (Hayâlî 1/20)	Çok merhamet eden, bağışlayan Tanrı'nın gölgesi	
<i>Hüdâ-yı Rahman</i> (Taşlıcalı Yahyâ 22/23)	Her canlıya merhamet eden Tanrı	
<i>Rabbü'r-rahîm</i> (Taşlıcalı Yahyâ 28/21)	Merhamet sahibi Tanrı	
<i>Rahmân-ı a'zam</i> (Bahtî 3/11)	Yüce Tanrı	17
<i>Rabb-i müşfik</i> (Bahtî 4/7)	Şefkatli tanrı	
<i>Rabb-i rahîm</i> (Nefî 7/25, 32/14)	Merhamet sahibi tanrı	
<i>Rahmân</i> (Neşâtî 13/35)	İyilere de kötülere de merhamet eden	
<i>Rab-i Erham</i> (İlhâmî 1/40)	Merhamet sahibi Tanrı	18
<i>Rahmân</i> (Kânî 30/5)	İyilere de kötülere de merhamet eden	
<i>Gufrân</i> (Adile Sultan 2/1)	Bağışlama	19
<i>Râhîm</i> (Adile Sultan 7/2, 9/1)	Merhametli	
<i>Rabb-i gafûr</i> (Enderunlu Vâsîf 1/2)	Merhamet eden Tanrı	
<i>Rabb-i rahîm</i> (Yenişehirli Avnî 28/41)	Merhamet sahibi tanrı	
<i>Rahmân</i> (Yenişehirli Avnî 38/35)	İyilere de kötülere de merhamet eden	
<i>Hüdâvend-i rahîm</i> (Yenişehirli Avnî 39/3)	Merhamet eden Tanrı	

Tablo 5: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Tanrı'nın Merhamet Vasfının Methodildiği Terkid Örnekleri

2.1.1.7. Mükâfat ve Ceza Sahibi

Esirgeme ve bağışlaması, merhameti, güç ve kudreti sonsuz olarak görülen cennet ve cehennem sahibi Allah'ın mükâfat ve cezasının da sonsuz olması sıklıkla vurgulanan diğer bir vasıf olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu fitne âteşin ikâd eden la'înin ola
Edip azâbını **Kahhâr** lahza lahza medîd
Nâilî-i Kadîm 7/39¹

¹ Haluk İpekten, Nâ'ilî Divânı, Ank., 1990, s. 45

Beytinde görüldüğü gibi Allah'ın kahreden anlamına gelen *Kahhâr*, *Rabb-i kahhâr* (Edirneli Nazmî 15/62), rızkı tutan ve canlıların ruhlarını alan anlamında *Kâbız* (Nâbî 1/20), kusurları örten *Settâr* (Ahmedî 21/34, 40/11; Fuzûlî 6/49; Nâbî 1/84; Adile Sultan 2/1, 7/7), alçaltan, zillet veren anlamında *Müzill* (Nedîm 4/73) isimleri onun mükâfat ve ceza vasfını yansıtacak biçimde kaside geleneğinde kullanılmaktadır.

Kaza ve kaderin yegâne sahibi olan Tanrı, külli iradesiyle yarattıklarının yaşamlarına yön verirken cüzi irade vasıtasıyla onların seçimler yapmalarına izin vererek sonucunda mükâfat yahut ceza yolunu açar.

Hâcetün andan isde ki ide sana
Feth-i bâb ol **müfettihü'l-ebvâb**
Ahmedî 8/9¹

Beyitte Allah, kapıları açan olarak nitelendirilerek kullarına farklı yollar ve seçimler bahşetmesi vurgulanmakta;

Hâkim-i takdîrden devrâna olmuş emr kim
Ede mülk-i Basra'yı mahrûsa-i Bağdâd'a râm
Fuzûlî 14/13²

Ayas Paşa'ya sunulan bir methiyeden alınan yukarıdaki beyitte memdûhun Allah'ın takdiri ve yardımı sayesinde ikbal sahibi olduğu belirtilmekte ve bu yolla, kader ve kazayı elinde tutan Tanrı'nın bu yönü vurgulanarak kuluna sefa yahut cefa yolunu açanın yine kendisi olduğu ifade edilmektedir. *Bihîşt* (Ahmedî 57/17), *derd ü mend olanların derdi vü dermânı* (Ahmedî 51/14), *hastaların zahmı* (Ahmedî 51/14), *müfettihü'l-Ebvâb* (Ahmedî 8/9, 10/4; Nâbî 11/74), *sûr ü sürûr* (Ahmedî 11/12), *zahmların merhemi* (Ahmedî 51/14) söyleyiş kalıplarıyla cennet, dertlilerin derdi ve dermanı, hastaların merhemi, kapılar açan, düğün ve şenlik olarak nitelendirilen yaratıcının mükâfat yönü estetik söylem içinde vurgulanmaktadır.

Münezzilü'l-berekât u mukassimü'l-erzâk
Mübeddilü'l-harekât u **mukaddirü'l âcâl**
Şeyhî 3/39³
Hisâb var ü sevâb u **'ikâb** u Huld ü Na'im
Neçün başuñda ola lagv ü lehv ü fisk ü fücûr
Ahmedî 24/11⁴

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 27

² Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedid Yüksel, Müjgan Cunbur, Fuzûlî Divanı, Ank., 1990

³ İsen, Kurnaz, a.g.e., s. 33

⁴ Akdoğan, a.g.e., s. 67

Allah'ın ecellere kudreti olan ve eza cefa sahibi olarak nitelendirildiği beyitlere benzer biçimde *cahîm* (Ahmedî 57/17, 62/13), *Rabb-i ecel ü ehram* (Osman Nevres 14/55), *Hâkim-i yevmü'l-mî'âd* (Bağdatlı Rûhî 28/15) yapıları vasıtasıyla cehennem dördüncü katının ismi olan *cahîm*, *ecel* ve *piramitlerin tanrısı*¹, kıyamet gününün hâkimi olarak tasvir edildiği ve cezalandırıcılığı üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Müfettihü'l-Ebvâb</i> (Ahmedî 10/4)	Kapıları açan	14
<i>Sûr ü sürûr</i> (Ahmedî 11/12)	Düğün ve sevinç	
<i>Settâr</i> (Ahmedî 21/34, 40/11)	Kusurları örten	
<i>İkâb</i> (Ahmedî 24/11)	Ezâ, cefâ	
<i>Derd ü mend olanların derdi vü dermânı</i> (Ahmedî 51/14)	Derde düşmüşlerin derdi ve dermanı	
<i>Hastaların zahmı</i> (Ahmedî 51/14)	Hastaların yarası	
<i>Zahmların merhemi</i> (Ahmedî 51/14)	Yaraların merhemi	
<i>Cahîm</i> (Ahmedî 57/17, 62/13)	Cehennem (4. Katı)	
<i>Bihîşt</i> (Ahmedî 57/17)	Cennet	
<i>Müfettihü'l-Ebvâb</i> (Ahmedî 8/9)	Kapıları açan	
<i>Mukaddirül-âcâl</i> (Şeyhî 3/39)	Ecellere kudreti olan	15
<i>Hâkim-i yevmü'l-mî'âd</i> (Bağdatlı Rûhî 28/15)	Kıyamet gününün hâkimi	16
<i>Rabb-i kakhâr</i> (Edirneli Nazmî 15/62)	Kahreden, kahrı şiddetli olan Tanrı	
<i>Hâkim-i Takdîr</i> (Fuzûlî 14/13)	Takdirlerin hâkimi	
<i>Settâr</i> (Fuzûlî 6/49)	Kusurları örten	
<i>Kâbız</i> (Nâbî 1/20)	Kabzededen, alan	
<i>Settâr</i> (Nâbî 1/84)	Kusurları örten	17
<i>Müfettihü'l-Ebvâb</i> (Nâbî 11/74)	Kapıları açan	
<i>Kakhâr</i> (Nâilî-i Kadîm 7/39)	Kahrı bol olan	
<i>Müzill</i> (Nedîm 4/73)	Hata işleten	18
<i>Settâr</i> (Adile Sultan 2/1, 7/7)	Kusurları örten	19
<i>Rabb-i ecel ü ehram</i> (Osman Nevres 14/55)	Ecelin ve piramitlerin Tanrısı	

Tablo 6: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Tanrı'nın Merhamet Vasfının Methedildiği Terkib Örnekleri

2.1.1.8. Zâhir ve Bâtın

Yarattığı hiçbir canlının hakkıyla algılayamayacağı ve bilemeyeceği Allah, bu özelliğinden dolayı “bâtın” ismiyle anılmaktadır. Bununla alakalı olarak Divan edebiyatı ve tasavvuf edebiyatında da sıklıkla telmihte bulunulan Tûr dağı tecellisi menkıbesi vardır. Menkıbeye göre Musa peygamber, kendine inananlarla birlikte Mısır'dan çıkıp giderken Allah tarafından Tûr dağına davet edilmiş ve burada Musa

¹ Burada Firavun ve Musa arasında geçen olaya telmih yapılmaktadır.

Tanrı ile konuşmuştur. Yine Musa burada onu görmek istediğinde Allah kendisini görmesinin mümkün olmadığını, ancak dağa tecelli edeceğini söylemiştir. Allah dağa tecelli ettiğinde ise dağ paramparça olmuştur. Bu manzara karşısında, yaratıcının sadece yansımaları gören Musa, kendinden geçmiştir (Pala, 2006: 461). Bu hususla alakalı olarak Ziya Paşa'nın darb-ı mesel haline gelmiş,

İdrâk-ı meâli bu küçük akla gerekmez
Zîrâ bu terâzü bu kadar sıkleti çekmez
Ziya Paşa¹

beyti anlatılmak isteneni net bir şekilde ifade etmektedir. Bu anlayış, İslam'da açıklık getirilemeyen konuları örtbas etmekten ziyade, her bakımdan sınırsız yaratıcının sınırlı melekeler ve algıyla yarattığı canlıların bu sınırsız varlığı tam anlamıyla anlamasının imkânsız olduğunu dile getirmektedir.

Seninle zâhir oldu cümle eşyâ hep senin varlık
Ki sensin evvel ü âhir'de zâhir **bâtın** ey yâ Rabb
Adile Sultan 5/2²

Beytinde tüm varlık ve eşyanın var oluşunun kaynağı olarak görülen Tanrı'nın başlangıcı ve bitimi olmayan bir sonsuzluğa sahip görünen ve gizli bir varlığa sahip oluşu dile getirilmektedir. Aslı itibariyle bâtın olan Tanrı, oluşum ve değişikliklerin dalalet ettiği sıfatlarıyla da zâhir olmaktadır. Bu ismi gereği Allah, hikmeti, kudreti ve sıfatlarıyla zuhur ve tecelli eder. Görünen âlem olarak düşünüldüğünde zâhir, bâtılın aynasıdır (Cebecioğlu, 2005: 718). Bâtılın aksine zâhir yaratılanlar tarafından görülüp idrak edilebilir, bilinebilir. Tasavvufî olarak düşünüldüğünde ise bâtılın aynası olduğu için yaratılan her şey yaratıcısından bir iz, bir yansıma taşır. Tanrı değil, ancak onun gölgesidir.

2.1.1.9. Sevgili

Arapçada aşırı derecede sevgi olarak tanımlanan aşkın tasavvufî anlayışta pek çok farklı tasnifi olsa da temel itibariyle mecâzî ve gerçek olmak üzere iki farklı çeşidi vardır. Bunlardan mecâzî aşk, Allah'ın yarattığı bir sevgiliye duyulan ve gerçek aşka basamak olarak sayılabilecek aşk iken, gerçek aşk Allah'ın yarattıklarına değil, kendisine duyulan aşktır. Bir kudsî hadiste, "Ben gizli bir hazineydim; bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım" buyurmaktadır ki gerçek aşkın kaynağı budur

¹ Hüseyin Yorulmaz, Ziya Paşa Tercî-i Bend & Terkiib-i Bend, İst., 2009, s.98

² Özdemir, a.g.e., s. 176

(Cebecioğlu, 2005: 65). Tanrı'yı gerçek olarak bilmek ve tanımak ancak aşk ile mümkündür. Tanrı'yı gerçekten seven birisi yarattıklarını da sever, yani yaratılanı yaratandan ötürü sever. Gerçek aşka ulaşma yolunda bunun tersi de mümkündür. Yani yaratılanı seven bir âşık bu aşkı yaratanına da besleyebilir. Bu durumda mecazi aşk, gerçek aşkın köprüsü, bir durağıdır. Dolayısıyla Allah, gerçek aşkın kaynağı ve kendisidir. O, yegâne sevgili olarak görülür. Ona duyulan sevgi de güzele değil güzelliğedir. Varlığa tecelli etmiş güzelliğin aslına tutulmaktır.

Mecâzi aşk Tanrı'nın zâhir sıfatının bir tecellisi ise gerçek aşk bâtın sıfatıdır. Herkese açık olmayan bu kapıdan ancak gönül gözüyle bakanlar geçebilir. Akıl yahut beş duyuyula algılanamayan, ilimle öğrenilemeyen bu aşk için gönül bilgisi lazımdır. Kaside geleneğinde de gerçek aşkın muhatabı, gerçek sevgili olarak görülen Tanrı'nın sıkça dile getirildiği göze çarpmaktadır:

Âkıl u ma'kûlu 'akl u **âşık u maşûk** u 'ışk
Cümle sensin pes n'ireden geldi bunca kıl ü kâl
Ahmedî 2/19¹

Ahmet Paşa'nın bir tevhidinden alınan yukarıdaki beyte benzer biçimde Tanrı, *matlûb-ı asl* (Adile Sultan 3/4), *ma'sûk* (Ahmedî 4/31), *canın canı ve cananı* (Ahmedî 51/1), *âkıl u ma'kûl u 'akl u 'âşık u ma'sûk u 'ışk* (Ahmedî 51/12), *ay* (Ahmedî 51/3), *Rabb-i Vedûd* (Hâlet Bey 2/31), *Allâhü'l-Vedûd* (Taşlıcalı Yahyâ 3/51), *Hazret-i Rabb-i Vedûd* (Edirneli Nazmî 2/7) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla asıl talep edilen, akıl, makul, âşık, mâşuk ve aşk, sevgili, canın canı ve cananı, ay ve çok seven, çok sevilen olarak nitelendirilerek sevgili olarak görülmekte, hatta yüzü aya benzetilerek mecazi aşk unsurlarıyla gerçek aşkın muhatabı tasvir edilmektedir. Tanrı'nın sevgili olarak görülmesinde dikkat çeken diğer bir husus da çok seven ve çok sevilen anlamına gelen *Vedûd* isminin sıklıkla terkipler içinde yer almasıdır:

Sevmiş-idi sen habîbi **Hazret-i Rabb-ı Vedûd**
Yoğiken dâmi yeri ile dahı bu tîn ü mâ
Edirneli Nazmî 2/7²

2.1.1.10. Yücelik

Kâinatı yoktan var eden, mutlak güç ve kudret sahibi ve varlığı sorgulanamaz olarak kabul edilen Allah, aynı zamanda en büyük ve en yücedir. Yarattıklarından

¹ a.g.e., s. 6

² Üst, a.g.e., s. 37

hiç kimse ve hiçbir şey onun yüceliğine ulaşmaz zira hepsi onun yüceliğinin bir tecellisi, bir gölgesidir. Aslının yanında gölge ne kadar gerçek kabul edilebilirse yarattıkları içinde en yüceler de ancak o kadar yüce olabilir. Tanrı'nın bu yönü de kaside geleneğinde sıkça dile getirilen bir vasıf olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir cihân-dâr-ı kader-kevkebenin etdi yine
Kevkeb-i câhını tevîk-i **Hüdâ-yı müte'âl**

Nâilî-i Kadîm 12/4¹

Sadrazam Mehmet Paşa'ya sunulan methiyenin girizgâh bölümünden alınan yukarıdaki beyitteki benzer biçimde, *Azîm*, *Azîz*, *Celîl*, *Mecîd*, *Zü'l-Celâlî ve'l-ikrâm* ve *Müte'âlî* gibi ululuk ve yücelik bildiren isimlerinin sıklıkla kullanıldığı terkipler vasıtasıyla Tanrı'nın yüceliği, kaside geleneğinde sıklıkla vurgu yapılan bir vasıf olmaktadır: *Azîm* (Adile Sultan 7/2), *Azîz-i 'âlem* (Bağdatlı Rûhî 19/3), *Celâl* (Ahmedî 50/25), *Celîl* (Bağdatlı Rûhî 15/50; Adile Sultan 9/7), *Celle celâl* (Şeyhî 3/1), *Hakk Celle Celâl* (Cevrî 39/14; Nâilî-i Kadîm 12/7; Necâtî 16/45; Nefî 35/4), *Hallâk-ı azîm* (Şeyh Gâlib 2/2), *hazret-i Celîl* (Esrâr Dede 2/17), *Hüdâ-yı Azze ve Cell* (Necâtî 26/32) *Hüdâ-yı müte'âl* (Nâilî-i Kadîm 12/4; Nefî 35/2, 35/60; Taşlıcalı Yahyâ 18/2; Necâtî 16/16), *Hüdâ'yı zü'l-celâl* (Bağdatlı Rûhî 12/43), *Hüdâvend-i celîl* (Cevrî 20/1), *izid-i müte'al* (Necâtî 1/62), *Mecîd* (Bağdatlı Rûhî 13/28), *Müte'âl* (Ahmedî 50/2; Cevrî 24/35), *Rabb-i celîl* (Cevrî 20/46), *Rabb-i mecîd* (Nâilî-i Kadîm 7/25; Nefî 54/45), *Rabbü'l-celâl* (Yenişehirli Avnî 6/15), *Zül-celâl* (Mihri Hatun 12/1; Adile Sultan 7/6, 9/1), *Rabb-i zü'l-celâl* (Yenişehirli Avnî 18/9).

Etdi bir gevher-i nâyâbı **Hüdâ azze ve cell**
Zîb-i sadr u şeref-i hâtem-i sadr-ı evvel

Nâilî-i Kadîm 19/1²

Sadrazam Ahmet Paşa'ya sunulan kasidenin nesib bölümünden alınan yukarıdaki beyitte olduğu gibi Allah'ın yüceliği dile getirilirken *Allah*, *Hüdâ*, *Hakk*, *Rabb*, *Kibriyâ* gibi farklı isimleriyle oluşturulmuş terkipler dikkat çekmektedir: *Allâh Te'âlâ* (Bağdatlı Rûhî 25/26; Cevrî 16/17, 24/48, 27/13, 80/8; Nefî 3/56, 18/36, 18/63, 27/53, 40/20, 48/37, 51/16), *Hakk Te'âlâ* (Cevrî 26/12; Fehîm-i Kadîm 8/30; Hâletî 38/44; Nâilî-i Kadîm 21/14; Nedîm 25/12, 29/18, 33/11; Yenişehirli Avnî 25/59, 38/54), *Hazret-i Hakk 'azze ve celle* (Keçecizâde İzzet 40/53; Nefî 53/47),

¹ İpekten, a.g.e., s. 56

² a.g.e., s. 84

Hüdâ 'azze ve celle (Nâilî-i Kadîm 19/1; Yenişehirli Avnî 34/33), *Rabb-i 'izzet* (Bâkî 9/24; Hâlet Bey 1/2), *Rabb-i ekber* (Osman Nevres 5/58), *Cenâb-ı Kibriyâ* (Keçecizâde İzzet 1/1; Nedîm 12/8; Osmanzâde Tâ'ib 10/38), *Cenâb-ı Rabb-i izzet* (Hoca Neş'et 2/98), *Hüdâ-yı a'zam* (Bağdatlı Rûhî 25/33), *Hazret-i Rabbü'l-'alâ* (Edirneli Nazmî 2/28).

Her kelâmun yigi kim söyler anı ehl-i kemâl
Ne-durur hamd-i **Hüdâvend-i Tebârek ve Te'âl**
Ahmedî 50/1¹

Ahmedî'nin bir tevhidinden alınan yukarıdaki beyte benzer biçimde Allah, *a'lâ* (Fuzûlî 1/49), *âli câh Hüdâvend* (Esrâr Dede 9/36), *azîmü's-şân* (İlhâmî 1/2), *azîmü's-şân Mevlâ* (İlhâmî 3/1), *bî-ittisâl* (Ahmedî 2/3), *iki cihânda izzet ü câh* (Şeyhî 1/1), *izz* (Ahmedî 50/25), *muktedir* (Fuzûlî 1/49), *nidâ-yı mübârek* (Ahmedî 1/12) şanı ve makamı yüce, güç ve iktidar sahibi, iki cihanın yücresi ve mübarek nida olarak görülerek estetik söylem vasıtasıyla yüceler yücresi olarak methedilmektedir.

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Nidâ-yı mübârek</i> (Ahmedî 1/12)	Mübârek sesleniş	14
<i>Bî-ittisâl</i> (Ahmedî 2/3)	Ulaşılmaz	
<i>Hüdâvend-i Tebârek ve Te'âl</i> (Ahmedî 50/1)	Mübârek ve yüce yaratan	
<i>Müte'âl</i> (Ahmedî 50/2)	Yüce	
<i>Celâl</i> (Ahmedî 50/25)	Ululuk	
<i>İzz</i> (Ahmedî 50/25)	Yücelik	
<i>Zül-celâl</i> (Mihri Hatun 12/1)	Ululuk sahibi	15
<i>İzid-i müte'al</i> (Necâtî 1/62)	Yüce yaratan	
<i>Hüda-yı müte'âl</i> (Necâtî 16/16)	Yüce Tanrı	
<i>Hakk Celle Celâl</i> (Necâtî 16/45)	Ululuk ve yücelik sahibi Tanrı	
<i>Hüdâ-yı Azze ve Cell</i> (Necâtî 26/32)	Azamet ve yücelik sahibi Tanrı	
<i>İki cihânda izzet ü câh</i> (Şeyhî 1/1)	İki cihanda ululuk ve makam sahibi olan	
<i>Celle celâl</i> (Şeyhî 3/1)	Yüceler yücresi	16
<i>Hüdâ'yı zül'-celâl</i> (Bağdatlı Rûhî 12/43)	Yücelik sahibi Tanrı	
<i>Mecîd</i> (Bağdatlı Rûhî 13/28)	Yüce, Şan ve şeref sahibi	
<i>Celîl</i> (Bağdatlı Rûhî 15/50)	Yücelik sahibi	
<i>Azîz-i âlem</i> (Bağdatlı Rûhî 19/3)	Âlemlerin muhteremi	
<i>Allâh Te'âlâ</i> (Bağdatlı Rûhî 25/26)	Yüce Allah	
<i>Hüdâ-yı a'zam</i> (Bağdatlı Rûhî 25/33)	Yüce Tanrı	16
<i>Rabb-i 'izzet</i> (Bâkî 9/24)	Yüce Rabb	

¹ Akdoğan, a.g.e., s.122

<i>Hazret-i Rabbü'l-'alâ</i> (Edirneli Nazmî 2/28)	Yüce Tanrı	
<i>Muktedir</i> (Fuzûlî 1/49)	İktidar sahibi	
<i>A'lâ</i> (Fuzûlî 1/49)	Yüce	
<i>Hüdâ-yı müte'âl</i> (Taşlıcalı Yahyâ 18/2)	Yüce Tanrı	17
<i>Allâh Te'âlâ</i> (Cevrî 16/17)	Yüce Allah	
<i>Hüdâvend-i celîl</i> (Cevrî 20/1)	Yüce Tanrı	
<i>Rabb-i celîl</i> (Cevrî 20/46)	Yüce Tanrı	
<i>Müte'âl</i> (Cevrî 24/35)	Yüce	
<i>Allâh Te'âlâ</i> (Cevrî 24/48, 27/13, 80/8)	Yüce Allah	
<i>Hakk Te'âlâ</i> (Cevrî 26/12; Fehîm-i Kadîm 8/30; Hâletî 38/44)	Yüce Tanrı	
<i>Hakk Celle Celâl</i> (Cevrî 39/14; Nâilî-i Kadîm 12/7; Nefî 35/4)	Ululuk ve yücelik sahibi Tanrı	
<i>Hüdâ-yı müte'âl</i> (Nâilî-i Kadîm 12/4)	Yüce Tanrı	
<i>Hüdâ 'azze ve celle</i> (Nâilî-i Kadîm 19/1)	Azamet ve yücelik sahibi Tanrı	
<i>Hakk Te'âlâ</i> (Nâilî-i Kadîm 21/14)	Yüce Tanrı	
<i>Rabb-i mecîd</i> (Nâilî-i Kadîm 7/25)	Çok ulu, şan ve şeref sahibi	
<i>Allâh Te'âlâ</i> (Nefî 3/56, 18/36, 18/63, 27/53, 40/20, 48/37, 51/16)	Yüce Allah	
<i>Hüdâ-yı müte'âl</i> (Nefî 35/2, 35/60)	Yüce Tanrı	
<i>Hazret-i Hakk azze ve cell</i> (Nefî 53/47)	Azamet ve ululuk sahibi Tanrı hazretleri	
<i>Rabb-i mecîd</i> (Nefî 54/45)	Azametli Tanrı	
<i>Hazret-i Celîl</i> (Esrâr Dede 2/17)	Ululuğu çok olan	18
<i>Âli câh Hüdâvend</i> (Esrâr Dede 9/36)	Makamı yüce efendi	
<i>Cenâb-ı Rabb-i izzet</i> (Hoca Neş'et 2/98)	Yücelik sahibi Tanrı	
<i>Azîmü's-şân</i> (İlhâmî 1/2)	Şanı yüce	
<i>Azîmü's-şân Mevlâ</i> (İlhâmî 3/1)	Şanı yüce Tanrı	
<i>Cenâb-ı Kibriyâ</i> (Nedîm 12/8)	Her cihetten büyük ve yüce olan	
<i>Hakk Te'âlâ</i> (Nedîm 25/12, 29/18, 33/11)	Yüce Tanrı	
<i>Cenâb-ı Kibriyâ</i> (Osmanzâde Tâ'ib 10/38)	Her cihetten büyük ve yüce olan	
<i>Hallâk-ı azîm</i> (Şeyh Gâlib 2/2)	Yüce yaratıcı	
<i>Azîm</i> (Adile Sultan 7/2)	Yüce	19
<i>Zül-celâl</i> (Adile Sultan 7/6, 9/1)	Ululuk sahibi	
<i>Celîl</i> (Adile Sultan 9/7)	Çok büyük, ulu	
<i>Rabb-i 'izzet</i> (Hâlet Bey 1/2)	Yücelik sahibi Tanrı	
<i>Cenâb-ı Kibriyâ</i> (Keçecizâde İzzet 1/1)	Her cihetten büyük ve yüce olan	
<i>Hazret-i Hak 'azze ve celle</i> (Keçecizâde İzzet 40/53)	Azamet ve büyüklük sahibi Tanrı	
<i>Rabb-i ekber</i> (Osman Nevres 5/58)	Yüce Tanrı	

<i>Rabb-i zü'l-celâl</i> (Yenişehirli Avnî 18/9)	Yücelik sahibi Tanrı	
<i>Hakk Te'âlâ</i> (Yenişehirli Avnî 25/59)	Yüce Tanrı	
<i>Hüdâ-yı 'azze vü celle</i> (Yenişehirli Avnî 34/33)	Azamet ve yücelik sahibi Tanrı	
<i>Hakk Te'âlâ</i> (Yenişehirli Avnî 38/54)	Yüce Tanrı	
<i>Rabbü'l-celâl</i> (Yenişehirli Avnî 6/15)	Yücelik sahibi Tanrı	

Tablo 7: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Tanrı'nın Merhamet Vasfının Methodildiği Terkib Örnekleri

2.1.1.11. Adalet

Hakkın yerini bulması olarak tanımlanabilecek adalet kavramı, Tanrı'nın mutlak adalet sahibi, aşırılığa meyletmeyen anlamına gelen *Adl* ismi ve asıl anlamı gerçek olan ancak dilimizde doğruluk ve gerçeklikle beraber adalet anlamına da gelen *Hakk* ismi ile vücut bulur. Dolayısıyla Allah'ın adalet vasfı pek çok kasidede vurgulanarak bilhassa *Hakk* ismiyle kurulu yapılar vasıtasıyla karşımıza çıkar:

Bir '**âdil padişeh** sensin kulun sırrına âgâhsın
Nâziri yok bir Allâh'sın senin lütfun bana çokdur.
İlhâmî 3/3¹
Zihî '**âdil** ki eyler çâr-sûy-ı çâr faslında
Terâzû-yı dü-keffe hidmetin sermâ ile germâ
Nâbî 1/19²

Beyitlerinde adil padişaha benzetilen ve adaletiyle yüceltilen Tanrı benzer biçimde Hakk ismiyle de adaleti bakımından yüceltilmektedir: *Cenâb-ı Hakk* (Leylâ Hanım 2/6; Nâbî 24/53; Nedîm 6/43, 31/9), *Hakk* (Bağdatlı Rûhî 9/9, 11/26, 13/33, 16/11, 17/15, 17/17, 17/6, 18/28, 19/4, 31/1-2-3-4-5-6-7, 17/13; Cevrî 15/3, 22/45, 23/39, 24/46, 25/22, 25/23, 27/17, 27/5, 35/17, 35/52, 36/21; Edirneli Nazmî 15/28; Fehîm-i Kadîm 1/26, 1/32, 6/20; Nâbî 1/77, 2/153, 2/89, 8/25, 20/9, 29/2, 29/6, 16/33, 17/3, 17/32, 2/149, 2/94, 20/47, 21/7, 23/17, 6/7; Nâilî-i Kadîm 8/2, 8/36, 9/1, 22/40, 37/5; Nefî 6/11, 21/9, 33/53, 40/21, 46/41, 53/51, 54/47, 61/36, 61/38, 62/14, 62/31; Yenişehirli Avnî 21/65, 37/36, 39/12; İlhâmî 6/4; Kânî 3/4, 12/1, 22/72, 30/13, 36/7, 36/40, 36/59; Lebîb 9/33; Nedîm 11/43, 13/49), *Hazret-i Hakk* (Bağdatlı Rûhî 22/18, 34/33; Fuzûlî 21/25; Hâletî 24/33; Nâbî 5/12, 13/108; Nâilî-i Kadîm 14/88, 17/2; Necâtî 4/8; Şeyhülislam Yahyâ 1/5; Esrâr Dede 2/29; İlhâmî 9/9; Şeyh Gâlib 14/40; Yenişehirli Avnî 30/112).

¹ Kâşif Yılmaz, III. Selim (İlhâmî) Hayatı, Edebi Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni, Edirne, 2001, s. 7

² Ali Fuat Bilkan, Nâbî Divanı, Ank., 2011, C.1, s. 3

2.1.1.12. Kur'an

İslam dini inancında Allah tarafından Hz. Muhammed'e gönderilen dört semavî kitabın sonuncusu olan ilahi kitap Kur'an'dır. Vahiy yoluyla Cebrail vasıtasıyla indirilen bu kutsal kitap, diğer semavî kitapların aksine bir kavme değil, tüm insanlığa indirilmiştir. Vahiy kâtipleriyle tek bir harf hatasına yer vermeyecek şekilde kaydedildiğine ve Kur'an'ın aslı bozulmadan günümüze kadar gelmiştir.

Söz ve anlam bakımından bir mucize olarak nitelendirilen Kur'an Kerîm sıfatıyla birlikte anılır. Her bakımdan doğru insan olmanın yollarını gösteren Kur'an için Mushaf, Kitâb-ı Mukaddes, Furkan ve Nûr gibi isimler de kullanılmaktadır (Pala, 2006: 278).

Divan şiirinin de önemli kaynakları arasında olan Kur'an'ın içinde geçen peygamber kıssalarına yer verilerek yahut iktibas yoluyla ayetlerinden alıntılar yapılarak şiirlerinde anlam ve söyleyişi zenginleştirme yoluna giden şairler, kaside geleneği içinde de Kur'an ve vahyin asıl kaynağı olan Allah'ı bu yönüyle dile getirmektedirler. Tanrı'nın *Kelîm* ismiyle yakından alakalı olan Kur'an indirmesi estetik değeri yüksek pek çok terkible dile getirilmektedir.

Zihi tecellî-i dâğ-ı **Kelîm-i hasret-sûz**
 Ki olmuş ol sanem-i dilfirîbe erzânî
 Nâilî-i Kadîm 6/25¹
 Tab'ını idüp zâtun ki **Vassaf**
 Kılmış lisânın vafunda kâ'il
 Bağdatlı Rûhî 16/42²

Beyitlerinde Kelîm ve niteliklerini bildirerek anlatan ve öven anlamına gelen Vassâf olarak nitelendirilen Allah'ın benzer biçimde *sihr-i beyân* (Ahmedî 1/22), *ilm-i beyân* (Ahmedî 50/29), *hüsn-i makâl* (Ahmedî 50/29), *Kelîm* (Ahmedî 57/7, 62/6) yapılarıyla methedildiği ve Kur'an'ın yüceltildiği göze çarpmaktadır.

Yaratıcı olması, her şeyi bilmesi, adaleti gibi vasıfları dışında pek çoğuna sahip olan Allah'ın bu vasıfları, kaside geleneği içinde daha çok İsm-i A'zam'dan yararlanılarak sıklıkla dile getirilmektedir. Aşağıda yer alan tabloda Tanrı'nın diğer vasıflarına yönelik terkiib örneklerine yer verilmiştir:

¹ İpekten, a.g.e., s. 40

² Ak, a.g.e., s. 114

İsmi Azam	Anlamı	Yüzyıl
<i>Ma'bûd</i> (Ahmedî 17/9)	İbadet edilen	14
<i>Hisâb</i> (Ahmedî 24/11)	Hesap eden	
<i>Vâhid-i Mutlâk</i> (Ahmedî 24/46)	Mutlak tek	
<i>Melikü'l-Mülk</i> (Ahmedî 24/48)	Mülkün sahibi	
<i>Hayy</i> (Ahmedî 50/2)	Diri	
<i>Kuddûs</i> (Ahmedî 50/2)	Temiz, pak	
<i>Melik</i> (Ahmedî 50/3)	Mülk sahibi	
<i>Hayy</i> (Mihri Hatun 13/19; Şeyhî 5/40)	Diri	15
<i>Hayy</i> (Fuzûlî 1/49)	Diri	16
<i>Hayy-ı lâ-yenâm</i> (Fuzûlî 14/36)	Ölümsüz olan	
<i>Hayyü'l-Hamîd</i> (Taşlıcalı Yahyâ 29/5)	Şükredilen ve diri olan	
<i>Hayy-ı kadîr</i> (Atâyî 28/1)	Kıymetli ve yüce diri	17
<i>Vahîd</i> (Cevrî 37/29)	Tek	
<i>Bâsit</i> (Nâbî 1/20)	Ruhları bedenlerine yayan	
<i>Hâtim</i> (Nâbî 10/45)	Bitiren	
<i>Hazret-i Cemîl</i> (Esrâr Dede 2/18)	Güzel	18
<i>Sübhân</i> (İlhâmî 1/1, 1/10)	Her türlü kusur ve eksikten tenzih olan	
<i>Rabb-i sübhân</i> (İlhâmî 1/2)	Her türlü kusur ve eksikten tenzih olan	
<i>Hayy</i> (Adile Sultan 3/2)	Diri	19
<i>Samed</i> (Adile Sultan 3/2)	Mutlak malik	
<i>Sübhânî</i> (Keçecizâde İzzet 19/6)	Her türlü kusur ve eksikten tenzih olan	
<i>Hayy-ı sübhân</i> (Leylâ Hanım 5/4)	Her türlü ayıp ve eksikten münezzeh olan Tanrı	

Tablo 8: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Tanrı'nın Diğer Vasıflarının İsm-i A'zam'dan Yararlanılarak Dile Getirildiği Terkib Örnekleri

Araştırma evreni kapsamında kasideler dikkatle incelendiği takdirde şairlerin, sıklıkla Allah'ın isimlerinden yararlanmalarının yanında, bilhassa kutsal kitaplarda bahsi geçen dini-tarihi olay ve kişilere telmihte bulundukları yahut ayetlerden iktibas yoluyla Tanrı'nın vasıflarını dile getirdikleri göze çarpmaktadır. Bu kullanımlar kaside geleneği özelinde divan şiirinin ne kadar derin bir bilgi ve kültür birikiminden beslendiği ve değerler topluluğuna yaslandığını anlamak bakımından önem teşkil etmektedir.

İsa enfâsı vü Mûsânun münâcâtı kamu
Hem Halîlüh odı vü Nûh-ı Nebî tûfânı ol
Ahmedî 51/8¹

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 125-126

Beytinde Allah, İsa'nın nefesi, Musa'nın yakarışı, İbrahim'in ateşi, Nuh'un tufanı olarak nitelendirilerek tüm bu olaylara telmihte bulunmaktadır. Benzer biçimde *Ya'kûbun ahzânı* (Ahmedî 51/12), *Yûsufun hüsnî* (Ahmedî 51/12), *Eyyûb-ı sabrı* (Ahmedî 51/9), *Hızrun çeşme-i hayvânı* (Ahmedî 51/9) *ders-i İdris* (Ahmedî 51/9), *Yûnusun tesbîhi* (Ahmedî 51/9), *şeh-i levlâk* (Esrâr Dede 2/11), *cenâb-ı hazret-i ferman-revâ-yı kişver-i kün* (Keçecizâde İzzet 7/7), *mûciz-i küll* (Nefî 23/38), *emîn ü arif ü âlim ü dem-i Mesîhâ karîn* (Şeyhî 3/23) söyleyişleriyle Yakup'un hüznü, Yusuf'un güzelliği, Eyüp'ün sabrı, Hızır'ın âb-ı hayatı, İdris'in dersi, Yunus'un tesbihi, "Levlâk"ın şahı, "Ol" ülkesinin ferman buyuran efendisi, "Kül" mucizesi, İsa'nın yakınlarının zamanının emini, alim ve arifî olarak nitelendirilerek telmih sanatından yararlanılmıştır.

Dikkat çeken bir diğer husus da sade söyleyişlerin yanında, telmih ve iktibas sanatları dışında teşbih ve istiarenin kullanıldığı süslü söyleyiş biçimleriyle Allah'ın vasıflarının methedilmesidir:

Lâlenün yüregi dâğı vü benefşe gussası
Hem gülün yüzi hayâsı bülbülün efgânı ol
Ahmedî 51/22¹
Dil-berün 'anber saçınun fitne vü teşvîşi hem
Anuñ ol ra'nâ gözinün gamze-i fettânı ol
Ahmedî 51/23²
Vücûd dâyiresinde **nigîn-i hâtem-i mülk**
Eilinde mühr-i hilâfet zihî ata vü nevâl
Şeyhî 3/21³

Gibi beyitlerle Allah'ın övgüsünde teşbih ve istiareyle yoğun biçimde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Benzer biçimde aşağıda yer alan tabloda istiare ve teşbih gibi sanatlı söyleyiş örnekleri her yüzyılda karşımıza çıkmaktadır:

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Kilîd-i bâb-ı 'inân</i> (Ahmedî 1/20)	Yürütme kapısının kilidi	14
<i>Safâ-yı rûh u revân</i> (Ahmedî 1/21)	Ruhun ve bedeninin sefası	
<i>Rûh-ı Kuds</i> (Ahmedî 1/22)	Kutsal ruh	
<i>Hazânda berg-i rezân</i> (Ahmedî 1/8)	Sonbaharda bağ yaprağı	
<i>Bahârda varak-ı gül</i> (Ahmedî 1/8)	Baharda gül yaprağı	
<i>Yaz yili</i> (Ahmedî 1/8)	Yaz rüzgarı	
<i>Mizâc-ı âb-ı revân</i> (Ahmedî 1/9)	Akarsu mizacı	

¹ a.g.e., s. 127

² a.g.e., s. 127

³ İsen, Kurnaz, a.g.e., s. 32

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Bilâ-ta'addüd-zat</i> (Ahmedî 11/18)	Sayısız olan	
<i>Mürevvîh-i rûh</i> (Ahmedî 11/26)	Ruhu kokulandıran	
<i>Envâr-ı kuds</i> (Ahmedî 11/39)	Kutsal ışık	
<i>Al-el-yakîn</i> (Ahmedî 17/2)	Yakın olan	
<i>Merca' u ma'âd</i> (Ahmedî 18/2)	Dönülecek yer	
<i>Vehm ü hayâl</i> (Ahmedî 2/11)	Tereddüt, şüphe ve hayal	
<i>Halk u emr ü lutf u kahr u kudret ü 'izz ü celâl</i> (Ahmedî 2/13)	Yaratıcı, emir, lütuf, kahr, kudret, yüce ve ulu	
<i>Kabz u bast u sahv u şükr ü fikr ü zikr ü vecd ü hâl</i> (Ahmedî 2/17)	Alan, açan, iyileştiren, fikir, şükür, zikir, vecd ve hal	
<i>Bî-infisâl</i> (Ahmedî 2/3)	Yerini bırakıp gitmeyen	
<i>Hakikat-ı cevher</i> (Ahmedî 22/5)	Cevherin hakikisi	
<i>Bedâyi'-i sun'</i> (Ahmedî 24/38)	Eşi benzeri olmayan işler yapan	
<i>Cihân dâver</i> (Ahmedî 4/1)	Cihanın lideri	
<i>Âşık</i> (Ahmedî 4/31)	Âşık	
<i>Nûr-ı basar</i> (Ahmedî 42/1)	Göz nuru	
<i>Vücûd-ı Mutlak</i> (Ahmedî 5/30)	Mutlak varlık	
<i>Mukayyed-i küllî vü cüzvî</i> (Ahmedî 5/33)	Parça ve bütünün sahibi	
<i>Fâliku'n-Nevâ</i> (Ahmedî 5/41)	Bitkilerin tohumlarını açan	
<i>Âb-ı zülâl</i> (Ahmedî 50/18)	Berrak su	
<i>Râhat-ı rûh</i> (Ahmedî 50/18)	Ruhun rahatı	
<i>Sensin iki kevnde âmâl ü mâl</i> (Ahmedî 50/27)	İki âlemde iş ve servet	
<i>Edeb</i> (Ahmedî 50/29)	Edep	
<i>Bahrın Okyânûs u dahı Kulzüm ü 'Ummânı</i> (Ahmedî 51/13)	Denizlerin denizi	
<i>Kurı yirün Kûh-ı Kâf u Tûr u Lübnânı</i> (Ahmedî 51/13)	Kuru yerin Kaf, Tur ve Lübnan dağı	
<i>Bahrın bî-gümân dūrri vü hem mercânı</i> (Ahmedî 51/16)	Denizlerin şüphesiz, inci ve mercanı	
<i>Berrün bürri vü dürlü nebât u cevheri</i> (Ahmedî 51/16)	Yeryüzünün buğdayı ve türlü bitki ve cevheri	
<i>Bahârın zîneti vü rahmet-i nem-sânı</i> (Ahmedî 51/17)	Baharın zineti ve rahmet yağmuru	
<i>Hazânün ni'meti vü desti-gâh u 'işreti</i> (Ahmedî 51/17)	Sonbaharın nimeti, zenginliği ve işreti	
<i>Güyibârın servi vü âb-ı revân u sebzesi</i> (Ahmedî 51/18)	Irmak kenarının servisi, akarsuyu ve yeşilliği	
<i>Mürgü-zârın nergisi vü lâle-i nu'mânı</i> (Ahmedî 51/18)	İnleyen kuşların nergisi ve gelinciği	
<i>Bû-sitânın yâsemîn ü 'anber ü reyhânı</i> (Ahmedî 51/19)	Bostanın yasemin, anber ve reyhanı	
<i>Gül-sitânın rengi vü berk ü nevâ vü nûzheti</i> (Ahmedî 51/19)	Gül bahçesinin rengi, yaprağı, ahengi ve neşesi	
<i>Akl u nefsin cevheri</i> (Ahmedî 51/2)	Akıl ve nefsin cevheri	
<i>Goncanun ceybinde müşgi vü yüzi gül-günesi</i> (Ahmedî 51/20)	Goncanın cebinde miski ve yüzü gül rengi	

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Hil'ati ağaçların u kuşların elhânı</i> (Ahmedî 51/21)	Ağaçların hilati ve kuşların bestesi	
<i>Sûsenün dili vü hem çenârın elleri</i> (Ahmedî 51/21)	Süsenin dili ve çınarın elleri	
<i>Fâsıkın şuglı ol u câm-ı mey ü mey-hânesi</i> (Ahmedî 51/24)	Fasıkın meşgalesi ve içki kadehi ve meyhanesi	
<i>Zâhidün tekbîr ü tehlîli vü hem sübhânı</i> (Ahmedî 51/24)	Zahidin tekbir ve tehlili ve sübhânı	
<i>Fıkıh ehline kitâb u sünnet icmâ' u kıyâs</i> (Ahmedî 51/25)	Fıkıh ehline kitap, sünnet, icam ve kıyas	
<i>Kâfirün küfri ol u hem mü'minün îmânı</i> (Ahmedî 51/26)	Hem kafirin küfrü hem müminin imanı	
<i>İlm ü fazl u nazm u nesr ü defter ü dîvânı</i> (Ahmedî 51/29)	(Ahmedî'nin) ilmi, fazileti, şiiri, yazısı, defteri ve divanı	
<i>Ahmedî'nün fehm ü vehm ü zikr ü fikr ü 'aklı</i> (Ahmedî 51/29)	Ahmedî'nin düşüncesi, şüphesi, zikri, fikri ve aklı	
<i>Çarh-ı gerdanün medâr u mihver ü kutbı</i> (Ahmedî 51/3)	Dünyanın yörüngesi, ekseni ve kutbu	
<i>Gün</i> (Ahmedî 51/3)	Güneş	
<i>Müşteri</i> (Ahmedî 51/3)	Mars	
<i>Keyvan</i> (Ahmedî 51/3)	Satürn	
<i>Zühre</i> (Ahmedî 51/3)	Venüs	
<i>Cebhe</i> (Ahmedî 51/5)	Aslan burcu	
<i>Sünbüle</i> (Ahmedî 51/5)	Başak burcu	
<i>Mizan</i> (Ahmedî 51/5)	Terazi burcu	
<i>Cenûbun cünbüşi vü hem sabâ seyrânı</i> (Ahmedî 51/7)	Güneyin cümbüşü ve sabah seyranı	
<i>Şimâlün ol kabûli debûr edbârı</i> (Ahmedî 51/7)	Kuzeyin kabul, edbar ve deburu ¹	
<i>Cân-ı maksud-i cihân</i> (Necâtî 16/16)	Cihanın canı	15
<i>Emîn-i cihân</i> (Şeyhî 3/44)	Cihanın güveni	
<i>Ümîd-i zâmân</i> (Şeyhî 3/44)	Zamanın ümidi	
<i>Kemâl-i zât</i> (Fuzûlî 1/48)	Olgun zat	16
<i>Matla-i envâr</i> (Hayâlî 12/6)	Nurların başlangıcı	
<i>Sâhib-i gülşen</i> (Taşlıcalı Yahyâ 22/23)	Gül bahçesi sahibi	
<i>Ümm ü veled</i> (Adile Sultan 3/3)	Anne ve çocuk	19
<i>Dost</i> (Adile Sultan 4/1)	Dost	
<i>Pâdişâh</i> (Adile Sultan 7/3)	Padişah	
<i>Mihr</i> (Keçecizâde İzzet 1/1)	Güneş	

Tablo 9: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Tanrı'nın Methedilmesinde Teşbih ve İstiare Sanatlarından Yararlanılarak Oluşturulmuş Terkid Örnekleri

¹ Rüzgâr isimleridir.

2.1.2. Peygamber

Farsça haber getiren anlamına gelen *peyâm-berden* gelen peygamber kelimesi insanları doğru yola iletmek için tebliğ faaliyetlerinde bulunan ilahi yetkiye sahip kişileri tanımlamak için kullanılır. Kendisine ilahi bir kitap gönderilen peygamberler Arapça resul, ilahi kitap gönderilmeyip daha önceki peygamberlerin kitabı üzere insanlara tebliğde bulunulan peygamberler ise nebi olarak adlandırılmaktadır.

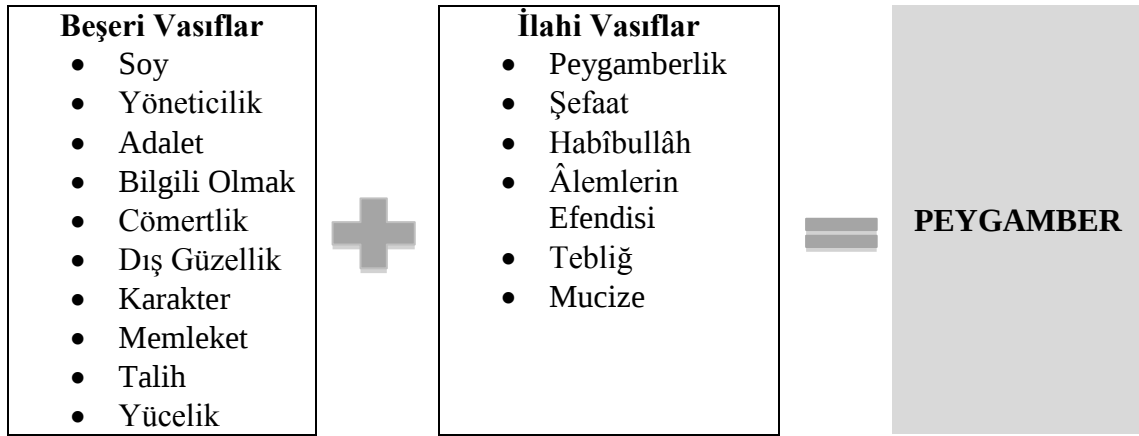
Kaside geleneğinde sahip oldukları birtakım mucizevî özelliklerden dolayı methiyelerde memdûhu yüceltmek için telmih yoluyla peygamberlere yer verilmiş diğer taraftan gerek na'tlerde gerekse diğer kaside türlerinin bilhassa dua bölümlerinde kendilerine övgüde bulunulmuştur. Peygamberler içinde divan şiir geleneğinin temel kültür dairesinbi oluşturan İslamiyet'in peygamberinin ayrı bir yeri vardır. Kasideler, özellikle na'tler incelendiğinde büyük çoğunuluğunu Hz. Muhammed'in övgüsünün oluşturduğu görülebilir. Bu nedenle incelememizi yaparken peygamberleri Hz. Muhammed ve diğer peygamberler olarak iki ayrı başlık altında toplamayı uygun gördük.

2.1.2.1. Hz. Muhammed

İlk peygamber ve ilk insan Hz. Âdem'den itibaren nesilden nesile geçen peygamberlik silsilesinin sonuncusu Hz. Muhammed, Arap, Fars, Türk kültür ve sanatında çok önemli bir yere sahiptir. Siyer, megâzi, hilye gibi konu ve ilhamını peygamberden alan pek çok telif eser İslam edebiyatlarında yer etmiştir. Türk kültür ve edebiyat dairesinde de Hz. Muhammed, gerek Tekke-Tasavvuf Edebiyatı ve Halk Edebiyatı çevresi, gerekse Klasik Edebiyat çevresi tarafından yoğun biçimde işlenerek farklı türlerde ve üsluplarda pek çok telif eser meydana getirilmiştir. Türk İslam edebiyat dairesinin en önemli halkalarından biri olan Divan Edebiyatı da peygamber konusunda oldukça hassas davranmış ve onu dile getiren, vasıflarını öven ve hem o dönemdeki hem de gelecekteki nesle peygamberini estetik biçimde anlatmayı gaye edinmiş, bilhassa kasidecilik geleneği ve o geleneğin bir parçası olan na'tler vasıtasıyla büyük oranda bunu gerçekleştirmiştir. Divan edebiyatında hemen her şair Hz. Muhammed'i öven bir na't kaleme almıştır. Ayrıca mi'racnâme, esmâ-i

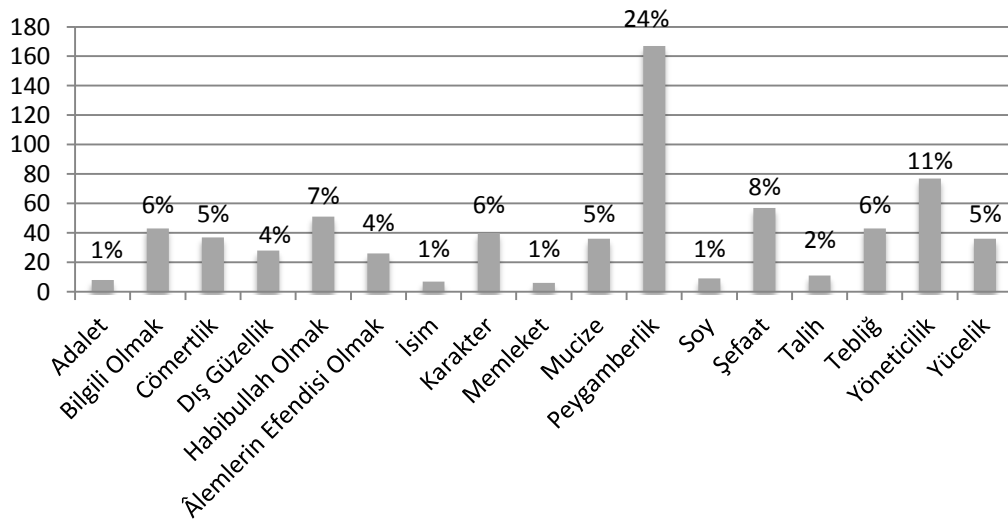
nebî, muamma, mevlit, hicretnâme, siyer ve şemâil türü eserler de peygamber üzerine yazılmış edebi verimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilindiği gibi peygamberler hem normal insan vasıfları taşıyan hem de ilahi bir misyon yüklenmiş kişilerdir. Yani yapıları itibariyle hem beşeri hem de ilahi özellik gösterirler. Hz. Muhammed'in vasıfları söz konusu olduğunda da hem padişah, vezir gibi beşeri unsurların sahip oldukları vasıflar hem de peygamberliğinin getirdiği, normal insanlarda olmayan vasıflar karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 2: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Peygamberin Vasıfları ve Nitelikleri

Şekilde görüldüğü gibi peygamberin vasıflarını beşeri unsurların sahip olduğu adalet, cömertlik gibi beşeri vasıflar ve peygamberlik, şefa gibi ilahi vasıfların bütünü oluşturmaktadır.

Şekil 3: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Peygamberin Methedilen Niteliklerinin Dağılımı

Hız. Muhammed'in tüm vasıfları değerdendirildiğinde peygamberlik vasfının kasidecilik geleneği içinde daha sık ele alındığı ve pek çok terkidde yer aldığı göze çarpmaktadır.

2.1.2.1.1. Peygamberlik

Hira'da bulunduğu 610 yılında Cebrail'in aslî suretiyle gelip, "Yaratan rabbinin adıyla oku!" manasındaki cümle ile başlayan Alak suresinin ilk beş ayetini ona tebliğ etmesiyle Hız. Muhammed resul oldu (Fayda, 2005: 410). Önce gizli sonra ise açıkça yürüttüğü tebliğ faaliyetleriyle pek çok kimseyi dine davet eden ve en yakınlarından başlayarak dalgalar halinde İslamiyet'i yayan Hız. Muhammed'in peygamberliği kasidecilik geleneğinde sıklıkla dile getirilen ve methedilen bir vasıf olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanları doğru yola iletmek üzere ilâhî vahyin tercümanı olarak gönderilen bir peygamberin içinden çıktığı toplumun dilini iyi bilmesi, güzel ve etkili konuşma yeteneğine sahip bulunması, fesahat ve belâgate sahip olması önemlidir. Hız. Muhammed'in tebliğine ilk muhatap olan Arap toplumu şiir ve hitabette, belâgat ve fesahatte altın çağını yaşadığı göz önünde tutulursa peygamberin insanları dine davet esnasında muhataplarını etkileyip ikna etmek için tüm bunlara sahip olması gerekmektedir. Bu şekilde kısa sürede İslamiyet'in geniş coğrafyalara yayılmasını sağlayan Hız. Muhammed'in peygamberliği estetik değeri yüksek pek çok terkid vasıtasıyla dile getirilmektedir:

N'ola fahr etse yazarken hâme-i na't ü midhatin
Ol **resûl -i Kibriyâ**'nun vasf-ı zât-ı devletin
İlhâmî 6/1¹
Zâtun ki tılısm-ı bî-bahâdur
Gencine-i sırr-ı Kibriyâdur
Neşâtî 3/30²

Beyitlerinde olduğu gibi, *dînin sâhibi* (Adile Sultan 11/1), *hacib-i der-gâh-ı Kibriyâ* (Ahmed Paşa 3/7), *imâm* (Ahmedî 3/8, 5/66), *muktedâ* (Ahmedî 34/33), *güzîde* (Ahmedî 34/34), *sirâc-ı evliyâ* (Ahmedî 34/35), *cenâb-ı evliyâyâ müttekâ* (Ahmedî 34/39), *kutb-ı evliyâ* (Ahmedî 5/53), *asfiyâ* (Ahmedî 5/66), *kutb-ı evliyâ* (Ahmedî 5/67), *meb'ûs* (Ahmedî 52/14), *resûl-i Hâlık-ı pâk* (Atâyî 1/26), *nebiyy-i*

¹ Yılmaz, a.g.e., s. 10

² Mahmut Kaplan, Neşâtî Divanı, İzmir, 1996, s. 10

müctebâ Ahmed (Atâyî 1/27), *velâyet-penâh* (Cevrî 3/15), *nebî-yi muhtâr* (Edirneli Nazmî 11/6), *mahrem-i râz-ı hüda* (Enderunlu Vâsîf 4/2), *Hüdâ-pesend* (Esrâr Dede 2/28), *şâh-ı Kâbe* (Hoca Neş'et 1/11), *resûl-i müctebâ* (İlhâmî 6/14), *bülbül-i bâg-ı belâg sallî* (Kânî 15/1), *hazret-i peygamberî* (Kânî 36/81), *şâh-ı Cebrail-hadem* (Keçecizâde İzzet 1/18), *der-i ümmîd-i şeyh u şâb* (Keçecizâde İzzet 3/29), *eyyühe'n-nebî* (Lebîb 3/46), *resûl-i kibriyâ* (Mihri Hatun 2/99), *hazret-i kutb* (Nâbî 2/64), *vâsîta-i Rabb u 'ibâd* (Nâbî 2/93), *mihribân-ı ümem* (Nâilî-i Kadîm 2/24), *peygamber-i hallâk-ı cihân ârâ* (Nâilî-i Kadîm 5/45), *sa'adet-i fakr ile fahr iden hâce* (Necâtî 1/31), *güzin-i beşer* (Necâtî 1/35), *nebiyyallah* (Necâtî 1/9), *resûl-i kibriyâ* (Nedîm 11/49), *nebiyy-i mürsel* (Nefî 53/23), *peygamber-i zî-şân* (Neşâtî 1/19), *menzil-i arş-asitân* (Osman Nevres 2/6), *makâm-ı dil- güşâ* (Osman Nevres 2/6), *resûl-i Yezdân* (Şeyhî 13/40), *emîn-i hükmi Hüdâ* (Yenişehirli Avnî 10/28), *resûl-i muhteremâ* (Yenişehirli Avnî 10/30), *şâhid-i halvetgeh-i kudsî* (Yenişehirli Avnî 13/3), *hazret-i Âhmed-i muhtâr* (Yenişehirli Avnî 16/18), *hazret-i peygamber-i zî-şân* (Yenişehirli Avnî 17/6), *dâver-i muhtâr* (Yenişehirli Avnî 7/23), *nebî-i ma'sûm* (Yenişehirli Avnî 8/14) dinin sahibi, Tanrının azamet dergâhının kapıcısı, imam, seçilmiş, velilerin ışığı, evliya hazretlerine dayanak, velilerin kutbu, takva sahibi, velilerin kutbu, gönderilmiş, temiz yaratanın peygamberi, seçilmiş peygamber Ahmet, velilik sığınağı, seçilmiş peygamber, Tanrı sırrının mahremi, Tanrı'yı seven, insan ırkının seyyidi, Kâbe'nin hükümdarı, Allah'ın resulü, seçkin peygamber, salâvat bağının bülbülü, ey peygamber hazretleri, çok şükredilen seçilmiş, yardımcısı Cebrail olan hükümdar, hem şeyhin hem de cemaatin ümidi, kutup hazretleri, Tanrı ve kulluk vasıtası, ümmetlerin şefkatli ve güler yüzlü dostu, cihanı süsleyen yaratanın peygamberi, mutluluk fakirliği ile övünen hoca, insanların seçkini, Tanrı hazinesinin sırrı, gök eşiğinin varış yeri, gönle ferahlık veren makam, Tanrı hükmünün koruyucusu, ey muhterem, kutsal halvetgahın sahibi, günahsız peygamber olarak nitelendirilerek peygamberlik vasfı yüceltilmektedir.

Hız. Muhammed son peygamber olması dolayısıyla hatm-ı enbiyâ, âhir zaman peygamberidir. Kendisinden başka hiçbir peygamber gelmeyecek olan Hız. Muhammed'in bu yönü kasidecilik geleneğinde sıklıkla değinilen bir başka husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çün **hatm-i enbiyâ vü rüsûldür** ‘aceb degül
 Kim olsa şer’i nâsîh-ı ahkâm-ı enbiyâ
 Ahmedî 5/56¹
 Hüdâ nâmıyle başla mevlid-i fahr-ı cihândır bu
 Tulû’-ı **hazret-i peygamber-i âhir zamân**dır bu
 Adile Sultan 10/1²

Beyitlerine benzer biçimde *enbiyâ zümresinin hâtemi* (Cevrî 1/18), *peygamber-i âhir-zemân* (Fuzûlî 4/15), *hatmü'l- enbiyâ* (Keçecizâde İzzet 1/7), *risâlet-efşer-i âhir-zamân-ı 'âlem* (Lebîb 2/35), *hâtîm-i şâh-ı risâlet* (Nâbî 2/25), *hâteme'r-risâle* (Şeyhî 5/1), *hatm-ı enbiyâ* (Şeyhî 5/37), *peygamber-i âhirü'z-zamân* (Yenişehirli Avnî 21/26), *peygamber-i âhir zamân* (Adile Sultan 17/4) terkipleri yoluyla Hz. Muhammed, nebi ve resullerin sonuncusu, peygamberler zümresinin sonuncusu, ahir zamanın peygamberi, âlemin ahir zamanının peygamberlik tacı, peygamberler şahının sonuncusu olarak nitelendirilerek son peygamber olmasına vurgu yapıldığı görülmektedir.

Seçilmiş anlamına gelen muhtâr ve gönderilmiş manasına gelen mürsel Hz. Muhammed için kullanılan sıfatlardan ikisidir. Onun gerek peygamberliğini, gerekse peygamberler ve insanlık içindeki ayrıcalıklı statüsünü vurgulamak için kasıtlı olarak geleneğinde çokça bu kelimelerle kurulu ifade kalıplarına yer verdiği görülmektedir:

Olunca “rûhike rûhı” cenâb-ı ‘unvânı
 Kemâl-i **Ahmed-i muhtâr**dır kemâl-i ‘Ali
 Esrâr Dede 4/6³
 Mihr-i eflâk-i nübüvvet mâh-ı evc-i ıstifâ
Ahmed-i mürsel ki âlem na’tin eyler rûz ü şeb
 Fehîm-i Kadîm 1/19⁴
 Halk-ı ‘âlem içre sensin serverâ Mahmûd olan
Enbiyâ vü mürselîn içinde sensin Murtazâ
 Edirneli Nazmî 2/2⁵

Ahmed-i muhtâr (Bahtî 11/4; Cevrî 6/1; Edirneli Nazmî 12/1; Esrâr Dede 9/23; Fuzûlî 3/16, 17/27; Keçecizâde İzzet 1/42; Nâilî-i Kadîm 2/22; Necâtî 15/1; Nefî 4/35; Osman Nevres 2/10; Yenişehirli Avnî 23/27), *Ahmed-i mürsel* (Bağdatlı Rûhî 18/36, 20/36; Cevrî 1/15, 2/10; Fuzûlî 23/10, 5/15), *Ahmedü'l-Muhtâr* (Keçecizâde İzzet 2/106), *Cenab-ı Ahmed-i mürsel* (Neşâtî 1/21), *hayru'l Mürselîn* (Hayâlî 23/13),

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 17

² Özdemir, a.g.e., s. 203

³ Osman Horata, Esrâr Dede Hayatı Eserleri Şiir Dünyası ve Divanı, 1998, s. 175

⁴ Tahir Üzgör, Fehîm-i Kadîm, 1991, s. 100

⁵ Üst, a.g.e., s. 36

mürselînin fahri (Adile Sultan 4/12), *mürselînin şâhı* (Adile Sultan 11/1), nebi ve resuller içinde seçilmiş, peygamberlerin hayırlısı olarak nitelendirildiği görülmektedir.

Kur'ân'da ve hadislerde dünya ve âhirette sadece Hz. Muhammed ve onun ümmetine bazı meziyetlerin verileceği belirtilmektedir. Bu özel durum peygamberi diğer peygamberlerden, insanlardan ve hatta meleklerden üstün olduğunu ortaya koymaktadır. Bu konuda Kandemir'in Allah Teâlâ'nın bütün peygamberlerden Resûl-i Ekrem'e inanmaları ve kendisine yardım etmeleri için söz alması, onu bütün varlıklara peygamber gönderip rahmet vesilesi kılması, Allah'ın insanlar içinde sadece onun adına yemin etmesi, onun bütün günahlarını bağışlaması, kıyamete kadar değişmeyecek olan Kur'ân-ı Kerîm'i ona vermesi, kendisini isrâ ve Miraç ile şerefliendirmesi, cennetin en üst katına yerleştirerek şefaathakı vermesi gibi tespitleri onun üstünlüğünün kavranması açısından önemlidir (Kandemir, 2005: 424). Hz. Muhammed'in bu üstünlüğü Divan edebiyatı kültürüne de yansımış ve şairler onu bu yönleriyle methederek ona olan sevgi ve bağlılıklarını dile getirmişlerdir.

Şem'-i cem'-i rüsûl ü meş'ale-i bezm-i sübûl
Seyyid-i sahib-i dârât 'aleyhi's-salavât

Adile Sultan 1/9¹

Sen **imâmü'l-enbiyâsın** Seyyidü'l-keveynsin
Mahrem-i râz-ı Hüdâ'sın hiç sana olmaz 'adîl

Enderunlu Vâsıf 4/2²

Enbiyânın ferd-i mümtâzı resûl-i kâm-yâb
Cem'-i a'yân içre müstesnâ habîb-i kibriyâ

Nedîm 1/10³

Beyitlerinde tüm peygamberlerin mumu, nebilerin imamı, peygamberler içinde seçkin olanı olarak görülmektedir. Benzer biçimde *mâh-pâre-i burc-ı risâlet* (Adile Sultan 15/7), *ulü'l-azm-i nebiyy-i muhterem* (Adile Sultan 6/5), *hâne-i nübüvveti ked-huda* (Ahmed Paşa 3/28), *imâm-ı enbiyâ* (Ahmedî 34/29), *enbiyânun tâcı* (Ahmedî 34/35), *şer'i nâsıh-ı ahkâm-ı enbiyâ* (Ahmedî 5/56), *meh-i burc-ı risâlet* (Atâyî 1/24), *dürr-i dürc-i nübüvvet* (Atâyî 1/24), *rüsûl-ü ekrem* (Cevrî 1/14), *rusûlun ekmeli, âlemi* (Cevrî 1/24), *mebde'-i cümle peyember* (Enderunlu Vâsıf 7/4),

¹ Özdemir, a.g.e., s. 193

² Rahşan Gürel, Enderunlu Vâsıf Divanı, 2007, s. 203

³ Muhsin Macit, Nedîm Divanı (Elektronik Sürüm), Et.: 12.10.2014, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10635,nedim-divanipdf.pdf?0>, s. 19

lisân-ı sıdk-ı cümle enbiyâ (Esrâr Dede 1/26), *meh-i sipihr-i nübüvvet* (Fuzûlî 2/10), *gül-i bâğ-ı rûsul* (Fuzûlî 5/16), *rûsul-i enbiyâ* (Hâlet Bey 1/6), *sühân-ı risâlet* (İlhâmî 1/22), *sadrü'l-enbiyâ* (Keçecizâde İzzet 2/25), *hâmî-i mühr-i nübüvvet* (Keçecizâde İzzet 2/25), *şâri'-i tarîh-i rûsul* (Keçecizâde İzzet 3/26), *âfitâb-ı risâlet* (Lebîb 2/51), *nâzenîn-i rûsul* (Lebîb 3/45), *emîn-i rûsul* (Lebîb 3/86), *güzîn-i enbiyâ* (Mihri Hatun 2/99), *kadr-i kemâl-i şân-ı nübüvvet bülend* (Nâilî-i Kadîm 1/48), *hatm-ı tûmâr-ı nübüvvet* (Nedîm 14/8), *hatem-i enbiya-yı ekrem* (Neşâtî 3/24), *nebiy-yi yektâ* (Neşâtî 3/27), *ser halka-i ehl-i rızâ* (Osman Nevres 2/6), *hidiv-i mülk-i risâlet* (Yenişehirli Avnî 10/18), *harîm-i encümen-i enbiyâda sadr-i sudûr* (Yenişehirli Avnî 10/18), *makâm-ı risâlette sâhibü'l-menşûr* (Yenişehirli Avnî 10/30), *harem-i mülk-i nübüvvet* (Yenişehirli Avnî 16/19) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla tüm peygamberlerin mumu, ahir zaman peygamberi, peygamberlik burcunun ay parçası, muhterem peygamberlerin en büyüğü, peygamberlik hanesine kethüda, peygamberlerin imamı, nebilerin hükümlerinin açıklayıcısı, peygamberlik burcunun ayı, peygamberlik sandığının incisi, peygamberlerin en olgunu, âlemi, peygamberlerin imamı, tüm peygamberlerin başlangıcı, tüm peygamberlerin sadakat dili, peygamberlik göğünün güneşi, peygamberlik bağının gülü, peygamberlerin peygamberi, peygamberlik sözü, peygamberlik mührünün sahibi, peygamberler tarihinin şariat sahibi, peygamberlerin nazlısı, yüce peygamberlik şanının en yüce mertebesi, peygamberlerin seçkini, çok şeref sahibi peygamberlerin mührü, eşsiz peygamber, rıza ehlinin baş halkası, peygamberlik devletinin hıdivi, peygamberler meclisine reis, peygamberlik makamında ferman sahibi, peygamberlik devletinin haremi olarak nitelendirilen Hz. Muhammed'in son peygamber olması ve belli bir kavme değil tüm insanlığa gelmesi yönüyle diğer peygamberlerden daha ön planda olması estetik biçimde dile getirilmektedir.

Ey risâlet mülkünün şâhinşeh-i şefkat-veri

Ve'y **nübüvvet tahtının sâhib-serîr ü serveri**

Adile Sultan 4/1¹

Ki mündericdir o **sultân-ı cümle-i rûsulün**

Sa'adet-i ebedi midhat-i cenâbında

Nâilî-i Kadîm 3/36²

¹ Özdemir, a.g.e., s. 196

² İpekten, a.g.e., s. 30

Beyitlerinde peygamberlerin sultanı olarak görülen Hz. Muhammed'in benzer biçimde *risâlât mülkünün şâhenşeh-i şefkat-veri* (Adile Sultan 4/1), *şâh-ı rüsul* (Adile Sultan 4/9), *sultân-ı enbiyâ* (Bahtî 7/1, 7/5), *sultân-ı evrevg-i nübüvvet* (Enderunlu Vâsıf 7/3), *şehriyâr-ı peyemberân* (Fehîm-i Kadîm 2/27), *şâh-ı rüsul* (Hâlet Bey 1/10), *şehinşâh-ı rüsul* (Hoca Neş'et 1/12), *sultân-ı risâlet* (Hoca Neş'et 1/41), *şeh-i mısır-ı nübüvvet* (Hoca Neş'et 2/1), *şeh-i taht-ı risâlet* (İlhâmî 6/12), *şâh-ı enbiyâ* (İlhâmî 9/2), *pâdişah-ı enbiyâ* (Keçecizâde İzzet 1/25), *şehriyâr-ı rüsul* (Lebîb 3/119), *hâtim-i şâh-ı risâlet* (Nâbî 2/25), *hazret-i şâh-ı rusul* (Nâbî 2/27), *dâver-i taht-ı risâlet* (Nâbî 2/29), *sultân-ı rüsul* (Nâbî 8/45; Neşâtî 3/20), *nübüvvet mülkünün sultân-ı levlâk-efseri* (Nedîm 1/24), *ser-i enbiya* (Neşâtî 3/20), *şeh-i rüsul* (Osman Nevres 1/51), *şâh-ı peyember* (Şeyh Gâlib 1/46), *sultân-ı hayl-i enbiyâ* (Yenişehirli Avnî 6/14), *pâdşeh-i mülk-i risâlet* (Yenişehirli Avnî 7/24), *şâh-ı risâlet* (Yenişehirli Avnî 7/53) söyleyiş kalıplarıyla da peygamberlik tahtının sahibi ve lideri, peygamberlik ülkesinin şefkatli hükümdarlar hükümdarı, peygamberlerin şahı, peygamberlik tahtının sultanı, peygamberler şahının sonuncusu, tüm peygamberlerin hükümdarı, peygamberlik ülkesinin levlâk tacı sultanı, peygamber zümresinin sultanı, peygamberlik devletinin padişahı olarak nitelendirildiği ve diğer peygamberlerden üstün tutulduğu görülmektedir.

Seyyidü's-sâdât **fahr-ı enbiyâ**

İki cihân pâdişâhı Mustafâ

Adile Sultan 27/1¹

Beyti ve *fahr-ı enbiyâ* (Ahmedî 52/19; Edirneli Nazmî 2/1; Nizâmî 1/27), *fahr-ı enbiya-yı güzîn* (Neşâtî 1/20), *fahr-ı risâlet* (Adile Sultan 13/1), *fahr-ı rüsul* (İlhâmî 6/7; Necâtî 1/21), *fahrü'l-enbiyâ* (Cevrî 2/10; Lebîb 1/17), *hazret-i fahr-ı rusul* (Keçecizâde İzzet 14/34), *mürselinin fahri* (Adile Sultan 4/12) gibi ifadeler Hz. Muhammed'in tüm peygamberler içinde övgüye layık görülerek ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu vurgulamaktadır.

2.1.2.1.2. Şefaât

Birinin suçundan geçilmesi yahut dileğinin yerine getirilmesi için aracılık edilmesi olarak bilinen şefaât, kaside geleneğinde Hz. Muhammed'in bir peygamber olarak öne çıkarılan önemli vasıflarından biridir.

¹ Özdemir, a.g.e., s. 234

Çünkü şefî'sin ü müşeffa' seni iy resûl
Bana şefâ'at it ki olur hâcetün revâ

Ahmedî 5/75¹

O ebr-i rahmet-i Rahmân u mahbûb-ı Hüdâ'sın kim
Yüzün suyına halk oldu cihân hep yâ resûlallâh

Enderunlu Vâsîf 5/3²

Ehl-i cürmün derdine sensin dû 'âlemde tabîb

Cürmile dermânda kaldum umaram senden devâ

Mihri Hatun 2/111³

Beyitlerine benzer biçimde, *şefî'ül-müznibîn* (Adile Sultan 13/3), *sâhib-emân* (Adile Sultan 15/3), *şefî'* (Adile Sultan 15/3), *şefkat-efzâ-yı cemi'-i 'âşiyân* (Adile Sultan 17/7), *sahibe's-şefâ'at ve'l-havzı ve'l-liva* (Ahmed Paşa 3/1), *yüzü bâb-ı rahmet* (Ahmed Paşa 3/6), *kehf-i ümmet* (Ahmedî 21/46), *şefî'az-zünûbı ve'l-evzâr* (Ahmedî 21/52), *rahmet ü rahîm* (Ahmedî 3/10), *nebiyyü'r-rahme* (Cevrî 2/10), *şefî'ül-müznibîn* (Enderunlu Vâsîf 4/8), *şefî'el-müznibâ* (Fehîm-i Kadîm 1/26), *nebiyyü'r-rahme* (Hoca Neş'et 1/5), *şâh-ı şefâ'at* (Hoca Neş'et 3/34), *rahmet-i rahmân* (Hoca Neş'et 3/35), *ayn-ı rahmet* (Kânî 14/5), *nevâzişkâr-ı dilhâ-yı hazîn* (Kânî 14/6), *yekke-tâz-ı sahn-ı mahşer* (Keçecizâde İzzet 1/20), *dâd-aver-i rûz-ı cezâ* (Keçecizâde İzzet 1/21), *çâre-sâz-ı derdmendân* (Keçecizâde İzzet 1/21), *mültecâ-yı kâinât* (Keçecizâde İzzet 1/21), *Mesîh-i küşteğân-ı rencişi-rûz-ı cezâ* (Keçecizâde İzzet 1/27), *şefî-i sâbık u lâhık* (Keçecizâde İzzet 2/21), *nebiyy-i erham ü müşfik* (Keçecizâde İzzet 2/21), *melce'-i kevneyn* (Keçecizâde İzzet 3/26), *deryûzekâr-ı surre-i rahmet*⁴ (Lebîb 1/23), *şefî'-i mahşer* (Lebîb 2/35), *melâz-ı ümmet* (Lebîb 2/36), *hayât-bahş-ı kâtil-i süyûf-ı cürm ü hatâ* (Lebîb 3/44), *necât-bahş-ı esîr-i selâsil-i 'isyân* (Lebîb 3/44), *halîl-i rahmân* (Leylâ Hanım 5/14), *sultân-ı şefâ'at* (Nâbî 2/140), *şefî'-i rûz-ı cezâ* (Nâbî 3/1), *tabîb-i şifâ-bahş* (Nâbî 3/4), *marîz-i cürme devâ* (Nâbî 3/5), *kilîd-i kufl-güşây-ı hazâ'in-i rahmet* (Nâbî 3/9), *şefî'-i rûz-ı kıyâmet* (Muhammed-i Arabî (Nâilî-i Kadîm 2/23), *şefî'-i rûz-ı nedem* (Nâilî-i Kadîm 2/24), *şefî'-i güneş* (Nâilî-i Kadîm 2/32), *şefî'-i yevm-i su'âl* (Necâtî 1/59), *şefî'ü'l-hulk-ı mevlânâ* (Nedîm 1/24), *deşt-i rahmetde şefâ'at bahrinin dîr-dânesi* (Nedîm 1/25), *melce-i heme âlem* (Neşâtî 1/20), *şefî' -i küll-i ümem* (Neşâtî 1/20), *cihân-penah şeha* (Neşâtî 1/31), *cennetü'l-me'vâ* (Şeyhülislam Yahyâ 1/1), *penâh-ı cümle-ümem*

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 19

² Gürel, a.g.e., s. 204

³ Metin Hakverdioğlu, 15. Yüzyılda Bir Kadın Hakları Savunucusu Mihri Hâtun, 2007, s. 112

⁴ Surre padişah tarafından Mekke ve Medine'ye her yıl gönderilen para, vs. (Devellioğlu, a.g.e., s.965)

(Yenişehirli Avnî 10/16), *şefî'-i rûz-ı kıyâmet* (Yenişehirli Avnî 10/16), *kefil-i millet ü ümmet zamân-ı yevm-i haşûr* (Yenişehirli Avnî 10/16), *metbû'-ı mansûrû'l-livâ-yı kâ'inât* (Yenişehirli Avnî 4/19), *tâbib-i mâ-halak* (Yenişehirli Avnî 4/25), *yed-i hallâk-i nasîr* (Yenişehirli Avnî 8/47) gibi terkipler yoluyla günahkarların şefaathçisi, emniyet sahibi, tüm yuvaların şefkatini çoğaltan, şefaath, havuz ve sancak sahibi, yüzü rahmet kapısı, rahmet sahibi peygamber, Tanrı'nın rahmet bulutu, günahkarların şefaathçisi, merhamet sahibi peygamber, şefaathin hükümdarı, rahmet gözü, kederlilerin gönüllerini okşayan, mahşer yerinde tek başına en önde giden, ceza gününe adalet getiren, dert sahiplerinin çaresi, kainatın sığınağı, ceza gününde sızlanan ölümlerin Mesih'i, çocukların ve yetişkinlerin şefaathçisi, şefkat ve merhametin peygamberi, dünya ve ahiretin sığınağı, rahmet kfilesinin dilencisi, mahşer günü şefaathçisi, ümmetin sığınağı, hata ve günah kılıcı katillerine hayat bahşeden, isyan silsilesinin esirlerine kurtuluş bahşeden, her canlıya hiçbir ayırım yapmadan merhamet eden Tanrı'nın dostu, hata yapan insanların derdine iki dünyada tabip, şefaath sultanı, ceza gününde şefaathçi, şifa bahşeden doktor, hastalık ve suça deva, rahmet hazinelerinin sürgüsünü açan kilit, kıyamet gününün şefaathçisi, pişmanlık gününün şefaathçisi, günahların şefaathçisi, sorgu gününün şefaathçisi, rahmet çölünde şefaath denizinin inci tanesi, bütün âlemin sığınağı, tüm ümmetin şefaathçisi, cihan sığınağı hükümdar, sığınılacak cennet, bütün ümmetin sığınağı, kıyamet gününde şefaathçi, yeniden dirilme gününde ümmet ve milletin kefil, kainatın tanrının yardımına mazhar olma bayrağına sahip kendisine uyulanı, yaratılmışların doktoru, yaratanın yardım eli olarak nitelendirilen peygamber, şefaathçi olması yönüyle estetik biçimde dile getirilmektedir.

2.1.2.1.3. Habîbullâh Olmak

Allah'ın sevgilisi anlamına gelen Habîbullâh kelimesi Hz. Muhammed'in isimlerinden biridir. Bilhassa Tasavvuf Edebiyatı'nda sıklıkla kullanılan bu isim, *sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım* anlamındaki "Levlâke levlak" kudsi hadisinden de anlaşılacağı gibi Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamber ve kulları içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olmasına istinaden ortaya çıkmıştır.

Peygamberin Allah'ın sevgilisi olması kasidecilik geleneğinde na'tler ve diğer kaside türleri içinde estetik değeri yüksek terkipler yoluyla çok sık işlenen vasıflarından biri olmaktadır.

Mihr-i Pertev-efken ü lem'ân-ı burc-ı mes'adet

Hazret-i Hakk'ın habîbi nûr-ı çeşm-i âşıkân

Adile Sultan 12/5¹

Ana vahy oldu Kur'ân-ı mübârek

Ki zikr ü rahmet ü nûr u Hüdâdur

Ahmedî 34/38²

Nûr-ı 'ayn-ı Kibriyâ ya'ni Muhammed Mustafâ

Kim vücûd-ı pâkidür **mahbûb-ı Rabb-i zü'l-celâl**

Yenişehirli Avnî 6/18³

Beyitlerinde olduğu gibi, *habîb-i Kibriyâ* (Adile Sultan 13/1, 13/3), *habîb-i Gird-kâr* (Adile Sultan 17/5), *mahbub-ı Hüdâ* (Adile Sultan 29/12), *habîbâ* (Adile Sultan 4/12), *Hazret-i Hakk'ın kârini* (Adile Sultan 4/9), *zî-matla'-ı Hüdâ* (Ahmedî 5/64), *nezîr* (Ahmedî 5/64), *habîb-i Kâdir-i Yektâ* (Atâyî 1/27), *habîb* (Bahtî 1/2), *mahbub-ı İlâhî* (Cevrî 1/14), *akl-ı küll cevher-i pâkizesinün tev'emi* (Cevrî 1/28), *habîb-i Hakk-ı güzîn* (Edirneli Nazmî 2/1), *mahbûb-ı Hakk* (Edirneli Nazmî 2/6), *habîb* (Edirneli Nazmî 2/7), *habîballah* (Enderunlu Vâsıf 10/3), *mahbub-ı Hüdâ* (Enderunlu Vâsıf 5/3; Neşâtî 3/17), *hân-i muhabbet* (Fuzûlî 2/9), *habîballah* (Fuzûlî 3/26), *mahbûb-ı Rabbü'l-âlemin* (Hayâlî 23/31), *bî-nazîr mahbûb-ı Hakk* (İlhâmî 6/2), *habîb-i ferd-i mutlak* (Keçecizâde İzzet 2/19), *nâzenîn-i Rabb-i 'izzet* (Keçecizâde İzzet 2/39), *mahbûb-ı Yezdân* (Lebîb 1/23), *nedîm-i kurb-ı Hüdâ* (Lebîb 2/38), *habîb-i Hüdâ* (Lebîb 2/66; Nâbî 3/1; Nâilî-i Kadîm 2/46, 28/24), *mahbûb-ı matlûb-ı Hüdâ* (Mihrî Hatun 2/99), *habîb-i Hazret-i Bâri* (Necâtî 1/20), *şâh-bâz-ı evc-i kurb-ârâ habîb-i Kibriyâ* (Nedîm 1/1), *habîb-i Kibriyâ* (Nedîm 1/29), *vâlâ-güher-i muhit-i kurbet* (Neşâtî 3/18), *cân-ı câvidân* (Osman Nevres 1/35), *vâhid-i âlem-i kuds* (Osman Nevres 1/39), *hazret-i mahbûb-ı Rahmânî* (Osmanzâde Tâ'ib 14/25), *habîb-i Rabb-i gafûr* (Yenişehirli Avnî 10/15), *mahbûb* (Yenişehirli Avnî 12/6), *nebî-mevdûd* (Yenişehirli Avnî 16/17), *habîballah* (Yenişehirli Avnî 4/25), *nûr-i'ayn-ı Kibriyâ* (Yenişehirli Avnî 6/18), *mahbûb-ı Kerîm-i kayyûm* (Yenişehirli Avnî 8/16), *habîb-i harem-i kurb* (Yenişehirli Avnî 8/36) terkipleri yoluyla Hz.

¹ Özdemir, a.g.e., s. 206

² Akdoğan, a.g.e., s. 94

³ Lokman Turan, Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu'arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniv/Sosyal Bilimler Ens., 1998, s. 439

Muhammed, Tanrı'nın sevgilisi, ey sevgili, Tanrı'nın yakını, Tanrı'nın zikri, rahmeti ve nuru, Tanrı'nın matlasına sahip, Tanrı'ya adanmış, tükenmez kudret sahibinin eşsiz sevgilisi, tüm aklın pek cevherinin ikizi, Tanrının seçkin sevgilisi, sevgili, muhabbet sultanı, âlemlerin Rabb'inin sevgilisi, Tanrı'nın şüphesiz sevgilisi, yüce Tanrı'nın nazlısı, yaratanın sevgilisi, Tanrı'nın yakın arkadaşı, Tanrı'nın istediği sevgili, yakınlık zirvesini süsleyen Tanrı'nın sevgilisi doğan, yakınlık muhitinin ulu gevheri, ebedi olanın canı, kutsal âlemin biriciği, bağışlayan Tanrı'nın sevgilisi, sevilmiş peygamber, Tanrının göz nuru, yücelik sahibi Rabb'in sevgilisi, ezeli ve ebedi olan, yüce ve cömert Tanrının sevgilisi, yakınlık haremının sevgilisi olarak nitelendirilerek Habîbullâh olduğu vurgulanmaktadır.

2.1.2.1.4. Âlemlerin Efendisi Olmak

İslam kültür dairesindeki genel inanç, kabul ve düşünceye göre Hz. Muhammed, Habîbullâh olmasının getirdiği doğal bir sonuç olarak iki dünyanın yani hem ahiret hem de bu dünyanın; diğer boyutuyla hem insanlar hem de cinler âleminin efendisi olarak görülmüştür. İnanç ve fikirlerden ayrı düşünilemeyecek olan divan şiir geleneğinde de peygamber iki âlemin efendisi olarak görülmüş ve estetik değeri yüksek söyleyiş kalpları vasıtasıyla sıklıkla dile getirilmiştir.

Nice îfâ-yı teşekkür edelim yâ Rab sana

Fahr-ı kevneyne bizi ümmet edip kıldın 'atâ

Adile Sultan 6/1¹

Süleymânlar Süleymânısın ey sultân-ı ins ü cinn

Kulun ednâdan ednâ 'abd-i kem-ter yâ resûlallâh

Enderunlu Vâsıf 7/13²

Nebiyi-i seyf ü kalem Hazret-i Muhammed kim

Odur **dü-âleme hem pâdşâh hem vahşûr**

Yenişehirli Avnî 10/17³

Beyitlerinde iki cihanın övgüsü, İnsan ve cinler âleminin sultanı Süleyman'lar Süleyman'ı, iki âleme hem peygamber hem sultan olarak nitelendirilen Hz. Muhammed benzer biçimde *iki cihân pâdişâhı* (Adile Sultan 27/1), *kevneynin evveli* (Ahmed Paşa 3/7), *sekaleynin mu'allimi* (Ahmed Paşa 3/7), *hulâsa-i sakaleyn* (Ahmedî 21/46), *şâh-ı kevneyn* (Bahtî 7/4), *pâdişâh-ı dü cihân* (Cevrî 1/15), *dü cihânun şeh-i 'adili,ahkemi* (Cevrî 1/25), *şâh-ı rûsul-i seyyid-i kevneyn* (Cevrî 36/25),

¹ Özdemir, a.g.e., s. 190

² Gürel, a.g.e., s. 206

³ Turan, a.g.e., s. 456

fahrü'l-'âlemeyn (Edirneli Nazmî 2/4), *seyyidü'l-kevneyn* (Edirneli Nazmî 2/4; Enderunlu Vâsıf 4/2), *derûn dârü'l-emân-ı ins ü cân* (Hoca Neş'et 1/1), *şehinşâh-ı dü-'âlem* (İlhâmî 6/8), *hazret-i fahr-ı dü-'âlem* (İlhâmî 9/2), *emîr-i beşîr-i cinn ü beşer* (Lebîb 2/35), *şeh-i kevneyn* (Lebîb 3/111), *şeh-i dü-serâ* (Lebîb 3/65), *kalem-rev-i dü serâ* (Nâbî 3/10), *hülâsa-i kevneyn* (Necâtî 1/20), *nazenin-i dü 'âlem* (Neşâtî 1/22), *şeh-i dü 'âlem* (Neşâtî 3/17) , *keyhusrev-i din-penah-ı kevneyn* (Neşâtî 3/19), *ba'is-i hestî-i dü 'âlem* (Neşâtî 3/26) gibi terkiplerle iki cihan padişahı, iki âlemin evveli, insan ve cinin öğretmeni, insan ve cinin özeti, iki âlemin sultanı; iki cihanın adil şahı, en çok hükmedeni; iki mekanın seyyidi peygamberlerin şahı,iki âlemin övgüsü, iki âlemin seyyidi, iki mekanın seyyidi, insan ve cinlerin derin emniyet kapısı, iki âlemin şahlar şahı, insan ve cinin müjdeci emiri, iki cihanın hükümdarı, iki sarayın hükümdarı, iki sarayın sözü geçeni, iki dünyanın özeti, iki âlemin nazlısı, iki âlemin din sığınağı hükümdar, iki âlemin yaratılma sebebi olarak görülmektedir.

2.1.2.1.5. Tebliğ

Lûgatlarda yetiştirme, eriştirme olarak geçen tebliğ kelimesi peygamberlik düşünüldüğünde resul ve nebilerin ilahi gücün yönlendirmesiyle insanları doğru yola iletme için yaptıkları fiillerin bütünü olarak nitelendirilebilir.

Peygamberin en büyük aklî mucizesi sayılan, üslûbu, edebî tasvirleri, iç kompozisyonu, muhteva bütünlüğü, farklı seviyedeki insanlara hitabı, gönüllere etkisi, i'câzı ve gayba ilişkin haberleriyle erişilmesi mümkün olmayan bir eser olarak görülen Kur'ân, ilahi gücün kendisine yolladığı vahiylerin toplandığı bir tebliğ vasıtasıdır (Çağrı, 2005: 446). Bunun yanında şeriat, kanun, delil gibi hususiyetler tebliğ sırası ve sonucunda oluşturulmuş unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla peygamberin tebliğ edici olması kasidecilikte de sıklıkla işlenmiş ve bilhassa şeriat, delil gibi unsurlar üzerinden methedilmiştir.

Rehber-i râh-ı şeri'at reh-nümâ-yı ma'rifet

Mustafâ nûr-ı Hüdâ'dan hoş nişandır Mustafâ

Adile Sultan 17/2¹

Medâr-ı süllem-i devrân temânü'-müsbî-i lev kân

Resûl-i sâhibü'l-bürhân delîl-i cümle-i da'vâ

Keçecizâde İzzet 2/20²

¹ Özdemir, a.g.e., s. 211

² Ceylan, Yılmaz, a.g.e., s. 57

Cümle mahkûm-ı şeri'atdûr odur **sâhib-i şer'**
 Cümle müsterşid-i ahkâm o pîr-i irşâd
 Nâbî 2/60¹

Beyitlerinde marifet yolunun rehberi, kanıt ve şeriat sahibi olarak nitelendirilen Hz. Muhammed benzer biçimde *meş'ale-i bezm-i sübül* (Adile Sultan 1/9), *rehber-i râh-ı şerî'ât* (Adile Sultan 17/2), *misbâh u sirâc-ı şer'i zât-ı kibriyâ* (Adile Sultan 6/2), *matlâü'l-hidâyet* (Ahmed Paşa 3/1), *sultân-ı şer'* (Ahmed Paşa 3/7), *mev'ize* (Ahmedî 5/65), *reh-nümâ* (Ahmedî 52/14), *delîl-i feyz -i Rabbânî* (Atâyî 1/25), *muhît-i gevher-i takvâ* (Atâyî 1/25), *rumûz-âmûz-ı Kur'ânî* (Atâyî 1/25), *Süleymân-ı hakikat* (Cevrî 1/10), *serv-i istikâmet* (Hoca Neş'et 1/63), *Ya'kûb-ı nush-ı pîr-i Kenân* (Hoca Neş'et 1/71), *güher-i yetîm-i sadeî-i bahr-ı hâkikat* (Hoca Neş'et 2/2), *şâh-ı süvâr-ı reh-i vuslatgeh-i hazret* (Hoca Neş'et 2/5), *râh-ber-i heşt-bâg* (Kânî 15/1), *mahrem-i bezm-i safâ* (Kânî 15/4), *hâdî* (Kânî 22/72), *şehrâh-ı cûz' ü kül* (Keçecizâde İzzet 3/29), *hâdî-i sübül* (Keçecizâde İzzet 3/29), *reh-ber-i tarîk-i Hüdâ* (Lebîb 2/66), *harîm-i sırr-ı mahrem* (Mihri Hatun 2/103), *ma'nî-i sırr-ı Kur'ân* (Nâbî 2/26), *hâzin-i genc-i is'âd* (Nâbî 2/27), *hâdî-i esrâr-ı sübül* (Nâbî 2/27), *pâdişeh-i mülk-i sedâd* (Nâbî 2/29), *pîr-i irşâd* (Nâbî 2/60), *kutb-ı medâr-ı irşâd* (Nâbî 2/91), *emîn-i vahy-ı Hüdâ* (Nâbî 3/8), *mukarreb-i dergâh* (Nâilî-i Kadîm 2/47), *mu'in-i ümmet-i dâll* (Necâtî 1/20), *âftâb-ı nûr-ı şer'-efzâ* (Nedîm 1/4), *hüccet-i vâzih* (Nedîm 14/8), *yektâ dîr-i lücce-i hakikat* (Neşâtî 3/18), *şem' -i münir-i bezm-i tafsîl* (Neşâtî 3/37), *hüdâvend* (Osman Nevres 1/34), *ehad-nümâ-yı vücûd* (Osman Nevres 1/39), *kemâl-i visal* (Şeyhî 3/48), *matla'-ı feyz-i Hüdâ'da hem kamer hem âftâb* (Yenişehirli Avnî 6/19) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla meclis yollarının meşalesi, marifetin yol göstereni, şeriat yolunun rehberi, yüce zatın şeriatının kandil ve çırası, kurtuluşun başlangıcı, şeriatın sultanı, yol gösteren, kılavuz, ilahi feyzin delili, inanç cevherinin muhiti, Kur'anın simgelerini öğreten, hakikatin Süleyman'ı, istikamet servisi, Kenan pirinin nasihatlerinin Yakup'u, hakikat denizinin yetim incisi, kavuşma yolunun şahsuvarı, sekiz bağın rehberi, sefa meclisinin mahremi, doğru yolu gösteren, kanıt sahibi peygamber, “cüz” ve “kül”ün baş yolu, yolların hidayet edeni, Tanrı yolunun rehberi, mahrem sırrın saklayıcısı, Kur'an'ın sırrının manası, bahtiyarlık hazinesinin bekçisi, yolların esrarına doğru yolu gösteren, doğruluk ülkesinin padişahı, irşat etme piri, irşat sebebinin kutbu, Tanrı'nın vahyini koruyan, dergâhın yakını, yoldan sapmış

¹ Bilkan, a.g.e., s. 16

ümmetin yardımcısı, şeriat çoğaltan nurlu güneş, açık delil, hakikat denizinin eşsiz incisi, açıklama meclisinin parlak mumu, doğru yolu gösteren, varlığın birliğinin göstergesi, Tanrının feyz doğusunun hem güneş hem ayı olarak görülmekte ve tebliğ vasfı estetik biçimde dile getirilmektedir.

2.1.2.1.6. Mucize

Âlemlerin yaratılmasına vesile olarak görülen Hz. Muhammed'in, doğumundan önce ve sonra ağacın hareket ederek yanına gelmesi, çakıl taşlarının kendisine selâm vermesi, devenin halinden şikâyetle bulunması, kızartılmış koyun etinin zehirli olduğunu haber vermesi, nübüvvet öncesinde bir bulutun onu devamlı gölgelendirmesi, omuzları arasında nübüvvet mührünün bulunması, karanlık ve yağmurlu bir gecede yolculuk yapma durumunda olan bir sahâbîye verdiği asânın yolunu aydınlatması, az miktarda su ve yiyeceklerle çok sayıda insanın doyurulması, geleceğe ilişkin bazı hususları haber vermesi ve bunların bildirdiği şekilde gerçekleşmesi gibi pek çok mucizelere sahip olduğu bilinmektedir (Çelebi, 2005: 447). İşte bu mucizeler divan şiir geleneğinde peygamber övgüsü söz konusu olduğunda önemli bir kaynak durumunda karşımıza çıkmaktadır. Telmih sanatının önemli rol oynadığı bu tip övgü kalıplarında sıklıkla değinilen mucizelerden biri Miraç hadisesidir.

Sen şol çeragsın şeb-i mi'râc içinde kim
Kandil-i kâ'inata zebânın verir ziyâ
Ahmed Paşa 3/12¹

Beytinde ve *dâver-i kişver-i isrâ* (Yenişehirli Avnî 8/33), *misâfir-i şeb-i isrâ* (Necâtî 1/12), *sultân-ı isrâ* (Hoca Neş'et 1/25), *sultân-ı şeb-i isrâ* (Atâyî 1/66), *şeref-dih-i Mir'ac* (Nâilî-i Kadîm 2/49) terkiplerinde başka hiçbir peygambere verilmeyen bir ayrıcalık olan ve gece yürüyüşü manasına gelen, yaratılmış hiçbir varlığın ulaşamayacağı makamlara ulaşmış Allah'la görüşen Hz. Muhammed'in hem Mirac hadisesine telmihte bulunulmakta, hem de bu yolla peygamber yüceltilmektedir.

Miraç hadisesi esnasında Hz. Muhammed'e Cebrail kılavuzluk etmiş, birlikte gökyüzünün tüm makamlarına uğramışlardır. ancak belli bir yerden sonra Cebrail ondan ayrılmış ve artık yalnız başına devam etmesi gerektiğini söylemiştir. Bu andan

¹ Tarlan , a.g.e., s. 31

sonra da peygamber başka hiçbir yaratılmışın erişemeyeceği yücelikte bir makama erişmiş ve ilahi ikram ve ihsan gördüğü ilahi kabule varmış, Tanrı'yla görüşmüştür. Bu esnada peygamberin Allah'a yakınlığını tasvir etmek için “kâb-ı kavseyn ev-ednâ” yani iki yay aralığı kadar ya da daha yakın tabiri kullanılmıştır. Daha sonraları bu söyleyiş peygamberi metheden pek çok kasidede yer almıştır:

Şâh-bâz-ı evc-i kurb-ârâ habîb-i kibriyâ
Bülbül-i gülzâr-ı ev ednâ habîb-i kibriyâ
 Nedîm 1/1¹

Karîn-i "ev ednâ" (Lebîb 2/38), *mukim-i ev ednâ* (Necâtî 1/12) "ev ednâ" ya nail olan, "ev ednâ" nın ikamet edeni, "ev ednâ" gül bahçesinin bülbülü olarak nitelendirilen peygamberin Tanrı'ya yakınlığı estetik biçimde vurgulanmaktadır.

Kasideler dikkatle incelendiğinde peygamberin vasıfları methedilirken özellikle telmih sanatından sık sık yararlanıldığı göze çarpmaktadır. Kutsi hadislerde geçen Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet için yaratılması, Miraç ve gece yürüyüşü, yine Miraç gecesinde Allah'a bir yay mesafesi kadar yaklaşmış olması, peygamberlere imamlık yaparak onlara namaz kıldırması, ümmeti için müjdeler alması, Hz. Adem'in gökyüzünde onun adını görmesi gibi pek çok dini-menkıbevi olaya kasidecilik kültüründe peygamber övgüsü yapılırken telmihte bulunmaktadır.

Sen ol **mükerrem-i levlâk**sin ki hâk-i rehin
 Ser-i melâ'ikede tâc-ı iftihâr kalır
 Nâilî-i Kadîm 2/48²

Beytinde “sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım” anlamına gelen “levlâke levlâk, lemmâ halaktü'l-eflâk” kutsi hadisine telmihte bulunmaktadır. Benzer şekilde *cenâb-ı hazret -i levlâk* (Atâyî 1/26), *mazhâr-ı levlâk* (Neşâtî 24/33), *padişeh-i serir-i levlak* (Neşâtî 3/21), *şâh-ı hutta-i "levlâk"* (Lebîb 3/101), *şâh-ı levlâk* (Nâbî 2/141), *şâhenşeh-i levlâk* (Enderunlu Vâsıf 7/2), *şehinşâh-ı li'ömrik-taht ü levlâk-efser* (Cevrî 2/25) söyleyiş kalıplarıyla kutsi hadisin kısaltılmış hali olan “levlâk”a yer verilmekte ve peygamber, ömürlük taht ve “levlak” tacı sahibi şahlar şahı, “levlâk” ülkesinin hükümdarı, “levlak”ın yücesi, “levlâk”ın şerefi, “levlâk” tahtının sultanı olarak nitelendirilerek aynı olaya telmihte bulunmaktadır.

¹ Macit, a.g.e., s. 19

² İpekten, a.g.e., s. 27

Tibyân-durur kitâbı vü büşrâ vü hem hakîm
Nûr u belâg u mev'ize vü rahmet ü şifâ

Ahmedî 5/65¹

Göründü kendi sırrın keşf edip âyine-i vahdet
Huzûra vardı tenhâca **habîb-i lâ-mekân-pîrâ**

Keçecizâde İzzet 2/82²

Maksad-ı îcâd-ı âlem hem habîb-i gird-gâr
Mustafâ tayy-i mekân eyler revândur Mustafâ

Adile Sultan 17/5³

Âlemün zübde-i mecmu-ı benî Âdemi (Cevrî 1/27), *cân-ı kâinât* (Keçecizâde İzzet 3/39), *Cem-i gerdûn-celâl-i bârgâh-ı kurb-ı ev-ednâ* (Atâyî 1/23), *fâtih-i dahme-i derbeste-i gayb-ı mutlak* (Nâbî 2/25), *hazret-i hayrû'l- enâm* (Osman Nevres 2/5), *kevkeb-i sa'd-iktirân-ı 'âlem* (Lebîb 2/51), *maksâd-ı kevn ü mekân* (Nâbî 2/26), *matlûb-ı 'azîm-i Kuddûs* (Yenişehirli Avnî 8/16), *medâr-ı hilkat -i Âdem* (Atâyî 1/28), *medâr-ı süllem-i devrân* (Keçecizâde İzzet 2/20), *mehbit-i "fetedellâ"* (Lebîb 2/38), *padişâh-ı vücûd* (Osman Nevres 1/24), *rahmeten li'l-'âlemîn* (Adile Sultan 19/5; Edirneli Nazmî 2/4), *ser-i mu'allim-i şeyhü'l-meşâyih-i'l-ikrâ* (Lebîb 3/65), *şahenşeh-i taht-ı Ka'be-kavseyn* (Neşâtî 3/19)

2.1.2.1.7. Soy

Arap yarımadasında putlarını Kâbe'nin içine ve çevresine yerleştiren, Hz. İbrâhim ve İsmâil'den beri devam eden hac ve umre ibadetlerini de idare eden ve bundan dolayı diğer kabileler arasında mümtaz bir yere sahip Kureyş kabilesine mensup olan Hz. Muhammed'in gerek nesilden nesile geçen peygamberlik silsilesinin sonuncusu olması gerekse soy üstünlüğü bakımından kasidecilik geleneğinde sıklıkla ön plana çıkarılmaktadır (Fayda, 2005: 411).

Meh-i sipîhr-i nübüvvet **Muhammed-i Kureşî**

Çerâğ-i şâm-i ebed âf-tâb-i subh-i nûşûr

Fuzûlî 2/10⁴

Beytine benzer biçimde *mu'allâ-pâye ced-ber-ced* (Atâyî 1/27), *şirzime-i asfiyâ* (Kânî 15/4), *cenâb-ı hazret-i sultân-ı enbiyâ-yı kirâm* (Lebîb 2/34), *re'îs-i mekteb-i hayl-i mukarrebîn-i kirâm* (Lebîb 3/65), *pâk-nijâd* (Nâbî 2/96) gibi ifadelerle büyük babadan büyük babaya geçen yüce mertebe, Kureyşli Muhammed, temiz niyetli az

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 18

² Ceylan, Yılmaz, a.g.e., s. 62

³ Özdemir, a.g.e., s. 211

⁴ Akyüz vd., a.g.e., s. 29

topluluğa mensup, soyu temiz peygamberlerin sultanı olarak nitelendirilen peygamberin soyunun üstünlük ve temizliği dile getirilmektedir.

2.1.2.1.8. Yöneticilik

Çeşitli âyetlerde belirtildiği üzere Hz. Muhammed diğer insanlar gibi bir insandır (İsrâ 93; Kehf 110; Fussilet 6). Fakat insanlara örnek olduğuna (Ahzâb 21), yüksek bir ahlâk üzere bulunduğuna (Kalem 4), Allah'ın lutuf ve esirgemesine nâil olduğuna, kendisine hikmet bahşedildiğine (Nisâ 113; İsrâ 39), ilim verildiğine (Bakara 145; Âl-i İmrân 61; Ra'd 37), kaba ve katı yürekli olmadığına (Âl-i İmrân 159), insanlardan korunduğuna (Mâide 67), ilâhî yardımla desteklendiğine (Enfâl 62; Tevbe 40; Feth 3), ilâhî gözetim ve koruma altında bulunduğuna (Tûr 48), hidayete, dosdoğru yola erdirildiğine (En'âm 161; Yâsîn 4; Zuhuruf 43; Feth 2; Hac 67; Duhâ 7), hak ile gönderildiğine (Bakara 119; Nisâ 170; Fâtır 24), kendisine huzur ve güven duygusu verildiğine (Tevbe 26, Feth 26), göğsünün açılıp genişletildiğine (İnşirâh 1), Allah'ın ve meleklerin ona salât okuduğuna (Ahzâb 56), müminlere karşı çok şefkatli ve merhametli olduğuna (Tevbe 128) dair âyetler onun pek çok bakımdan diğer insanlardan üstün olduğunu göstermektedir (Özel, 2005: 432-433). Hadis ve siyer kaynaklarında da belirtildiği gibi diğer insanlardan farklı bir kişilik ve birikime sahip olan, üstün vasıflarla donatılan, başarısının temelinde vahiy bulunan Hz. Muhammed'in toplumu bunun kılavuzluğunda yönettiği açıktır.

Peygamberlik görevinin getirdiği tebliğ dışında var olan İslam Devleti'nin de yöneticisi olan Hz. Muhammed'in örnek bir İslâm toplumu kurması ancak etkili bir otorite sayesinde mümkün olabilirdi. Ümmetin lideri sıfatıyla onun Müslümanlar üzerindeki otoritesi Kur'an'da "mülk" kavramı yerine "hüküm" kavramı ile ifade edilmiştir (Nisâ 60, 65). Dini kaynaklara göre daha önceki ümmetlerden söz edilirken mülk teriminin kullanılmasına karşılık, müslümanlar için hilâfet kavramına yer verilmesi mülkün babadan oğula geçen yöneticilik olduğuna, hilâfetin ise seçime dayandığına, Muâviye ile birlikte hilâfetin de hükümdarlığa dönüştüğüne dikkat çekmektedir (Özel, 2005: 435). Bir yönetici olarak Hz. Muhammed değerlendirildiğinde benimsediği birtakım prensipler olduğu anlaşılmaktadır. Görev verdiği kimseler hakkındaki ölçüsü liyakat ve ehliyettir, bir işe talip olanlara görev vermeyen peygamber, yönetimde soyluluk ve zenginlik gibi hususları değil

uzmanlığı esas almış, herkese kabiliyeti çerçevesinde fırsat eşitliği tanımış ve yönetimde danışma yani meşveret usulünü benimsemiştir.

Kasidecilik geleneğinde peygamber kimliği yanında yönetici kimliğiyle de sıklıkla methedilen peygamberin, ilgili terkipler incelendiğinde *şâh*, *şeh*, *şehriyâr*, *hüdâvend* gibi pek çok unvanla anıldığı görülmektedir:

Şeh-i yektâ-yı mihr-i burc-ı devlet âfitâb-ı cân
Visâl-i kurb-ı Hak lutf u kerem-girdârına mahsus
Adile Sultan 6/2¹

Beytinde devlet burcunun eşsiz güneşi *şâh* olarak anılan peygamberin benzer biçimde, *âb-ı rûy-ı serverî* (Cevrî 2/10), *âlemlere sultân* (Hoca Neş'et 3/35), *cenâb-ı şâh-ı 'âlî câh* (Kânî 10/6), *devletmend-server* (Hoca Neş'et 1/48), *ehl-i dîne şâh-ı bî-hemtâ* (Nedîm 1/27), *hâzret-i sultân* (Şeyh Gâlib 1/19), *hidiv-i güşâde-bâb* (Keçecizâde İzzet 3/26), *hidiv-i lâ-mekân* (Esrâr Dede 1/41), *hidiv-i lâ-mekân-mesned* (Yenişehirli Avnî 9/16), *hüdâvend-i ganî* (Nâbî 2/159), *hüdâvend-i Hüdâ-hûy* (Yenişehirli Avnî 8/15), *hüdâvend-i hüdâvendân-ı gerdûn-taht-gâh* (Yenişehirli Avnî 6/15), *hüdâvendâ* (Fehîm-i Kadîm 1/26), *mesned-i izzetün pâdişeh-i a'zâmı* (Cevrî 1/26), *nat'-ı garrâ-yı hicâzın server-i ferzânesi* (Nedîm 1/27), *pâdişâh-ı mülk-i istiğnâ* (Keçecizâde İzzet 2/24), *pâdişeh* (Lebîb 3/109), *pâdişeh-i bî-zevâl* (Nâilî-i Kadîm 1/17), *sâye-i bî-sâye-i zât-ı hüdâvend-i hâkim* (Esrâr Dede 1/37), *server-i dîn ü şerî'at* (Edirneli Nazmî 2/1), *serverâ* (Lebîb 2/59), *sultân* (Adile Sultan 1/8, 19/10; Bahtî 6/6; Şeyhî 5/7), *sultân-ı dîn* (Keçecizâde İzzet 3/26), *sultân-ı ümem* (Taşlıcalı Yahyâ 1/38), *sultân-ı zî-şân-ı cihân* (Adile Sultan 17/1), *şâh* (Şeyhî 5/46), *şâh-ı cihân* (Adile Sultan 12/1), *şâh-ı dîn* (Adile Sultan 13/6, 27/8; Bahtî 5/4), *şâh-ı felek-cenab* (Neşâtî 3/52), *şâh-ı kudsî* (Yenişehirli Avnî 16/19), *şâh-ı Semerkand ü Buhara* (Taşlıcalı Yahyâ 1/38), *şâhen-şâh* (Kânî 10/4), *şâhenşâh-ı taht-ı lîma'-allâhî* (Keçecizâde İzzet 2/24), *şâhenşâh-istikbâl* (Keçecizâde İzzet 2/69), *şâhenşeh-i refref-serîr* (Keçecizâde İzzet 1/19), *şâhenşeh-i yegâne* (Keçecizâde İzzet 3/26), *şâhlar şâhı* (Kânî 9/6), *şeh* (Fehîm-i Kadîm 1/25; Hâlet Bey 1/11), *şeh-en-şâhî* (Fuzûlî 4/16), *şeh-i bî-misl* (Yenişehirli Avnî 4/19), *şeh-i çarh-âsitân* (Keçecizâde İzzet 2/22), *şeh-i melâ'ike-asker* (Nâilî-i Kadîm 3/39), *şeh-i pâk* (Neşâtî 3/42), *şeh-i yektâ* (Neşâtî 2/14), *şehen-şâh-ı a'zam* (Atâyî 1/28), *şehenşâh-ı mülk-i istiğnâ* (Lebîb

¹ Özdemir, a.g.e., s. 199

3/102), *şehenşâh-ı rusûl-asker* (Esrâr Dede 1/41), *şehenşeh* (Fehîm-i Kadîm 2/28; Yenişehirli Avnî 16/20), *şehenşeh-i dîn* (Lebîb 3/164), *şehenşehî* (Fuzûlî 2/11), *şehî* (Fuzûlî 2/18), *şehryâr-ı rûsul devlet ü sa'âdet* (Lebîb 3/79), *şehryâr-ı veliyyü'n-ni'am* (Lebîb 2/43) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla cihanın ve dinin şahı, cihanın şanlı sultanı, yüce yaratılışın yüce padişahı, liderlerin yüz suyu, din ve şeriatın başı, gölgesiz Tanrı'nın gölgesi, asker peygamberlerin hükümdarlar hükümdarı, mekansız hıdiv, yüce mertebeli hükümdar, tahtı Refref olan hükümdarlar hükümdarı, gök eşiğinin hükümdarı, Allah sancağı olan tahtın hükümdarlar hükümdarı, zenginlik mülkünün hükümdarı, geleceğin hükümdarlar hükümdarı, dinin hükümdarı, ferah kapının hıdivi, yegâne hükümdarlar hükümdarı, zenginlik devletinin sultanlar sultanı, devlet ve saadet sahibi peygamber, zengin hükümdar, sonsuz sultan, askerleri melekler olan hükümdar, din ehlinin eşsiz hükümdarı, hicaz'ın şaşaalı na'tının filozof lideri, Semerkant ve Buhara'nın hükümdarı, ümmetin sultanı, kutsal şah, benzeri olmayan şah, tahtı gökyüzünde olan sultanların sultanı, Tanrı tabiatlı lider, mekansız hıdiv mesnetli, büyük sultanlar sultanı olarak nitelendirilmekte ve yöneticilik vasfı vurgulanmaktadır.

İy **Hüsrev-i dîn-penâh** ki sad dâd
V'ey şâh-ı felek-cenâb feryâd
Neşâtî 3/52¹

Beyitlerinde görüldüğü gibi peygamber Hüsrev'e benzetilerek yöneticilik vasfı benzetme yoluyla yüceltilmektedir. Benzer biçimde Süleymân-ı vakt (Nizâmî 1/8), *zirve-i memâlik* (Ahmedî 5/53), *delîl-i devlet-i sermed* (Atâyî 1/27), *tâc-ı selâtîn* (Hoca Neş'et 1/12), *yekke-tâz-ı âsumân-eblak* (Keçecizâde İzzet 2/19), *âfitâb-ı dîn* (Keçecizâde İzzet 3/38), *müsterşid-i ahkâm* (Nâbî 2/60), *menârât-ı bilâd* (Nâbî 2/62), *tâb-ı âyîne-i Hurşîd-i cihân gîrâyî* (Nâilî-i Kadîm 5/46), *hüdaygan-ı felek* (Neşâtî 1/19), *Mekin*² (Neşâtî 1/19), *cihân-ı binîş* (Neşâtî 3/29), gibi söyleyiş kalıplarıyla Hz. Muhammed mülklerin zirvesi, devletin ebedi delili, sultanların tacı, rengarenk gökyüzünün tek başına en önde gideni, mekansız yaratılış sahibi hıdiv, dinin güneşi, hükümlerin doğrusunu isteyen, beldelerin nuru, cihan hükümdarı güneşinin aynası, feleğin yüce hükümdarı, vakarlı, temkinli ve iktidar sahibi, cihanı gören, din

¹ Kaplan, a.g.e., s. 10

² Hz. Muhammed'in sıfatlarındandır.

sığınağının hükümdarı olarak nitelendirilerek şairler tarafından ideal bir yönetici portresi çizildiği görülmektedir.

2.1.2.1.9. Adalet

Hiz. Muhammed'in, İslamiyet'in hızla yayılmasıyla, özellikle Medine'ye hicretle birlikte bir teşkilatlanma ihtiyacı hissedilince devlet başkanı kimliği oluşmaya başlamıştır. Hiz. Muhammed, Medine'ye yerleşirken oradaki yetkililerin katılımıyla uyulması gereken kuralları belirlemiş, dolayısıyla Mekke dönemindekinden farklı olarak hukukî yaptırımları olan kurallar devrini başlatmıştır. Günümüze ulaşan bu yazılı belgeden Hiz. Muhammed'in, yeni kurulan siyasî birliğin başkanı ve içeride farklı gruplar arasında çıkabilecek ihtilâfların nihaî yargı mercii olduğu anlaşılmaktadır (Dönmez, 2005: 444).

Devlet başkanı ve yargı mercii kimliğine sahip peygamber, bu yetkilerini kendi şahsi menfaatleri için kullanma yoluna gitmemiş, adaletli olmak hususunda hassasiyet göstermiştir. Onun hakkında anlatılan kıssalardan öğrendiğimiz kadarıyla torununun zekât hurmalarından bir tane almasına bile müsaade etmeyip zekât gelirlerinin kendisine ve ailesine helâl olmadığını belirtirken aynı zamanda yönetimi kendisine verilen kamu mallarının şahsî serveti olmadığını da anlatmış, yine zekât dışındaki devlet gelirlerinden pay alma konusunda yetkisini kullanırken asgari geçim şartlarını esas almış diğer peygamberler gibi o da ailesine zikre değer maddî bir miras bırakmamıştır (Dönmez, 2005: 445).

Peygamberin adalet vasfı genelde divan şiiri özelde ise kasidecilik kültürü geleneğinde sıklıkla methedilen bir unsur olarak karşılmaktadır.

Kıble-i hakk u hâkîkat o mübârek veçhi
Münceli anda kemâlât 'aleyhi's-salavât
Adile Sultan 1/11¹

Beytinde hak ve hakikat kıblesi olarak görülen peygamber benzer biçimde, *mübîn-i peyem-ber* (Bâkî 3/31), *delîl-i cümle-i da'vâ* (Keçecizâde İzzet 2/20), *imâm-ı dîn-i mübîn* (Lebîb 3/93), *sâhib-i dâd* (Nâbî 2/116), *hakk* (Nâbî 2/34), *Fâruk* (Şeyhî 5/37), *nazar-gâh-ı mu'allâ-yı hüdvâvend ü dîd* (Yenişehirli Avnî 16/29) söyleyiş

¹ Özdemir, a.g.e., s. 193

kalıplarıyla iyi ve kötüyü ayıran peygamber, cümle davaların delili, dinin iyi ve kötüyü ayıran imamı, adalet sahibi, hak, adaletli, adalet ve Tanrı'nın yüce nazargâhı olarak nitelendirilerek adaleti ve adil yöneticiliği vurgulanmaktadır.

2.1.2.1.10. Bilgili Olmak

Her ne kadar tarihi kaynaklar peygamberin ümmi olduğunu bildirirse de bilgi, maddi ve manevi boyutları olan bir disiplindir. İlâhi bir amaca hizmet eden peygamberlikte de maddi bilgiden çok manevi ve ilâhi gerçekliğe yönelik bilgi olan irfan, zahiri ilimden daha ön plana çıkmaktadır. Hz. Muhammed'in de sahip olduğu manevi ve batini bilgi dolayısıyla kasidecilik geleneğinde sıklıkla methedildiği görülmektedir.

Yûsuf-menişân-ı mısır-ı i'câz

Mûsî-revişân-ı vâdi-i râz

Neşâtî 3/35¹

Enbiyânın ferd-i mümtâzı resûl-i kâm-yâb

Cem'-i a'yân içre müstesnâ habîb-i kibriyâ

Nedîm 1/10²

Beyitlerinde sır vadisinin Musa yürüyüşlüsü ve aydınlık insanlar içinde müstesna olarak nitelendirilen peygamber, *kıdve-i ahyâr* (Ahmedî 5/66), *kimyâ-nazar* (Esrâr Dede 2/25), *hurşîd-i feyz* (Esrâr Dede 2/25), *dâver-i mülk-i "arefnâk"* (Esrâr Dede 2/26), *mihr ü meh-râyâ* (Fehîm-i Kadîm 1/26), *fihris-i her hâl ü kâl* (Kânî 15/3), *kârdân-ı 'âlem* (Lebîb 2/36), *şeh-i iklîm-i reşâd* (Nâbî 2/25), *ârife bahş-ı emcâd* (Nâbî 2/28), *şeh-i iklîm-i kemâl* (Nâbî 2/29) *şeh-süvâr-ı hüner* (Nâbî 3/3), *nûr-ı pâk-i hired-sûz* (Nâilî-i Kadîm 3/63), *efdâl-ü'l-beşer* (Necâtî 1/21), *cem'-i kemâlât* (Şeyhî 5/16), *nebiyy-i seyf ü kalem* (Yenişehirli Avnî 10/17) terkipleriyle de ilimde önderlik eden hayırlı kişi, bakışı kimya olan, feyzi güneş, Tanrı'yı hakkıyla bilmek devletine hâkim, ay ve güneş fikirli, her hal ve sözün fihristi, âlemin iş bileni, olgunluk ülkesinin şahı, arife onur sahiplerinin bahşı, olgunluk ülkesinin şahı, hüner şahsuvarı, akıl yakan pak nur, insanların en faziletlisi, cümle aydınlar içinde seçkin olan, olgunluklar toplamı, kalem ve kılıcın peygamberi olarak görülmekte ve manevi bilgideki olgunluğu göze çarpmaktadır.

¹ Kaplan, a.g.e., s. 11

² Macit, a.g.e., s. 19

Hakdan Beşîr oldu anun adı vü nezîr
Zî ma'den-i keramet ü zî-matla'-ı hüdâ
 Ahmedî 5/64¹

Evliyalar keramet, peygamberler ise mucize gösterirler. Ancak yukarıdaki beyitte görüldüğü gibi keramet unsuru peygamber övgüsünde de sıklıkla kullanılan bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır: *Âzim-i sûy-ı kerâmet* (Adile Sultan 1/5), *sâhib-kerâmât ü kemâl* (Adile Sultan 6/6), *bahr-i kerâmet* (Fuzûlî 3/27), *kavseyn-i kerâmet* (Hoca Neş'et 1/11), *ser-sebz-i sir-âb-ı kerâmet* (Hoca Neş'et 1/63) gibi yapılar vasıtasıyla Hz. Muhammed, keramet yönünün azmi, olgunluk ve keramet sahibi, keramet madeni, keramet denizi, kerametın iki yayı, keramet suyuna kanmış baş bahçe olarak nitelendirilmektedir.

Sensin olan kenz-i mahfî zâhir olmaga sebeb
 'Âleme zât-ı şerîfündür senün **hikmet-nümâ**
 Edirneli Nazmî 2/5²

Manevi bilginin tamamlayıcı bir unsuru olan hikmet, Hz. Muhammed'in sahip olduğu diğer bir gerçeklik bilgisi elde etme yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Beyitte hikmet gösteren olarak görülen peygamber benzer biçimde, *me'âl-i nutk-ı pîrân-ı hikem* (Esrâr Dede 1/26), *mazhar-ı hâss-ı vücûd-ı hâlik-i cân-ı hikem* (Esrâr Dede 1/37), *zât-ı pâkin zîb-i taht u tâc-ı dîvân-ı hikem* (Esrâr Dede 1/41), *sahn-ı meydan-ı hikem* (Esrâr Dede 1/43) gibi ifade unsurları vasıtasıyla bilgelik gösteren, hikmetli ermişlerin söylevlerinin anlamı, hikmet canını yaratanın nadir varlığına mazhar olmuş, pak zatı hikmet divanı tacının ve tahtının süsü, hikmet meydanı olarak görülmektedir.

Sen ol **remz-âşînâ-yı fâş-gû-yı sırr-ı 'irfân**sın
 Ki itmişdür Mesîhâ na'tun ezber yâ Resûla'llah
 Kânî 6/3³

Beytinde irfan sırrının işaretlerini söyleyen olarak nitelendirilen peygamberin benzer biçimde, *ârif ü âgeh-i bi'z-zât* (Adile Sultan 1/8), *evvelîn ü âhirînin ilmine vâkıf olan* (Adile Sultan 17/4), *demin kimyâ-yı ilm* (Ahmed Paşa 3/16), *yegâne âlim-i müşkil-güşâ-yı mebhas-i vahdet* (Keçecizâde İzzet 2/23), *nebiyy-i 'allâm* (Keçecizâde İzzet 30/36), *gevher-i bahr-ı hîred* (Nâbî 2/29), *emîr-i memleket-i ilm ü hilm*

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 18

² Üst, a.g.e., s. 36

³ İlyas Yazar, Kânî Dîvânı, İst., 2010, s. 284

zinnûreyn (Necâtî 1/44) gibi söyleyiş kalıpları yoluyla arif ve bilgin zat, evvel ve ahirin ilmine vakıf olan, nefesin kimya ilmi, birlik bahsinin güçlüğünü aşan yegâne âlim, bilgin peygamber, akıl denizinin incisi, nurlu yumuşak başlılık ve ilim sahibi memleket lideri olarak nitelendirildiği ve sezgi, ruhi tecrübe ve manevi yolla elde edilen bilgi olan irfanda sahip olduğu yetkinliğin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Şehenşehî ki **Süleymân-i mülk-i ma'ni** olup
Muti' oldu ana ins ü cinn ü vahş ü tuyûr
Fuzûlî 2/11¹

Beytinde Süleyman devletinin manası olarak nitelendirilen Hz. Muhammed'in maddi dünya ve varlıktan çok mana insanı olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Beyite benzer biçimde, *gayetü'l-manâ* (Ahmed Paşa 3/1), *pâdişâh-ı kişver-i ma'nâ* (Atâyî 1/24), *mazhar-ı hâss-ı vücûd-ı hâlik-i cân-ı hikem* (Esrâr Dede 1/37), *hâce-i dârü'l-hadis-i âlem-i manâ* (Keçecizâde İzzet 2/23), *feyz-yâb-ı sâgar-ı ma'nâ* (Nedîm 1/2) gibi ifadelerde de anlamın gayeti, mana ülkesinin hükümdarı, hikmet canını yaratanın nadir varlığına mazhar olmuş, mana âleminin hadis evinin hocası, mana kadehinde feyz bulan olarak nitelendirilen peygamberin mana yönüne vurgu yapılmaktadır.

2.1.2.1.11. Cömertlik

Kaynaklarda son derece cömert olarak nitelendirilen Hz. Muhammed'in kendisinden bir şey istendiği zaman ona çok ihtiyacı da olsa vermesi, yardıma ihtiyacı bulunan herkesin yardımına koşması, yetimlerle ilgilenilmesini teşvik etmesi, dul kadınlara ve yoksullara yardım edenlerin Allah yolunda cihat etmiş gibi sevap kazanacağını söylemesi cömertliğini kanıtlayan örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kandemir, 2005: 426). Dolayısıyla cömertlik peygamberin neredeyse kusursuz sayılabilecek kişiliğini tamamlayan diğer bir vasıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaside geleneği içinde de cömertlik bir vasıf olarak peygamber övgüsünde yerini almaktadır.

Şeyh-i erbâb-ı kerem ser-halka-i ehl-i rızâ
Pâdişâh-ı şeh-i kişver-i teslîm ulü'l-azm-ı hümâm
Osman Nevres 2/6²

¹ Akyüz vd., a.g.e., s. 29

² Bayram Ali Kaya, Osman Nevres Divanı, Ank., 2010, s. 245

Beytinde cömert kimselerin şahı olarak anılan Hz. Muhammed'in benzer biçimde, *şeh-i taht-ı inâyât* (Adile Sultan 1/13), *kerîm* (Adile Sultan 12/6), *sehâ-perver* (Adile Sultan 12/6), *mürüvvet-genc-i lutf u mekremet* (Adile Sultan 12/6), *destin muhit-i cûd* (Ahmed Paşa 3/16), *hümâm* (Ahmedî 5/66), *habîb-i ekrem* (Bahtî 3/11, 6/1), *sultân-ı kerîm* (Bahtî 6/7), *resûl-ı kerîm* (Hâlet Bey 1/9), *kerem-kân* (İlhâmî 6/9), *dâve-i sâhib kerem* (Keçecizâde İzzet 1/21), *şâh-ı 'atâ-fermâ* (Keçecizâde İzzet 2/102), *sultân-ı kerem-fermâ* (Keçecizâde İzzet 2/92), *destûr-ı sâmiyü'l-himmet* (Lebîb 2/36), *kerem-hünerâ* (Lebîb 2/59), *resûl-ı ekrem* (Nâbî 15/19), *asl-ı ihsân-ı ni'am* (Nâbî 2/28), *râyetî-i kerem* (Nâilî-i Kadîm 2/38), *resûl-ı ekrem* (Nedîm 14/19), *kerem-şî'ar şeha* (Neşâtî 1/36), *şeh-i mü'eyyed* (Neşâtî 3/20), *şeh-i ebrâr* (Yenişehirli Avnî 3/1) söyleyişleri vasıtasıyla yardım tahtının şahı, cömert, cömertlik seveni lütuf ve cömertlik mutluluğu, elin cömertlik yeri, yardımı yüce, en cömert sevgili, yüce ve cömert peygamber, cömertlik sahibi Dâve, fermanı cömertlik olan hükümdar, yüce yardım izni, hüner sahibi cömert, murat mumu, cömertlik madeninin cevheri, nimetlerin asıl ihsanı, cömertlik sancağından, ülküsü cömertlik olan sultan, yardım gören sultan, hayır sahiplerinin şahı olarak nitelendirildiği dikkati çekmektedir.

Ey **kerem kânı** kerâmet 'aynı ümmet melce'i

Dilde kâfidir bize ol nûr-ı azher bu gece

Adile Sultan 11/6¹

Padişah, vezir gibi beşeri unsurlarda olduğu gibi peygamber methinde de cömertlik vasfı övgülü biçimde dile getirilirken benzetme unsurlarından çokça yararlanılmakta beyitte olduğu gibi *menba-ı cûd* (Adile Sultan 12/6), *kân-ı kerem* (Adile Sultan 15/3), *zübde-i ebrâr* (Ahmedî 5/66), *menba-ı lutf u vefâ* (Mihri Hatun 2/99), *gül-i destâr-ı murâd* (Nâbî 2/161), *çeşmesâr-ı mürüvvet* (Nâilî-i Kadîm 2/25), *bahr-i kerem* (Taşlıcalı Yahyâ 1/38), *deryâ-yı sehâ* (Taşlıcalı Yahyâ 1/39), *kân-ı sehâ* (Taşlıcalı Yahyâ 1/62), *şem'-i murâd* (Nâbî 2/113), *güher-i kân-ı kerem* (Nâbî 2/28) gibi terkipler yoluyla peygamber cömertlik kaynağı, cömertlik özü, lütuf ve vefa çeşmesi, murat örtüsünün gülü, cömertlik çeşmesi, cömertlik denizi olarak nitelendirilerek cömertlik vasfı deniz, maden, kaynak gibi unsurlarla benzeşim yoluyla ilişkilendirilmektedir.

¹ Özdemir, a.g.e., s. 205

2.1.2.1.12. Dış Güzellik

Hilye adıyla bilinen eserler peygamberin dış görünüşünü anlatan önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sahabelerin söylemlerinden büyük oranda faydalanan dini-tarihi kaynaklara göre Hz. Muhammed, iri yapılı ve heybetli vücut yapısı, ayın on dördü gibi parlak yüzü, uzuna yakın orta boyu, büyükçe başı, hafif dalgalı saçları, nûrânî beyaz teni, açık ve geniş alnı, hilal gibi ince ve sık kaşları, hafif kavisli ve ince burnu, sık ve gür sakalı ile dikkat çeken bir dış görünüme sahipti. Bütün organları birbiriyle uyumlu olan, ne zayıf ne de şişman olan peygamberin göğsü ile iki omzunun arası geniş, bilekleri uzun ve avucu genişti (Kandemir, 2005: 424). Dış görünümü böyle tasvir edilen peygamberin kasidelerde de sıkça dile getirilen yönlerinden biri olduğu karşımıza çıkmaktadır.

Tabak-pîrâ-yı tıbk-ı hüsn ü ândur cevher-i zâtun
Anunçün nûr-ı rûy-ı nüh-tabakdur yâ Resûla'llah
Kânî 7/3¹

Beytinde güzellik ve cazibe tabağının süsü olarak görüldüğü gibi peygamber dış güzelliği açısından *cemâl-i pâk* (Adile Sultan 6/5), *sûretidür meşâriku'l-envâr* (Ahmedî 21/51), *nur* (Ahmedî 5/65), *temâm nûr* (Ahmedî 52/15), *âfitâb-ı 'âlem-i sûret* (Atâyî 1/24), *nûr-ı cemîl* (Enderunlu Vâsıf 4/3), *cemâlün matlab-ı cân ü cihân* (Hoca Neş'et 1/1), *perde-güşâ-yı cemâl* (Kânî 15/3), *cemâl-efrâz-ı Hakk* (Keçecizâde İzzet 2/19), *sûreti bedr-i kamer* (Mihrî Hatun 2/101), *pervâne-i envâr* (Nâbî 2/113), *şârik-ı çerh-i hüda* (Nâbî 2/27), *mazhar-ı nûr-ı cemâl* (Nâbî 2/30), *âsûde-i gehvâre-i nûr* (Nâbî 2/44), *fezâ-yı nûr u ziyâ* (Nâbî 3/3), *kemâl-i hüsn-i edâ* (Nâbî 3/6), *vücûd-ı latîf* (Necâtî 1/10), *pâdişâh-ı hüsn* (Nedîm 1/3), *reşk-i firdevs* (Şeyhülislam Yahyâ 1/1), *cemâlî âyine-i Kibriyâda nûr-ü'n-nûr* (Yenişehirli Avnî 10/19), *bihterîn pâdşehâ* (Yenişehirli Avnî 16/29), *meh-i nevvâr* (Yenişehirli Avnî 3/1), *meh-i cihân-ârâ* (Nev'î 1/23) terkiplerinde olduğu gibi pak yüz, dışı nurların doğduğu yer, sûret âleminin güneşi, yüz nuru, yüzü can ve cihan talebi, güzellik perdesini açan, Tanrı'nın yüzü güzeli, yüzü dolunay, nurlar pervanesi, Tanrı çarkının parlayanı, yüz nuruna mazhar olmuş, nur beşiğinin sakini, nur ve ışık göğü, güzel edanın olgunluğu, hoş varlık, güzellik padişahı, Firdevs cennetini kısılandıran, yüzü yücelik aynasında nurun nuru olan, en güzel sultan, nurlu ay, olarak nitelendirilmektedir.

¹ Yazar, a.g.e., s. 286

Eyledün âlemi Ya'kûb-ı dile beyt-i hazen
Kandesin kandesin ey **Yûsuf-ı gül-pîrâhen**
Yenişehirli Avnî 5/1¹

Peygamberin gül gömlekli Yusuf olarak nitelendirildiği yukarıdaki beyit ve *Yûsuf-ı Mısır-ı sipihr* (Atâyî 1/11), *Yûsuf-ı sâni* (Nizâmî 1/22), *şeh-i Yûsuf-cemâl-i tahtgâh-ı mülk-i mahbûbî* (Atâyî 1/23), *Yûsuf-ı Mısır-ı cihân-cân* (Hoca Neş'et 1/71), *Yusuf-ı Ken'an* (Hoca Neş'et 2/1), gibi Mısır göğünün Yusuf'u, sevgilinin ülkesinin tahtının Yusuf yüzlü hükümdarı, Mısır'ın canı cihana bedel Yusuf'u, Kenan'ın Yusuf'u olarak nitelendirildiği terkipler göstermektedir ki Hz. Yusuf, padişah, vezir gibi beşeri unsurlardakine benzer biçimde peygamberin dış güzelliğinin methinde de önemli bir telmih unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.2.1.13. İsim

Arapça şükür anlamına gelen hamd kelimesinden türetilen, çok kere övülmüş olan, güzel huyları çok olan anlamlarına gelen Muhammed ismi İslam peygamberi için en çok kullanılan isimdir (Çatıkkaş, 2009: 570). Bunların dışında yine aynı şükür kökünden türetilmiş olan Ahmet, Mahmut, Hamit isimleri ile seçilmiş, güzide anlamına gelen Mustafa ismi Türk İslam edebiyatında sıklıkla peygamber için kullanılmıştır.

Dini kaynaklarda Muhammed isminin dışında da isimlere sahip olduğu ifade edilen Hz. Muhammed'in diğer isimleri de Ahmed, Mâhî, Hâşir ve Âkîb olup, bu isimler daha önce kullanılmamıştır (Kandemir, 2005: 423). Ancak Ahmet dışındaki diğer isimlerin kasidecilik geleneğinde fazla yaygın biçimde kullanılmadığı görülmektedir.

O mâh pâre-i burc-ı risâletin ismi
Muhammed Ahmed ü Muhtâr u Mustafâ Mahmûd
Adile Sultan 15/7²

Beytinde olduğu gibi *Ahmed-i Muhtâra* (Bâkî 25/24), *Ahmed* (Esrâr Dede 1/25; Keçecizâde İzzet 2/18; Necâtî 1/3), *Hazret-i Ahmed ü Mahmûd u Muhammed Hâmid* (Nâbî 2/30), *Hazret-i Ahmed-i Mahmûd u Muhammed* (Yenişehirli Avnî 8/17)

¹ Turan, a.g.e., s. 484

² Özdemir, a.g.e., s. 209

terkiblerinde peygamber için kullanılan diğer isimlere yer verildiği görülebilmektedir.

2.1.2.1.14. Karakter

Hiz. Muhammed kıyamete kadar gelecek insanlara örnek bir şahsiyet, davranışlarından ders alınacak bir rehber olarak gönderildiği için (Ahzâb 21) hayatın her yönünü kapsayan bir ahlâkla donatılmıştır (Kalem 4). Devlet başkanlığından aile reisliğine kadar her sahada üstün bir ahlâk ortaya koyduğu belirtilen peygamber, ilâhî destek ve denetim altında bulunduğu ve gerektiğinde Rabb'inin yardımını gördüğü halde sıradan bir insan gibi hayatın bütün zorluklarını yaşamış ve ahlâkı her devirde birbirinden farklı insanlar tarafından örnek alınmıştır (Kandemir, 2005: 425).

Yalnızca Tanrı'dan aldığı emirleri insanlara ileten ve onları doğru yola yönlendiren kişi olmayıp karakteri ve karakterinin yansıması olan davranışlarıyla da örnek bir insan modeli çizen Hiz. Muhammed'in başta temiz yaratılışı olmak üzere pek çok olumlu karakter özelliğiyle övgülere konu olduğu göze çarpmaktadır.

Ol münevver gevher-i pakize kim sun'-ı Hüdâ
Eylemiş zâtın heyûlâ-yı tasavvurdan berî

Cevrî 2/8¹

Beyitte olduğu gibi *zât-ı pâk* (Adile Sultan 6/3; Mihrî Hatun 2/102; Yenişehirli Avnî 3/3, 4/19; İlhamî 6/3), *şeh-i pâkize-meşreb* (Enderunlu Vâsıf 5/1), *vücûd-i pâk-i Muhammed* (Esrâr Dede 4/5), *melek-pesend* (Lebîb 2/64), *pâk-nazar* (Taşlıcalı Yahyâ 1/39), *zât-ı mutahhar* (Taşlıcalı Yahyâ 1/39) terkibleriyle de peygamberin temiz yaratılışı vurgulanmaktadır.

Aşağıdaki tabloda kasidelerde dile getirilen Hiz. Muhammed'in sahip olduğu pek çok olumlu karakter özelliğinin, estetik bir söyleyişle ele alındığı görülmektedir:

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Sîretidür mekârimü'l-ahlâk</i> (Ahmedî 21/51)	İçî ahlakın ululuğu	14
<i>Emîn-i zemân</i> (Necâtî 1/35)	Zamanın güvenilir	15
<i>Efdalü'r-rüsûl</i> (Şeyhî 3/49)	En faziletli peygamber	
<i>Rasûl-i mutahhar</i> (Bâkî 3/32)	Kudsi, temiz peygamber	16

¹ Hüseyin Ayan, Cevrî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni, Erzurum, 1981, s. 63

<i>Mahmûd</i> (Edirneli Nazmî 2/2)	Övülmeye değer	
<i>Meveddet-i şâhi</i> (Fuzûlî 2/9)	Sevgi ve dostluk hükümdarı	
<i>Zât-ı müzekkâ</i> (Taşlıcalı Yahyâ 1/24)	Temizlenmiş zat	
<i>Mürebba</i> (Taşlıcalı Yahyâ 1/35)	Terbiye olunmuş	
<i>Şeh-i hıttâ-i naz</i> (Nâbî 2/161)	Naz ülkesinin şahı	17
<i>Âyine-i hubb ü vidâd</i> (Nâbî 2/30)	Sevgi ve dostluk aynası	
<i>Cilve-gâh-ı nâz u niyâz</i> (Nâilî-i Kadîm 4/38)	Naz ve niyaz cilvegahı	
<i>Şeh-i sûtude-şiyem</i> (Neşâtî 1/20)	Medhedilimiş karakterli hükümdarı	
<i>Nâmus-ı Ekber</i> (Hoca Neş'et 1/18)	Büyük namus	18
<i>Merci'-i ehl-i vefâ</i> (Kânî 15/4)	Vefa ehli mercisi	
<i>Meḫar-i ins ü melek</i> (Kânî 15/6)	Melek ve insanların övgü sebebi	
<i>Mesned-fürûz-ı sa'diku'l-va'di'l-emîn</i> (Kânî 7/2)	Emin vaadlerin sadıklığı mesnedini nurlandıran	
<i>Pâk-i Ahmed</i> (Lebîb 1/9)	Pak methedilmiş olan	
<i>Fahr-ı cihân</i> (Lebîb 2/33)	Cihanın övgüsü	
<i>Mihrbân-ı âlem</i> (Lebîb 2/38)	Âlemin güleryüzlü ve yumuşak huylu dostu	
<i>Sultân-ı tahtgâh-ı vefâ</i> (Lebîb 3/104)	Vefa tahtgahının hükümdarı	
<i>Sâdiku'l-va'd</i> (Lebîb 3/91)	Sözüne sadık	
<i>Taht-ı hilm ü şefkate Dârâ</i> (Nedîm 1/14)	Yumuşak başlılık ve şefkat tahtının Dârâ'sı	
<i>Neyyir-i eflâk-i istiğnâ</i> (Nedîm 1/6)	Kanaatkarlık göğünün güneşi	19
<i>Resûl-i bâ-safâ</i> (Adile Sultan 24/7)	Gönlü şen peygamber	
<i>Neş'e</i> (Osman Nevres 1/10)	Neşe	
<i>Ulû'l azm-i hümâm</i> (Osman Nevres 2/6)	Bir işe sarılıp o işi bitiren	
<i>Hürremâ</i> (Yenişehirli Avnî 10/30)	Ey neşeli	
<i>Zât-ı humâyûn</i> (Yenişehirli Avnî 16/32)	Mübarek zat	

Tablo 10: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Hz. Muhammed'in Methedilen Diğer Karakter Özellikleri

2.1.2.1.15. Memleket

Peygamberin doğduğu, yaşadığı, peygamberlik yaptığı ve hüküm sürdüğü coğrafyalar kaside geleneğinde az da olsa yer almış ve yüceltme vasıtası olarak kullanılmıştır.

Huzûr-ı şevketinde kıldı Refref hıdmetin mefrûz
Geçerken sidreyi ol **pâdişâh-ı Yesrib ü Bathâ**
Keçecizâde İzzet 2/79¹

Beytinde Medine ve Mekke'nin İslamiyetten önceki isimleri olan Yesrib ve Batha'ya;

¹ Ceylan, Yılmaz, a.g.e., s. 61

O nebiyy-i ‘Arabî kim hasen ü hâk deridür
Taht ü tâc-ı haşem ü kevkebe-i kayser-i Rûm
Yenişehirli Avnî 8/18¹

Beytinde de *Muhammed-i Arabî* (Nâbî 3/1; Nâilî-i Kadîm 3/39, 4/26), *Haremdeki mahmûl-nişîn-i izzet* (Osman Nevres 1/9) terkiblerine benzer biçimde peygamberin yaşadığı bölgelere vurgu yapılmaktadır.

2.1.2.1.16. Talih

Hiz. Muhammed, kaside geleneğinde talih ve bahtının açıklığıyla da işlenmiştir.

Fahr-ı âlem şeref-i zât ‘aleyhi’s-salavât
Mazhâr-ı nûr-ı sa’âdetdir ‘aleyhi’s-salavât
Adile Sultan 1/1²
Hazret-i Ahmed-i Mahmûad ü Muhammed ki odur
Merhamet ma’deni **peygamber-i ferhunde-kudûm**
Yenişehirli Avnî 8/17³

Beyitlerinde saadet nuruna mazhar olmuş, kutlu yolun yolcusu ve devletli olarak görülmektedir. Benzer şekilde *lem’ân-ı burc-ı mes’adet* (Adile Sultan 12/5), *kâm-rân* (Adile Sultan 12/6), *devletlü cân* (Ahmedî 3/1), *zât-ı ferhunde sıfât* (Edirneli Nazmî 2/3), *mazhar-ı tahıyyet-i küll* (Esrâr Dede 2/28), *sehm-i sa’âdet* (Hoca Neş’et 1/11), *meşrika’s-sa’âdet* (Kânî 18/1), *dâver-i huçeste-meniş* (Lebîb 2/67), *resûl-i kâm-yâb* (Nedîm 1/10) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla da saadet nuruna mazhar olmuş, saadet burcunun ışığı, isteğine kavuşmuş, devletli can, kutlu, uğurlu sıfata sahip zat, tüm "Allah ömürler versin" dileğine mazhar olmuş, saadet oku, saadet ortağı, kutlu yaratılışlı lider, muradına ermiş peygamber, kutlu yolun peygamberi olarak nitelendirilen peygamberin talih ve baht vurgusu açıkça görülebilmektedir.

2.1.2.1.17. Yücelik

Tanrı’nın “Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım” dediği, Habîbullah adıyla anılan Hiz. Muhammed gerek son peygamber olması gerekse peygamberler arasında sahip olduğu tüm ayrıcalıklarla eşsiz bir yücelik ve makama sahip bir resul olarak karşımıza çıkmaktadır. Hiçbir beşerin erişemeyeceği kadar yüce bir makama sahip olarak görülen peygamberin bu yönü kasidelerde de sıkça dile getirilmektedir.

¹ Turan, a.g.e., s. 447

² Özdemir, a.g.e., s. 192

³ Turan, a.g.e., s. 447

Kibriyâ mertebe matlûb-ı ‘azîm-i kuddüs
Lâ-mekân-kevkebe mahbûb-ı kerîm-i kayyum
 Yenişehirli Avnî 8/16¹
 Merâm-ı gayet-i aksâ zihî **uluvv-i makâm**
 Vusûl-ı kurb-ı ev ednâ zihî kemâl-i visâl
 Şeyhî 3/48²

Beyitlerinde olduğu gibi, *şeref-i zât* (Adile Sultan 1/1), *hâs-ı bâri-gâh-ı Kibriyâ* (Ahmedî 34/36), *âfitâb-ı evc-i isti'lâ* (Atâyî 1/26), *âlî-cenâb* (Bahtî 5/1), *âl-i Ahmed* (Bâkî 3/31), *mâye-bahş-ı ser firâzî* (Cevrî 2/10), *zât-ı şerîf* (Edirneli Nazmî 2/5), *hazret-i peygamber-i âlî-cenâb* (Enderunlu Vâsıf 10/1), *bürka'-ı rûy-ı celâl* (Kânî 15/3), *pâ-be-ser-i nüh-felek* (Kânî 15/6), *mu'allâ-pâye* (Keçecizâde İzzet 2/24), *âl-i resul* (Keçecizâde İzzet 6/27), *dil-ber-i bü'l-'azamet* (Lebîb 2/36), *resûl-i mu'teberâ* (Lebîb 2/59), *mâh-ı burc-ı 'alâ* (Lebîb 3/101), *peygamber-i 'âli-cenâb* (Leylâ Hanım 2/4), *serv-i ser-efrâz* (Nâbî 2/62), *rûh-ı ervâh-ı 'alâ* (Nâbî 2/91), *peygamber-i 'âlî-câh* (Nâbî 5/26), *cenâb-ı bülend-i siddikî* (Necâtî 1/42), *cilve-sâz-ı âlem-i bâlâ* (Nedîm 1/11), *zât-ı muhterem* (Nedîm 14/8), *enbiya-yı ekrem* (Neşâtî 3/17), *eşrefe'l-verâ* (Şeyhî 5/1), *vâlâ-güher* (Taşlıcalı Yahyâ 1/39), *âl-i 'aba* (Taşlıcalı Yahyâ 1/62), *makâmı halvet-i kurb-ı hüddâda cem'ü'l-cem'* (Yenişehirli Avnî 10/19), *zât-ı celîl* (Yenişehirli Avnî 12/5), *Kibriyâ-mertebe* (Yenişehirli Avnî 8/16), *felek-rifat* (Nev'î 1/13) ifadeleriyle de şerefli zat, yüce olan Tanrı'nın divanına mahsus olan, üstünlük zirvesinin güneşi, muhterem peygamber, kudret bahşeden başı yüce, şerefli zat, yüce peygamber hazretleri, şanı yüce peygamber, yücelik yüzünün maskesi, baştan ayağa dokuz gök, payesi yüce olan, yüce peygamber, azamet sahibi gönül alıp götüren, itibar sahibi peygamber, yücelik burcunun ayı, yüce yaratılışlı peygamber, baş yücelten serv, yüce ruhlar ruhu, mevkisi yüce peygamber, yüce dost, yücelik âleminin cilvelisi, muhterem zat, en şerefli peygamber, en şerefli vera sahibi, şanı yüce cevher, yüce aba, makamı Tanrı yakınlığı mahreminin meclisi olan, mekansız ihtişam olarak nitelendirilen peygamberin yücelik methinde şeref, şân, kevkebe, 'alî yahut kökteşleri kelimelerin sıklıkla kullanılarak estetik bir söyleyiş yakalandığı göze çarpmaktadır.

¹ a.g.e., s. 447

² İsen, Kurnaz, a.g.e., s. 34

2.1.2.1.18. Diğerleri

Hiz. Muhammed henüz dünyaya gelmeden babası Abdullah vefat etmiş ve dedesi Abdülmuttalib tarafından büyütölmüştür. Altı yaşına geldiğinde annesini de kaybeden Hiz. Muhammed'i dedesinin ölümünden sonra amcası Ebu Talib yetiştirmiştir. Peygamberin yetim dünyaya gelmiş olması, ardından annesini de kaybederek öksüz kalması divan geleneğinde işlenmiş, kasidelerde de onun bu durumuna göndermede bulunan beyit örnekleri yer almıştır.

Yek dânesin cihân sadefinde giher gibi
 Ey **bî-bedel yetîm** anun için denir sana
 Şeyhî 5/18¹
 Muhammedâ sen o **dürr-i yetimsin** ki sana
 Makâmdır sadef-i bahr-i istifâ-yı vücûd
 Osman Nevres 1/36²
 Aradı deryâda sen **dürr-i yetimi** sû be sû
 Bunca dem Nûh oldu keştî-i talebde nâhudâ
 Keçecizâde İzzet 1/10³

Hiz. Muhammed'in diğeri bir özelliğı de başarılı bir savaş stratejisi için gerekli olan organizasyon, moral, sürpriz, hücumaya dayalı aksiyon, güvenlik, hareketlilik, sürat, gücün tasarruflu kullanılması, merkezî kumanda, bölge coğrafyasının etkin kullanımı, gizliliğinin korunması, sağlam ve sistemli istihbarat gibi temel yöntem ve prensiplerini büyük bir dikkatle uygulamasıdır (Özel, 2005: 437). Tüm bunlar peygamberin ne kadar başarılı bir komutan olduğunu gösteren deliller olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şehsüvâr-ı arsağâh-ı ümmetî vü vâ ümmetî
 Yekke-tâz-ı sahn-ı mahşer şâh-ı mahmûdü'l-livâ
 Keçecizâde İzzet 1/20⁴
 Kahrın etdi hânûmân-ı Lât u Uzzâyı harâb
Sâhibü's-seyf-i cihân-ârâ habîb-i kibriyâ
 Nedîm 1/8⁵

Beyitlerinde görüldüğü gibi peygamber, kaside geleneğinde komutanlığı ve yiğitliğiyle methedilmektedir.

¹ İsen, Kurnaz, a.g.e., s. 39

² Kaya, Osman Nevres Divanı, s. 235

³ Ceylan, Yılmaz, a.g.e., s. 53

⁴ a.g.e., s. 54

⁵ Macit, a.g.e., s. 19

Okuma yazması olmadığı bilinen Hz. Muhammed'in ümmi oluşu da kasidelerde dile getirilen vasıflardandır:

Rahmân iken mu'allimin **ümmî** kodun adın
 Sultân iken dü-kevne kabâçen durur abâ
 Şeyhî 5/7¹
Şâhenşeh-i ümmî ki reh-i feth ü zaferde
 Etbâ'ını müstagnî-i seyf ü kalem eyler
 Yenişehirli Avnî 7/25²

Peygamber övgüsünün ön plana çıktığı kasidelerde dikkat çeken diğer husus da tıpkı Tanrı methinde olduğu gibi teşbihli ve istiarenin yoğun olarak kullanıldığı sanatlı söyleyişlerin geniş yer tutmasıdır:

Habîb-i ferd-i mutlak yekke-tâz-ı âsumân eblâk
 Cemâl-efrûz-ı Hak **mir'ât-ı zât-ı Hayy-i bî-hemtâ**
 Keçecizâde İzzet 2/19³
 Beytinde benzersiz yaratıcının aynası olarak görülen peygamber;
 Şer'i-i müstahkemi kim dinmiş ana habl-i metîn
 'Akl-ı Mecnûn-revişün silsile-i muhkemidür
 Cevrî 1/22⁴
 Beytiyle Mecnun tarzı aklın güçlü silsilesi olarak nitelendirilmektedir.
Yümn-i ikbâl-i cihân-gîr-i cenâb-ı Sencer
 Olmuş ol nâzımı vahye sebep-garrâyı
 Nâilî-i Kadîm 5/34⁵

Beytiyle ise bir yandan Selçuklu sultanı Sencer'e telmihte bulunulurken öbür yandan ikbal uğuru olarak nitelendirilerek cihangir Sencer hazretlerinin ikbalinin uğuru şeklinde dile getirilmektedir.

Mihr-i pertev-efken ü lem'ân-ı burc-ı mes'adet
 Hazret-i Hakk'ın habîbi nûr-ı çeşm-i âşıkân
 Adile Sultan 12/5⁶

Beytinde ise peygamber ışıık saçan güneşe, saadet göğünün ışığına ve âşıkların göz nuruna benzetilmekte ve Tanrı'nın sevgilisi olduğuna vurgu yapılmaktadır. Kaside geleneğinde bunlar gibi pek çok estetik değeri yüksek söyleyiş kalıbına rastlamak mümkündür. Aşağıda yer alan tabloda istiare ve teşbih yoluyla oluşturulmuş estetik değeri yüksek terkiib örnekleri verilmektedir:

¹ İsen, Kurnaz, a.g.e., s. 38

² Turan, a.g.e., s. 443

³ Ceylan, Yılmaz, a.g.e., s. 57

⁴ Ayan, a.g.e., s. 62

⁵ İpekten, a.g.e., s. 38

⁶ Özdemir, a.g.e., s. 206

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Şems-i millet Muhammed-i Muhtâr</i> (Ahmedî 21/46)	Milletin güneşi	14
<i>Cân</i> (Ahmedî 3/1)	Can	
<i>Sirâc ü Şâhid</i> (Ahmedî 3/10)	Işık ve şahit	
<i>Mübtelâ</i> (Ahmedî 34/40)	Tutulmuş	
<i>Zübde-i beşer</i> (Ahmedî 5/53)	İnsanlığın özü	
<i>Sirâc</i> (Ahmedî 5/57)	Işık, kandil	
<i>Sirâc-ı Hak</i> (Ahmedî 52/16)	Tanrının ışığı	
<i>Dilin ma'din-i safâ</i> (Ahmed Paşa 3/16)	Gönlün sefa madeni	15
<i>Lafzın makâm-ı sıdk</i> (Ahmed Paşa 3/16)	Sözün doğruluk makamı	
<i>Âyine-i Hüdâ</i> (Ahmed Paşa 3/25)	Tanrı'nın aynası	
<i>Dil firib</i> (Ahmed Paşa 3/6)	Gönül aldatan	
<i>Rûh perver</i> (Ahmed Paşa 3/6)	Ruhu seven	
<i>Sözü dil-rübâ</i> (Ahmed Paşa 3/6)	Sözü gönül alan	
<i>Merâm-ı gâyet-i aksa</i> (Şeyhî 3/48)	En uzak meram	
<i>Çerâğ</i> (Şeyhî 5/12)	Alev	16
<i>Halefî nesl-i âdemün</i> (Bağdatlı Rûhî 1/3)	Adem neslinin devamı	
<i>Pây-ı râh-ı Hüdâ</i> (Edirneli Nazmî 2/1)	Tanrı'nın yolunda ayak	
<i>Çerâğ-i şâm-i ebed</i> (Fuzûlî 2/10)	Ebedin akşamının ateşi	
<i>Âf-tâb-i subh-i nüşûr</i> (Fuzûlî 2/10)	Sabahın güneşi	
<i>Deryâ-yi dürr-i ıstîfâ</i> (Fuzûlî 3/17)	Ayıklanmış inciler denizi	
<i>Hayre'l-beşer</i> (Fuzûlî 3/26)	İnsanların içinde hayırlı olan	
<i>Çerâğ-ı nûr-ı Yezdânî</i> (Atâyî 1/25)	İlahi nurun ateşi	17
<i>Tâc-ı târik-i eflâk</i> (Atâyî 1/26)	Gökleri terk edenin tacı	
<i>Mihr-i cihân-ârâ</i> (Atâyî 1/55)	Cihanı süsleyen güneş	
<i>Nokta-ı pergâr-ı çarh-ı bî-vefâ</i> (Atâyî 1/81)	Vefasız feleğin pergelinin noktası	
<i>Nükte-i hikmet-i rûh u kalemün müdgâmı</i> (Cevrî 1/20)	Ruh ve kalemin müdgamı hikmetinin nüktesi	
<i>Ziyâ-yı nûrîdur mihr ü mah</i> (Fehîm-i Kadîm 1/18)	Güneş ve ay nurunun ışığı	
<i>Rûh-peyker</i> (Fehîm-i Kadîm 1/32)	Can yüzlü	
<i>Nûr-ı nazargâh-ı Hüdâ</i> (Nâbî 2/113)	Tanrı'nın nazargahının nuru	
<i>Merdum-i dîde-i cân</i> (Nâbî 2/26)	Can gözünün bebeği	
<i>Nûr-ı pîşânî-ı Âdem</i> (Nâbî 2/28)	Adem'in alın nuru	
<i>Nûr-ı ezel</i> (Nâbî 2/93)	Ezeli nur	
<i>Fahr-ı cihân</i> (Nâbî 4/19)	Cihanın övgüsü	
<i>Firâz-ı bâm-ı sipihre sâye-güster</i> (Nâilî-i Kadîm 2/31)	Gök kubbeye gölge yayan	
<i>Nûr-ı pîşânî-i subh-ı ahadiyyet</i> (Nâilî-i Kadîm 5/46)	Birlik sabahının alın nuru	
<i>Penah-ı 'âlem ü adem</i> (Neşâtî 1/19)	Âlem ve varlığın sığınağı	
<i>Nur-ı Hak</i> (Neşâtî 2/16)	Tanrı'nın nuru	
<i>Çeşm ü çerag-ı dehr</i> (Neşâtî 2/21)	Dünyanın ışık ve gözü	

<i>Ratibe-bahş-ı kadr-i âdem</i> (Neşâtî 3/26)	Ademe itibar bahşeden	18
<i>Tılsım-ı bi-baha</i> (Neşâtî 3/30)	Paha biçilemez tılsım	
<i>Yusuf-menişan-ı mısır-ı i'caz</i> (Neşâtî 3/35)	İ'caz ¹ ülkesinin Yusuf tabiatlısı	
<i>Mesîh-i câvidân</i> (Esrâr Dede 1/27)	Sonsuz Mesih	
<i>Cenâb-ı hazret-i Tahâ ve Yâsîn</i> (Hoca Neş'et 1/12)	Taha ve Yasin suresinin efendisi	
<i>Fahr-ı cihân</i> (İlhâmî 1/7)	Cihanın övgüsü	
<i>Dahme-i mestûr mutalsam</i> (Kânî 14/5)	Tılsımlı gizli kabir	
<i>Matla'-ı mihr-i vücûd</i> (Kânî 15/2)	Güneşin varlığının başlangıcı	
<i>Dürr-i bahr yektâ</i> (Kânî 17/1)	Eşsiz denizin incisi	
<i>Matla'a'l-hüdâ</i> (Kânî 18/1)	Tanrı'nın başlangıcı	
<i>Cevher-i zât</i> (Kânî 7/3)	Zatın cevheri	
<i>Zayf-ı Rahmânî</i> (Lebîb 3/99)	Tanrı misafiri	
<i>Tâc-ı arşa lû'lü-i lââ²</i> (Nedîm 1/25)	Gök tacına parlak inci	
<i>Mevlâ</i> (Osmanzâde Tâ'ib 12/9)	Efendi	
<i>Şems-i cihân</i> (Adile Sultan 12/4)	Cihanın güneşi	19
<i>Mihr-i Pertev-efken</i> (Adile Sultan 12/5)	Işık düşkünü güneş	
<i>Nûr-ı Hüdâ'dan hoş nişân</i> (Adile Sultan 17/2)	Tanrı nurundan hoş nişan	
<i>Mâh</i> (Adile Sultan 27/2)	Ay	
<i>Âfitâb-ı cân</i> (Adile Sultan 6/2)	Canın güneşi	
<i>Nûr-ı misbâh-ı ezel</i> (Adile Sultan 6/2)	Ezeli kandilin nuru	
<i>Tabîb-i cân</i> (Adile Sultan 6/8)	Can doktoru	
<i>Şâh-ı mahmûdu'l-livâ</i> (Keçecizâde İzzet 1/21)	Şükretme sancağının hükümdarı	
<i>Nûr-ı Hüdâ</i> (Keçecizâde İzzet 1/3)	Tanrı'nın nuru	
<i>Tâc-bahş-ı sûre-i Tâ hâ</i> (Keçecizâde İzzet 2/22)	Taha suresine tac bahşeden	
<i>Ganiyy-i her dû âlem</i> (Keçecizâde İzzet 2/24)	Her iki âlemin zengini	
<i>Hazret</i> (Keçecizâde İzzet 2/30)	Efendi	
<i>Gül-i encüm</i> (Keçecizâde İzzet 2/87)	Yıldızların gülü	
<i>Behr-i Hüdâ</i> (Keçecizâde İzzet 3/38)	Tanrı'nın uzaklığı	
<i>Avn-i Cenâb-ı mennân</i> (Leylâ Hanım 5/13)	Çok ihsan eden Tanrı'nın yardımı	
<i>Âdem-i sâfiyullâh</i> (Osman Nevres 1/30)	Tanrı'nın temiz varlığı (Ademoğlu)	
<i>Hayât-ı cihân</i> (Osman Nevres 1/35)	Cihanın hayatı	
<i>Halîfe-zâde-i pâkize-i ibn-i Âdem</i> (Yenişehirli Avnî 10/3)	Ademoğullarının temiz halifezadesi	
<i>Gevher-i bî-bedel</i> (Yenişehirli Avnî 16/32)	Paha biçilemez inci	
<i>Şâhid-i halvetgeh-i kurb-ı Şemedî</i> (Yenişehirli Avnî 7/22)	Şemedî'ye yakınlığın halvetgahının şahidi	

Tablo 11: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Gelenğinde Hz. Muhammed'in Methedilmesinde Teşbih ve İstiare Yoluyla Oluşturulmuş Terkid Örnekleri

¹ İ'caz: Az sözle çok şey anlatma sanatı. (R. Selçuk Eruysal, Belâgat ve Edebi Sanatlar Lügati, İst. 2010, s.96)

² Lâlâ aynı zamanda padişah ve sadrazamların kullandıkları bir unvandır. (Çatıkkaş, a.g.e., C.2, s.391)

2.1.2.2. Diğer Peygamberler

Kasidecilik geleneği içinde Hz. Muhammed dışında diğer peygamberlere de övgülü söyleyişler içinde yer verilmiştir. Padişah, vezir gibi beşeri unsurların methi söz konusu olduğunda sık sık telmih sanatının imkânlarından da faydalanılarak methiyelerde memdûhu yüceltmek için bir kıyas unsuru olarak görülen İsa, Musa, Hızır gibi peygamberler, Hz. Muhammed kadar yoğun olmasa da telmihte bulunmak dışında, bizzat övgüsüne yer verilen dini unsurlar olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Muhammed'ten sonra İsa-yı Mükerrerem, Mesih isimleriyle de anılan Hz. İsa da sıklıkla methedilmektedir. Cebrail'in üflediği ruhla mucize eseri babasız olarak dünyaya geldiği için Rûhullâh sıfatıyla da anılan İsa, daha bebekken Hz. Zekeriya'nın da bulunduğu bir mecliste mucizevî biçimde konuşmaya başlamıştır. Yahudi yüksek mahkemesince ölüm cezasına çarptırılan ancak yine mucizevî şekilde Tanrı'nın kendi katına yükselttiği İsa, sıhhat bahşedicilik ve ölüleri diriltme mucizesine sahip olduğu için Mesih adıyla da anılır (Zavotçu, 2006: 252-253).

Bekâ-yı nefs ü hayât-ı ten-idi **Rûhu'İlah**
Çirâg-ı 'akl-ıdî vü şem'-i ins ü cân İsmâ
Ahmedî 74/3¹

Beytinde Tanrı'nın ruhu olarak nitelendirilen İsa'nın babasız olarak Cebrail'in üflediği ruhtan dünyaya gelmesine vurgu yapılmaktadır.

Şifa hükümdarı ve işinin ehli doktorlardan olarak görülen İsa'nın Mesih olmasına, sıhhat bahşetmesine, hatta ölüleri bile diriltebilecek mucizelere sahip olmasına vurgu yapılmaktadır. Bunun dışında *cevher* (Ahmedî 74/12), *çirâg-ı 'akl* (Ahmedî 74/3), *şem'-i ins ü cân* (Ahmedî 74/3), *bekâ-yı nefs* (Ahmedî 74/3), *hayât-ı ten* (Ahmedî 74/3) gibi terkipler yoluyla ise Hz. İsa'nın cevher benzetmesi yapılarak değerli ve eşsiz oluşuna, akıl ateşine benzetilerek bilgili oluşuna, nefsin bekası, beden hayâtı gibi unsurlara benzetilerek ise Mesih oluşuna, ve bir peygamber olarak her iki âlemde de yüceliğine vurgu yapıldığı görülmektedir.

Hz. Musa döneminde yaşadığı, Allah tarafından kendisine İlâhi bilgi ve hikmet öğretildiği, İskender-i Zülkarneyn'in yol arkadaşı, Hz. İlyas'la birlikte âb-ı hayâtı

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 19

içip bekaya kavuştuğuna inanılan peygamber ve veli Hızır da kendisine övgüde bulunan diğer dini unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

İde Allah sa'âdetle mübârek seferün
Yâr u hem-râhın ola **Hızır-ı huçeste-makdem**
Cevrî 27/3¹
Kande azm eyler isen **Hızır-ı hidâyet** rehber
Baht u ikbâl seferlerde hazerlerde celîs
Nâilî-i Kadîm 33/22²
Evvvelîn cümle-i pür-zûruna **Hızır-ı tevîk**
Ahîrîn ma'reke-i Rüstem-i destân etmiş
Nâilî-i Kadîm 9/5³

Beyitlerinde görüldüğü gibi Hızır kutlu adıma sahip, hidayete ermiş ve yardım eden olması dolayısıyla darda kalanların en büyük yardımcısıdır. Bu yönüyle “Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez” , “Hızır gibi yetişmek” gibi deyim ve atasözlerine de konu olan Hızır’ın hayatı menkıbevi bir boyuta taşınarak halk zihninde yer etmiş, Divan Edebiyatı’nda da sıklıkla kullanılmıştır.

Dört semavî kitaptan Zebur’un kendisine indirildiği Hz. Davut, aynı zamanda bir hükümdar peygamberdir. Hoş bir sese sahip olan Hz. Davut, aynı zamanda şairdir. Güzel sesinden dolayı *Dâvûd-ı hoş-elhân* söyleyiş kalıbı divan şiirinde sıklıkla kullanılmaktadır. “Dâvudî” adıyla anılan kalın ve güzel ses tonu dışında demiri elinde mum gibi yumuşatıp işlemesi ve demirci olması yönüyle de telmihte bulunulmuştur (Onay, 1993: 140).

Mu'cizi bir gülşen-i pâkizedir kim istese
Andelib ol gülşene **Dâvûd-ı hoş-elhân** olur
Fuzûlî 7/23⁴

Beytinde de Hz. Davut’un güzel sesinin hatırlatılarak övgüde bulunulduğu görülmektedir.

“Halîlullâh” lakabıyla anılan, emredilen dini yayması sonucu Nemrut’un ateşe attırdığı ancak ateşin onu yakmayarak gül bahçesine dönüştüğü peygamber Hz. İbrahim, kaside geleneğinde sıklıkla karşımıza çıkan diğer bir dini motiftir. Oğlu İsmail’in kurban edilmesi emredilince, buna teslimiyet göstermesi, ancak ilahi bir

¹ Ayan, a.g.e., s. 109

² İpekten, a.g.e., s. 123

³ a.g.e., s. 49

⁴ Akyüz vd., a.g.e., s. 41

mucize sonucu koç indirilmesiyle İsmail yerine koçun kurban edilmesi, oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi onarması ve aynı zamanda çok serveti olup bir o kadar da cömert olması, zamanında lütfunu görmeyen kimsenin olmaması yönüyle pek çok kez telmih unsuru olarak kullanılmaktadır (Onay, 1993: 245).

Ez'ân cümle bu İbrâhîm-mürüvvet
Halîl-i Ka'betu'llâh-ı fütüvvet
 Hoca Neş'et 1/54¹

Beytinde ise Hz. İbrahim fütüvvet Kâbe'sinin dostu olarak anılmakta ve Kâbe'yi onarması hatırlatılmaktadır.

Süryani dilinde tabut, sanduka demek olan Musa, İsrail oğullarına mensup olan, büyüyünce firavunu öldüreceği rivayet edilerek doğduktan sonra bir sandukanın içine konularak nehre bırakılan ve firavunun karısı Asiye tarafından bulunup büyütülen peygamberdir. Kur'an'ın otuz dört suresinde 136 ayette adı geçer ve bu yönüyle Kur'an ve sahih hadislerde en çok adı geçen peygamberdir (Harman, 2006: 210). Tûr dağında Tanrı ile konuşan, onun dağa tecellisiyle bayılan Hz. Musa asa sahibi olması, Mısır'daki tüm büyücü ve sihirbazları alt etmesi, elini cübbesinin içinden çıkardığında elinin göklere kadar nurlu bir ışıkla bezenmiş olması, denizin yarılp İsrail oğullarının karşı kıyıya geçirilmesi gibi pek çok mucizevî olayla kendisine telmihte bulunulan bir peygamberdir:

Celâlet ile gelip Fir'avn'a
 Asâyile **yed-i beyzâ** Celâl celle celâl
 Esrâr Dede 9/17²

Beytinde görüldüğü gibi Hz. Musa, cübbesinden çıkardığı nurlu elini mucize olarak insanlara göstermesi bakımından *yed-i beyzâ* lakabıyla anılmaktadır.

Reh-güzâr-ı bi'setinden def'-i esrâr eyledi
 Dûr-pâş-ı kahr ile **peygamber-i sâhib-asâ**
 Keçecizâde İzzet 1/16³

Beytinde ise kayınpederi Şuayip peygamberin kendisine verdiği *âsâ-yı Mûsâ* adıyla da anılan ve pek çok mucizeye de kaynaklık eden asadan bahsedilmekte, Musa peygamber asa sahibi olarak nitelendirilmektedir.

¹ İlhan Genç, Hoca Neş'et Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânının Tenkidli Metni, İzmir, 2005, s. 200

² Horata, a.g.e., s. 186

³ Ceylan, Yılmaz, a.g.e., s. 54

2.1.3 Dört Halife

Peygamber'in ölümünden sonra İslam devletinin yöneticisi olacak kişinin kim olacağına dair tartışmalar ortaya çıkmıştır. Peygamber'in hem dini hem de idari yönetimin başında olması sonraki süreçte seçilecek yöneticilerin mahiyeti konusunda da soru işaretlerine sebep olmuştur. Halife olarak adlandırılan yöneticilerin dini değil idari bir görevle başa geçmesi söz konusu olmuştur. Halifenin seçiminde ise istişare yapılmasına karar verilmiş, sonucunda Hz. Ebubekir ilk halife olarak İslam devletinin başına geçmiştir. Daha sonra sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali halifelik görevini yürütmüş, ancak özellikle Hz. Osman ve sonraki dönemde İslam ülkesinde hilafet ve halifeliğe kimin geleceği sürekli tartışma konusu olmuş, nihayetinde de İslam ülkesinde derin ayrılıkların ve pek çok savaşların yaşandığı bir sürece girilmiştir.

Kaside geleneğine bakıldığında İslam devletinin ilk dört halifesi, bilhassa na't türünde sık sık övgülü biçimde dile getirilmektedir. Araştırma evreni içinde incelenen kasidelerde her halifenin belli vasıflarıyla divan şairlerinin dikkatini çektiği gözlenmektedir. Hz. Ebubekir sadakati, Hz. Ömer adalet ve doğruluğu, Hz. Osman yumuşak başlılık ve hayâ sahibi olması, Hz. Ali ise yiğitlik ve cesaretiyle ön plana çıkmaktadır. Ancak dört halifenin sonuncusu ve siyasi olarak çok karışık bir dönemde hüküm süren ve sonunda da şehit edilen Hz. Ali çalkantılı siyasi yaşantısı ve trajik ölümünün de etkisiyle kaside geleneğinde diğer halifelere nazaran daha çok dile getirilmekte, kendisine yazılmış pek çok müstakil na't örneği bulunmaktadır.

Hz. Ebubekir

Dört halifenin ilki ve asıl adı Abdullah olan, Hz. Muhammed'in peygamberlikten önce de sonra da en yakın dostlarından ve Müslümanlığı ilk kabul edenlerden olan Ebubekir, genelde divan şiir geleneğinde özelde ise kasidecilikte pek çok vasfının ön plana çıkarıldığı yahut kendisine telmihte bulunduğu göze çarpmaktadır. Sıddık ve Atfık lakaplarıyla da anılan Hz. Ebubekir kimi zaman evliya ve yol gösterici, kim zaman ise yiğit, lider ve karakter sahibi bir model insan olarak kaside şairleri tarafından nitelendirilmektedir.

Hiz. Ebubekir hicret esnasında hep Peygamber'in yanında olması, ona her zaman sadık olmasıyla çevresindeki insanlara örnek olmuştur. Hiz. Muhammed'in Miraç hadisesini duyduğunda ona kayıtsız şartsız ve ilk inanan da odur (Pala, 2006: 131). Bu nedenle kendisine sadık, doğru konuşan ve sözünün eri anlamında *Sıddık* lakabı verilmiştir.

Sıdkla sâdık Ebû-Bekr-i velidir evvelâ
Raziyallâhü'l-Kerîmü'l-Hayyi 'anhüm ecma'ın
İlhâmî 9/3¹

Beytinde sadakati vurgulanmakta ve benzer biçimde *Hazret-i sıddık-ı ekber* (Adile Sultan 23/1), *bende-i fermânı Resûl-ü Ekrem'in* (Adile Sultan 23/2), *yâr-ı gâr* (Edirneli Nazmî 2/23), *Ebûbekr Hazret-i Sıddık* (Osman Nevres 1/63), *matla'-ı envâr-ı vefâ* (Şeyh Gâlib 2/5) gibi terkiplerle en sadık dost, en cömert Peygamber'in fermanının kölesi, sözünün eri ve vefa nurunun başlangıcı olarak nitelendirilerek yüceltilmektedir.

Hazret-i sıddık-ı ekberdir imâm-ı evliyâ
Kâmilin ekmeli hem yâr-ı gâr-ı Mustafâ
Adile Sultan 23/1²

Beytinde evliyadan sayılmanın yanında evliya taifesi içinde üstün bir merteye verilerek onların imamı olarak nitelendirilen Ebûbekir, aynı zamanda Peygamber'in kayınpederidir ve o hastalandığında yerine imamlık yapmış, öldüğünde ise iki yıldan fazla halifelik görevini üstlenmiştir (Pala, 2006: 131). İslamiyet'te pek çok kesim tarafından sevilen Ebubekir, kişiliği bakımından da beğenilmekte ve kasidelerde onun karakteri övülen diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Beyitlerde ise olgunların olgunu olarak nitelendirilerek olgun bir kişiliğe sahip olduğu vurgulanmakta ve sahip olduğu pek çok vasıf bakımından cihanın kendisiyle övüldüğü dile getirilmektedir.

Hiz. Ebubekir, kaside geleneğinde gaybın sırlarına erişmiş bir kâmil insan, hatta bir evliya olarak görülmekte ve estetik değeri yüksek terkiplerle de onun bu manevi yönü methedilmektedir.

Andan al himmet-i seyr-i melekûtu Gâlib
Sırr-ı Mî'râc-ı resûl-i dü-serâdır Sıddık
Şeyh Gâlib 2/18¹

¹ Yılmaz, a.g.e., s. 13

² Özdemir, a.g.e., s. 219

Bir velidir ki” Velâ tahzen” ana oldu hitâb
Nass-ı Kur’ân ile mâkbûl-i Hüdâdır Sıddîk
 Şeyh Gâlib 2/4²

Hız. Ebubekir için yazılmış bir na’tden alınan beyitlerde iki âlemin Peygamber’inin Miraç sırrı olarak nitelendirilerek Miraç’a ilk inanan olmasına; Kur’an emirleriyle Tanrı’nın makbulü olarak görülerek cennetle müjdelenen kişilerden olmasına vurgu yapılmaktadır. Takva üstünlüğüne yapılan vurguda beyitlere benzer biçimde, *vücûdu âyet-i rahmet* (Adile Sultan 20/2), *âşinâ-yı harem-i hass-ı vilâ* (Şeyh Gâlib 2/10), *sûret-i müntehâb-ı fakr ü fenâ* (Şeyh Gâlib 2/11), *müstefid-i terk-i sivâ* (Şeyh Gâlib 2/13), *cedd-i a’lâsıdır ol hâzret-i Mevlânânın* (Şeyh Gâlib 2/17), *müntesib-i âl-i âbâ* (Şeyh Gâlib 2/3), *reşk-i şems ü kamer ü arş ü semâ* (Şeyh Gâlib 2/6), *ayn-ı safâ* (Şeyh Gâlib 2/15), *mazhar ü müzhir-i esrâr-ı safâ* (Şeyh Gâlib 2/17) *mürşid-i erbâb-ı Hüdâ* (Şeyh Gâlib 2/7), *za’t-ı Kibriya* (Adile Sultan 23/3) gibi söyleyiş kalıplarıyla varlığı rahmet ayeti, evliya meclisine aşına masiva terkinden yararlanan, Mevlana’nın yüce atası, yüce abaya intikal etmiş, yerin ve göğün, güneş ve ayın kışkandığı, sefa gözü, sefa sırrına ermiş, Allah ehlini irşat eden yüce zât olarak nitelendirilmekte ve yol gösterici, mürşid makamında kabul edildiği, yücelik vasfıyla taçlandırıldığı görülmektedir.

Hız. Ömer

İkinci halife olan ve onun İslamiyet’i seçmesiyle Müslümanlığın yayılması hızlanan Hız. Ömer, hilafeti devrinde divan ve kadılık müessesesini kurduğu, adaletiyle ünlü olduğu için kendisine haklıyı haksızdan ayıran anlamına gelen Fâruk lakabı verilmiştir (Pala, 2006: 367). Kaside geleneğinde de kendisine övgüde bulunan halifeler içinde Hız. Ömer’in adalet vasfıyla ön plana çıktığı ve diğer vasıflarına nazaran daha sıklıkla dile getirildiği göze çarpmaktadır.

Hazret-i Fâruk-ı a’zam sâhib-i adl ü kerem
 Ma’den-i luf u himem ser-sadr-i eshâb-ı vefâ
 Adile Sultan 23/5³

Beyitlerinde Fâruk lakabına yer verildiği görülmektedir. *Sâhib-i adl ü kerem* (Adile Sultan 23/5, 24/4), *Fâruk Ömer* (Adile Sultan 24/4), *Hazret-i Fâruk* (İlhâmî

¹ Muhsin Kalkışım, Şeyh Gâlib Divanı, Ank., 1994, s. 53

² a.g.e., s. 52

³ Özdemir, a.g.e., s. 219

9/6), *atîk ü âdil* (Şeyhî 3/50) gibi ifadelerle de adalet ve cömertlik sahibi ve haklıyı haksızdan ayıran olarak nitelendirilen Hz. Ömer'in adalet vasfı yüceltilmektedir.

Zamanında dört binden fazla cami yapılan, fakir, mütevazı bir hayat yaşadığı ve yardımsever bir kişi olduğu bilinen Hz. Ömer'in bu yönü kasidelerde de dile getirilmektedir:

Hazret-i Fâruk-ı a'zam sâhib-i adl ü kerem
Ma'den-i luf u himem ser-sadr-i eshâb-ı vefâ
 Adile Sultan 23/5¹

Beytinde vefa sahiplerinin başı olarak nitelendirilen Hz. Ömer'in olumlu karakter özelliklerine de vurgu yapıldığı görülmektedir.

Muhterem Fârûk Ömer kim sâhib-i adl ü kerem
 Kuvvet-i aşk u mürüvvat ile **merbûat-ı ümem**
 Adile Sultan 24/4²

Beytinde ümmetin bağı olarak nitelendirilen Hz. Ömer'in liderliği ve birleştirici vasfı vurgulanmakta, aynı zamanda bu terki bize aklımıza yukarıda yer alan hadisi de getirmektedir.

Hz. Osman

Hz. Ömer'in şehit edilmesinde sonra başa geçerek İslam devletinin üçüncü halifesi olan, Kur'an'ı çoğaltıp önemli merkezlere göndermesiyle önemli bir hamle yapan Hz. Osman, hayattayken cennetle müjdelenen on kişiden biri olup tüm mal varlığını İslam uğruna harcadığı için birçok hadis ile Peygamber'in methine mazhar olduğu gibi kaside geleneğinde de sıklıkla methedilen, bilhassa karakter özellikleriyle ön plana çıkarılan bir şahsiyet olmuştur (Yiğit, 2007: 442).

Hz. Osman, kaside geleneğinde gerek liderliği gerek yapmış olduğu birtakım faaliyetler, gerekse karakteri bakımından sık sık dile getirilerek kendisinden övgüyle bahsedilmektedir.

Câmi'ül-Kur'ân olan **Osmân-ı Zî'n-nûreyn** hem
Sâlis-i şems-i hilâfet menbâ'-ı hilm ü hayâ
 Adile Sultan 23/7³

¹ a.g.e., s. 219

² a.g.e., s. 221

³ a.g.e., s. 220

Beytinde üçüncü halife olması dile getirilen Osman'ın Kur'an'ı toplatarak önemli merkezlere dağıtmasına gönderme yapılmaktadır. Kaynaklarda Hz. Osman'ın yumuşak başlılık ve hayâ sahibi, utangaç bir mizaca sahip olduğu ifade edilmektedir. Onun bu karakter özelliği de kaside geleneğinde şairler tarafından estetik biçimde dile getirilen husus olma özelliği taşımaktadır. Hz. Osman, ilk önce Peygamber'in kızı Rukiye ile evliydi, ancak onun ölümünden sonra Hz. Muhammed kendisini diğer kızı Ümmüğülsüm ile evlendirdi (Yiğit, 2007: 438). Peygamber'in iki kızıyla evli olması nedeniyle *Zi'n-nûreyn* yani iki nur sahibi unvanıyla anılan Osman'ın bu yönü kaside geleneğinde de sıklıkla dile getirilerek *zi'n nûreyn* (Adile Sultan 23/7, 24/6; İlhamî 9/7), *cenâb-ı zî'n-nûreyn* (Osman Nevres 1/64), *nûreyn sahibi* (Şeyhî 5/38) gibi terkiplerle bu yönü sıklıkla dile getirilmektedir.

Hz. Ali

Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, damadı ve dördüncü halife olan Hz. Ali, kaside geleneğinde pek çok vasfıyla methedilmesi, kendisine yazılmış birçok na't ile dile getirilmesi onu diğer halifelerden ayırmaktadır.

Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatıma ile evli olan, ondan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin adında iki çocuğu olan Hz. Ali, ehl-i beytten olması yönüyle özellikle vurgulanmıştır.

Gulâm-ı mürşid-i Rûm 'abd-i hânedân-ı kerem
Fütâde-i reh-i evlâd u âl-i Hazret-i Şâh
 Esrâr Dede 3/21¹
 Be-hakk-ı nûr-ı cemâl-i e'imme-i evlâd
 Be-hakk-ı **pertev-i bedreyn-i âsmân-penâh**
 Esrâr Dede 3/22²

Beyitlerinde evlat hanedanının tutkunu ve iki dolunay ışığının sığınma göğü olarak nitelendirilen Hz. Ali'nin Hz. Hasan ve Hüseyin'in babaları olmasına vurgu yapılmaktadır.

Aynı çerçevede Peygamber'in damadı olması da kaside geleneğinde Hz. Ali'nin dile getirilen yönlerinden biri olmaktadır.

¹ Horata, a.g.e., s. 173

² a.g.e., s. 173

Server-i erbâb-i irfân nûr-ı çeşm-i âşıkân
Zevc-i pâk-ı Fâtıma bint-i nebiyy-i pür-safâ
 Adile Sultan 23/11¹

Beytinde Hz. Fatıma'nın temiz kocası olarak nitelendirilen Hz. Ali'nin hem peygamber damadı olması hem de temiz bir yaratılışa sahip olmasına vurgu yapıldığı görülmektedir.

Hz. Ali, Peygamber'in yeğeni olması dolayısıyla da şairler tarafından yüceltilmektedir. Soyu anne ve baba tarafından Hz. Muhammed'le birleşen ve peygamber soyu kendisinden devam eden Hz. Ali'nin *nûr-ı çeşm-i Muhammed* (Esrâr Dede 3/17), *çeşm-i nûr-ı rûsul* (Esrâr Dede 3/17), *yegâne-i sâni* (Fuzûlî 6/22) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla soyunun peygamber soyuyla birleşmesi ve Peygamber'in gözünde kıymetli olması kasidelerde yaygın biçimde dile getirilmektedir.

Hz. Ali, ashâb-ı kirâm arasında Kur'an, hadis ve özellikle fıkıh alanındaki bilgisiyle kendini kabul ettirmiş bir otorite olarak kabul edilmektedir. Peygamberden pek çok hadis rivayet eden, Peygamber'in hadisleri üzerine derlemeler yaptıran Hz. Ali, onun "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır. O halde ilim isteyen kimse kapıya gelsin." hadisiyle övgüsüne mazhar olmuştur (Kandemir, 1989: 375). Bilhassa hadis ve fıkıh alanında derin bir bilgi birikimine sahip olan Hz. Ali'nin bu yönü kasidecilikte de sıklıkla dile getirilmekte ve yüceltilmektedir.

Resîm-i tarz-ı hakikat kadem-nih-i tecrîd
 Tebettü'l-âver-i tefrîd ehl-i beytu'llâh
 Esrâr Dede 3/4²

Sultân-ı serîr-i kalb-i âgâh
 Nâmı sühân ü şeh-i felek-câh
 Hoca Neş'et 2/23³

Beyitlerinde hakiki tarzın resmi, bilgi tahtının sultanı olarak nitelendirilen Hz. Ali'nin manevi bilgiye mazhar oluşu dile getirilmekte ve yüceltilmektedir. Benzer biçimde *server-i erbâb-ı irfân* (Adile Sultan 23/11), *sâhib-i ilm-ü şecâ'at* (Adile Sultan 23/9), *pâdşâh-i kişver-ilm* (Fuzûlî 6/18), , *dil-ber-i cân-fezâ-yı manâ* (Hoca Neş'et 2/9), *şâhzâde-i dâni* (Nâilî-i Kadîm 6/36), *kâşif-i ilm-i ledün* (Necâtî 2/2),

¹ Özdemir, a.g.e., s. 220

² Horata, a.g.e., s. 171

³ Genç, a.g.e., s. 205

zü'l-efdâl (Şeyhî 3/50), *sâkî-i Kevser-i ma'nâ* (Yenişehirli Avnî 17/17) terkiplerinde irfan erbabının lideri, ilim ve mertlik sahibi, hakikat tarzının resmi, ilim ülkesinin padişahı, bilgi tahtının sultanı, ledün ilminin kâşifi, mananın can ferahlatan sevgilisi, bilgin şehzade, faziletli, mana ırmağının sakisi olarak nitelendirilerek irfan bilgisine sahip olması gibi özellikleriyle vurgulanmaktadır.

Hiz. Ali'nin dindar yapısı, Peygamber'in kendisini arkadaş olarak seçmesi, çocuk yaşta Müslüman olup bir daha putlara yüzünü dönmediği için "kerremallâhu veche" diye tâzim edilmesi, vahiy kâtiplerinden olması ve pek çok hadis rivayet etmesi onun dindarlığın da ötesinde veli mertebesinde bir zat olarak görülmesine ortam hazırlar. Pek çok tarikatın silsile yoluyla ona ulaştırılması manevi açıdan değerini anlamakta yardımcı olacaktır (Pala, 2006: 19). Hayatına dair pek çok menkıbe bulunan ve bunlar da edebiyatımızda manzum, mensur pek çok eserle ifade edilen Hiz. Ali başta Alevî, Bektaşî çevrelerde olmak üzere Divan şiirinde de evliya mertebesinde görülerek kaside geleneğinde estetik değeri yüksek birçok terkible yüceltilmektedir.

Kim durur iden **Alî-yi Murtazânun** medhini
Kim ana mahsûsdur 'âlemde sırr-ı lâ-fetâ
Edirneli Nazmî 2/26¹

Beytinde Hiz. Ali'nin diğer adı olan Murtazâ ismine yer verilmektedir. Allah'ın razı olduğu kişi, seçilmiş anlamlarına gelen Murtazâ, Hiz. Ali'nin İslam'daki seçkin yerini göstermesi ve bunun da edebiyata yansımaları ifade etmesi bakımından önemlidir.

Veliyy-i vâli vü ulâ sipihr-i mihr-i kemâl
'Aliyyü'l-'âlî vü a'lâ **veliyy-i tâc u külah**
Esrâr Dede 3/16²

Alî'dir ekber ü kübrâ Alî 'aliyyi'l-azîm
Alî mu'in-i sevâb u Alî **şefî-i günâh**
Esrâr Dede 3/19³

Beyitlerinde tac ve külah sahibi veli, günahların şefaathçisi olarak nitelendirilen Hiz. Ali'nin benzer biçimde, *nûr-ı çeşm-i âşıkân* (Adile Sultan 23/11), *Alî veliyyu'llâh* (Esrâr Dede 3/1), *hakikat-i şeref-i "lâ-ilâhe illâllâh"* (Esrâr Dede 3/1), *âleme mahz-ı*

¹ Üst, a.g.e., s. 38

² Horata, a.g.e., s. 173

³ a.g.e., s. 173

mahabbet (Esrâr Dede 3/10), *şûle-i dil* (Esrâr Dede 3/10), *veliyy-i vâli* (Esrâr Dede 3/16), *berk-i Tûr-ı tecelli* (Esrâr Dede 3/17), *nûr-ı evvel ü âhir bâtin u zâhir* (Esrâr Dede 3/18), *veliyy-i vâli ûlâ* (Esrâr Dede 3/2), *zuhûr-ı zât-ı Hüdâ* (Esrâr Dede 3/2), *vücûd-ı mukaddes* (Esrâr Dede 3/3), *tebettü'l-âver-i tefrîd ehl-i beytullâh* (Esrâr Dede 3/4), *kadem-nih-i tecrîd* (Esrâr Dede 3/4), *mihr-i ilâh* (Esrâr Dede 3/6), *âşık u mâşuk* (Esrâr Dede 3/7), *Şah-i Velâyet* (Fuzûlî 26/12), *kasîm-i cennet ü nâr* (Fuzûlî 6/19), *cümle-i âlemde ferd-i kâmil* (Fuzûlî 6/49), *Aliyyü'l-Murtazâ* (Fuzûlî 8/14), *şâh-ı evliyâ* (Fuzûlî 8/27), *gül-i gül-zâr-i cân* (Fuzûlî 8/28), *hâme-i Hızr-ı câvidân-cân* (Hoca Neş'et 2/1), *ney-i nevâ-yı esrâr* (Hoca Neş'et 2/2), *kâ'be-i cân* (Hoca Neş'et 2/24), *cân-ı kâ'be* (Hoca Neş'et 2/24), *gevher-i cân* (Hoca Neş'et 2/7), *Aliyyü murtazâ* (Keçecizâde İzzet 1/32), *silsile-i peyvend-i gerdem-i cân* (Nâilî-i Kadîm 6/15), *meh-i rebî'-i hilâfet Ali velîyul-lah* (Nâilî-i Kadîm 6/35), *sırr-ı pinhân* (Necâtî 2/1), *cümle burhân* (Necâtî 2/2), *gevher-i kân* (Necâtî 2/3), *dürr-i deryâ-yı ilâh* (Necâtî 2/3), *kible-i cân* (Necâtî 2/5), *pişvâ-yı evliyâ* (Necâtî 2/7), *gevher-i cân* (Necâtî 2/8), *mahbûb-ı evliyâ* (Şeyhî 5/39), *şâhenşeh-i mülk-i rahmet* (Yenişehirli Avnî 17/14), *sihr-i Nebî-i Ekrem* (Yenişehirli Avnî 17/15), *nigâh-ı âşık-ı hayrân* (Esrâr Dede 3/11), *ehl-i fakra istizhâr* (Fuzûlî 6/35) gibi söyleyiş kalıplarıyla âşıkların gözünün nuru, kendisinden razı olunmuş, âleme hakiki muhabbet, gönül ateşi, tac ve külahın velisi, velilerin velisi, tecelli Tur'unun şimşeği, görünen ve görünmeyenin önceki ve sonrakinin nuru, en önce gelen velilerin velisi, Tanrı'nın zatının zuhur etmiş hali, mukaddes varlık, dünya işlerinden elini eteğini çekmiş olan Kâbe ehli, tecride ayak basan, âşık ve maşuk, cennet ve cehennem ayıran, tüm âlemin olgun ferdi, evliyaların şahı, can bahçesinin gülü, sonsuz yaşantıya sahip Hızır'ın kalemi, esrarlı nağmelere sahip ney, can Kâbe'si, can silsilesine ulaşan, hilafet dörtlüsünün ayı Allah'ın velisi, gizli sır, cevher kaynağı, Tanrı denizinin incisi, velilerin sevgilisi, rahmet devletinin şahlar şahı, cömert ve yüce Peygamber'in sihri, hayran âşıkların bakışı, fakr ehlinin güvencesi olarak görülerek evliya mertebesinde oluşuna vurgu yapılmakta, mukaddes bir varlık gibi nitelendirilmektedir.

Karakteri bakımından da örnek bir insan olarak görülen Hz. Ali, *sipîhr-i mihr-i kemâl* (Esrâr Dede 3/16), *zât-i pâk* (Fuzûlî 6/22), *güzîn-i ehl-i cihân* (Fuzûlî 6/34), *magribî-i zemîn-evsâf* (Hoca Neş'et 2/4), *zât-ı pâk-ı Mustafâ* (Necâtî 2/4) gibi söyleyiş kalıplarıyla da pak zat, cihan ehlinin seçilmiş, Doğulu vasıflarına sahip bir

insan olarak nitelendirilerek kişiliğinin ve yaratılışının temizliğine, olgun bir insan profili çizmesine vurgu yapılmaktadır.

Hiz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra dördüncü halife olan ve siyasi çalkantılar içinde görevini sürdüren Hiz. Ali kaside geleneğinde liderlik vasfıyla da ön plana çıkarılmaktadır.

Yâ Rabb **be-câh-ı serîr-i Necef** Âlî
Ol gün ki ana bende nice Hüsrevân olur
Keçecizâde İzzet 6/41¹

Beytinde Necef, yani Kufe tahtında oturan olarak görülen Hiz. Ali'nin başkent yaptığı Kufe ile birlikte anıldığı ve liderlik vasfının vurgulandığı göze çarpmaktadır. Benzer biçimde *şu'le-i ser-i râh* (Esrâr Dedede 3/17), *hakîkate şâh* (Esrâr Dedede 3/18), *nûr-ı kîdem* (Esrâr Dedede 3/6), *şâh-ı müzâhir* (Esrâr Dedede 3/8) *halife-i râbî* (Fuzûlî 17/30), *emirü'l-mü'minin* (Fuzûlî 26/28), *şeh-i serîr-i Necef* (Fuzûlî 6/19), *mâh-i âf-tâb-ı şer'* (Fuzûlî 6/24), *tamâm-i zümre-i İslâm'a mukarrer* (Fuzûlî 6/32), *melce'-i sığâr ü kibâr* (Fuzûlî 6/34), *cümle-i cihâna penâh* (Fuzûlî 6/35), *şehenşeh* (Fuzûlî 7/13), *imâm-i dîn ü dünyâ* (Fuzûlî 7/14), *şâh-ı yegâne* (Keçecizâde İzzet 4/49), *şeh* (Nâilî-i Kadîm 6/15, 17, 18, 19), *sâki-i kevser imâm* (Necâtî 2/5), *şâh-ı cümle kâ'inât* (Necâtî 2/8), *sultân-ı serîr eşfâk* (Yenişehirli Avnî 17/14), *sürûr-i cümle-ümem* (Yenişehirli Avnî 17/15), *mazhâr-ı mülk* (Esrâr Dedede 3/14) gibi terkipler yoluyla baş yolun ateşi, gerçeklere şah, kîdemin nuru, yardım eden, destek olan şah, dördüncü halife, müminlerin emiri, Necef tahtının sultanı, şariat güneşinin ayı, tüm İslam zümresi için kararlaştırılmış, büyük ve küçüğün sığınağı, tüm cihanın sığınağı, şahlar şahı, dîn ve dünyanın imamı, yegâne hükümdar, Kevser suyunun sakisi imam, tüm kâinatın şahı, şafak tahtının sultanı, tüm ümmetin sevinci, devlete mazhar olmuş olarak nitelendirilerek Hiz. Ali'nin liderlik vasfının yüceltildiği görülmektedir.

Hiz. Ali, daha önce de ifade edildiği gibi hayatı menkıbevi unsurlarla zenginleştirilmiş, Türk edebiyatında da sıkça dile getirilerek önemli bir edebi birikim oluşturulmuştur. Atı Döldül, ve çatal ağızlı kılıcı Zülfikâr ile pek çok telmihe konu olan Hiz. Ali, halifeliği döneminde muhaliflere karşı savaşlarında gösterdiği gayret ve cesaretiyle örnek gösterilmiştir.

¹ Ceylan, Yılmaz, a.g.e., s. 79

Merd-i sehî Alî Nakî-i sâhibü'l-kerem
 Şâh-ı yegâne **çârüm-i Kerrâr-ı asfiyâ**
 Keçecizâde İzzet 4/49¹
 Doğunca nûr-ı tecelli-i Zü'l-celâl-i Alî
Ziyâ vü çeşme-i şuhûddur düşer cemâl-i Alî
 Esrâr Dede 4/1²

Beyitlerinde döne döne savaşılan takva sahiplerinin dördüncüsü, yiğitliği kimseye mahsus olmayan şehitler çeşmesi ve ışığı olarak nitelendirilen Hz. Ali'nin hem Hariciler tarafından şehit edilmesine telmihte bulunulmakta hem de yiğitlik vasfı dile getirilmektedir. Benzer biçimde *cenâb-ı haydar-ı kerrâr* (İlhâmî 9/10), *esede'llâh 'azîmü'l-ahlâk* (Yenişehirli Avnî 17/1), *gazanfer-i Bârî* (Necâtî 1/45), *haydar* (Şeyhî 5/39), *haydar-ı kerrâr* (Adile Sultan 23/9; Fuzûlî 17/29), *haydar-ı kerrâr-ı gâlib* (Adile Sultan 24/8), *haydar-ı saf-der* (Necâtî 1/45), *hayder Aliyy* (Fuzûlî 26/28), *hayder imâm-i mü'minân* (Fuzûlî 8/28), *hazret-i Haydâr* (Yenişehirli Avnî 10/73), *mahsûs-i lâ-fetâ* (Şeyhî 5/39), *merd-i sehî* (Keçecizâde İzzet 4/49), *sâhib seyf ü kalem* (Yenişehirli Avnî 17/15), *sâhib-i ilm-ü şecâ'at* (Adile Sultan 24/8), *serdâr-ı etkiyâ* (Keçecizâde İzzet 4/48), *sipâh-ı vâhdet-i mülk* (Esrâr Dede 3/8), *şâh-ı kerrâr* (Hoca Neş'et 2/2), *şâh-ı merdân* (Nâilî-i Kadîm 6/34; Necâtî 2/1, 2/9, 4/22, 13/15; Adile Sultan 24/8), *şâh-ı merdân-ı velî* (Adile Sultan 23/9), *şîr-i Hüdâ* (Yenişehirli Avnî 18/8), *şîr-i Yezdân* (Adile Sultan 23/9, 24/8; Nâilî-i Kadîm 6/33), gibi terkiplerle Hz. Ali, döne döne savaşılan aslan hazretleri, , yüce ahlaklı Allah'ın aslanı, Yaratan'ın gazanferi, saf yaran aslan, müminlerin aslan imamı, , dosdoğru mert, kalem ve kılıç sahibi, yiğitlik ilmine vakıf, takva sahiplerinin başkomutanı, devlet birliğinin askeri, döne döne savaşılanların şahi, mertlerin şahi, Yaratan'ın aslanı olarak nitelendirilerek yiğitlik vasfı yüceltilmekte ve bu yapılırken de bilhassa istiare yoluyla aslana benzetildiği göze çarpmaktadır.

Şeh-i serîr-i Necef **âf-tâb-ı evc-i şeref**
 Aliyy-i âli-i a'lâ kasîm-i cennet ü nâr
 Fuzûlî 6/19³

Beyitlerinde şeref burcunun güneşi olarak görülen Hz. Ali'nin benzer biçimde *aliyy-i 'âli* (Esrâr Dede 3/16), *ekber ü kübrâ* (Esrâr Dede 3/19), *aliyyül-azîm* (Esrâr Dede 3/19), *âl-i Hazret-i şâh* (Esrâr Dede 3/21), *zü'l celâl-i Âlî* (Esrâr Dede 4/1),

¹ a.g.e., s. 69

² Horata, a.g.e., s. 174

³ Akyüz vd., a.g.e., s. 38

aliyy-i âli-i a'lâ (Fuzûlî 6/19), *bülend-mertebe* (Fuzûlî 6/23), *şeh-i felek câh* (Hoca Neş'et 2/23), *kibriyâ mertebe* (Yenişehirli Avnî 17/14), *mevhâr-i âl-i İshâk* (Yenişehirli Avnî 17/15), *seyyid-i ma'şer-i ahrâr-i 'aliyyü,'l-alâ* (Yenişehirli Avnî 17/16) gibi söyleyiş kalıplarıyla yücelerin yücesi, en büyük ve ulu, ululuk sahibi Hz. Ali, yüce mertebe, yüce bakışlı, makamı gökyüzü olan şah, yüce mertebe, yüce İshak'ın övgüsüne mazhar olmuş, yücelerin yücesi hür cemaatin seyyidi olarak nitelendirildiği ve yücelik vasfının vurgulandığı göze çarpmaktadır.

Pek çok yönüyle divan şairlerinin övgüde bulunduğu Hz. Ali, cömertliğiyle de ön plana çıkarılmakta, liderliği, baba olması, irfan bilgisine sahip olması ve yiğitliği gibi pek çok vasfı ile ideal bir insan modeli olarak okuyucuya aksettirilmektedir.

Sâye-i lûtf ü kerem ger salsa hâk-i tîreye
Cirm-i hâk-i tîre reşk-i ravza-i Ridvân olur

Fuzûlî 7/26¹

Beytinde lütuf ve cömertlik gölgesi olarak anılan Hz. Ali'nin benzer biçimde *fâ'izü'l-kerem* (Esrâr Dede 3/13), *zât-ı kerîm* (Esrâr Dede 3/3), *ayn-ı kerem* (Esrâr Dede 3/6), *miskab-ı dürr* (Hoca Neş'et 2/7), *nakî-i sâhibü'l-kerem* (Keçecizâde İzzet 4/49), *yem-nevâl-i cihân-ı kerem* (Nâilî-i Kadîm 6/37), *şehriyâr-ı melâik-i sipâh-ı âlem-i cûd* (Nâilî-i Kadîm 6/39), *kân-ı ihsân* (Necâtî 2/6), *sâhib-i lutf u kerem* (Necâtî 2/6), *yed-i 'ulyâ-yı Cenâb-Hallâk* (Yenişehirli Avnî 17/1) gibi söyleyiş kalıplarıyla cömertlik muradına ulaşan, cömertlik gözü, lütuf ve cömertlik gölgesi, cömertlik sahiplerinin temizi, cömertlik cihanının kismeti, cömertlik âleminin hükümdarlarının lideri, ihsan kaynağı, lütuf ve cömertlik sahibi, yaratanın yüce eli olarak nitelendirilerek cömertlik vasfının methodildiği göze çarpmaktadır.

Kalem-rev-i dile ol **şeh-süvâr-ı hüsnün** kim
Kemîne cünbişidir desthâg-ı vîrânı

Nâilî-i Kadîm 6/13²

Beytinde güzelliğin şahsuvarı olarak nitelendirilen ve benzer biçimde *hüsn-i nigâh* (Esrâr Dede 3/10), *safâ-yı hâlet-i hûbân* (Esrâr Dede 3/11), *bedr-i etem* (Esrâr Dede 3/6), *hila'ât-kevkebe* (Yenişehirli Avnî 17/14) gibi ifadelerle bakış güzelliği, güzellerin hallerinin sefası, mükemmel dolunay, güzelliğin şahsuvarı, hilal ışıltılı

¹ a.g.e., s. 41

² İpekten, a.g.e., s. 39

olarak dile getirilen Hz. Ali'nin tüm vasıflarının yanı sıra dış güzelliğiyle, endamı, boyu ve yüz güzelliğiyle de yüceltilmiş görülmektedir.

Görüldüğü gibi Hz. Ali, kaside geleneğinde pek çok farklı vasfının övgüsüne yer verilen ve bu yönüyle diğer üç halifeden daha ön planda olan önemli bir isimdir. Yiğitliği, liderliği, cömertliği, soy üstünlüğü, sahip olduğu bilgi birikimi, iyi bir baba olması ve peygamber soyunun kendisinden devam etmesine ek olarak dış görünüşü bakımından da yüceltilen Hz. Ali, ideal bir insan ve lider olarak gösterilmektedir.

2.1.4. Ehl-i Beyt

Hz. Muhammed'in ev halkına verilen ad olan ehl-i beyt, kendisi, damadı Hz. Ali, kızı Hz. Fatıma ve torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i kapsamaktadır. Çok geniş bir bilgi birikimi ve edebi malzemeye sahip olan divan şiiri geleneğinde ehl-i beyte sıkça yer verilmekte, pek çok kasidede kendilerinden övgüyle bahsedilmektedir. Ehl-i beytten olan Hz. Muhammed ve Hz. Ali daha önce irdelendiği için burada ayrıca verilmeyecektir.

Peygamber'in kızı olan ve onun yeğeni Hz. Ali ile evli olan Hz. Fatıma, kaside geleneğinde ehl-i beytten kendisine övgüde bulunulan önemli dini karakterlerden biridir. Aydınlık ve nurlu anlamına gelen Zehra, namuslu ve iffetli kadın anlamına gelen ve aynı zamanda Hz. Meryem'in de lakabı olan Betül isimleri ile de anılan Hz. Fatıma, bilhassa Peygamber'in kızı olması, iffeti, namusu ve temiz yaratılışıyla kasidelerde ön plana çıkarılmaktadır:

Server-i erbâb-i irfân nûr-ı çeşm-i âşıkân
Zevc-i **pâk-ı Fâtıma bint-i nebiyy-i pür-safâ**
Adile Sultan 23/11¹

Beytinde gönlü şen Peygamber'in kızı olarak nitelendirilerek onunla olan soy bağına ve temiz olarak nitelendirilerek iffet ve namusuna ve karakter temizliğine vurgu yapılmaktadır.

Be-hakk-ı Hazret-i Haydâr be-hakk-ı **fahr-ı Betül**
Be-Hazret-i Hasan-ı müctebâ-yı pâk ü sabûr
Yenişehirli Avnî 10/73²

¹ Özdemir, a.g.e., s. 220

² Turan, a.g.e., s. 461

Beytinde Hz. Fatıma temiz yaratılışı ve bu bakımdan övgüye mazhar olması ifade edilmekte ve lakabı Betül ile yüceltilmektedir.

Hz. Fatıma ve Hz. Ali'nin oğulları, Peygamber'in torunları Hz. Hasan ve Hüseyin, gerek Dini-Tasavvufi edebiyat gerekse Divan Edebiyatı'nda sıklıkla yer verilen dini-tarihi şahsiyetlerdendir. On iki imamdan ikincisi ve üçüncüsü olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Şii inancında ve bilhassa Alevi-Bektaşî edebiyat geleneğinde çok önemli bir yere sahiptir. Kaside geleneğinde de sıklıkla adları anılan Hz. Hasan ve Hüseyin, peygamber torunu olmaları başta olmak üzere pek çok vasıfları bakımından yüceltilmektedir.

Murtazânun şeref-i dûdesi sırr-ı Haseneyn

Şâh-ı sırdân 'Abdü'l-kâdir-i Geylânîdür

Kânî 24/5¹

Göster bu kara yüzlüye nûr-ı cemâlini

Ya **nûr-ı 'ayn-ı Fâtıma** yâ ahsenü'l-verâ

Keçecizâde İzzet 4/41²

Beyitlerinde seçilmişin şeref gözü ve Fatıma'nın göz nuru olarak nitelendirilen Hz. Hasan ve Hüseyin'in kutlu soyun evladı olmaları dile getirilmektedir. Benzer biçimde *nûr-ı 'ayneyn-i 'Alî* (Edirneli Nazmî 2/27), *iki şems-i burc-ı dîn* (Edirneli Nazmî 2/27), *murg-ı hâne-perver* (Keçecizâde İzzet 5/35), *kurta-i zerrîn-i gûş-ı mâderün* (Keçecizâde İzzet 5/44), *fürûğ-ı nûr-ı dû-çeşm-i alî imâm-ı sa'îd* (Nâilî-i Kadîm 7/27), *İslam gözünün bebekleri* (Necâtî 1/47), *necmeyn-i envereyn* (Şeyhî 5/41), *dürreyn-i ezhereyn* (Şeyhî 5/41), *dem-i' kalb-i Murtazâ* (Şeyhî 5/41), *can u dil-i betül* (Şeyhî 5/41), *cüft-i kuds-i güher-i Fâtıma* (Yenişehirli Avnî 17/20), *hûn-ı dil evlâd-ı Hayder* (Keçecizâde İzzet 5/9), *cüft-i kuds-i güher-i Fâtıma* (Yenişehirli Avnî 17/20) gibi söyleyiş kalıplarıyla Ali'nin iki gözünün nuru, din burcunun iki güneşi, Hz. Ali'nin soyunun şerefî, Hz. Fatıma'nın göz nuru, hane koruyan kuş, annelerin kulağına altın küpe, mübarek imam Hz. Ali'nin iki gözünün kutlu nuru, İslam gözünün bebekleri, iki nurlu yıldız, iki pek beyaz ve parlak inci, kendisinden razı olunmuşun kalbinin zamanı, namuslu, temiz kadının gönlü ve canı, Fatma'nın çifte kutsal cevheri, Hayber evlatlarının gönül kanı olarak nitelendirilen Hz. Hasan ve Hüseyin'in soy bağı yüceltilmektedir.

¹ Yazar, a.g.e., s. 313

² Ceylan, Yılmaz, a.g.e., s. 69

İsimleri güzel anlamına gelen Hasan; küçük sevgili, ruh ve madde güzelliği anlamına gelen Hüseyin olan peygamber torunlarının dış güzellikleri de kaside şairlerinin üzerinde durduğu vasıflardan biridir.

Kasidelerde güllerin en güzeli, ay yüzlü olarak nitelendirilen Hz. Hasan ve Hüseyin'in *ahsenü'l verd* (Keçecizâde İzzet 4/41), *mah-peyker* (Keçecizâde İzzet 5/38), *iki güher* (Necâtî 1/46) gibi söyleyiş kalıplarıyla dış güzelliklerine vurgu yapıldığı göze çarpmaktadır.

Tarih kitaplarında eşi tarafından elmas tozu içirilerek öldürüldüğü ifade edilen Hz. Hasan'ın *Hazret-i Hassân-ı nâm-dâr* (Hâletî 5/20) , *merd-i sa'âdet-nişân-ı âlem* (Lebîb 2/63), *Hazret-i Hasan-ı müctebâ-yı pâk ü sabûr* (Yenişehirli Avnî 10/73) gibi söyleyiş kalıplarıyla nam sahibi olarak nitelendirilerek yüceliğine; âlemin saadet nişana sahip merdi olarak nitelendirilerek yiğitliğine; pak ve sabırlı olarak nitelendirilerek karakter özelliklerine vurgu yapıldığı görülmektedir.

Peygamber torunlarının her ikisi de trajik bir hayata sahip olsa da Hz. Hüseyin'in Hasan'ın ölümünden sonra kalan tek erkek peygamber torunu olması, siyasi rekabet ve kargaşalar sebebiyle Yezid ve askerleri tarafından Kerbelâ'da kılıçtan geçirilmesi sonucu ölümü, İslam âlemini derinden etkilemiş ve bu etki yıllar boyu sürmüştür. Maktel-i Hüseyin adlı eserler vasıtasıyla bilhassa Alevi-Bektaşî çevreleri yüzyıllar sonra bile bu olayı işlemişlerdir. Kaside geleneğinde de benzer biçimde onun yanındakilerle beraber Kerbelâ'da şehit edilmesi, pek çok kez dile getirilerek Hz. Hüseyin şehitlerin şahı olarak nitelendirilmektedir:

Medâr-ı nîl-i sa'âdâtdır bu menzilde
Dilîr-i ma'reke-i Kerbelâ **Hüseyin-i şehîd**
Nâilî-i Kadîm 7/26¹

Beytinde Hz. Hüseyin'in, *şehîd-i Kerbelâ* (Enderunlu Vâsîf 11/4), *behr-i şehîd-i Kerbelâ* (Keçecizâde İzzet 1/34), *şâh-ı Kerbelâ* (Keçecizâde İzzet 4/63), *sultân-ı Kerbelâ* (Keçecizâde İzzet 6/14), *yekketâz-ı şehâdet* (Nâilî-i Kadîm 7/31), *şâh-ı şehîdân-ı Kerbelâ* (Şeyhî 5/42; Yenişehirli Avnî 10/74) gibi terkiplere benzer biçimde şehadeti kasidelerde dile getirilmiştir.

¹ İpekten, a.g.e., s. 44

Sultan (Enderunlu Vâsıf 11/4), *şâhzâde* (Nâilî-i Kadîm 7/29; 7/41), *hüdâvendâ* (Nâilî-i Kadîm 7/55), *şâh* (Nâilî-i Kadîm 7/60) olarak nitelendirilen Hz. Hüseyin, *nahl-i bârver* (Nâilî-i Kadîm 7/38), *mahdûm-ı a'zâm* (Keçecizâde İzzet 6/29), *nûr-ı dîde-i Zehrâ* (Nâilî-i Kadîm 7/28), *perverde-i kinâr-ı resûl* (Nâilî-i Kadîm 7/27), *şeb-çerâğ-ı necâbet* (Nâilî-i Kadîm 7/32), *sipehbud-ı su'adâ* (Nâilî-i Kadîm 7/28), *sernüvişt-i şecâ'at* (Nâilî-i Kadîm 7/30), *şeh-i ehl-i semâ* (Keçecizâde İzzet 6/14) gibi terkiplerle bal arısı, yüce oğul, Hz. Fatıma'nın gözünün nuru, Peygamber'in terbiye olunmuşu, soyluluğun meşalesi, kutlu başkomutan, yiğitliğin lideri, sema ehlinin hükümdarı olarak nitelendirilerek soy yüceliği, manevi üstünlüğü, karakterinin olgunluğu ve yiğitliği ön plana çıkarılarak yüceltilmektedir.

2.1.5. On İki İmam

Şia'nın temel taşlarından biri olan On İki İmam yani İsnâaşeriye övgüsüne, divan şairleri tarafından kaside geleneğinde bilhassa na'tlerde yer verildiği görülmektedir. On iki imam övgüsü dini içerikli her kasidede yer almamakta, şairin yaşadığı coğrafya ve benimsediği mezhep bunda etkili olmaktadır. Osmanlı coğrafyasında daha çok Şii nüfusun yoğunlukta yaşadığı doğu ve güney kısımlarında yetmiş şairlerde daha sık yer verildiği anlaşılmaktadır.

Aşağıda yer alan tabloda On İki İmam'ın simleri, lakapları ve yaşadıkları dönemler verilmiştir:

No	İmâm Adı	Lakabı	Yaşadığı Tarihler
1.	Ali bin Ebu Tâlib	Murtazâ	599-661
2.	Hasan İbn-i Ali	Müctebâ vü Zekî	624-670
3.	Hüseyin İbn-i Ali	Sıbt u Şehîd	626-680
4.	Ali bin Hüseyin	Zeynelâbidîn	658-713
5.	Muhammed el Bâkır	Bâkır	676-734
6.	Cafer-i Sadık	Sâdık	699-765
7.	Musa el-Kâzım	Kâzım	745-799
8.	Ali er-Rıza	Rızâ	765-818
9.	Muhammed el-Cevâd	Takıyy ü Cevâd	810-835
10.	Ali Naki	Nakıyy ü Hâdi	827-868

11.	Hasan-ul Askeri	Askerî vü Zekî	846-874
12.	Muhammed Mehdi	Muntazâr, Huccet, Sâhibü'z-zamân, Mehdi	868- ?

Tablo 12: On iki İmam ve Yaşadıkları Tarihler¹

Şii İslam geleneğinde oldukça önemli olan On İki İmam övgüsüyle ilgili kasidelerde daha çok Fuzûlî'nin ehl-i beytten Hz. Hüseyin için yazdıkları belirgin olmaktadır.

Çü deşt-i Kerbela'ya leşker-i İslam-ı cem' ettiñ
Yakın oldu ki **Şah-i Kerbela**'nın istenir kanı
Fuzûlî 26/19²

Sultan İbrahim'e sunulan bir kasideden alınan yukarıdaki bölümde Kerbelâ'da şehit edilen 3. İmam, Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin Kerbela şahı olarak nitelendirilerek hem Kerbela olayına telmih yapılmış, hem de üçüncü imam Hz. Hüseyin yüceltilmiştir.

Turfa reyâhin ser-be-ser kesb etti itr-i müşg-ter
Hulk-i Hasen'den bir eser gül-zâre göstergeç sabâ
Fuzûlî 8/16³

Fuzûlî'nin on iki imamı methettiği na'tından alınan yukarıdaki beyitte ise ikinci imam Hz. Hasan huy güzelliği ile methedilmekte;

Zâhir kılar hûnin kefen lâle kılar yüz pâre ten
Tutar dönüp târ-i çemen **Şâh-i Şehîd** için azâ
Fuzûlî 8/17⁴

Beytinde Hz. Hüseyin şehitlerin şahı olarak anılmakta;

Âbid-sıfat çekmekte gam olmuş benefşe kaddi hâm
Gûyâ kılar ol **pâk** hem Zeyne'l-'îbâd'a iktidâ
Fuzûlî 8/18⁵

Beytinde Zeynelabidin lakaplı dördüncü imam Ali bin Hüseyin temiz yaratılışıyla yüceltilmekte; benzer biçimde *şâh-ı dîn* (Fuzûlî 8/22), *sultân Nakıyy-i bahr'-atâ* (Fuzûlî 8/24), *ziver-i sadr-ı ulû'l-'abâ* (Keçecizâde İzzet 4/44), *mihrâb-ı dîn* (Keçecizâde İzzet 4/45), *sâhibu'l-'asâ* (Keçecizâde İzzet 4/46) gibi terkiplerle on iki

¹ Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, İst.,1997, s.56-59

² Akyüz vd., a.g.e., s. 92

³ a.g.e., s. 43

⁴ a.g.e., s. 43

⁵ a.g.e., s. 43

imam dinin hükümdarı, cömertlik denizinin Sultan Nakıyy'i, abanın göğüs nakışı, dinin mihrabı, asa sahibi olarak nitelendirilerek yüceltilmektedir.

2.1.6. Tarikat Ehli

Kaside geleneğinde bilhassa na'tlerde, Bektaşılık, Mevlevilik, Nakşibendilik, Rûfâilîlik gibi tarikat çevrelerine mensup yahut ilgili divan şairleri, tarikat kurucuları başta olmak üzere tarikatta yer alan pir, mürşid ve dedelere de övgüde bulunarak onların manevi üstünlüklerini dile getirmektedirler.

Mevlevilik

Osmanlı coğrafyasında varlığını sürdüren Bektaşılık, Nakşibendîlik gibi halka yakın diğer tarikatlarla kıyaslandığında saray ve çevresinde daha çok kabul gören Mevlevilik tabiatı gereği merkeze ve saray çevresine yakın olan divan şiiri geleneğinde daha çok yer almaktadır. Pek çok divan şairinin aynı zamanda Mevlevî olması ve Mevlevî tarikatının sanat ve müziğe verdiği önemle adeta bir şair kaynağı vazifesi üstlenmesi, müstakil bir tezkire oluşturacak kadar çok şaire sahip olması bu durumun oluşmasına zemin hazırlar.

Mevlevilik tarikatının kurucusu ve sistemleştiricisi teşkilatçı yapısıyla bilinen Sultan Veled olsa da tarikat, öğretilerini Mevlana'dan almış, onun eserleri ve görüşleri paralelinde müridlerini yetiştirmiştir. Mevleviliğin temel taşı olan Mevlana, divan şiir geleneğinde de tarikat mensupları içinde daha sık yer verilen, manevi yönünün üstünlüğüyle yüceltilen dini-tarihi bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Âftâb-ı bî-zevâl-i ma'rîfet

Zerresinden hod-nümâdır iştiyâk

Esrâr Dede 5/13¹

Enbiyâ sırrına mîrâs ile mâlikdir ol

Mazharu'l-ulemâ Hazret-i Mevlânâdır

Şeyh Gâlib 3/9²

İlki Mevlevî mürşidi Esrâr Dede, diğeri ise Galata Mevlevihanesi'nin başında bulunan Şeyh Gâlib'den alınan beyitlerde marifetin sonu gelmeyen güneşi ve âlimlerin şereflişi olarak nitelendirilen Mevlâna benzer biçimde, *ulûm-ı hâss-ı*

¹ Horata, a.g.e., s. 177

² Kalkışım, a.g.e., s. 54

Mi'râc-ı visâl-i Ahmed'inin, verâset ile yektâsı (Esrâr Dede 7/7), *tûtî-i gûyâsı* (Esrâr Dede 7/9), *hakikat-i dîl-i dâna* (Esrâr Dede 9/2), *me'âl-i dürre-i beyzâ* (Esrâr Dede 9/21), *dâna* (Esrâr Dede 9/24), *garîb kuvve-i mahz* (Esrâr Dede 9/25), *heme 'avâlime ihyâ* (Esrâr Dede 9/3), *zât-ı gaybu'l-gayb* (Esrâr Dede 9/6), *der-güşâde hazîne-hâne-i endîşe* (Nefî 2/10), *Hüdâvend-i serîr-i ma'rifet* (Nefî 2/4), *tac-ı ser-i 'arîfan-ı agah* (Neşâtî 6/12), *evreng-nişin-i mülk-i ma'nâ* (Neşâtî 6/18), *vâris-i sırr-ı Mustafa* (Neşâtî 6/20), *hayret-dih-i 'akl-ı 'arîfan* (Neşâtî 6/22), *bahr-i 'irfan* (Neşâtî 6/29), *şeh-i şâhan-ı cihân-ı ma'ni* (Neşâtî 7/13) gibi terkiplerle Hz. Muhammed'in Miraç kavuşmasının ilmine varis olmuş eşsiz, konuşan papağan, bilen gönlün hakikati, beyaz inci tanesinin anlamı, bilgin, garip halis düşünce, cümle âlimlere kurtuluş, gayblar gaybı, düşüncenin hazine odasını açan, marifet tahtının hükümdarı, bilgili âriflerin baş tacı, mana ülkesinin tahtında oturan, Hz. Muhammed'in sırrının vârisi, ariflerin aklına hayret veren, irfan denizi ve mana cihanının sultanlar sultanı olarak görülmekte ve irfan bilgisinde sahip olduğu üstünlük estetik söylemle ifade edilmektedir.

Tıpkı pek çok din büyüğünde olduğu gibi Mevlana'yı methederken de şairler onu evliya mertebesinde görmek ve yüceltmek eğilimindedir.

İşitsinler düşenler derd-i aşka müjdeler olsun

Zamânın Hızır u İsa'sı Celâlü'd-dîn-i Rûmî'dir

Esrâr Dede 8/11¹

Şâhid-i hilkât mıdır yâ nâzenîn-i Kibriyâ

Turrası târ-ı sevâd-ı leyletü'l-isrâ mıdır

Yenişehirli Avnî 18/27²

Beyitlerinde Zamanın Hz. Hızır ve İsa'sı, yaradılışa şahit olarak görülen Mevlana benzer biçimde *Mesîh'in remz ü imâsı* (Esrâr Dede 10/10), *şems-i 'âlem-tâb* (Esrâr Dede 5/12), *şâh-ı evliyâ* (Esrâr Dede 5/22), *hazret-i hû* (Esrâr Dede 6/2), *bu mülkün kâr-fermâsı* (Esrâr Dede 8/1), *bu devrin fevz-bahşâsı* (Esrâr Dede 8/1), *Hüdânın âleme hurşîd-i feyz ü lutfunun dem-i subh-ı tecallâsı* (Esrâr Dede 8/14), *cemî'-i evliyanın ale't-tahkîk mevlâsı* (Esrâr Dede 8/16), *her esmânın müsemâmı* (Esrâr Dede 8/5), *ism-i celâl'in mazharı* (Esrâr Dede 8/5), *Hüdâ'nın sırr-ı kübrâsı* (Esrâr Dede 7/6), *sebakdâş-ı "ev ednâ"sı* (Esrâr Dede 8/8), *kadîr-i kudret-i eşyâ*

¹ Horata, a.g.e., s. 183

² Turan, a.g.e., s. 478

(Esrâr Dede 9/10), *cihân-ı cân-ı mesihâ* (Esrâr Dede 9/19), *âlem-i zât* (Esrâr Dede 9/2), *makâm-ı kurbda yektâ* (Esrâr Dede 9/22), *acîb kudret-i yektâ* (Esrâr Dede 9/25), *künûz-ı zât-ı müsemma* (Esrâr Dede 9/4), *define-i güher-i hâss-ı vahdet-i esmâ'* (Esrâr Dede 9/4), *Îsî-i sâni* (Fehîm-i Kadîm 3/16), *şems-i Hüdâ* (Fehîm-i Kadîm 3/16), *Mollâ-yı Rûm* (Hâlet Bey 1/24), *vücûd-ı pâk-i kerâmet-feşân-ı mevlânâ* (Nâbî 6/9), *hazret-i sâhib-kırân-ı ma'nevî* (Nefî 2/1), *sırrullâh-ı a'zam* (Nefî 2/4), *Keyhüsrev-i tahtgah-ı vahdet* (Neşâtî 6/10), *ser-çeşme-i evliya-yı zî-şân* (Neşâtî 6/11), *şem' -i hüda* (Neşâtî 6/13), *pirâye-i çeşm-i aferiniş* (Neşâtî 6/14), *mazhar-ı lutf-ı Kibriya* (Neşâtî 6/20), *esrar-nüma-yı kün-fe-kan* (Neşâtî 6/22), *aftab-ı tevhid* (Neşâtî 6/23), *âlem-i cân* (Neşâtî 6/29), *cân-ı cihân* (Neşâtî 6/29), *kân-ı Hüda* (Neşâtî 6/29), *şehenşeh-i velayet* (Neşâtî 6/9), *cân-bahş-ı dü alem* (Neşâtî 7/11), *vâris-i sırr-ı resul* (Neşâtî 7/15), *mazhar-ı küll* (Neşâtî 7/15), *yektâ güher-i kân-ı şühûd* (Neşâtî 7/19), *ziya-güster-i fark-ı 'âlem* (Neşâtî 7/2), *revnak-şiken-i seb' -i şidâd* (Neşâtî 7/2), *mâhzar-ı aşk-ı hüda* (Şeyh Gâlib 3/1), *âleme nûr u ziyâ* (Şeyh Gâlib 3/11), *kam-bahş-ı dü-serâ* (Şeyh Gâlib 3/14), *kân-ı iksîr-i duâ* (Şeyh Gâlib 3/18), *meşrik-i şems-i Hüdâ* (Şeyh Gâlib 3/3), *hüdâvend-i kadr-i kudret* (Yenişehirli Avnî 18/18), *sipîhr-i feyz-i hak* (Yenişehirli Avnî 18/19), *nâzenîn-i Kibriyâ* (Yenişehirli Avnî 18/27), *Hızr-i ferruh-pey* (Yenişehirli Avnî 18/32), *veliyyu'llâh-ı bî-pervâ* (Yenişehirli Avnî 18/40), *rûh-ı mürsel* (Yenişehirli Avnî 18/40), *evliyâ müştâkı* (Yenişehirli Avnî 18/52), *melâ'ik bende* (Yenişehirli Avnî 18/52), *şâh-ı iklim-i velâyet* (Yenişehirli Avnî 18/58), *hüdâvend-i perestâr-i felek* (Yenişehirli Avnî 19/33), *şehenşâh-ı sanâdîd-i melek* (Yenişehirli Avnî 19/33), *kutb-ı devrân-ı bekâ* (Yenişehirli Avnî 19/34), *sultân-ı kazâ-hükm-i serîr-i dil* (Yenişehirli Avnî 19/56) gibi pek çok terkible Mesih'in işaret ve iması, âlemleri aydınlatan güneş, evliyaların şahı, hu hazretleri, bu devletin kar ferman edeni, bu zamanın feyz bahşedeni, zamanın Hızır ve İsa'sı, Tanrı'nın âleme feyz güneşi ve tecelli sabahının lütfu, tüm evliyanın efendisi, her ismin müsemması, Tanrı'nın isimlerine mazhar olmuş, Tanrı'nın büyük sırrı, "daha yakın"ın ders arkadaşı¹, eşya kudretine sahip, Mesih canının cihanı, zat âlemi, yakınlık makamında eşsiz, şaşılabacak derecede eşsiz kudret, isimlenmiş zatın hazinesi, isimler birliğinin has cevherinin definesi, Tanrı'nın güneşi, Anadolu'nun mollası, Mevlana'nın keramet saçan pak varlığı, manevi kıran sahibi, Allah'ın yüce sırrı, birlik

¹ Miraç hadisesini anlatan iki yay aralığı kadar yakın ayetine telmih yapılmıştır.

tahtının Keyhüsrev'i, şanlı evliyaların baş çeşmesi, Tanrı'nın kulağı, yaratılmışların gözünün zineti, "kûn fe-yekûn"un esrar aynası, birlik güneşi, iki âlemin can bahşedeni, peygamber sırrına varis, "tüm"e mazhar olmuş, şahitlerin kaynağının eşsiz incisi (varlık sırrına ulaşmış), âlemlere ışık yayan, şiddetli yedi yılın güzellik kıranı¹, iki âleme murat bahşeden, dua iksirinin kaynağı, Tanrı'nın nazlısı, yaratılış şahidi, adımı uğurlu Hızır, korkusuz evliya, gönderilmiş ruh, evliyaların özlediği, meleklerin kölesi olduğu, velilik ülkesinin sultanı, göğün hizmetçisinin sultanı, melek padişahlarının sultanlar sultanı, ölmezlik zamanının kutbu, gönül tahtının kaza hükmü süren hükümdarı olarak nitelendirilerek evliya olarak görülmekte ve yüceltilmektedir.

Mevlevilik tarikatının esaslarını aldığı Mevlana aynı zamanda bir mürşid ve yol gösterici olarak da kabul edilmektedir.

Şaşkın Mansûr-ı feyz-i Mevlevî'den bî-haber sanma
"Ene'l-Hakk"ın da ma'nâsı Celâlü'd-dîn-i Rûmî'dir
 Esrâr Dede 8/17²

Ol hudâvend-i serîr-i ma'rifet kim feyzidir
Sâlik-i bî-tûşe-i gümrâha zâd-ı uhrevî
 Nefî 2/6³

Habbeza bağçe kim çekmiş anı aguşa
 Harem-i **Hazret-i Molla-yı Ebubekr-nijad**
 Neşâtî 7/12⁴

Beyitlerinde "Ben Tanrı'yım"ın manası, seyr-i sülûkta yolunun şaşırmışlara yol gösteren, Hz. Ebubekir yaratılışlı molla hazretleri, masiva sürgününe mani olarak görülen Mevlana insan-ı kâmil olma yolunun her durağında dervişlerin yanında olan ve onlara her şekilde yardım eden bir Molla'dır. *Şeh-i âlî-cihân* (Bahtî 14/5), *zât-ı monla* (Esrâr Dede 5/22), *Monlâ-yı Rûm* (Esrâr Dede 6/1), *hazret-i Monlâ-yı Rûm* (Esrâr Dede 6/2), *cihânın ayn-ı ihyâsı* (Esrâr Dede 8/12), *ikbâlin cemâl-i dîn ü dünyâsı* (Esrâr Dede 8/2), *cihana matlab-ı aksâ* (Esrâr Dede 9/9), *halife-zâde* (Nâbî 6/10), *hazret-i Mollâ-yı Rûm* (Nefî 2/4), *şehenşeh-i kişver-i hakikat* (Neşâtî 6/10), *gencine-güşa-yı li-ma'a'llah* (Neşâtî 6/12), *nâzım-ı sad hezar tahkik* (Neşâtî 6/17), *tac-ı hakikat -dih-i fark-ı efrâd* (Neşâtî 7/14), *matla' -ı şems-i hakikat* (Neşâtî 7/16), *menba'-ı sıdk u safâ* (Şeyh Gâlib 3/1), *haste-i aşka şifâ* (Şeyh Gâlib 3/12), *dil-i*

¹ Mısır'da Hz. Yusuf zamanın da yaşanan kuraklıkla geçen yedi yıla telmih yapılmıştır.

² Horata, a.g.e., s. 184

³ Akkuş, a.g.e., s. 48

⁴ Kaplan, a.g.e., s. 45

bîmâra devâ (Şeyh Gâlib 3/13), *ma'ni-i nefy-i sivâ* (Şeyh Gâlib 3/15), *mürşid-i her dü-serâ* (Şeyh Gâlib 3/7), *hâh-ı dervîş-edâ* (Şeyh Gâlib 3/8), *hünkâr-ı ehlullâh* (Şeyh Gâlib 5/3), *âlî şahenşâh* (Şeyh Gâlib 5/3), *hazret-i mollâ* (Yenişehirli Avnî 18/17), *Hüsrev-i rûy-ı zemîn* (Yenişehirli Avnî 19/41), *Hüsrevâ* (Yenişehirli Avnî 19/44) gibi söyleyiş kalıplarında da benzer biçimde yüce cihanın hükümdarı, cihanın kurtuluş gözü, bahtın din ve dünya yüzü, cihana en uzak talep, halife oğlu, hakikat ülkesinin sultanlar sultanı, Tanrı hazinesini açan, yüz bin doğruluğun düzenleyeni, fertlerin ufkuna hakikat veren tac, hakikat güneşinin doğuşu, doğruluk ve saflık kaynağı, aşk hastalarının şifası, hasta gönüllere derman, her iki âlemin irşad edeni, dervişliği isteyen, Allah ehlinin hünkârı, yüce sultanlar sultanı olarak görülen Mevlana'nın yol göstericiliği vurgulanmaktadır.

Kâm-bahşâ (Neşâtî 7/22), *mâye-i lutf u ata* (Şeyh Gâlib 3/10), *mebde-i cûd u recâ* (Şeyh Gâlib 3/17), *şâh-ı kerem* (Şeyh Gâlib 3/5), *Hâtem-i tavr-ı sehâ* (Şeyh Gâlib 3/5), *mültecâ-yı zu'afâ* (Şeyh Gâlib 3/6), *rûhu'llâh-ı cân-bahşâ* (Yenişehirli Avnî 18/32), *Hümâ-sâye şehenşâh-ı keremkâr-i felek* (Yenişehirli Avnî 19/29) gibi terkiplerle murat bahşeden, lütuf ve bağış mayası, dilek ve cömertliğin başlangıcı, cömertlik şahı, cömertlik tavrına sahip Hatem, zayıfların sığınağı, can bahşeden tanrı ruhu, Anka kuşu gölgeli, dünyanın cömert sultanlar sultanı olarak nitelendirilen Mevlana'nın manevi cömertlik feyzine sahip olması vurgulanan diğer vasıflarındandır.

Her bakımdan üşütün ve örnek bir kişi olarak kabul edilen Mevlana'nın karakter özellikleri de yüceltilerek şairler tarafında örnek bir insan modeli çizilmektedir: *Metîn neş'e-i peydâ* (Esrâr Dede 9/25), *zât-ı pâk* (Esrâr Dede 9/27; Yenişehirli Avnî 18/18), *gevher-i bahr-i vefâ* (Şeyh Gâlib 3/4) gibi terkiplerle metin neşe, pak zat, vefa denizi cevheri ve pak zat olarak nitelendirilerek karakter özellikleri ön plana çıkarılmakta; *nebî-zâde* (Nâbî 6/10), *şehzâde* (Nâbî 6/10), *vâris-i ekmel-i sultân-ı rusûl* (Şeyh Gâlib 3/5) gibi terkiplerle ise peygamber oğlu, şehzade, peygamberlerin en yücesinin varisi olarak nitelendirilerek soy yüceliğine vurgu yapılmaktadır.

Mevlana'nın en önemli yanlarında biri de şairliğidir. Mevleviliğin inanç esaslarını aldığı Mesnevi dışında pek çok eserin müellifi olan Mevlana, bu yönüyle de kasidelerde ön plana çıkarılarak yüceltilmektedir.

Merhabâ ey hazret-i sâhib-kırân-ı ma'nevî
Nâzım-ı manzûme-i silk-i le'âl-i mesnevî
 Nefî 3/1¹

Beyitlerinde Mesnevi ipine inci dizen olarak nitelendirilen Mevlana'nın en tanınmış eserlerinden biri olan Mesnevi'si, kitâbu'llâh-ı *müstesnâ* (Yenişehirli Avnî 18/41), müstesna Tanrı kitabı olarak görülerek Mevlana yüceltilmektedir.

Mevlevilik geleneğinde adı daha çok anılan, şairlerin daha çok övgüde bulunduğu şahsiyet Mevlana olsa da, Mevlevilik teşkilatının kurucusu ve sistemleşmesinde büyük çaba sarf edeni ve Mevlana'nın oğlu Sultan Veled; Mevlana'nın arkadaşı Şems gibi Mevlana'nın çağdaşları ile sonraki dönemlerde Mevlevi pir, dede ve şeyhlerine de şairler övgüde bulunarak daha çok manevi üstünlüklerini vurgulayan beyitler dile getirmektedirler.

Ma'den-i lutf u kerem (Şeyh Gâlib 8/1), *nev-bahâr-ı heme-dem* (Şeyh Gâlib 8/1), *mâh-ı hurşîd-i âlem* (Şeyh Gâlib 8/2), *perverde-i âgûş-ı cenâb-ı hünkâr* (Şeyh Gâlib 8/3), *ârif-i levh ü kâlem* (Şeyh Gâlib 8/5), *hâh-ı pervâne-haşem* (Şeyh Gâlib 8/7) gibi söyleyiş kalıplarıyla cömertlik ve lütuf madeni, tüm zamanların ilkbaharı, âlemin güneşi, ayı, hünkâr hazretlerinin elinde yetişmiş, kalem ve kağıdın arifi, haşmet pervanesi isteyen olarak nitelendirilen Sultan Veled gerek manevi yönü gerekse Mevlana'nın oğlu olması ve onun elinde yetişmiş olmasıyla göze çarpmaktadır.

Hurşîd-i şeker-rîz (Esrâr Dede 10/1), *nûr-ı gaybu'l gayb* (Esrâr Dede 10/11), *eflâk-ı hüviyyet* (Esrâr Dede 10/11), *mihr-i şîrîn* (Esrâr Dede 10/2), *Hüsrev-i mâh-ı sabâhat* (Esrâr Dede 10/2), *mefhar-i âfâk* (Esrâr Dede 9/30) gibi terkiplerle şeker akıtan güneş, gaybların gaybının nuru, kimlik ufukları, şirin güneş, yüzü ay kadar güzel hükümdar, göklerin övücü olarak nitelendirilen, Mevlana'nın olgunluğa erişmesinde ve manevi bir kimlik kazanmasında önemli rol oynadığı kabul edilen

¹ Akkuş, a.g.e., s. 50

Şems ise ismiyle uyumlu olacak şekilde daha güneş ile ilişkilendirilmekte ve manevi yönüyle yüceltilmektedir.

Muktedâ-yı âşîkan-ı Mevlevî (Şeyh Gâlib 10/1), *Kâhramân-ı manevî* (Şeyh Gâlib 10/1), *mâhzar-ı Hızr-ı hayât* (Şeyh Gâlib 10/3), *rû-pûş-ı tecelli-i iyân* (Şeyh Gâlib 9/1), *ey kâşîf-i esrâr-ı nihân* (Şeyh Gâlib 9/1), *ser-kâfile-i nükte-verân* (Şeyh Gâlib 9/13), *kâşîf-i esrâr-ı nihân* (Şeyh Gâlib 9/18), *sâhib-kâdem-i keşf ü beyân* (Şeyh Gâlib 9/2), *irfân ile memdûh-ı cihân* (Şeyh Gâlib 9/3), *ser-menkıbe-i Mevlevîyân* (Şeyh Gâlib 9/6), *pür-fazl u hüner nâdiredân* (Şeyh Gâlib 9/8), *ser â ser âyine i Hakk-nümâ* (Esrâr Dede 14/1), *şehenşeh-i her dü serâ* (Esrâr Dede 14/1), *cemâl-i 'ayn-ı tecelli-i mürşid-i Rûmî* (Esrâr Dede 14/2), *kemâl-i pertev-i şems-i Hüdâ* (Esrâr Dede 14/2), *hüdâvend-i hakîm* (Yenişehirli Avnî 39/11), *cilve-gâh-ı nazar-i hazret-i Mevlânâ* (Yenişehirli Avnî 39/16), *bâg-ı cennet didigüm zât-ı Hümâyûnun* (Yenişehirli Avnî 39/5), *mihr-i kasım* (Yenişehirli Avnî 39/5), *velî-zâde-i kudsî-güher-i devlet* (Yenişehirli Avnî 40/1), *şît-i dil-âvîz-i sirâfil-peyâm* (Yenişehirli Avnî 40/1), *kutb-ı nâmî-i zamân* (Yenişehirli Avnî 40/4), *hârâbî-i mu'ciz-nefes* (Yenişehirli Avnî 40/6) gibi terkiplerle ise İsmail Rusuhi Efendi, Fasih Ahmet Dede, Mevlevi Ahmet Dede gibi Mevlevi mürşidleri Mevlevi âşıkların önde gideni, gizli sırların kaşifi, nüktedanların kervan başı, gizli sırları keşfeden, beyan ve keşif adımına sahip, irfanı ile cihanın övündüğü, Mevlevilerin baş menkıbesi, fazilet ve hüner dolu nadir insan, baştan başa Hakk'ı gösteren ayna, her iki sarayın da şahlar şahı, Rum mürşidlerinin tecelli aynasının yüzü, Tanrı güneşinin olgunluk ışığı, hükmeden lider, Mevlana'nın bakış cilvegahı, Anka kuşu zatı cennet bağı olan, güneşin yarısı, devletin cevheri kutsal evliya oğlu, İsrâfil haberli gönül alan Şit, zamanın ünlü kutbu olarak görülerek manevi yücelikleri estetik değeri yüksek söyleyiş kalıplarıyla dile getirilmektedir.

Bektaşilik

Hacı Bektaş Veli'nin kurucu kabul edildiği ve yeniçerilerin de mensubu olduğu Bektaşilik tarikatı, özellikle Dini-Tasavvufî Halk Edebiyatı'nın önemli kaynaklarından biri olmuş, Yunus Emre gibi hem halk hem de divan şiirinin temsilcisi sayılabilecek velûd bir şairi yetiştirmesiyle de ön plana çıkmıştır. Divan

Edebiyatı kaside geleneğinde de başta Hacı Bektaş Veli olmak üzere Bektaşiliğe mensup pir ve müridler yüceltilmektedir.

Hat-ı pîşâni-i erbâb-ı 'irfândur Hacı Bektâş
Hele ihsân-ı 'ayn-ı 'aynû'l-ihsândur Hacı Bektâş
 Kânî 26/1¹

Kânî'nin bir na'tinden alınan beyitte Hacı Bektaş Veli, irfan erbabının alın yazısı ve ihsan gözünün göz bahşi olarak görülerek *ihsân-ı 'ayn-ı 'aynû'l-ihsân* (Kânî 26/1), *pertev-i envâr-ı îmân* (Kânî 26/2), *sa'âdetlü hümayûn bahtlu cân* (Kânî 26/3), *reh-i hakkda katı berçîde-dâmân* (Kânî 26/4) gibi terkiplerle iman nurunun ışıltısı, saadetli ve anka bahtlı can, hak yolunda eteğini toplamış olarak nitelendirilmekte, manevi üstünlüğüyle yol gösterici bir pir ve evliya olması dile getirilmektedir.

Nakşibendîlik

XIII. yüzyılda Buharalı Bahaeddin Nakşibend tarafından kurulan ve Anadolu'dan Orta Asya'ya çok geniş bir alana yayılan Nakşibendîlik, Osmanlı zamanında padişahlar tarafından himaye edilen bir tarikat olmuştur. Son Osmanlı padişahı Vahdettin'in Nakşibendî olduğu söylene de esasen bu tarikat saray ve çevresine Mevlevilik kadar yakın olmamış, daha çok orta sınıf arasında yayılmıştır (Eraydın, 2011: 372). Sünni bir tarikat olan Nakşibendîliğin şeyhleri de bilhassa bu tarikata mensup yahut ilgili şairler tarafından methedilerek bu kişiler manevi açıdan yüceltilmektedir:

Hazret-i mesned-nîşîn-i râh-ı şâh-ı Nakşibend
 Menba'-ı ihsân u kân-ı ma'rifet şeyhim Alî
 Adile Sultan 32/1²

Adile Sultan'ın bir na'tinden alınan beyitte olduğu gibi Nakşibendî şeyhivâkıf-ı râz-ı rumûzât-ı Hüdâ, zât-ı Hüdâ'nın 'arifi, menba'-ı 'irfân-ı vahdet-âşinâ, kân-ı marîfet, ârif ü dâna-yı vâlâ menzilet, kân-ı mârifet, pîr-i zîşân-ı 'inâyet-ihvâ, mültecâ-yı cümle-i bay ü gedâ, her gedâsın şâh eyler pür-'atâ, menba'-ı ihsân, mazhar-ı envâr-ı feyz-i mekremet, gevher-i deryâ-yı izz ü 'âtîfet, menba'-ı ihsân, mazhar-ı envâr-ı zât-ı kibriyâ, iftihâr-ı 'âşıkân-ı evliyâ, nesl-i pâkile siyâdet-intimâ, pişvâmuz hazret-i siddîk-ı a'zam, sırr-ı 'aşkın mahremi, pertev-i âyine-i 'alem-nümâ,

¹ Yazar, a.g.e., s. 316

² Özdemir, a.g.e., s. 247

*sâki-i ser-çeşme-i feyz ü safâ, mürşidimin mürşidi*¹ söyleyiş kalıplarıyla Tanrı'nın isimlerinin sırrına mazhar olmuş, Tanrı'nın arifi, birliğe aşına irfanın kaynağı, marifet madeni, yüce mertebeli arif ve bilgin, marifet madeni, yardım sever şanlı pir, cümle efendi ve kölenin dönüş yeri, cömertliğiyle her kölesini şah eyler, ihsan kaynağı, cömertlik feyzi nuruna mazhar olmuş, yücelik ve ihsan denizinin incisi, yardım kaynağı, azamet sahibinin nuruna mazhar olmuş, evliyaların aşıklarının övündüğü, pak nesliyle seyyidliğe intisab olan, reisimiz büyük dost, sadık hazretleri, aşkın sırrının mahremi, âlemi gösteren aynanın ışığı, feyz ve sefa baş çeşmesinin sakisi, mürşidimin mürşidi, Nakşibent şahının yolunun mesnedini süsleyen efendi olarak nitelendirilerek manevi iktidarına ve üstün irşad gücüne övgüde bulunulduğu göze çarpmaktadır.

2.1.7. Diğer Din Büyükleri

Kaside geleneğinde peygamberler, ehl-i beyt, on iki imam dışında yaygın olmasa da Abdülkadir Geylani, Eyyüb el-Ensârî, Veysel Karanî gibi İslam tarihinde gerek gerçek gerekse menkıbevi hayatları bakımından yer etmiş din büyüklerine de yer verilmektedir.

Kadiriye Tarikatının kurucusu olan ve hayatına dair pek çok menkıbe bulunan, pek çok keramet gösterdiğine dair rivayetler bildirilen Abdülkadir Geylânî, kaside geleneğinde kendisinden övgüyle bahsedilen bu din büyüklerinden biridir.

Evliyâ zümresinün nûr-ı dil ü dîdesidür
Hân-ı sultân 'Abdü'l-kâdir-i Geylânîdür
Kânî 24/2²

Kânî divanından alınan beyitte evliya zümresinin göz ve gönül nuru olarak nitelendirilen Abdülkadir Geylânî benzer biçimde yine aynı kasidede *derde dermân* , *nûr-ı îmân*, *mâh-ı ekvân*, *hâl-i gerdân*, *rûh-ı ebdân*, *çarh-ı gerdân*, *kâr-ı gerdân*, *şâh-bender*, *şâh-ı 'irfân*³ gibi terkiplerle derde derman, iman nuru, âlemlerin ayı, kavmin ruhu, dönen dünya, kâfile başı ve irfan sultanı olarak nitelendirilerek manevi üstünlüğü vurgulanmakta, kendisine evliya mertebesi bahşedilmektedir.

¹ Adile Sultan na't 31-32

² Yazar, a.g.e., s. 313

³ Kânî 24/11-16-1-10-4-6-9-9-1

Beytinde Peygamber'in bayraktarı olarak anılan ve İslam devletinin gerçekleştirdiği seferlerin tamamına yakınına katılan Eyyüb el-Ensârî (Hâlid bin Zeyd, Eyyüp Sultan), yiğitliği, İstanbul'un fethini görmek tutkusu, manevi üstünlüğü ve Emevi ordusuyla birlikte İstanbul kuşatmasında hayatını kaybedip surların yakınına gömülmesiyle kaside geleneğinde sıkça yer verilen dini-tarihi karakterlerden biridir. Telmihlere de sıkça konu olan Ensârî, İstanbul'u fethetme onuruna erişen Osmanlı'nın bünyesinde gelişen divan şiir geleneğinde önemli bir yere sahiptir.

Budur lutf u kerem-kârı Ebâ Eyyübe'l-Ensârî
Resûlullâh alemdârı Ebâ Eyyübe'l-Ensârî
 Adile Sultan 28/1¹

Lutf u kerem kâr (Adile Sultan 28/1), *kerâmet-pîşe* (Adile Sultan 28/2), *zât-ı pâk* (Bahtî 12/1), *himmet-sâz* (Adile Sultan 28/2), *alemdâr-ı resûl* (Bahtî 12/1), *yâr-i fahrü'l-mürselîn* (Bahtî 12/1), *âl-i Osmân'un yâveri* (Bahtî 12/4), *sa'âdet kânı ser efrâz* (Adile Sultan 28/2), *uluvv-i şân-ile mümtâz* (Adile Sultan 28/2), *fahr-i ashâb-ı güzîn* (Bahtî 12/4), *resûlullah 'alemdârı* (Adile Sultan 27/13), *âşık-ı vech-i cemâlullah* (Adile Sultan 27/16), *nâra yanmış bir dil-i âgâh* (Adile Sultan 27/16), *devlet-nümûn* (Adile Sultan 27/17), *dürr-i zât* (Adile Sultan 27/18) gibi terkiplerle lütuf ve cömerlik sahibi, keramet gösteren, pak zat, yardım eden, Peygamber'in bayraktarı, peygamberlerin iftihar vesilesinin yâri, yüce Osmanlı'nın yardımcısı, saadet kaynağı, baş yücelten, şanınin yüceliğiyle seçkin, seçkin ashabın övüncü, Peygamber'in sancaktarı, Allah cemalinin aşığı, ateşe yanmış bir gönül bilir, inci tanesi olarak nitelendirilerek yiğitliği, İstanbul'un fethindeki istekliliği ve manevi üstünlüğü ön plana çıkarılarak yüceltilmektedir.

Hâtem-i hass-ı velâyetdür olursa ne 'aceb
Ehl-i irfân neferi hazret-i Muhyiddîn'ün
 Nâbî 5/15²

Nâbî'nin bir kasidesinden alınan beyitte irfan askeri olarak nitelendirilen Muhyiddîn-i Arabî, vahdet-i vücûd nazariyesinin kurucusu olarak bilhassa Dini-Tasavvufî edebiyat ve tasavvuftan beslenen Divan Edebiyatı çevrelerinde önemli bir yere sahiptir. *Hazret-i Muhyi'd-dîn* , *hâtem-i hass-ı velâyet*, *Ankâ*³ gibi söyleyiş

¹ Özdemir, a.g.e., s. 236

² Bilkan, a.g.e., s. 34

³ Nâbî 5/1-15-18

kalıplarıyla dinin yardımcısı, irfan ehli askeri, velilik hassının sonuncusu olarak nitelendirilen Arabî, velilik makamına yüceltilerek methedilmektedir.

Şâh-ı iklim-i visâl iken o sultân-ı kerîm

Nâka ra'yile bulurdu yine hoş-hâl u safâ

Adile Sultan 29/4¹

Adile Sultan'ın bir na'tinden alınan beyitte ise kavuşma ülkesinin şahı olarak nitelendirilen Veysel Karânî, peygambere olan sevgisi ve olan kavuşma isteği ile Divan Edebiyatı kültüründe sık sık telmihlere konu olmakta, kaside şairleri tarafından da yüceltilmektedir. *Mebde-i aşk ü ma'nâ* (Adile Sultan 29/3-3-3-4), *ârif-i ilm-i ledün*, *mazhar-ı feyz-i Hüdâ*, *sultân-ı kerîm*, gibi terkiplerle aşk ve mananın başlangıcı, ledün ilminin arifi, Tanrı feyzine mazhar olmuş, cömert şah, olarak nitelendirilen Karânî manevi üstünlüğüyle dile getirilmektedir.

2.2. BEŞERİ UNSURLAR İÇİN KULLANILAN ÖVGÜ KALIPLARI

Araştırmamızda “beşeri unsurlar” olarak nitelendirdiğimiz unsurlar, kasidecilik geleneğinde memdûh olarak nitelendirilen, kasidenin tevhid, münâcât, na'at gibi dini konu ve amaçlara sahip olanların dışında yer alan türlerinde şairlerin vasıflarını methettikleri kişileri kapsamaktadır.

Padişah, şehzade, sadrazam, şeyhülislam ve vezir memdûhlar beş ayrı başlık altında adalet, yiğitlik, cömertlik, dindarlık, asalet, yöneticilik, yücelik, talih, bilgi sahibi olmak, at binicilik, nüktedanlık, meclis, iş bilir olmak, şairlik vasıfları yönüyle incelenmiştir. Bunlardan padişah memdûhlar bu vasıflara ek olarak halifelik vasfının methedildiği, diğerleri ise mesleklerinin vurgulandığı kullanımlar bakımından da incelemeye tabi tutulmuştur.

Araştırmamızın sonraki aşamasında kasidecilik geleneğinde şairler de incelemeye dâhil edilmiş, “şair gözünden şairin kendisi” ve “şair gözünden diğer şairler” olmak üzere iki ayrı başlık halinde incelenmiştir.

Beylerbeyi, adliye nazırı, maarif nazırı, maliye nazırı, müderris, nişancı, vali, başhekim, darphane emini, defterdar, dergah çavuşu, divan katibi, kadı, kaptan-ı derya, kazasker, kethüda, lala, reisülküttap, müzisyen, silahtar gibi çok farklı üst ve

¹ Özdemir, a.g.e., s. 239

orta düzey devlet kademelerinde görev yapan memdûhlar ise “diğerleri” başlığı altında toplanmıştır. Memdûhların cömertlik, yiğitlik, yöneticilik gibi vasıflarına yönelik övgülerle sadrazam, vezir gibi üst düzey devlet görevlileri için yazılan methiyelerde yer alan söyleyiş kalıpları büyük benzerlik taşıdığı için tekrara düşmemek maksadıyla bu vasıfların methedildiği terkiplere burada yer verilmemiş, asıl dikkat çeken husus olan methiyelerde memdûhun mesleğine yönelik terkipler ele alınmış ve incelenmiştir.

2.2.1. Padişah

Türk Edebiyatındaki ilk temsilcisinin Hoca Dehhanî olarak kabul edildiği Divan Edebiyatı, XIII. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadar devam etmiş ve yedi asırlık bir zaman zarfında nazımda gazel, kaside, mesnevi ve terkiib-i bent gibi; nesirde ise siyer, kıyafetname, münşeât gibi pek çok türde eser vermiştir. Bu gelenek içinde nazmın her zaman ayrı bir yeri olmuş, sanat kabiliyetini göstermenin daha çok öne çıktığı türler olan gazel ve kaside de şairlerce daha fazla tercih edilen nazım biçimleri olmuştur. Kaside, sanat yapmanın dışında farklı bir yazılış amacı da taşıdığı için ayrı bir önem taşımaktadır. Maksadı itibariyle övgü şiirleri olarak nitelendirilen kasidelerin, konularına göre ele alındığında tevhid, münacat, na't, hicviye ve methiye arasında en çok örneğine rastladığımız türü methiyelerdir. Başta devlet büyükleri olmak üzere pek çok kişiye sunulmuş olan kasidelerin hükümdar methi niteliğinde olanları klasik edebiyatımızın kaside geleneğinde belirgin olmaktadır. Hükümdar şairler dışındaki divan şairlerimizin önemli bir kısmı yaşadığı dönemin padişahlarına methiye niteliğinde kasideler yazmıştır.

Tarihin eski çağlarından beri pek çok toplum ve devletin yanı sıra Türk devletlerinde de âlim ve sanatkârlar himâye edilmiş ve devleti yöneten kişilerce de devlet politikasına dönüştürülerek fethedilen ülkelerdeki âlim ve sanatkârlara büyük ihsanlarda bulunulmuş payitahta davet edilmişlerdir. Hükümdarların bu tutumu Osmanlı'da da devam etmiş ve özellikle İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet, devletin yeni başkenti İstanbul'u maddi iktidarının bir göstergesi olarak yeni baştan imar ettiği gibi farklı ülkelerden pek çok bilim adamı ve sanatçıyı da türlü ihsanlarda bulunup başkente davet ederek kültürel bir imar faaliyeti de başlatmış, bu imar faaliyeti II. Mehmet'le sınırlı kalmayıp Osmanlı'nın duraklama

devrine kadar da hızla devam etmiştir. O dönemde sanat içinde edebiyatın, edebiyat içinde de şiirin özel bir yeri vardır. Dolayısıyla divan kültürü içinde yetişmiş şairler, Divan Edebiyatı'nın henüz teşekkül etmeye başladığı XIV. yüzyıldan başlayarak Batı edebiyatı etkisiyle oluşan Tanzimat Edebiyatı'na kadar devam eden sürecinde saray ve çevresi tarafından himaye edilmiş, kendilerinin aylık düzenli gelir sahibi olmaları sağlanarak desteklenmişlerdir. Sanatın ve sanatçının bu denli himaye ve rağbet görmesi de elbette birtakım sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Minyatür sanatçılarının, hattatların, simkeşlerin, nakkaşların ve mimarların ortaya koyduğu eserler nasıl gördükleri bu himayenin bir meyvesi ise, şairlerin yazmış olduğu klasik kültür dairesindeki şiirler, bilhassa kasideler de bu rağbetin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Haluk İpekten'in edebi muhit olarak nitelendirdiği Osmanlı'da şairler topluluğu ilk defa I. Mehmet zamanında oluşmaya başlamış, saray ve maiyetinin şiire olan ilgisi nispetinde etraflarındaki şairler topluluğu artmış yahut azalmıştır. (İpekten, 1996: 15-16) Padişah ve şehzade sarayları başta olmak üzere, üst düzey devlet görevlilerinin konaklarındaki şiir ve sohbet meclislerinin de katkılarıyla XIV. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadar pek çok kaside yazılmış, XVIII. asra kadar Sebki Hindî gibi yönelimlerle mazmun ve imgelem dünyasıyla kaside geleneği gittikçe zenginleşmiştir. Dolayısıyla bu himayeci tutumun sonucunda kaside geleneği içinde sağlam ve köklü bir *memduh-şair* ilişkisi ortaya çıkmakta ve bu ilişki, divan şiir geleneği ve bu geleneğin yüzyıllar boyunca devamlılığı için önemli bir yere sahip olmaktadır. Memduhu övmenin esas olduğu kasidelerde şairler memduhun birtakım vasıflarını kimi zaman olduğu gibi kimi zaman da idealize ederek ortaya koymuşlar, hem de memduhlarından yola çıkarak olması gereken, rol model olabilecek insan tipleri yaratarak toplumda bir nevi yol gösterici ve toplum mühendisi diyebileceğimiz bir rol benimsemişler, memduhlarına minnetlerini bildirmişler ve tüm bunları yaparken de Türkçenin sağladığı bütün imkanlardan faydalanarak sanat ve estetikten taviz vermemişlerdir. Bu nedenlerle şairlerin sırf caize alabilmek için gerçekçi olmayan bir bakış açısıyla, memduhun niteliklerini abartarak şiirler yazdığını düşünmek elbette doğru ve insaf ölçülerine uygun bir yaklaşım olmayacaktır.

Kaside geleneğinde memduh olarak nitelendirilen ve methiyelere konu olan kişiler, toplumun en üst tabakası olan saray ve çevresinden başlayıp kapıağası,

kethüda gibi orta düzey memurlar, hatta saray müzisyenleri, tarikat şeyhleri ve dönem şairlerine kadar uzanan çok geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Methiye geleneği içinde en geniş edebi muhite sahip olan padişahlar ise kendisine en fazla kaside sunulan memduhlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmamıza konu olan padişah algısı, kaside geleneği içinde şairlerin gözünden ve kaleminden Divan Edebiyatı'nın teşekkül devri olan XIV yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadar olan dönem araştırma evreni kapsamında ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Divanlarını incelediğimiz XIV-XV. yüzyıllarda Ahmedî, Ahmed Paşa, Şeyhî, Mihrî Hatun, Necâtî Bey, Mesîhî; XVI. yüzyılda Hayâlî Bey, Bağdatlı Rûhî, Bâkî, Fuzûlî, Usûlî, Edirneli Nazmî, Taşlıcalı Yahya Bey; XVII. Yüzyılda Azmizâde Hâletî, Nev'izâde Atâyî, Fehîm-i Kadîm, Cevrî, Nâbî, Nef'î, Şeyhülislam Yahya, Nâ'ilî-i Kadîm, Neşâtî; XVIII. yüzyılda Koca Râgıp Paşa, Fıtnat Hanım, Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, Nedîm, Kânî, Lebîb Efendi, Şeyh Gâlib; XIX. yüzyılda Leylâ Hanım, Osman Nevres, Hâlet Bey, Yenişehirli Avnî, Enderûnlu Vâsîf ve Keçecizâde İzzet Molla olmak üzere toplam 35 şairin dönem padişahlarına kaside sunduğu görülmektedir.

VASIFLAR	YÜZYILLAR						TOPLAM
	XIV. yy	XV. yy	XVI. yy	XVII. yy	XVIII. yy	XIX. yy	
Hükümdarlık	80	124	178	415	111	268	1176
Yiğitlik	26	51	68	156	38	77	416
Cömertlik	11	39	49	82	33	43	257
Talih	7	20	32	67	19	33	178
Yücelik	0	5	27	102	24	11	169
Karakter	10	10	33	64	18	15	150
Adalet	3	11	29	61	17	18	139
Halifelik	12	11	46	28	9	28	134
Bilgili Olma	6	12	17	37	6	30	108
Dış Güzellik	5	32	15	17	1	17	87
Dindarlık	1	3	31	8	4	15	62
Soyluluk	5	6	5	20	1	7	44
At Binicilik	2	3	3	14	0	9	31
Şairlik	1	1	4	13	5	0	24
Meclis	0	1	6	6	0	0	13
İş Bilir Olma	1	0	2	6	2	1	12
Nüktedanlık	0	1	0	6	0	1	8
TOPLAM	170	331	545	1102	288	573	3009

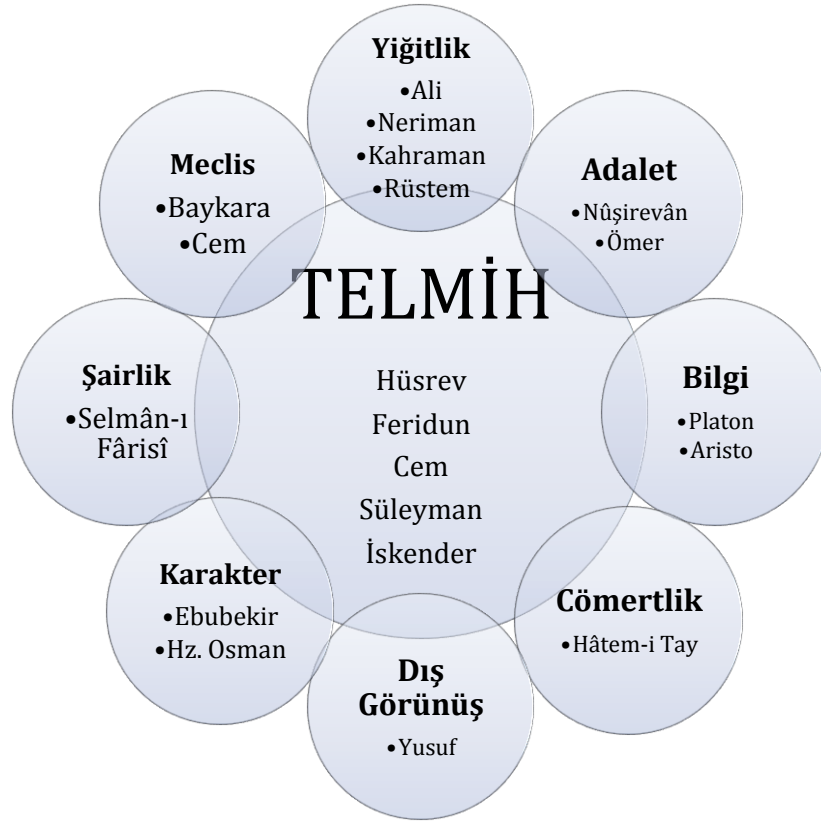
Tablo 13: Araştırma Evreni Kapsamında Şairlerin Gözünden Padişahların Vasıfları ve Yüzyıllara Dağılımı

Kasideler incelendiğinde şairler tarafından methedilen vasıfların padişahların hükümdarlığı, yiğitliği, cömertliği, talihi, yüceliği, karakteri, adaleti, halifeliği, bilgili olması, dış güzelliği, dindarlığı, soyluluğu, at biniciliği, şairliği, meclisi, iş bilir oluşu ve nüktedanlığı olarak on yedi farklı gruba ayrılabilceği tespit edilmiş ve başlıklar halinde verilerek, padişahların methedilen vasıfları klasik edebiyatımızın kurallarının henüz tam oturmadığı XIV. yüzyıldan başlayarak, etkisini giderek yitirdiği klasik edebiyatın Batı etkisindeki edebiyatımızla birlikte var olduğu XIX. yüzyıl da dâhil olmak üzere toplam 6 asırlık bir dönem mukayese edilmeye çalışılmıştır. 17 vasfın dışında farklı vasıflarına yönelik övgü terkipleri tespit edilse de sayıca çok cüz'î kaldığından araştırmamıza dâhil edilmemiştir.

Araştırma evrenimiz kapsamındaki methiyeler incelendiğinde, tespit edilen 3009 terkinin 1/3'ünden fazlasını kapsayan 1176 terkinle şairlerin en çok üzerinde durdukları ve en fazla övgüde bulundukları vasfın, padişahların hükümdarlık vasfı olduğu görülmektedir. Hükümdarlık dışında yiğitlik, cömertlik ve talihli oluşu en çok methedilen diğer vasıflar olarak karşımıza çıkmaktadır.

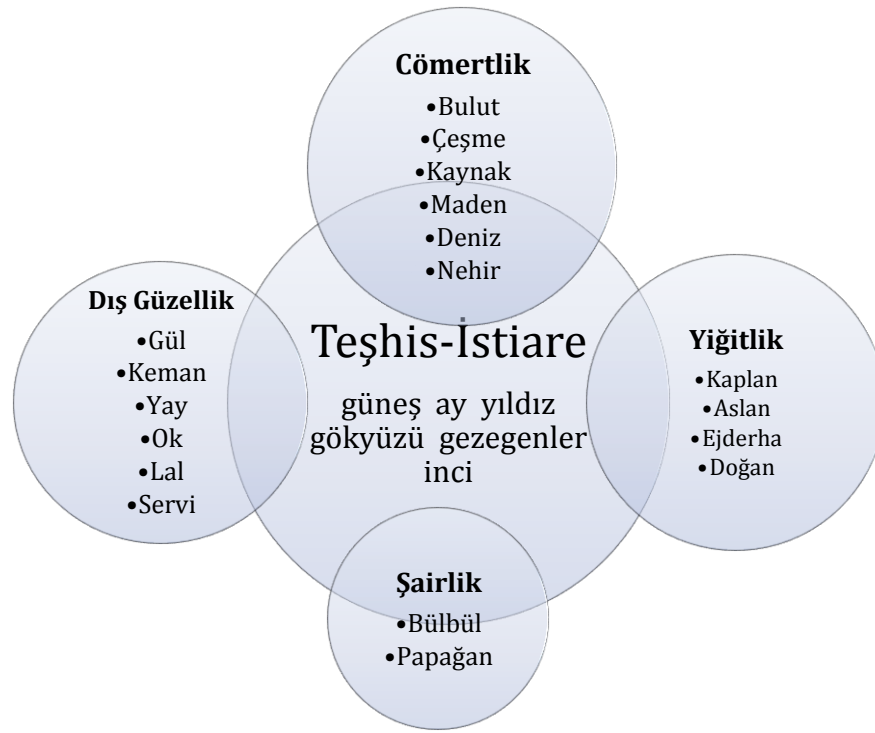
Yüzyıllar incelendiğinde nicelik bakımından gerek tespit edilen kaside sayısı, gerekse padişah vasıflarını methetmeye yönelik terkiplerin nitelik ve niceliğinin en zengin olduğu dönemin XVII. yüzyıl olduğu görülmektedir.

XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar divan geleneği içinde gittikçe zenginleşen ve özgünleşen imge, mazmun ve müzikaliteyle örülmüş söyleyiş kalıpları kullanılarak idealize edilen bir model insan olan padişahların şairler tarafından kimi zaman gerçekliğe yaklaşarak, kim zaman ise bilhassa mübalağa sanatının imkanlarından faydalanıp gerçeklikten uzaklaşarak hükümdarlık, yiğitlik, cömertlik, adalet, yücelik, halifelik, dindarlık gibi belli özelliklerine yoğunlaştığı ve yüceltildiği görülmektedir. Edebiyattaki gelişim seyrine paralel olarak kaside de XIV. yüzyıldan başlayarak gelişimini sürdürmüş ve Osmanlı'nın duraklama dönemine rastlayan süreçte devletin bu durumundan bağımsız olarak edebiyat ve dolayısıyla kasidecilik de XVII. yüzyılda zirvesini yaşamış, estetik değeri yüksek pek çok söyleyiş kalıbıyla padişah methinde oldukça verimli bir dönem olmuştur.

Şekil 4: Tarihi-Mitolojik Karakterlerin Padişahın Methinde Telmih Unsuru Olarak Kullanılma Biçimleri

Şairler memduhun methinde sanatkarlık becerileriyle doğru orantılı olacak biçimde divan şiirinin sahip olduğu bütün imkanlardan faydalanmaya, duygu yoğunluklarını ifadede ön plana çıkan iltifât, nidâ; kelimeler arası anlam ilişkilerinin ön plana çıktığı anlam derinliği yaratan leff ü neşr, tenasüp, tezat gibi pek çoğunun yanında özellikle benzetme ilişkisi kurulan teşbih, istiare; tarihi-mitolojik bir derinliğe sahip ve okuyucunun bilgi ve görgüsü nispetinde ilişkilerini kavrayabildiği telmih gibi edebi sanatların sıklıkla kullanmaya gayret göstermişlerdir. Özellikle telmih sanatının her bir vasfa özgü kullanım alanları olması, yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi İskender, Süleyman, Feridun gibi tarihi ve mitolojik karakterlerin her vasıfta; Hâtem, Yusuf, Ömer, Nûşîrevân gibi tarihi ve mitolojik karakterlerin belli vasıflarda kullanımının artması dikkat çekmektedir.

Şekil 5: Tarihi-mitolojik Karakterlerin Padişahın Methinde Teşhis-İstiare Unsuru Olarak Kullanım Biçimleri

Teşhis ve istiare sanatlarının kullanımı incelendiğinde ise bilhassa şairlik, yiğitlik ve cömertlik vasıflarının kendine has benzetme unsurlarını barındırdığını ve şairlerin bu yolla okuyucunun zihninde derin ve geniş bir imgeleyen dünyası yarattığını görülmektedir. Güneş, ay, yıldız gibi her türlü vasfın methinde yer verilen, geniş imgelem gücüne sahip kavramların yanında dış güzellik, yiğitlik, cömertlik başta olmak üzere belli vasıfları methetmede daha çok kullanılan bülbül, servi, aslan, kaplan, bulut gibi kavramların da estetik bir söylem benimsenerek padişahla aralarında benzerlik ilişkisi kurulmaktadır.

Gerçek hayattan kopuk düşünülemez kasidecilik geleneğinde şairler kalelerin fethi, savaşların kazanılması, köşkün tamamlanması, cülus dağıtılması gibi belli tarihsel olay ve olguları da vesile sayarak padişah memduhlarına kasideler sunmuşlar vakanüvisler kadar olmasa da kasidelerinde bu tarihi hadiseler de yer vererek hükümdarları methetmişlerdir. Önemli gelişmelerden esinlenerek, bulunduğu ihsanlar sebebiyle memduha teşekkür etmek yahut da sadece sanat yapmak amacıyla kasideler tertip eden şairler, gerçek hükümdarlardan yola çıkarak yiğitlik, adalet,

dindarlık gibi pek çok vasfıyla “ideal hükümdar” modeli çizmişlerdir. İdeal hükümdar olarak nitelendirdiğimiz kavram, çok yeni bir kavram olmayıp Nizâmülmülk’ün Siyâsetnâme’si, Kutadgu Bilig, Hümâyunnâme gibi eserlerde işlenmiş, iyi bir hükümdarın sahip olması gereken özellikleri üzerinde ayrıntılı biçimde durularak yöneticilere rehber olmak amaçlanmıştır. Kasideler farklı bir amaçtan yola çıkılarak yazılsa da methedilen niteliklerden yola çıkılarak ideal yöneticinin vasıfları hakkında bilgi sahibi olmamız açısından önemlidir. Onay, dört şairin kasidelerinden yola çıkarak, gölge, sığınak ve süs kök metaforlarıyla ideal hükümdarın, adalet, savaşçılık, cömertlik ve huy vasıflarını ortaya koymuştur. İdeal hükümdarın bu vasıflar dışında aslında pek çok vasfı bulunmakta ve vasıflar, iktidarının bir yönünü tamamlamaktadır.

Şekil 6: Padişahların Methedilen Vasıflarının İktidar Alanlarına Dağılımı

İktidarını maddi, manevi ve kültürel olarak tasnif edebileceğimiz hükümdarların methedilen her bir vasfı iktidarının bir yönünü tamamlamakta ve nihayetinde bunlar bir bütün oluşturarak memduhun güç ve nüfuzunu, tebaası ve hakimiyet alanı âleme yayılmış devleti üzerindeki mutlak otoritesini arttırmakta ve bu durum da sonraki hükümdarların örnek alabileceği bir rol model olarak sunulmaktadır. Bu yönüyle düşünüldüğünde divan şairlerinin sanatçılık özellikleri dışında yol göstericilik ve ideal insan yaratmada bir toplum mimarı rolü üstlendiği de görülmektedir.

2.2.1.1. Hükümdarlık

XIV. Yüzyıl

Ülkeleri yöneten insanlarda olması beklenen en önemli vasıflardan biri liderliktir. Zira yönetici kişinin hem otoritesini sağlamak hem de bu otoritenin devamlılığını sağlamlaştırmak için liderlik vasıflarını taşıması gerekir. Divan edebiyatında da merkezi otoriteyi temsil eden ve hatta devletin bizzat sahibi olarak görünen kişiler olan padişahlar için yazılmış kasidelerde şairlerin memduhlarını överken özenle üzerinde durdukları nitelikleri hükümdarlıkları olmuştur. Zira padişah olmadan devletin var olması düşünülemeyeceği gibi, hükümdarlık vasfı olmadan da padişah düşünülemez.

Anadolu'da siyasi birliğin olmadığı ve diğer yüzyıllarla kıyaslandığında askeri ve siyasi açıdan oldukça karışık ve istikrarsız olduğu bu yüzyılda ise padişah memduhların diğer niteliklerinden daha çok hükümdarlık vasıflarıyla kasidelerde yer aldıklarını görülmektedir.

Yüzyılın en önemli şairi sayılabilecek, kendinden sonraki birçok şaire örnek olan ve divan edebiyatının kurucu şairlerinden Ahmedî padişah memduhlarının hükümdarlık vasıflarını överken oldukça yaratıcı davranmış ve birçok farklı terkible bunu ortaya koymuştur.

Padişahlar övülürken İran mitolojik kahramanlarından olan Cem'e (Ahmedî 68/9); *Hüsrev* (Ahmedî 28/9), *Hüsrev-i İran* (Ahmedî 37/5), *Hüsrev-i memâlik* (Ahmedî 68/1) terkipleriyle Hüsrev'e; tarihi efsanevi bir kişilik ve edebiyatımızda Zülkarneyn'le karışık anlatılara sahip İskender'e (Ahmedî 46/19); *Dâvud-vâr* (Ahmedî 25/32) ile edebiyatımızda hükümdar olması ve çok güzel bir sese sahip olması yönüyle kendisine telmihte bulunulan Dâvud'a; Germiyan beyi Süleyman'a yazıldığı bilinen kasidelerde *Mîr Sülmân-ı Süleymân-kadr ü Âsaf-ma'rifet* (Ahmedî 25/32), *Mîr Sülmân-ı Süleymân-sıfat* (Ahmedî 54/14), *Penâh-ı milk-i Süleymân* (Ahmedî 65/41), *Süleymân* (Ahmedî 68/14), *Süleymân-ı zamâne*¹ terkipleriyle

¹ Ahmedî 30/14, 6/28, 66/17, 72/24

kuşdilini bilen, insanlara, cinlere ve tabiat kuvvetlerine hükmedebilen ve eşine az rastlanır bir saltanat sahibi olan Süleyman'a benzetilmiştir.

Divan şiir geleneği içinde adına kaside yazılan padişah memduhlar bu yüzyılda padişah unvanı yanında sıklıkla *melik*, *mîr*, *server*, *sultan*, *şâh*, *han*, *dâver*, *şehriyâr*, *kutb* gibi unvanlarla da anılmışlardır.

Mülkün padişahsız padişahın mülksüz olması düşünülemez. Dolayısıyla şairlerin padişah memduhlarını överken sıklıkla aşağıda yer alan beyitlerde olduğu gibi *mülk* kavramıyla birlikte terkipler yaptıkları görülmektedir.

Ol şeh-süvâr kim atı na'li hilâl-var
Hem tac-ı fark-ı çarh-durur hem **sivâr-ı mülk**
Ahmedî 49/5¹

Leşker-keş ü hasûd-küş ü memleket-güşây
Sultan Muhammed ol **melik-i nâm-dâr-ı mülk**
Ahmedî 49/2²

Ol yaraşur memâlike mâlik ki anun-ıla
Oldı dürüst rast kamu **kar u bâr-ı mülk**
Ahmedî 49/12³

Meclisinde **melikü'l-mülk**ün oluban mahrem
Gönül âyînesine emyden uravuz saykal
Ahmedî 54/13⁴

Serir-bahş-i selâtîn u **tâc-dâr-ı mülûk**
Ki olur likâsı-y-ıla çeşm-i hânedân rûşen
Ahmedî 67/18⁵

XIV. yüzyılda padişahlar, beyler övülürken sıklıkla mülk kavramıyla birlikte övülmüşler, devletlerin Hüsrev'i, mülkün iftihar, mülkün kararı, mülkün nam, meliki, mülkün tac sahibi, mülklere sahip olarak nitelendirilmişlerdir: *Hüsrev-i memâlik*, *iftihâr-ı mülk*, *kâr u bâr-ı mülk*, *karar-ı mülk*, *kutb u medâr-ı mülk*, *melik-i nâm-dâr-ı mülk*, *melikü'l-mülk*, *memâlike mâlik*, *sivâr-ı mülk*, *şeh-i mülûk*, *şehriyâr-ı mülk*, *şirâr-ı mülk*, *tâc-dâr-ı mülk*, *tâc-dâr-ı mülûk*⁶.

Bir hükümdarın sahip olduğu bir diğer özellik de kendisinde tebaasında olmayan *tac*, *taht*, *ferman*, *otağ*, *adına hutbe okutulması*, *para bastırılması* gibi

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 120

² a.g.e., s. 119

³ a.g.e., s. 120

⁴ a.g.e., s. 135

⁵ a.g.e., s. 171

⁶ Ahmedî 68/1, 49/18, 49/12, 49/22, 49/3, 49/2, 54/13-67/16, 49/12, 49/5, 49/5, 49/27, 49/20, 49/1, 67/18

birtakım alâmetlerin olmasıdır. Bu alâmetler bir hükümdarda olmazsa olmaz unsurlardır. Herhangi birinin eksikliği durumunda hükümdar olarak otorite kurması düşünülemez. Dolayısıyla şairler de padişah memduhlarını överken onların hükümdarlık alâmetleri üzerinde durmayı da ihmal etmemişlerdir.

*tâc-dâr, tâc-dar-ı mülk, tâc-dâr-i mülûk, tâc-ı fark-ı çarh, tâc-ı ser, tâc-ver, serîr-bahş-ı selâtin*¹ kullanımlarında da görüldüğü üzere baş tacı olması, diğer hükümdarlara tac ve taht bahşeden olması gibi kullanımlarıyla hükümdarlık alâmetlerinden biri olan *tac* ve *taht* memduhun övgüsünde pay sahibidir.

Yönettiği tebaanın sorumluluğunu üstlenmek, onların refah seviyesini arttırmak, onları iç ve dış tehditlerden korumak hükümdarın asli görevlerindendir. Her türlü iç ve dış tehdide karşı tebaasının en güçlü sığınağı durumunda olması beklenir. Dolayısıyla şairler padişahları överken onların bu yönlerini de ele almışlar, *penâh-ı milk-i Süleymân, penâh-ı millet, melce'-i memâlik*² terkiplerinde olduğu gibi nazmen de ifade etmişlerdir.

Penâh iderse dergâhın halayık
'Aceb mi çünkü ol **zıll-ı Hüdâ**'dır

Ahmedî 30/23³

Yir yüzine rahmet için Hakk halîfe itdi seni
Pes sana bu kim didiler **zıll-ı Rahmân** yaraşur
Ahmedî 29/19⁴

Padişahın *zıllu'llâh*⁵ yani Tanrı'nın gölgesi olarak kabul edilmesi ve tebasından herkesin kendisini sığınak olarak görmesi yaygındır. Şairler tarafından bu yolla padişah memduhun hükümdarlığı övülürken aynı zamanda halkına karşı sorumlulukları da kendisine hatırlatılmış olunur. *Zıll-ı Hüdâ* (Ahmedî 30/23), *zıll-ı Rahmân* (Ahmedî 29/19) diyerek Ahmedî, padişahın Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olması vasfını da bu şekilde dile getirmiştir.

¹ Ahmedî 36/22, 49/1, 67/18, 49/5, 19/11, 33/26, 67/18

² Ahmedî 65/41, 26/34, 28/10, 53/21

³ a.g.e., s. 87

⁴ a.g.e., s. 85

⁵ Bu düşünce "Padişah, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir, her zulüm gören ona sığınır." mealindeki hadîse dayanır. (İskender Pala, a.g.e., s. 493)

XV. Yüzyıl

Klasik Türk Edebiyatı'nın olgunlaşmaya başladığı bu yüzyılda şairler memduhları olan padişahlar için *hân, dâver, sultân, hüsrev, server, şah, kutb, şâhenşâh* gibi unvanları tercih etmişlerdir.

Memduhunu efsanevi-mitolojik şahsiyetlere benzetme bakımından *Hızır u Sikenden meşhur* (Şeyhî 13/20), *Süleymân* (Ahmed Paşa 20/23, 24/15), *Süleymân-ı ins ü cân* (Mesîhî 2/20), *Şeh-i Cem-iktidâr* (Ahmed Paşa 12/52), *Hüsrev* (Mihri 9/11), *Hüsrev-i âfâk* (Necatî 3/16, 9/19), *Hüsrev-i hakan* (Mihri 15/24), *Hüsrev-i rûy-ı zemîn* (Necatî 20/32; Ahmed Paşa 19/40), *Hüsrev-i sultân-nişân* (Ahmed Paşa 26/9), *Hüsrev-i zemân* (Mihri 14/16), *sultân-ı Sikender* (Nizâmî 2/39), *Hüsrev-i Cem taht* (Nizâmî 2/50), *şeh kişver-i Keyhüsrev* (Nizâmî 8/1), *İskender-i devrân* (Nizâmî 8/6), *Hüsrev-i zamân* (Nizâmî 6/34) terkipleriyle XIV. yüzyılda gördüğümüz *Süleyman, Cem, Hüsrev, İskender ve Cem*'e ek olarak Şehname'den gücü, kudreti ve adaletiyle tanıdığımız *Feridun* (Ahmed Paşa 15/37) ve *Mehdi-i devr-i zamân* (Ahmed Paşa 23/27) terkiplerinde görüldüğü gibi kurtarıcı lider rolünde Mehdî ile de karşılaşmaktayız.

Hükümdarlar hükümrânlık, sultanlar saltanat sürerler, şairler de ülkelerini yöneten padişahların bu yönlerini vurgulamak için kasidelerinde çeşitli terkipler kullanmayı ihmal etmemişlerdir. Hükümrânlığın, saltanatın veya padişahlığın aynı durumu ifade ettiği bu terkiplerde padişahlar genellikle güneş'e benzetilmişlerdir. Güneş'in dünyadaki hayatın kaynağı olması ve onsuz bir yaşantının mümkün olmaması gerçeği o dönemde de insanlık tarafından bilinmektedir. Dolayısıyla o dönemin devlet anlayışı içinde padişahsız devlet düşünülememektedir. İşte bu sebeple *âfitâb-ı saltanat* (Mesîhî 3/11; Ahmed Paşa 15/29), *âfitâb-ı âsumân-ı saltanat* (Mesîhî 4/14), *âfitâb-ı taht* (Ahmed Paşa 23/27), *âfitâb* (Mihri 10/14), *âsumân iklimine sultan* (Ahmed Paşa 19/20), *mihr-i felek-medâr* (Necatî 8/18), *felek Mısırında sultân* (Ahmed Paşa 19/6) terkipleriyle şairler padişahı saltanat güneşi, gökyüzü ülkesi sultanı, taht güneşi olarak düşünerek onun hükümdarlık vasfını dile getirmektedirler.

XV. yüzyıl Osmanlı için İstanbul'un fethiyle beylikten imparatorluğa geçiş sürecinin tamamlandığı ve Anadolu'da siyasi birliğin sağlandığı bir dönemdir. Askeri ve siyasi gelişmeler toplum yaşamını ve bu yaşamdan kopuk düşünemeyeceğimiz edebiyatı doğrudan etkilemiştir. İmparatorluk olmanın getirdiği özgüven ve devletin askeri başarılarına duyulan hayranlık, bu başarıda en önemli rolü oynadığı düşünülen padişahların da geniş bir coğrafyaya ve birçok ulusa hükmetmesinin devrin şiirinde işlenmiştir. *Cihâna hân* (Mihri 14/10), *dâver-i rûy-i zemin* (Ahmed Paşa 23/27), *hakan-ı a'zam* (Mihri 8/20), *hân-ı cihân* (Şeyhi 14/15), *Hazret-i hakan-ı a'zam* (Mihri 12/1), *heft-kışver-i bî-nazîr* (Mihri 8/19), *Hüsrev-i hakan* (Mihri 15/24), *Hüsrev-i rûy-ı zemîn* (Necati 20/32, Ahmed Paşa 19/40), *pâdişâh-ı a'zam* (Şeyhi 8/40), *pâdişâh-ı asr-ı a'lem* (Mihri 8/19), *pâdişâh-ı heft iklîm-i sa'âdet* (Ahmed Paşa 19/17), *penâh-i cihân* (Ahmed Paşa 22/20), *mültecâ-yı ins ü cân* (Mesîhi 5/9), *server-i zemâne* (Necati 11/25), *sultân-ı heft-kışver* (Şeyhi 8/35), *sultân-ı Rûm* (Necati 3/16), *şâh-ı 'âlem* (Ahmed Paşa 41/6), *şâh-ı asr* (Necati 6/24), *şâh-ı cihân* (Necati 1/17, Ahmed Paşa 26/16, Mihri 12/5, Mihri 6/15, Mihri 15/23), *şehenşâh-ı sa'âdet-güster-i kışver-güşây* (Ahmed Paşa 23/48), *şehinşâh-ı cihân* (Mihri 5/13), *dâver-i rûy-i zemin* (Ahmed Paşa 23/27) terkipleriyle şairler memduhları padişahın yeryüzünün hükümdarı olması, cihan hükümdarı olması, yüce bir hükümdar olması, cihanın sığınağı olması, insan ve cinlerin sığınağı olması, zamanın hükümdarı olması, Rum yani Anadolu hükümdarı olması, ülkeler alan hükümdar olmasını vurgulamışlardır. Yüzyıl şairleri kasidelerinde padişahların soyluluğuna da aynı anda vurgu yaparak *bülend-mertebe* (Necati 7/11) terkinde olduğu gibi yüce hükümdarlığını *âb-ı rûy-ı Âl-i Osmân* (Mesîhi 5/10) terkipleriyle de Osmanlı soyundan gelmelerine işaret etmişlerdir.

Ayrıca *Hüsrevâ* (Ahmed Paşa 16/34, 27/24, 15/37; Necati 11/35, 9/25; Mihri 13/12), *şehâ* (Necati 11/57; Mesîhi 3/24, 5/31, 6/32; Mihri 16/14), *pâdişehâ* (Ahmed Paşa 27/24) söyleyiş kalıplarında padişaha seslenmiş ve bir coşku ifadesi olarak memduhlarının unvanlarını nida yoluyla sanatlı söyleme dönüştürmüşlerdir.

XIV. yüzyılda olduğu gibi bu yüzyılda da şairler *sâye-i Perverdigâr* (Mihri 9/17, 10/10), *sâye-i Yezdân* (Ahmed Paşa 32/11), *sultân-ı hayâl-i sâye-i Yezdânî* (Ahmed Paşa 15/10), *zill-ı Hakk* (Ahmed Paşa 32/11, 19/15, 20/4, 34/10), *zill-ı*

Hüdâ-yi cemil-i celle celâl (Ahmed Paşa 22/4), *zıll-ı İlâh* (Mesîhî 2/20), *zıll-ı Yezdân* (Ahmed Paşa 23/27), *sâye-i lutf-ı ilâh* (Nizâmî 10/1) terkipleriyle padişahı Tanrı'nın yeryüzündeki halifesi olarak görmüşlerdir.

Hükümdarlık alâmetlerinin önemli olduğundan ve şairler tarafından memduhu övmek için terkiplerde yer aldığından yukarıda bahsedilmişti. XV. yüzyıla gelindiğinde ise *tâc-bahş-ı ser-i sultân-ı salâtin-i cihân* (Ahmed Paşa 20/3), *tâc-dâr* (Necatî 26/11), *zînet-i tâc u serîr* (Mesîhî 5/9) , *zînet-i taht ü nigin* (Ahmed Paşa 20/3) terkipleriyle cihan sultanlarının başına tac bahşeden olması, tac ve tahtın süsü olması bakımından övgülerin bir önceki yüzyıla göre zenginleştirildiği ve çeşitlendirildiği görülmektedir.

Hazret-i hakan-ı a'zam (Mihri 12/1), *Hazret-i hân* (Necatî 26/1), *Hazret-i Sultân* (Ahmed Paşa 34/9, 32/4) terkiplerinde görüldüğü üzere bir saygı ifadesi olarak kullanılan hazret kelimesi şairlerin padişaha olan saygılarını vurgulamak için kasidelerde yer almıştır.

Hükümdarın makam ve mevkisi ülkesinde eşsizdir. Onun makamı en yüce makamdır ve kimse ona bu konuda eşit veya denk değildir. Dolayısıyla şairler padişah memduhlarının bu vasıflarını da pek çok kez ön plana çıkarmaktadırlar.

Bir **felek-rif'at meliksin** kim sana kul olmaga
Urdu mâha anber efser kâkül-i müşgîn-i döst
Ahmed Paşa 18/14¹
Sensin ol kim **âsumân iklimine sultan** iken
Gerd-i haylinden urunur anberîn efser güneş
Ahmed Paşa 19/20²
Sipîhr-mertebe Sultan Bayezid ol kim
Siriştedir hüner ile zihî firişte-hisâl
Necatî 1/61³

Padişahın yüceliğini anlatmak için insan gözünün görebileceği en yüksek yer olan gökyüzü şairler tarafından sık sık terkiplerde kullanılmış ve yukarıdaki beyitlerde de görülebileceği gibi padişah gökyüzü ülkesine sultan olarak, gökyüzü yüceliğinde ve gökyüzü mertebeli sultan olarak görülmüştür. Bunların dışında *kâm-rân-ı rıf'at-me'âb* (Mihri 8/19), *pâdişâh-ı bî-misâl* (Mihri 12/1), *şâh-ı 'âlî* (Mihri 15/30), *şâh-ı*

¹ Tarlan, a.g.e., s. 62

² a.g.e., s. 65

³ a.g.e., s. 47

benân (Mesîhî 5/33) terkiplerinde de padişahın eşsiz olduğu vurgulanmış, parmakla gösterilecek kadar yüce hükümdar olduğu mübalağalı bir söylemle ifade edilmiştir.

Gerd-i râhı feth ü nusret çeşmesinin menba'ı

Hâk-i pâyi izz ü devlet cevherinin kânıdır

Şeyhî 9/27¹

Osmanlı'nın XV. yüzyılda egemenlik alanının giderek genişlemesinden dolayı şairler padişahları, *pâdişâh-ı bahr u berr* (Mesîhî 5/10) söyleyiş kalıbında görüldüğü gibi karaların yanı sıra denizlerin de sultanı olarak görmektedirler:

Sensin ol kim hil'at-i fermân-ı hükmün giymeden

Olmadı zer tığ ile **sultân-ı bahr u berr** güneş

Ahmed Paşa 19/21²

İki cihânın cânısın sen câna sıhhat yaraşır

Cûd u kerem bürhânısın bürhâna sıhhat yaraşır

Ahmed Paşa 32/1³

Kara ve denizlerin sultanı olarak nitelendirilmelerinin yanı sıra padişahların güç ve nüfuzlarına şairler tarafından uhrevi bir nitelik de kazandırılarak padişahlar iki cihanın sultanı, canı ve hatta *mültecâ-yı ins ü cân* (Mesîhî 5/9) terkiplerinde olduğu gibi insanlar ve cinler âleminin sultanı olarak da tanımlanmaktadırlar. Padişahın hastalanması üzerine geçmiş olsun dilemek için yazılan yukarıdaki beyit de padişahın iki cihanın canı olarak nitelendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sultân-ı Rûm Husrev-i âfâk Bâyezid

Hâkân-ı rûzigâr şeh-i ma'dilet-me'âb

Necatî 3/16⁴

Zirâ du'â-yi devlet-i **Sultân-ı ruzigâr**

Var iken ayrug işe güneş ola irtikâb

Necatî 3/48⁵

Kendi zamanında en iyi olmak, diğer hükümdarlar içinde nüfuzu ve gücü en fazla olmak padişahların kendilerinden beklenen ve kendilerine yakıştırılan en önemli vasıflardandır. Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü gibi *sultân-ı rûzigâr*, *hâkân-ı rûzigâr* terkiplerinin yanı sıra *şâh-ı asr* (Necatî 6/24), *şeyh-i devrân* (Mihri 8/21), *pâdişâh-ı asr-ı 'âlem* (Mihri 8/19), *emîn-i zamân* (Nizâmî 4/6), *sultân-ı zemîn ü zamân* (Nizâmî 5/70) terkipleriyle de padişahın zamanının en iyi, en güçlü ve nüfuz sahibi hükümdarı olması dönem şairleri tarafından dile getirilmiştir.

¹ İsen, Kurnaz, Şeyhi Divanı, Ank., 1990, s. 52

² Tarlan, a.g.e., s. 65

³ a.g.e., s. 93

⁴ a.g.e., s. 53

⁵ Ali Nihat Tarlan, Necatî Beg Divanı, Ank., 1992, s. 55

Kevkebe yani ihtişam, şairlerin memduhlarında övdükleri diğer vasıflarından biridir. Bunun için genellikle o dönemde insan için erişilmez yükseklikte bulunan ve etrafına ışık saçan gök cisimleri şairlerin terkiplerinde karşılık bulmaktadır. Aşağıdaki beytilerde geçen *şâh-ı nücûm kevkebe*, *hûrşîd-i meh-rikâb*, *mâh-ı nücûm-kevkebe* terkipleri yanında *sultân-ı kevkeb-kevkebe* (Mesîhî 4/13), *mâh-ı burc-ı saltanat* (Nizâmî 3/13), *âfîâtâb-ı evc-i devlet* (Nizâmî 10/1) terkipleri buna örnek gösterilebilir.

Bu terkiplerde padişah yıldız ihtişamlı, ay yüzlü bir güneş ve yıldız ihtişamlı ay şeklinde tasavvur edilmektedir.

Şâh-ı nücûm kevkebe hûrşîd-i meh-rikâb

Mîr-i kaza-tüvân ü kader-kadr ü yem-yesâr

Necatî 6/28¹

Şâh-ı bülent mertebe Sultân Bayezid

Mâh-ı nücûm-kevkebe mihr-i felek-medâr

Necatî 8/18²

XVI. Yüzyıl

Klasik Türk Edebiyatı'nın olgunluk dönemine eriştiği ve örnek aldığı Fars edebiyatı şairlerini geride bırakarak özgün ve estetik değeri yüksek eserler ortaya koyduğu bu yüzyılda şairler memduhları olan padişahlar için daha önce XIV. ve XV. yüzyıllarda kullanılan unvanlara ek olarak *hâkim*, *hüdâvend*, *şehriyâr*, *hanlar hanı* unvanlarını da kullanmışlardır

Memduhunu efsanevi-mitolojik şahsiyetlere benzetme bakımından *Cemşid-fer* (Hayâlî 12/23), *server-i Cemşid-şan* (Fuzûlî 10/18), *şah-ı Cem cenâb* (Hayâlî 20/20), *şehriyâr-ı Cem-mikdâr* (Hayâlî 16/15);

Hüsrev-i bî-hemtâ (Fuzûlî 38/12), *Hüsrev-i Rûm* (Hayâlî 20/15, 13/8), *Hüsrev-i Rûm-ı Arap* (Hayâlî 8/14), *Hüsrev-i Rûşen dil ü Feridûn-fer* (Hayâlî 3/2), *Hüsrev-i Cem çâker* (Hayâlî 23/20), *Hüsrevâ* (Bâkî 7/27, 9/20; Hayâlî 5/18, 12/19, 13/14, 15/18, 17/12), *nûr-ı çeşm-i Hüsrev-i Îrân* (Bâkî 6/16), *şeh Hüsrev-i Cemşid-fer u Dârâ* (Hayâlî 2/10);

¹ a.g.e., s. 60

² a.g.e., s. 65

İskender-i sâni (Taşlıcalı Yahyâ 16/17, Bâkî 14/5), *İskender-i zamân* (Bâkî 1/14), *Sikender* (Bâkî 14/33), *Sikender-i sâni* (Taşlıcalı Yahyâ 9/42);

Mehdî-i devr (Taşlıcalı Yahyâ 7/16), *Mehdî-i devr-i 'âlem* (Taşlıcalı Yahyâ 14/20);

Süleymân (Usûlî 4/25), *Süleymân mülküne mâlik* (Hayâlî 21/10), *Süleymân-ı ins u cin* (Hayâlî 1/21,7/13), *Süleymân-ı ins ü cân* (Hayâlî 6/13), *Süleymân-ı rûzigâr* (Taşlıcalı Yahyâ 10/19), *Süleymân-ı şark-ı garb* (Hayâlî 9/8), *Süleymân-ı ümem* (Taşlıcalı Yahyâ 14/23), *Süleymân-ı zamân* (Taşlıcalı Yahyâ 3/43,7/16; Nazmî 11/53; Fuzûlî 24/22), *şâh-ı Süleymân* (Nazmî 11/51), *şâh-ı Süleymân-ı Acem* (Hayâlî 8/14), *şeh Süleymân-ı Süleymân kadr ü İskender-derûn* (Nazmî 15/55), *şeh Süleymân-ı zamân* (Taşlıcalı Yahyâ 13/22), *kudret eyvânının Süleymân'ı* (Hayâlî 16/15), *âlemün Süleymânı* (Taşlıcalı Yahyâ 5/23,9/27), *devrânun Süleymânı* (Taşlıcalı Yahyâ 16/26), terkipleriyle XIV. ve XV. yüzyıllarda gördüğümüz *Süleyman*, *Cem*, *Hüsrev*, *İskender* ve *Cem*'e ek olarak *Hüsrev-i Rûşen dil ü Feridûn-fer* (Hayâlî 3/2) terkipleriyle Feridun'a *Keyhüsrev-i sâni* (Bâkî 14/32) terkipleriyle Şehnâme'deki ünlü hükümdarlardan olan Keyhüsrev'e yönelik benzetmeler de yapılmıştır.

Şeh Süleymân-ı Süleymân kadr ü İskender-derûn

Devletinde vardurur sende kemâl-i iktidâr

Nazmî 15/55¹

Beytinde ise padişah kudreti bakımından Hz. Süleyman'a, hisleri bakımından da İskender'e benzetilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'a yazılan bir kasideden aldığımız bu beyitten de anlaşılacağı gibi padişahların adı kullanılan terkipleri de etkilemiştir.

Kanuni Sultan Süleyman XVI. yüzyılda gerek 46 yıl süren saltanatı gerekse bu saltanatı boyunca Osmanlı ülkesinin dünyanın en güçlü devletlerinden olması ve en parlak ve ihtişamlı dönemini yaşamasından dolayı kendisine en çok kaside sunulan padişaktır. Adının Süleyman olması nedeniyle de şairler *Süleymân mülküne mâlik* (Hayâlî 21/10), *Süleymân-ı ins u cin* (Hayâlî 1/21,7/13), *Süleymân-ı ins ü cân* (Hayâlî 6/13), *Süleymân-ı rûzigâr* (Taşlıcalı Yahyâ 10/19), *Süleymân-ı şark-ı garb* (Hayâlî

¹ Üst, a.g.e., s. 97

9/8), *Süleymân-ı ümem* (Taşlıcalı Yahyâ 14/23), *Süleymân-ı zamân* (Taşlıcalı Yahyâ 3/43, 7/16; Nazmî 11/53; Fuzûlî 24/22), *şah-ı Cem cenâb* (Hayâlî 20/20), *şâh-ı Süleymân* (Nazmî 11/51), *şâh-ı Süleymân-ı Acem* (Hayâlî 8/14), *şeh Hüsrev-i Cemşid-fer u Dârâ* (Hayâlî 2/10), *şeh Süleymân-ı Süleymân kadr ü İskender-derûn* (Nazmî 15/55), *şeh Süleymân-ı zamân* (Taşlıcalı Yahyâ 13/22), *şeh-i Cem nihâd* (Hayâlî 7/11) terkipleriyle kendisini överken Süleyman peygamberle ilgili telmihlere yer vermişlerdir.

Osmanlı'nın en parlak ve ihtişamlı yüzyılının XVI. yüzyıl olduğu ve bu ihtişamın hayatın her alanında olduğu gibi sanata ve dolayısıyla edebiyata da sirayet ettiği görülmektedir. *Hüdâvend-i cihân* (Bâkî 5/7), *hüdâvend-i zemîn ü âsmân* (Bâkî 8/15), *iki cihân sultânı* (Taşlıcalı Yahyâ 7/43), *iki cihânun serveri* (Taşlıcalı Yahyâ 8/27), *mucizzü'd-devle sultânü's-selâtîn* (Bâkî 4/2), *muktedâ-yı rûzgâr* (Taşlıcalı Yahyâ 11/12), *pâdişâh-ı 'âlem* (Fuzûlî 17/20), *pâdişâh-ı 'âlem-ârâ* (Bağdatlı Rûhî-18/18), *pâdişâh-ı âsumân rif'at* (Hayâlî 14/16), *pâdişâh-ı cihân* (Taşlıcalı Yahyâ 6/9, 9/27), *pâdişâh-ı Rûm u Şâm* (Taşlıcalı Yahyâ 2/20), *sultân-ı selâtîn* (Taşlıcalı Yahyâ 14/23), *sultân-ı şark u garb* (Bâkî 1/15), *sultân-ı vilâyet* (Taşlıcalı Yahyâ 7/14), *sultân-ı Rum* (Fuzûlî 11/8), *sultân-ı cihân* (Bâkî 2/1), *şâh-ı 'âlem* (Hayâlî 22/3), *şâh-ı 'âlem-ârâ* (Bağdatlı Rûhî-4/25), *şâh-ı cihân* (Hayâlî 5/18; Yahyâ 2/41, 7/16, 9/24, 9/46, 10/14; Bâkî 1/12, 5/36, 9/22; Hayâlî 15/3), *şâh-ı cihân-bân* (Bağdatlı Rûhî-4/27), *şâh-ı devrân* (Taşlıcalı Yahyâ 4/37, 6/27, 14/37, 28/13; Hayâlî 14/15; Bağdatlı Rûhî 3/18), *şâh-ı ehlu'llah* (Taşlıcalı Yahyâ 3/21), *şâh-ı şâhân* (Taşlıcalı Yahyâ 4/32, Bâkî 7/27), *şâhenşâh-ı islâm* (Fuzûlî 13/33), *şâhenşeh-i rûy-ı zemîn* (Fuzûlî 10/2), *şeh-i 'âlem* (Nazmî 11/51, 11/53), *şeh-i zamâne* (Hayâlî 1/21, 7/13, 9/8), *tâlib-i iklim-i Türkistân* (Hayâlî 20/14), *Türk ü Çin'in hâkanı* (Hayâlî 18/13), *zübdesi şâhân-ı devrânun* (Bağdatlı Rûhî-4/15), *Acem hânı* (Taşlıcalı Yahyâ 2/20), *şeh-i vakt* (Bağdatlı Rûhî-4/15), *fahr-ı Rûm* (Hayâlî 23/28), *emn ü emân-ı cihâniyân* (Bâkî 9/17), *vahîd-i mülk-i cihân* (Taşlıcalı Yahyâ 4/25), *cihân-bân-ı şehriyâr* (Bâkî 9/7), *şâh-ı evlâ* (Taşlıcalı Yahyâ 3/22) terkiplerinde de görüldüğü üzere yüzyılın ihtişamı ve özgüveni edebiyata da yansımış ve padişahlar en başta gelen şah olma, yerin ve göğün sultanı, iki cihanın sultanı, sultanların sultanı, âlemleri süsleyen hükümdarlar, zamanın şahlarının özü olma nitelikleriyle şairler tarafından ön plana çıkarılmışlardır. Ayrıca o dönemde Osmanlı'nın hem Doğu hem de Batı'da sınırlarını

genişletmesi padişahların kasidelerde şairler tarafından Rum ve Şam'ın hükümdarı, Doğu ve Batı'nın hükümdarı, Rum ülkesinin hükümdarı, Türkistan ülkesinin hükümdarı, Türk ve Çin ülkelerinin hükümdarı, Rum'un övgüsü, Acem hükümdarı gibi farklı terkiplerle klasik şiirde yer aldığı görülmektedir. Osmanlı'nın Doğu'da sınırlarını genişletmesi sadece coğrafi açıdan değil manevi açıdan da sonuçlar doğurmuş ve halifeliğin Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferiyle Osmanlı padişahlarına geçmesiyle birlikte bölgedeki siyasi anlamdaki liderlik dini liderlikle taçlandırılmıştır. Bu durum şiire de yansımış ve şairler padişahları överken onları iki cihan sultanı olmak, İslam dünyasının sultanı olmakla yüceltmişlerdir.

Önceki yüzyıllarda hükümdarın büyüklüklerini belirtmek için şairlerin padişah memduhlarını güneşe benzettiklerini belirtmiştik. Bu yüzyılda da padişahlar *âfitâb-ı saltanat* (Taşlıcalı Yahyâ 15/13), *hurşîd-i cihân-tâb* (Bâkî 13/10), *şems-i hüda* (Taşlıcalı Yahyâ 7/15, 12/16) gibi terkiplerle *şems*, *hurşîd* ve *âfitâb* olarak nitelendirilmiştir. Buna ek olarak *pâdişeh-i ahterân* (Bağdatlı Rûhî 11/44), *şâh-ı encüm* (Bâkî 4/17), *hidâyet çarhının mâhı* (Hayâlî 21/9) terkiplerinde olduğu gibi padişahlar yıldızların şahı, kurtuluş dünyasının ayı olarak görülmüş, güneş dışında ay ve yıldızların da padişahın hükümdarlık vasfını nitelemek için terkiplerde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyılda Osmanlı'nın karadaki üstünlüğünün yanında denizlerdeki üstünlüğü de dikkat çekicidir. XV. yüzyılda Kırım'ın alınmasıyla Karadeniz'de başlayan Osmanlı hakimiyeti ve üstünlüğü XVI. yüzyıla gelindiğinde Akdeniz'e de yayılmış ve bu durum *pâdişâh-ı bahr u berr* (Fuzûlî 10/19, 11/45; Yahyâ 8/11, 11/13), *pâdişâh-ı bahr-ı berr sultân süleymân şah* (Hayâlî 17/8), *sultân-ı bahr u berr* (Taşlıcalı Yahyâ 10/19, 15/12, 17/12, 27/16; Hayâlî 5/18), *sultân-ı berr ü bahr* (Hayâlî 6/13), *şehenşâh-ı bahr u berr* (Bâkî 1/15) terkiplerinde de görüleceği üzere şairler tarafından padişahların kara ve denizlerin hükümdarları olarak methedilmelerini de sağlamıştır.

XVI. yüzyılın hükümdar algısı şairler tarafından Tanrı'nın gölgesi olarak nitelendirilmiş ancak *sâye-i envâr-ı Kirdigâr* (Taşlıcalı Yahyâ 10/18), *sâye-i Hakk* (Hayâlî 23/26), *sâye-i Perverdigâr* (Fuzûlî 11/68), *zill-ı Hakk* (Taşlıcalı Yahyâ 2/21),

zill-ı Hüdâ (Taşlıcalı Yahyâ 7/15, 12/16), *zill-ı Hüdâ-yı müte'âl* (Taşlıcalı Yahyâ 14/23), *zill-ı Rahmân* (Hayâlî 21/8, Yahyâ 16/45), *zill-ı Yezdân* (Bâkî 5/36; Yahyâ 4/30, 9/26; Hayâlî 5/15) terkiplerinde görüleceği üzere Tanrı yerine *Kirdigâr*, *Hakk*, *Perverdigâr*, *Hüdâ-yı müte'âl*, *Rahmân*, *Yezdân* ve gölge için de *sâye* ve *zill* kelimeleri tercih edilerek övgü kalıpları şairler tarafından bir önceki yüzyıla nazaran daha fazla çeşitlendirilmiştir.

Önceki yüzyıllarda görülen hükümdarlık alâmetlerini övgü unsuru olarak kullanma temayülü bu yüzyılda da devam etmiş, *mürüvvet tahtının hânı* (Hayâlî 21/9), *sâhib-serîr-i saltanat-ı evc-i iftihâr* (Taşlıcalı Yahyâ 10/16), *şeh-i serir-sitân* (Hayâlî 7/12), *şehenşâh-ı tâc-dâr* (Bâkî 17/11), *tâc-dârâ* (Bâkî 2/20) terkiplerinde de görüldüğü gibi taht ve tac, ülke, mürüvvet ve iftiharla da ilişkilendirilerek bu terkipler zenginleştirilmiştir. *Hümâ-yı saltanat* (Taşlıcalı Yahyâ 2/19), *nihâl-i bâğ-ı gülzar-ı behişt-i saltanat* (Taşlıcalı Yahyâ 13/28) terkipleriyle de bir padişahlar saltanatın hüma kuşu ve saltanat cennetinin gül bahçesinin fidanı olarak nitelendirilmiş ve devlette saltanat süren tek kişi olmaları ve onların saltanatlarının da cenneti çağrıştırmaları, padişahın ne kadar iyi bir hükümdar olduğu klasik şiirde dile getirilmiştir.

Cenâb-ı şeh (Bâkî 5/8), *hazret-i sultân* (Bâkî 13/9) terkiplerinde olduğu gibi saygı ifadesi olarak kullanılan *cenâb* ve *hazret* kelimeleri bu yüzyılda da şairler tarafından padişahı methetmek ve ona olan saygılarını vurgulamak için kullanılmıştır.

Padişahlar lütuf sahibidirler, cömertliklerini kimseden esirgemez, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılar, çevrelerindeki yetenekli insanlara, şairler başta olmak üzere, bolca ihsanda bulunurlar. Kendileri bu kadar cömert olan padişahlar şairler tarafından Tanrı'nın bir lütfu olarak görülmüşlerdir. Onların bu vasıfları sanat değeri yüksek kasidelerde yer alan özgün terkiplerle dile getirilmiştir:

Ey sana ikbâl-i rûz efzun **atâ-yi Kirdigâr**
Muttasıl ta'zîmine me'mur devr-i rüzgâr

Fuzûlî 39/1¹

¹ Akyüz vd., a.g.e., s. 118

Habbezâ Bağdâd-i hayr-encâm ü cem'iyyet-eser
Kim oluptur mazhâr-i âsâr-i **lûtf-i Kirdigâr**

Fuzûlî 11/4¹

Padişahlar mülkü yönetmesi yanında o mülkün sahibidirler. Bir padişah ne kadar yönetim becerisine sahipse mülkü yani devleti de o kadar mamur, refah seviyesi yüksek ve kudretlidir. Yani mülkü padişahının aynasıdır. Dolayısıyla şairler padişahın hükümdarlık vasfını överken sık sık mülk kavramını estetik terkiplerle dile getirmişlerdir:

Nice kim cünd-i şitâ gayret edip gülzârı
Eyledikçe anı mağlûb **şeh-i mülk-i bahâr**

Hayâlî 2/22²

Farzdır ol **mâlik-i mülk**ün senâ-yî rif'atı
İnnehu hayrûn lenâ zikrûn ve kur'ânun mübîn

Fuzûlî 10/17³

Cihân-ı ma'delet kân-ı mürüvvet
Penâh-ı mülk ü millet nusratü'd-dîn

Bâkî 4/1⁴

Âferîn-eş der-penâh-ı adl-i mülk-ârâ-yı tost
Âferîn ey **pâdişâh-ı mülk-perver** âferîn

Fuzûlî 10/37⁵

Beyitlerinde görüldüğü gibi padişah mülkün sahibidir, ülkesi huzur ve refah içinde olduğu için bahar devletinin şahıdır ve mülkü ve milleti koruyandır. *Süleymân mülküne mâlik* (Hayâlî 21/10)'tir, *vahîd-i mülk-i cihân* (Taşlıcalı Yahyâ 4/25) olup cihan devletinin tek şahıdır.

Cem ü Cemşid değil bezmde hemtâsı anın
Server-i bîbedel ü husrev-i bî-hemtâdır

Fuzûlî 38/12⁶

Dâimâ irmektesin mazlumlar feryâdına
Ey **celîlü'l-kadr** anuñçün zâtuna Hızır olmuş ad

Bağdatlı Rûhî 18/22⁷

Müyesser oldu cemâl-i şerifini görmek
Sipâs-ı bî-aded ey **pâdişâh-ı cell-i 'alâ**

Bağdatlı Rûhî 20/22⁸

Meşhûr bezm-i devlet-i **şâh-ı yegânede**
Tab'un safâ-yı meşreb ile câm-ı Cem gibi

Bâkî 16/7¹

¹ a.g.e., s. 51

² Ali Nihat Tarlan, Hayâlî Divanı, Ank., 1992, s. 30

³ Akyüz vd., a.g.e., s. 49

⁴ Sabahattin Küçük, Bâkî Dîvânı, Ank., 2011, s. 14

⁵ Akyüz vd., a.g.e., s. 50

⁶ a.g.e., s. 118

⁷ Ak, a.g.e., s. 118

⁸ a.g.e., s.123

Beyitlerinde padişah, yüce kudret sahibi eşsiz, yegâne bir hükümdar olarak nitelendirilmiş ve şairler tarafından emsallerinden üstün tutulmuştur.

Âl-i Osmânun çerâğı (Taşlıcalı Yahyâ 13/22), *çerâğ-ı nûr-ı 'ayn-ı evvelîn ü âhirin* (Taşlıcalı Yahyâ 13/28), *mefhar-i âl-i 'Osmân* (Taşlıcalı Yahyâ 14/21), *pâdişâh-ı nûrânî* (Taşlıcalı Yahyâ 6/28) terkiplerinde padişahlar yüce Osmanlı'nın, ezel ve ebedin göz nurunun ateşidir, nur sahibidir ve yüce Osmanlı'nın övgü sebebidir. Bu yönleriyle padişahlar XVI. yüzyılda hem Osmanlılıklarıyla hem de mecazlı biçimde etraflarına ışık olmalarıyla şairler tarafından övülmüşlerdir.

Cân gibi memdûh olan sultân-ı ehl-i iktidâ (Taşlıcalı Yahyâ 3/17), *server-i erbâb-ı rical* (Taşlıcalı Yahyâ 14/22), *sultân-ı beka* (Taşlıcalı Yahyâ 3/5), *şâh-ı emin* (Taşlıcalı Yahyâ 3/27), terkipleriyle padişah kendisine tabi olanlara can gibi övülmüştür, devletin başıdır, ebedilik sultanı ve kendinden emin olunandır.

XVII. Yüzyıl

Osmanlı için duraklama dönemi olarak nitelendirilen XVII. yüzyıl edebi açıdan edebiyat araştırmacılarının ortak kanatine göre siyasi ve askeri durgunluğun tam tersi olarak gelişimini sürdürmüş ve bir önceki yüzyılda olgunluğa erişen Klasik Türk Edebiyatı bu asırda şekil mükemmelliğine ulaşmış, yetişen nitelikli pek çok şair sanat değeri yüksek, çok sayıda eser vermiştir.

Kaside türü açısından oldukça verimli olan bu yüzyılda şairlerin memduhu överken kullandıkları terkipler hem sayıca fazla hem de nitelik açısından oldukça yaratıcı, sanatlı ve özgün bir hal almıştır. Bu yüzyılda şairler memduhları olan padişahlar için diğer yüzyıllarda da gördüğümüz *han*, *sultân*, *dâver*, *server*, *sultân*, *şâh*, *şâhenşâh*, *hakan*, *hâkim*, *hüdâvend*, *şehriyâr*, *hanlar hanı*, *hünkâr* unvanlarına yer vermişlerdir ancak tüm bu unvanları çok özgün ve sanat değeri yüksek terkiplere dönüştürmüşlerdir: *Cenâb-ı hazret-i sultân Mehmed İbni Murâd* (Hâletî 4/9), Sultan Murat oğlu Mehmet; *cenâb-ı hazret-i sultân Murâd-ı âlem-ârâ* (Nefî 20/10), âlemi süsleyen Sultan Murat hazretleri; *cihân-dâver-i âlem* (Nefî 23/2), âlemin cihan hükümdarı; *dâver-i Cem-kadr* (Atâyî 2/20), Cem kudretli hükümdar; *dâver-i*

¹ Küçük, a.g.e., s. 37

encüm-hadem (Hâletî 15/15), yardımcısı yıldızlar olan hükümdar; *hâkân-ı âlî-menzilet* (Cevrî 12/35), yüce mertebeli hakan; *hâkân-ı bülend-efser* (Nefî 22/15), tacı yüce hakan; *hâkân-ı Cem-şevket* (Neşâtî 10/16), Cem haşmetli hakan; *hüdâvend-i enâm* (Cevrî 6/45), tüm yaratılmışların hükümdarı; *pâdişâh-ı Cem-kadrâ* (Neşâtî 8/34), Cem mertebeli padişah; *pâdişâh-ı Cem-serîr* (Cevrî 4/33), Cem tahtlı padişah; *pâdişâh-ı felek-rütbe* (Cevrî 7/11), gökyüzü mertebeli padişah; *pâdişâh-ı rub'-ı meskûn* (Fehîm-i Kadîm 5/30), dört bir yanda yer edinmiş padişah; *pâdişeh-i çarh-ı serîr* (Cevrî 39/13), dünya tahtının padişahı; *pâdişeh-i haşm-endâz* (Cevrî 5/20), haşmet veren padişah; *pâdişeh-i taht-nişîn* (Nâilî-i Kadîm 16/40), tahtta oturan padişah; *sultân-ı serâ-perde-i dîvân-ı ezel* (Nâbî-8/56), ezel divanının saray perdesine sahip sultan; *şâh-ı güzîn-i kadr-tüvân* (Şeyhülislam Yahyâ 2/11), yüce kudret sahibi seçkin şah; *şâh-ı felek-medâr* (Hâletî 6/15), göklerin vesilesi şah; *şâhenşâh-ı İskender-serîr* (Cevrî 12/14), İskender tahtlı şahlar şahı; *şâhenşâh-ı Keyhüsrev-nazîr* (Cevrî 12/15), Keyhüsrev tabiatlı şahlat şahı; *şâhenşâh-ı hûrşîd-efser* (Nefî 18/27), güneş taçlı şahlar şahı; *şâhenşeh serîr-ârâ-yı divân-hâne-i 'âlem* (Nefî 11/17), âlem divanının taht süsleyen şahlar şahı; *şâhenşeh-i Cem-kevkebe-i devr-i zamân* (Nefî 9/24), Zamanın Cem ihtişamlı şahlar şahı; *şâhenşeh-i kalem-rev-i Osmâniyân* (Nâilî-i Kadîm 10/21), Osmanlı hanedanının kalem yürüten şahlar şahı; *şâhenşeh-i zer-tâc-ı felek dîvân* (Nefî 3/57), gökyüzü divanının altın taçlı şahlar şahı; *şehân-ı taht-nişînin server-i ser-efrâzı* (Nâilî-i Kadîm 8/33), tahtta oturan şahların baş yücelten lideri; *şehenşâh-ı kader-kevkebe-i heft iklim* (Neşâtî 9/27), yedi iklimin kader ihtişamlı şahlar şahı; *şehenşah-ı kişver-ârâ* (Neşâtî 8/24), ülkeler süsleyen şahlar şahı; *şehenşâh-ı mükerrerem* (Cevrî 38/13), yüce ve cömert şah; *şehenşâh-ı mülûk-ı Arab u Rûm u Acem* (Nâbî-15/13), Arap, Rum ve Acem devletlerinin şahlar şahı; *şehenşah-ı Süleyman-reviş-i devrân* (Neşâtî 9/11), Zamanın Süleyman edalı şahlar şahı; *şehenşâh-ı süreyyâ-âlem-i heft-iklîm* (Nefî 7/46), yedi iklimin Süreyya bayraklı şahlar şahı.

Memduhunu efsanevi-mitolojik şahsiyetlere benzetme bakımından XVII. yüzyıl şairleri çağrışımlarıyla Cem karakterine yer vermişlerdir. Padişah Cem'in tahtı ve saltanatına sahiptir. Cem gibi yüce bir yaratılış ve tabiattadır, onun kadar kuvvetli ve kudretlidir. Keykubat tahtına sahip bir Cem'dir. Memleketleri süsleyen, ihtişamlı bir saltanata sahiptir:

Cem-efser (Atâyî 21/29), *Cem-i Cemşîd-meniş* (Hâletî 14/22), *Cem-i devrân* (Cevrî 16/25, Nef'î 50/15), *Cem-i vâlâ-nijad-ı devrân* (Neşâtî 8/19), *Cemşîd-i Keykubâd-serîr* (Hâletî 17/12), *Cemşîd-i zemân* (Nef'î 23/10), , *dâver-i Cem-kadr* (Atâyî 2/20), *hâkân-ı Cem-şevket* (Neşâtî 10/16), *hüsrev-i Cem-kevkebe-i memleket-ârâ* (Nef'î 10/40), *Hüsrev-i Cem-rütbe* (Neşâtî 12/22), *pâdişâh-ı Cem-kadrâ* (Neşâtî 8/34), *pâdişâh-ı Cem-serîr* (Cevrî 4/33), *şâhenşâh-ı Cem-haşmet* (Cevrî 11/12), *şâhenşeh-i Cem-kevkebe-i devr-i zamân* (Nef'î 9/24), *şâhenşeh-i Cem-mesned* (Cevrî 11/35), *şâhenşeh-i Cem-pâye* (Nef'î 23/2), *şâyeste-i mülk-i Cem ü mühr-i Süleymânî* (Nef'î 11/35), *şeh-i 'âlî-cenâb-ı Cem-câh* (Nef'î 29/32), *şeh-i cem-câh-ı devrân* (Nef'î 34/21), *yegâne pâdişeh-i Cem-cenâb-ı zî-şân* (Neşâtî 11/14) söyleyişlerinde ifade edildiği gibi Cem'in taht, tac ve saltanatına sahip olan padişahlar, *şâyeste-i mülk-i Cem ü mühr-i Süleymânî* olup Süleyman'ın mührü ve Cem'in devletine sahip görülmektedir.

Hüsrev (Nef'î 5/28), *Hüsrev-i âlem* (Nâilî-i Kadîm 35/11), *Hüsrev-i dehr* (Cevrî 10/8), *Hüsrev-i devrân* (Hâletî 13/5), *Hüsrev-i eflâk-ı hıyâm* (Cevrî 6/37), *Hüsrev-i gerdûn-serîr* (Cevrî 11/35), *Hüsrev-i hâver-sitân* (Cevrî 50/11), *Hüsrev-i hurşid-âlem* (Neşâtî 9/13), *Hüsrev-i mülk-i cihân* (Cevrî 5/19), *Hüsrev-i mülk-i hâver* (Atâyî 19/67), *Hüsrev-i sâhib-kırân-ı maşrik ü magrib* (Cevrî 11/8), *Hüsrevâ* (Nef'î 3/29, 6/32, 16/28, 17/70, 20/22, 22/23, 26/37; Neşâtî 8/34, 9/27) terkipleriyle Hüsrev'e benzetmişlerdir. Padişah zamanın, cihan devletinin, gül bahçesinin; bayrağı güneş olan Doğu ve Batı'nın Hüsrev'idir.

İskender-cenâb (Atâyî 2/20), *İskender-i devr-i zamâne* (Hâletî 1/31), *İskender-i sâni* (Nef'î 6/17, 11/14), *İskender-i zamân* (Cevrî 7/3), *Sikender* (Nef'î 5/27), *Sikender-i âlem* (Nâilî-i Kadîm 10/22), *Sikender-i devr-i zamâne* (Atâyî 21/70), *şâh-ı Sikender-te'bîd* (Atâyî 19/64), *şâhenşâh-ı İskender-serîr* (Cevrî 12/14) terkipleriyle padişah İskender'e benzetilerek zamanın İskender'i, İskender tahtlısı olarak nitelendirilmiştir.

Mehdî-i bî-irtiyâb-ı rûzgâr (Nef'î 16/19), *Mehdî-i devr-i zamân* (Nef'î 17/54) terkipleriyle kurtarıcı lider Mehdi'ye benzetilmiş *Mehdî-i Îsâ-dem* (Nef'î 19/20) ile de İsa ve Mehdi arasındaki tenasüpten yararlanılmıştır.

Cihân mülküne Süleymân (Cevrî 10/8), *Süleymân* (Nef'î 5/27), *Süleymân-ı ins u cân* (Cevrî 7/40), *Süleymân-ı rûzigâr* (Hâletî 3/2), *Süleymân-ı zamân* (Cevrî 6/39, 9/11, 19/34; Hâletî 12/1, 15/8; Atâyî 20/42; Nef'î 44/45; Nâilî-i Kadîm 19/2), *Süleymân-kevkebe* (Cevrî 11/11), *şâh-ı Süleymân-te'yîd* (Atâyî 19/1), *şehenşâh-ı Süleyman-reviş-i devrân* (Neşâtî 9/11) terkipleriyle de saltanatının yüceliği, ihtişamı ve tabiatı bakımından Süleyman'a benzetmişler ve kimi zaman onlara denk, kimi zaman da onlardan üstün kabul etmişlerdir.

Paidşahlar, Cem, İskender, Hüsrev, Mehdi, Süleyman'a ek olarak *Dârâ-yı Kârûn-ihtisâb* (Atâyî 2/21), *Hazret-i Dâvûd'ı zamân* (Hâletî 14/8), *Keyhüsrev-i vâlâ-güher-i devr-i zamân* (Neşâtî 12/9), *şâh-ı Keyhüsrev* (Atâyî 2/54), *şâhenşâh-ı Keyhüsrev-nazîr* (Cevrî 12/15) terkipleriyle de Davut, Keyhüsrev ve Dârâ'ya benzetilmişlerdir. Bu terkipleri dikkatle incelediğimizde yine daha önceki yüzyıllara nazaran sanatlı söylemin doruğa yükseldiği ve özgün yeni kullanışların çoğaldığı görülmektedir.

XVII. yüzyılda padişah memduhların nitelikleri övülürken süs, bezek, süsleyen, zinet gibi kelimelerinin geçtiği terkipler kullanılmış ve böylece padişahın hükümdarlık görevini yerine getirirken aynı zamanda ülkeyi mamur kıldığı, dokunduğu yeri güzelleştirdiği ve hatta sahip olduğu haşmet ve ihtişamla oturduğu tahtı ve saltanat makamını süslediği vurgulanmış ve padişahın hükümdarlık vasıflarına estetik öğeler de katılmıştır: *Ârâyiş-i devlet* (Nef'î 23/12), *ârâyiş-i dîhîm ü taht* (Nef'î 15/23), *ârâyiş-i evreng* (Nef'î 20/1), *ârâyiş-i tâc u dîhîm* (Nef'î 7/24), *mâh-ı mülk-ârâ-yı devlet* (Nef'î 6/16), *mâh-ı memâlik-i ârâ* (Nef'î 17/57), *pâdişeh-i memleket-ârâ* (Neşâtî 12/12), *pîrâye-dih-i saltanat* (Nef'î 23/12), *pîrâye-i efser* (Nef'î 20/1), *pîrâye-i mülk ü milel* (Nef'î 15/20), *saltanat-pîrâ-yı âlem* (Nef'î 25/17), *serîr-ârâ* (Nef'î 20/22), *serîr-ârâ-yı Cem-pâye* (Nef'î 18/23), *sultân-ı melik-ârâ* (Cevrî 11/35), *şâh-ı kişver-ârâ* (Neşâtî 10/14), *şâhenşeh serîr-ârâ-yı divân-hâne-i 'âlem* (Nef'î 11/17), *şehân-ı taht-nişînin server-i ser-efrâzı* (Nâilî-i Kadîm 8/33), *şehinşâh-ı âlem-ârâ* (Cevrî 10/9), *şeref-bahş-ı serîr-i bâr-gâh-ı arş-pîrâye* (Nef'î 18/24), *yegâne şehenşâh-ı 'âlem-ârâ* (Neşâtî 11/30) *zîver-i eyvân-ı felek* (Nef'î 24/22), *zîver-i tâc-i serîr ü dîhîm* (Nef'î 26/16), *zîver-i tahtgah-ı Osmani* (Neşâtî 8/22), *revnak-ı mülk-i cihân* (Nef'î 24/22), *revnak-ı saltanat* (Nef'î 7/24, 17/56)

terkiplerinde de görebileceğimiz gibi padişah devleti süsleyen, taht ve tacı süsleyen, memleketler süsleyen, milletleri süsleyendir; taht ve tacın, Osmanlı başkentinin süsüdür. Hatta *şehân-ı taht-nişînin server-i ser-efrâzı* (Nâilî-i Kadîm 8/33), *zîb-i çarh-ı nüh-kıbâb* (Fehîm-i Kadîm 5/30) terkipleriyle taht süsleyen diğer hükümdarlar içinde baş kaldırandır, onlardan daha yücedir, dünyanın dokuz kat gök kubbesinin süsü olarak görülmektedir.

Padişahların yücelikleri ve devlet için ne kadar önemli oldukları şairlerin onları güneş, ay, yıldız gibi gök cisimlerine benzettikleri örneklerle de karşılaşılmaktadır. Önceki yüzyılların bu tür terkipleri bu asırda şairler tarafından da yaygın biçimde kullanılmış ve çok daha yüksek bir üslup düzeyine gelmiştir.

Âfitâb (Cevrî 4/44), *âfitâb-efser* (Cevrî 11/35), *âfitâb-ı âlem-ârâ* (Nef'î 5/35), *âfitâb-ı bahr u berr* (Nef'î 14/20), *âfitâb-ı rûzigâr* (Nef'î 16/20), *âfitâb-ı saltanat* (Nef'î 15/18, Nâilî-i Kadîm 35/13), *âfitâb-ı 'âlem-ârâ* (Neşâtî 10/4, 10/9), *âsumân-ı devletin hûrşîd-i kudsî-pertevi* (Nef'î 14/21), *hurşîd-i zemîn* (Nef'î 23/10), *mihr-efser* (Cevrî 5/17), *mihr-i gerdûn-mesnedâ* (Fehîm-i Kadîm 5/38), *neyyir-i a'zâm* (Nâbî-7/34), *sipîhr-i kadr ü şânun âfitâb-ı tâb-dârı* (Cevrî 12/20), *şâhenşâh-ı hûrşîd-efser* (Nef'î 18/27), *şâh-ı hurşîd-'âlem* (Cevrî 6/37) terkiplerinde gördüğümüz gibi padişah güneşe benzetilmiştir. Şairlere göre padişah saltanat güneşidir, âlemleri süsleyen güneştir, devlet göğünün kutsal ışıklı güneşidir, yeryüzüne inmiş güneştir, tüm güneşlerin şahıdır, en büyük güneştir, gökyüzü tabiatlıdır. Söyleyiş kalıpları incelediğinde görülmektedir ki şairler güneşi karşılayan tek bir kelime kullanmak yerine o dönem Osmanlı Türkçesi'nin sağladığı tüm imkanlardan faydalanarak *hûrşîd*, *âfitâb*, *mihr*, *neyyir* kelimelerini sanatlı biçimde kullanmayı tercih etmişlerdir.

Şehenşâh-ı felek (Atâyî 2/25), *rûşen-ahter* (Cevrî 12/20), *şem'-i cem'-i bezm-i âlem* (Nef'î 16/20), *şem'-i zıyâ-güster-i âlem* (Nef'î 23/10), *âsumân mertebe* (Cevrî 6/12), *mâh-ı memâlik-i ârâ* (Nef'î 17/57), *mâh-ı mülk-ârâ-yı devlet* (Nef'î 6/16) terkipleriyle de şairler padişahı parlak yıldızlara; ülkeleri süsleyen aya; âlemin meclisinin mumu, âlemleri aydınlatan mum gibi görülerek muma benzetmişlerdir. Ayrıca padişahı göklerin şahı ve mertebesi gökler olarak nitelendirerek güneş, ay ve

yıldızlara benzer biçimde gök unsurundan da yararlanmışlar, *Dâver-i encüm-hadem* (Hâletî 15/15) diyerek de yardımcılarını yıldızlara benzetmişlerdir. Yardımcıları bile gökte erişilmez yükseklikteki yıldızlar olan padişahın yüce hükümdarlığına bu yolla da vurgu yapılmak istenmiştir.

XVII. yüzyıla gelindiğinde her ne kadar Osmanlı devleti duraklama dönemine girmişse de üç kıtada toprakları olan bir imparatorluk olarak hâlâ dünyanın en güçlü devletlerinden biridir. Dolayısıyla bir önceki yüzyılda gördüğümüz padişahı cihan hâkimi sayma, tüm cihana hükmetmesiyle ön plana çıkarma bu yüzyılda da şairlerin kasidelerinde sıklıkla başvurduğu övgü nitelikleridir. *Âlemün perverdigârı* (Cevrî 12/44), *asâ-yı zamân* (Hâletî 9/23), *âşûb-ı Rûm u zeng-bâr* (Nefî 15/19), *azîmü's-şân şâhân-ı tâc-dâr-ı maşruk u magrib* (Nefî 20/9), *bisât-ı heft-iklîmin çerâğ-ı âlem-efrûzu* (Nefî 13/29), *cân-ı cihâhiyân* (Cevrî 7/1), *cân-ı cihân-ı devlet* (Nefî 17/56), *Cem-efser* (Atâyî 21/29), *cihân mülküne Süleymân* (Cevrî 10/8), *cihân-ârâ* (Nefî 11/35), *cihân-ârâ şehenşâh* (Nefî 11/3), *cihân-bân-ı kavî-devlet* (Nefî 20/9), *cihân-bân-ı mu'azzam* (Nefî 23/3), *cihân-dâver* (Nefî 20/8), *cihân-dâver hüdâvendâ* (Nefî 11/35), *cihân-dâver-i âlem* (Nefî 23/2), *cihânun şâh-ı sâhib-iktidârı* (Cevrî 12/27), *dâver-i âlem* (Nefî 23/42), *dâver-i âlem-penâh* (Cevrî 50/12), *dâver-i devr-i zamân* (Cevrî 9/6), *dâver-i devr-i zamân* (Nefî 24/22), *dâver-i devrân* (Nefî 8/19), *dâver-i devrân-ı felek* (Nefî 24/1), *dâver-i zamân* (Şeyhülislam Yahyâ 2/12), *dâver-i zamâne* (Hâletî 6/16), *dâver-i zemâne* (Nefî 4/51), *hazret-i şâh-ı cihân* (Hâletî 11/33, 15/12; Atâyî 21/66), *hüdâvend-i yegâne* (Nefî 18/22), *hüdâvend-i zamân* (Nefî 19/15), *hüdâvend-i zamâne* (Nefî 13/28), *hüsrev-i âlem* (Nâilî-i Kadîm 35/11), *hüsrev-i devrân* (Hâletî 13/5), *hüsrev-i mülk-i cihân* (Cevrî 5/19), *hüsrev-i mülk-i hâver* (Atâyî 19/67), *hüsrev-i sâhib-kırân-ı maşrik ü magrib* (Cevrî 11/8), *İskender-i devr-i zamâne* (Hâletî 1/31), *İskender-i zamân* (Cevrî 7/3), *mâh-ı memâlik-i ârâ* (Nefî 17/57), *mehdî-i devr-i zamân* (Nefî 17/54), *pâdişâh-ı 'âlem* (Cevrî 11/19, 12/13; Nefî 46/22), *pâdişâh-ı heft-kişver* (Cevrî 25/8, Nefî 19/1), *pâdişâh-ı her kişver* (Atâyî 21/30), *pâdişâh-ı Maşrik u Mağrib* (Nefî 11/14), *pâdişeh-i devrân* (Nâbî-8/14), *pâdişeh-i Rûm* (Nefî 30/21), *pâdişeh-i rûy-ı zemîn* (Nâbî-8/21, Nefî 46/1), *ser-fîrâz-ı heft-kişver* (Hâletî 12/7), *server-i 'âlem* (Nefî 23/27), *Sikender-i âlem* (Nâilî-i Kadîm 10/22), *Sikender-i devr-i zemâne* (Atâyî 21/70), *sultân-ı cihân* (Cevrî 16/15; Nefî 5/41, 17/80, 23/13, 46/19), *sultân-ı*

cihâniyân (Fehîm-i Kadîm 5/60), *sultân-ı melik-ârâ* (Cevrî 11/35), *sultân-ı zamân* (Hâletî 9/19), *Süleymân-ı rûzigâr* (Hâletî 3/2), *Süleymân-ı zamân* (Cevrî 6/39, 9/11, 19/34; Hâletî 12/1, 15/8; Atâyî 20/42; Nefî 44/45; Nâilî-i Kadîm 19/2), *şâh-ı cihân* (Nefî 27/1), *şâh-ı 'âlem* (Hâletî 9/6, 33/13; Atâyî 20/90, 28/37, 28/41; Neşâtî 9/9; Nâbî-16/70; Hâletî 9/1, 12/1, 13/16; Nefî 12/23, 20/38, 56/4; Şeyhülislam Yahyâ 4/13; Neşâtî 12/6), *şâh-ı cihân-ârâ* (Nefî 15/24), *şâh-ı cihân-dâver* (Nefî 46/39), *şâh-ı dâver-i rûy-ı zemîn* (Atâyî 21/25), *şâh-ı devrân* (Cevrî 39/32), *şâh-ı devrân* (Hâletî 13/18, 23/5; Nefî 21/7; Neşâtî 11/10), *şâh-ı kişver-ârâ* (Neşâtî 10/14), *şâhenşâh-ı 'âlem* (Cevrî 12/15, 26/12), *şâhenşeh serîr-ârâ-yı divân-hâne-i 'âlem* (Nefî 11/17), *şâhenşeh-i cihân* (Cevrî 7/1), *şâhenşeh-i devrân* (Nefî 15/32, 40/21, 41/34; Nâbî-19/15), *şâhenşeh-i ekber* (Nefî 20/22), *şeh ü şehzâde-i 'âlem* (Nefî 20/7), *şeh-i 'âlem* (Nefî 3/1, 5/15; Nâbî-15/1; Atâyî 21/24), *şeh-i cihân* (Şeyhülislam Yahyâ 2/2), *şeh-i devrân* (Atâyî 19/55, Nefî 3/56), *şehenşâh-ı 'asr* (Nâbî-16/69), *şehenşâh-ı cihân* (Cevrî 6/40, 25/19, 50/1, 50/8; Atâyî 22/26), *şehenşâh-ı cihân-ârâ* (Nefî 17/23), *şehenşâh-ı cihân-perver* (Nefî 12/22), *şehenşâh-ı kader-kevkebe-i heft iklim* (Neşâtî 9/27), *şehenşâh-ı mülûk-ı Arab u Rûm u Acem* (Nâbî-15/13), *şehenşâh-ı Süleyman-reviş-i devrân* (Neşâtî 9/11), *şehenşâh-ı süreyyâ-alem-i heft-iklîm* (Nefî 7/46), *şehenşâh-ı yegâne* (Neşâtî 10/17), *şehenşâh-ı zamâne* (Nefî 18/22), *şehenşeh-i devrân* (Nefî 4/27), *şehinşâh-ı âlem-ârâ* (Cevrî 10/9), *şehinşâh-ı cihân* (Cevrî 11/41), *şehinşâh-ı cihân* (Cevrî 8/10, 11/7), *vâris-i memleket-i heft-iklîm* (Nefî 26/19), *yegâne şehenşâh-ı 'âlem-ârâ* (Neşâtî 11/30), *yegâne vâris-i mülk-i cihân* (Nefî 11/14), *zill-ı hâlık-ı 'âlem* (Hâletî 4/8), *zübde-i şâhân-ı âlem* (Nefî 16/17), *tâc-ver-i Maşrik u Mağrib* (Nefî 23/10), *melâz ü melce-i şâhenşâhân-ı heft-iklîm* (Nâbî-7/37), *nigâh-bân-ı memâlik* (Nâbî-7/37), *selâtin-i cihânun nûr-ı çeşm-i iftihârı* (Cevrî 12/19) terkiplerinde gördüğümüz gibi en geniş sınırlarına Duraklama Dönemi'nde ulaşan Osmanlı'da şairler padişahları şahlar şahı olma, Doğu ve Batı'nın sultanı, cihan hükümdarlarına tac bahşeden, zamanın yegâne sultanı, cihanın sığınağı, yedi iklimin hükümdarı, âlemleri süsleyen hükümdar olma ve ayrıca *penâh-ı mülk ü milel* (Nefî 29/65), *penâh-ı saltanât* (Cevrî 11/10), *amân-ı memleket* (Cevrî 11/10), *ârâm-ı cân-ı leşker ü kişver* (Nefî 20/7), *sermâye-i dîn ü düvel* (Nefî 15/20), *sermâye-i emn ü emân* (Nefî 14/22), *şeb-çerâğ-ı dūd-ı saltanat* (Nefî 16/20) terkiplerinde de ülkesindeki tebaasının da yegâne sığınağı olması vasıflarıyla överek

dönem ruhu ve büyük bir devletin bir parçası olma özgüvenini sanatlı bir söylemle yansıtmışlardır.

Önceki yüzyıllarda gördüğümüz hükümdarlık alâmetleri ve hükümdara özgü taht ve tac gibi unsurlar bu yüzyılda zengin terkipler içinde işlenerek kasidelerde kullanılmıştır. Padişah zaman zaman *ârâyiş-i dîhîm ü taht* (Nefî 15/23), *ârâyiş-i evreng* (Nefî 20/1), *ârâyiş-i tâc u dîhîm* (Nefî 7/24), *zîver-i tahtgah-ı Osmani* (Neşâtî 8/22), *zîver-i tâc-ı serîr ü dîhîm* (Nefî 26/16), *serîr-ârâ* (Nefî 20/22), *serîr-ârâ-yı Cem-pâye* (Nefî 18/23), *pâdişeh-i çarh-ı serîr* (Cevrî 39/13), *şeref-bahş-ı serîr-i bâr-gâh-ı arş-pîrâye* (Nefî 18/24), *şehân-ı taht-nişînin server-i ser-efrâzı* (Nâilî-i Kadîm 8/33), *viren tâc u tahta 'ünvânı* (Neşâtî 8/34), *şâhenşeh-i zer-tâc-ı felek dîvân* (Nefî 3/57) terkiplerde görüldüğü üzere taht ve tacın süsü, tahtın bulunduğu kentin süsü olarak görülmüş, dünya onun tahtı olmuş; bazen de *pâdişeh-i taht-nişîn* (Nâilî-i Kadîm 16/40), *şâh-nişîn* (Atâyî 19/6) terkiplerinde görüldüğü gibi tahtta oturması vurgulanmıştır. Bunların dışında *sahib-i tac u dîhîm* (Neşâtî 9/13), *tâc-ver-i Maşrik u Mağrib* (Nefî 23/10), *tâc-verâ* (Nefî 17/70, 24/39) terkiplerinde gördüğümüz gibi taht ve tac sahibi olması, Doğu'nun ve Batı'nın yönetimine mâlik bir hükümdar olması vurgulanmıştır. Padişah taht ve taca sahip olması yönüyle önemli tarihi ve mitolojik karakterlere de benzetilmiştir. *Şâhenşâh-ı İskender-serîr* (Cevrî 12/14) ifadesinde padişah tahtının İskender'e, *pâdişâh-ı Cem-serîr* (Cevrî 4/33)'de ise Cem'e benzetildiğini ve denk sayıldığını görüyoruz.

Cihân-ârâ şehensâhâ cihân-dâver hudâvendâ
Eyâ şâyeste-i mülk-i Cem ü mühr-i Süleymânî
Nefî 12/35¹

Padişah, devleti yönüyle Cem'e mührü yönüyle de Süleyman'a benzetilmiştir.

Bu yüzyılda şairler padişahlara övgüde bulunurken onların isimlerini de kasidelerinde açıkça zikretmişler ve zaman zaman da bunları estetik bir söyleyişle harmanlamışlardır: *Cenâb-ı Hazret-i Hân Ahmed* (Hâletî 13/6), *Cenâb-ı Hazret-i Sultân Mehmed İbni Murâd* (Hâletî 4/9), *Cenâb-ı Hazret-i Sultân Murâd-ı âlem-ârâ* (Nefî 20/10), *Hân İbrahim-i devrân* (Neşâtî 10/17), *Hazret-i Hân Ahmed* (Hâletî

¹ Akkuş, a.g.e., s. 82

12/8, 14/22), *Hazret-i Sultân Murâd* (Atâyî 2/66, Nef'î 25/17), *Murâd-ı âlemiyân* (Nâilî-i Kadîm 8/30)

Şairler kaside sundukları kişilere karşı derin bir saygı ve bağlılık içindedir ve kasidelerinde de sıklıkla bunu dile getirirler. Şairlerin terkiplerinde kullanmış oldukları hazret, cenâb gibi sözcükler bu saygı ve bağlılığı ifade etmesi açısından önemlidir: *hazret-i hünkâr* (Nâbî-10/16, Nâilî-i Kadîm 35/12), *hazret-i pâdişâh-ı zî-şân* (Cevrî 10/42), *hazret-i sultân* (Atâyî 2/24, Fehîm-i Kadîm 5/31), *hazret-i sultân-ı cihân* (Hâletî 24/10), *hazret-i şâhenşâh* (Nâbî-19/9, Nâilî-i Kadîm 9/11), *hazret-i zıll-i Yezdân* (Hâletî 14/21), *cenâb-ı hazret-i hân* (Hâletî 9/8), *cenâb-ı hazret-i sultân* (Cevrî 7/10, 12/16; Nâbî-7/38; Hâletî 1/26)

Seslenme sanatı olan nidâ gerek şiirdeki mûsikî gerekse sahip olduğu duygu yoğunluğu açısından divan şiirinde sıklıkla kullanılmıştır. Memduhuna sesini duyurma amacıyla olan şairler de kasidelerinde özellikle XVII. yüzyıla gelindiğinde yoğun biçimde nidâlî söyleyişleri tercih etmişlerdir: *hüdâvendâ* (Nef'î 18/35, 20/22, 21/29; Hâletî 1/35, 33/32; Neşâtî 10/40), *hüsrevâ* (Nef'î 3/29, 6/32, 16/28, 17/70, 20/22, 22/23, 26/37; Neşâtî 8/34, 9/27), *pâdişehâ* (Nef'î 3/29, 17/70, 23/22, 26/37), *şâhenşehâ* (Nef'î 16/28, 25/29; Nâbî-16/103), *şehenşâhâ* (Nef'î 11/35, 11/18, 22/23; Nâbî-7/82), *şehriyârâ* (Nef'î 16/28), *şâhâ* (Nef'î 20/22, 22/23), *şehâ* (Nef'î 21/29)

Şairler padişah memduhlarının ne kadar yüce bir hükümdar olduğunu vurgulamak için karalara hükmetmesi dışında denizlerin de hükümdarı saymışlardır. Üç kıta ve yedi denizde hüküm süren Osmanlı'yı yöneten padişahların divan şairleri tarafından kara ve denizlerin hükümdarı olarak görülmesi kasidelerde sıklıkla karşımıza çıkan bir durumdur: *mâlik-i bahr ü berr-i âlem* (Nef'î 23/13), *pâdişâh-ı bahr u berr* (Cevrî 50/2, Atâyî 2/22, Nef'î 16/18), *pâdişâh-ı rub'-ı meskûn* (Fehîm-i Kadîm 5/30)¹

Pâdişâh-ı ins ü cân (Cevrî 9/11, Nef'î 4/23), *Süleymân-ı ins u cân* (Cevrî 7/40), *şâhenşâh-ı ins ü cân* (Nef'î 8/15), *şehriyâr-ı ins ü cân* (Hâletî 12/7) ifadelerinde ise

¹ Rub-ı meskûn, dünyanın kara olduğuna inanılan dörtte birlik kısmı için kullanılır. (Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 2006, s. 896)

şairler padişah saltanatının kapsamını daha da genişletmişler onu Süleyman peygamber ile özdeşleştirerek ve insan ve cinlerin sultanı olarak görmüşlerdir.

Eski Türk inancına göre hükümdar ve ailesi kut sahibidir. Hükümdara yönetme yetkisi Tanrı tarafından verilmiştir. Dolayısıyla hükümdar saygıdeğerdir ve kanı da kutsaldır, asla akıtılmaz. Eski Türklerdeki bu inanış Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra değişikliğe uğrasa da devam etmiş, hükümdar ve ailesinin kanı asla akıtılmamıştır. Hükümdar Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi, onun hükmünün yeryüzündeki uygulayıcısıdır. Nasıl ki sadrazam padişahın iktidardaki gölgesiyse padişah da Tanrı'nın gölgesi, aynasıdır. Padişahların bu vasfı şairler tarafından sıklıkla vurgulanmıştır: *sâye-i Hakk* (Cevrî 12/24), *sâye-i Hüdâ-yı gayûr* (Nâbî-7/34), *mir'ât-ı Hüdâ* (Nef'î 23/16), *zıll-ı âfitâb-ı devrân* (Cevrî 10/42), *zıll-ı Hakk* (Cevrî 4/44, Nâilî-i Kadîm 9/14, Neşâtî 8/23), *zıll-ı Hüdâ* (Cevrî 4/18, Nef'î 17/54, Hâletî 1/4), *zıll-ı Yezdân* (Hâletî 1/41).

Osmanlı İmparatorluğunda yasama ve yürütmenin başı olan padişah ferman vererek bu yetkisini kullanır. Dolayısıyla ferman etmek, ferman buyurmak divan şairlerinin padişahın hükümdarlığını övmek için kullandıkları bir unsurdur. Fermanı yüce olan padişahın kudreti *hükm-fermâ-yı kader-kudret* (Fehîm-i Kadîm 5/32) terkinde olduğu gibi kaderle kıyaslanmış ya da *fermân-dih-i kül* (Nef'î 23/13), *fermân-dih-i zî-şân-ı felek* (Nef'î 24/39), *fermân-revâ-yı şeyh ü şâbb* (Atâyî 2/22) kullanımlarında görüldüğü gibi ferman veren olması vurgulanmıştır veya ferman kelimesi hiç zikredilmeden de *şâhenşeh-i kalem-rev-i Osmâniyân* (Nâilî-i Kadîm 10/21) ifadesinde padişah Osmanlı'nın kalem yürüten şahlar şahı olarak nitelendirilmiş, *kalem-rev* ifadesi fermanı çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır.

Memduhun şanınin yüce olması, şairler tarafından övülmesini ve tabiidir ki şairlerin de bu yücelik vasfına vurgu yapmasını gerektirmiştir. *Ser-âmed* (Neşâtî 10/21), *şâh-ı güzîn-i kadr-tüvân* (Şeyhülislam Yahyâ 2/11), *şâh-ı kadr-iktidâr* (Hâletî 6/14), *zât-ı vâlâ-ter* (Nâbî-8/20), *şehenşâh-ı celî-kadr* (Nâbî-8/23), *hüdâygân-ı mu'azzam* (Nâbî-7/35), *şeh-i 'âlî-cenâb-ı Cem-câh* (Nef'î 29/32), *şâhenşeh-i mümtâz* (Nef'î 26/23), *şâh-ı makâm* (Cevrî 6/38), *şehenşâh-ı mükerrerem* (Cevrî 38/13), *pâdişeh-i haşm-endâz* (Cevrî 5/20), *hüdâvend-i enâm* (Cevrî 6/45) ifadelerinde

görüldüğü gibi padişahların kudret ve iktidarı yücedir, daima öndedirler ve cömertlikte de bir benzerleri yoktur. Padişahların bir ülkedeki en yüce makamda oturuyor olması ve kendisi dışında herkesin ona tabi olması şanın en yücesinin onda olması sonucunu beraberinde getirmektedir. Dönemin divan şairleri de padişahları överken şanın yüce olmasına özellikle değinmişlerdir: *pâdişeh-i âlî-şân* (Nefî 24/22), *şâhenşâh-ı zî-şân* (Nefî 20/11), *şehenşâh-ı 'azimü's-şân* (Cevrî 50/2), *yegâne pâdişeh-i Cem-cenâb-ı zî-şân* (Neşâtî 11/14), *sultân-ı zî-şân* (Cevrî 9/1, 11/11), *sipih-ı celâlet ü şân* (Cevrî 10/9), *azîmü's-şân* (Nâbî-8/24).

Dürri-i burc-ı devlet (Atâyî 19/22), *sade-i saltanata dürr-i yetîm* (Nefî 26/18) terkipleriyle padişahlar gerek tek olmaları, gerekse sahip oldukları değer bakımından inciye benzetilmişlerdir.

Felek kavramı şairler tarafından memduhun nitelikleri övülürken söyleyiş kalıplarında sıklıkla kullanılmıştır. Hem yücelik ifade etmesi hem de okuyucuya güneş, yıldızlar, ay gibi gök cisimlerini çağrışım olanakları sunması sebebiyle bir çok terkipli oluşturulmuştur. *Pâdişâh-ı felek-rütbe* (Cevrî 7/11) ifadesiyle padişahın mertebesi vurgulanmış, *hâsıl-ı devr-i felek-i sultânî* (Nefî 3/2) ile de saltanata erişmiş olduğu ön plana çıkarılmıştır. *Şehinşâh-ı felek-mesned* (Cevrî 5/17) ile gücünü göklerden aldığına, *zîver-i eyvân-ı felek* (Nefî 24/22) ile de dış güzelliğine vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda padişahın ihtişamını ifade etmek için de *felek-kevebe* (Nâbî-8/23) denilmiş, hatta mübalağa sanatından da yararlanarak *şâh-ı felek-medâr* (Hâletî 6/15) yani göklerin yaratılışı padişahın varlığına bağlanmıştır.

XVII. yüzyıl kasidelerini incelediğimizde karşımıza çıkan bir diğer dikkat çekici husus da bahçe ile kurulmuş terkiplerin varlığıdır. Bu terkiplerde devlet ya da saltanat bahçe olarak görülmüş, padişah da bu bahçenin sahibi, yöneticisi veya bahçede yer alan bir çiçek, bir ağaç olmuştur.

Nihâl-i gülşen-i devlet gül-i bahâr-ı ümmîd
Nekâve-i gil-i âdem hulâsâ-i makdûr
Nâbî-7/36¹

Padişah devletin gül bahçesinin taze fidanıdır. Bunun dışında *şâh-ı hâver* (Hâletî 15/18, Atâyî 28/31), *şâh-ı hâverân* (Hâletî 12/8), *gül-i gülzâr-ı saltanat*

¹ Bilkan, a.g.e., s. 42

(Hâletî 6/16) terkiplerinden de anlaşılacağı üzere padişah, bahçenin şahıdır, saltanat bahçesinin gülüdür.

Cihâna müjde ki şâhinşeh-i cihân geldi
Hayât-ı âlem ü cân-ı cihâniyân geldi
 Cevrî 7/1¹

Padişah âlemin hayatı ve cihanın canı olarak nitelendirilerek şair tarafından cihanın varlığı kendisine bağlanacak kadar yüceltilmiştir. Bu kullanımlar dışında *âtıfet-i Rabbânî* (Nef'î 3/1), *cihân-gerd-i sebük-rev* (Nef'î 6/30), *halef-i dûde-i âdem* (Nef'î 24/23), *hâris-i bilâd ü ibâd* (Nef'î 29/65), *sebeb-i emn ü emân* (Nef'î 9/72), *sûret-i cevher-i âyîne-i sun'-ı takdîr* (Nef'î 7/25), *vefk-i bâzû-yı zamân* (Cevrî 4/19), *hülâsa-i âlem* (Nâbî-7/34), *medâr-ı emn-i cihân* (Nâbî-7/88), *nigâh-dâr-ı sügur* (Nâbî-7/37), *şehenşâh-ı habîr* (Nâbî-8/26), *şeh-i devlet-karîne* (Atâyî 4/14) diyerek şairler padişahları Tanrı'nın lütfu, seri yürüyüşlü dünyayı dolaşan, adem soyunun halefi, şehirlerin muhafızı, yardım sebebi, takdir ışığı aynasının cevher sureti, zaman pazusunun muskası, âlemin özeti, cihan emniyetine sebep, sınırların bekçisi, her şeyden haberdar olan şahlar şahı, devlet sahibi şah olarak nitelendirmişler ve hükümdarlık vasfını anlatırken dilin kendilerine sağladığı tüm imkanlardan yararlanarak estetik bir söylem vücuda getirmişlerdir.

XVIII. Yüzyıl

Osmanlı'nın toprak kaybettiği, Avrupa'daki varlığının tehlikeye girip askeri, ekonomik, siyasi birtakım sorunların yanında toplumsal birtakım yozlaşmaların da görüldüğü XVIII. yüzyılda Klasik Türk Edebiyatı kültürü devam etmiş, XVI. yüzyılda olgunluğuna eriştiği zamandan itibaren bu yüzyılda da çizgisini değiştirmemiştir. Yine şairler kasidelerinde memduhları olan padişahlar için önceki yüzyıllarda da gördüğümüz *han*, *sultân*, *dâver*, *server*, *sultân*, *şâh*, *şâhenşâh*, *hakan*, *hâkim*, *hüdâvend*, *şehriyâr*, *hanlar hanı*, *hünkâr* unvanlarına yer vermişlerdir

Daha önceki yüzyıllarda gördüğümüz padişahın cihan hakimiyetini vurgulama XVIII. yüzyılda da karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar XVIII. yüzyıl gerileme dönemi olsa da Osmanlı hâlâ geniş bir coğrafyaya hükmeden, bölgesinde söz sahibi önemli bir güçtür. Dolayısıyla şairler de padişah memduhlarını överken onun cihan

¹ Ayan, a.g.e., s. 74

hakimiyetine vurgu yapmaya devam etmişlerdir. *Âlemin nigejbânı* (Nedîm 11/8), *âlemin pâdişehi* (Nedîm 19/21), *sultân-ı âlem* (Nedîm 11/40), *şâhenşeh-i 'âlem* (Osmanzâde Tâib 12/8), *şeh-i 'âlem* (Osmanzâde Tâib 14/25), *şehriyâr-ı 'âlem* (Nedîm 11/2, 11/14, 17/54), *şeh-i şâhân-ı 'âlem* (Şeyh Gâlib 18/6) terkiplerinde yalnızca dünyanın değil tüm âlemin padişahı olmasına vurgu yapılmıştır.

Cihân şevket (Fitnat Hanım 1/14), *sultân-ı cihân* (Nedîm 12/6), *şâh-ı cihân* (Osmanzâde Tâib 12/51, Şeyh Gâlib 13/15), *düstûr-ı cihan* (Nedîm 18/28), *şehenşâh-ı cihân* (Nedîm 11/10, 20/71), *şehenşâh-ı cihân-ârâ* (Nedîm 16/13), *şehinşâh-ı cihân-ârâ* (Şeyh Gâlib 27/27), *hân-ı mülk-ârâ* (Nedîm 17/14), *dehrin hüsrev-i zî-şânı* (Nedîm 20/40), *hüsrev-i rûy-ı zemin hazret-i sultân* (Nedîm 19/21) terkiplerinde de cihan sultanı olması vurgulanmıştır. *Hâkân-ı devrân* (Nedîm 18/28, Şeyh Gâlib 22/15), *pâdişeh-i devrân* (Nedîm 19/20), *şâh-ı devrân* (Nedîm 11/13, Şeyh Gâlib 27/19), *şâhenşeh-i devrân-ı 'an-karîb* (Osmanzâde Tâib 6/58), *şeh-i devrân* (Şeyh Gâlib 14/16), *şehenşâh-ı zamân* (Nedîm 26/1), *şehinşâh-ı zamân* (Fitnat Hanım 1/14) terkiplerinde kendi zamanının en kudretli hükümdarı olması yönüyle ön plana çıkarılmıştır.

Yedi iklim, yedi ülke padişahın kudreti ve saltanatının yüceliğini vurgulama açısından divan şairleri tarafından terkiplerde sıklıkla kullanılmıştır. Padişah yedi iklimin sultanı, yedi iklime hükmedendir, dünya sultanlarının yüz suyudur, ülkelerin vergilerini toplayandır: *şehriyâr-ı heft-kışver* (Fitnat Hanım 1/15), *hazret-i pâdişâh-ı heft-iklîm* (Koca Râgıp Paşa 1/1), *pâdişah-ı heft-kışver* (Şeyh Gâlib 23/8), *bahâr-ı saltanat* (Şeyh Gâlib 18/8), *âb-rûy-ı şehân-ı rûy-ı zemîn* (Koca Râgıp Paşa 1/2), *sâhib-rüsûm-ı mülk-i Rûm* (Şeyh Gâlib 19/19), *şeh-i hâver-sitân* (Şeyh Gâlib 13/41).

Bahr u berrin hakânı (Nedîm 19/21), *şehriyâr-ı bahr ü berr* (Nedîm 25/11), *hâkân-ı bahr u berr* (Kânî 30/40) diyerek padişahın karaların dışında denizlerdeki hakimiyeti de vurgulanmış; *fermân-revâ-yı dehr* (Nedîm 5/9), *fermân-revâ-yı Şark u Garb* (Nedîm 25/11) diyerek de dünyanın, Doğu'nun ve Batı'nın ferman buyurunu olarak nitelendirilmiştir. Ferman buyurmakla alakalı olarak da III. Selim'e yazıldığını bildiğimiz bir kasidede yer alan *kânûn-tırâz-ı nev-rüsûm* (Şeyh Gâlib 19/19) terkiplerinden yola çıkarak padişahın kanun koyuculuğunun üstünlüğüne ve bu

kanunların da getirdiği yeniliklere vurgu yapılmıştır. Bilinmektedir ki icraatlarından rahatsız olan yeniçerilerin isyanıyla tahttan indirilen III. Selim, Osmanlı'nın önemli yenilikçi padişahlarından biridir.

Hırz-ı cân-ı saltanat nîrû-yı bâzû-yı zafer
Rûkn-i savlet unsur-ı haşmet esâs-ı saf-deri
Nedîm 5/12¹

beytinde Nedim'in padişahı çeşitli terkiplerle nitelediği görülmektedir. Ona göre padişah saltanat canının sığınak yeridir, zafer pazusunun gücüdür, hücum esası, haşmet unsuru ve saf yırtandır. Burada padişahın hükümdarlık vasfıyla beraber savaşıklık ve yiğitliği de methodilmiştir.

Zıll-ı ilâhî (Şeyh Gâlib 17/4), *zıll-ı Yezdânî* (Lebîb 29/41), *sâye-i Hakk* (Osmanzâde Tâib 12/18), *cenâb-ı Hüdâ zıllı* (Şeyh Gâlib 13/41) terkiplerinden de anlaşılacağı gibi padişahın Tanrı'nın gölgesi olarak nitelendirilmesi aynı şekilde devam etmektedir.

Hükümdarlık alâmetlerinden olan saltanat, tac ve taht vurgusu XVIII. yüzyıl şiirinde de yer bulmaktadır. Padişahlar tac ve tahtın süsüdür, cihan sultanlarına tac ve taht bahşedendir. *Evrenç-i zib ü saltanat* (Şeyh Gâlib 19/20), *ey taht u tâcın mâye-i zib ü feri* (Nedîm 5/1), *güzîn-i tâcdârân-ı felek-mesned* (Osmanzâde Tâib 12/12), *revnak-ı dihîm* (Koca Râgıp Paşa 1/1), *zînet-i tâc* (Koca Râgıp Paşa 1/1), *zîb-i sadr-ı dâverî* (Nedîm 5/48), *şehenşâh-ı Ferîdûn-efser* (Nedîm 5/40) terkiplerinde olduğu gibi saltanat tahtının süsü, taht ve tacın süs ve parlaklık mayası, gökyüzü dayanaklı tac sahiplerinin seçkini, Feridun taçlı şahlar şahı'dır. Hatta *tâc-bahşâ-yı Ferîdûn u Kubâd* (Nedîm 5/2) terkinde olduğu gibi padişahlar İran mitolojisinde kahramanlıklarıyla bilinen Feridun ve Kubat'a bile tac bahşederek şairler tarafından onlardan üstün tutulmuşlardır.

Divan şairleri XVIII. yüzyılda padişah memduhlarının hükümdarlıkta yüceliklerini belirtmek için güneşle alakalı terkiplere yer vermişlerdir: *Dârâ-yı mihr-i kevkebe* (Şeyh Gâlib 12/8), *fürûğ-ı rûy-ı hurşîd-i sipihr-i serverî* (Nedîm 5/3), *hurşîd-i nûrânî âlem* (Şeyh Gâlib 19/21), *mihr-i dıraşân* (Şeyh Gâlib 22/14), *şâh-ı mihr-efser* (Kânî 42/1)

¹ Muhsin Macit, a.g.e., s. 37

Padişahların mitolojik ve tarihi şahsiyet ve unsurlara benzetilerek onlara eşit ve hatta bazen onlardan üstün tutulduklarını gösteren örneklerle bu asırda da karşılmaktadır. Şairler *zât-ı hümayûn* (Nedîm 11/35, 11/65) diyerek padişahı anka kuşuna; *İskender-i sâni* (Nedîm 11/31), *Keyhüsrev* (Şeyh Gâlib 19/22) diyerek İskender'e ve Keyhüsrev'e; *Mehdî-i sâhib-zamân* (Şeyh Gâlib 13/18), *Hüsrev Mehdî-i sâhib-zamân* (Şeyh Gâlib 17/12) diyerek kendi döneminin kurtarıcı Mehdi'si olmasına; *müttekâ-pîrâ-yı mülk-i Kayserî* (Nedîm 5/2) diyerek Kayserlere; *Sultan Süleymân-ı zaman* (Nedîm 12/14), *Sultân-ı devrân-ı Süleymân-mesned* (Lebîb 13/91), *sultân-ı kevneyn* (Osmanzâde Tâib 14/22), *pâdişeh-i ins ü cân* (Osmanzâde Tâib 6/1) diyerek de saltanatının ihtişamıyla meşhur Süleyman'a benzemesine vurgu yapmışlardır.

Padişahlar, ülkede en yüce otoriteyi temsil ettikleri için sıklıkla şairler tarafından makam ve mevkilerinin yüce olması, haşmet ve vakar sahibi olmalarına vurgu yapılır. Bu yüzyılda Osmanlı'nın artık eski gücünde olmaması şairlerin memduhlarına yazdıkları kasideler üzerine pek etki etmemiş, padişahlar yine yücelikleriyle övülmeye devam etmişlerdir: *hâkân-ı âlî-şân* (Nedîm 20/68), *sultân-ı mu'azzam* (Fitnat Hanım 1/15), *şeh-i zî-şân* (Nedîm 25/9), *şehriyâr-ı bâ-vakâr* (Nedîm 12/10), *şehriyâr-ı bülend-iktidâr* (Şeyh Gâlib 20/20), *şâhenşeh-i sâhib vekâr* (Fitnat Hanım 1/14), *şeh-i vâlâ-mekân* (Nedîm 6/41)

Avfa muhtâcım bu ta'bîrimle taksîr eyledim
Belki ey **yektâ-neverd-i ser-zemîn-i dâveri**
Nedîm 5/5¹

Beytinde şair padişahı hükümdarlığın baş zemininde tek başına giden olarak nitelendirerek *yektâ-neverd-i ser-zemîn-i dâver* terkihiyle onun hükmetme alanındaki eşsizliğini vurgulamıştır.

Hoş geldin eyâ **bâ'is-i ârâyiş-i 'âlem**
Ey lutf u kerem gülşenin lâle zamanı
Nedîm 26/8²

Padişahı âlemin süslenmesine bir sebep olarak gören şair, aynı zamanda da lütuf ve cömertliğin gül bahçesinin lale zamanı olarak da nitelendirmiştir. Ayrıca *ârâyiş-i 'âlem* diyerek padişahın âlemşümül olmasına vurgu yapıldığı görülmektedir.

¹ a.g.e., s. 35

² a.g.e., s. 102

Hoş geldin eyâ **mülkün ümîd-i dil ü cânı**
 Ey sîne-i dâd ü dihişin hırz-ı amânı
 Nedîm 26/7¹

Padişah *mülkün ümîd-i dil ü cânı* terkibiyle mülkün canı ve gönül ümidi olarak nitelendirilmesinin yanında adaletin de sığınılacak göğsü olmaktadır.

XIX. YÜZYIL

Siyasi gelişmelere paralel olarak XIX. yüzyıl, klasik edebiyatımız için de bir gerileme devridir. Klasik edebiyat bu asırda yavaş yavaş etkisini yitirmiş, yerini zamanla Batı edebiyatı etkilerinin görüldüğü Tanzimat edebiyatına bırakmaya başlamıştır. Yeni ve eski edebiyat anlayışının bir arada hüküm sürdüğü bu düalist dönemde Klasik edebiyat kültürüyle eser vermeyi tercih eden şairler kasidelerinde memduhlarının vasıflarını yine klasik biçimde yüceltmeye ve övgülü biçimde dillendirmeye devam etmişlerdir.

XIX. yüzyılda şairler padişahlar memduhlar için diğer yüzyılların söyleyiş kalıpları olan *han, sultân, dâver, server, sultân, şâh, şâhenşâh, hakan, hâkim, hüdâvend, şehriyâr, hanlar hanı, hünkâr* unvanlarını kullanmaya devam etmişlerdir.

Osmanlı önceki yüzyıllardan farklı olarak cihan hakimiyeti fikrinden uzak kalsa da şairler padişah memduhlarının hükümdarlık vasıflarını överken alışılmış bir anlayışla cihan hakimiyetine vurgu yapmışlardır:

Şâh-ı 'âlem (Enderunlu Vâsıf 14/87; Keçecizâde İzzet 11/16, 11/32, 14/4, 23/2, 32/47; Enderunlu Vâsıf 20/22, 20/62, 21/10; Hâlet Bey 1/13), *pâdişeh-i 'âlem* (Keçecizâde İzzet 38/32), *âlemün sultânı* (Enderunlu Vâsıf 20/108), *âlemün zîb ü ferî* (Enderunlu Vâsıf 14/66), *hüdîv-i 'âlem-ârâ* (Enderunlu Vâsıf 22/11), *şeh-i şâhân-ı 'âlem* (Enderunlu Vâsıf 24/11), *şehenşeh-i 'âlem* (Keçecizâde İzzet 33/5, 23/15), *kutb-ı 'âlem* (Yenişehirli Avnî 23/22, 24/44), *mihver-i 'âlem* (Keçecizâde İzzet 24/6), *şeh-i 'âlem* (Keçecizâde İzzet 25/1, 26/25; Leylâ-1/8; Enderunlu Vâsıf 20/78; Osman Nevres 3/13, 5/13, 5/39; Hâlet Bey 1/12), *şâhenşeh-i âlem* (Osman Nevres 4/27) terkiplerinde âlem kelimesiyle padişah âlamlerin sultanı, âlemlerin şahlar şahı,

¹ a.g.e., s. 102

âlemin kutbu ve dayanağı olarak görülerek gücünün yüceliği ve bu sayede kainatın hükümdarı olmasına vurgu yapılmıştır.

Cihân-ârâ şehenşâh (Yenişehirli Avnî 24/9), *cihân-bân* (Osman Nevres 4/1), *cihânun başı tâcı* (Enderunlu Vâsıf 20/108), *hüdâvend-i cihân* (Keçecizâde İzzet 13/12), *hüsrev-i cihân* (Yenişehirli Avnî 21/10), *pâdişâh-ı cihân* (Keçecizâde İzzet 28/21), *sultân-ı cihân* (Keçecizâde İzzet 12/2,28,45), *hakan-ı cihan* (Keçecizâde İzzet 14/13, 20/11, 22/1, 26/10), *şeh-i cihân* (Keçecizâde İzzet 41/22), *şeh-i cihân-sitân* (Yenişehirli Avnî 21/59), *şehenşâh-ı cihân* (Osman Nevres 5/41; Keçecizâde İzzet 15/84, 17/1; Enderunlu Vâsıf 18/19; Osman Nevres 4/14), *şâh-ı cihân* (Enderunlu Vâsıf 20/169, 20/18, 20/54, 20/77, 22/39, 23/3, 25/11; Keçecizâde İzzet 9/3, 10/23, 12/34, 16/20, 18/15, 37/24, 37/46, 38/38, 38/55, 39/17; Leylâ-1/16; Yenişehirli Avnî 21/26, 38/13, 38/25), *şâh-ı cihân-bân* (Keçecizâde İzzet 9/25) terkiplerinde ise şairler bu defa cihan kavramı merkezinde padişahın cihan hakimiyetini vurgulamışlardır.

Hüsrev-i devr-i zamân (Enderunlu Vâsıf 16/35), *pâdişeh-i devrân* (Keçecizâde İzzet 44/33; Yenişehirli Avnî 38/28), *şeh-i devrân* (Enderunlu Vâsıf 24/3; Osman Nevres 6/16, 6/57), *şâh-ı devrân* (Keçecizâde İzzet 14/40, 14/48, 22/3-19; Yenişehirli Avnî 24/66), *şâhenşeh-i devrân* (Osman Nevres 4/7), *şâh-ı zamân* (Keçecizâde İzzet 9/20, 33/49), *şehenşâh-ı zamân* (Enderunlu Vâsıf 15/23) terkiplerinde zaman ve devir kullanılarak padişahın devrinin en yüce hükümdarı ve cihan hâkimi olmasına vurgu yapılmıştır.

Bunların yanında padişah *fermân-revâ-yı her düvel* (Keçecizâde İzzet 17/8), *hazret-i pâdişâh-ı heft-iklim* (Enderunlu Vâsıf 25/41), *hüdâvend-i zemîn ü âsmân ü efser ü ser* (Yenişehirli Avnî 24/54), *hüsrev-i rûy-ı zemîn* (Keçecizâde İzzet 33/7), *pâdişâh-ı her kişver* (Keçecizâde İzzet 25/10), *sultân-ı dehr* (Keçecizâde İzzet 22/2), *şâh-ı berr ü bahr* (Hâlet Bey 1/15), *şâh-ı bî-hemtâ* (Enderunlu Vâsıf 24/2), *şâh-ı dehr* (Keçecizâde İzzet 16/10), *şâh-ı kişver-ârâ* (Keçecizâde İzzet 16/1), *şeh-i heft-iklîm* (Osman Nevres 5/18), *şehriyâr-ı Maşruk u Magrib* (Enderunlu Vâsıf 18/2), *şehriyâr-ı telmiye-fermâ* (Enderunlu Vâsıf 19/26) terkipleriyle de her devletin ferman vereni,

yedi iklimin sultanı, yeryüzünün lideri, yer ve göğün lideri, kara ve denizlerin sultanı, eşsiz sultan, Doğu ve Batı'nın sultanı, parlaklık ferman eden hükümdar, ülkeler süsleyen hükümdar, kara ve denizlerin hükümdarı olarak nitelendirilerek cihan hakimiyeti vurgulanmıştır.

Osmanlı sultanları maddi iktidara sahip olmanın yanında Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonrasında halife unvanı da alarak İslam dünyası üzerinde XVI. yüzyıldan beri süregelen bir manevi iktidara sahip olmaları divan şairinin övgü kalıplarında karşılık bulmaktadır.

Cihan hakimiyeti övgüsü yanında şairler bu yüzyılda da padişah memduhlarının yüce bir iktidara sahip olmasına vurgu yapmışlar ve onları *ser-fîrâz-ı hüsvân* (Enderunlu Vâsîf 20/120), *pâdişehler pâdişâhı* (Keçecizâde İzzet 16/27), *güzîde şeh-i vâlâ-yı hüdâvend-i be-nâm* (Enderunlu Vâsîf 15/44), *şâhenşeh-i her pâdişâh* (Keçecizâde İzzet 17/8), *şehriyârânun ser-efrâzı* (Enderunlu Vâsîf 20/88), *fahr-ı selâtîn-i selef* (Enderunlu Vâsîf 16/36) terkiplerinde olduğu gibi cihan sultanları içinde en yücesi, kendinden öncekilerin içinde en övülmüş meziyetlere sahip olanı olarak görmüşlerdir.

Şairlere göre padişahlar seçkindir, yücedir ve şanlıdır: *pâdişâh-ı mümtâz* (Keçecizâde İzzet 10/14), *şâh-ı güzîn* (Enderunlu Vâsîf 25/16), *pâdişeh-i vâlâ-nâm* (Enderunlu Vâsîf 15/32), *sultân-ı a'zam* (Keçecizâde İzzet 31/50), *şâh-ı 'azîmü'l-kadr-ı devrân* (Keçecizâde İzzet 9/43), *şâh-ı mu'allâ* (Enderunlu Vâsîf 19/39), *şâh-ı mu'azzam* (Keçecizâde İzzet 27/21), *şâh-ı vâlâ* (Enderunlu Vâsîf 22/7), *şâh-ı zî-şân* (Keçecizâde İzzet 21/10), *şeh-i 'âlem şâhid* (Keçecizâde İzzet 35/48), *şeh-i bâlâ* (Enderunlu Vâsîf 19/21), *şeh-i zî-şân* (Enderunlu Vâsîf 15/22), *şehenşâh-ı refi'üş-şân* (Enderunlu Vâsîf 24/1), *âlî-şân* (Osman Nevres 6/47), *dâver-i şevket-me'âb* (Keçecizâde İzzet 23/16), *hâkân-ı bülend-unvân* (Enderunlu Vâsîf 24/1), *hân-ı mu'allâ-şân* (Enderunlu Vâsîf 14/17), *memdûh-ı şeref-güster-i âlem* (Enderunlu Vâsîf 15/45). Padişahlar o kadar yücedir ki *hakan-ı bî-mânend* (Keçecizâde İzzet 19/12), *şeh-i bî-bedel* (Keçecizâde İzzet 8/48) terkiplerinde de ifade edildiği üzere eşi ve benzeri yoktur. O *pâdişeh-i âfâk* (Osman Nevres 5/48)'tır, *veliyy-i ni'met-i 'âlem* (Keçecizâde İzzet 21/8)'dir.

Ol **şeh-i ‘âlem** k’olur âyine-i ‘âlem-nümâ
 Düşse hâk-i bezmine köhne sifâlin sûreti
 Osman Nevres 3/13¹

Beytinde de ifade edildiği gibi padişah o kadar yücedir ki onun bulunduğu meclisin tozu bile âlemleri gösteren aynadır.

Taht, tac ve saltanat sahibi olan padişahların XIX. yüzyıla gelindiğinde yine şairler tarafından kasidelerde bu vasıflarının ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Klasik Türk edebiyatının başladığı tarih kabul edilen XIV. yüzyıldan itibaren bu anlayışın pek de değişikliğe uğramadığını görmekteyiz. Çünkü padişahın hükümdarlık alâmetleri vurgulanırken kullanılan terkiplerin çok fazla değişmediğini belirtmemiz gerekir. XVI. yüzyıldan itibaren zenginleşmeye başlayan terkipler gelişimini XVII. yüzyılda tamamlamış gibidir. *Âb-rûy-ı saltanât* (Enderunlu Vâsıf 14/15), *âfitâb-ı saltanat* (Keçecizâde İzzet 20/12), *gölşen-i saltanatın zîneti* (Keçecizâde İzzet 24/9), *hümâ-yı saltanat* (Keçecizâde İzzet 10/6), *hümâ-yı saltanatın şîr-i kûh temkini* (Keçecizâde İzzet 10/18), *pertev-efrûz-ı serîr-i saltanât* (Keçecizâde İzzet 23/10), *sipîhr-i saltanatın âfitâbı* (Keçecizâde İzzet 21/7, 25/10), *zamân-ı saltanatın nev-bahârı* (Keçecizâde İzzet 18/7), *nûr-ı çeşm-i saltanat* (Keçecizâde İzzet 23/16) terkiplerinde padişahların saltanatlarına vurgu yapılmış, padişahlar saltanat güneşi, saltanat ankası, saltanatın bahar mevsimi olarak nitelendirilmiştir.

Serîr-ârâ-yı kutbiyyet (Yenişehirli Avnî 23/27), *zîb-i taht-ı server* (Enderunlu Vâsıf 14/16), *sâhib-serîr* (Enderunlu Vâsıf 20/93), *şâhenşâh-ı taht-ârâ* (Osman Nevres 4/13) terkiplerinde de padişah tahtına vurgu yapılırken, *pâdişeh-i tâc-ver-i rûzgâr* (Yenişehirli Avnî 36/9), *tâc-efrûz-ı ‘âlem* (Osman Nevres 4/13), *tâc-verâ* (Enderunlu Vâsıf 15/44), *efser-efrûz-ı cihân-bânî* (Enderunlu Vâsıf 18/5), *sultân-ı zerrîn-efser* (Enderunlu Vâsıf 14/65) terkipleriyle de tacına vurgu yapılarak tac sahibi olması, tac bahşetmesi gibi vasıfları sanatlı bir söyleyişle dile getirilmiştir.

Ol şehenşâh-ı melek ‘azm ü felek-cünbiş kim
 Yaraşır başına hurşîd eğer olsa efser
 Osman Nevres 5/23²

¹ Kaya, Osman Nevres ve Divanı, s. 247

² a.g.e., s. 254

Melek azametli ve felek hareketli padişah yukarıdaki beyitte güneşten bir taçla hayal edilmiştir. Dünyanın yegâne ışık ve hayat kaynağı güneşin padişahın başına tac olması padişahın saltanatının yüceliğini vurgulaması açısından önemlidir.

Padişahların ikamet ettikleri yerler olan saraylar tarih boyunca hep ihtişam ve zenginlikleriyle anılmış ve padişahın güç ve saltanatının da önemli bir göstergesi olmuştur. Dolayısıyla şairler padişahın vasıflarını överken onun oturduğu sarayı da yücelterek padişahın iktidar ve zenginliğinin boyutlarını sanatlı biçimde dile getirmeye çalışmışlardır. Ancak kimi zaman da şairler padişah memduhlarını överken onları saraya, sığınağa benzetmişlerdir. *Şevket-sarây* (Keçecizâde İzzet 16/25), *şevket-sarây-ı bî-bedel* (Keçecizâde İzzet 17/1) terkiplerinde de görüleceği gibi padişah yücelik ve şanın eşsiz sarayıdır. Böyle terkiplerde saray padişahın ikamet ettiği yer olmaktan çıkıp padişahın kendisi olmuştur.

Padişahın *mülk*, *millet* ve *ümme*t sahibi olması bu yüzyılda da şairler tarafından dile getirilen vasıflarındandır: *hüsrev-i mülk-ârâ* (Keçecizâde İzzet 44/40), *mülkün gözünün nûru* (Osman Nevres 6/16), *mülûkun serveri* (Enderunlu Vâsıf 20/88), *pâdişeh-i mülk-ârâ* (Enderunlu Vâsıf 17/37), *şeb-çerag-ı bezm-i devlet* (Enderunlu Vâsıf 14/66), *şâh-ı mülk-ârâ* (Keçecizâde İzzet 16/4), *şâh-ı mülk-i şân* (Enderunlu Vâsıf 21/11), *nûr-ı çeşm-i mülk ü millet* (Osman Nevres 4/28), *millet ile memleketin nûru* (Osman Nevres 6/35) gibi kalıplarda padişah devlete bahşedilmiş bir süs, devletin göz nuru ve yegâne yöneticisi, devlet ve milletin baş tacı, göz nuru, devlet meclisinin baş çırası olarak vasıflandırılmaktadır.

XV. yüzyıldan itibaren örneklerini gördüğümüz padişahın adından ilham alınarak yapılmış terkiplerle bu yüzyılda da karşılaşılacaktır: *Abdüllaziz Hân-ı müeyyed* (Osman Nevres 4/14), *Murâd-ı evvel-i millet* (Yenişehirli Avnî 24/12), *Murâd-ı hâmis-i devlet* (Yenişehirli Avnî 24/12), *Sultân Murâd-ı 'âlem-ârâ* (Yenişehirli Avnî 23/23). Sultan Abdülaziz ve Sultan V. Murat'a yazıldığı ifade edilen kasidelerde karşılaştığımız bu terkipler kaside ahengi içinde sanatlı söyleyişe ulaşmışlardır. Özellikle V. Murat'ın adı tevriyeli biçimde kullanılmıştır.

Murâd-ı hâmis-i devlet Murâd-ı evvel-i millet

Ki zâtı cevher-i evvel gibi her feyze mazhardur

Padişahların şairler tarafından mitolojik ve tarihi kişilere benzetilmesi ile ilgili yaklaşımların bu yüzyılda da devam ettiği görülmektedir: *Cem ü Dârâ haşmet* (Enderunlu Vâsıf 17/38), *Dârâ* (Osman Nevres 3/24), *hıdîv-i Cem-menâkıb* (Enderunlu Vâsıf 18/2), *pâdişeh-i Cem-unvân* (Enderunlu Vâsıf 16/36) terkiplerinde görüldüğü gibi padişahlar Cem ve Dârâ ile kıyaslanmış haşmeti, menkıbeleri ve namları bakımından eşit sayılmışlardır.

Hüsrev-i Dârâb-derbân (Yenişehirli Avnî 24/17), *Hüsrev* (Keçecizâde İzzet 9/26, Leylâ 1/15), *Hüsrev-i seyyâre haşem* (Enderunlu Vâsıf 17/37), *Hüsrevâ* (Leylâ Hanım 1/2; Yenişehirli Avnî 22/38; Enderunlu Vâsıf 14/96, 15/44), *nâm-dâr-ı Hüsrev-i yektâ* (Enderunlu Vâsıf 19/15) terkiplerinde de İran mitolojisinin önemli şahsiyetlerinden olan edebiyatımıza Ferhat ile Şirin olarak geçen Hüsrev ü Şirin mesnevisinin de baş kahramanı olan Hüsrev’e benzetilmiştir.

Bunların dışında padişahların gücü ve kudretinin yüceliği ve saltanatının büyüklüğünü ifade etmek için şairlerin *İskender-i sâni* (Keçecizâde İzzet 19/19), *Keyhüsrev-i gîti-neverdân* (Keçecizâde İzzet 9/44), *Süleyman-ı zamân* (Keçecizâde İzzet 11/4, 12/13, 24/1, 32/23, 39/20; Enderunlu Vâsıf 14/95, 17/51; Yenişehirli Avnî 23/23, 38/51), *şâh-ı Ferîdûn* (Keçecizâde İzzet 27/18), *şâh-ı Süleyman-pâye* (Keçecizâde İzzet 44/18), *hüdâvend-i Ferîdûn-iktidâr* (Keçecizâde İzzet 15/29) terkipleriyle Keyhüsrev, Feridun ve Hz. Süleyman’a benzetmeleri bu dönemde de karşımıza çıkmaktadır.

Yükseklik ve yücelik kavramları birbirleriyle alakalı kavramlar olarak algılanmıştır. Tarih boyunca insanlar erişemeyecekleri yükseklikte olan unsurlara karşı saygı, hayranlık ve sevgi beslemişlerdir. Eski Türk inancında Tanrı’nın “Kök Tengri” olarak nitelendirilmesi ve birçok eski inanışta Tanrı’nın yerinin gökler olması insandaki bu psikolojinin bir dışavurumu olarak nitelendirilebilir. Güneş, ay, yıldız gibi gök cisimleri de ulaşamayacak kadar yükseklerde durdukları için insanlarda tarih boyunca saygı ve yücelik duyguları uyandırmış hatta kimi uygarlıklar bu gök cisimlerini Tanrı olarak nitelendirmişlerdir. Yüksekliğin getirmiş

¹ Turan, a.g.e., s. 488

olduğu yücelik çağrışımı Klasik edebiyatımızda da sık sık memduhların mertebesini, kudretini ve şanını ifade etmek için şairler tarafından kasidelerinde kullanılmıştır. *Âfitâb-ı maşrık-ı dünyâ vü dîn* (Keçecizâde İzzet 15/5), *âfitâbun pertevi* (Enderunlu Vâsıf 20/105), *mihr-i âlem-tâb* (Enderunlu Vâsıf 20/102), *mihr-i cihân-ârâ* (Keçecizâde İzzet 20/12), *mihr-i eflâk-haşem* (Osman Nevres 5/18), *mihr-i pertev-feşân* (Keçecizâde İzzet 28/22), *ser-i mihr-efser-i şâh-ı cihân* (Keçecizâde İzzet 9/71), *hurşîd-i cihân-tenvîr* (Enderunlu Vâsıf 22/12) terkiplerinden de görüleceği gibi padişahlar evrenin ve cihanın güneşi ve etrafına ışık saçandır.

Dış güzellik unsuru olarak da karşımıza çıkan ay padişahın yüceliğini bildiren terkipler içerisinde yer almıştır: *mâh-ı burc-ı saltanât* (Keçecizâde İzzet 15/13), *mâh-ı kevâkib-leşker* (Osman Nevres 5/22), *mâh-ı şâm-ı saltanat* (Enderunlu Vâsıf 14/68). Buna göre padişah saltanat burcunun yıldız askerli ayıdır, saltanatın gün doğusundan yükselen aydır.

Bârekallâh ey **sipih-rün mâh-ı hurşîd-efseri**

Şarka garba verdi şânun Pertev-i İskender'i

Enderunlu Vâsıf 14/1¹

Saltanat burcunun ayı olan padişah *sipih-rün mâh-ı hurşîd-efseri* terkipleriyle güneş taçlı bir ay olarak nitelendirilmiştir. Genelde güneşin gölgesinde kalan ayın bu terkiplerle güneşten üstün tutulması dikkat çeken bir unsurdur.

Sipih-i şân (Enderunlu Vâsıf 22/12), *şâh-ı felek-câh* (Enderunlu Vâsıf 22/14), *şeh-i gerdûn-pâye* (Keçecizâde İzzet 19/16), *şeh-i gerdûn-rütbet* (Enderunlu Vâsıf 18/4), *şeh-i gerdûn-haşem* (Enderunlu Vâsıf 16/36), *dâver-i gerdûn-eser* (Leylâ-3/7), *dâver-i gerdun-haşem* (Enderunlu Vâsıf 14/16), *dâver-i gerdun-kadrâ* (Enderunlu Vâsıf 15/44) terkiplerinde de padişahlar vakar, güç ve yücelikte gökyüzüyle eşdeğer tutulmuştur.

Akl-ı küll- mertebe hâkân-ı Felâtun-ferheng

Âsmân-kevkebe **şâhenşeh-i seyyâre-hadem**

Yenişehirli Avnî 38/30²

¹ Gürel, a.g.e., s. 211

² Turan, a.g.e., s. 553

Beytinde geçen *şâhenşeh-i seyyâre-hadem* terkinde görüldüğü gibi padişah güneş ve ay gibi gök cisimlerine benzetilmesinin yanında yardımcılarının bile ulaşamayacak yükseklikteki yıldızlar olması bakımından yüceltilmiştir.

O sultân-ı celîlü's-şân-ı **zıllu'llâh**-'unvân kim
Zemîn-i devleti heftüm felekle pes berâberdir
Yenişehirli Avnî 24/13¹

Beytinde görüldüğü gibi padişahın Tanrı'nın gölgesi olarak nitelendirilmesi anlayışı şairler arasında XIX. yüzyılda da devam etmiştir. *Hakan iltifat zıll-ı mevlâ* (Keçecizâde İzzet 16/2), *sâye-i Hakk* (Keçecizâde İzzet 10/16, 38/36), *sâye-i Mevlâ* (Keçecizâde İzzet 26/8), *zıll-ı Hakk* (Yenişehirli Avnî 24/44, Enderunlu Vâsıf 20/105), *zıll-ı Hüdâ* (Keçecizâde İzzet 12/5, 17/7; Yenişehirli Avnî 21/12, 21/13), *zıll-ı Hüdâ-yı kerim* (Keçecizâde İzzet 21/6), *zıll-ı İlâh* (Keçecizâde İzzet 12/6), *zıll-ı İlâhî* (Keçecizâde İzzet 37/47), *zıll-ı Yezdânî* (Enderunlu Vâsıf 18/3, Keçecizâde İzzet 19/29), *zıllullâh-ı 'âlem* (Enderunlu Vâsıf 14/97) terkinleri padişahın Tanrı'nın gölgesi olduğuna yönelik kullanımlardır.

Divan edebiyatında içinde birçok farklı çiçek ve ağacın bulunmasıyla bahçe önemli bir güzellik ve benzetme unsurudur. Sevgili bahçenin içinde bir servidir, yeri gelir sevgili bahçedeki açılmamış bir goncadır, boynunu bükmüş, aygın baygın bakan bir nergistir. *Çemen, gülzâr, bağçe, gülistân, bostân* gibi kelimelerle karşılanan bahçe çeşitli güzellik unsurlarını barındırmasıyla genelde sevgili ile birlikte anılsa da kasidelerde şairler, padişah memduhlarını överken bahçe ve bahçe ile alakalı unsurlara yer vermişlerdir. Genel itibarıyla bakıldığında saltanat veya devlet bahçe olarak görülmüştür. Padişah da bu bahçenin goncası, servisi, süsü ya da hükümdarıdır. Devletin bahçeye teşbih edilmesi elbette tesadüfi değildir. Bahçeler hem estetik ve güzelliğin hem de refah ve mutluluğun göstergesidir ve insanlarda genellikle olumlu duygular uyandırır. Bir devletin bayındır olması, halkının mutlu ve refah olması şüphesiz ki padişahın yegâne amacıdır. Bu amacı gerçekleştirmiş bir sultan övülmeye layıktır. Divan şairleri de kasidelerinde padişahların hükümdarlık vasıflarını överken bu hususa dikkat etmişler ve estetik bir söylemele dile getirmişlerdir:

Âşıkım vasf-ı hümayûnuna ez-cân u derûn

¹ a.g.e., s. 488

Sanki ben bülbül-i şeydâyım o **hâkân-ı gülzâr**
Keçecizâde İzzet 13/20¹

Beytinde yer alan *hâkân-ı gülzâr* terkinde görüldüğü gibi padişah gül bahçesinin hükümdarıdır.

Gülşen-i saltanâtın zîneti Sultan Mahmûd
Kim odur **revnâk-ı gül-deste-i Âl-i Osmân**
Keçecizâde İzzet 24/9²

Saltanat gül bahçesine benzetilmiştir. *Revnâk-ı gül-deste-i Âl-i Osmân* terkinde de görüleceği gibi gül bahçesinin süsü ise Osmanlının yüce padişahıdır.

Biner a'lâ kaside tarhını der-‘uhde etdirdim
Şeh-i gîfî-sitânım vâsfına hüsn ü beyân üzre
Keçecizâde İzzet 9/67³

Şair, padişahın yüce vasıflarını anlatmak için ona *şeh-i gîfî-sitân* diyerek bahçe unsurundan faydalanmakta ve ülkeyi de bahçeye benzeterek sultana bahçenin hükümdarı olarak seslenmektedir.

Padişahlar klasik şiirde birçok vasfı zikredilerek kendisine övgüde bulunmaktadır. Aşağıda yer alan beyitlerde de padişahın nükteci ve hoş sohbet oluşu, hünerli ve becerikli oluşu, şairliği, kıymet bilmesi ve hüner sahiplerini koruma altına alması dile getirilmiştir. Bu tür beyitlere klasik şiir geleneğinde sıklıkla karşılaşılmaktadır:

Nükte-fermân ü kadir-dân ü hüner-mend-i kemâl
Gelmedi dehre dahı böyle şeh-i nâdire-dân
Enderunlu Vâsıf 16/34⁴
Nizâm-ı dîn ü devlet mâye-i terkîb-i emniyet
Vekîl-i hazret-i şâh-ı risâlet zıll-ı yezdânî
Enderunlu Vâsıf 18/3⁵

Tamamı övgü kalıbı olan yukarıdaki beyitte padişahın birden çok vasfı övgülü biçimde dile getirilmiştir. Padişah *nizâm-ı dîn ü devlet* din ve devletin düzenini sağlayan; *mâye-i terkîb-i emniyet* emniyet düzeninin kaynağı; *vekîl-i hazret-i şâh-ı risâlet* peygamberler şahının vekili ve son olarak da Tanrı'nın gölgesi, onun gücünün dünya üzerindeki yansıması olarak anlatılmaktadır.

¹ Ceylan, Yılmaz, a.g.e., s. 102

² a.g.e., s. 125

³ a.g.e., s. 91

⁴ Gürel, a.g.e., s. 228

⁵ a.g.e., s. 233

Bir tür uhrevi yardımcı yahut hizmetçi olan *hüddâm*¹ aşağıda yer alan beyitte padişahın yardımcısı olarak görülmektedir. Peygamberi hoşnut eden padişahın yardımcısı olan hüddam da elbette ki iyi niyetli melek hüddam olacaktır. Dolayısıyla burada övgü hem padişaha hem de çevresinde yer alan yardımcılara yapılmaktadır.

Şüphe yok Hazret-i Peygamberi hoşnûd ettün
Radiya'llâh zi-tü ey **şâh-ı melâ'ik-hüddâm**
Yenişehirli Avnî 22/43²

XIX. yüzyıl her açıdan Osmanlı için değişim yüzyılı olmuştur. Bu değişim beraberinde düalizmi de getirmiştir. Batı edebiyatının etkisi altında olan Tanzimat Edebiyatıyla birlikte devam eden Klasik Türk Edebiyatı da dönem ruhunu yansıtmaktadır. Bu asırda adalet, hürriyet, eşitlik gibi kavramlar Tanzimat edebiyatında çoğunlukla işlenmeye devam ederken Divan edebiyatında da bu gibi kavramların görülmeye başladığına şahit oluyoruz:

Teceddüd-bahş-ı devlet tâze-sâz-ı 'ömr-i **milliyyet**
Nigehbân-ı şeri'at mahz-ı ma'nâ-yı Müselmânî
Yenişehirli Avnî 23/21³

Görülebildiği üzere *teceddüd* kavramı padişahın övülecek bir vasfı olarak görülmüş ve devlete yenilik bahşetmesi üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde Tanzimat şiirinde görmeye alışkın olduğumuz hürriyet, adalet gibi kavramlardan olan *milliyet* de kasidelerin methiye bölümlerinde bir övgü kalıbı olarak yer almaktadır.

Vatan-perver ra'iyyet-dôst **hürriyet-dih-i 'âlem**
Muhibb-i dîn ü devlet hâmî-i şer'-i Peyem-berdür
Yenişehirli Avnî 24/16⁴

Beytinde de yukarıda söylenenlere paralellik teşkil edecek şekilde vatanperverlik ve hürriyet kavramları padişahın övülecek vasıfları içinde sayılmıştır. Padişah din ve devletin sevgilisi, peygamber şariatının koruyucusu olmasının yanında dostça ülkesini yöneten bir vatanperver ve âlemin hürriyet köyüdür. Klasik övgü terkiplerinin yanında bu tarz terkiplerin olması devrin ve zihniyetinin bir getirisi ve bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

¹ Hüddâm: Bazı üfürükçülerin güya tâ'ife-i cinden celb ve istihdâm eylemekte olduklarını iddia eyledikleri cin hizmetçisi. İbrahim Cûdî Efendi, Lûgat-ı Cûdî, Ank., 2006, s. 181

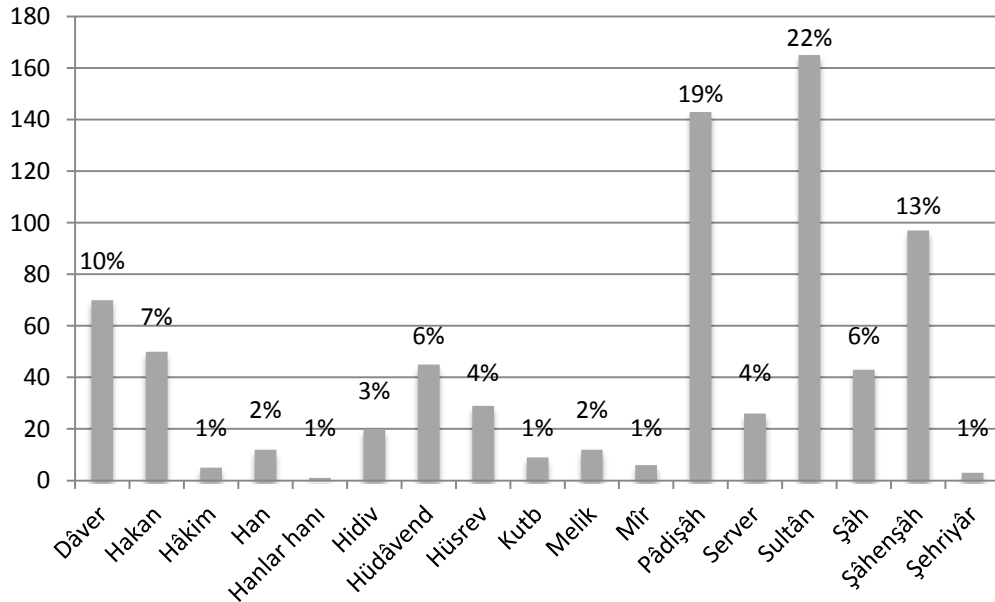
² Turan, a.g.e., s. 478

³ a.g.e., s. 483

⁴ a.g.e., s. 488

XIV-XIX. yüzyıllar arasını kapsayan çalışmamızda şairlerin padişah memduhlarının hükümdarlık vasıflarını överken birtakım farklılık ve ortak noktaları tespit ettik. Yüzyıllara göre yaptığımız incelemede beyitlerden de örnekler sunarak hükümdarlık vasfının her yüzyıl şairlerince o yüzyılın edebi geleneği içinde hangi terkiplerle dile getirildiğini inceleyerek her yüzyılın övgü kalıbı portresini çıkarmaya çalıştık. Yüzyıllar açısından hükümdarlık vasfını ifade eden terkipler arasında benzerlikler olduğu gibi belirgin ayrışmalar da tespit edilmiştir.

Çalışma evrenimize dâhil edilen yüzyıllar göz önüne alındığında şairlerin hükümdarlık vasfını övmek için kullandıkları terkiplerde padişah unvanlarının büyük kısmının ortak olduğu görülmektedir. XIV. yüzyılda *melîk, mîr, server, sultan, şâh, han, dâver, şehriyâr, kutb* olarak nitelendirilen padişahlar bu unvanlara XV. yüzyılda *hüsrev, şâhenşâh, hakan*; XVI. yüzyılda *hâkim, hüdâvend, hanlar hanı* ve XVII. yüzyılda *hünkâr* eklenmesiyle geniş bir çeşitlilik sağlanmıştır. Araştırmamız kapsamında XVIII ve XIX. yüzyıllarda bu unvanlara yeni eklemeler yapılmadığı görülmüştür.

Şekil 7: XIV-XIX. Yüzyıllar Arasında Kasidelerde Hükümdar İçin Kullanılan Unvanlar

Şairlerin padişah memduhlarının hükümdarlık vasıflarını övmekte en çok kullandıkları unvanların sultân, pâdişâh, şâhenşâh olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihi ve mitolojik karakter ve unsurların yüzyıllara göre hükümdarlık vasfını ifade etmede estetik söyleyişe önem verildiği görülmektedir.

Cem (Ahmedî 68/9), *Cem-efser* (Atâyî 21/29), *Cem-i Cemşîd-meniş* (Hâletî 14/22), *Cem-i devrân* (Cevrî 16/25, Nefî 50/15), *Cem-i vâlâ-nijad-ı devrân* (Neşâtî 8/19), *Cemşîd-fer* (Hayâlî 12/23), *Cemşîd-i Keykubâd-serîr* (Hâletî 17/12), *Cemşîd-i zemân* (Nefî 23/10), *Cem ü Dârâ haşmet* (Enderunlu Vâsîf 17/38), *şâhenşeh-i Cem-kevkebe-i devr-i zamân* (Nefî 9/24), *şâhenşeh-i Cem-mesned* (Cevrî 11/35), *şâhenşeh-i Cem-pâye* (Nefî 23/2), *şeh-i Cem nihâd* (Hayâlî 7/11), *şeh-i Cem-câh-ı devrân* (Nefî 34/21), *şeh-i Cem-iktidâr* (Ahmed Paşa 12/52) terkipleriyle padişahlar Cem'e, *Dârâ-yı Kârûn-ihtisâb* (Atâyî 2/21), *Dârâ-yı mihr-i kevkebe* (Şeyh Gâlib 12/8) ile Dârâ'ya, *şâh-ı Ferîdûn* (Keçecizâde İzzet 27/18), *Şehenşâh-ı Ferîdûn-efser* (Nedîm 5/40) ile Feridun'a, *Hurşîd-i cihân-tâb* (Bâkî 13/10), *Hurşîd-i cihân-tenvîr* (Enderunlu Vâsîf 22/12), *Hurşîd-i meh-rikâb* (Necatî 6/28), *Hurşîd-i nûrânî âlem* (Şeyh Gâlib 19/21), *Hurşîd-i zemîn* (Nefî 23/10) terkipleriyle Hurşîd'e, *Hüsrev* (Nefî 5/28; Keçecizâde İzzet 9/26; Ahmedî 28/9; Leylâ Hanım 1/15; Mihrî Hatun 9/11), *Hüsrev Mehdî-i sâhib-zamân* (Şeyh Gâlib 17/12), *Hüsrev-i âfâk* (Necatî 3/16, 9/19), *Hüsrev-i âlem* (Nâilî-i Kadîm 35/11), *Hüsrev-i bî-hemtâ* (Fuzûlî 38/12), *Hüsrev-i Cem-kevkebe-i memleket-ârâ* (Nefî 10/40), *Hüsrev-i Cem-rütbe* (Neşâtî 12/22), *Hüsrev-i cihân* (Yenişehirli Avnî 21/10), *Hüsrev-i Dârâb-derbân* (Yenişehirli Avnî 24/17), *Hüsrev-i dehr* (Cevrî 10/8), *Hüsrev-i devr-i zamân* (Enderunlu Vâsîf 16/35), *Hüsrev-i devrân* (Hâletî 13/5), *Hüsrev-i eflâk-ı hıyâm* (Cevrî 6/37), *Hüsrev-i gerdûn-serîr* (Cevrî 11/35), *Hüsrev-i hakan* (Mihrî Hatun 15/24), *Hüsrev-i hâver-sitân* (Cevrî 50/11), *Hüsrev-i hurşîd-âlem* (Neşâtî 9/13), *Hüsrev-i İran* (Ahmedî 37/5), *Hüsrev-i memâlik* (Ahmedî 68/1), *Hüsrev-i mülk-ârâ* (Keçecizâde İzzet 44/40), *Hüsrev-i mülk-i cihân* (Cevrî 5/19), *Hüsrev-i mülk-i hâver* (Atâyî 19/67), *Hüsrev-i Rûm* (Hayâlî 20/15, 13/8), *Hüsrev-i Rûm-ı Arap* (Hayâlî 8/14), *Hüsrev-i rûşen dil ü Feridûn-fer* (Hayâlî 3/2), *Hüsrev-i rûy-ı zemîn* (Keçecizâde İzzet 33/7; Necatî 20/32; Ahmed Paşa 19/40) *Hüsrev-i rûy-ı zemîn hazret-i sultân* (Nedîm 19/21), *Hüsrev-i sâhib-kırân-ı maşrik ü magrib* (Cevrî 11/8), *Hüsrev-i seyyâre haşem* (Enderunlu Vâsîf 17/37), *Hüsrev-i sultân-nişân* (Ahmed Paşa 26/9), *Hüsrev-i zemân* (Mihrî Hatun 14/16), *Hüsrev ü Cem çâker* (Hayâlî 23/20), *Hüsrevâ* (Nefî 3/29, 6/32, 16/28, 17/70, 20/22, 22/23, 26/37; Neşâtî 9/27,

8/34; Ahmed Paşa 16/34, 27/24, 15/37; Bâkî 7/27, 9/20; Necâtî 11/35, 9/25; Hayâlî 5/18, 12/19, 13/14, 15/18, 17/12; Leylâ Hanım 1/2; Yenişehirli Avnî 22/38; Mihrî Hatun 13/12; Enderunlu Vâsıf 14/96, 15/44) söyleyiş kalıplarıyla Hüsrev'e,

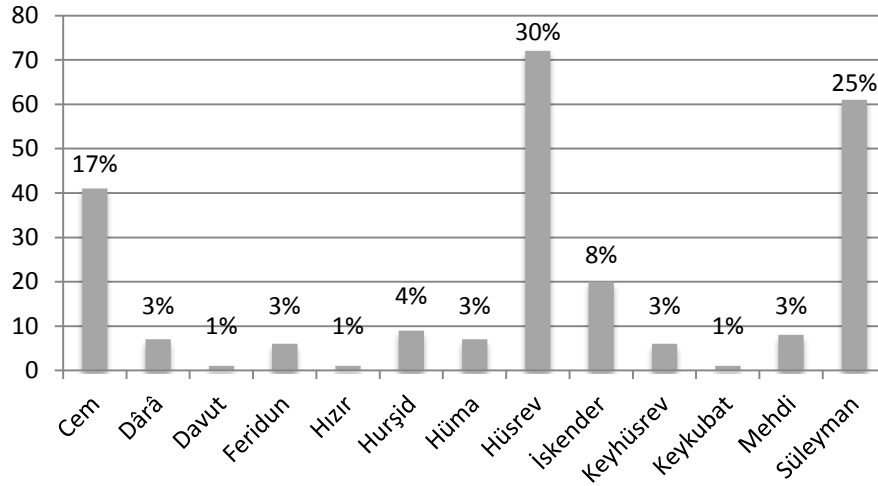
İskender (Ahmedî 46/19), *İskender-cenâb* (Atâyî 2/20), *İskender-i devr-i zamâne* (Hâletî 1/31), *İskender-i sâni* (Keçecizâde İzzet 19/19; Taşlıcalı Yahyâ 16/17; Bâkî 14/5; Nefî 6/17, 11/14; Nedîm 11/31), *İskender-i zamân* (Cevrî 7/3; Bâkî 1/14), *Sikender* (Bâkî 14/33; Nefî 5/27), *Sikender-i âlem* (Nâilî-i Kadîm 10/22), *Sikender-i devr-i zemâne* (Atâyî 21/70), *Sikender-i sâni* (Taşlıcalı Yahyâ 9/42), *Şâhenşâh-ı İskender-serîr* (Cevrî 12/14) terkipleriyle İskender'e,

Keyhüsrev (Şeyh Gâlib 19/22), *Keyhüsrev-i gîtî-neverdân* (Keçecizâde İzzet 9/44), *Keyhüsrev-i sâni* (Bâkî 14/32), *Keyhüsrev-i vâlâ-güher-i devr-i zamân* (Neşâtî 12/9), *Şâh-ı Keyhüsrev* (Atâyî 2/54), *Şâhenşâh-ı Keyhüsrev-nazîr* (Cevrî 12/15) kullanımlarıyla Keyhüsrev'e,

Mehdî-i bî-irtiyâb-ı rûzgâr (Nefî 16/19), *Mehdî-i devr* (Taşlıcalı Yahyâ 7/16), *Mehdî-i devr-i âlem* (Taşlıcalı Yahyâ 14/20), *Mehdî-i devr-i zamân* (Ahmed Paşa 23/27; Nefî 17/54), *Mehdî-i Îsâ-dem* (Nefî 19/20), *Mehdî-i sâhib-zamân* (Şeyh Gâlib 13/18) terkipleriyle Mehdi'ye,

Süleymân (Ahmedî 68/14; Ahmed Paşa 20/23, 24/15; Usûlî 4/25, Nefî 5/27), *Süleymân mülküne mâlik* (Hayâlî 21/10), *Süleymân-ı ins u cân* (Cevrî 7/40; Hayâlî 6/13; Mesîhî 2/20), *Süleymân-ı ins u cin* (Hayâlî 1/21, 7/13), *Süleymân-ı rûzigâr* (Hâletî 3/2; Taşlıcalı Yahyâ 10/19), *Süleymân-ı şark-ı garb* (Hayâlî 9/8), *Süleymân-ı ümem* (Taşlıcalı Yahyâ 14/23), *Süleyman-ı zamân* (Keçecizâde İzzet 11/4, 12/13, 24/1, 32/23, 39/20; Cevrî 6/39, 9/11, 11/11, 19/34; Enderunlu Vâsıf 14/95, 17/51; Taşlıcalı Yahyâ 7/16, 3/43; Nazmî 11/53; Hâletî 12/1, 15/8; Atâyî 20/42; Nefî 44/45; Nâilî-i Kadîm 19/2; Yenişehirli Avnî 23/23, 38/51; Fuzûlî 24/22; Ahmedî 6/28, 30/14, 66/17, 72/24), *Şâh-ı Süleymân* (Nazmî 11/51), *Şâh-ı Süleymân-ı Acem* (Hayâlî 8/14), *Şâh-ı Süleyman-pâye* (Keçecizâde İzzet 44/18), *Şâh-ı Süleymân-te'yîd* (Atâyî 19/1) ifadeleriyle Süleyman peygambere

Hümâ-yı saltanat (Keçecizâde İzzet 10/6, Taşlıcalı Yahyâ 2/19), *hümâ-yı saltanâtın şîr-i kûh temkini* (Keçecizâde İzzet 10/18), *hümâyûn-fer* (Nefî 17/60) terkibleriyle de mitolojik bir kuş olan hümaya benzetilmişlerdir.

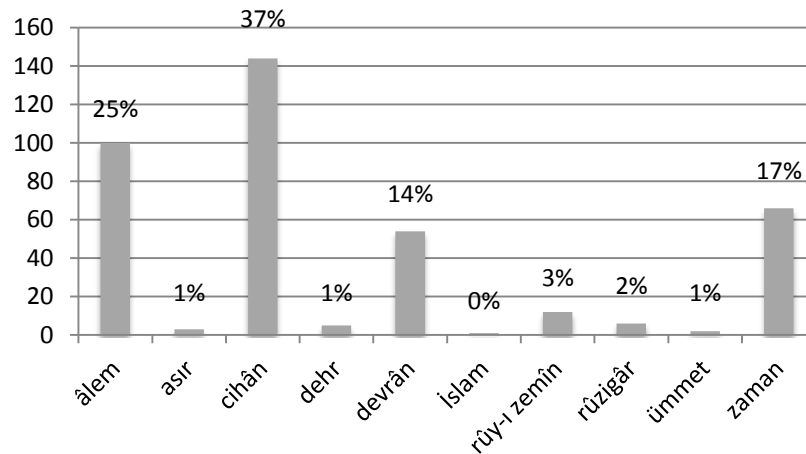
Şekil 8: XIV-XIX. Yüzyıl Kasidelerinde Padişahın Hükümdarlık Vasfını İfade Etmede Kullanılan Tarihi-Mitolojik Unsurlar

Grafikte de görüldüğü gibi şairler padişah memduhlarının hükümdarlık vasıflarını överken onları en çok Hüsrev'e benzetmişlerdir. Fars şiirinin meşhur mesnevisi Hüsrev ü Şirin'in baş kahramanı Hüsrev'in bu kadar yoğun biçimde kullanılması Hüsrev'in aynı zamanda padişah anlamına gelmesinden kaynaklanmaktadır. Hüsrev dışında padişahlar en fazla Süleyman Peygamber ve Cem'e benzetilmişlerdir.

Cenâb-ı Hüdâ zıllı (Şeyh Gâlib 13/41), *mir'ât-ı Hudâ* (Nefî 23/16), *sâye-i envâr-ı Kirdigâr* (Taşlıcalı Yahyâ 10/18), *sâye-i Hakk* (Keçecizâde İzzet 10/16, 38/36; Cevrî 12/24; Hayâlî 23/26; Osmanzâde Tâ'ib 12/18), *sâye-i Hüdâ-yı Gayûr* (Nâbî 7/34), *sâye-i Mevlâ* (Keçecizâde İzzet 26/8), *sâye-i Perverdigâr* (Mihri Hatun 9/17; Mihri Hatun 10/10; Fuzûlî 11/68), *sâye-i Yezdân* (Ahmed Paşa 32/11), *zıll-ı Hakk* (Cevrî 4/44; Ahmed Paşa 19/15, 20/104, 32/11, 34/10; Nâilî-i Kadîm 9/14; Yenişehirli Avnî 24/44; Enderunlu Vâsıf 20/105; Neşâtî 8/23; Taşlıcalı Yahyâ 2/21), *zıll-ı Hâlık-ı 'âlem* (Hâletî 4/8), *zıll-ı Hüdâ* (Keçecizâde İzzet 12/5, 17/7; Cevrî 4/18; Nefî 17/54; Ahmedî 30/23; Taşlıcalı Yahyâ 7/15, 12/16; Hâletî 1/4; Yenişehirli Avnî 21/12, 21/13), *zıll-ı Hüdâ-yı kerim* (Keçecizâde İzzet 21/6), *zıll-ı Hüdâ-yı müte'âl*

(Taşlıcalı Yahyâ 14/23), *zıll-ı Hüdâ-yi cemil-i celle celâl* (Ahmed Paşa 22/4), *zıll-ı İlâh* (Keçecizâde İzzet 12/6; Mesîhî 2/20), *zıll-ı ilâhî* (Keçecizâde İzzet 37/47, Şeyh Gâlib 17/4), *zıll-ı Rahmân* (Ahmedî 29/19; Hayâlî 21/8; Taşlıcalı Yahyâ 16/45), *zıll-ı Yezdân* (Bâkî 5/36; Ahmed Paşa 23/27; Taşlıcalı Yahyâ 4/30; Hayâlî 5/15; Hâletî 1/41), *zıll-ı Yezdânî* (Enderunlu Vâsîf 18/3; Keçecizâde İzzet 19/29; Taşlıcalı Yahyâ 9/26; Lebîb-29/41), *zıllullâh-ı âlem* (Enderunlu Vâsîf 14/97). Padişahın hükümdarlık vasfını ifade ederken onu Tanrı'nın gölgesine benzetme XIV-XIX. yüzyılların tamamında yer almaktadır. Yukarıda yer alan terkipler şairlerin en çok kullanmayı tercih ettiği yapılar olarak tespit edilmiştir.

Padişahların cihana ve âleme hükmeder nitelikte gösterilerek hükümdarlık vasfının övülmesi XIV. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir:

Şekil 9: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Padişahların Hakimiyetlerinin Büyüklüğünü Methetmek İçin Oluşturulan İfade ve Söyleyiş Kalıpları

Grafikte de görüldüğü gibi şairler padişahların daha çok cihan hakimiyetine vurgu yapmışlardır. Padişahın gücü ve nüfuzunun tüm dünyayı yönetmeye yettiğini ifade etmeye çalışan şairler onun bu hakimiyetini vurgulamak için sadece *cihan* kelimesini kullanmamış az da olsa *dehr*, *rûy-ı zemîn* kelimelerini kullanarak farklı söyleyiş kalıpları oluşturmuşlardır. Ayrıca zaman ifade eden *zamân*, *devrân*, *asır* ve *rûzigâr* kelimeleriyle kurulan terkiplerle de padişah kendi zamanının ya da asrının en kudretli hükümdarı sayılmış ve cihan hakimiyeti zaman ifade eden kavramlarla birlikte vurgulanmıştır.

Cihan hakimiyeti yanında padişahın gücü ve kudreti bazı terkiplerde cihan ile sınırlandırılmayıp tüm kâinatı kapsar şekilde ifade edilmiş ve padişah tüm âlemin padişahı olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı'nın en kudretli olduğu zamanlardan dağılma dönemine kadar padişahlar fiili olmasa da manevi açıdan şairler tarafından tüm âlemin hükümdarı olarak nitelendirilmişlerdir.

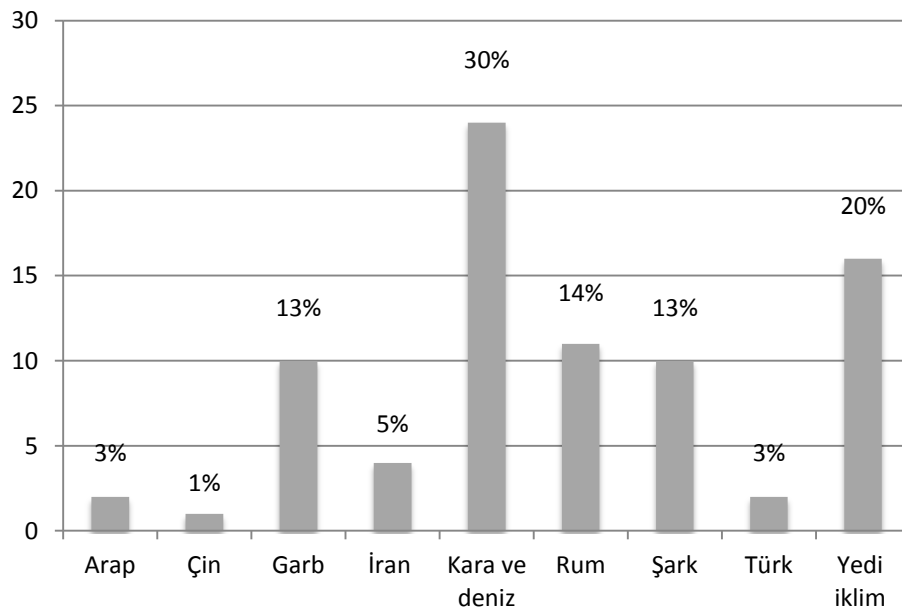
XVI. yüzyıldan Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonrası halifeliğin Osmanlı sultanlarına geçmesi padişahların maddi iktidar yanında manevi iktidar ve nüfuz sahibi olmalarını da sağlamıştır. Dolayısıyla kasidelerde padişahların manevi liderliğine vurgu yapmayı da ihmal etmemişlerdir. Padişahların halifelik vasıflarının övüldüğü terkipler çalışmamızın ileriki bölümlerinde ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Osmanlı'nın gelişme seyrine paralel olarak XIV. yüzyıldan başlayarak padişahları cihana hükmeder nitelikte gösterme anlayışı XVII. yüzyıla kadar artarak devam etmiş ve bu yüzyılda zirveye ulaşmıştır.

Şairler cihan, âlem gibi çok geniş hakimiyet alanlarının yanında *fahr-ı Rûm* (Hayâlî 23/28), *hâkân-ı Rûm* (Nâilî-i Kadîm 10/15), *hazret-i pâdişâh-ı heft-iklim* (Enderunlu Vâsıf 25/41; Koca Râgıp Paşa 1/1), *heft-kişver-i bî-nazîr* (Mihri Hatun 8/19), *hüsrev-i İran* (Ahmedî 37/5), *hüsrev-i Rûm-ı Arap* (Hayâlî 8/14), *pâdişâh-ı bahr u berr* (Ahmedî 33/39; Fuzûlî 10/19; Cevrî 50/2; Mesîhî 5/10; Atâyî 2/22; Nefî 16/18; Taşlıcalı Yahyâ 8/11, 11/13), *pâdişâh-ı maşrık u mağrib* (Nefî 11/14), *pâdişâh-ı Rûm u Şâm* (Taşlıcalı Yahyâ 2/20), *padişâh-ı şark u garb u ins ü cinn ü vahş ü tayr* (Ahmedî 29/9), *Türk ü Çin'in hakanı* (Hayâlî 18/13), *vâris-i memleket-i heft-iklîm* (Nefî 26/19) gibi terkiplerde padişahların hakimiyet alanlarını dünyanın belli coğrafyalarıyla sınırlandırdıkları kullanımları da benimsemişlerdir. Padişahları yedi iklimin hükümdarı, kara ve denizlerin hükümdarı olarak görmenin yanısıra Rum, Arap, Şam, İran, Çin gibi coğrafyaların hükümdarı olarak da nitelendirmişlerdir.

Padişahların kara ve denizlerin hükümdarı olarak nitelendirilmesinin özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu durum Osmanlı'nın XVI. yüzyıldan itibaren denizlerde sağladığı üstünlüğün klasik şiirimize yansması ile ilgili bulunmaktadır. Ayrıca bu durum Klasik Türk Edebiyatı'nın toplumsal

yaşamdan kopuk, kendi içine kapanık bir edebiyat olmadığının da göstergelerinden biridir.

Şairler padişah memduhlarını yedi iklimin hükümdarı olarak nitelendirirken Osmanlı'nın hakimiyet alanının genişleyerek üç kıta ve yedi denize yayılmasının tesiri olduğu devrin anlayışıyla da bütünlük göstermektedir. Çünkü bu duruma yönelik söyleyiş kalıplarıyla Osmanlı'nın beylikten devlet sistemine geçtiği XIV. yüzyıldan itibaren karşılaşılmamaktadır.

Şekil 10: XIV-XIX. Yüzyıl Kasideleindeki Övgü Kalıplarına Göre Padişahların Hakimiyet Alanları

Terkiblerde padişahların Acem, Rum, Arap, Türk ve Çin hükümdarı olarak nitelendirilmesi öne çıkmaktadır. Bu tarz kullanım formları o dönem Osmanlı'nın hakimiyet alanını göstermesi bakımından önemlidir. Acem, Rum, Arap ve Türk coğrafyaları zaten Osmanlı'nın hüküm sürdüğü sahalardır. Padişahın Çin padişahı olarak nitelendirilmesi ise bu terkinin kullanıldığı XVI. yüzyılda Osmanlı'nın Hint deniz seferlerini gerçekleştirdiği dönemle örtüşmektedir.

Padişahların hakimiyetlerinin yanısıra koruyucu vasıfları da inceleme evrenimize dâhil olan tüm yüzyıllarda övgü unsuru olarak şairler tarafından kullanılmıştır. *Penâh-i cihân* (Ahmed Paşa 22/20), *Dâver-i âlem-penâh* (Cevrî 50/12), *penâh-ı milk-i Süleymân* (Ahmedî 65/41), *penâh-ı millet* (Ahmedî 26/34,

28/10), *penâh-ı mülk ü milel* (Nefî 29/65), *penâh-ı mülk ü millet* (Bâkî 4/1), *penâh-ı saltanât* (Cevrî 11/10), *melâz ü melce-i şâhenşâhân-ı heft-iklîm* (Nâbî 7/37), *melce'-i memâlik* (Ahmedî 53/21), *mültecâ-yı ins ü cân* (Mesîhî 5/9), *hırz-ı cân-ı saltanat* (Nedîm 5/12), *emn-kenef* (Atâyî 19/24)... terkipleri görüldüğü gibi padişah devlet ve milletin, insan ve cinler âleminin ve hatta yeryüzündeki diğer hükümdarların sığınma yeri olarak nitelendirilerek koruyuculuk vasfı sanatlı söylemlerle ön plana çıkarılmaktadır.

Hükümdarlık alâmetlerinden olan taht, tac ve saltanat kavramlarına vurgu yapma XIV- XIX. yüzyılların tamamında karşılaştığımız bir durumdur. *Tac*, *taht* ve *saltanat* hükümdarlık alâmetlerinin en yoğun terkiplerle işlendiği asır XVII. yüzyıldır.

Padişahların diğer tüm hükümdarlardan üstün tutularak onların lideri, sultanı sayılması şairlerin padişahın hükümdarlık vasıflarını övme şekillerinden biridir. Genellikle şahlar şahı anlamına gelen *şâhenşâh* kelimesi ve onun farklı söyleyiş biçimleri olan *şehenşâh*, *şehenşeh*, *şâhenşeh* ile kurulan *şehinşâh-ı zamân* (Mihri Hatun 12/10), *şehenşâh-ı kader-kevkebe-i heft iklim* (Neşâtî 9/27), *şehinşâh-ı âlem-ârâ* (Cevrî 10/9), *şehinşâh-ı felek-mesned* (Cevrî 5/17), *şehenşâh-ı Ferîdûn-efser* (Nedîm 5/40) gibi terkiplerine ek olarak çok az olmak üzere *sultân-ı selâtîn* (Taşlıcalı Yahyâ 14/23), *server-i selâtîn* (Ahmedî 53/21), *Hüsrev-i hakan* (Mihri Hatun 15/24) terkipleriyle de padişahın diğer liderlerden üstün olması estetik biçimde ifade edilmiştir. XIV. yüzyıl padişahın diğer hükümdarların lideri olması vasfının en az işlendiği yüzyıldır. Padişahın bu yolla övülmesi Klasik şiirin nitelik ve nicelik bakımından en verimli dönemi olan XVII. yüzyıla kadar giderek artmış, yine aynı yüzyılda zirveye ulaşmıştır.

Padişahların güneş, ay, yıldızlar gibi gök cisimlerine benzetilmesi ve gökyüzüyle ilgili terkipler içinde kullanılarak hükümdarlık vasfının yüceliğinin vurgulanması araştırma evrenimizdeki tüm yüzyıllarda görülen ortak bir özellik olarak değerlendirilmiştir.

Birçok terkipler arasında seçtiğimiz *âfitâb-ı bahr u berr* (Nefî 14/20), *âfitâb-ı maşrık-ı dünyâ vü dîn* (Keçecizâde İzzet 15/5), *âfitâb-ı rûzigâr* (Nefî 16/20),

âsumân-ı devletin hûrşîd-i kudsî-pertevi (Nefî 14/21), *âfitâb-ı 'âlem-ârâ* (Neşâtî 10/4), *hurşîd-i meh-rikâb* (Necâtî 6/28), *hurşîd-i zemîn* (Nefî 23/10), *Hüsrev-i hurşîd- alem* (Neşâtî 9/13), *mihr-i dırahşân* (Şeyh Gâlib 22/14), *neyyir-i a'zâm* (Nâbî 7/34), *şâh-ı hurşîd-'âlem* (Cevrî 6/37), *şems-i hüdâ* (Taşlıcalı Yahyâ 7/15, 12/16)... terkiplerinde görüldüğü gibi padişah güneşe benzetilmiş ve şairler güneş yerine genellikle saltanatla birlikte kullanılan *âfitâb*, *şems*, *hurşîd*, *mihr*, *neyyîr* gibi farklı kelimelerle estetik bir söyleyiş yakalamışlardır.

Hidâyet çarhının mâhı (Hayâlî 21/9), *mâh-ı kevâkib-leşker* (Osman Nevres 5/22), *mâh-ı memâlik-i ârâ* (Nefî 17/57), *mâh-ı mülk-ârâ-yı devlet* (Nefî 6/16), *mâh-ı nücüm-kevkebe* (Necâtî 8/18), *mâh-ı burc-ı saltanât* (Keçecizâde İzzet 15/13), *mâh-ı şâm-ı saltanat* (Enderunlu Vâsîf 14/68), *sipihriin mâh-ı hurşîd-efseri* (Enderunlu Vâsîf 14/1) gibi terkipler ile padişahın aya benzetilerek yıldız ihtişamlı ay, saltanat göğünün ayı, güneş taçlı ay olarak nitelendirilmesi söz konusudur.

Pâdişeh-i ahterân (Bağdatlı Rûhî-11/44), *rûşen-ahter* (Cevrî 12/20), *şehenşâh-ı süreyyâ-alem-i heft-iklîm* (Nefî 7/46), *şâh-ı encüm* (Bâkî 4/17), *şâh-ı nücüm-kevkebe* (Necâtî 6/28) terkipleriyle de padişahın şairler tarafından parlak yıldız, yedi iklimin Süreyya¹ bayraklı şahlar şahı, yıldızların hükümdarı olarak nitelendirilerek yıldız unsurundan memduhun övgüsünde yararlanıldığı görülmektedir.

Şairler padişah memduhlarının hükümdarlık vasıflarını överken gökyüzü unsurundan da yararlanmışlar, *felek*, *gerdûn*, *âsumân* kelimeleriyle estetik değeri yüksek terkipler oluşturmuşlardır: *Âsumân iklimine sultan* (Ahmed Paşa 19/20), *âsumân mertebe* (Cevrî 6/12), *dâver-i gerdun-haşem* (Enderunlu Vâsîf 14/16), *dâver-i gerdun-kadrâ* (Enderunlu Vâsîf 15/44), *felek mısırında sultân* (Ahmed Paşa 19/6), *felek-kevkebe* (Nâbî 8/23), *sipihri celâlet ü şân* (Cevrî 10/9). Padişah XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla bütün yüzyıllarda gökyüzü ülkesine sultan, gökyüzü mertebeli, gökyüzü haşmetli ve ihtişamlı, yücelik ve şan göğü, gökyüzü kudretlidir.

¹ Pervin ya da ülker adıyla da bilinen Kuzey yarım kürede toplam yedi yıldızdan oluşan takım yıldız kümesine verilen isimdir. Şekil itibarıyla gerdanlığa benzetildiği için gökbilimde İkd-ı Süreyya adıyla da anılır. (Gencay Zavotçu, Divan Edebiyatı Kişiler ve Kişilikler Sözlüğü, Ank., 2006, s. 490)

Gökyüzü unsurlarının padişahın hükümdarlık vasfını ifade etmede terkipler içinde kullanılması XVII. yüzyılda yoğunlaşmaktadır. Bu tip terkiplere klasik şiirin henüz olgunluğa erişmediği ve nitelik-nicelik açısından henüz fazla eserin olmadığı XIV. yüzyılda diğer asırlara nazaran daha az rastlanmaktadır. Gökyüzü unsurları içinde güneşin, ay, yıldızlar ve gökyüzünden çok daha yoğun biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yıldızların sayıca fazla olması şairler tarafından padişah övgüsünde pek tercih edilen bir durum olarak öne çıkmamaktadır. Ancak ay ve güneş gökyüzünde tek olmasına rağmen güneşin kullanımı ayın kullanımından çok daha fazladır.

Monarşinin hakim olduğu Osmanlı’da padişah devletle eşdeğerdir. Giderek merkezileşen devlet yapısı ile Osmanlı’da I. Murat dönemine kadar kabul edilen anlayışa göre devlet hanedânın ortak malıyken I. Murat’dan sonra bu anlayış değişerek “Ülke padişah ve oğullarının ortak malıdır.” olmuştur. Fatih Kânunnâmesi’ne göre ise devlet padişahın malıdır. Güneş nasıl dünyadaki yaşamın devamlılığı için hayati öneme sahipse ve gökyüzündeki en ihtişamlı unsur ise, monarşik yapıda Tanrı tarafından kendisine bahşedilen hükümdarlığı ile Tanrı’nın yeryüzündeki yansıması olan padişah da devleti için o derece hayatidir. Ülkesinde herkesten üstün olan ve kimsenin kendisine eşit yahut denk olmadığı padişahların güneşe benzetilmesinin altında yatan etken olabileceği kanaatindeyiz.

XIV-XIX. yüzyıllarda yazılan kasidelerde padişahların hükümdarlık vasıfları methedilirken saygı göstergesi olarak kullanılan *hazret*, *cenâb* gibi ifadelere terkiplerde yer verilerek padişaha olan saygı, sevgi ve bağlılıklar vurgulanmıştır:

Hazret-i hakan-ı a'zam (Mihrî Hatun 12/1), *hazret-i hân* (Necâtî 26/1), *hazret-i sultân* (Ahmed Paşa 34/9, 32/4; Bâkî 13/9), *cenâb-ı hazret* (Taşlıcalı Yahyâ 4/24; Bâkî 9/20), *cenâb-ı hazret-i hân* (Hâletî 9/8), *cenâb-ı hazret-i Hân Ahmed* (Hâletî 13/6), *cenâb-ı hazret-i sultân* (Cevrî 7/10, 12/16; Nâbî 7/38, Hâletî 1/26), *cenâb-ı hazret-i sultân Mehemed ibni Murâd* (Hâletî 4/9), *cenâb-ı hazret-i sultân Murâd-ı âlem-ârâ* (Nefî 20/10), *hazret-i Dâvûd'ı zamân* (Hâletî 14/8), *hazret-i Hân Ahmed* (Hâletî 12/8, 14/22), *hazret-i hünkâr* (Nâbî 10/16; Nâilî-i Kadîm 35/12), *hazret-i sultân* (Atâyî 2/24; Fehîm-i Kadîm 5/31), *hazret-i Sultân Murâd* (Atâyî 2/66; Nefî

25/17), *hazret-i zıll-ı Yezdân* (Hâletî 14/21), *hazret-i şâhenşâh* (Nâbî 19/9; Nâilî-i Kadîm 9/11), *hazret-i sultân-ı cihân* (Hâletî 24/10), *hazret-i şâh-ı cihân* (Hâletî 11/33, 15/12; Atâyî 21/66), *cenâb-ı hazret-i sultân* (Nedîm 16/12), *Hüsrev-i rûy-ı zemin hazret-i sultân* (Nedîm 19/21), *hazret-i pâdişâh-ı heft-iklîm* (Koca Râgıp Paşa 1/1; Enderunlu Vâsıf 25/41) terkiplerinde görüldüğü gibi *hazret* kelimesi;

Cenâb-ı hazret (Yahyâ-4/24; Bâkî-9/20), *cenâb-ı şeh* (Bâkî 5/8), *şah-ı Cem cenâb* (Hayâlî 20/20), *cenâb-ı hazret-i hân* (Hâletî 9/8), *cenâb-ı hazret-i Hân Ahmed* (Hâletî 13/6), *cenâb-ı hazret-i sultân* (Cevrî 7/10, 12/16; Nâbî 7/38; Hâletî 1/26), *cenâb-ı hazret-i Sultân Murâd-ı âlem-ârâ* (Nefî 20/10), *hüceste-zılâl cenâb-ı Rabb-i 'ibâd* (Atâyî 21/69), *İskender-cenâb* (Atâyî 2/20), *şeh-i 'âlî-cenâb-ı Cem-câh* (Nefî 29/32), *yegâne pâdişeh-i Cem-cenâb-ı zî-şân* (Neşâtî 11/14), *cenâb-ı Hüdâ zıllı* (Şeyh Gâlib 13/41), *cenâb-ı şehriyâr* (Nedîm 14/18), *cenâb-ı hazret-i sultân* (Nedîm 16/12), *cenâb-ı hân* (Enderunlu Vâsıf 13/9) terkiplerinde görüldüğü gibi *cenâb* kelimesi şairler tarafından padişah memduhlarını övmeye bir saygı ifadesi olarak estetik söylem içinde kullanılmıştır.

Bir saygı ifadesi olarak *hazret* kelimesinin terkipler içinde kullanımının nicelik olarak cenâbdan daha yaygın olduğu tespit edilmiştir. Saygı ifadelerinin kullanımı açısından XVII. asır oldukça zengindir.

Şairler padişahların hükümdarlık vasıflarını överken kelimelerin sonuna Farsça *ey* anlamına gelen *-â* eki getirerek veya *ey* sözcüğünü kullanarak memduhlarına seslenirler. Bu tarz kullanımların olması şairlerin memduhlarına duydukları duygu yoğunluğunu göstermesi ve bu yoğunluğun *nidâ* ve *iltifât*¹ yoluyla sanatlı söyleme dönüşmesi açısından önemlidir:

Dâverâ (Nefî 25/29, 24/39; Nedîm 5/16; Şeyh Gâlib 14/32; Yenişehirli Avnî 38/42; Enderunlu Vâsıf 20/93), *ey taht u tâcin mâye-i zîb ü feri* (Nedîm 5/1), *hüdâvâ* (Nedîm 11/24; Nefî 22/23, 20/22), *hüdâvenda* (Nefî 18/35, 20/22, 21/29; Bâkî

¹ Lügatlarda dönüp bakma, dikkat, hitab gibi anlamlara gelen iltifât, belâgat terimi ve edebî sanat olarak manzûm ya da mensûr eserlerde bir varlığı ön plana çıkarıp ona hitap etmek, sözü ona çevirmektir. Bu konuyla alakalı ayrıntılı bilgi için bkz: Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, İst. 2012, s. 204-206; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, İst., 2007, s. 208-209; R. Selçuk Uysal, *Belâgat ve edebi Sanatlar Lügati*, İst., 2010, s. 101; Numan Külekçi, *açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*, Ank., 2005, s. 155-159

14/25, 14/35; Hâletî 1/35, 33/32; Neşâtî 10/40; Yenişehirli Avnî 23/44, 24/45), *Hüsrevâ* (Ahmed Paşa 15/37, 16/34, 27/24; Necâtî 9/25, 11/35; Mihrî Hatun 13/12; Bâkî 7/27, 9/20; Hayâlî 5/18, 12/19, 13/14, 15/18, 17/12; Nefî 3/29, 20/22, 22/23, 6/32, 16/28, 17/70, 26/37; Neşâtî 8/34, 9/27; Leylâ Hanım 1/2; Yenişehirli Avnî 22/38; Enderunlu Vâsıf 14/96, 15/44), *mihr-i gerdûn-mesnedâ* (Fehîm-i Kadîm 5/38), *pâdişâh-ı Cem-kadrâ* (Neşâtî 8/34), *pâdişâhâ* (Yenişehirli Avnî 38/42, 22/38; Ahmed Paşa 27/24; Nefî 3/29, 17/70, 23/22, 26/37), *serverâ* (Enderunlu Vâsıf 14/96, 20/93), *serverî* (Bâkî 7/27), *şâhâ* (Nefî 20/22, 22/23; Yenişehirli Avnî 23/44), *şâhenşehâ* (Nefî 16/28, 25/29; Nâbî 16/103), *şehâ* (Ahmedî 26/36; Necâtî 11/57; Mesîhî 3/24, 5/31, 6/32; Mihrî Hatun 16/14; Hayâlî 5/18; Fuzûlî 23/23; Nefî 21/29), *şehenşâhâ* (Nefî 22/23, 11/35; Yenişehirli Avnî 24/28; Nedîm 11/24), *şehenşâhî* (Nefî 11/18), *şehenşehâ* (Nâbî 7/82), *şehriyârâ* (Nefî 16/28; Nedîm 5/9, 5/16, 11/24), *tâc-dârâ* (Bâkî 2/20), *tâc-verâ* (Enderunlu Vâsıf 15/44; Nefî 17/70, 24/39) Yüzyıllar incelendiğinde padişahların hükümdarlık vasfı dile getirilirken nidâlı ve iltifâtlı söyleyişlerin en az XIV. en fazla da XVII. yüzyılda yer aldığı görülmektedir.

Padişahların hükümdarlık vasıflarını methederken şairler kimi terkiplerde memduhlarının ismini olduğu gibi zikretmişlerdir. Terkibleri padişahın adına göre üç grupta toplamamız mümkündür: *Murat*, *Süleyman* ve *Ahmet*.

Cenâb-ı hazret-i Sultân Murâd-ı âlem-ârâ (Nefî 20/10), *Hazret-i Sultân Murâd* (Atâyî 2/66; Nefî 25/17), *Murâd-ı âlemyân* (Nâilî-i Kadîm 8/30), *Murâd-ı dîn ü devlet* (Yenişehirli Avnî 24/11), *Murâd-ı evvel-i millet* (Yenişehirli Avnî 24/12), *Murâd-ı hâmis-i devlet* (Yenişehirli Avnî 24/12), *Sultân Murâd-ı 'âlem-ârâ* (Yenişehirli Avnî 23/23) terkipleri ismi Murat olan Osmanlı padişahlarının hükümdarlık vasıflarını methederken,

Cenâb-ı Hazret-i Hân Ahmed (Hâletî 13/6), *Hazret-i Hân Ahmed* (Hâletî 11/5, 12/8, 14/22) terkipleri ismi Ahmet olan Osmanlı padişahlarının hükümdarlık vasıflarını methederken,

Mîr Sülmân-ı Süleymân-kadr ü Âsaf-ma'rifet (Ahmedî 25/32), *Süleymân-ı zamâne* (Ahmedî 30/14), *Mîr Sülmân-ı Süleymân-sıfat* (Ahmedî 54/14), *Süleymân-ı zamâne* (Ahmedî 6/28, 66/17, 72/24), *Süleymân-ı zamân* (Atâyî 20/42; Fuzûlî 24/22;

Edirneli Nazmî 11/53; Taşlıcalı Yahyâ 3/43), *Süleymân-ı ins ü cin* (Hayâlî 1/21), *Kudret eyvânının Süleymân'ı* (Hayâlî 16/15), *Pâdişâh-ı bahr-ı berr sultân Süleymân Şah* (Hayâlî 17/8), *Süleymân mülküne mâlik* (Hayâlî 21/10), *Süleymân-ı ins ü cân* (Hayâlî 6/13; Mesîhî 2/20), *Süleymân-ı ins u cin* (Hayâlî 7/13), *Şâh-ı Süleymân-ı Acem* (Hayâlî 8/14), *Süleymân-ı şark-ı garb* (Hayâlî 9/8), *Şâh-ı Süleymân* (Nazmî-11/51), *Şeh Süleymân-ı Süleymân kadr ü İskender-derûn* (Nazmî-15/55), *Süleymân-ı rûzigâr* (Taşlıcalı Yahyâ 10/19), *Şeh Süleymân-ı zamân* (Taşlıcalı Yahyâ 13/22), *Devrânun Süleymânı* (Taşlıcalı Yahyâ 16/26), *âlemün Süleymânı* (Taşlıcalı Yahyâ 5/23) terkipleri ismi Süleyman olan Osmanlı padişahlarının hükümdarlık vasıflarını tanımlamada sıklıkla kullanılmaktadır.

Padişah ismi olarak terkiplerde en çok yer alan Süleyman'dır. Murat ve Ahmet isimleri hükümdarlık vasfını metheden söyleyiş kalıplarında Süleyman kadar yoğun kullanıma sahip değildir. Kasideler incelendiğinde Süleyman adı geçen terkiplerin en fazla Kanuni Sultan Süleyman'ın hüküm sürdüğü XVI. yüzyıl kasidelerinde yer aldığı, Murat isminin IV. Murat'ın hüküm sürdüğü XVII. yüzyıl, Ahmet isminin de III. Ahmet'in hüküm sürdüğü XVIII. yüzyıl kasidelerinde sıklıkla yer aldığı görülmektedir.

XIV- XIX. yüzyılların tamamını incelediğimizde padişahın hükümdarlık vasfıyla ilgili tespit ettiğimiz 1176 övgü kalıbının yüzyıllara göre dağılımı gösterilmiştir:

Hükümdarlık vasfını ifade eden terkiplerin nicel olarak XIV. yüzyılda az, XVII. yüzyılda fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Klasik Türk Edebiyatı'nın tarihsel gelişme ve olgunluğuyla alakalıdır. XVI. yüzyıla kadar olgunlaşan Klasik edebiyatın nitelik ve nicelik açısından en olgun ve estetik değeri yüksek eserlerini XVII. yüzyılda vermiş olması kaside geleneğine de yansımıştır.

2.2.1.2. Yiğitlik

Tarihteki uygarlıkların yönetim anlayışına bakıldığında devletin varlığını sürdürmesi yanında, sınırlarını mümkün olduğu ölçüde genişletmesinin padişahların hükümdarlık, halifelik ve adalet vasfı yanında yiğitlik, savaşçılık ve askerlik

vasıflarının da şairler tarafından öne çıkarıldığı görülmektedir. Padişahın ne kadar iyi bir lider olduğu, yöneticilik, adalet vasfı yanında savaşçılığıyla da ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin savaş ve genişlemeyi politika olarak benimsedikleri dönem zihniyetleri göz önünde bulundurulduğunda savaşçılık vasfından yoksun bir liderin düşünülmesi imkansızdır.

XIV. Yüzyıl

*Yedi iklim alıcı sultân, cihân-bân, cihân-gîr, dilâver ü hân, emîr-i mutlak, gayret-i bahr, leşker-keş, memleket-güşây, reste-kâr-ı mülk, sipeh-sâlâr, şeh-i civân*¹ terkipleriyle padişahlar yedi iklimi fetheden, cihanı alan, asker sahibi cihangir, dilaver, kurtarıcı yiğitler olarak nitelendirilmektedirler.

Padişahlar mutlak komuta sahibi baş komutanlar olarak orduyu yönetir. Dolayısıyla elde edilen her bir zaferde onların payı büyüktür.

Bercîs-i mihr-güster ü **Behrâm-ı intikâm**
Mihr-i sipîhr-i devlet ü kutb u medâr-ı mülk

Ahmedî 49/3²

Beytinde güneş kadar ışık yayan Jüpiter, devlet göğünün güneşi ve devletin kutbu olan padişah yiğitlik ile alakalı olarak Mars'a benzetilmiştir.³

Padişahın yiğitlik vasfı methedilirken telmih unsurlarından yararlanıldığı görülmektedir: *Ferîdûn*, *Küştasb-i zemâne*, *Nerîmân-ı rûzigâr*, *Rüstem-i destân*, *Rüstem-i zemân*⁴ terkiplerinde padişahlar Dahhâk'ı öldürerek İran tahtına geçen ve kahramanlıklarıyla meşhur olan *Feridun*'a; Turan hükümdarı Efrasiyab ile savaşan, henüz genç yaştayken pek çok yiğitlik göstermiş, Cemşid soyundan gelen kahramanlık ve yenilmezlik sembolü *Rüstem*'e; yiğitlikleri ve çok güçlü bir pehlivan olarak anılan *Rüstem*'in büyük dedesi *Neriman*'a ve İran mitolojisinde daha çok İskender'le savaşan ve hileyle öldürülen, yiğitliğiyle meşhur *Dârâ* olarak tanınan *Küştasb*'a benzetilmektedir.

¹ Ahmedî 37/4, 27/13, 28/9, 27/30, 68/2, 27/24, 49/2, 49/2, 49/13, 26/47, 67/39

² Akdoğan, a.g.e., s. 119

³ Behrâm, Mirrih de denen Mars gezegenidir. İran mitolojisine göre Mars savaş tanrısıdır. Dolayısıyla şairler padişaha memduhlarını Behrâm'a benzeterek yiğitlik vasfını methederler. (Pala, a.g.e., s. 63)

⁴ Ahmedî 72/27, 49/4, 49/4, 37/9, 49/4

Padişahların yiğitlik vasfı methedilirken bir taraftan da düşman üzerindeki hakimiyeti ve kahrediciliğine de vurgu yapılmaktadır: *hasûd-küş, şâh-ı câhidü'l-küffâr, mâlik-i dûzah, şâh-ı ecel, intizâr-ı mülk*¹ terkipleriyle padişahlar düşmanlarına aman vermemesi, tuzaklar kurması, fesat sahiplerini yok etmesi ve kafirlere boyun eğdirmesiyle düşmanına acıması olmayan bir yiğit olarak nitelendirilmektedir.

XV. Yüzyıl

Kasidelerde padişahın cihan hakimiyetinin dile getirildiği durumlarda sık sık *cihân* kavramına vurgu yapılmaktadır. Padişahlara *cihangir* veya *cihandâr* olarak hitap edilen bu kasidelerde yiğitlik vasfının cihan hakimiyeti ve ülkeler fethetme gayesiyle birlikte anıldığını görmekteyiz: *cihân-dâr-ı rûzigâr* (Ahmed Paşa 33/21), *cihân-gîr* (Ahmed Paşa 15/32, 25/29), *cihân-gîr-i zemân* (Mihri Hatun 8/15, 13/16), *cihân-güşây* (Ahmed Paşa 21/15), *cihân-sitân* (Ahmed Paşa 24/19), *kişver-güşâ-yı âlem* (Mesîhî 2/21), *memalik-sitân-ı heft iklîm* (Ahmed Paşa 21/15), *şeh-i kişver-sitân* (Necatî 11/27), *şehenşeh-i kişver-güşâ-yı gitî-gir* (Necatî 26/27).

Nûş-ı can (Şeyhî 8/25), *nâ-mu'tedil mizac* (Şeyhî 8/25), *nâfi-i zulm ü fiten* (Necatî 20/34), *şâh-ı zırgâm-intikâm* (Mesîhî 4/13) yapılarıyla padişahlar can içen, hain mizaçlı, zulüm ve fitneyi yok eden, intikam alan olarak nitelendirilerek yiğitliği yanında kahrediciliğine de vurgu yapılmaktadır.

Mîr-i kazâ-tüvân ü kader kadr ü yemm yesar (Necatî 6/28), *mîr-i yegâne* (Şeyhî 10/21) terkipleriyle baş komutan olmasına vurgu yapılan padişahlar, *gâzî-i sâhib-kırân* (Ahmed Paşa 15/27), *pâdişâh-ı gazî* (Necatî 26/2) ifadeleriyle savaşa katılan herkes gibi *gazi* olarak nitelendirilmekte ve *matla'-ı subh-ı zafer* (Ahmed Paşa 20/2), *muzaffer-fer* (Şeyhî 14/15), *şâh-ı muzaffer* (Şeyhî 10/21), *şeh-i diyâr-ı zafer* (Necatî 26/4), *hâkân-ı gazañfer-fer* (Nizâmî 2/39), *şâh-ı cihân-gîr* (Nizâmî 2/46), *şâh-ı muzaffer* (Nizâmî 5/57) ile zafer sabahının başlangıcı, zafer diyarının şahı muzaffer hükümdar olarak girdiği savaşıardan elde ettiğı zaferler dile getirilmektedir.

Padişahların yiğitlik vasfını methetmek için kullanılan telmih unsurlarının bu asırda zenginleşip genişlediğini görmekteyiz: *Dârâ-yı rûzigâr* (Mesîhî 2/20), *Sultân*

¹ Ahmedî 49/2, 26/48, 55/10, 54/28, 49/24

Cem-i sâni (Ahmed Paşa 25/19), *Nûşirevân* (Ahmed Paşa 26/14) terkipleriyle padişahlar Nuşirevan, Dârâ ve Cem'e;

Resm-i rezm-i Rüstem (Şeyhî 8/40), *Tehemten-i devr-i zamân* (Ahmed Paşa 26/10) terkipleriyle yiğitliği ile meşhur, Tehemten de denilen Rüstem'e;

Feridûn-ı cihân-dâr (Ahmed Paşa 25/44), *Ferîdûn-ı dehr* (Mihri Hatun 10/9) terkipleriyle Feridun'a;

Haydar-ceng (Ahmed Paşa 21/15), *Haydar-dil* (Ahmed Paşa 18/28) terkipleriyle yiğitliğiyle meşhur, Allah'ın aslanı lakabıyla anılan, iki dilli kılıcı Zülfikar ve atı Döldül'in de telmihlere konu olduğu dördüncü halife Ali'ye;

Bir Süleyman-kadr Hüsrev (Ahmed Paşa 18/15), *Hüsrev-i Cemşid-iktidâr* (Necatî 6/26), *Hüsrev-i gerdûn-haşem* (Mesîhî 4/13), *Hüsrev-i gîtî-sitân* (Mesîhî 5/10), *Hüsrev-i rezm* (Necatî 11/15) terkipleriyle Hüsrev'e;

İskender-i Rûm (Necatî 13/33), *mefhar-ı İskender-i yûnân* (Ahmed Paşa 32/6), *Sikender-i gîtî-sitân* (Ahmed Paşa 26/10), *Sikender-i sâni* (Necatî 26/37) terkipleriyle de İskender'e benzetildiği görülmektedir.

Padişahın yiğitlik vasfıyla gök cisimleri arasında münasebet kurulması bu asırda da dikkat çekmektedir: *mâh-ı utârid menzil* (Necatî 14/17), *mâhi-i küfr ü zalâm* (Mesîhî 4/14), *Müşterî-cenâb* (Mihri Hatun 10/16), *şâh-ı encüm-haşem* (Necatî 14/17), *pâdişeh-i Müşterî cenâb* (Necatî 3/15), *semâ-kadr* (Nizâmî 5/40), *şehinşâh-ı felek-kadr u melek-sûret* (Nizâmî 8/3) gibi kullanımlarla padişahların yiğitlik vasfı yıldızlar, gökyüzü, ay, Mars ve Merkür¹ ile birlikte verilmektedir.

Lâzım değil sa'âdet-i **şîr-i cihâna** hışm

Lâyık değil salabet **şîr-i jiyana** tîğ

Necatî 11/29²

Beytinde padişah cihan aslanına benzetilerek yiğitlik vasfı *şâh-ı zırgâm-intikâm* (Mesîhî 4/13), *şehriyâr-ı şîr-râyet* (Mesîhî 4/13) terkiplerinde olduğu gibi aslana teşbih edilerek verilmektedir. Benzer biçimde *şeh-bâz-ı tîz-bâl* (Necatî 11/36)

¹ Feleğin katibi sayılan Utârid, zeki, anlayışlı ve kurnaz insanların gezegenidir. (Pala, a.g.e., s. 465)

² Tarlan, Necatî Beg Divanı, s. 73

ifadesinde de padişah hızlı uçan doğana teşbih edilerek yiğitlik vasfı methedilmektedir.

XVI. Yüzyıl

Osmanlı'nın en parlak dönemi olan XVI. asırda elde edilen askeri başarılar edebiyata da yansımış ve padişahların yiğitlik vasfının methedildiği terkiplerde önemli bir artış meydana gelmiştir. *Âlemün gerçek eri* (Taşlıcalı Yahyâ 8/8), *dâver-i hâkân-satvet* (Bâkî 2/12), *dilâver* (Hayâlî 18/9), *lutf-i îzid-i Cebbâr* (Fuzûlî 9/61), *mücâhid fi sebîlillâh* (Hayâlî 20/10), *nâr-ı sûzân* (Taşlıcalı Yahyâ 4/34), *ser ü ser-dâr-ı ser-efrâz-ı selâtîn-i zamân* (Bâkî 2/14), *sehâ vü ma'deletün maden-i kerem kânı* (Taşlıcalı Yahyâ 9/25), *şeh-i bahr ü ber muktedâ-yı muzaffer* (Nev'î 2/11) terkipleriyle ezici kuvvete sahip, dilaver, mücahit olarak görülen padişahlar yanan ateş, zaman sultanlarının baş komutanı, adalet ve yiğitliğin cömert madeni olarak nitelendirilerek yiğitlik vasfı methedilmektedir.

Lâle-i dîl-sûhte tutmağa geldi dâmenin
Dediler bunda yaramazsın sen ey **sahrâ-nişîn**
Hayâlî 23/7¹

Yiğitlik vasfıyla alakalı *cihângîr*, *cihândâr*, *dâver*, *dilâver* gibi pek çok unvanla birlikte anılan padişahlar sahra süsleyen olarak nitelendirilerek Arap yarımadası ve Kuzey Afrika fetihlerine işaret edilmektedir.

Gazaya katılmak ve gazi olmak da şairler tarafından yiğitlik vasfını methetmek için terkiplerde yer verilen unsurlardır: *Gaza erenlerinün serveri vü serdârı* (Taşlıcalı Yahyâ 9/25), *gazada gâzîlerin şahı* (Taşlıcalı Yahyâ 5/22), *gazanferân-ı memâlik-sitân-ı Osmânî* (Taşlıcalı Yahyâ 6/29), *gâzî-i devr-i zemân* (Taşlıcalı Yahyâ 2/21), *gâzîler sultânı* (Taşlıcalı Yahyâ 8/9), *reh-nümâ-yı gâziyân* (Taşlıcalı Yahyâ 11/12).

Savaşlarda ordusunun başındaki padişaktan şairin beklentisi *ebu'n-nasr* (Taşlıcalı Yahyâ 16/27), *ebü'l-feth* (Taşlıcalı Yahyâ 16/27), *ebü'l-fütüh* (Taşlıcalı Yahyâ 4/27), *ebü'n-nasr* (Taşlıcalı Yahyâ 4/27) ifadelerinde olduğu gibi fetih ve zaferdir. *Fâtih-i Hayber* (Hayâlî 8/26), *memâlik-sitân* (Taşlıcalı Yahyâ 12/17), *serdâr-i cihan-ban* (Fuzûlî 26/33), *şâh-ı ebü'l-feth zıll-ı hak* (Taşlıcalı Yahyâ 10/27),

¹ Tarlan, Hayâlî Divanı, s. 61

şeh-i kişver-sitân (Bâkî 14/10), *şehenşâh-ı muzaffer* (Bâkî 19/56), *şehriyâr-ı muzaffer* (Bâkî 3/6), *zî-ber-destân-i âlem* (Fuzûlî 10/32) terkiplerinde ise ülkeler fetheden, zafer sahibi lider ve komutan olarak nitelendirilerek yiğitlik vurgusu yapılmaktadır.

Söz konusu padişahın yiğitlik vasfını öne çıkarmada telmih yoluyla en çok yer verilen tarihi şahsiyet Ali'dir: *Haydar-ı kerrâr-misâl* (Taşlıcalı Yahyâ 7/17), *Haydar-ı kerrâr-veş* (Taşlıcalı Yahyâ 11/16), *Haydar-ı meydân-ı kıtal* (Taşlıcalı Yahyâ 14/21), *şâh-ı merdân* (Taşlıcalı Yahyâ 4/35, 9/30; Hayâlî 22/13), *şâh-ı merdân-ı vilâyet* (Taşlıcalı Yahyâ 8/8), *şecâ'at ile Ali* (Taşlıcalı Yahyâ 4/37), *rûz-ı vegânuñ şâh-ı merdânı* (Bâkî 14/13), *iksîr-nazar şâh-ı vilâyet* (Taşlıcalı Yahyâ 7/22), *şâh-ı zü'l-fekâr* (Fuzûlî 11/8), *server-i merdân* (Hayâlî 8/26). Döne döne savaşılan aslan manasında *Haydâr-ı Kerrâr*, yiğitlerin şahı manasında *şâh-ı merdân* lakaplı Ali gerek lakaplarıyla gerekse *Zülfikar*'ıyla klasik şiirin söylemlerinde sıklıkla yer bulmaktadır.

Halife Ali'nin dışında *Cemşîd-i kârzâr* (Taşlıcalı Yahyâ 10/17), *Dârâ-yı dâr u gîr* (Bâkî 1/14), *Dârâ-yı dehr* (Bâkî 1/15), *Dârâ-yı İskender-nişân* (Fuzûlî 10/18), *Efrâsiyâb-ı mahreke* (Taşlıcalı Yahyâ 10/17), *Hüsrev-i Cem-'azamet* (Bâkî 2/12), *kürsî-ı pây-e Nerimânî* (Hayâlî 16/16) terkipleriyle *Cem*, *Dârâ*, *İskender*, *Hüsrev*, *Neriman* ve Saka hükümdarı *Efrâsiyab*'a benzetilmektedirler.

Yiğitlik vasfının ifadesinde ay, güneş ve gezegenlerden yararlanma XVI. asırda da karşımıza çıkan bir durumdur: *Behrâm-ı rûz u dâr u gîr* (Hayâlî 23/20), *Hurşîd-i mirrîh-intikâm* (Hayâlî 5/17), *meh-i encüm-sipeh* (Taşlıcalı Yahyâ 14/22), *şâh-ı leşger-i encüm* (Bâkî 5/37) terkiplerinde padişahlar kavga ve savaş gününün Mars'ı, Mars intikamlı güneş, yıldız askerli ay, yıldız askerlerinin şahı olarak nitelendirilmekte ve gök cisimlerine teşbih edilmektedirler.

Yiğitlik hususunda padişahların hayvanlara teşbih edilmesi bu asırda da karşımıza çıkmaktadır: *Peleng-i gazâ* (Taşlıcalı Yahyâ 10/17), *sipihre atılır kaplan* (Hayâlî 18/10), *şeh-bâz-ı nusret-âşiyân* (Taşlıcalı Yahyâ 2/19) terkipleriyle doğan ve kaplana benzetilen padişahlar,

Şâh-ı şîr-hamle (Taşlıcalı Yahyâ 10/2), *şikâr-endâz genç arslan* (Hayâlî 18/9), *şîr-i erbâb-ı gazâ* (Taşlıcalı Yahyâ 8/8), *şîr-i Hüdâ* (Taşlıcalı Yahyâ 10/17), *şîr-i*

Yezdân (Bâkî 14/12), *câmi'-i şîrân-ı ceng* (Taşlıcalı Yahyâ 3/17) terkipleriyle aslan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Işıklar pulucı (Taşlıcalı Yahyâ 7/39), *saf-der-i gazanfer ceng* (Hayâlî 7/12), *merd-i meydân* (Taşlıcalı Yahyâ 5/22), *seyf-i dîn-i Yezdânî* (Taşlıcalı Yahyâ 16/27), *tig-i 'âlem-gîr-i mihr ez-dest-i feth-eş müste'âr* (Fuzûlî 11/33), *tığ-ı cihân-tâb* (Taşlıcalı Yahyâ 4/34), *zât-ı ferruh-ı ferr* (Edirneli Nazmî 12/44), *vâlâ-nişân-ı ma'reke-i arsa-i keyân* (Bâkî 1/13) terkiplerinde padişahlar ışıklar kılıcı, savaş meydanının Gazanfer saf yaranı, meydanların mertti, dinin kılıcı, kutlu taktik sahibi, âlemleri aydınlatan kılıç, muharebe alanında yücelik nişanıyla kendini belli eden olarak nitelendirilerek savaş ile alakalı unsurlar olan savaş meydanı, savaş taktiği ve kılıç terkipler içinde kullanılmakta ve yiğitlik vasfı sanatlı estetik bir söyleyişle dile getirilmektedir.

XVII. Yüzyıl

Padişahların yiğitlik vasfının methedildiği terkiplerin nitelik ve nicelik açısından en fazla olduğu dönem XVII. asırdır. *Dilîr* (Nefî 26/24), *hâsıl-ı kân-ı kudret* (Cevrî 39/11), *hülâsa-i makdûr* (Nâbî 7/36), *şâh-ı mü'eyyed* (Hâletî 9/8), *şâhenşeh-i cengâver* (Nefî 14/23), *şâhenşeh-i sâhib-kırân* (Cevrî 9/1), *şehenşâh-ı dilâver* (Nefî 22/11), *şehinşâh-ı kavî-bâzû* (Cevrî 9/2) terkipleriyle kudret kaynağına ulaşmış, pazusu kuvvetli, kıran sahibi yiğit ve cengaverler olarak nitelendirilen padişahların bu sayede cihan hakimiyetine ulaştıkları ve ülkeler fethettikleri şairler tarafından vurgulanmaktadır:

Cenâb-ı Hazret-i Sultân Murâd-ı kişver-gîr (Atâyî 21/32), *cihân-bân-ı azîmü's-şân* (Nefî 25/19), *cihân-bân-ı felek-mesned* (Nefî 18/23), *cihân-bân-ı kader-i-kudret* (Nefî 5/20), *cihân-bân-ı mu'azzam* (Nâbî 8/25), *cihân-bân-ı yegâne* (Nefî 13/28), *cihân-bânî* (Nefî 11/18; Neşâtî 8/35), *cihân-dârâ* (Atâyî 21/108), *cihân-dâver şeh-i gerdûn-cenâb-ı rûzgâr* (Nefî 16/28), *cihân-güşâ-yı mu'azzam* (Atâyî 21/31), *cihân-sitân-ı bahâdır* (Nefî 21/13), *cihângîr-i mü'eyyed* (Nefî 18/23), *hüdâvend-i cihân-dâr* (Cevrî 50/13), *sultân-ı cihân-bân* (Hâletî 13/1; Nâilî-i Kadîm 14/46), *şâh-ı cihân-bân* (Hâletî 30/8, 9/11), *şâh-ı cihân-dâr* (Nefî 13/24), *şâh-ı cihângîr* (Nefî 23/1, 9/22), *şâhenşeh-i cihân-bân* (Cevrî 10/7), *şehenşâh-ı cihan-bân* (Cevrî 20/9),

şehenşâh-ı cihângîr (Nefî 34/21), *şehinşâh-ı cihân-bân* (Nâilî-i Kadîm 9/18), *yekke-tâz-ı cihân* (Neşâtî 11/17), *kutb-ı gerdûn-ı cihân-bânî vü fermân-rânî* (Nefî 3/4) terkipleri cihan hakimiyetine; padişahların âlemleri fetheden yiğitler olarak tasvir edildiği *dilâver-i 'âlem* (Nefî 21/11), *pâdişeh-i 'âlem-gîr* (Nâbî 8/18), *pâdişeh-i 'âlem-gîr* (Nâbî 8/45), *sultân-ı 'âlem-gîr* (Hâletî 11/5) ifadeleri âlem hakimiyetine, *Fâtih*'in bir unvan olarak da yer aldığı *fatih-i kişver* (Cevrî 11/10), *fâtih-i kişver-güşâ* (Cevrî 7/7), *şeh-i kişver-sitân* (Atâyî 20/22), *kişver-sitân* (Nefî 15/22), *fâtih-i ma'mûre-i Irâk-ı Arab* (Nâilî-i Kadîm 8/3), *feth-âyet* (Cevrî 11/9), *fütûh-ı mülk-i 'Acem* (Atâyî 21/24) terkipleri de ülkelerin hakimiyetine vurgu yapmaktadır.

XIV-XVI. asırlarda olduğu gibi bu yüzyılda da savaşımlara katılan, orduyu komuta eden padişahların gazi olarak nitelendirildiği görülmektedir:

Zafer-yâver-i gâzî (Nefî 26/13), *gâzi-i eshâb-ı cihâd* (Cevrî 6/49), *hazret-i sultân-ı gâzî hân* (Şeyhülislam Yahyâ 4/14), *sultân gâzî* (Şeyhülislam Yahyâ 5/16, Cevrî 11/10), *Sultân Selîm-i gâzî* (Nefî 26/46), *şâhenşeh-i gâzî* (Nefî 22/1), *şehenşeh-i gâzi* (Neşâtî 11/12), *şehinşeh-i gâzî* (Nâilî-i Kadîm 8/1) terkiplerinde padişahlar dostu zafer olan, cihat ehli gazilerdir.

Zaferi dost edinmiş, zafer sancaklı, fetih ve zafer ülkesinin sahibi padişahların *cihân-gîr-i muzaffer* (Nefî 13/30), *cihân-gîr-i zafer-râyet* (Cevrî 11/9), *cihân-gîr-i zafer-yâver* (Nefî 20/9), *hâkân-ı muzaffer* (Nefî 9/23, 19/22), *sâhib-i feth ü zafer* (Cevrî 6/49), *şehenşâh-ı muzaffer* (Neşâtî 9/10), *zafer-yâver* (Nefî 22/11), *zafer-yâver-i 'âlem* (Nefî 23/1), *zafer-yâver-i gâzî* (Nefî 26/13), *şâh-ı mülk-i zafer* (Hâletî 4/16) terkipleri vasıtasıyla zaferlerine vurgu yapılmaktadır.

Yiğitliği yanında padişahların düşmalarına aman vermemesi, zulüm ve fitneyi durdurması, düşmanlarını kahretmesi de terkiplerde yer almaktadır: *a'dâ-küş-i düşmen-şiken* (Atâyî 2/23), *adû-küş-i kâhir* (Cevrî 7/8), *bisât-endâz-ı dîvân-hâne-i taht-ı Süleymânî* (Nefî 18/24), *hâkân-ı düşmen-endâz* (Nâilî-i Kadîm 8/36), *Hân Selîm-i kakhâr* (Atâyî 21/96), *harâc-gîr-i Kûbâd* (Atâyî 21/30), *kakhâr-ı halîm* (Nefî 26/37), *kâhir-i düşmen-küş-i meydân-ı vegâ* (Cevrî 6/13), *kâhir-i gîv ü peşen* (Atâyî 2/23), *kîne-hâh* (Nâbî 7/41), *sağ-şiken-i fitne-bend-i kal'a-güşâ* (Nefî 21/9) terkiplerine göre padişahlar düşmanı öldüren ve kahreden, Süleyman tahtının

divanhanesinin döşemesini yırtan, Kubad'ı haraca bağlayan, yiğitlik meydanının düşman öldüren kahredicisi, Gîv¹ ve Peşeng (Bijen)²'i kahreden, fitne kalesini kuşatan saf kırandır.

Râyet-güşâ-yı safderî (Nefî 14/20), *rûzgârın şehsüvâr-ı safderi* (Nefî 14/1), *saf-ârâ* (Nefî 26/24), *saf-der-i arsa-i devrân* (Nefî 24/29), *saf-der-i sâhib-kırân* (Cevrî 7/9), *saf-derâ* (Nefî 14/38), *saf-şiken* (Cevrî 6/13), *seyf-i yedullah* (Fehîm-i Kadîm 5/44), *sipeh-endâz* (Nefî 26/24), *tîg-zen* (Cevrî 6/13), *tîr-merîd* (Atâyî 19/24) ile şairlerin padişahın yiğitlik vasfını methetmek için kılıç, ok, asker, siper, saf gibi savaş ve savaş meydanıyla alakalı unsurlara sanatlı bir söylemle oluşturdukları ifade kalıplarında yer verdikleri görülmektedir.

XVII. yüzyılda da padişahların savaşçılık özelliklerinin nitelenmesinde hayvanlardan yararlanıldığı görülmektedir. *Cihân-bân-ı hümâ-sâye* (Nefî 17/60), *cihân-gîr-i hümâyûn-fer* (Nefî 19/22) terkiplerinde padişahların yiğitlik özellikleri mitolojik hüma kuşuyla alakalı olarak verilirken, *hizebr-ı ma'reke* (Nefî 21/12), *nerre-şîr-i dilîr* (Nefî 21/11), *pâdişeh-i şîr-gîr* (Hâletî 4/14), *şîr-telef* (Atâyî 19/24), *şâh-ı şîr-hamle* (Hâletî 16/9), *şeh-i esed menişâ* (Nâilî-i Kadîm 8/21) söyleyiş kalıplarında aslana benzetilerek teşbih ve istiare sanatından yararlanıldığı görülmektedir.

Önceki asırda olduğu gibi XVII. yüzyılda da gök cisimleriyle kurulu terkipler şairler tarafından yiğitlik vasfını tasvirde kullanılmaktadır: *Âfîâtâb-ı devlet-i şâh-ı cihân-ârâ* (Nefî 6/13), *Behrâm-ı bî-pervâ* (Nefî 15/24), *mâh-ı sitâre-haşmet* (Hâletî 6/15), *mihr-i encüm- sipah* (Neşâtî 8/20), *mihr-i kevâkib-sipehâ* (Nefî 3/29) ifadelerinde padişahlar güneş, ay, Mars olarak nitelendirilirken;

Şâh-ı encüm-sipehâ (Nefî 7/46), *şeh-i encüm-sipâh* (Hâletî 16/22), *şeh-i sitâre-sipâh* (Hâletî 2/28), *dâver-i kişver-güşâ-yı ahterân leşker* (Cevrî 11/8) terkiplerinde

¹ Gîv, Rüstem'in üvey oğlu ve Bijen'in babasıdır. Turan hükümdarı Keyhüsrev'i yedi yıl süren tutsaklığından kurtarmış ve İran-Turan savaşlarında üstün yiğitlik ve cesaret sergilemiştir. (Zavotçu, a.g.e., s. 171)

² Bijen, Turan hükümdarı Efrasiyab tarafından yedi yıl kuyuda hapsedilmiş daha sonra babası Giv tarafından kurtarılmıştır. Yiğitlik ve cesaret simgesi olarak kullanılır. (a.g.e., s. 68)

ise askerleri yıldızlara ve gezegenlere benzetilerek ordusunun ihtişamına vurgu yapılmaktadır.

Padişahların savaşıklık özellikleri methedilirken mitolojik ve tarihi karakterlerden yararlanma XVII. yüzyılda XIV-XVI. asırlarda olduğundan çok daha yaygındır.

Cem-i Behrâm-siyer (Nâilî-i Kadîm 9/13), *Cem-iktidâr şehâ* (Atâyî 21/69), *dâver-i Cem iktidâr* (Cevrî 4/20), *cihân-dâver-i Cem-hayl ü Ferîdûn-mevkib* (Cevrî 6/37), *pâdişâh-ı Cem-kadrâ* (Neşâtî 11/29) terkipleriyle padişahlar Cem'e;

Dârâ-dirâyet (Atâyî 20/21), *Dârâ-nihâd* (Atâyî 21/29), *Dârâ-yı Cem-vakâr* (Hâletî 6/16), *dâver-i Dârâ-haşmet* (Cevrî 6/16), *şehenşeh-i Dârâ-haşem* (Neşâtî 11/13) terkipleriyle Dârâ'ya;

Hüsrev-i Cem-haşem-i devr-i zamân (Nefî 24/28), *Hüsrev-i gâzî* (Nefî 22/11), *Hüsrev-i gâzî gazâ ferhunde-bâd* (Nefî 25/33), *Hüsrev-i şîr-i adû-sûz* (Nâilî-i Kadîm 9/16), *Hüsrevâ cihân-gîrâ* (Atâyî 21/69) ile Hüsrev'e;

İskender-i devr-i zamân (Cevrî 50/2), *İskender-i iklim-güşâ* (Nefî 17/55), *İskender-i nusret-i âlem* (Cevrî 6/12), *İskender-i Rüstem-vegâ* (Fehîm-i Kadîm 5/30), *Sikender-menkabet* (Atâyî 20/21), *şehinşâh-ı Sikender-zafer* (Cevrî 5/1), *şâh-ı İskender-nazîr* (Cevrî 4/33), *şâh-ı Sikender-teshîr* (Nâilî-i Kadîm 9/13) ile İskender'e;

Kahramân (Nâilî-i Kadîm 10/25; Nefî 15/22), *Kahramân kevkebe* (Cevrî 6/12), *Kahramân- kevkebe sultan Murad-ı gazi* (Neşâtî 9/14), *Kahramân-ı 'âlem* (Cevrî 9/1), *Kahramân-ı Cem-livâ* (Fehîm-i Kadîm 5/30), *Kahramân-ı Maşrik u Mağrib* (Nefî 18/22), *Kahramân-ı mülk-i bahr ü berr* (Nefî 20/10), *Kahramân-ı pençe-şiken* (Atâyî 21/28), *Kahramân-ı tîg-zen* (Atâyî 2/23), *Kahramân-savlet* (Nefî 26/14), *Sultân Murâd-ı Kahramân-kevkeb* (Nefî 22/14) terkipleriyle Kahraman'a;

Tehemten-i gâzî (Cevrî 7/28), *Tehemten-i sâhib-kırân-ı ma'reke* (Atâyî 21/71), *saf-şikâf-ı Tehemten -şükûh-ı yektâ* (Neşâtî 11/16), *kemîn-rübâ-yı Tehemten* (Atâyî

21/28), *şeh-i gayret-keş-i Rüstem-eser* (Cevrî 5/14), *şehenşeh-i Rüstem-sipeh* (Neşâtî 11/11) ile Rüstem'e;

Alî-rezm ü Süleymân-kevkebe (Nefî 13/31), *hâkân-ı Haydar-menkabet* (Atâyî 2/21), *nâmver gâzî-i haşm-efken-i Hayder şemşîr* (Cevrî 6/14), *saf-şikâf-ı rezm-i kerrâr* (Nefî 13/30) terkipleri ile Ali'ye;

Siper-şikâf Peşeng (Atâyî 21/28), *sipeh-şiken-i gîrûdâr-ı Behrâmî* (Nefî 21/29), *şâhenşeh bisât-endâz-ı evreng-i Süleymânî* (Nefî 11/17), *şehsüvâr-ı Nerîmân-şükûh-ı zî-şân* (Nefî 21/10), *Ferîdûn-fer-i âlem* (Nefî 23/22) terkipleriyle de Nerîman, Feridun, Bijen, Behram ve Süleyman'a benzetilerek yiğitlik ve savaşçılık vasıfları şairler tarafından sanat değeri yüksek biçimde ifade edilmektedir.

XVIII. Yüzyıl

Yiğitlik vasfı birtakım zengin söyleyiş kalıpları vasıtasıyla bu asırda da dile getirilmiştir. *Zûr-ı bâzû-yı celâdet* (Nedîm 20/21), *Sultân Selîm-i şîr-nihâd* (Şeyh Gâlib 24/19), *unsur-ı haşmet* (Nedîm 5/12) haşmet unsuru, aslan yaratılışlı ve yiğitlik pazusunun gücü olan padişahların savaşlara katılmaları ve bunun sonucunda gazi olmaları *sultân-ı gâzî* (Osmanzâde Tâ'ib 12/10), *Sultân Ahmed-i gâzi* (Nedîm 5/15) terkipleriyle, savaşlardan zaferle ayrılmaları ve yeni fetihler yapmaları *hazret-i sultân ebü'l-feth* (Nedîm 5/44), *kişver-küşâ sultân-ı 'âlî-şân* (Osmanzâde Tâ'ib 10/11), *kuvvet-i kalb-i zafer* (Nedîm 20/21), *nîrû-yı bâzû-yı zafer* (Nedîm 5/12), *şâh-ı zafer-penâh* (Osmanzâde Tâ'ib 6/40) terkipleriyle, elde ettikleri zaferler sonucunda cihan hakimiyetine ulaşmaları *cihân-bân* (Lebîb 29/36), *şehenşâh-ı cihanbân* (Nedîm 11/4, 11/12, 16/16) kalıplarıyla ifade edilmektedir.

Erte meydân-ı recûliyetde bayrak-bend olur

Nîze-i Behrâma nâhid-i sipihrin mî'ceri

Nedîm 5/22¹

Padişah, Mars'ın mızrağına dolanmış Venüs eşarbına benzetilerek *hurşîd- i celâlet* ifadesinde olduğu gibi savaşçılık vasfını anlatmada gök cisimlerinin çağrışım alanlarından faydalanılmaktadır.

¹ Macit, a.g.e., s. 37

Asker-nevâz-ı Cem şükûh (Şeyh Gâlib 19/22), *hüdîv-i Cem sipehâ* (Şeyh Gâlib 20/30), *Hüsrev-i encüm-sipehâ* (Şeyh Gâlib 14/32), *Hüsrev-i gîti-sitan* (Nedîm 12/3), *İskender-i Haydar-sıfat* (Şeyh Gâlib 19/20), *Kahramân-ı kudret-i hakk* (Kânî 42/7), *pâdişâh-ı Sikender-tüvan* (Nedîm 4/16), *Rüstem-gîr* (Şeyh Gâlib 16/34), *şâh-ı Sikender-gulâm* (Nedîm 12/31), *şâh-ı Mürtezâ-heybet* (Şeyh Gâlib 15/21), *şehenşeh-i sâhib-zamân-ü Dârâ fer* (Şeyh Gâlib 16/40) terkipleriyle padişahlar askerlerine şefkat gösteren Cem tabiatlı, yıldız askerli Hüsrev, ülkeler alan Hüsrev, Ali sıfatlı İskender, kudretli Kahraman, İskender kuvvetli padişah, Rüstem, İskender askerli şah, Ali heybetli şah, zamanın Dârâ tabiatlı şahı olarak nitelendirilerek Cem, Hüsrev, Ali, Rüstem, Dârâ, Kahraman'a telmih edilerek ve yiğitlik vasıfları bu yolla methedilmektedir.

Dünyanın saf yaran hidivi, deniz hücumlu asker sahibi, saf yaran, askeri zafer olan şahlar şahı, peygamberin sancaktarı, saltanat elinin kılıcının ısıltısı, sancak esir eden hükümdar, meşgalesi gaza olan, hücum esası ve Mars'ın mızrağına Venüs'ün eşarbi olarak görülen padişahların savaşçılık vasfının methinde *dehrin hidiv-i sâf-deri* (Şeyh Gâlib 19/21), *leşker-keş-i deryâ-hücûm* (Şeyh Gâlib 19/19), *saf-der* (Nedîm 5/12), *şâhenşeh-i zafer-sipeh* (Osmanzâde Tâ'ib 6/52), *alem-dâr-ı resûlullah* (Nedîm 11/50), *şu'le-i şemşîr-i dest-i saltanat* (Nedîm 5/3), *hâkân-ı mensûrî'l-alem* (Nedîm 11/40), *megâzî-pîşe* (Nedîm 14/29), *rûkn-i savlet* (Nedîm 5/12), *nîze-i Behrâma Nâhid-i sipihrin mî'ceri* (Nedîm 5/22) terkiplerinde olduğu gibi kılıç, asker, saf, mızrak, sancak ve hücumla vurgu yapılmaktadır.

XIX. Yüzyıl

Yiğit, mert sözcüklerini karşılayan pek çok söz ve söz öbeği bu asırda daha zenginleşmiş terkipler vasıtasıyla karşımıza çıkmaktadır. *Dilîr-i saf-şiken* (Enderunlu Vâsıf 18/6), *hüdâvend-i dil-âver* (Yenişehirli Avnî 24/17), *şâh-ı bahadır* (Keçecizâde İzzet 12/12), *şâh-ı dilîr* (Enderunlu Vâsıf 18/13), *şeh-levendân* (Enderunlu Vâsıf 14/45), *şehriyâr-ı dilîr* (Keçecizâde İzzet 28/14), *şehsüvâr-ı 'âlem-efrâz-ı şeca'at* (Enderunlu Vâsıf 15/28), *şâh-ı şecâ'at-mu'tâd* (Keçecizâde İzzet 8/1), *neyyir-i merd* (Osman Nevres 6/34) terkiplerinde görüldüğü gibi *dilâver*, *dilîr*, *bahadır* ve *merd* ile kurulmuş terkiplerin yanında XIV-XVIII. yüzyıllarda pek fazla rastlamadığımız

pehlivân nitelendirmesine *pehlivân* (Keçecizâde İzzet 11/21), *pehlivân-ı devr-i zamân* (Keçecizâde İzzet 18/9) terkiplerinde karşılaşılmaktadır.

Hizebr-i ma'rekenin şâhbâz-ı pervâzı (Keçecizâde İzzet 10/18), *pâdişâh-ı şîr-savlet* (Keçecizâde İzzet 32/22), *şâh-bâz* (Keçecizâde İzzet 10/6), *şâh-ı ejder-savlet* (Enderunlu Vâsıf 20/3) terkipleriyle padişahlar diğer yüzyıllarda olduğu gibi yiğitlik ve savaşçılık yönleriyle bilhassa aslan ve doğana teşbih edilmiştir. Ejderha gibi hücum eden terkipte ise ejderhaya teşbih edilmesi önceki asırlarda pek fazla karşımıza çıkan bir kullanım olmamaktadır.

Telmihli kullanımlara bakıldığında önceki asırlardan çok farklı kullanım kalıpları göze çarpmamaktadır: *Şâh-ı Dârâ-haşmet* (Enderunlu Vâsıf 20/8), *Dârâ-yı iklîm-i zafer* (Enderunlu Vâsıf 18/8), *Haydar-i kerrâr* (Yenişehirli Avnî 23/18), *Haydar-şecâ'at* (Enderunlu Vâsıf 20/3), *şehenşâh-ı gazâ-matlûb u Haydar-fercâm* (Yenişehirli Avnî 22/38), *pâdişeh-i Hayder-i kerrâr* (Keçecizâde İzzet 26/9), *hüdâvend-i 'Alî-sîret* (Yenişehirli Avnî 38/42), *kudret ü kuvvetde Haydar* (Yenişehirli Avnî 24/18), *şeh-i Haydar-i 'azîmet* (Yenişehirli Avnî 22/21), *Hüsrev-i encüm-sipehâ* (Yenişehirli Avnî 38/42), *Hüsrev-i gâzî* (Keçecizâde İzzet 10/1), *Hüsrev-i Hayder-masâf-ı rûzigâr* (Keçecizâde İzzet 15/1), *Kahramân* (Keçecizâde İzzet 32/22), *şeci-i Kahraman-peyker* (Enderunlu Vâsıf 18/5), *şeh-i Kahramân* (Keçecizâde İzzet 28/14), *şâh-ı Kahramân* (Enderunlu Vâsıf 20/5), *şâh-ı Kahramân-heybet* (Keçecizâde İzzet 15/72), *hân-ı Cem sipâh* (Keçecizâde İzzet 17/8), *şâh-ı Cem-destân* (Enderunlu Vâsıf 24/10), *mu'anven sandalî-i izz ü ikbâlin Nerîmânı* (Keçecizâde İzzet 19/13), *Rûyînten-i pûlâd-nihâd* (Keçecizâde İzzet 8/37), *hâkân-ı İskender-tüvân* (Leylâ Hanım 3/7), *şâhenşâh-ı Efrîdûn-gulâm* (Keçecizâde İzzet 32/25) terkiplerinde görüldüğü gibi Feridun, Cem, Dârâ, Hüsrev, İskender, Kahramân'ın yanında dördüncü halife Ali'ye yönelik telmihlerle padişahın yiğitlik vasfını anlatmada tarihi-mitolojik öğelerden yararlanılmıştır.

Osmanlı için dağılma dönemi olan XIX. asır terkipleri yiğitlik vasfının ifadesi açısından incelendiğinde şairlerin önceki yüzyıllardan farklı bir tutum içerisinde olmadıkları gözlenmektedir. Girdiği savaşlardan daha çok mağlubiyetle çıkan ve geniş oranda toprak kaybına uğrayan Osmanlı'nın bu durumu kasidelere pek fazla

yansınamaktadır. Padişahlar yine *cihân-gir-i gazanfer-fer* (Enderunlu Vâsıf 18/5), *cihân-gîr-i kazâ* (Enderunlu Vâsıf 15/30), *gazanfer-heybet* (Enderunlu Vâsıf 20/1), *gâzî* (Enderunlu Vâsıf 22/1), *gâzî-i hân* (Enderunlu Vâsıf 19/20), *gül-i gülzâr-ı gazâ* (Keçecizâde İzzet 13/13), *Hân Mahmûd-ı gâzî* (Keçecizâde İzzet 11/1), *şâh-ı gazanfer kuvvet* (Enderunlu Vâsıf 20/14), *şeh-i gâzî* (Keçecizâde İzzet 10/43), *dâver-i cihâd-âyîn* (Keçecizâde İzzet 18/9) terkiplerinde ifade edildiği gibi gazi olarak görülmekte,

Devlet, çoğu savaştan mağlup ayrılrsa da *ebü'n-nasr-ı muzaffer* (Enderunlu Vâsıf 18/5), *hüdâvend-i ekâlîm-güşâ* (Keçecizâde İzzet 12/21), *server-i gûtî-sitân* (Leylâ Hanım 3/8), *şeh-i iklîm-güşâ* (Keçecizâde İzzet 12/4), *fâtih-i kible-nümâ* (Keçecizâde İzzet 13/13), *menba-ı feyz ü zafer* (Leylâ Hanım 3/7) terkipleriyle fetih ve zaferlere vurgu yapılmakta ve padişah, devletler fetheden muzaffer lider olarak ifade edilmektedir.

Her ne kadar kendi toprak bütünlüğünü korumaya çalışan Osmanlı, XIX. yüzyılda cihan hakimiyetinden uzak olsa da *cihân-âra müselles vefk-i devlet* (Enderunlu Vâsıf 14/22), *cihân-dâr* (Yenişehirli Avnî 38/31), *cihân-dârâ* (Yenişehirli Avnî 23/44), *hâkân-ı cihânân* (Keçecizâde İzzet 26/7), *hüdâvend-i cihân-bân* (Enderunlu Vâsıf 24/1), *şâh-ı cihân-bân* (Enderunlu Vâsıf 19/13), *şâh-ı cihân-bân* (Keçecizâde İzzet 27/19), *şâh-ı cihân-bân* (Keçecizâde İzzet 29/42), *şehenşâh-ı cihanbân* (Keçecizâde İzzet 19/31; Leylâ Hanım 4/23), *şehenşâh-ı cihângîr* (Enderunlu Vâsıf 17/41) ifadelerinde padişahların cihan hakimiyetine vurgu yapılmaktadır.

Savaşa ait unsurlar olan asker, ok, kılıç, savaş meydanı ve bayrakla alakalı terkipler diğer yüzyıllara paralel biçimde XIX. asırdaki terkiplerde de yerini almaktadır: *Bezm-ü rezm-i câmi* (Osman Nevres 3/36), *dâver-i encüm-sipehâ* (Yenişehirli Avnî 22/38), *dâver-i ma'reke-ârâ* (Yenişehirli Avnî 22/23), *emîr-i 'alem-efrâz* (Yenişehirli Avnî 22/19), *encüm-sipâh-ı muhteşem* (Enderunlu Vâsıf 14/16), *fahr-ı râyet-efrâz* (Keçecizâde İzzet 10/17), *hıdv-i seyf-i hasm-efgen* (Enderunlu Vâsıf 18/6), *râyet-efrâz-ı ümem* (Enderunlu Vâsıf 15/33), *sâhib-i tîg u kalem* (Enderunlu Vâsıf 15/33), *sâhib-kırân-ı bezm-ı vegâ* (Keçecizâde İzzet 42/29), *sâhib-*

kırân-ı sahn-ı şec'ânî (Enderunlu Vâsıf 18/6), *sultân-ı melâik-leşker* (Keçecizâde İzzet 26/1)

Yüzyıllar genel olarak incelendiğinde yiğitlik vasfının methedildiği terkiplerin XVII. yüzyılda yoğunlaştığı görülmektedir. En az kullanım XIV. yüzyılda olmakla birlikte XVII. asra kadar sürekli bir artış içerisindedir. Bu durum ise Osmanlı'nın askeri ve siyasi başarılarının edebiyata yansımalarının bir sonucu olarak açıklanabilir.

Yiğitlik vasıfları methedilirken padişahlara mert ve yiğit sıfatını niteleyecek şekilde çok farklı kelime ve kelime grupları yoluyla hitap edildiği görülmektedir. *Dilâver, dilîr, şâh-ı merdân, şehlevend, bahadır, cihângir, cihândâr, pehlivan* ve *merd* bu hitap şekillerinden en yaygın olanlarıdır. Hitap şekillerinin zenginliği ve sanat inceliği göz önünde bulundurulduğunda en çok çeşitliliğe XVII. yüzyılda rastlamaktayız. Bu bakımdan en az çeşitlilik Klasik edebiyatın kuruluşunun devam ettiği XIV. yüzyıldır.

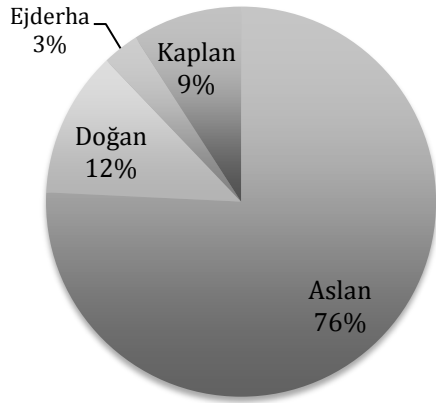
Padişahların devletin en üst düzey yöneticisi olması yanında ordusunun baş komutanı olmak ve ordusuyla birlikte seferler düzenleyip ülkeler fethetmek gibi askeri görevleri yiğitlik vasfı çerçevesinde değerlendirilmektedir. XIV. asırdan başlayarak yaptığımız incelemelerde XIX. yüzyıla kadar tüm şairlerin padişahların ordunun komutanı olması, ordusuyla birlikte savaşımlara katılması, gazi olması, katıldığı savaşımlardan zaferlerle ayrılması ve nihayetinde ülkeler fethederek cihan hakimiyeti ülküsünü gerçekleştirmesini farklı övgü kalıplarıyla ifade edilmektedirler. Osmanlı'nın içinde bulunduğu askeri ve siyasi durum şairlerin zihnindeki cihan hakimiyetini vurgulama fikrini fazla değiştirmemiştir. Padişahın cihan hakimiyeti, ülkeler fethetmesi ve zaferlerine vurgu yapma her asırda olmakla birlikte terkiplerin sayısında devletin askeri ve siyasi başarılarıyla doğru orantılı biçimde XVI. yüzyıla kadar bir artış gözlenmektedir. Terkiplerin en yoğun olduğu yüzyıl ise duraklama devri XVII. yüzyıldır. Asıl dikkat çeken nokta ise Osmanlı'nın dağılma periyoduna girdiği XIX. asırda devlet, cihan hakimiyeti fikrinden uzakken bu hususun terkiplere yansımamış olmasıdır.

Telmih Unsurları	YÜZYILLAR						Toplam
	XIV.	XV.	XVI.	XVII.	XVIII.	XIX.	
Behram	1	0	1	3	1	0	6
Cem	0	2	1	8	8	2	16
Rüstem	2	2	0	7	1	0	12
Dârâ	1	1	3	6	1	3	15
Hüsrev	0	5	1	5	2	3	16
Feridun	1	2	0	2	0	0	5
Neriman	1	0	1	2	0	1	5
Ali	0	2	14	3	2	9	30
Kahraman	0	0	0	12	1	5	17
Toplam	6	14	21	48	16	23	

Tablo 14: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Padişahların Yiğitlik Vasfı Övgüsünde Tarihi-Mitolojik Unsurların Yüzyıllara Göre Kullanım Sıklığı

Dikkat çeken diğer husus, tüm yüzyıllarda padişahların yiğitlik vasfı methedilirken şairler tarafından telmih sanatının imkanlarından faydalanılarak tarihi ve mitolojik şahsiyetlere benzetilmesidir. Padişahların yiğitlik ve savaşçılık özellikleri göz önüne alındığında en fazla dördüncü halife *Ali*'ye benzetildiği görülmektedir. Bunun dışında hükümdarlık vasfını methederken de rastladığımız *Hüsrev*, *Rüstem* gibi mitolojik şahsiyetler yiğitlik vasfı vurgulanırken de kullanılmaktadır. Ancak savaşçılığı, yiğitliği ve Zülfikâr adı verilen çatal kılıcıyla meşhur, Allah'ın aslanı olarak nitelendirilen Ali, sadece yiğitlik ve savaşçılık vasıflarında yoğun biçimde kullanılmaktadır. Bu özellikleri dolayısıyla *Ali*'nin telmihli kullanımı daha ziyade özel bir alanı ifade etmektedir. Yüzyıllar incelendiğinde ise mitolojik öğelerin kullanımı söz konusu olduğunda nicelik açısından en fazla terkinin yine XVII. asırda olduğu tespit edilmiştir.

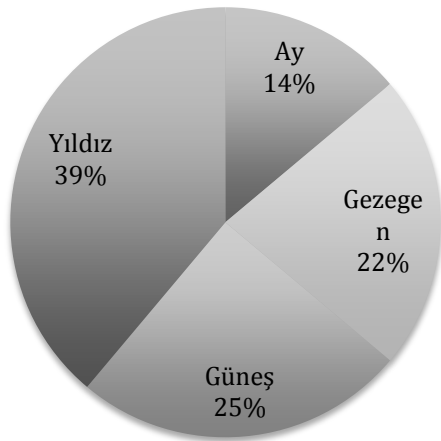
Şairler, padişahların cesaret ve yiğitliğini ifade etmek için teşbih ve istiare sanatının imkanlarından faydalanarak onları başta *haydâr*, *şîr*, *nerre-şîr*, *hizebr*, *zırgam* olarak adlandırılan aslana, *şahbâz* adı verilen doğana, *peleng* adı verilen kaplana ve ejderhaya benzetmişlerdir.

Şekil 11: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Padişahların Yiğitlik Vasfı Övgüsünde Hayvanların Kullanımı

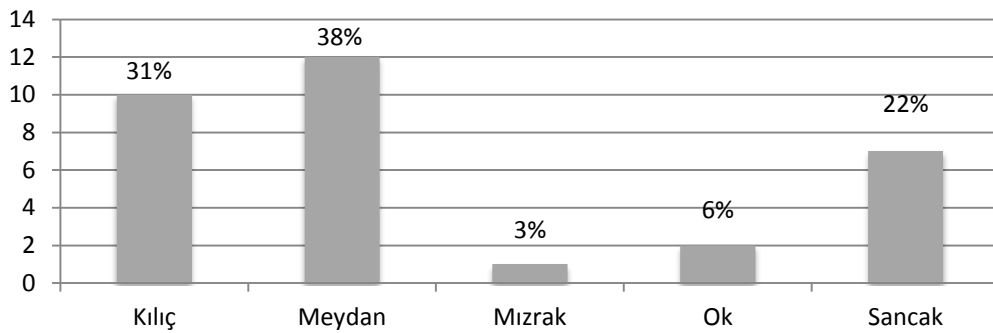
Grafikte yiğitlik vasfının benzetildiği hayvanlar görülebilmektedir.

Gök cisimleri de padişahların yiğitlik vasfını ortaya koymada şairler tarafından kullanılmaktadır. *âfitâb*, *mihr*, *şems* kullanımlarıyla güneş; *mâh*, *meh* kullanımlarıyla ay; *Behrâm*, *Mirrîh* isimleriyle Mars; *Utârid* yani Merkür, *Zühre* yani Venüs ve yıldızlar terkiplerde en çok yer verilenlerdir.

Şekil 12: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Padişahların Yiğitlik Vasfı Övgüsünde Gök Cisimlerinin Kullanımı

Terkibler incelendiğinde padişahların daha çok güneşe ve aya benzetildikleri, gezegenlerin padişahın gücü ve mertebesini kıyas unsuru olarak kullanıldıkları ve yıldızların ise padişahın değil, ordusunda yer alan askerlerin niceliğinin ifade edilmesinde kullanıldıkları görülmektedir.

Şekil 13: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Padişahların Yiğitlik Vasfı Övgüsünde Savaş Ait Unsurların Kullanımı

Tüm yüzyıllarda *tîğ, şemşîr, kılıç, tîr, alem*, savaş meydanı gibi savaşa ait unsurlar, şariler tarafından terkipler içinde kullanılarak padişahların yiğitlik vasıfları methedilmektedir. Bunlar içerisinde en dikkat çeken ise kılıç, sancak ve savaş meydanıdır. Kılıcın bu kadar yoğun biçimde kullanılmasında geçmişte en yaygın savaş silahı olmasının etkisi bulunmakta, bayrak ise bir sembol, bir temsil olduğu için kullanım sıklığı artmaktadır.

2.2.1.3. Cömertlik

Cömertlik şairlerin padişah memduhlarının en çok üzerinde durdukları vasıflarından biridir. Klasik Türk şiiri çerçevesinde eser veren pek çok şair, kasidelerinde padişahların ne kadar cömert, eli bol ve ihsanı yüce olduğunu dile getirmektedir.

XIV. Yüzyıl

XIV. yüzyılda Ahmedî padişah memduhlarının cömertlik vasıflarını ön plana çıkararak onları gökyüzü, sonsuz deniz, müjdeler bahşeden, bahçe, cihanı bahşeden, cömertlik kıblesi, cömertlik çeşmesi, cömertlik resmi, Hatem-i Tay yaratılışlı, bahşiş veren sultân olarak nitelendirmiş ve sonraki asırlarda da sıklıkla rastlanan, cömertliğiyle ünlü Hatem-i Tay'a benzetmektedir:

Tay olur cûdı katında sıfat-ı **Hâtim-i Tay**
Zâl olur kılıcı altında anun Rüstem ü Sâm

Ahmedî 59/9¹

*Âsumân, bahr-ı bî-pâyân, beşâret-bahş, bûsitân, cihân-bahş, kible-i ekârim, menba'-ı kerem, menba'-ı mekârim, resm-i kirâm, sıfat-ı Hâtim-i tay, sultân-ı atâ'-bahş*² gibi söyleyiş kalıpları XIV. yüzyılda padişahın cömertliğini ifade eden diğer kullanımlardır.

XV. Yüzyıl

Cömertlik vasfının farklı benzetme unsurlarından yararlanılarak dile getirilmeye başlandığı dönem XV. asırdır. Cömertliğin *kerem, ihsân, himmet, lütuf*,

¹ Akdoğan, a.g.e., s.147

² Ahmedî 27/10, 7/6, 6/14, 27/10, 28/9, 53/20, 68/9, 53/19, 59/16, 59/9, 9/5

eltâf gibi pek çok kelimeyle ve bunların yarattığı çağrışım alanıyla anlatıldığı XV. yüzyılda padişahlar, *cûd u kerem bürhânı* (Ahmed Paşa 32/1), *çerâğ-ı rûşeni subh-ı sa'âdetün* (Mihri Hatun 14/15), *dâver-i devrân-ı kerem* (Ahmed Paşa 20/2), *ekremü'l-halk* (Ahmed Paşa 20/26), *feyzin eseri bolluğun eseri* (Şeyhî 11/10), *hazret-i sultân-ı kerem* (Ahmed Paşa 20/3), *hüccet ü bürhan-ı kerem* (Şeyhî 11/14), *kerîm* (Ahmed Paşa 35/20), *lutfun eli bestelere kâşifü'l-hümûm* (Şeyhî 10/29), *rahmetin şikestelere sârifü'l-himem* (Şeyhî 10/29), *sâye-i eltâf-ı İlâh* (Necatî 14/17), *sultân-ı kerem* (Ahmed Paşa 27/22; Şeyhî 11/6), *şâh-ı kerem* (Mihri Hatun 15/28), *vâsita-i ikd-ı kirâm* (Ahmed Paşa 20/26), *zât-ı kerîm* (Ahmed Paşa 27/16), *zıll-ı İlâh-ı müste'ân* (Mesîhî 5/8), *hüdâvend-i cihân-bahş* (Nizâmî 5/40), *şehriyâr-ı şehr-i kerem* (Nizâmî 9/8) olarak nitelendirilerek cömertlik ve eli bolluk kanıtı, saadet sabahının aydınlık ışığı, cömertlik devrinin lideri, yaratılmışların en cömerti, feyz ve bolluğun eseri, cömertlik sultanı hazretleri, cömertliğin su götürmez kanıtı, lütfu eli bağlanmışlara dertlerin kaşifi, cömertlik denizinin mayası, rahmetin gönlü kırılmışlara yardım dağıtanı, Allah'ın lütuflarının gölgesi, cömertlik sultanı, yardım eden Rabb'in gölgesi olarak görülmektedir.

Cömertlik vasfı bir önceki asırda olduğu gibi telmihler yoluyla ön plana çıkarılmakta ve padişahların cömertlikleri telmih yoluyla benzetildikleri tarihi-mitolojik karakter ve varlıklara eşit veya onlardan üstün tutulmaktadır:

Sû-i mizâcın âlemin hikmetle ıslâh etmege
 Sen **Hızr-dem İsa-nefes Lokmâna** sıhhat yaraşır
 Ahmed Paşa 32/8¹
 Ol hümânun görelî **simurg-ı âlf-himmetin**
 Devleti hânında geldi oldu âlem bir zübâb
 Mihri Hatun 8/12²

Cömertlik vasfının en fazla ilişkilendirildiği varlıklar çeşme, kaynak ve madendir. *Menba'-ı ihsan* (Ahmed Paşa 32/17), *menba'-ı sahâvet* (Mihri Hatun 14/15), *ma'den-i kerem* (Mihri Hatun 14/15), *kân-ı kerem* (Mihri Hatun 8/24; Ahmed Paşa 27/37, 32/17), *kân-ı lutf* (Ahmed Paşa 12/40), *menba'-ı me'ânî* (Nizâmî 6/12) terkiplerinde görüldüğü gibi padişahlar cömertlik çeşmesi, madeni olarak görülmekte ve cömertliğin kaynağı olarak nitelendirilmektedirler.

¹ Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, s. 94

² Hakverdioğlu, a.g.e., s. 153

Cömertlikleri yönüyle padişahlar ayrıca deniz, bulut ve güneş, ay gibi gök cisimlerine benzetilmekte ve teşbih sanatının imkanlarından geniş ölçüde yararlanılmaktadır: *Mâye-i ummân-ı ata* (Şeyhî 11/10), *himmetin deryası* (Şeyhî 9/33), *bahr-ı muhîr* (Şeyhî 9/33), *bahr-i cûd* (Ahmed Paşa 41/7), *muhîr-i keremin katresi umman-ı kerem* (Ahmed Paşa 20/1), *dane-i nîsân-ı kerem* (Şeyhî 11/10), *meh-i tâbân-ı kerem* (Ahmed Paşa 20/04), *mihr-i burc-i kerem* (Necatî 14/17), *sipîhr* (Necatî 8/25)

XVI. Yüzyıl

Bâlâ-nîşîn-i mesned-i şâhân-ı tâc-dâr (Bâkî 1/13), *cihân-ı kerem* (Bâkî 3/7), *dâmân-ı 'avn* (Bâkî 1/41), *ebü'l-ihsân* (Taşlıcalı Yahyâ 16/27), *gülbün-i bağ-ı kerem* (Hayâlî 2/11), *hâkim-i 'âlî-himem* (Taşlıcalı Yahyâ 2/19), *halîlu'llâh* (Taşlıcalı Yahyâ 9/24), *ibâdet ü ihsan u fazl-ı Yezdânî* (Taşlıcalı Yahyâ 6/35), *kâm-bahş* (Taşlıcalı Yahyâ 2/25, 13/27), *kemal-i inayet* (Taşlıcalı Yahyâ 9/29), *matla'-ı lutf* (Taşlıcalı Yahyâ 8/10), *merd-i 'ata* (Taşlıcalı Yahyâ 3/51), *nakd-i hayât-ı âlem* (Bâkî 2/10), *nazargâh-ı güzîn* (Hayâlî 23/1), *nâzır u nâsırı hak* (Taşlıcalı Yahyâ 7/14), *sâhib-vücûd-ı memleket-i lutf u cûd* (Bâkî 1/18), *sâhibü'l-hayrât* (Taşlıcalı Yahyâ 4/27), *şâh-ı kerîm* (Taşlıcalı Yahyâ 3/34; 4/42), *şeh-i diyâr-ı kerem* (Hayâlî 1/23), *zîr-i dest-i himmet* (Fuzûlî 10/32) ifadeleriyle tac bahşeden şahların içinde en yüce yerde oturan, yardım eteği, cömertlik bağının gül fidanı, yüce yardımın hâkimi, Allah'ın cömert kulu, iller bahşeden hükümdar, yaratıcının fazilet, ihsan ve ibadeti, murat bahşeden, yardımın olgunluğu, lütuf sahibi, bahşedici mert, âlem hayatının akçesi, halka yardım eden ve halkı gözetten, zamanın sığınılacak yeri, yüce bahçe, lütuf ve cömertlik ülkesinin sahibi, hayırlar sahibi, cömert şah, cömertlik diyarının hükümdarı, cihanın tac bahşedeni, yardım ve lütuf elinin altı olarak nitelendirilen padişahların cömetlik vasıfları sanat değeri yüksek söyleyiş kalıplarıyla vasıtasıyla ortaya konulmaktadır.

Telmih sanatının inceliklerinde XVI. asırda da faydalanılmış ve padişahlar cömertlik vasıfları yönüyle *Keyhüsrev*, *Cem*, *Hüsrev* ve *Ali*'ye benzetilmişlerdir: *Haydar-ı sehâ* (Taşlıcalı Yahyâ 10/17), *Hüsrev-i vilâyet bahş* (Hayâlî 7/12), *Keyhüsrev-i nusret-kâr* (Fuzûlî 10/18), *pâdişâh-ı Cem-sehâ* (Taşlıcalı Yahyâ 11/11).

Nûr-ı mülk-râ-yi mâh ez-şem'-i cûd-eş müstenîr

Tig-i âlem-gîr-i mihr ez-dest-i feth-eş müste'âr

Fuzûlî 11/33¹

Padişahlar XV. yüzyılda olduğu gibi XVI. asırda da cömertlikleri yönüyle deniz, bulut, gökyüzü ve gök cisimlerine benzetilerek ihsan ve rahmet güneşi, ihsan göğü, deniz gönüllü şah, cömertlik denizi, ihsan burcunun ayı, nisan bulutu, masraf denizinin sahibi, cömertliğin ışıltılı güneşinden (doğan) devleti süsleyen ayın nuru olarak nitelendirilmektedirler: *şems-i ihsan* (Taşlıcalı Yahyâ 6/37), *şems-i rahmet* (Taşlıcalı Yahyâ 8/10), *sipîhr-i ihsan* (Taşlıcalı Yahyâ 5/26), *şâh-ı deryâ-dil* (Bâkî 5/7), *bahr-i sehâ* (Hayâlî 2/13), *burc-ı ihsânun mehi* (Taşlıcalı Yahyâ 8/9), *deryâ-dil* (Taşlıcalı Yahyâ 3/21), *ebr-i nisan* (Fuzûlî 39/8), *mâlik-i bahr-i masarîf* (Taşlıcalı Yahyâ 3/20), *muhît-ı bahr-i kerem* (Taşlıcalı Yahyâ 9/26).

Padişahların maden, cevher ve kaynak olarak nitelendirilmesi XVI. asırda da mevcuttur: *kân-ı ihsan* (Taşlıcalı Yahyâ 4/27, 16/31), *kân-ı kerem* (Bâkî 2/26; Hayâlî 8/20), *kân-ı sehâ* (Taşlıcalı Yahyâ 3/44), *ma'den-i lutf u kerem* (Taşlıcalı Yahyâ 7/15), *mürüvvet menba'ı* (Taşlıcalı Yahyâ 8/10), *güher-i kân-ı kerem* (Bâkî 2/10).

XVII. Yüzyıl

Cömertlik vasfının methedildiği terkiplerin en yoğun kullanıldığı dönem XVII. yüzyıldır. *Bende-perver* (Atâyî 20/22), *cihân-bân-ı kerem-güster* (Nefî 24/27), *cihân-dâr-ı kavî-nusret* (Cevrî 11/9), *cihân-ı himmet-i cûdun kerîm-i kîse-perdâzı* (Nefî 22/13), *dil-rubâ* (Cevrî 6/31), *gül-i bahâr-ı ümmid* (Nâbî 7/36), *himmet-i âlişânî* (Nefî 3/3), *iftihâr-ı kerem* (Nefî 3/3), *kâm-bahş-ı azamet* (Nefî 17/56), *kâm-kâr-ı pür-kerem* (Nefî 25/17), *kemterîn nasb-gerde-i câhı* (Neşâtî 8/26), *kerem zîver-i âlem* (Nefî 23/12), *kerem-güster* (Nefî 22/11), *kerem-güster hüdvâvendâ* (Nefî 13/43), *kerîm-i kâm-rân* (Nefî 19/17), *merkez-i dâ'ire-i câh u celâl u azamet* (Nefî 3/4), *mesned-ârâ-yı mükerrem* (Nefî 26/20), *muhît-i cûd-ı kerem* (Nâbî 7/35), *pâdişâhı 'azamet-güster ü âli-himmet* (Nâilî-i Kadîm 9/15), *sâ'at-i nev-rûz-ı himem* (Atâyî 19/23), *veliyy-i ni'met-i 'âlem* (Nâbî 7/44) terkipleriyle kölelerin koruyucusu, cömert cihan alıcı, yardımı yüce cihan alıcı, yardım ve cömertlik cihanının kese yırtan cömerti, gönül alan, ümit baharının gülü, yardımı yüce, cömertlik iftihar, yüce

¹ Akyüz vd., a.g.e., s. 52

murat bahşeden, değersizlere çokça ihsanda bulunan, büyüklük, şeref ve cömertlik dairesinin merkezi, cömertliğin karakter süsleyeni, cömertlik muhiti, azametli ve yüce yardım sahibi padişah, yardım nevruzu saati, âlemin velinimetleri olarak nitelendirilen padişahların pek çok sanat değeri yüksek terkible cömertlik vasıfları dile getirilmektedir.

XIV-XVI. yüzyıllarda olduğu gibi XVII. yüzyılda da padişahlar cömertlikleri bakımından, *âfitâb-ı pür-kerem* (Nefî 15/24), *çarh-sade* (Atâyî 19/24), *hurşîd-i zer-efşân* (Nefî 9/20), *mâh-ı mihr-kef* (Hâletî 16/8), *meh-i sipihr-i himem* (Hâletî 4/8), *mihr-i zer-efşân-ı âsumân-ı cûd u himmet* (Cevrî 12/21), *sipihr-i kerem* (Hâletî 4/22), *sipihr-i mihr-i kerem* (Hâletî 4/8), *şeref-i şems-i kerem* (Atâyî 19/23) terkibleriyle gökyüzü, güneş ve ay gibi gök cisimlerine; *bahr-i bî-kerân* (Hâletî 19/13), *bahr-kef* (Atâyî 19/24), *ebr-i nîsânî* (Şeyhülislam Yahyâ 4/15), *şâh-ı deryâ-dil* (Atâyî 20/21), *cihân-ı mekremetin bahr-ı gevher-endâzı* (Nâilî-i Kadîm 8/31) terkibleriyle de deniz ve buluta benzdetilmektedir.

O yektâ **gevher-i gencine-i lutf-ı ilâhî** kim
Vücûdî gün gibi virdi cihâna zînet ü zîver
Cevrî 11/6¹

Güher-hân-ı mürüvvet-iktisâb (Atâyî 2/54), *kân-ı kerem* (Nefî 17/55), *kân-ı mekremet* (Hâletî 5/15), *kerem kân* (Hâletî 33/33), *yektâ gevher-i gencine-i lutf-ı ilâhî* (Cevrî 11/6), *kevser-i rûhânî* (Cevrî 6/32) terkibleriyle cömertlik kaynağı, cevheri ve madeni olarak nitelendirilen padişahların cömertlik vasfı ayrıca ilahi bir kaynağa dayandırılarak hükümdarlıkları yanında bu vasıfları da ilahileştirilmektedir:

Âyet-i nasr-ı te'bîd (Atâyî 19/23), *sâye-i lutf-ı Hüdâ* (Nefî 3/6), *sûret-i rahmet-i Rahmân u Rahîm* (Nefî 26/15), *zill-ı hüdâ-yı müste'ân* (Nefî 16/19), *zill-ı memdûd-ı hüdâ* (Nâbî 8/20), *lutf u kerem-i Rabb-i Rahîm* (Nefî 7/25), *mazhar-ı mekremet ü mevhîbet-i Sübhânî* (Nefî 3/5), *ma'nî-i âyet-i ihsân-ı hudâyı müte'âl* (Nefî 24/24), *ma'nî-i âyet-i lutf u ihsân* (Nefî 26/15), *ma'nî-i rahmet* (Nefî 7/25), *cihânda sûret-i insâna girmiş lutf-ı Rabbânî* (Hâletî 33/32) terkibleriyle padişahlar ebedi yardımın ayeti, Tanrı lütfunun gölgesi, merhamet ve yardım sahibi Tanrı'nın sureti, kullarına yardım eden Tanrı'nın gölgesi, yardım sahibi Tanrı'nın lütfu, Allah'ın cömertlik ve

¹ Ayan, a.g.e., s. 79

bağışlamasına mazhar olmuş, yardım sahibi Tanrı'nın yardım ayetinin manası, lütuf ve yardım ayetinin anlamı, yardım ve merhametin manası, dünyada insan suretine girmiş Tanrı lütfu olarak görülmektedir.

Hüdâvend-i hü mâ-himmet (Nefî 5/21), *hüdâvend-i kerîm* (Nefî 7/58), *hüdâvend-i mükerrem* (Nefî 20/2, 23/2), *şâh-ı kerem* (Nâbî 15/3), *şâh-ı kerem-pîşe* (Nefî 9/47), *şâh-ı kerîm* (Nefî 26/40), *şâh-ı kerîmü'l-tâb'-ı 'âlî-şân* (Fehîm-i Kadîm 5/39), *şâhenşeh-i 'âlî-himem* (Nefî 25/17), *şehen-şâh-ı kerem-güster* (Atâyî 2/54), *şehenşâh-ı direm-pâş-ı kerem-güster* (Nefî 17/61), *şehenşâh-ı diyâr-ı kerem* (Nefî 57/15), *şehenşâh-ı kerîm* (Nefî 7/20, 26/11), *hân-ı mükrümet* (Nâilî-i Kadîm 8/7), *sultân-ı kerem-pîşe* (Nefî 23/2), *sultân-ı sühan-perver* (Nefî 13/32), *şâh-ı hüner-perver* (Hâletî 1/39), *pâdişâh-ı 'azamet-güster ü âli-himmet* (Nâilî-i Kadîm 9/15) terkipleriyle *padişah*, *şah*, *şahenşâh*, *hakan*, *hân* ve *sultân* gibi hükümdarlık unvanlarıyla birlikte cömertlik vasıfları vurgulanan padişah memduhlar XVII. asırda da telmih yoluyla tarihi-mitolojik karakterlere benzetilmektedirler:

Cemşîd-i kerem-pîşe (Nefî 10/23), *Dârâ-yı kerem-pîşe* (Neşâtî 12/10), *Hüsrev-i vâlâ-himem* (Nefî 15/39), *Hüsrev-i yektâ-yı sahî zât* (Neşâtî 12/13), *serîr-bahş-ı Sikender* (Atâyî 21/30) terkipleriyle *Dârâ*, *Hüsrev*, *Cem* ve *İsa*'ya benzetilen padişahlar, *Hâtem-i devlet* (Hâletî 7/16), *Hâtem-mekremet* (Nefî 15/18), *Hüsrev-i Hâtem-kerem* (Hâletî 15/14), *cihân-ı mekremetün Hatem-i kerem-bahşi* (Neşâtî 11/19) terkiplerinde görüldüğü gibi daha çok cömertliğiyle meşhur *Hatem-i Tay*'a benzetilmektedir.

XVIII. Yüzyıl

XVII. yüzyıldaki kadar olmasa da bu asırda da *atâ-bahş* (Osmanzâde Tâ'ib 1/1), *ber-ârende-i âmâl-i dil-i ehl-i recâ* (Osmanzâde Tâ'ib 1/1), *hüner-perver* (Lebîb 29/40), *kâm-bahşî* (Nedîm 5/24), *kerem- güster* (Şeyh Gâlib 16/39), *lutf u kerem gülşenin lâle zamanı* (Nedîm 26/8), *mekârim-pîrâ* (Osmanzâde Tâ'ib 1/1), *mekremet-kârî* (Nedîm 5/24), *merâhim-güsterî* (Nedîm 5/24), *nusret-pejûh* (Şeyh Gâlib 19/22), *sühan-perver* (Şeyh Gâlib 16/39), *vehhâb-ı nakd-i kûh* (Şeyh Gâlib 19/22), *kûh bahşende-i genc-i derem* (Şeyh Gâlib 19/22), *veliyy-i ni'met* (Nedîm 20/54) terkipleriyle cömertlik bahşeden, rica ehlinin arzularını yerine getiren, hüner

sahiplerini ve söz sahiplerini koruyan, cömertlik y , lütuf ve cömertlik gül bahçesinin lale zamanı, cömertlik süsleyen, Tanrı yardımını araştıran, dağ gibi bağış yapan, akçe hazinesinden dağ gibi bahşeden velinimet olarak nitelendirilen padişahlar cömertlikleri bakımından *Hâtem-âsâ* (Nedîm 11/8), *Hâtem-i Rüstem-haşem* (Şeyh Gâlib 19/26) ifadelerinde olduğu gibi yine daha çok Hatem-i Tay'a benzetilmektedirler:

Dâver-i gerdûn-himem (Şeyh Gâlib 19/18), *hân-ı mekremet pîrâ* (Fitnat Hanım 1/14), *pâdişâh-ı kerîm* (Osmanzâde Tâ'ib 5/13), *sultân selîm-i pür-kerem* (Şeyh Gâlib 19/19), *sultân-ı kerem-ver* (Nedîm 18/19), *şehenşâh-ı 'âlî-himmet* (Nedîm 14/17), *şehenşeh-i iklîm-i merhamet* (Lebîb 2/60), *şehriyâr-ı a'zamet-güster-i âlî-himmet* (Nedîm 19/22), *şehriyâr-ı pür-semâhat* (Nedîm 14/27), *şeyh-i hâver-i kerem* (Şeyh Gâlib 12/9) terkipleriyle *dâver*, *şâh*, *sultân*, *şahenşâh*, *şeyh*, *hân* ve *şehriyâr* unvanlarıyla birlikte cömertlik vasıfları methedilen padişahlar cömertliği koruyan kaynak, eşsiz varlığı cömertliğe emsalsiz inci ve yine denize dönen coşkun, temiz bir ırmağa teşbih edilmektedirler: *kân-ı mekârim-perver* (Nedîm 12/13), *yem-i cûda vücûd-i bî-nazîri dürr-i yek-dâne* (Osmanzâde Tâ'ib 11/8), *yine deryâyâ râci' bir musaffâ nehr-i cûşân* (Şeyh Gâlib 22/17).

Avn-i Rabbânî (Osmanzâde Tâ'ib 14/13), *lutf-ı hüda* (Osmanzâde Tâ'ib 14/13), *tevfik-i Bârî* ' (Osmanzâde Tâ'ib 14/13) terkipleriyle de padişahlar cömertlik vasıflarını ilahi kaynaktan almakta ve Tanrı'nın yardımı ve lütfu olarak görülmektedirler.

XIX. Yüzyıl

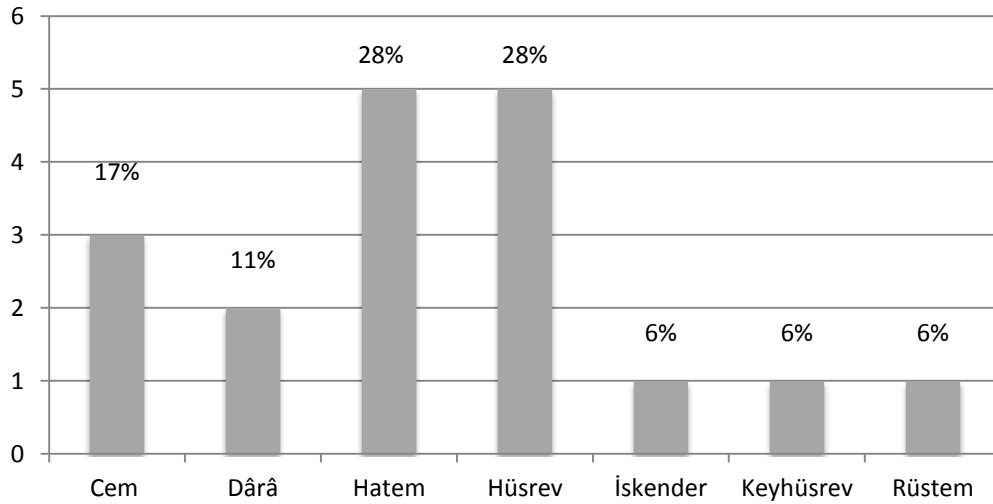
Klasik Türk Edebiyatı'nın son asrı olan bu dönemde de padişahların cömertlik vasıfları en çok methedilen özelliklerinin başında gelmekte ve bununla alakalı birçok farklı övgü kalıbıyla karşılaşılmaktadır. *Âl-i sâ mân* (Osman Nevres 4/22), *âlemün velliyyü'n-ni'met-i bî-minneti* (Enderunlu Vâsıf 20/107), *cihân-ı izz ü şânun şâh-ı âlî-himmeti* (Enderunlu Vâsıf 20/93), *çare-sâz-ı zu'afâ* (Enderunlu Vâsıf 17/36), *dâdâr-ı yemm-i ihsân* (Enderunlu Vâsıf 24/2), *hürriyet-dih-i 'âlem* (Yenişehirli Avnî 24/16), *kemâl-i lutf* (Enderunlu Vâsıf 14/96), *mâlik-i mülk-i sahâvet* (Enderunlu Vâsıf 17/38), *sâye-i eltâf-ı Rabbânî* (Keçecizâde İzzet 19/16), *veliyy-i ni'met-i 'âlem*

(Osman Nevres 4/26), *veliyyu'llâh a'zâm* (Yenişehirli Avnî 23/22) terkipleriyle yüce servet sahibi, âlemin kimseye minnet etmeyen velinimet, zayıfların çaresi, yardım ülkesinin yüzüğü, âlemlere hürriyet veren, lütuf olgunluğu, yardımın gamlı askeri, cömertlik devletinin sahibi, büyük ve küçüğün sığınağı, yardım âleminin padişahı, Tanrı'nın lütuflarının gölgesi, âlemin velinimet ve yüce velinimet olarak nitelendirilen padişahlar, *Hâtem-i ülke-i himmet* (Enderunlu Vâsıf 17/38), *Hızır-ı 'atâ* (Osman Nevres 4/26), *Hüsrev-i mülk-i himem* (Enderunlu Vâsıf 15/32), *tâc-bahşâ-yı ser-i Cem* (Enderunlu Vâsıf 14/16) ile yardım ülkesinin Hatem'i, Hızır yardımcı, yardım ülkesinin Hüsrev'i, Cem'in başına tac bahşeden olarak görülmekte ve cömertlik bakımından telmih sanatının imkanlarından da yararlanılarak tarihi-mitolojik şahsiyetlere teşbih edilmektedir.

Padişah, şâh, şehenşâh, şehriyâr ve hâkân gibi ükümdarlık unvanlarıyla birlikte kullanılan *hâkân-ı keremver* (Keçecizâde İzzet 12/20), *hâkân-ı kerîm* (Enderunlu Vâsıf 21/5), *hıdiv-i mekrûmet-mâye* (Keçecizâde İzzet 19/16), *hüdâvend-i kerem-vâye* (Keçecizâde İzzet 19/16), *pâdişâh-ı âlem-i himmet* (Enderunlu Vâsıf 18/4), *pâdişeh-i kible-i hâcât-enâm* (Enderunlu Vâsıf 17/36), *şâh-ı 'âlî-himmet* (Enderunlu Vâsıf 20/167), *şâh-ı ekrem* (Leylâ Hanım 2/10-20), *şâh-ı kerem* (Keçecizâde İzzet 12/3), *şâh-ı kerem-kâr* (Enderunlu Vâsıf 13/10), *şâh-ı kerîm* (Keçecizâde İzzet 28/18), *şâhenşâh-ı himmet-şân* (Enderunlu Vâsıf 24/12), *şeh-i dîhim-i 'atâ* (Enderunlu Vâsıf 17/38), *şeh-i kadr-âgahân* (Keçecizâde İzzet 28/23), *şehenşâh-ı cihân-bahş-ı kerem perver* (Enderunlu Vâsıf 15/24), *şehenşâh-ı kerem-pîşe* (Leylâ Hanım 3/12), *şehenşâh-ı kesîrü'l-hayrât* (Yenişehirli Avnî 38/52), *şehriyâr-ı 'âlem-i himmet* (Enderunlu Vâsıf 19/14), *şehriyâr-ı tâc-bahşâ* (Keçecizâde İzzet 31/51), *dâver-i mülk-i himem* (Enderunlu Vâsıf 24/2), *kerem-kâr-ı atâ-bahş-ı şeh-i zî-şân* (Enderunlu Vâsıf 16/38) terkipleriyle cömert hakan, cömert yaratılışlı hıdiv, cömert kısmetli hükümdar, yardım devletinin lideri, şanlı, cömert ve yardım bahşeden şah, büyük ve küçüğün sığınağı, yardım âleminin padişahı, yardımı yüce şah, en cömert şah, yardımıyla şanlı şahlar şahı, cömertlik tacının şahı, kıymet bilenlerin şahı, cömertliği koruyan, cihan bahşeden şahlar şahı, işi cömertlik olan şahlar şahı, hayratı bol şahlar şahı, yardım âleminin lideri, tac bahşeden lider olan padişahlar cömertlikleriyle denize, kaynağa, askere, kabile başına, sığınağa ve ağaca benzetilmektedirler:

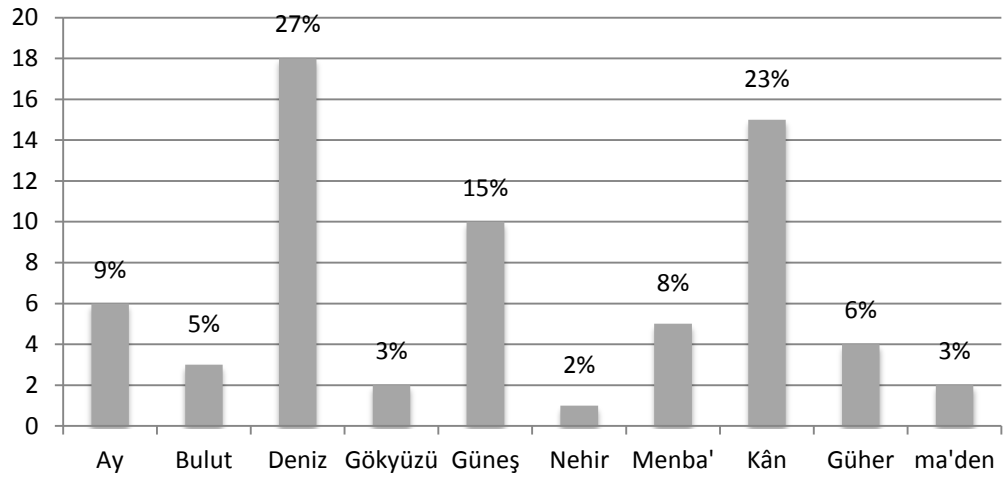
Bahr-i sehâ bî-kerân (Yenişehirli Avnî 21/60), *kâfile-sâlâr-ı kerem* (Enderunlu Vâsîf 15/32), *kân-ı himem* (Yenişehirli Avnî 38/43), *leşker-endûh-ı himem* (Enderunlu Vâsîf 16/36), *melce'-i sugra kübrâ* (Enderunlu Vâsîf 17/36), *ravza-i saltanâtın nahl-i keremkârı* (Enderunlu Vâsîf 17/52).

Genel olarak bakıldığında cömertlik vasfıyla alakalı terkiplerin sayısının daha fazla olduğu dönem XVII. yüzyıldır. Padişahların hükümdarlık, yiğitlik, adalet yanında en çok methedilen diğer vasfı olan cömertlik vurgulanırken telmih unsurlarından XIV-XIX. yüzyılların tamamında faydalanılarak şairler tarafından estetik ve etkili bir söylem yaratılmaya çalışılmaktadır.

Şekil 14: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Padişahların Cömertlik Vasfı Övgüsünde Kullanılan Bütün Tarihi-Mitolojik Unsurlar

Padişahlar cömertlik söz konusu olduğunda en çok Arapların cahiliye devri şairi Tay kabilesinin reisi cömertliğiyle ideal Arap tipini teşkil eden Hatem-i Tay'a benzetilmektedir. (Zavotçu, 2006: 216)

Şekil 15: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Padişahların Cömertlik Vasfı Övgüsünde Benzetildikleri Varlıklar

Padişahlar, en fazla denize teşbih edilerek cömertlik vasıflarının yüceliği denizlerle kıyaslanmakta bunun yanında yine denizle yakın kavramlar olarak düşünebileceğimiz bulut ve nehir kavramları da kendisine benzetilen kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Padişahın adalet, yücelik, hükümdarlık gibi diğer vasıflarını methederken de kullanılan güneş, ay ve gökyüzü gibi kavramlar cömertlik vasfını methederken de kullanılmakta, bunlardan farklı olarak bulut, nehir ve denizin cömertlikle özdeşleşmiş kavramlar olduğu anlaşılmaktadır.

Padişahların cömertlikleri methedilirken memduhlar daha çok kaynak olarak Türkçeleştirebileceğimiz kân ile ilişkilendirilmekte ve padişahlar cömertlik kaynağı olarak görülmekte, bunun dışında memduhların cömertlik vasıflarının maden, çeşme ve cevher olarak da nitelendirildiği anlaşılmaktadır.

2.2.1.4. Talih

Her yönüyle idealize edilen hükümdarlar, aynı zamanda bahtlarının açıklığı ve talihlerinin yaverliği bakımından da methedilmişlerdir. Hüma kuşunun gölgesinin değdiği bu hükümdarlar doğdukları andan itibaren kutlu ve talihli bir kaderin içinde olmuşlar ve bu sayede rakiplerine ve düşmanlarına her zaman üstün gelmişlerdir.

Kıran sahibi padişahların talihleri doğdukları andan beri kutlu ve uğurludur. Dolayısıyla şairler hükümdar memduhlarının kutlu talihlerini vurgulamak için sık sık sâhib-kırân ifadesini kullanmaktadırlar. Astronomik bir ifade olan kıran uğurlu

sayılan Müşteri ve Zühre'nin aynı burçta, aynı derece ve noktayla birleşmeleridir. Bu vakitte doğan insanların tam bir talih açıklığı içinde olduklarına inanılmaktadır. Bu inanışın da etkisi olarak kiran sahibi olmak başta padişahları olmak üzere pek çok devlet büyüğünü överken vurgulanan bir husus olagelmıştır. (Pala, 2006: 386)

Kahramân-ı Cem-haşem **sâhib-kırân-ı Muhteşem**
Zübde-i şâhân-ı âlem intihâb-ı rûzgâr

Nefî 17/22¹

Âlemün sâhib-kırân-ı nâm-dârı (Osmanzâde Tâ'ib 10/17), *hazret-i sâhib-kırân* (Keçecizâde İzzet 15/33, 18/6), *hazret-i sâhib-kırân-ı dîn* (Keçecizâde İzzet 16/20), *Hüsrev-i sâhib-kırân* (Cevrî 50/7; Enderunlu Vâsıf 14/19; Necatî 11/12, 11/55; Fuzûlî 10/18; Şeyh Gâlib 17/11; Yenişehirli Avnî 23/65), *Hüsrev-i sâhib-kırân-ı maşrik ü magrib* (Cevrî 11/8), *Hüsrev-i sâhib-kırân-ı şark u garb* (Nefî 14/62), *Mehdî-i sâhib-kırân* (Taşlıcalı Yahyâ 3/25), *sâhib-kırân* (Atâyî 20/14; Keçecizâde İzzet 11/5, 11/23; Nedîm 11/6; Nefî 15/25, 6/33; Taşlıcalı Yahyâ 16/19; Şeyh Gâlib 13/1), *sâhib-kırân Cem-vakâr* (Keçecizâde İzzet 15/46), *sâhib-kırân şâhenşehâ* (Nefî 14/38), *sâhib-kırân-ı 'âlem* (Nâbî 7/66), *sâhib-kırân-ı a'zam* (Nefî 20/22), *sâhib-kırân-ı Cem-haşem* (Nefî 15/22), *sâhib-kırân-ı dehr* (Hâletî 16/8), *sâhib-kırân-ı kâm-yâb* (Atâyî 2/23), *sâhib-kırân-ı kârzâr* (Keçecizâde İzzet 15/29), *sâhib-kırân-ı Muhteşem* (Nefî 16/17), *sâhib-kırân-ı mülk* (Nedîm 16/8), *sâhib-kırân-ı nâm-ver* (Enderunlu Vâsıf 18/7), *sâhib-kırân-ı rûy-ı zemîn* (Taşlıcalı Yahyâ 12/16), *sâhib-kırân-ı şark u garb* (Nefî 14/20), *sâhib-kırân-ı vakt* (Keçecizâde İzzet 19/13), *sâhib-kırânlar serveri* (Şeyh Gâlib 19/21), *şâhenşeh-i sâhib-kırân-ı maşrik u mağrib* (Nefî 13/26), *şeh-i sâhib-kırân* (Enderunlu Vâsıf 20/95; Taşlıcalı Yahyâ 2/20, 4/25), *şehenşeh-i sâhib-kırân* (Osmanzâde Tâ'ib 6/33), *şehenşeh-i sâhib-kırân-ı heft-iklîm* (Nefî 21/8) terkipleriyle padişahların kiran sahibi olmalarına vurgu yapılmaktadır.

“Murat” olarak Türkçeleştirebileceğimiz kâm sözcüğüyle beraber -bîn, -yâb, -rân gibi Farsça son eklerle birleşik kelimeler oluşturularak yapılmış terkipler vasıtasıyla padişahların murat sahibi olmalarına vurgu yapılmaktadır:

EK	ANLAMI	TERKİBLER	
-kâr	eden, edici, -li	<i>Pâdişeh-i kâm-kâr</i> <i>Şâh-ı kâm-kâr</i> <i>Şehriyâr-ı kâm-kâr</i> <i>Şâh-ı tâc-bahş-ı kâm-kâr</i>	Murat sahibi padişah Murat sahibi şah Murat sahibi lider Murat sahibi tac bahşeden şah

¹ Akkuş, a.g.e., s. 98

		<i>Kâm-kâr-ı heft-kişver</i> <i>Kâm-kâr-ı mülk</i> <i>Cemşîd-i kâm-kâr</i>	Yedi iklimin murat sahibi Devletin murat sahibi Murat sahibi Cemşit
-rân	süren, sürücü	<i>Cemşîd-i kâm-rân</i> <i>Emîr-i kâm-rân</i> <i>İzz ü şevketle kâm-rân</i> <i>Kâm-rân-ı kerem</i> <i>Kâm-rân</i> <i>Pâdişâh-ı kâm-rân</i> <i>Sultân Selim-i kâm-rân</i> <i>Sultân-ı kâm-rân</i> <i>Şâh Süleymân-ı kâm-rân</i> <i>Şâh-ı kâm-rân</i> <i>Şehinşâh-ı kâm-rân</i>	Murat süren Cemşit Murat süren komutan Yücelik ve şevketle murat süren Cömert murat süren Murat süren Murat süren padişah Murat süren Sultan Selim Murat süren sultan Murat süren Süleyman şah Murat süren şah Murat sahibi şahlar şahı
-bîn	gören	<i>Kâm-bîn</i> <i>Pâdişâh-ı kâm-bîn</i>	Murat gören Murat gören padişah
-yâb	bulan, bulucu	<i>Kâm-yâb</i> <i>Kâm-yâb-ı şâh-ı Süleymân</i> <i>Sâhib-kırân-ı kâm-yâb</i> <i>Sultân-ı kâm-yâb</i> <i>Şâh-ı kâm-yâb</i> <i>Şeh-i kişver-güşâ-yı kâm-yâb</i>	Murat bulan Murat bulan Süleyman Şah Kıran sahibi murat bulan Murat bulan sultan Murat bulan şah Ülkeler fetheden, murat bulan şah
-revâ	yakışır, uygun	<i>Pâdişeh-i kâm-revâ</i>	Murada yakışır padişah
-ver	sahip	<i>Sultân Selim-i kâm-ver</i>	Murat sahibi Sultan Selim
-bahş	bahşeden	<i>Kâm-bahş-ı server</i>	Murat bahşeden lider

Tablo 15: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneginde Kâm Sözcüğüyle Kurulu Terkibler

Padişahların kutlu, uğurlu bir talihe sahip olduklarını vurgulamak amacıyla şairler *ferrûh*, *ferhunde*, *huceste* gibi kelimelerle oluşturdukları *cihân-dâr-ı mukbil* (Bâkî 3/8), *ferhunde-tâli* (Osman Nevres 4/12), *ferhunde-dem* (Nefî 15/25), *ferhunde-i burc-ı celâlet* (Cevrî 12/20), *gâzî-i ferhunde-hisâl* (Taşlıcalı Yahyâ 14/20), *huceste* (Cevrî 7/7), *huceste-fâl* (Şeyhî 10/21), *Hüsrev-i ferhunde-fer* (Cevrî 5/42), *Hüsrev-i ferruh-ruh* (Şeyhî 14/15), *pertev-i nûr-ı kadem* (Atâyî 19/23), *sad-ahter* (Cevrî 6/19), *şâh-ı huceste-tâli'u ferhunde-rûzgâr* (Bâkî 9/17), *şâhenşâh-ı firûz-ahter* (Osman Nevres 4/12), *şâhenşeh-i ferhunde-baht* (Nefî 15/23), *şâhenşeh-i ferhunde-fâl* (Osman Nevres 3/12), *Şeh Bâyezid-i ferruh-fâl* (Ahmed Paşa 22/1), *şeh-i ferhunde-likâ* (Keçecizâde İzzet 12/2), *şehenşeh-i sâhib-dil-ü kader menşûr* (Şeyh Gâlib 20/30), *şehinşâh-ı kavî-tâli' ü sa'd-ahter* (Cevrî 5/16) terkiblerle onları kutlu cihan sahibi, kutlu talihli, kutlu nefes, yücelik burcunun kutlusu, uğurlu fal, kutlu nüfuza sahip lider, uğurlu, kutlu ruh sahibi yönetici, uğur nurunun ışığı, uğurlu yıldız, uğurlu ve kutlu talih ve zaman sahibi hükümdar, yıldızı kutlu şahlar şahı, kutlu talihli sultanlar sultanı, kutlu sancak sahibi şah, gönül sahibi ve kendisine kut verilmiş sultanlar sultanı ve talihi güçlü, yıldızı uğurlu şahlar şahı olarak

nitelendirmektedirler. Padişahların methedilen vasıfları içerisinde astronomi ve astrolojiyle en iç içe, yıldızlar ve gökyüzüyle en çok alaka kurulan vasıf talih olduğu için, hükümdarların talihlerini ifade etmede bolca gökyüzü ve yıldızlara has unsurlardan yararlanılmakta, padişahlar yıldızı kutlu veya kıran sahibi olarak nitelendirilmektedir.

Âsitânı kible-i ikbâl u baht olan (Bâkî 9/8), *bahtiyâr-ı mülk* (Ahmedî 49/9), *cihân-bân-ı hüma-zıll ü hümayûn-ikbâl* (Nefî 35/14), *çarh-ı ikbâle hilâl-i gurre-i enver* (Kânî 42/1), *ferhunde- tâli* (Osman Nevres 4/12), *gevher-i kân-ı sa'âdet* (Bâkî 8/9), *gülşen-i saadet* (Hayâlî 13/15), *güşâde-baht hüdîvâ* (Nefî 21/29), *güşâde-baht şehâ* (Neşâtî 11/29), *Hüsrev-i hümayûn-baht* (Ahmed Paşa 22/43), *kâ'inâtun kible-i ikbâli* (Bâkî 6/10), *kâbil-i feyz-i hüda* (Cevrî 39/11), *kuvvet-i baht-ı cihân* (Cevrî 6/15), *mâh-ı burc-ı sa'âdet* (Hâletî 2/10), *mâh-ı felek-ârâ-yı sa'âdet* (Nefî 10/25), *maşrik-ı subh-ı sa'âdet* (Enderunlu Vâsıf 14/66), *nişân-ı baht u devlet* (Bâkî 8/9), *pertev-i ikbâl ile şem'-i cihân-efruz* (Fuzûlî 39/6), *sa'âdet mülkünün hânı* (Hâletî 1/29), *sa'âdet tahtının bin baht ile sultânı* (Şeyhî 9/25), *sehâb-ı feyz-resân* (Hâletî 4/22), *sipîhr-i devlet ü ikbâle mihr-i tâb-dâr* (Fitnat Hanım 1/17), *sultan-i civan-baht* (Fuzûlî 26/33), *şâh-ı huceste-tâli'u ferhunde-rûzgâr* (Bâkî 9/17), *şâhenşeh-i ferhunde-baht* (Nefî 15/23), *şehenşâh-ı bülend-ikbâl* (Nefî 25/18), *şehenşâh-ı hümayûn-tâli' ü ferhunde-tal'at* (Bâkî 5/9), *şehinşâh-ı kavî-tâli' ü sa'd-ahter* (Cevrî 5/16), *şehriyâr-ı bahtiyâr* (Keçecizâde İzzet 15/7), *şehsüvâr-ı 'arsa-i ikbâl ü baht* (Bâkî 16/8), *başında tâc-ı sa'âdet zihî celâl-i şeref* (Ahmed Paşa 22/10), *cihân-ı saltanatda ol sa'âdet tahtınıñ hânı* (Bâkî 5/9), *şeh-i Zühre-sa'âdet* (Ahmedî 30/13), *yektâ gevher-i tâbendegân-ı sa'âdet* (Cevrî 12/19), *şeh-i âfitâb-ı sipîhr-i sa'âdet* (Nefî 2/10), *şehriyâr-ı ferruh-ahter* (Nizâmî 3/13), *pâdişâh-ı kâmyâb* (Nizâmî 3/13), *Hüsrev-i mülk-i mürüvvet* (Nizâmî 10/1) terkipleriyle padişahlar eşiği ikbal ve baht kıblesi olan, devletin bahtiyarı, hüma gölgeli ve bahtlı cihan hükümdarı, baht dünyasına parlak hilal, kutlu talihli, saadet kaynağının cevheri, saadetin gül bahçesi, bahtı açık hidiv, bahtı açık şah, hümayun bahtlı hükümdar, kâinatın baht kıblesi, Tanrı feyzine erişmiş, cihan bahtının kuvveti, saadet burcunun ayı, saadet göğünü süsleyen ay, saadet sabahının doğusu, baht ve devletin alameti, baht ışıyla cihanı aydınlatan mum, saadet devletinin hükümdarı, sa'âdet tahtının bin baht ile sultânı, feyze ulaşan bulut, baht ve devlet göğüne parıltılı güneş, bahtiyar hükümdar, uğurlu

ve kutlu talih ve zaman sahibi hükümdar, kutlu talihli sultanlar sultanı, bahtı yüce sultanlar sultanı, hümayun talihli, mübarek ve güzel yüzlü şahlar şahı, talihi güçlü, yıldızı uğurlu şahlar şahı, bahtiyar hükümdar, talih ve baht arsasının şahsuvarı, başında saadet tacıyla baştan başa kudret ve şeref sahibi, cihan saltanatında saadet tahtının hükümdarı, Zühre¹ vakti gibi saadetli şah, saadetin parıldasan eşsiz cevheriolarak nitelendirilmekte ve talihli bir insanda bulunan *baht*, *saadet*, *ikbal*, *feyz* gibi kavramlara vurgu yapılmaktadır.

Ki anda ayş ede ol **Hüsrev-i hümayün-baht**

Sitâre hayl ü felek-kadr ü âfitâb-cemâl

Ahmed Paşa 22/43²

Simurg, sireng, anka, Zümrüdüanka olarak da isimlendirilen, üzerine gölgesi düştüğü kişiye hükümdarlık talihi veren hüma kuşu baht ve talih kaynağı olarak görülmekte, şairler tarafından hükümdarların talihini methetmede bir araç olmaktadır:

Cihân-bân-ı hüâmâ-zıll ü hümayün-ikbâl (Nefî 35/14), *hâkân-ı hümayün-fer* (Nefî 20/1), *hüâmâ-sâye* (Hâletî 1/9), *hümayün-pâye* (Hâletî 1/9), *Hüsrev-i hümayün-baht* (Ahmed Paşa 22/43), *şâh-ı hümayün* (Hayâlî 17/16), *şâh-ı hümayün-ahter* (Osman Nevres 5/18), *şehenşâh-ı hümayün-kadem* (Nâbî 15/1), *şehenşâh-ı hümayün-tâli' ü ferhunde-tal'at* (Bâkî 5/9), *zât-ı hümayün* (Keçecizâde İzzet 16/5).

Sâhib-i tîğ ü kalem Hazret-i Sultân Selîm

Râyet-efrâz-ı ümem **dâver-i nusret-encâm**

Enderunlu Vâsıf 15/33³

Padişah memduhların talihleri aynı zamanda ilahi kökenli olarak görülmekte ve şairler tarafından hükümdarlar Tanrı yardımına ulaşmış, ilahi ihsana mazhar olmuş, Tanrı'nın cömertliğine nail olmuş, ilahi lütufla doğmuş ve donatılmış karakterler olarak vurgulanmaktadır:

Ahd-i şebâb-ı feyz-i Yezdân (Şeyh Gâlib 22/16), *âşinâ-yi çeşme-i hayvân* (Ahmed Paşa 32/13), *dâver-i nusret-encâm* (Enderunlu Vâsıf 15/33), *fazl-ı Kirdigâr* (Ahmed Paşa 33/22), *Hüdâ-yâver* (Cevrî 11/9), *ihsân-ı ilâh'un mazharı* (Enderunlu Vâsıf 14/96), *kerem-i Rabb-i râhim* (Enderunlu Vâsıf 17/40), *mâ-sadak-ı lutf-ı ilâhî*

¹ Zühre vakti, esmalar okunurken hiçbir zaman şer ifade etmez (Pala, a.g.e., s. 494).

² Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, s. 74

³ Gürel, a.g.e., s. 223

(Nefî 3/30), *mağfûr* (Nâbî 7/39), *melek-mahber* (Ahmedî 28/10), *rehber-i tevfik-i menâm* (Enderunlu Vâsîf 15/30), *şâh-ı nusret-bîn* (Enderunlu Vâsîf 25/41), *şeh-i mansûr u gâlib* (Enderunlu Vâsîf 18/2), *şeh-i nusret-encâm* (Enderunlu Vâsîf 15/64), *vâsıl-ı nûr-ı Hüdâ* (Cevrî 39/11), *vücûdî sâye-i lutf-ı ilâhîdür cihân üzre* (Bâkî 8/8) terkipleriyle padişahlar Tanrı feyzinin tazeliğinin ahdi, ab-ı hayata aşına, Tanrı'nın yardımına ulaşmış lider, Tanrının fazileti, yardımcısı Tanrı olan, ilahi ihsana mazhar olmuş, yüce Allah'ın cömertliği, ilahi lutfun tasdiki, bağışlanmış, meleklerin haber verdiği, Allah'ın yardımına kavuşmuş, Tanrı'nın yardımını görmüş şah, Tanrı'nın yardımıyla üstün gelmiş, galip şah, Allah'ın yardımına ulaşmış lider, Tanrı'nın nuruna ulaşmış, varlığı cihanın üzerine ilahi bir lütuf gölgesi olan hükümdarlar olarak nitelendirilmektedir.

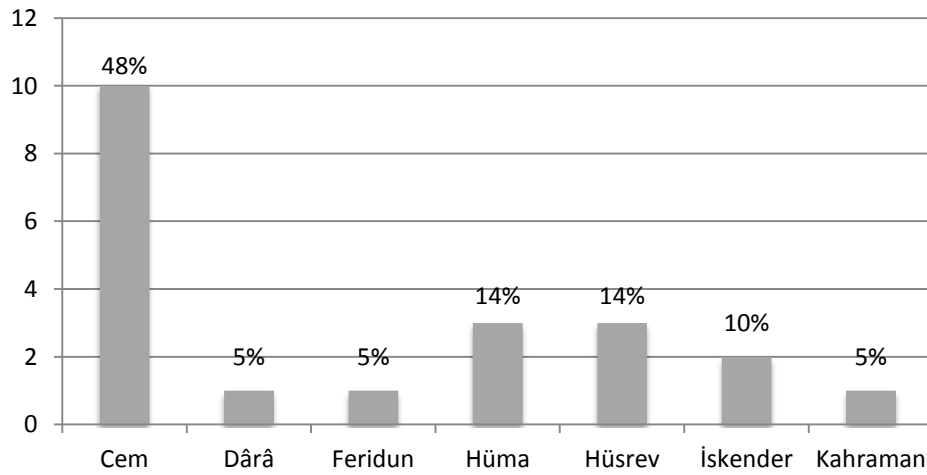
2.2.1.5. Yücelik

Kadim Türk inancında Tanrı'dan aldığı *kut* ile yeryüzüne hakim kılınan hükümdarlar, İslamiyetten sonraki asırlarda da Tanrı'nın gölgesi, gücünün yer yüzündeki yansıması kabul edilmekte ve tebaasından herhangi bir kimsenin ulaşamayacağı kadar yüce bir makamda yer aldığı görülmektedir. Divan şairlerine göre sadece ülkesine değil, cihana, hatta âleme hakimiyet kurmuş olan padişahların yüceliği de kendilerine sunulan kasidelerde sıklıkla övgü vesilesi yapılmaktadır.

En yoğun vurgunun XVII. yüzyılda olduğu tespit edilen yücelik methinde, *ser-firâz* (Mihri Hatun 16/4), *bâlâ-nişîn-i suffa-i eyvân-ı muhterem* (Taşlıcalı Yahyâ 10/16), *çerâğ-ı şa'ş'a-a-i nûr-ı âl-i Osmânî* (Taşlıcalı Yahyâ 12/14), *ser-efrâz u serîr-efrûz-ı tâc u taht-ı sultânî* (Bâkî 5/7), *ulu hân* (Edirneli Nazmî 14/17), *hüdâvend-i serîr-i haşmet* (Nefî 3/3), *kader-kevkebe* (Nefî 26/37), *pâdişâh-ı muhterem* (Nefî 15/31), *şâh-ı mükerrem* (Nefî 9/20), *şâh-ı ser-efrâz-ı serîr-efrûz-ı 'âlem* (Hâletî 8/21), *şeref-bahş-ı serîr-i saltanat* (Nefî 11/15), *hânuman-zîb-i celâl* (Nedîm 5/13), *kûh-ı vakâr* (Şeyh Gâlib 16/37), *mu'teber* (Lebîb 29/40), *şeref-bahş-ı serîr-i mülk* (Lebîb 29/37), *fahr-ı selâtîn-fihâm* (Yenişehirli Avnî 22/21), *kâf-ı kibriyâ* (Yenişehirli Avnî 24/21), *şâh-ı nev-câh* (Yenişehirli Avnî 24/20) gibi terkipler göstermektedir ki baş yücelten, muhteremlerin eyvanının sofasında en yükseğe oturan, Osmanlı nurunun şaşaalı ateşi, tacı, tahtı ve başı yüce olan hükümdar, ulu hân, yücelik tahtında oturan hükümdar, kader ihtisamlı, âlemin tahtı yüce olanlarının

içinde baş yücelten hükümdar, saltanat tahtının şeref bahşedeni, ululuk evinin süsü, vakar dağı, itibar sahibi, devlet tahtına şeref bahşeden, itibarlı sultanların içinde övülmüş olan, yüceliğin Kaf dağı olarak nitelendirilen padişahların yücelik vasfı övgüsünde sanat değeri oldukça yüksek söylemler hâkimdir.

Yücelikleri yönüyle padişahlar telmih sanatının imkanlarından faydalanılarak tarihi-mitolojik şahsiyetlere benzetilmektedir. Terkibler incelendiğinde yücelik ifadesinde en çok yer verilen şahsiyetin *Cem* ya da diğer ismiyle *Cemşid* olduğu görülmektedir. Bunun dışında *Feridun*, *Hüsrev*, *Süleyman*, *İskender* ve *Dârâ* da padişahların teşbih edildiği diğer karakterler olarak karşımıza çıkmaktadır.

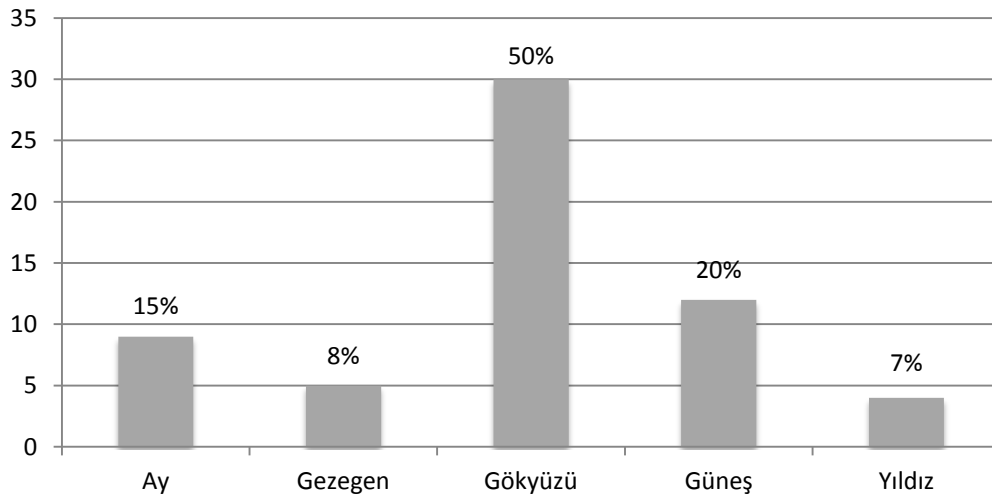

Şekil 16: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Padişahların Yücelik Vasfı Övgüsünde Kullanılan Tarihi-Mitolojik Unsurlar

Şâh-ı Cemşid-haşem (Bâkî 2/14), *bezm-gâh-ı şevketin Cemşid-i hûrşid-efseri* (Nefî 14/21), *Cem-mertebe* (Atâyî 19/25), *Cemşid-i felek-mertebe* (Neşâtî 12/8), *Kahramân-ı Cem-haşem* (Nefî 16/17), *Osmân hân-ı Cem-`azamet* (Şeyhülislam Yahyâ 2/12), *Sultân Murâd-ı Cem-haşem* (Hâletî 15/14), *şâh-ı Cem-câh* (Hâletî 9/30; Nefî 7/27), *şeh-i Cem-kevkebe* (Hâletî 18/13), *şahenşeh-i Cem-kevkebe* (Neşâtî 12/11) terkibleriyle padişahlar yücelikleri bakımından Cem'e; *şeh İskender-i devrân* (Nefî 13/25), *şâh-ı İskender-haşem* (Hâletî 12/7) terkibleriyle padişahlar yücelikleri bakımından İskender'e; *Hüsrev-i hurşid-'alem* (Bâkî 2/14), *Hüsrev-i 'âlî-şân* (Yenişehirli Avnî 38/54), *Hüsrev-i Cem-câh* (Nefî 23/22) terkibleriyle Hüsrev'e; *Hüdâvend-i Feridun-kevkebe* (Neşâtî 10/16), *Hân-ı Süleymân-ihtişam* (Hâletî 12/7), *Dârâ-haşem* (Nâilî-i Kadîm 10/22) söyleyiş kalıplarıyla Süleyman, Feridun ve

Dârâ'ya benzetilmekte; *cihân-gir-i hümâyûn-mertebe* (Neşâtî 10/16), *hümâyûn-kevkebe* (Nefî 20/8), *şehenşâh-ı hümâyûn-pâye* (Nedîm 14/26) yapılarıyla da mitolojik bir kuş olan anka yüceliği ifadede bir vasıta olarak kullanılmaktadır.

Yücelikleri yönüyle hükümdarlar teşbih ve istiare sanatından da faydalanılarak gökyüzü, güneş, ay, yıldız gibi gök cisimlerine benzetilmektedirler. Bunlardan güneş ve ay daha çok sahip oldukları ışık ve parlaltı yönüyle, yıldızlar ve gezegenler ise bulundukları yükseklik bakımından yücelik ifade eden terkiplerde yer almaktadırlar. Yücelik ifadesinde yeryüzüne ait hiçbir unsurun yer almayıp sadece gökyüzü gibi o dönemde insanoğlunun ulaşılabilir olarak gördüğü unsurlara yer verilmesi dikkat çekici bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 17: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Padişahların Yücelik Vasfı Övgüsünde Kullanılan Gök ve Göğe Has Unsurlar

Hurşîd-efser (Bâkî 3/7), *Hüsrev-i hurşîd-'alem* (Bâkî 2/14), *âfitâb-ı 'âlem-efrûz-ı sipihr-i câh* (Hâletî 12/4), *âfitâb-ı âsumân-ı izz ü câh* (Nefî 25/16), *âfitâb-ı âsumân-sâye* (Nefî 13/28, 18/22), *bezm-gâh-ı şevketin cemşîd-i hûrşîd-efseri* (Nefî 14/21), *hurşîd-i kevâkib-haşem-i rûy-ı zemîn* (Nefî 10/24), *hurşîd-i mâh-menzilet* (Hâletî 6/15), *hurşîd-i müştêrî-şeref* (Hâletî 16/8), *mihr-i cihân-perver-i evc-i azamet* (Nefî 9/30), *şehenşâh-ı felek-mesned-i meh-çâker* (Neşâtî 9/12), *şehenşâh-ı felek-mesned-i hûrşîd-livâ* (Nefî 17/70), *sultân-ı gerdûn-haşmet ü encüm-haşem* (Nizâmî 7/1) gibi terkiplerle padişahlar, tacı güneş, güneş sancaklı Hüsrev, yeri gökler olan âlemleri aydınlatan güneş, itibar ve yücelik göğünün güneşi, gökyüzü gölgeli güneş, yücelik meclisinin güneş taçlı Cemşîd'i, yeryüzünün yıldızlar kadar haşmetli güneşi,

ay mertebeli güneş, Jüpiter¹ yüceliğinde güneş, yücelik zirvesinin cihanı besleyen güneşi, ay kadar güzel cariyeli, felek mesnedli sultanlar sultanı, gökyüzü yaratılışlı sancağı güneş olan sultanlar sultanı olarak görülmekte ve güneş bir teşbih ve istiare unsuru olarak kullanılmaktadır.

O mülk-ârâ-yı meh-kevkeb o bezm-efrûz-ı Cem-meşreb
Ki hûrşîd-i dirahşân ana bir peymâne-i zerdîr
Nefî 19/23²

Mâh-ı evc-i 'izz ü şeref (Taşlıcalı Yahyâ 12/36), *mâh-hedef* (Atâyî 19/24), *mâh-ı 'âlî-menzilet* (Atâyî 2/21), *mülk-ârâ-yı meh-kevkeb* (Nefî 19/23), *sipîhr-i rif'atin tâbende-mâh-ı âlem-efrûzu* (Nefî 22/12), *şeh-i meh-kevkebe* (Nefî 17/57), *şehenşâh-ı felek-mesned-i meh-çâker* (Neşâtî 9/12) terkipleriyle padişahlar yücelik ve şeref zirvesinin ayı, hedefi ay olan, yüce mertebeli ay, ay ihtişamlı devlet süsleyen, yüksek gökyüzünün âlemi süsleyen parlak ayı, ay ihtişamlı hükümdar, ay kadar güzel cariyeli, felek mesnedli sultanlar sultanı olarak nitelendirilmekte ve ay benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır.

Pâdişâh-ı âsmân-rif'at (Bâkî 5/8), *sipîhr-kevkebe* (Taşlıcalı Yahyâ 12/16), *şâh-ı felek-kadr* (Bâkî 3/10), *şeh-i âsmân-taht* (Bâkî 3/7), *âfitâb-ı âsumân-sâye* (Nefî 13/28), *âfitâb-ı âsumân-sâye* (Nefî 18/22), *âsumân-kevkebe* (Atâyî 19/25), *cân-ı felek* (Nefî 24/24), *Cemşid-i felek-mertebe* (Neşâtî 12/8), *felek-mertebe* (Nefî 7/27), *hâsıl-ı devrân-ı felek* (Nefî 24/23), *pâdişâh-ı âsmân-pâye* (Neşâtî 10/21), *pâdişâh-ı âsumân-mesned* (Nefî 8/17), *sipîhr-kevkebe* (Atâyî 21/29), *sultân-ı felek-rif'at* (Hâletî 1/9), *sultân-ı gerdûn-iktidâr* (Hâletî 15/15), *şâh-ı felek-taht* (Nefî 20/8), *şehenşâh-ı felek-mesned-i hûrşîd-livâ* (Nefî 17/70), *şehinşâh-ı âsmân-pâye* (Hâletî 2/8), *âsumân-kadrâ* (Nedîm 11/24), *âsumân-kadrâ hidîvâ* (Nedîm 5/16), *şeh-i gerdûn-vekârın* (Şeyh Gâlib 23/10), *şehenşâh-ı gerdun-haşem* (Nedîm 12/1), *âsumân-kevkebe* (Yenişehirli Avnî 38/30), *sultân-ı gerdûn-menzilet* (Mesîhî 5/9), *hüdaygân-ı felek-rütbe* (Neşâtî 11/15), *âsumân-ı şevket* (Enderunlu Vâsîf 14/14) terkipleriyle padişahların yüceliği, bulundukları mertebenin ululuğu vurgulanmakta ve bu çerçevede gökyüzü estetik söylem içinde yer almaktadır.

¹ Jüpiter kadim astronomiye göre en yüksekteki gezegen kabul edilirdi. Bu gezegenin etkisinde doğanların iyi yöneticilik vasıflarına sahip olacaklarına inanılırdı (Pala, a.g.e., s.344).

² Akkuş, a.g.e., s. 109

Şeh-i meh-kevkebe Sultân Murâd-ı zî-şân
Şâh-ı seyyâre-haşem mâh-ı memâlik-i ârâ
 Nefî 17/57¹

Müşterî-cenâb (Hâletî 6/15), *şâh-ı kevâkib-haşem-i rûy-ı zemîn* (Nefî 9/21), *şâh-ı seyyâre-haşem* (Nefî 17/57; Neşâtî 9/13), *şâhenşeh-i sitâre-haşem* (Nefî 36/14), *necm-i burc-ârây-ı çarh-ı i'tibâr u ıstıfâ* (Lebîb 13/31) terkipleriyle yıldız ve gezegenlere benzetilen padişahların yücelik vasıfları vurgulanmaktadır.

Yücelik vasfının methinde kullanılan terkipler incelendiğinde şairlerin yoğun biçimde ulu, yüce olarak Türkçeleştirebileceğimiz *bülend*, *âlî* ve kökteşleri *a'lâ*, *mu'allâ*; *a'zâm* ve *azîm*, *mu'azzam* gibi kökteşlerinin estetik söylem çerçevesinde kullandığını görmekteyiz:

'Âlî-neseb (Ahmed Paşa 40/1), *'âlî-sıfat* (Bâkî 9/15), *'âlî-şân* (Taşlıcalı Yahyâ 3/37; Nefî 17/58), *pâdişâh-ı 'âlî-şân* (Bâkî 2/52), *sultan-ı 'âlî-şân* (Taşlıcalı Yahyâ 15/19), *şâhenşâh-ı 'âlî-şân* (Bâkî 13/12), *âlî-mertebe* (Nefî 25/18), *hâkân-ı 'âlî-rütbe* (Nefî 12/23), *hâkân-ı 'âlî-şân-ı devrân* (Nefî 11/36), *Hân Murâd-ı 'âlî-şân* (Nâilî-i Kadîm 8/30), *hargâh-ı 'âlî-câh* (Atâyî 2/25), *Hüsrev-i 'âlî-nazar* (Atâyî 2/22), *mâh-ı 'âlî-menzilet* (Atâyî 2/21), *sultân-ı 'âlî-rütbe* (Hâletî 12/8), *sultân-ı 'âlî-şân-ı mülk-ârâ* (Nefî 11/11), *sultân-ı 'âlî-şân* (Nedîm 5/25, 16/11), *zât-ı 'âlî-şân* (Nedîm 11/31, 25/12), *Hüsrev-i 'âlî-şân* (Yenişehirli Avnî 38/54), *şehenşâh-ı 'âlî-kevkebe* (Yenişehirli Avnî 22/20), *cihân-bân-ı mu'allâ-pâye* (Nefî 11/12), *şâh-ı vâlâ-rütbe* (Nefî 14/23, 8/16), *şeh-i vâlâ-mekân* (Nefî 5/29), *zât-ı vâlâ* (Enderunlu Vâsıf 24/11) gibi terkipler kullanılarak estetik bir söylemle şanı yüce Murat Han, yüce mertebeli otağ sahibi, yüce bakışlı hükümdar, yüce mertebeli ay, mertebesi yüce hükümdar, devleti süsleyen şanı yüce sultan, mertebesi yüce şahlar şahı olarak nitelendirilen padişahların yüceliği *'âlî* ve kökteşleriyle anlatılmaktadır.

A'zam-ı şâhân-ı tâc-dâr (Bâkî 9/8), *hüdâvend-i mu'azzam* (Nefî 11/14, 17/59, 7/23), *şehenşâh-ı mu'azzam* (Nefî 16/15), *nûr-ı 'ayn-ı 'azamet* (Taşlıcalı Yahyâ 14/20), *şeh-i mülk-i 'azamet* (Taşlıcalı Yahyâ 7/14), *dest-gîr-i 'azamet* (Nefî 7/24), *dürr-i dürc-i 'azamet* (Atâyî 19/22), *azîmü's-şân melekdür nûrdandur şehperi* (Taşlıcalı Yahyâ 8/13), *azîmü's-şân* (Nefî 26/43), *hüdâvend-i azîmü's-şân* (Nefî

¹ a.g.e., s. 103

19/21), *sultân-ı azîzü'l-kadr* (Nefî 22/15), *hazret-i 'izzet* (Taşlıcalı Yahyâ 9/29) terkibleriyle padişahlar tac sahibi şahların en yücesi, büyüklük gözünün nuru, yücelik mülkünün hükümdarı, büyüklük sandığının incisi, kanatları nurdan olan şanı yüce melek olarak görülmekte ve *a'zam* ve kökteşleri yüceliği anlatmada bir vasıta olmaktadır.

Nâm-ı bülend (Ahmed Paşa 22/13), *bülend-mertebe* (Taşlıcalı Yahyâ 12/16), *kadr-i bülend ü câh ile mümtâz u ser-firâz* (Bâkî 16/9), *bülend-mertebe* (Atâyî 21/29), *sultân-ı bülend* (Atâyî 2/71), *bülend-mertebe şâhâ* (Şeyh Gâlib 20/30) terkibleriyle de *bülend* yüceliğin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hükümdarların nâmı, şanı ve makamının yüceliği şairler tarafından dile getirilen diğer hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır:

'Âlî-şân (Taşlıcalı Yahyâ 3/37), *azîmü's-şân melekdür nûrdandır şehperi* (Taşlıcalı Yahyâ 8/13), *pâdişâh-ı 'âlî-şân* (Bâkî 2/52), *sultan-ı 'âlî-şân* (Taşlıcalı Yahyâ 15/19), *şâhenşâh-ı 'âlî-şân* (Bâkî 13/12), *âlî-şân* (Nefî 17/58), *azîmü's-şân* (Nefî 26/43), *cihân-ı şevket ü şânın serîr-ârâ şehenşâhı* (Nefî 11/13), *dâver-i cem şevket ü şân* (Nefî 9/19), *hâkân-ı 'âlî-şân-ı devrân* (Nefî 11/36), *hazret-i pâdişâh-ı zî-şân* (Cevrî 10/42), *hüdâvend-i azîmü's-şân* (Nefî 19/21), *Hüsrev-i zî-şân* (Nâilî-i Kadîm 9/1), *pâdişâh-ı zî-şân* (Neşâtî 8/35), *Sultân Murâd-ı zî-şân* (Nefî 17/57), *sultân-ı 'âlî-şân-ı mülk-ârâ* (Nefî 11/11), *sultân-ı zî-şân* (Cevrî 9/1, 11/11), *şâhân-ı dehrin şevket ü şân ile mümtâzı* (Nefî 22/23), *şâhenşâh-ı zî-şân* (Nefî 20/11), *şâhenşeh-i yekti-yı zî-şân* (Neşâtî 10/15), *şeh-i zî-şân* (Nâilî-i Kadîm 10/36; Nefî 15/32), *dehrin hüsrev-i zî-şânı* (Nedîm 20/40), *sultân-ı 'âlî-şân* (Nedîm 5/25, 16/11), *sultân-ı zî-şân* (Nedîm 11/29, 14/16, 16/18), *şeh-i zî-şân* (Nedîm 13/28, 25/9), *zât-ı 'âlî-şân* (Nedîm 11/31, 25/12), *Hüsrev-i 'âlî-şân* (Yenişehirli Avnî 38/54) terkibleriyle estetik ve özgün bir söyleyiş yakalanarak kanatları nurdan olan şanı yüce melek, şeref ve şan ülkesinin taht süsleyen sultanlar sultanı, Cem ululuk ve şanında lider, devleti süsleyen şanı yüce sultan ve dünyanın tüm hükümdarları içinde yücelik ve şan ile seçkin olanı olarak nitelendirilen padişahların şanına vurgu yapılmaktadır.

Hurşîd-i Müşterî-şeref ü mâh-ı mihr-kef
 Sâhib-kırân-ı dehr şehinşâh-ı kâmrân
 Hâletî 16/8¹

Mâh-ı evc-i 'izz ü şeref (Taşlıcalı Yahyâ 12/36), *zât-ı şerîfe's-inhisâr* (Fuzûlî 11/32), *adn-şeref* (Atâyî 19/24), *Hurşîd-i Müşterî-şeref* (Hâletî 16/8), *medâr-ı şeref-i kevkebe-i hâkânî* (Nefî 3/29), *zât-ı şerîf* (Nâbî 8/57; Nefî 5/53, 17/84), *ârâyiş-i mecd ü şeref* (Nedîm 5/13), *zât-ı şerîf* (Nedîm 14/46) terkipleriyle yücelik ve şeref zirvesinin ayı, tek başına şeref sahibi olan zat, cennet kadar yüce, Jüpiter yüceliğinde güneş, hükümdarlık ihtişamının şeref sebebi, şeref ve azamet süsü olarak nitelendirilen sultanların şeref sahibi olması ve şereflerinin yüceliğine vurgu yapılmaktadır.

Hıdv-i nâm-ver-i ârâyiş-i taht-ı Süleymânî
 Cihân-gîr-i muzaffer saf-şikâf-ı rezm-i kerrârî
 Nefî 14/30²

Divan şairleri tarafından hükümdarlar içinde en namlı olan, Süleyman tahtını süsleyen padişahlar olarak görülen memduhların *nâm-ı bülend* (Ahmed Paşa 22/13), *pâdişâh-i nâm-dâr* (Fuzûlî 11/25), *şâhların nâm-veri* (Taşlıcalı Yahyâ 7/15), *hıdv-i nâm-ver-i ârâyiş-i taht-ı Süleymânî* (Nefî 13/30), *şâh-ı be-nâm* (Hâletî 3/1), *pâdişeh-i nâmver-i rûzgâr* (Yenişehirli Avnî 36/38) ifadeleriyle nâmı yüceltilmektedir.

Tahtın yegâne sahibi olan hükümdarlar bulundukları makam ve mevkide eşsiz olarak görülmekte, hiçbir insanın erişemeyeceği kadar yüksek ve yüce bir durumda tasvir edilmektedirler:

Sultân-ı gerdûn-menzilet (Mesîhî 5/9), *hüdaygân-ı felek-rütbe* (Neşâtî 11/15), *şâh-ı vâlâ-rütbe* (Nefî 14/23, 8/16), *bülend-mertebe* (Taşlıcalı Yahyâ 12/16), *şâh-ı felek-kadr* (Bâkî 3/10), *'âlî-mertebe* (Nefî 25/18), *bülend-mertebe* (Atâyî 21/29), *Cem-mertebe* (Atâyî 19/25), *Cemşid-i felek-mertebe* (Neşâtî 12/8), *cihân-bân-ı mu'allâ-pâye* (Nefî 11/12), *cihân-gir-i hümayun-mertebe* (Neşâtî 10/16), *felek-mertebe* (Nefî 7/27), *hâkân-ı 'âlî-rütbe* (Nefî 12/23), *hargâh-ı 'âlî-câh* (Atâyî 2/25), *hurşîd-i mâh-menzilet* (Hâletî 6/15), *Hüsrev-i Cem-câh* (Nefî 23/22), *kazâ-mertebe* (Nâilî-i Kadîm 9/17), *mâh-ı 'âlî-menzilet* (Atâyî 2/21), *mu'allâ-mertebe* (Nefî 20/8),

¹ Bayram Ali Kaya, Azmizâde Hâletî Divanı, Harvard, 2003, s. 64

² Akkuş, a.g.e., s. 88

pâdişâh-ı âsmân-pâye (Neşâtî 10/21), *sultân-ı 'âlî-rütbe* (Hâletî 12/8), *sultân-ı bülend* (Atâyî 2/71), *şehinşâh-ı âsmân-pâye* (Hâletî 2/8), *bülend-mertebe şâhâ* (Şeyh Gâlib 20/30), *şehenşâh-ı hümayûn-pâye* (Nedîm 14/26), *şehenşâh-ı 'âlî-kevkebe* (Yenişehirli Avnî 22/20) terkiplerinde görüldüğü gibi padişahlar o kadar yüksek ve yüce bir mevkide yer alırlar ki onların bulunduğu yüksekliğe hiçbir insanoğlu ulaşabilmiş değildir.

2.2.1.6. Karakter

Padişahların yiğit, adaletli, dindar olması yanında doğru ve dürüst olması, haya sahibi olması gibi çeşitli karakter özelliklerine de klasik edebiyat şairleri tarafından yer verilmekte ve onların sahip oldukları karakteristik özellikleri methedilmektedir. Bütün terkiplerin sayısı yüzyıllara göre değişmekle beraber, genel olarak XVII. yüzyılda nicelik bakımından daha fazla görülmektedir. XIV. yüzyıl ise örneklemin de sınırlı olması sonucu en az terkibe rastladığımız dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

XIV-XIX. yüzyıllar incelendiğinde tüm asırlarda ortak olarak vurgulanan birtakım karakter özelliklerinin olduğu dikkat çekmektedir. Bunlardan biri de gönül kavramına yapılan vurgudur. Bilindiği gibi gönül edebiyatımızda en çok önem verilen unsurlardan birisidir. Gönül, gerçek ya da mecazi, sevgilinin tahtıdır. Gönül ehli insanlar birtakım engelleri aşıp manevi olgunluğa erişen insanlardır. Dolayısıyla gönül insanın olgunluğunu belirlemede de bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Padişahların karakter özellikleri methedilirken de gönül kavramından yola çıkarak onların gönül ehli olmasına, yüce ve temiz gönüllü olmalarına vurgu yapılmaktadır:

İy **Hüsrev-i melek-dil** ü şâh-ı felek-mahal
Ki elündedir kazâ vü kader bigi 'akd ü hall

Ahmedî 55/1¹

Âli-dil (Ahmedî 66/25), *Hüsrev-i melek-dil* (Ahmedî 55/1), *şâh-ı dil-fürûz* (Ahmedî 49/23), *dil-güşâ vü latîf* (Taşlıcalı Yahyâ 4/31), *şâh-ı siddik-dil* (Taşlıcalı Yahyâ 14/21), *ehl-i dil* (Nefî 15/25, 17/55, 19/19), *hıdv-i ehl-i dil* (Nefî 25/14), *pâdişâh-ı sâf-dil ü sâf-tab'* (Nâbî 15/73), *sûret-i âyîne-i sâf-dil* (Nefî 24/24), *sütûde-dilâ* (Nâbî 16/103), *şâhenşâh-ı sâhib-dil* (Nefî 20/3), *şâhenşeh-i nâzik-dil* (Nefî

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 136

19/30), *şâhenşeh-i rûşen-dil ü pâkize-gevher* (Cevrî 12/31), *şeh-i sâhib-dil* (Nefî 24/25), *rûşen-dilâ* (Enderunlu Vâsîf 14/96) terkipleriyle padişahlar, yüce gönüllü, melek gönüllü hükümdar, gönüllere ferahlık veren şah, gönül açan ve güzel, Ebubekir gönüllü hükümdar, gönül ehli, gönül ehli hidiv, saf gönüllü ve saf tabiatlı padişah, saf gönül aynasının sureti, ey övülmüş gönül, gönül sahibi sultanlar sultanı, nazik gönüllü sultanlar sultanı, temiz cevherli parlak gönüllü şahlar şahı, gönül sahibi şah ve aydınlık gönüllü olarak nitelendirilmekte ve gönül kavramına vurgu yapılmaktadır.

Şairlerin vurguladıkları bir diğer özellik de padişahların temiz bir yaratılışa sahip olmalarıdır. Onlara göre tertemiz cevher, lekesiz karakter sahibi İskender, pak zat, temiz yaratılışlı lider, pak zamirli lider, pak yaratılışlı, pak cevher, pak tabiatlı (huylu), cevheri temiz olan, temiz cevherli parlak gönüllü şahlar şahı, temiz vasıf sahibi, pak ve şerefli varlık ve temiz vasıf sahibi olan padişahların bu özellikleri terkipler vasıtasıyla vurgulanmaktadır:

Hüdâvendâ sen ol **İskender-i pâkize-meşrebsin**

Akıtdı **tab'-ı pâk**ün ayağına âb-ı hayvânı

Bâkî 14/25¹

Pâk ü pâkize güher (Ahmedî 29/16), *İskender-i pâkize-meşreb* (Bâkî 14/25), *zât-ı pâk* (Bâkî 14/35; Fuzûlî 11/47, 39/25; Koca Râgıp Paşa 1/3; Enderunlu Vâsîf 19/18; Yenişehirli Avnî 23/45; 24/68), *zât-ı pâk-i pâdişâh* (Taşlıcalı Yahyâ 11/14), *dâver-i pâk-şiyem* (Neşâtî 9/13), *dâver-i pâkize zamîr* (Nâbî 8/52), *dâver-i pâkize-zamîr* (Nâbî 8/44), *meşreb-i pâk* (Nefî 18/28), *pâk-gevherâ* (Nâbî 16/103), *pâk-şiyem* (Cevrî 6/31), *pâkize-gevher* (Hâletî 13/6), *şâhenşeh-i rûşen-dil ü pâkize-gevher* (Cevrî 12/31), *vasf-ı pâk* (Neşâtî 8/37), *vücûd-ı pâk-i şerîf* (Hâletî 4/24), *zât-ı pâk* (Cevrî 9/10), *vasf-ı pâk* (Osmanzâde Tâ'ib 14/19) ifadeleri temiz bir karaktere sahip olmayı vurgulayan kullanımlardır.

Padişahların şairler tarafından üzerinde durulan diğer bir karakter özelliği ise hamlıktan uzak, belli bir olgunluğa erişmiş olmalarıdır. Mutasavvıfların amaçladıkları temel insan tipi olan insan-ı kâmil, padişahların ulaştıkları bir olgunluk mertebesi olarak karşımıza çıkmakta ve methiyelere konu olmaktadır: *Vasfu'l-kemâl*

¹ Küçük, a.g.e., s. 35

(Ahmedî 46/33), *hüdâvend-i kâmil* (Bâkî 3/8), *dâver-i kâmil* (Nefî 22/11), *pâdişâh-ı ârif ü kâmil* (Nefî 20/2, Nefî 23/29), *pîrâye-i sun-ı kemâl-i kudred-i bârî* (Nefî 13/43), *sâhib-kemâl* (Cevrî 9/7), *burc-ı kemâlin âftâb-ı enveri* (Nedîm 5/14), *sâhib-kemâlâ* (Enderunlu Vâsîf 14/96).

Padişahlar sahip oldukları olumlu karakter özellikleri bakımından şairler tarafından meleklerle kıyaslanarak kimi zaman onlara denk, kimi zaman ise onlardan üstün tutulmaktadırlar. *Hüsrev-i melek-dil* (Ahmedî 55/1), *melek* (Ahmed Paşa 24/24), *melek-hûy* (Ahmed Paşa 18/26), *melek-hûy melik* (Ahmed Paşa 20/10), *fahr-ı insân u melek* (Nefî 24/23), *melek-hayl* (Cevrî 11/9), *rûh-ı melek-sîret* (Nefî 23/15), *hâkân-ı kerrûbî-şiyem* (Şeyh Gâlib 19/20) terkipleriyle padişahlar melek tabiatlı, melek görünüşlü ve melek gönüllü olarak nitelendirilerek olumlu karakter vasıfları meleklerle kıyaslanmaktadır.

Pâk ü pâkîze güher (Ahmedî 29/16), *zübde-i cevâhir* (Ahmedî 53/21), *âb-ı rûh-ı cevher-i âlem* (Nefî 23/16), *dâver-i vâlâ-güherâ* (Neşâtî 9/27), *Hüsrev-i âlî-güherâ* (Nefî 24/39), *pâk-gevherâ* (Nâbî 16/103), *pâkîze-gevher* (Hâletî 13/6), *şâhenşeh-i rûşen-dil ü pâkîze-gevher* (Cevrî 12/31), *şeh-i vâlâ-güher* (Nefî 18/25), *zât-ı şerîfî gevher-i yektâ* (Osmanzâde Tâ'ib 11/8) terkipleriyle padişahlar tertemiz cevher, cevherlerin özü, âlemin cevherinin yüz suyu, cevheri yüce lider, cevheri yüce olan hükümdar, pak cevher, cevheri temiz, temiz cevherli parlak gönüllü şahlar şahı, yüce cevher sahibi hükümdar ve şerefli zatı eşsiz cevher olarak nitelendirilerek yaratılıştan getirdikleri mayanın ve cevherin temiz oluşuna vurgu yapılmaktadır.

Padişahlar sahip oldukları karakter özellikleri bakımından telmih sanatının imkanlarından faydalanılarak tarihi-mitolojik şahsiyetlere benzetilmekte ve terkiplerde karakterlerinin doğruluk, hayâ gibi bazı hususları ön plana çıkarılmaktadır.

Bü-bekir-sîmâ (Taşlıcalı Yahyâ 12/15), *Bü-bekr-iştihâr* (Taşlıcalı Yahyâ 10/15), *sıdk u safâ-yı Sıddîk* (Bâkî 2/27), *şâh-ı sıddîk-nazar* (Nâbî 8/22), *Sıddîk-şiyem* (Yenişehirli Avnî 38/42), *şâh-ı sıddîk* (Taşlıcalı Yahyâ 7/17) terkiplerinde padişahlar dürüstlüğüyle meşhur, kendisine bu özelliğinden dolayı *Sıddîk* unvanı verilen Ebûbekir'e; *Hilm ü hayâ-yı 'Osmân* (Bâkî 2/27), *Osmân-hilm* (Taşlıcalı

Yahyâ 10/18), *iffetde 'Osmân* (Yenişehirli Avnî 24/18) terkiplerinde padişahlar hayâ duygusu ve yumuşak başlılığıyla anılan üçüncü halife Osman'a; *Murtazâ* (Nefî 14/4) terkipleriyle de kendisinden razı olunan, Allah'ın aslanı ve yiğitlerin şahı olarak anılan dördüncü halife Ali'ye benzetilmektedirler.

Dört halifenin dışında padişahlar, *sultân-ı Cem-cenâb* (Hayâlî 13/10), *Cem-meşreb* (Nefî 24/27), *Cemşîd-meşreb* (Nefî 18/27), *Hüsrev-i Cem-şiyem* (Nefî 17/55), *Şâh-ı Cem-âyîn ü Sikender-etvâr* (Hâletî 18/9), *İskender-i pâkîze-meşreb* (Bâkî 14/25), *İskender-i Kisrâ-reviş* (Hâletî 15/15), *şâh-ı İskender-meniş* (Hâletî 15/15), *şâh-ı İskender-reviş* (Hâletî 11/4), *Hüsrev-i melek-dil* (Ahmedî 55/1), *Hüsrev-i âlî-güherâ* (Nefî 24/39), *Hümâ-yı şeref* (Ahmed Paşa 21/17), *Hâtem-i emn-ü amân* (Cevrî 4/19), *zât-ı hümâyûn* (Lebîb 29/12), *Hızır-hısâl* (Taşlıcalı Yahyâ 10/18, 12/15) terkipleriyle *Cem*, *İskender*, *Hüsrev*, *Hızır* ve *Hüma*'ya benzetilerek kasidelerdeki yerini almaktadır.

Bunların dışında padişahların karakterlerinin pek çok farklı niteliklerinin vurgulandığı özgün terkipler XIV-XIX. yüzyıllarda kullanılmaktadır:

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Bürdbâr</i> (Ahmedî 36/24)	Ağırbaşlı, sabırlı	14
<i>Ebr-i hayâ</i> (Ahmed Paşa 20/2)	Hicab bulutu	15
<i>Eşref-i mülûk</i> (Necatî 6/27)	Devletlerin en şerefli	
<i>Ruh-i handân</i> (Ahmed Paşa 32/2)	Sevinçli, neşeli ruh	
<i>Ehl-i safâ</i> (Taşlıcalı Yahyâ 3/22)	Sefa ehli	16
<i>Ferîd-i devrân</i> (Taşlıcalı Yahyâ 4/25)	Zamanın eşsizi	
<i>Hayrû'l-beşer</i> (Fuzûlî 11/6)	insanların hayırlısı	
<i>İsmet-i dârende-i cihân</i> (Bâkî 1/41)	Cihanın dürüstlüğü himaye edeni	
<i>Kân-ı mürüvvet</i> (Bâkî 4/1, 8/8)	İnsaniyetin kaynağı	
<i>Küh-i vakâr</i> (Hayâlî 2/13)	Vakar dağı	
<i>Meh-i sipihr-i şeref</i> (Hayâlî 3/3)	Şeref göğünün ayı	
<i>Muhibb-i bî-riyâ</i> (Taşlıcalı Yahyâ 3/37)	İkiyüzlü olmayan dost	
<i>Şâhenşeh-i şefkat-şî'âr</i> (Fuzûlî 11/45)	Şefkati ülkü edinmiş sultanlar sultanı	
<i>Şeh-i ferhunde-hısâl</i> (Bâkî 2/9)	Mübarek yaratılışlı hükümdar	
<i>Şehenşâh-i felek-tâbi'</i> (Fuzûlî 11/39)	Gökyüzü tabiatlı şahlar şahı	
<i>Ferhunde-şiyem</i> (Nefî 23/22)	Kutlu tabiat sahibi	17
<i>Güzîde-i âdem</i> (Atâyî 21/31)	Ademin seçilmiş	
<i>Hidiv-i hasenü'l-hulk</i> (Nâbî 8/24)	Hoş tabiatlı hidiv	

<i>Hoş-zât</i> (Nefî 23/15)	Hoş zat	
<i>Hoş-zât-ı server</i> (Nefî 19/30)	Hoş yaratılışlı lider	
<i>Memdûh-ı cihân</i> (Nefî 23/14)	Cihanın övülmüşü	
<i>Neyyir-i evc-i şeref</i> (Cevrî 8/11)	Şeref göğünün güneşi	
<i>Sermâye-i ihsân</i> (Nefî 23/12)	İyiliğin sermayesi	
<i>Şâhâne-meşreb</i> (Nefî 15/25)	Şahane yaratılışlı	
<i>Şeh-i 'ukde-güşâ</i> (Atâyî 22/13)	Zorlukları yenen hükümdar	
<i>Şeh-i merdüm-nihâd</i> (Nefî 25/23)	Adam yaratılışlı hükümdar	
<i>Şeref-mend-i sa'âdet-eser</i> (Cevrî 6/19)	Eseri saadet olan şeref sahibi	
<i>Hakan-ı vefâ-güster</i> (Lebîb 29/19)	Vefa dağıtan hükümdar	18
<i>Hatâ-pûş</i> (Osmanzâde Tâ'ib 1/1)	Kabahatleri örten	
<i>Mazhar-ı fazl-ı firâvân</i> (Lebîb 29/17)	Çok fazilete mazhar olmuş	
<i>Münkali bu'l-kalb</i> (Şeyh Gâlib 16/37)	Kalbine dönen	
<i>Müvakkar</i> (Lebîb 29/40)	Vakarlı	
<i>Nevr-i nûr-efzây-ı gülşenzâr-ı sıdk u i'timâd</i> (Lebîb 13/31)	Doğruluk ve itimat gülbahçesinin nur saçan çiçeği	
<i>Şâh-ı sâfî niyet</i> (Şeyh Gâlib 19/39)	İyi niyetli hükümdar	
<i>Şefik-i nâm-dâr</i> (Lebîb 29/15)	Nam sahibi şefkatli	
<i>Şâh-ı mahmûdî's-secâyâ</i> (Keçecizâde İzzet 31/49)	Övülmüş huylara sahip şah	19
<i>Şeh-i küşâde cebîn</i> (Keçecizâde İzzet 18/9)	Alnı açık şah	
<i>Yezdân'ın nahl-i şeref şâhsüvârı</i> (Osman Nevres 6/37)	Yaratanın şeref ağacı şahsuvarı	

Tablo 16: XIV-XIX. Yüzyıl Methiyelerinde Padişahların Diğer Karakteristik Özelliklerinin İfade Edildiği Söyleyiş Kalıpları

2.2.1.7. Adalet

Bir devletin temel yapı taşlarından olan adalet, o devletin gücü ve sürekliliği için hayati önem taşır. XX. yüzyıla kadarki Türk devlet anlayışında devletin yegâne sahibi ve lideri konumundaki padişahların adalet sahibi olması ve devletini adaletle yönetmesi şairlerin önemle üzerinde durdukları ve estetik söyleyiş kalıpları içinde ifade alanı yarattıkları bir vasıftır. Yüzyıl bazlı incelendiğinde her asrın kendine göre yönelimleri olduğu gibi yüzyıllar arası benzerlikler de söz konusu olmaktadır. Bu nedenle adalet vasfının şairlerce nasıl ele alındığını görebilmek açısından önce her yüzyılın kendi içinde incelenmesi ve farklılıkların ortaya konulması, sonrasında ise ortak noktalara değinilmesi uygundur.

XIV. Yüzyıl

Padişahın adalet vasfını methetmek için bu yüzyılda şair Ahmedî telmih unsuru olarak tarihi şahsiyet Hz. Ömer'den yararlanmıştır. Bilindiği gibi Ebûbekir'den sonra halife olan Ömer, adaleti ile nam salmış bir yöneticidir. Onun bu vasfının çok ağır basması sonucu Klasik şiirde de özellikle kasidelerde sıkça memduh adaleti yönüyle Ömer'e benzetilmiştir.

Ol **Ömer** 'adl ü Hasen-hulk u Alî-dildür velî
Kılıcından künd-dendân olur anuñ Zû'l-fikâr
Ahmedî 25/33¹

Germiyan Beyi Emir Süleyman'a yazılmış bir kasideden alınan yukarıdaki beyte göre hükümdar, Ömer adaletli, Hasan tabiatlı, Ali gönüllüdür. Onun kılıcından ötürü Zülfikar çatal ağızlı olmuştur. Adaleti, tabiatı ve gönlü bakımından halifelere eşit sayılan Germiyan Beyi, kılıcının keskinliği bakımından ise Hz. Ali'den üstün sayılmıştır.

Olmuş-durur sa'âdet-i devlet aña nasîb
Şöyle ki oldı lutf-ıla **adl ü sehâ nısâb**
Ahmedî 9/4²

Ahmedî'nin I. Mehmet'e yazdığı kasidedeki yukarıdaki beyte göre padişah, saadet ve devlet kendisine nasip olan, adalet ve cömertlik zekatı olarak görülmektedir. Burada padişahın adalet vasfının, onun kadar önemli ve erdemli kabul edilen cömertlikle birlikte anıldığı görülmektedir.

XV. Yüzyıl

XV. yüzyılda klasik edebiyatın gelişmesi ve eserlerde nitelik-niceliğin artması sonucu padişahların adalet vasfının methedildiği terkipler de buna paralel olarak artmıştır.

Kânûn-ı selâtin-i cihân (Mesîhî 5/6), *şâh-ı sâhib-i ma'dilet* (Mesîhî 5/9), *şeh-i devrân-ı 'âdil* (Mihrî Hatun 12/4), *şâh-ı 'âdil* (Necatî 14/16), *âfitâb-'adl* (Necatî 20/33), *adet ü kânun u örfî* (Necatî 20/34), *pâdişâh-ı dâd ü din* (Necatî 20/57), *şeh-i ma'dilet-me'âb* (Necatî 3/16), *hâkim-i adl-iktisâb* (Necatî 4/11), *pâdişâh-ı dâd-güster*

¹ a.g.e., s. 72

² a.g.e., s. 30

(Necatî 4/11), *nûrgeşte be-adl-i tu zulûmat* (Şeyhî 13/20), *şâh-ı 'âdil* (Nizâmî 6/11), *sultân-ı 'âdil-dil* (Nizâmî 7/29) terkipleriyle padişahlar, cihan sultanlarının kanunu, adalet sahibi hükümdar, zamanın adil sultanı, adil şah, adalet güneşi, adet, kanun ve örf, adalet ve dinin padişahı, adaletin barındığı şah, adalet kazanan hâkim, adalet yayan padişah olarak görülmektedirler.

Ey be-Hızır u Şikenden meşhur
Nûrgeşte be-adl-i tu zulûmat
 Şeyhî 13/20¹

Hızır ve İskenderden daha meşhur kabul edilen padişah karanlığa adalet nuru getiren bir unsur olarak kabul edilmiştir. Padişahın adaleti zulmü yok edecektir.

Âfitâb-adl Sultân İbni Sultân Bayezid
 Kâmi-i şîrk ü dalâlet lâmi-i nûr-ı yakîn
 Necatî 20/33²

Padişah şîrk ve alçaklığı mahveden, yakınlık nurunu aydınlatan bir adalet güneşi olarak görülmüştür. Padişahın hükümdarlık vasfıyla güneşe benzetildiğini söylemiştik. Ancak örnekte de görmekteyiz ki padişahlar pek çok vasıflarıyla olduğu gibi adalet vasıflarıyla da güneşe benzetilmektedirler. Necatî'de karşılaştığımız bu tip terkipler sonraki yüzyıllarda da sıklıkla kullanılacaktır.

Sâyık oldur kim bu resme sözleriyle dem-be-dem
 Eyleye medh ü senâ-yı **pâdişâh-ı dâd ü dîn**
 Necatî 20/57³

Dinin toplumsal yaşamı düzenlemesi, belli kurallar, sınırlamalar getirmesi bakımından adalet kavramıyla ilişkilendirilerek kullanıldığı görülmektedir. Adalet, kanun ve nizamla sağlanır. Dinin de gerek bireysel gerekse toplumsal yaşamı düzene sokmaya yönelik kurallar getirdiğini göz önüne alırsak kasidelerde din ve adalet kavramının birlikte ele alınması veya aralarında pozitif korelasyon olması şaşırtıcı gelmemektedir. Beyitte de padişah adalet ve dinin hükümdarı olarak nitelendirilmiş ve din kavramı adaletle birlikte ele alınmıştır.

Ülkenin sahibi olarak görülen padişah, aynı zamanda yasama ve yürütmenin de başıdır. Padişahlar, pek çok kez kanunnâmeler hazırlatmış, birçok fermanlar buyurmuştur. Durum böyle olunca padişah tüm bu yetkileriyle adaletin de

¹ İsen, Kurnaz, a.g.e., s. 64

² Tarlan, Necatî Beg Divanı, s. 96

³ a.g.e., s. 98

kaynağıdır. *Âdet ü kânun u örfi* (Necatî 20/34) terkihiyle padişah âdet, örf ve kânunun kendisi olarak görülmüştür. Bu ve benzeri terkipler sonraki asırlarda da karşımıza sıklıkla çıkmaktadır.

Hükümdarlık vasfını anlatırken padişahların cihan hâkimiyetine sıklıkla vurgu yapıldığını, aynı şekilde padişahların adalet vasfı methedilirken *kânûn-ı selâtin-i cihân* (Mesîhî 5/6), *pâdişâh-ı dâd-güster* (Necatî 4/11) ifadelerinde olduğu gibi onun tüm dünyaya adalet getirdiği, adalet yaydığı ve cihan sultanlarına kanun getirdiği de ifade edilmekte, adaletin küresel boyutu vurgulanmaktadır.

XVI. Yüzyıl

Sade ve estetik söyleyiş kalıplarının beraber kullanıldığı XVI. yüzyılda *Pâdişeh-i 'âdil* (Bâkî 2/33), *şeh-i dâd-güster* (Bâkî 3/8), *şehenşâh-ı 'âdil* (Bâkî 3/8), *sultân-ı 'âdil* (Bâkî 5/7, 7/17, 4/2), *hân-i âdil* (Fuzûlî 38/13), *sultân-i 'âdil* (Fuzûlî 9/35, 9/56) ifadelerinde görüldüğü gibi padişahın adalet vasfı şairler tarafından herhangi bir süslemeye başvurulmadan, sade bir üslupla verilmektedir.

Padişahı kanun ve adalet ülkesi şahsuvarı, adalet cihanı, ülkeler süsleyen adaletli dost sığınağı, hak kapısı, sözünde duran, adalet sahibi gazi olarak niteleyen *şehsüvâr-ı memleket-i 'adl ü dâd* (Bâkî 1/16), *cihân-ı ma'delet* (Bâkî 4/1, 8/8), *penâh-ı adl-i mülk-ârâ-yı dost* (Fuzûlî 10/37), *bâb-ı hak* (Taşlıcalı Yahyâ 3/16), *mü'âhid* (Taşlıcalı Yahyâ 4/32), *adâlet ıssı gâzî pâdişâh* (Taşlıcalı Yahyâ 8/21) terkipleriyle ise şairlerin, onun adalet vasfını dilin imkanlarından faydalanarak estetik biçimde ifade ettikleri görülmektedir.

Önceki yüzyıl ile kıyasladığımızda çok daha fazla adalet vasfını ifade eden terkiibe rastladığımız bu asırda da padişahların tarihi, mitolojik şahsiyetlere benzetildiği bu tip terkiplerin nitelik ve nicelik açısından artış gösterdiği görülmektedir.

Adl ü dâd-ı Ömer (Bâkî 2/27), *şâh-ı Ömer-'adâlet* (Taşlıcalı Yahyâ 10/15), *Ömer-'adl* (Taşlıcalı Yahyâ 12/15), *Ömer-i 'adl ü sehâ* (Taşlıcalı Yahyâ 14/21), *Ömer* (Hayâlî 20/12) kalıplarıyla padişahlar Ömer'e;

Cemşid ü 'ayş ü 'işret ü Dârâ-yı dâr ü gîr
Kisrî-i 'adl ü ref'et ü İskender-i zamân

Bâkî 1/14¹

Hazret-i Sultân Süleymân-ı selîmü'l-kalb kim
 Hirmeninde adlinin **Nûşirevân**dır hûşe-çîn

Hayâlî 23/21²

Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü gibi *Kisrî-i 'adl ü re'fet* (Bâkî 1/14), *Nûşirevân* (Hayâlî 23/21) ile ise İran mitolojisinde adaleti ile nam salmış ve Kisrâ lakabıyla anılmış Nûşirevân'a benzetilmişlerdir. Nuşirevân'a Klasik Türk Edebiyatı'nda kasidelerde memduhun adaletini vurgulamak için sık sık telmihte bulunulmuştur.

Padişahların adalet yönüyle de güneşe benzetildiğini ifade etmiştik. Bu sırada da padişah *âfitâb-ı âsmân-i adl* (Fuzûlî 39/2), *çarh-ı 'adlün âfitâbı* (Taşlıcalı Yahyâ 8/9) adalet göğünün güneşi olarak nitelendirilmiş ve estetik değeri yüksek söyleyiş kalıplarıyla ifade alanı bulmuştur. Güneşin dışında ışıkla alakalı olarak düşünebileceğimiz ateş ve nur kavramlarıyla da padişahın adaleti vurgulanmıştır. *Çerâğ-ı nûr-ı 'ayn-ı 'âdilân u 'âlimân* (Taşlıcalı Yahyâ 13/27), *nûr-ı 'ayn-ı 'âdilân* (Taşlıcalı Yahyâ 2/19) terkipleriyle adil ve âlimlerin göz nurunun ateşi, adillerin göz nuru olarak nitelendirilen padişah adalette eşsiz bir mertebede görülmektedir.

XVII. Yüzyıl

Önceki yüzyıllarda gördüğümüz *hâkân-ı âdil* (Cevrî 11/10), *şâhenşeh-i 'âdil* (Nâilî-i Kadîm 9/17; Nefî 10/59, 12/25), *şeh-i 'âdil* (Nâilî-i Kadîm 9/34), *Hân Ahmed-i âdil* (Nefî 10/22), *pâdişeh-i 'âdil* (Nefî 17/58), *sultân-ı âdil* (Nefî 19/32), *Sultân Ahmed-i 'âdil* (Nefî 6/14) terkipleri bu yüzyılda da şairler tarafından adalet vasfının ifadesi olarak kullanılmıştır.

Mâlik-i rüşd ü sedâd (Cevrî 4/18), *gül-i gülzâr-ı 'adl* (Hâletî 5/12), *mühim-sâz-ı adâlet* (Nefî 11/15), *serîr-i' adl ü dâdın dâver-i dîn-perveri* (Nefî 14/38), *şâh-ı sâhib-'adl ü dâd* (Nefî 15/31), *dâd-penâhâ* (Nefî 23/22), *sermâye-i rüşd ü sedâd* (Nefî 25/15) ile şairler padişahları rüşd ve doğruluk sahibi, adaletin gül bahçesinin

¹ Küçük, a.g.e., s. 4

² Tarlan, Hayâlî Divanı, s. 62

gülü, adaletin mühim işler göreni, adalet ve doğruluk tahtının din perver lideri, adalet ve doğruluk sahibi şah, adalet sığınağı, rüşt ve doğruluk sermayesi olarak nitelendirmişler ve özgün söyleyişler, yeni hayallerle estetik değeri yüksek terkipler elde etmişlerdir.

Bu yüzyılda da *şâh-ı Kusrâ ma'delet* (Atâyî 2/21), *Kusrâ-dâd* (Atâyî 21/29) terkipleriyle padişahlar Nûşîrevân'a; *cihân-cû Hüsrev-i 'âdil* (Atâyî 20/19), *Hüsrev-nijâd-ı adl* (Nâilî-i Kadîm 10/23), *Hüsrev-i Cem-câh-ı mülk-i ma'delet* (Cevrî 12/18) terkipleriyle cihanı fetheden adalet sahibi, adil tabiatlı, adalet mülkünün Cem itibarlısı Hüsrev'e; *serîr-i 'adl ü dâdın dâver-i Cem-câh-ı devrânı* (Nefî 11/13), adalet ve doğruluğun Cem yaratılışlı lideri terkipleriyle Cem'e; *Kahramân-ı felek-evrenk-i adâlet* (Nefî 7/28), adaletin gök tahtının Kahraman'ı olarak nitelendirilerek Kahraman'a; *zamân-ı adl u dâdın Mehdî-i ferhunde âsârı* (Nefî 22/13), adalet ve hak zamanının kutlu eserli Mehdî'si diyerek Mehdi'ye; *Hümâyûn-pâye Sultân Ahmed-i âdil* (Nefî 5/19), Hüma mertebeli adil Sultan Ahmet diyerek Hüma kuşuna; *pâdişeh-i 'âdil-i Fârûk-ahkâm* (Cevrî 6/14), *Fârûk-nazîr* (Nâbî 8/22), *hüdâvend-i Ömer-adl ü Ebûbekr-i'tikâd* (Nefî 25/29), *hüdâvend-i Ömer-adl ü Alî-sîret* (Nefî 3/7) terkipleriyle de hak ile bâtılı iyi ayırt ettiği ve adaletli olduğu için kendisine peygamber tarafından Fârûk adı verilen Ömer'e benzetilmektedirler.

Padişahların adalet vasfının methedilmesinde gök, göğe ait unsurlar ve ateş önemli bir yer tutmaktadır. *Sipîhr-i ma'deletün âftâb-ı rahşânı* (Neşâtî 11/19), *felek-i ma'delete mâh-ı tamâm* (Nefî 26/18), *çerâğ-ı dûde-i ecdâd-ı ma'delet-bünyâd* (Nâbî 7/39), *muht-i ma'deletin şebçerağ-ı rahşânı* (Nâilî-i Kadîm 8/31) terkipleriyle padişah, adalet göğünün parlak güneşi, adalet göğünün dolunayı, adalet binasının ecdadının ateşi, adalet muhitinin gece yanan parlak ateşi olarak nitelendirilmektedir.

Adaletli olma vasfı şairler tarafından kimi terkiplerde hükümdarlık alâmetleriyle birlikte verilmiştir. *Dâd-fermâ* (Cevrî 12/15), adalet ferman eden ile fermana, *tâcdâr-ı tahtgâh-ı adl ü dâd* (Nefî 25/16), adalet ve hukukun tahtgâhının tac sahibi ile taht ve taca, *serîr-i 'adl ü dâdın dâver-i dîn-perveri* (Nefî 14/38), *serîr-i 'adl ü dâdın dâver-i Cem-câh-ı devrânı* (Nefî 12/13) adalet ve hukuk tahtının dini koruyan lideri, zamanın Cem yaratılışlı lideri terkipleri ile de tahta yer verilerek

padişahın adalet vasfı methedilmiştir.

Cihân-ı şevket ü şânın serîr-ârâ şehenşâhı
Serîr-i adl ü dâdın dâver-i Cem-câh-ı devrânı
 Nefî 12/13¹

Hükümdarlık vasfında olduğu gibi adalet vasfında da padişahların cihanşümül olması dikkat çekicidir. Şairler tarafından kasidelerde memduhlarının cihanı kuşatan adaleti, adaletinin dünyayı fethetmesi, adaletiyle âlemleri süslemesi estetik biçimde oluşturulan terkiplerle vurgulanmıştır: *Şehinşâh-ı cihân-dâver-i âdil* (Cevrî 11/1), *cihân-dâver-i âdil* (Nefî 26/12), *şâhenşeh-i 'âlem-penâh-ı dâd-güster* (Nefî 19/13), *dâd-güster dâver-i devlet-me'âb-ı rûzgâr* (Nefî 16/18), *kişver-güşâ-yı dâd-ger* (Atâyî 2/22).

Şairlerin padişah memduhlarının adalet vasfını methederken nida ve iltifât sanatının sağladığı duygu imkanlarından da faydalanarak *Hüsrevâ*, *dâdgerâ* gibi söyleyişlere başvurdukları görülmektedir.

Hüsrevâ **dâdgerâ** dâver-i vâlâ-güherâ
 İy şehenşâh-ı kader-kevkebe-i heft iklim
 Neşâtî 9/27²

Yedi iklimin kader ihtişamlı cevheri yüce şahlar şahı Hüsrev olarak görülen padişah, *dâdgerâ* (Nefî 17/70, 26/37) diyerek adaletiyle de vurgulanmıştır.

Adalet kavramının terkipler içinde Farsça birtakım eklerin kullanılmasıyla birlikte farklı biçimlerde vurgulandığı da görülmektedir: *Şehriyâr-ı dâd-güster* (Nefî 8/18), *ma'delet-güster-i a'zam* (Nefî 26/21), *dâd-güster* (Nefî 25/29), *şâhenşeh-i 'âlem-penâh-ı dâd-güster* (Nefî 19/13), *Sultân Murâd-ı dâd-güster* (Nefî 18/25), *dâd-güster dâver-i devlet-me'âb-ı rûzgâr* (Nefî 16/18), *şâh-ı ma'delet-güster* (Hâletî 4/8), *pâdişâh-ı dâd-güster* (Atâyî 20/18) terkipleri ile padişahın adalet yayan, zamanın adalet yayanı, âlemin adalet yayan şahlar şahı olarak nitelendirildiği görülmektedir.

Dâver-i kişver-i dîn pâdişeh-i rûy-ı zemîn
 Hâmî-i dîn-i mübîn **dâd-ger-i adl-semîr**
 Nâbî 8/21³

¹ Akkuş, a.g.e., s. 81

² Kaplan, a.g.e., s. 32

³ Bilkan, a.g.e., s. 52

Din ülkesinin lideri, yeryüzü padişahı, doğru dinin koruyucusu olan padişah Farsça yapan anlamına gelen **-ger** ekiyle oluşturulmuş terkeb vasıtasıyla meyvesi adalet olan adalet yapan olarak nitelendirilmiştir. *Kişver-güşâ-yı dâd-ger* (Atâyî 2/22), *hıdîv-i dâd-ger* (Atâyî 2/54), *pâdişeh-i dâd-ger* (Cevrî 5/9), *dâd-ger* (Cevrî 6/14), *şeh-i dâd-ger* (Nefî 10/18), *dâd-ger* (Nefî 17/58; Neşâtî 9/15), *dâd-gerâ* (Nefî 17/70, 26/37; Neşâtî 9/27), *dâd-ger-i ferd ü yegâne* (Nefî 23/13) yapıları ile adalet yapan, ülkeler fetheden; adalet yapan hidiv; yegâne adalet yapıcı olarak nitelendirilen padişahların adalet vasfının kanun koyucu olma vasfının vurgulanmasıyla ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Ma'delet-pîşe hüdâvend-i serîr-i haşmet
İftihâr-ı kerem ü himmet-i âlişânî
Nefî 4/3¹

Haşmet tahtının lideri, cömertlik iftiharî ve yüce yardım sahibi padişahın Farsça birleşik kelimeler türeten, alışmış, huy edinmiş, meşgale edinmiş anlamlarına gelen **-pîşe** eki ile birlikte adalet kelimesinin kullanımı sonucu, meşgalesi adalet olan lider olarak vurgulandığı görülmektedir. *Şehen-şâh-ı 'adâlet-pîşe* (Nefî 12/16), *adâlet-pîşe hayr-endîşe sultân-ı sühanver* (Atâyî 20/20) terkipleriyle padişah meşgalesi adalet olan şahlar şahıdır; adaleti huy edinmiş, hayırlı düşüncelere sahip söz sahibidir.

XVIII. Yüzyıl

Osmanlı'nın gerileme asrı olan bu devirde yazılan kasidelerde padişahın adaletli olma vasfını dile getiren *adâlet-pîşesi* (Lebîb 29/24), *adl-endîşe* (Nedîm 14/29), *dâd-gerâ* (Şeyh Gâlib 14/32), *dâd u dihiş kân* (Lebîb 29/40), *şâh-ı 'âdil* (Osmanzâde Tâ'ib 6/59) gibi onu adalet ve hak kaynağı olarak gören, adaletini vurgulayan sade bir üslupla oluşturulmuş olanların yanı sıra estetik değeri yüksek terkiplere de rastlanmaktadır:

Yohsa tîg-ı bî-dirîg-i kabza-i Merrîh mi
Hançer-i **Sultân Selîm-i ma'delet-güster** mi bu
Kânî 42/2²

¹ Akkuş, a.g.e., s. 51

² Yazar, a.g.e., s. 422

Sultan III. Selim'in hançerini övgü için yazılmış kasideden alınan yukarıdaki beyitte padişah, adalet yayan olarak nitelendirilerek adalet vasfı dile getirilmiştir.

Âb-rûy-ı şehân-ı rûy-ı zemîn
Ya'ni **Mahmûd Hân-ı adl-âyîn**
Koca Râgıp Paşa 1/2¹

II. Mahmut'a yazılan kasideden alınan yukarıdaki beyitte de padişahın adalet merasimi olarak nitelendirildiği görülmektedir.

Hoş geldin eyâ mülkûn ümîd-i dil ü cânı
Ey **sîne-i dâd ü dihişin hırz-ı amânı**
Nedîm 26/7²

Padişah adalet ve bahşetme sinisinin sığınağı olarak görülerek hem adaletine hem de cömertliğine vurgu yapıldığı görülmektedir.

O sultân kim **zamân-ı nev-i bahâr-ı adl-i şâhîde**
Yine deryâya râci' bir musaffâ nehr-i cûşândır
Şeyh Gâlib 22/17³

Padişah adaletin ilkbaharında deryaya ulaşan temiz ve coşkun bir ırmağa benzetilerek adalet vasfı estetik bir söylemle dile getirilmiştir.

Padişahların methedilirken *pîrâye-bahş-ı ma'delet* (Şeyh Gâlib 19/20), *hıdîv-i mâdelet-ârâ* (Şeyh Gâlib 16/34), *dâd-ârây-ı bahr ü berr* (Lebîb 29/19) terkiplerinde görüldüğü gibi adaleti süslemesine vurgu yapıldığını görmekteyiz.

Hân Selîm-i mâ'delet-bünyâd (Şeyh Gâlib 18/6), *Sultân Selîm-i ma'delet-güster* (Kânî 42/2), *Mahmûd hân-ı adl-âyîn* (Koca Râgıp Paşa 1/2) gibi terkiplerde de padişahın adalet vasfı yanında ismine de açık biçimde yer verildiği görülmektedir.

Adâlet-pîşesi (Lebîb 29/24), *dâdârlar dâd-âveri* (Şeyh Gâlib 19/21), *dâder saltanat-güster* (Lebîb 29/40), *dâd-gerâ* (Şeyh Gâlib 14/32), *dâver-i dâd-âferîn* (Şeyh Gâlib 19/31), *hıdîv-i mâdelet-ârâ* (Şeyh Gâlib 16/34); padişahların işi adalet olan, adillerin adalet getireni, adalet getiren, adaleti süsleyen olarak nitelendirildiği Farsça ekler getirilerek yapılan birleşik kelimeler vasıtasıyla oluşturulan terkiplerin olması da önemlidir.

¹ Yorulmaz, Koca Ragıp Paşa Dîvânı, s. 52

² Macit, a.g.e., s. 103

³ Kalkışım, a.g.e., s. 88

XIX. Yüzyıl

Dağılma asrı XIX. yüzyılda Klasik Türk Edebiyatı'nın son temsilcilerinin padişah memduhlarına yazdığı kasidelerinde onların adalet vasıflarını *şehen-şâh-ı 'adâlet* (Enderunlu Vâsıf 16/31), *dâd-gerâ* (Leylâ Hanım 1/2), *dâd-âverâ* (Enderunlu Vâsıf 20/93), *şeh-i 'adâlet-gîr* (Enderunlu Vâsıf 25/20), *şâhenşâh-ı 'âdil* (Keçecizâde İzzet 9/42) gibi sade biçimde ifade ettikleri gibi süslü kullanımları da tercih ettikleri görülmektedir:

Menba'-ı adl ü inâyet âb-rûy-ı saltanât
Gülşen-i şâd-âb-ı dîn ü devletün verd-i teri
Enderunlu Vâsıf 14/15¹

Din ve devletin mesut gül bahçesinin taze gül suyu, saltanatın yüz akı olan padişah yardım ve adalet çeşmesidir.

Kurretü'l-'ayn-ı kerâmet **nasb-ı 'ayn-ı ma'delet**
Serv-i gülzâr-ı kerâmet server-i gîtî-sitân
Leylâ Hanım 3/8²

Keramet gözünün ışığı, kerametın gül bahçesinin servisi, bahçenin lideri olan padişah bu beyitte, adalet gözünün mertebesi olarak nitelendirilmiştir. Bunların dışında *adâlet-dest-gâhâ* (Yenişehirli Avnî 24/28), *Gâzî Han Mahmud-ı adlî* (Enderunlu Vâsıf 11/5), *mihr-i subh-ı ma'delet* (Enderunlu Vâsıf 14/68), *mu'âllâ hazret-i Sultân Murâd-ı dâd-perver* (Yenişehirli Avnî 24/11) ile padişahların adalet elinin sığınağı, adalet sabahının güneşi, adaletin sığınağı yüce sultan olarak nitelendirildiği estetik terkeb örnekleri de görülmektedir.

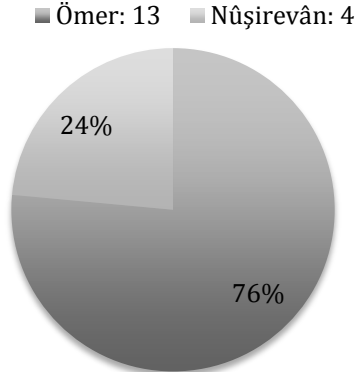
Hân-ı ma'delet-pîrâ (Keçecizâde İzzet 20/10), *pâdişeh-i 'adl-ârâ* (Leylâ Hanım 1/7) gibi terkiplerle padişahların adaleti süslemelerine vurgu yapılırken, *adâletde Ömer* (Yenişehirli Avnî 24/18), *Fârûk-i devrân* (Yenişehirli Avnî 23/18) gibi terkiplerle de padişahların adaletiyle klasik edebiyatta telmih unsuru olan Ömer'le ilişkilendirilmektedir.

Farsça eklerle oluşturulmuş *dâd-âver-i 'âli-güher* (Leylâ Hanım 3/7), *dâd-âverâ* (Enderunlu Vâsıf 20/93), *dâd-gerâ* (Leylâ Hanım 1/2), *dâver-i dâd-âver*

¹ Gürel, a.g.e., s. 212

² Mehmet Arslan, Leylâ Hanım Divanı, 2003, s. 107

(Enderunlu Vâsîf 14/93), *şâh-ı ma'delet-kâr* (Keçecizâde İzzet 22/16), *şeh-i 'adâlet-gîr* (Enderunlu Vâsîf 25/20) terkipleriyle padişahların adalet getiren, adalet süsleyen, adalet yayan olarak olarak nitelendirildiği görülmektedir.

Şekil 18: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Padişahların Adalet Vasfı Övgüsünde Tespit Edilen Tarihi-Mitolojik Unsurlar

Genel itibariyle bakıldığında XIV-XIX. yüzyıllar arasında şairlerin padişah memduhlarının adalet vasfını dile getirirken *Ömer 'adl* (Ahmedî 25/33, 66/25), *adl ü dâd-ı Ömer* (Bâkî 2/27), *Ömer* (Hayâlî 20/12), *Ömer-'adl* (Taşlıcalı Yahyâ 12/15), *Ömer-i 'adl ü sehâ* (Taşlıcalı Yahyâ 14/21), *şâh-ı Ömer-'adâlet* (Taşlıcalı Yahyâ 10/15),

Hüdâvend-i Ömer-adl ü Alî-sîret (Nefî 3/7), *Hüdâvend-i Ömer-adl ü Ebûbekr-i'tikâd* (Nefî 25/29), *adâletde 'Ömer* (Yenişehirli Avnî 24/18) terkipleriyle onları halife *Ömer*'e benzettikleri, *Fârûk-nazîr* (Nâbî 8/22), *pâdişeh-i 'âdil-i Fârûk-ahkâm* (Cevrî 6/14), *Fârûk-i devrân* (Yenişehirli Avnî 23/18) terkipleriyle de *Ömer*'in lakabı olan *Faruk* ile padişahların anıldığı görülmektedir.

Nûşirevân (Hayâlî 23/21), *Kisrî-i 'adl ü re'fet* (Bâkî 1/14), *Kisrâ-dâd* (Atâyî 21/29), *şâh-ı Kisrâ ma'delet* (Atâyî 2/21) terkipleriyle de padişahlar adaletiyle meşhur İran hükümdarı *Nûşirevân*'a benzetilmişlerdir. *Kisrâ*, *Nûşirevân*'a verilen bir isim olup adaletli hükümdar anlamına gelmesi dolayısıyla divan şairleri tarafından padişahların adaletini vurgulamak için kullanılmıştır. (Devellioğlu, 2006: 522)

Padişahlar için şairlerin yer verdikleri unvanlar nasıl çeşitlilik göstermekteyse aynı şekilde onların adalet vasfını karşılamak için oluşturulan terkiplerde de adalet kavramını karşılayan *adl*, *dâd*, *ma'delet*, *şeriat*, *örf*, *kânun*, *âdil* gibi eş ve yakın anlamlı birçok kelimeye yer verilerek yüzyılların edebi dilinin tüm imkanlarından faydalanılmıştır: *adl ü sehâ nisâb* (Ahmedî 9/4), *adet ü kânun u örfi* (Necatî 20/34), *kânûn-ı selâtin-i cihân* (Mesîhî 5/6), *pâdişâh-ı dâd ü din* (Necatî 20/57), *pâdişâh-ı dâd-güster* (Necatî 4/11), *şâh-ı sâhib-i ma'dilet* (Mesîhî 5/9), *şeh-i devrân-ı 'âdil* (Mihri Hatun 12/4), *şeh-i ma'dilet-me'âb* (Necatî 3/16), *bâb-ı hak* (Taşlıcalı Yahyâ

3/16), *sultân-ı 'âdil* (Bâkî 5/7; Fuzûlî 9/35, 9/56), *şâh-ı Ömer-'adâlet* (Taşlıcalı Yahyâ 10/15), *şehenşâh-ı 'âdil* (Bâkî 3/8), *şehsüvâr-ı memleket-i 'adl ü dâd* (Bâkî 1/16), *adâlet-pîşe hayr-endîşe sultân-ı sühanver* (Atâyî 20/20), *cihân-dâver-i âdil* (Nefî 26/12), *çerâg-ı dûde-i ecdâd-ı ma'delet- bünyâd* (Nâbî 7/39).

Farsça ek ve kelimelerden yararlanarak yapılan birleşik yapılarla padişahların adalet vasfını ifade eden zengin terkiplerin oluşturulduğu görülmektedir.

Ek-kelime	Anlamı	Terkibler	Anlamı
-güster	yayan	<i>pâdişâh-ı dâd-güster</i> <i>şeh-i dâd-güster</i> <i>dâd-güster</i> <i>ma'delet-güster-i a'zam</i> <i>şâh-ı ma'delet-güster</i> <i>şâhenşeh-i 'âlem-penâh-ı dâd-güster</i> <i>şehriyâr-ı dâd-güster</i>	Adalet yayan padişah Adalet yayan şah Adalet yayan Yüce adalet yayan Adalet yayan şah Âlemlerin sığınağı adalet yayan Adalet yayan lider
-fermâ	emreden	<i>dâd-fermâ</i>	Adalet ferman eden
-ger	yapan	<i>dâdger</i> <i>dâdger-i adl-semîr</i> <i>dâdger-i ferd ü yegâne</i> <i>hıdîv-i dâd-ger</i> <i>kişver-güşâ-yı dâd-ger</i> <i>pâdişeh-i dâd-ger</i> <i>şeh-i dâd-ger</i>	Âdil Arkadaşı adalet olan adil Yegâne ve eşsiz adil Adil hidiv Adil ülkeler fetheden Adil padişah Adil şah
-âver	getiren	<i>dâdârlar dâd-âveri</i> <i>dâd-âver-i 'âli-güher</i> <i>dâd-âverâ</i> <i>dâver-i dâd-âver</i>	Adillerin adalet getireni Cevheri yüce adalet getiren Ey adalet getiren Adalet getiren lider
-âferîn	yaratan	<i>dâver-i dâd-âferîn</i>	Adalet yaratan lider
-penâh	koruyan	<i>dâd-penâhâ</i>	Adaleti koruyan
-pîşe	huy/ iş/ alışkanlık edinmiş	<i>adâlet-pîşe hayr-endîşe sultân-ı</i> <i>sühanver</i> <i>ma'delet-pîşe</i> <i>şehen-şâh-ı 'adâlet-pîşe</i>	Adaleti alışkanlık edinmiş, hayırlı düşünen, söz sahibi sultan Adaleti alışkanlık edinmiş Adaleti alışkanlık edinmiş şahlar şahı
-ârâ	süsleyen	<i>dâd-ârây-ı bahr ü berr</i> <i>hıdîv-i mâdelet-ârâ</i> <i>pâdişeh-i 'adl-ârâ</i>	Kara ve denizin adalet süsleyeni Adalet süsleyen hidiv Adalet süsleyen padişah
-kâr	-li, -ci, eden	<i>şâh-ı ma'delet-kâr</i>	Adaletli şah
-gîr	tutan	<i>şeh-i 'adâlet-gîr</i>	Adaleti elinde tutan şah

Tablo 17: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Adalet Vasfını Metheden Terkiplerin Oluşturulma Yolları

Padişahların isimlerinin terkiplerin içinde yer tutması XVII-XIX. yüzyıllar arasında görülmektedir: *Sultân Murâd-ı dâd-güster* (Nefî 18/25), *Mu'âllâ Hazret-i,*

Sultân Murâd-ı dâd-perver (Yenişehirli Avnî 24/11), *Gâzî Han Mahmud-ı Adlî* (Enderunlu Vâsıf 11/5), *Hân Selîm-i mâ'delet-bünyâd* (Şeyh Gâlib 18/6), *Sultân Selîm-i ma'delet-güster* (Kânî 42/2), *Hân Ahmed-i âdil* (Nefî 10/22), *hümâyûn-pâye Sultân Ahmed-i âdil* (Nefî 5/19), *Sultân Ahmed-i 'âdil* (Nefî 6/14) terkiplerinde görüldüğü gibi III. Ahmet, IV. Murat, V. Murat, III. Selim kendisine sunulan kasidelerde adalet vasfıları methedilirken şairler tarafından isimlerine de yer verilmektedir.

XIV- XIX. asrı kapsayan tüm edebi süreçte şairlerin *dâd-âverâ* (Enderunlu Vâsıf 20/93), *dâd-fermâ* (Cevrî 12/15), *dâd-gerâ* (Leylâ Hanım 1/2; Nefî 17/70, 26/37; Neşâtî 9/27; Şeyh Gâlib 14/32) gibi nidâlı ve iltifâtlı söyleyişlere yer vererek memduhlarının adalet vasfını duygu yoğunluğundan da faydalanarak ifade ettikleri görülmektedir.

Yüzyıllar incelendiğinde padişahların adalet vasfını ifade eden terkiplerin yazılan kaside sayısı ile doğru orantılı olarak XVII. yüzyılda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. En az terkibe ise Klasik Türk Edebiyatı'nın kuruluş evresini devam ettirdiği XIV. yüzyılda rastlanmaktadır.

2.2.1.8. Halifelik

Bilindiği gibi halife Hz. Muhammed'in ölümünün ardından ümmet idaresi için başa geçen kişilere verilen isimdir. (Devellioğlu, 2006: 318) İlk başlarda siyasi bir otoriteyi karşılayan halifelik daha sonraları Memlûkler'in siyasi hakimiyeti elinde tutup halifelik makamını sadece dini bir makam olarak himaye altına almasından sonra Osmanlı'lara kadar pek çok halife yetişmiş ve Yavuz Sultan Selim'in, Mısır seferi sonrasında Memlûkleri yenilgiye uğratarak halife unvanını almasıyla (1517) halifelik hem dini hem siyasi bir boyut kazanmıştır. Her ne kadar padişahlar XVI. yüzyıldan itibaren tüm ümmetin lideri sayılan halifelik unvanını elinde bulundursa da, fetva makamı olarak şeyhülislamlığı belirlemiş ve halifeliğin dini nüfuzundan yararlanma yoluna gitmemişlerdir. Siyasi nüfuzundan ise XIX. yüzyıl ve sonrasında faydalanmışlardır. İslam ümmetinin liderlik makamı olarak görülen halifelik, zamanla kasidelerde padişah memduhları methetmede bir vasıta olarak görülmektedir. XIV ve XV. yüzyıllarda daha çok şairlerin mecazi anlam boyutuyla,

sanatsal söylem çerçevesinde ifade ettikleri bu vasıf, halifeliğin devralındığı XVI. yüzyıldan sonra gerçek anlam boyutuyla da zenginleşmekte ve çok sayıda kasidede dile getirilen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

XIV. Yüzyıl

XIV. yüzyıl siyasi açıdan bakıldığında halifeliğin henüz Osmanlı'ya geçmediği bir dönemdir. Ancak İslam coğrafyasına bakıldığında siyasi otorite olarak en güçlü ve teşkilatlı devletlerden birinin Osmanlı olduğu görülmektedir. Henüz kuruluş devrinde de olsa önemli bir siyasi güç ve nüfuzu elinde bulunduran Osmanlı padişahları da o dönemde şairler tarafından terkiblerde halife olarak nitelendirilerek güç ve otoritesine hem dünyevi hem de uhrevi bir üstünlük atfedilmektedir.

Şi'raya irdi şer' bulup andan asl u fer
Ki oldur **mülûk içinde şerî'at-şî'âr-ı mülk**

Ahmedî 49/6¹

Padişahlar halife olarak nitelendirilirken onların hakimiyet alanlarına ve hakimiyetlerini yani dini otoritelerini kullandıkları şariat, din gibi kavramlara da vurgu yapıldığı görülmektedir. Devletler içinde şariat devletine sahip olan padişahlar aynı zamanda *şeref-i şer'-i Ahmed-i muhtar* (Ahmedî 22/64), *davet-i ehl-i ma'âbid* (Ahmedî 46/27) terkiblerinde olduğu gibi Muhammed'in şariatına sahiptirler ve ibadet eden ehli ibadete davet edendirler.

Muhammed-i melikü'l-mülk **şems-i devlet-i dîn**
Ki adli nûrî-y-ıla oldı her mekân rûşen

Ahmedî 67/16²

Şairlere göre otoritesini dinden alan padişahların devletleri de din devleti olarak görülmektedir. Yukarıda görüldüğü gibi padişahlar din devletinin güneşi veya *mâh-ı dîn ü devlet* (Ahmedî 53/20), *meh-i dîn-perver* (Ahmedî 27/28) terkiblerinde olduğu gibi dini koruyan ay, din ve devletin ayı olarak görülmektedirler.

Kimi ifadelerde doğrudan *halîfe* (Ahmedî 25/32, 29/19) olarak nitelendirilen padişahların halifelik vasfının övülmesi daha çok dolaylı yollardan estetik terkibler vasıtasıyla yapılmaktadır: *Kıdve-i ümem, melâz-ı mülk ü dîn, penâh-ı millet-i İslâm*,

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 120

² a.g.e., s. 171

*şeh-i İslâm*¹ gibi terkiplerle padişahlar ümmetin ileri geleni, devlet ve dinin sığınağı, İslam milletinin sığınağı, İslam şahı olarak nitelendirilerek halife sözcüğü doğrudan kullanılmayıp onunla alakalı olabilecek *ümme*, *din*, *İslam* gibi kelimelerle inşa edilen terkipler vasıtasıyla methedilmektedir.

XV. Yüzyıl

Halifeliğin henüz padişahlar tarafından bir unvan olarak kullanılmaya başlanmadığı bu asırda da devletin siyasi otorite alanının genişlemesine paralel bir şekilde halifelik bir övgü vasıtası olarak şairler tarafından kullanılmaktadır.

Elinde mühr-i hılâfet zihî atâ vü nevâl (Ahmed Paşa 22/10), *emîrü'l-mü'minîn* (Necatî 20/50), *hâkim-i iklîm-i şer'* (Mesîhî 4/14), *kâmî'-ı şîrk ü dalâlet* (Necatî 20/33), *penâh-ı milk ü din* (Ahmed Paşa 23/26), *siyâdet mülkünün yüz devlet ile mâliki* (Şeyhî 9/25), *şehriyâr-ı din ü devlet* (Necatî 20/32), *şehriyâr-ı din-perver* (Necatî 26/4), *zînet-i şer-i mübîn* (Necatî 20/34) terkiplerinde padişahlar, elinde hilafet mührüyle baştan başa bağış ve talih sahibi, müminlerin komutanı, şariat ülkesinin hâkimi, şîrk ve yanlış yola sapmayı yok eden, dinin ve devletin sığınağı, efendilik (seyyidlik) mülkünün yüz devlet ile sahibi, din ve devletin lideri, dini koruyan lider, iyi ve kötüyü ayıran şariatın süsü olarak nitelendirilerek maddi iktidarlarına manevi bir boyut da kazandırılmaktadır. Dikkat edilirse terkiplerin hiçbirinde doğrudan halife sözcüğünün geçmediği bunun yerine onu çağrıştıracak *şariat*, *ümme*, *din* gibi kavramların tercih edildiği fark edilmektedir.

XVI. Yüzyıl

Yüzyılın başında Yavuz Sultan Selim'in Memlükler himayesindeki Abbasi halifesinden halife unvanını almasıyla Osmanlı, İslam dünyası üzerindeki otoritesini resmileştirmiştir. Daha önceki asırlarda şairlerin padişah otoritesinin genişliğine vurgu için sadece bir benzetme unsuru olarak kullandıkları halifelik XVI. yüzyılda padişahların unvanlarından biri haline gelerek, dolayısıyla şairlerin kasidelerinde methettikleri bir vasıf olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹ Ahmedî 68/9, 28/10, 22/64, 67/17

Pâdişâh-ı ümmet-i Ahmed (Taşlıcalı Yahyâ 13/26), *sultân-ı dîn* (Fuzûlî 10/1) , *şah-ı Haremeyn* (Taşlıcalı Yahyâ 14/19), *şâh-i din Sultân Süleymân-i sa'âdet-mend* (Fuzûlî 9/43), *şâhı İslâmın* (Taşlıcalı Yahyâ 16/45), *tarikât mülkünün şahı* (Hayâlî 21/9), *Muhammed ümmetine şah* (Taşlıcalı Yahyâ 4/26), *Muhammed ümmetinün şahı* (Taşlıcalı Yahyâ 16/26), *Muhammed ümmetinün şahı gâzîler hânı* (Taşlıcalı Yahyâ 6/18), *emini'l-müslimîn* (Fuzûlî 10/1) terbiyelerinde görüldüğü gibi padişah Muhammed ümmetinin lideri, dinin ve İslamın şahı, tarikat devletinin şahı olarak nitelendirilmektedir.

Padişahın İslam ümmetinin lideri olmasının vurgulanması yanında manevi otoritenin askeri bir otorite ile tamamlandığını ve bunun şairler tarafından sanat değeri yüksek terkiplerle ifade edildiği görülmektedir: *şeh-i 'asakir-i İslam* (Taşlıcalı Yahyâ 6/19), *re'îs-i 'asker-i islâm* (Taşlıcalı Yahyâ 9/26), *serdâr-ı cündü'l müminîn* (Taşlıcalı Yahyâ 11/11), *penâh-ı leşker-i islâm* (Taşlıcalı Yahyâ 4/30), *hizebr-i bişe-i dîn* (Hayâlî 7/12), *emîrû'l-mü'minîn* (Taşlıcalı Yahyâ 2/21, 13/22), *cihânun ol emîrû'l-mü'minîni şâh-ı devrânı* (Taşlıcalı Yahyâ 16/25), *Murtazâ* (Hayâlî 20/12) terkiplerinde görüldüğü gibi padişah İslam askerlerinin şahı, komutanı ve sığınağı, din ormanının aslanı olarak nitelendirilerek İslam dünyası üzerindeki askeri otoritesi de vurgulanmaktadır.

İslam dünyasında otoriteyi temsil eden halife *hâkim-i kavî-i nebî* (Taşlıcalı Yahyâ 14/22), *hâmî-i şer'-i Nebvî* (Bâkî 2/11), *kân-ı dîn* (Taşlıcalı Yahyâ 3/21), *Mehdî-i dîn-i güzîn* (Taşlıcalı Yahyâ 3/17), *emîn-i dîn-i nebî* (Taşlıcalı Yahyâ 5/23), *emîn-i ehl-i dîn* (Taşlıcalı Yahyâ 3/15), *emîn-i şer'-i güzîn* (Taşlıcalı Yahyâ 4/26), *dâver-i dîn-perver* (Bâkî 2/39) terkiplerinde olduğu gibi peygamberin anlaşmasının hakimi, peygamber şeriatının sahibi, din kaynağı, peygamber dininin ve şeriatının koruyucusu, seçkin dinin Mehdi'si olarak nitelendirilerek şairler tarafından din ve şeriatı koruması yönüne vurgu yapıldığı görülmektedir. *Penâh-ı dîn ü devlet* (Bâkî 5/8), *penâh-ı ehl-i dîn* (Taşlıcalı Yahyâ 13/26), *penâh-ı leşker-i islâm* (Taşlıcalı Yahyâ 4/30) terkiplerinde de padişahların koruyuculuk vasfı ön plana çıkarılarak din ve devletin, İslam askeri ve milletin sığınağı olduğu ifade edilmektedir.

Halifelik makamı ilk çıkışı itibariyle maddi bir iktidarı temsil etmiş

Memlûkler’le birlikte manevi bir iktidarın mümessili olmuştur. Osmanlı’da padişahlara sunulan kasideler incelendiğinde ise padişahların halifelik vasıflarının hem maddi hem de manevi bir iktidarı temsil ettiği görülmektedir. *Ziyâ-yı pertev-i dîn-i resûl-i bî-hemt* (Taşlıcalı Yahyâ 12/14), *nâyib-menâb-ı Ahmed ü Mahmûd u Mustafâ* (Taşlıcalı Yahyâ 10/19), *nusretü'd-dîn* (Bâkî 4/1), *nâsır-ı dîn-i ümem* (Taşlıcalı Yahyâ 3/23), *muhsin ü nâyib-menâb-ı çâr yâr-ı Mustafâ* (Taşlıcalı Yahyâ 3/20), *muîn-i dîn-i Muhammed* (Taşlıcalı Yahyâ 10/15, 9/26), *mu'în-i 'abidîn* (Taşlıcalı Yahyâ 3/21), *mu'în-i dîn-i resul* (Taşlıcalı Yahyâ 4/26), *Ka'be sultânı* (Taşlıcalı Yahyâ 2/20) terkipleriye halifenin, dinin eşsiz peygamberinin aydınlık ışığı, Muhammed’in yardımcısı, dinin yardımcısı, dinin, ümmetin, dört halifenin ve Tanrı’nın yardımcısı, Kâbe sultanı olarak nitelendirilerek manevi otorite vasfının ele alındığı görülmektedir.

Ol **gül-i bâğ-ı hilâfet** kim bahâr-ı devleti
Âlem-efrûz olalı göremez cefâ-yı hâr gül
Fuzûlî 9/38¹

Fuzûlî’nin Kanuni Sultan Süleyman’a yazdığı kasidesinden alınan yukarıdaki beyitte I. Süleyman’ın hilafeti vurgulanarak *gülbin-i bâğ-ı hilâfet* (Edirneli Nazmî 12/44) terkiбинde olduğu gibi teşbih vasıtasıyla padişah, hilafet bağının gülü olarak nitelendirilmektedir. *Âfitâb-ı dîn ü devlet* (Hayâlî 21/8), *âfitâb-ı mülk ü dîn* (Hayâlî 23/19), *bihakk-ı nûr-ı cebîn-i beyâz-ı peygamber* (Hayâlî 3/18), *eşiğin Kâbe-i hâcat-ı âlem* (Hayâlî 18/21) terkiplerinde de padişah din ve devletin güneşi, peygamber alınının beyaz nuru; eşiği de âlemin dilek Kâbe’si olarak benzetme unsurları şaire ilham kaynağı olmuştur.

XVII. Yüzyıl

Osmanlı’daki duraklamanın aksine edebiyatta gelişmenin devam ettiği ve çok sayıda nitelikli eserin verildiği XVII. yüzyılda padişahların halifelik vasfına yapılan vurgunun halifelik makamının devralındığı bir önceki asır kadar olmadığı görülmektedir. Terkibler incelendiğinde padişahların bu vasıfları methedilirken önceki asırla paralellik taşıdığı görülmektedir:

¹ Akyüz vd., a.g.e., s. 46

Sultân Murâd-ı dîn-penâh (Şeyhülislam Yahyâ 5/3), *sultân-ı sühan-pîrâ-yı mülk-ârâ-yı dîn-perver* (Nefî 18/26), *şâh-ı dîn-perver* (Nefî 6/15, 19/19), *şâhenşeh-i dîn-perver-i âdil* (Nefî 22/10), *şehenşâh-ı diyâr-ı Haremeyn* (Nâbî 8/52), *Hüsrev-i dîn-i islâm* (Cevrî 6/1), *dâver-i dîn ü devlet* (Nefî 7/24), *dâver-i kişver-i dîn* (Nâbî 8/21), *dâver-i mülk-i islâm* (Nâbî 8/51), *pâdişeh-i dîn-perver* (Nâbî 15/13) terkibleriyle padişah, dinin koruyucusu, söz ve memleket süsleyen din sığınağı, Haremeyn'in¹ şahlar şahı, İslam dininin Hüsrev'i, din ve devletin lideri olarak nitelendirilerek hükümdarlık vasfıyla birlikte halifelik vasfı da ön plana çıkarılmaktadır.

Bir seher kim cây idüp ol **âftâb-ı burc-ı dîn**
Oldı taht-ı Edrine reşk-i sipîhr-i çârümîn
Hâletî 11/1²

Azmizâde Hâletî'nin padişaha sunduğu kasideden alınan beyitte padişah din burcunun güneşi olarak nitelendirilerek halifeliliğine vurgu yapılmaktadır. Benzer şekilde *meh-i gerdûn-ı hilâfet* (Atâyî 19/22), *ârâyîş-i dîn ü dünyâ* (Nefî 17/56), *revnak-efzâ-yı müselmânî* (Nefî 11/15) terkibleriyle de şairlerin padişahları hilafet göğünün ayı, din ve dünyanın süsü, Müslüman âleminin parıltısı olarak nitelendirdikleri ve onların halifeliliğini aya, güneşe ve ışığa benzettikleri görülmektedir.

Dem-i şemşîr-i muhâlif-şiken-i şer'-i nebî (Atâyî 19/34), *dest-gîr-i dîn ü devlet* (Nefî 14/22), *dîn-perverâ* (Nefî 25/29), *emîrül-mü'minîn* (Hâletî 11/5), *halîfe-i sâhib-zuhûr* (Nâilî-i Kadîm 8/24), *hâmî-i dîn-i mübîn* (Nâbî 8/21), *hâris-i memleket ü dîn* (Nefî 3/5), *mâkâm-ı dîn-perver* (Nefî 5/39), *alem-efrâz-ı dîn* (Neşâtî 8/21), *medâr-ı İslâm* (Nefî 3/5), *nizâm-bahş-ı ümem* (Nâbî 7/34), *şeref-i devlet ü dîn* (Nefî 24/23) terkibleriyle padişahlar, peygamberin şeriatına karşı gelenleri mahveden, din ve devletin yardımcısı, iman edenlerin komutanı, dinin sahibi, dinin bayrak kaldıranı, din ve devletin şerefi ve ümmete nizam bahşedendir. Bu yönleriyle halife hem komutan, hem kanun koyucu hem de dini nizamı koruyucudur.

¹ Mekke ve Medine

² Kaya, Azmizâde Hâletî Divanı, s. 59

XVIII. Yüzyıl

Gerileme döneminde olan Osmanlı'nın içinde bulunduğu bu durumun edebiyata yansması sonucunda önceki asırlara nazaran çok daha az sayıda halifelik vasfını niteleyen terkibe rastlanmaktadır:

İklîm-i pür-tekrîm-i islâmın nıgehbânı (Nedîm 11/29), *pâdişâh-ı dîn* (Nedîm 14/21), *pâdişâh-ı dîn-penâh* (Nedîm 20/20), *pâdişâh-ı dîn-penâh* (Lebîb 13/30), *pâdişeh-i dîn* (Nedîm 2/30), *sultân-ı İslâm* (Şeyh Gâlib 18/5), *şeh-i İslâmiyân-ı âlem* (Lebîb 2/34), *şehriyâr-ı şer'-perver* (Nedîm 20/20), *taht-ı civân-ı dîn ü devlet* (Şeyh Gâlib 18/8) terkipleriyle padişahlar, İslâmın saygıdeğer ülkesinin bekçisi, dinin hükümdarı, dinin sığınağı, İslam sultanı, İslam âleminin hükümdarı, şeriatı koruyan lider, din ve devletin yiğit tahtı olarak nitelendirilerek halifelik vasıfları methedilmektedir.

XIX. Yüzyıl

Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü muhafaza etmeye çalıştığı dağılma dönemi olan XIX. asır Klasik Türk Edebiyatı'nın da Batı etkisindeki edebiyatla beraber varlığını sürdürmeye çalıştığı bir zaman dilimidir. Nitelik ve nicelik açısından önceki yüzyıllara nazaran daha az eser verilen bu asırda halifelik vasfının övgüsünde XVII ve XVIII. yüzyıllardaki genel azalma eğiliminin aksine XIX. yüzyılda artış gözlenmektedir. Toprak bütünlüğünü korumaya çalışan Osmanlı'da XIX. yüzyıl ikinci yarısından itibaren Osmanlıcılık, Batıcılık, Ademi merkezîyetçilik, İslamcılık, Türkçülük gibi çeşitli düşünce akımlarının benimsendiği bilinmektedir.

Ölüm zamanları göz önüne alındığında, Enderunlu Vâsıf (ö.1824), Keçecizâde İzzet Molla (ö.1829), Leylâ Hanım (ö.1848), Osman Nevres (ö.1876), Yenişehirli Avnî (ö. 1884)'nin Osmanlı-Rus savaşından sonra (1877-78) geniş ölçüde benimsenen, bizzat II. Abdülhamit'in de desteklediği İslamcılık akımından doğrudan etkilenip etkilenmediği hakkında kesin bir yargıya varmak doğru değildir. İslamcılığın bir fikir olarak ortaya atılıp geniş çevrelere yayılmak istendiği dönemde halifelik vasfını niteleyen divan şairleri içinde sadece Yenişehirli Avnî hayattadır. XIX. yüzyıla kadar halifeliğin siyasi nüfuzundan yararlanma gereği duyulmamış

ancak bu asırda devletin dağılmasını önlemek maksadıyla halifeliğin nüfuzundan yararlanılmak istenmiştir. Avrupa'daki topraklarının neredeyse tamamını kaybeden Osmanlı'nın Anadolu dışındaki hakimiyet alanı tamamına yakını Müslüman olan Kuzey Afrika ve Arap yarımadası'dır. Dolayısıyla bu ruh halinin Osmanlı toplumunun diğer kesimlerine olduğu gibi divan şairlerine de sirayet etmiş olabileceği göz önünde bulundurularak XVII ve XVIII. yüzyıllara nazaran padişahların halifelik vasıflarının niçin daha fazla vurgulandığı sorusuna cevap bulunabilir.

Padişahın halifelik vasfına vurgu yapan terimler incelendiğinde halifenin maddi ve manevi iktidarı, dini gücü, ümmet üzerindeki etkisi ve koruyuculuğunun XIV-XVIII. yüzyıllarla paralellik teşkil edecek şekilde kullanıldıkları görülmektedir:

Cihân-dâr-ı dîn (Keçecizâde İzzet 27/19), *dâr-ı hilâfet* (Keçecizâde İzzet 24/6), *delîl-i zemzem ü Kâbe* (Keçecizâde İzzet 10/16), *dürr-i tâc-ı hilâfet* (Enderunlu Vâsıf 18/4), *emîn-i Yesrib ü Batha cenâb-ı han* (Keçecizâde İzzet 10/17), *emîri'l-müslimîn* (Yenişehirli Avnî 24/44), *halîfe-i gâzî* (Keçecizâde İzzet 10/16), *halîfe-i Hüdâ* (Yenişehirli Avnî 21/27), *halîfe-i ma'bûd* (Keçecizâde İzzet 10/1), *hâmî-i şer'-i peyem-ber* (Yenişehirli Avnî 24/16), *imâmü'l-müslimîn* (Yenişehirli Avnî 24/17), *mahz-ı ma'nâ-yı müselmânî* (Yenişehirli Avnî 23/21), *muhîbb-i dîn ü devlet* (Yenişehirli Avnî 24/16), *nigeh-bân-ı şeri'at* (Yenişehirli Avnî 23/21), *nizâm u din ü devlet* (Enderunlu Vâsıf 18/3), *sultân-ı dîn* (Enderunlu Vâsıf 25/16), *şeh-i dîn-penâh* (Keçecizâde İzzet 12/37), *şevket-i İslâm* (Keçecizâde İzzet 16/23) terimleriyle padişahlar önceki asırlarla benzer biçimde dinin cihan sahibi, hilafet ağacı, zemzem ve Kâbe'nin delili, halifelik tacının incisi, Mekke ve Medine'nin koruyucusu, müslümanların komutanı, gazi halife, Allah'ın halifesi, peygamber şeriatının koruyucusu, müslümanların imamı, müslümanlığa halis anlam getiren, din ve devletin sevgilisi, şeriatın bekçisi, din ve devletin düzeni, dinin sığınağı, İslamın yüceliği olarak nitelendirilerek halifelik vasıfları sanatsal söylem çerçevesinde dile getirilmektedir.

Padişahların halifelik vasfına vurgu yapılırken teşbih sanatından faydalanma XIX. asırda da karşımıza çıkmaktadır: *şems-i gerdûn-ı hilâfet* (Yenişehirli Avnî

22/21), *mihr-i hilâfet* (Keçecizâde İzzet 25/9), *gülşen-i şâd-âb-ı dîn u devletin verd-i teri* (Enderunlu Vâsıf 14/15), *merkez-i dâ'ire-i devr-i hilâfet* (Yenişehirli Avnî 38/50) terkipleriyle padişah halifelik göğünün güneşi, din ve devletin mutlu gül bahçesinin taze gül suyu, hilafet yörüngesinin merkez dairesi olarak nitelendirilmektedir.

Allâhu te'âlâya vekîl-i a'zam (Yenişehirli Avnî 38/50), *Vekîl-i hâzret-i şâh-ı risâlet* (Enderunlu Vâsıf 18/3), *vekîl-i şâh-ı resûl* (Keçecizâde İzzet 10/17) terkipleriyle padişah Tanrı'nın ve peygamberin vekili olarak nitelendirilerek manevi iktidarına vurgu yapılmaktadır.

Merhamet-vâye şeşenşâh-ı zamân Hân Mahmûd
Ki odur **ümme-i merhûmeye râhat-bahşâ**

Leylâ Hanım 1/1¹

Osmanlı'nın yaşadığı buhran ve dağılma psikolojisi genel itibariyle terkiplere yansımamaktadır. Ancak Leylâ Hanım'ın yazdığı kasideden alınan yukarıdaki beyitte ümmet ölü, padişah ise ölmüş olan bu ümmete rahat bahşeden olması dolayısıyla dağılma dönemi psikolojisinin yansıdığını söylemek mümkün olmaktadır.

Genel olarak bakıldığında örneklem dahilinde halifelik vasfının padişah övgüsünde bir unsur olarak en fazla hilafetin devralındığı XVI, en az da XVIII. yüzyılda dile getirildiği tespit edilmiştir. XIV-XVIII. yüzyıllarda halifeliğin siyasi nüfuzunun padişahlar tarafından kullanılmasına gerek duyulmazken XIX. asırda dağılan devleti bir arada tutma gayesiyle halifelik nüfuzundan yararlanılması, terkiplerin sayısının artmasında bir etken olarak görülebilir.

Padişahın halifelik vasfını methederken teşbih unsurundan sıklıkla yararlanıldığını görmekteyiz: *merkez-i dâ'ire-i devr-i hilâfet* (Yenişehirli Avnî 38/50), *rûhsun mücessem* (Şeyhî 8/9), *delîl-i zemzem ü Kâbe* (Keçecizâde İzzet 10/16), *bihakk-ı nûr-ı cebîn-i beyâz-ı peygamber* (Hayâlî 3/18), *zînet-i şer-i mübîn* (Necatî 20/34), *ziyâ-yı pertev-i dîn-i resûl-i bî-hemt* (Taşlıcalı Yahyâ 12/14), *dâr-ı hilâfet* (Keçecizâde İzzet 24/6), *dürr-i tâc-ı hilâfet* (Enderunlu Vâsıf 18/4), terkipleriyle padişah halifeliğin merkez dairesi, cisim bulmuş ruh, Kâbe ve zemzemin delili, peygamberin beyaz alnındaki ışık, dinin süsü ve ışığı, hilafet ağacı ve incisidir.

¹ Arslan, a.g.e., s. 103

Âfitâb-ı burc-ı dîn (Hâletî 11/1), *âfitâb-ı dîn ü devlet* (Hayâlî 21/8), *aftâb-ı mülk ü dîn* (Hayâlî 23/19), *şems-i devlet-i dîn* (Ahmedî 67/16), *şems-i gerdûn-ı hilâfet* (Yenişehirli Avnî 22/21), *mihr-i hilâfet* (Keçecizâde İzzet 25/9) ifadeleriyle halife güneşe; *mâh-ı dîn ü devlet* (Ahmedî 53/20), *meh-i dîn-perver* (Ahmedî 27/28), *meh-i gerdûn-ı hilâfet* (Atâyî 19/22) ifadeleriyle de aya benzetilmiştir.

Gül-i bâğ-i hilâfet (Fuzûlî 9/38), *gülbin-i bâğ-ı hilâfet* (Edirneli Nazmî 12/44), *gülşen-i şâd-âb-ı dîn u devletin verd-i teri* (Enderunlu Vâsıf 14/15) ile halifeliğin *gül*, *gülşen* ve *verd* ile nitelendirildiği görülmektedir.

İklîm-i pür-tekrîm-i İslâmın nıgeh-bânı (Nedîm 11/29), *nıgeh-bân-ı şeri'at* (Yenişehirli Avnî 23/21) yapılarında padişah İslam'ın ve şeriatın bekçisi olarak nitelendirilerek halifelik vasfı methedilmektedir.

Teşbihin yanında telmihli kullanımların da halifelik vasfının methinde tercih edilmesi önemlidir. *Mehdî-i dîn-i güzîn* (Taşlıcalı Yahyâ 3/17) terkinde padişah seçkin dinin *Mehdî'si*, *Hüsrev-i dîn-i İslâm* (Cevrî 6/1) terkinde İslam dininin *Hüsrev'i*, *Murtazâ* (Hayâlî 20/12)'da ise dördüncü halife Ali olarak nitelendirilmekte ve hilafet vasfına vurgu yapılmaktadır.

Padişahlar, *halife* (Ahmedî 25/32, 29/19), *halife-i hudâ* (Yenişehirli Avnî 21/27), *halife-i ma'bûd* (Keçecizâde İzzet 10/1), *halife-i sâhib-zuhûr* (Nâilî-i Kadîm 8/24) söyleyiş kalıplarında olduğu gibi doğrudan *halife* olarak nitelendirilmelerinin yanında dolaylı anlatımlar yoluyla halife unvanının yerine geçen estetik değeri yüksek ifadelerle de dile getirilmektedir:

Emîn-i dîn-i nebi (Taşlıcalı Yahyâ 5/23), *emîn-i ehl-i dîn* (Taşlıcalı Yahyâ 3/15), *emîn-i şer'-i güzîn* (Taşlıcalı Yahyâ 4/26), *emîn-i Yesrib ü Batha cenâb-ı han* (Keçecizâde İzzet 10/17), *emini'l-müslimîn* (Fuzûlî 10/1) terkinlerinde görüldüğü gibi *emîn*; *emîri'l-müslimîn* (Yenişehirli Avnî 24/44), *emîrü'l-mü'minîn* (Necafî 20/50; Taşlıcalı Yahyâ 2/21, 13/22; Hâletî 11/5) terkinlerinde *emîr*; *dâver-i dîn ü devlet* (Nefî 7/24), *dâver-i kişver-i dîn* (Nâbî 8/21), *dâver-i mülk-i İslâm* (Nâbî 8/51) terkinlerinde *dâver*; *hâkim-i iklîm-i şer'* (Mesîhî 4/14), *hâkim-i kavî-i nebî* (Taşlıcalı Yahyâ 14/22) terkinlerinde *hâkim*; *hâmî-i dîn-i mübîn* (Nâbî 8/21), *hâmî-i şer'-i*

peyem-ber (Yenişehirli Avnî 24/16), *hâmî-i şer'-i nebevî* (Bâkî 2/11) ifadelerinde sahip; *mu'în-i 'abidîn* (Taşlıcalı Yahyâ 3/21), *mu'în-i dîn-i muhammed* (Taşlıcalı Yahyâ 9/26), *mu'în-i dîn-i resul* (Taşlıcalı Yahyâ 4/26), *mu'în-i dîn-i Muhammed* (Taşlıcalı Yahyâ 10/15), *nâsır-ı dîn-i ümem* (Taşlıcalı Yahyâ 3/23), *nusretü'd-dîn* (Bâkî 4/1) terkiplerinde yardımcı; *pâdişâh-ı dîn* (Nedîm 14/21), *pâdişâh-ı din-penâh* (Nedîm 20/20; Lebîb 13/30), *pâdişâh-ı ümmet-i Ahmed* (Taşlıcalı Yahyâ 13/26), *pâdişeh-i dîn* (Nedîm 2/30), *pâdişeh-i dîn-perver* (Nâbî 15/13) yapılarında padişah; *sultân-ı dîn* (Fuzûlî 10/1; Enderunlu Vâsıf 25/16), *sultân-ı İslâm* (Şeyh Gâlib 18/5) terkiplerinde sultan; *vekîl-i hâzret-i şâh-ı risâlet* (Enderunlu Vâsıf 18/3), *vekîl-i şâh-ı resûl* (Keçecizâde İzzet 10/17), *Allâhu te'âlâya vekîl-i a'zam* (Yenişehirli Avnî 38/50) ifadelerinde vekîl; *şehenşâh-ı diyâr-ı Haremeyn* (Nâbî 8/52), *şehriyâr-ı din ü devlet* (Necatî 20/32), *imâmü'l-müslimîn* (Yenişehirli Avnî 24/17) terkiplerinde şahlar şahı, lider ve imam; *şah-ı Haremeyn* (Taşlıcalı Yahyâ 14/19), *şâh-i din Sultân Süleymân-i sa'âdet-mend* (Fuzûlî 9/43), *şâhı İslâmın* (Taşlıcalı Yahyâ 16/45), *şeh-i İslâm* (Ahmedî 67/17), *şeh-i İslâmiyân-ı 'âlem* (Lebîb 2/34), *Muhammed ümmetine şah* (Taşlıcalı Yahyâ 4/26), *Muhammed ümmetinün şahı* (Taşlıcalı Yahyâ 16/26), *Muhammed ümmetinün şahı gâzîler hânı* (Taşlıcalı Yahyâ 6/18) söyleyiş kalıplarında şah, halifelik vasfını methetmek için yer verilen unvanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Maddi ve manevi otorite sahibi padişahın halifelik vasfı methedilirken dikkat çeken unsurlardan biri de din, ümmet ve şeriatın koruyucusu ve sığınağı olarak görülmesidir:

Penâh-ı dîn ü devlet (Bâkî 5/8), *penâh-ı ehl-i dîn* (Taşlıcalı Yahyâ 13/26), *penâh-ı milk ü din* (Ahmed Paşa 23/26), *penâh-ı millet-i İslâm* (Ahmedî 22/64), *şâh-ı dîn-perver* (Nefî 6/15, 19/19), *sultân-ı sühan-pîrâ-yı mülk-ârâ-yı dîn-perver* (Nefî 18/26), *sultân murâd-ı dîn-penâh* (Şeyhülislam Yahyâ 5/3), *şeh-i dîn-penâh* (Keçecizâde İzzet 12/37), *şehriyâr-ı din-perver* (Necatî 26/4), *şehriyâr-ı şer'-perver* (Nedîm 20/20), *mâkâm-ı dîn-perver* (Nefî 5/39), *dâver-i dîn-perver* (Bâkî 2/39), *dîn-perverâ* (Nefî 25/29), *melâz-ı mülk ü dîn* (Ahmedî 28/10) terkiplerinde görüldüğü gibi halifenin koruyuculuk vasfı melâz, penâh ve -perver kullanımlarıyla nitelendirilmektedir.

Alem-efrâz-ı dîn (Neşâtî 8/21), *emîri'l-müslimîn* (Yenişehirli Avnî 24/44), *emîrû'l-mü'minîn* (Necatî 20/50; Taşlıcalı Yahyâ 2/21, 13/22; Hâletî 11/5), *cihân-dâr-ı dîn* (Keçecizâde İzzet 27/19), *cihânun ol emîrû'l-mü'minîni şâh-ı devrânı* (Taşlıcalı Yahyâ 16/25), *dem-i şemşîr-i muhâlif-şiken-i şer'-i nebî* (Atâyî 19/34), *dest-gîr-i dîn ü devlet* (Nefî 14/22), *halîfe-i gâzî* (Keçecizâde İzzet 10/16), *hizebr-i bişe-i dîn* (Hayâlî 7/12), *Murtazâ* (Hayâlî 20/12), *re'îs-i 'asker-i islâm* (Taşlıcalı Yahyâ 9/26), *penâh-ı leşker-i islâm* (Taşlıcalı Yahyâ 4/30), *şeh-i 'asakir-i islam* (Taşlıcalı Yahyâ 6/19), *serdâr-ı cündü'l müminîn* (Taşlıcalı Yahyâ 11/11) terkiplerinde ise halifenin dini otoritesinin yanında askeri ve siyasi otoritesine vurgu yapılmaktadır.

2.2.1.9. Bilgili Olma

Yöneticilerin bilgi sahibi olmaları başarılı yöneticiler olmalarında her zaman büyük öneme sahip olmuştur. Kasidelerde görüldüğü gibi adil, yiğit, cömert gibi pek çok vasfa sahip olan hükümdarların bilgi sahibi olmaları şairler tarafından diğer vasfılarını tamamlayan en önemli unsurlardan biri olarak görülmektedir.

Bilgili olmanın örneklem dahilinde en fazla vurgulandığı dönem diğer vasfılarla paralel olarak XVII. yüzyıl ve XIX. yüzyıldır. En az terki bin olduğu asırlar ise XVIII. ve XIV. yüzyıllardır. Bilgili olmak akıl sahibi olmakla paraleldir. Dolayısıyla içinde akıl kavramının yer aldığı terkiplerden de şairlerin sıklıkla yararlandığını görmekteyiz:

Akl-ı evvel (Enderunlu Vâsîf 14/21), *akl-ı küll* (Nedîm 5/14), *akl-ı küll-mertebe* (Yenişehirli Avnî 38/30), *ârif* (Enderunlu Vâsîf 11/7), *âsumân-ı 'akl-ı şu'ûr* (Nâbî 7/35), *dâver-i efhâm* (Yenişehirli Avnî 23/22), *fehîm* (Nefî 26/24), *hakan-ı 'âkil* (Keçecizâde İzzet 33/3), *hüdâvend-i alîm* (Nefî 26/14), *hüdâvend-i hîred-bîniş* (Cevrî 6/18), *kâyid-i 'akl* (Ahmedî 27/25), *kemâl-i 'akl ile bû bekr* (Yenişehirli Avnî 24/18), *kutb-ı âgâha* (Yenişehirli Avnî 24/28), *mekâsîd-ı ulemâ* (Nâbî 7/52), *mihr-i zekâ* (Ahmed Paşa 20/2), *peyker-i zihn-i selîm* (Nedîm 5/14), *hülâsa-i mevcûd-ı sâhib-i ferheng* (Hayâlî 7/10), *hâkân-ı Felâtûn-ferheng* (Yenişehirli Avnî 38/30), *sânî-i zihn* (Enderunlu Vâsîf 14/21), *sûret-i akl-ı müşahhas* (Nedîm 5/14), *şâh-ı 'âkil ü dâna* (Taşlıcalı Yahyâ 12/36), *şâh-ı âgâh* (Enderunlu Vâsîf 11/7), *şâh-ı hîredmend*

(Keçecizâde İzzet 42/26), *şeh-i dâna* (Enderunlu Vâsıf 19/27), *şeh-i şâh-ı 'âkil ü dâna cihân* (Taşlıcalı Yahyâ 12/17), *fetânet perverî* (Enderunlu Vâsıf 14/21) terkiplerinde görüldüğü gibi *akl*, *âkil*, *zihin*, *fehim*, *hired*, *âgâh* gibi akıl ve akılla alakalı kavramlar terkipler içinde kullanılarak padişahların yüce akıl sahibi olmaları ve zekalarının parlaklığına vurgu yapılmaktadır.

Dâniş-güzin (Ahmed Paşa 23/48), *dâniş-ver-i 'âlem* (Nefî 23/1), *hikmet-dâniş* (Cevrî 6/18), *serîr-efrûz-ı dânişver* (Nefî 20/2), *şeh-i dânişver* (Nefî 46/40), *şeh-i pür-dâniş ü dîd* (Atâyî 19/22), *şeh-i mülk-i hüner ü dâniş* (Cevrî 39/18) terkipleriyle şairler padişahları âlemin danışmanı, hikmetli danışman, adalet ve danışma şahı olarak nitelendirmiş ve padişahların akıl danışılan kişiler olmalarına vurgu yapmışlardır.

Akıl sahibi olmak, bilgili olmak ve hünerli olmak birbiriyle alakalı vasıflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Akıllı ve bilgili olarak nitelendirilen padişahların şairler tarafından ön plana çıkarılan diğer bir özelliği de hünerli olmalarıdır: *Erbâb-ı hüner* (Keçecizâde İzzet 22/17), *hâkân-ı hüner-ver* (Leylâ Hanım 1/7), *Hân Murâd-ı hüner-endûz* (Nefî 23/14), *hüdâvend-i hüner-ver* (Nefî 22/11), *hüner-mend-i hüma-sâye* (Nefî 57/16), *hüner-perver şehenşâhâ* (Nefî 13/43), *hüsrev-i serîr-i hüner* (Hâletî 4/20), *mâlik-i mülk-i hüner* (Enderunlu Vâsıf 16/33), *Rüstem-i sâhib-hüner* (Cevrî 5/35), *şecî-i ehl-i hüner* (Taşlıcalı Yahyâ 4/43), *ser-efrâz-ı hüner-mend* (Nefî 20/2), *şeh-i sâhib-hüner* (Nefî 8/30) terkiplerinde görüldüğü gibi padişahlar hüner tahtının hükümdarı, hüner sahiplerinin baş yücelteni, hünerli şahlardır.

Padişahlar bilgili ve hünerli olmalarının yanında birçok ilme de vakıf birer âlim olarak nitelendirilmişlerdir: *şehenşâh-ı hezârân-fen* (Enderunlu Vâsıf 18/6), *dürr-i 'azîz vücûd-ı sadeğçe-i icâd* (Atâyî 21/26), *gevher-i yektâ-yı ma'den-i ibdâ'* (Atâyî 21/26), *pâdişâh-ı müsta'id* (Nefî 22/17), *her fende bî-enbâz* (Şeyh Gâlib 19/26), *her fende ser-efrâz-ı cihân* (Nefî 23/17), *ilm ü 'irfân-ı 'âlî* (Bâkî 2/27), *ilm ü hilm ile mükemmel ahsen ü sâhib-cemâl* (Mihri Hatun 12/3), *iltizâm-ı cebr ü kûsûr* (Nâbî 7/52), *şehriyâr-ı 'âlem-efrâhte-i ilm ü hayâ* (Nâbî 8/22), *hâkân-ı ma'ârif-perver* (Keçecizâde İzzet 22/17) terkipleriyle bin fenin şahlar şahı, icad istiridyasının yüce

incisi, her fende cihanın önde geleni, yüce ilim ve irfan, matematik ve ince işlerin gereği, ilim ve utanma âleminin lideri olarak görülmekte ve padişahların birçok ilme vakıf olmaları sanatsal söylem çerçevesinde okuyucunun zevkine sunulmaktadır.

Padişahın sahip olduğu tüm bu bilgi ve ilimler onun zahir ilmine vakıf olmasının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak zahiri ilmin yanında bir de batını bilgi vardır ve gerçek anlamda batını bilgiye pek az insan ulaşabilir. Batını ilme vakıf olan pek az insan arasında şairlerin memduhları padişahlar da vardır: *bahr-ı marifet* (Taşlıcalı Yahyâ 5/26), *bânî-i hikmet* (Fuzûlî 11/48), *câmi'-i 'ibret-nümâ* (Taşlıcalı Yahyâ 3/15), *dânâ-yı sırr-ı vahy* (Mesîhî 2/21), *fazlın güheri* (Şeyhî 11/10), *Ferîdûn-i fazilet-perver* (Ahmed Paşa 23/48), *hakikat bahrinin dūrri* (Hayâlî 21/9), *hüner-mend-i kemâl* (Enderunlu Vâsıf 16/34), *ilm-i ledünnî mazharı* (Taşlıcalı Yahyâ 8/10), *kâmil-i hak* (Taşlıcalı Yahyâ 3/25), *kâmil-i mülk-i kemâl* (Taşlıcalı Yahyâ 3/20), *kâmil-i sultân* (Taşlıcalı Yahyâ 3/37), *kemâl-i sun-ı bâri* (Cevrî 12/42), *kurretü'l-'ayn-ı kerâmet* (Leylâ Hanım 3/8), *matla'-ı fezâyil* (Ahmedî 53/19), *pâdişâh-ı sûret ü ma'nâ* (Nefî 25/14), *pâdişeh-i ârif* (Nefî 23/1), *pâdişeh-i pür-hüner ü kâmil* (Cevrî 6/46), *pâdişâh-ı fazl ü ilm* (Necatî 20/32), *nakd-i vakt-i akl-ı küll* (Nefî 25/15), *vekîl-i feyz-i rahmânî* (Yenişehirli Avnî 23/22), *vâkıf-ı hakâyık* (Ahmedî 68/5), *râyid-i fazl* (Ahmedî 27/25), *mecma'-ı fezâil* (Nizâmî 6/12), *sultân-ı bü'l-fezâil* (Nizâmî 6/13), *sâhib-isti'dâd u ârif* (Nefî 43/10), *serv-i gülzâr-ı kerâmet* (Leylâ Hanım 3/8), *şâh-ı ârif* (Enderunlu Vâsıf 20/101), *şâh-ı hikem-senc* (Nefî 24/14), *şâhenşâh-ı hikmet-dân* (Keçecizâde İzzet 9/34) terkipleriyle padişahlar batını ilme erişen, kemal bulmuş şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Marifet denizi, hikmet bina eden, ibret gösteren ayna, vahiy sırrını bilen, fazilet cevheri, hakikat denizinin incisi, olgun hüner sahibi, ledün ilmine mazhar olmuş, keramet gözünün parıltısı, faziletlerin başlangıcı, arif padişah, hüner ve olgunluk padişahı, tüm aklın vakit nakti, fazilet bayrağı, irfan ve kabiliyet sahibi, keramet gül bahçesinin servisi, hikmetli şah olarak nitelendirilen padişahlar manevi mertebeler de kat etmiş ve kemal makamına erişmişlerdir.

Hünerli ve akıllı olmasıyla padişahlar telmih yoluyla Platon, İskender, Rüstem ve Feridun gibi tarihi şahsiyetlere benzetilmektedirler: *Eflâtûn-reşâd* (Nefî 25/14), *sultân-ı İskender-kiyâset* (Nedîm 14/17), *hâkân-ı Felâtûn-ferheng* (Yenişehirli Avnî

38/30), *Rüstem-i sâhib-hüner* (Cevrî 5/35), *Ferîdûn-i fazilet-perver* (Ahmed Paşa 23/48)

Bilgili, akıllı olmak, hatta âlim seviyesinde bilgiye sahip olmak ve yiğit, savaşçı olmak çoğu zaman aynı kişilik altında mümkün değildir. Ancak şairler padişah memduhlarını hem yeni icadların mucidi olacak kadar âlim hem de yeni yerler fethedecek kadar kılıcı kuvvetli olarak görmüşler ve bunu da terkiplerinde dile getirmişlerdir. *Sâhib-i seyf ü kalem* (Taşlıcalı Yahyâ 7/15, 11/11, 14/23; Yenişehirli Avnî 22/22) ile padişahlar hem kalem hem de kılıç sahibi olarak görülerek ve ilim ve şecaat alanındaki marifetleri methedilmektedir.

2.2.1.10. Dış Güzellik

Şairler tarafından her bakımdan idealize edilmiş olan padişah memduhlar dış güzellikleri bakımından da yüceltilmiş ve karakter özellikleri yanında dış güzellikleriyle de model gösterilmişlerdir. Dış güzelliğe sahip olma, göze hitap etme bakımından değerlendirildiğinde Klasik edebiyatta sevgili olarak nitelendirilen karşı cinse has birtakım güzellik unsurlarının padişahlar için de kullanılmış olması ve terkiplerin büyük benzerlikler içermesi dikkat çeken bir husustur.

Örnekleme çerçevesinde yer alan kasideler incelendiğinde padişahların dış güzelliklerinin vurgulandığı terkiplerin sayısı genel yönelimin aksine XV. asırda en fazladır. Bu yüzyılın kadın şairlerinden Mihrî Hatun, *âfitâb-ı hüsn, firdevs bâğının gül-i handânı, gözleri şehîlâ, hayy ü tüvânâ, hümmâ, kaşı kemân gamzesi ok çeşmi harâmi, mâh-ı mücellâ, mâh-likâ, meh-likâ, ruhları gül lebleri hamrâ, serv-i revân, sıfâtı şems-i münevver, tal'at-ı hurşîd*¹ terkipleriyle incelenilen şairler içinde dış güzelliğe en fazla vurgu yapan şair olmuştur. Mihrî Hatun'un bu tutumu kadın gözünden memduha bakışı göstermesi bakımından önemlidir.

Firdevs bâğının gül-i handânı (Mihrî Hatun 16/12), *âyine-vâr ol tal'at-i rahşân* (Ahmed Paşa 32/12), *bâlâ-yı hûş-ter* (Bâkî 3/21), *bihter-i 'âlem* (Nefî 23/17), *dil-dâr* (Ahmed Paşa 17/1), *hasen-hulk* (Ahmedî 25/33, 66/25), *hayy ü tüvânâ* (Mihrî Hatun 5/34), *hudûv-i 'âlem-ârâ* (Enderunlu Vâsîf 22/17, 24/2), *insân-ı devlet aynının vech-i*

¹ Mihrî Hatun 14/13, 16/12, 5/21, 5/34, 8/12, 5/27, 5/30, 15/25, 9/14, 5/23, 5/20, 19/9, 5/26

münîrin nûru (Ahmed Paşa 32/9), *keştî-i pür-zîver* (Cevrî 50/1), *nûr-ı çeşm-i âlem* (Ahmed Paşa 19/19), *nursun musavver* (Şeyhî 8/9), *pertev-i envâr-ı kadir* (Enderunlu Vâsîf 17/39), *ruhları gül lebleri hamrâ* (Mihri Hatun 5/23), *safâ-yı Ka'be* (Şeyhî 8/31), *sipîhr kevkebe şah-ı cihân* (Hayâlî 10/9), *sultân-ı cemîl* (Taşlıcalı Yahyâ 3/23), *sultân-ı ezhâr* (Hayâlî 23/42), *sultân-ı hüsn* (Hayâlî 12/21), *şeh-i zîbende-haşem* (Enderunlu Vâsîf 15/32), *şehenşâh-ı cihân-ârâ* (Enderunlu Vâsîf 22/18), *şeref-i nûr-ı seher* (Enderunlu Vâsîf 17/39), *zât-ı latîf* (Cevrî 11/37) terkibleriyle Firdevs cennetinin şen gülü, ayna misali parıltılı, güzelin de yücesi, âlemin en güzeli, gönül alan, güzel yaratılışlı, diri ve dinç, âlemi süsleyen hidiv, insanın göz ve yüz nuru, süslü gezgin, âlemin göz nuru, görünen nur, Tanrı nurunun ışıltısı, yanakları gül, dudakları kırmızı, Kâbe sefası, gökyüzü ihtişamlı, cemal sahibi, çiçeklerin şahı, güzellik şahı, süslü ve yücelik sahibi, seher vakti nuru ve güzel zât olarak nitelendirilen padişahların genel itibariyle güzelliklerine vurgu yapıldığı gibi boyu, yürüyüşü, gözleri ve yüzünün güzelliği de şairler tarafından ön plana çıkarılmaktadır:

Dâver-i ferhunde-likâ (Enderunlu Vâsîf 17/39), *ferhunde-likâ* (Neşâtî 12/7), *hâkân-ı melek-manzar* (Yenişehirli Avnî 23/20), *insân sûretinde bir melek* (Keçecizâde İzzet 15/42), *melek-sıfat melik* (Ahmedî 49/18), *mushaf yüzünde âyet-i rahmân* (Ahmed Paşa 32/10), *sîmâ-yı matbu'* (Bâkî 3/21), *sûret-nigâr-ı mülk* (Ahmedî 49/16), *yüzü gül* (Hayâlî 3/11) terkiblerinde görüldüğü gibi padişahlar yüz güzellikleriyle ön plana çıkarılmakta ve daha çok meleklerle benzetilmektedirler.

Gözleri şehîlâ (Mihri Hatun 5/21), *kaşı kemân gamzesi ok çeşmi harâmi* (Mihri Hatun 5/27) terkiblerinde padişahların gözleri ön plana çıkarılmakta ve haramiye benzetilmektedir. Ayrıca klasik edebiyatta bir güzellik unsuru olarak kullanılan şehîlâ¹ göz padişahın gözlerini niteleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Padişahlar boyları ve yürüyüşleri bakımından da yüceltilmekte ve bu bakımdan daha çok servi ve fidanla benzetme ilgisi kurulmaktadır:

Reftâr-ı dil-ârâ (Nefî 18/7), *reftâr-ı dil-keş* (Bâkî 3/21), *serv-i bâğ-ı saltanât* (Necafî 15/26), *serv-i revân* (Mihri Hatun 5/20), *serv-i tâvûs-hırâm-ı çemen-i heft-*

¹ Şehîlâ: ela göz, tatlı şaşı bakan göz. (Devellioğlu, a.g.e., s. 985)

iklîm (Nefî 7/26), *şâh-ı nihâl* (Ahmed Paşa 22/5), *gülistân-ı cihâna rahm-ı nahl-i sâyedâr* (Fitnat Hanım 1/19), *bûsitânın nahl-i bâlâsı* (Keçecizâde İzzet 9/46), *riyâz-ı devletin zîbende-serv-i kâmet-efrâzı* (Nefî 22/12) terkipleriyle padişahlar gönül alan yürüyüşe sahip, tavus kuşu edalı servi ve fidana benzetilmektedirler.

Yüz güzelliği bakımından padişahların güneş, ay gibi gök cisimlerine benzetildiklerini görmekteyiz:

Bu sa'âdet bu kerâmet bu şerefden sonra
Kime var methe liyâkât seni ey **bedr-i münîr**
Nâbî 8/49¹

Beytinde görüldüğü gibi *bedr-i münîr* (Nâbî 8/49) yanında *devlet bedri* (Ahmed Paşa 32/16), *insân-ı devlet aynının vech-i münîrin nûru* (Ahmed Paşa 32/9), *mâh* (Ahmed Paşa 19/52), *mâh-ı mücellâ* (Mihrî Hatun 5/30), *mâh-ı nev* (Keçecizâde İzzet 34/1), *mâh-ı perî-peyker-i âlem* (Nefî 23/15), *mâh-ı zemîn-pîrâ* (Nefî 15/24), *mâh-ı zemîn-seyr-i cihân-pîrâ* (Nefî 20/8), *mâh-likâ* (Mihrî Hatun 15/25), *matla'-ı şems ü kamer* (Enderunlu Vâsıf 17/39), *meh-ı tâban* (Ahmed Paşa 32/16), *meh-likâ* (Mihrî Hatun 9/14), *pâdişâh-ı meh-cenâb* (Fehîm-i Kadîm 5/38), *serîr-i nüh-revâkın pâdişâh-ı mâh-dîdârı* (Nefî 13/29), *şah-ı mâh-peyker* (Şeyhî 8/35) terkipleriyle padişahlar aya benzetilmekte ve yüzünün parlaklığı ve güzelliği ayla ilişkilendirilmektedir.

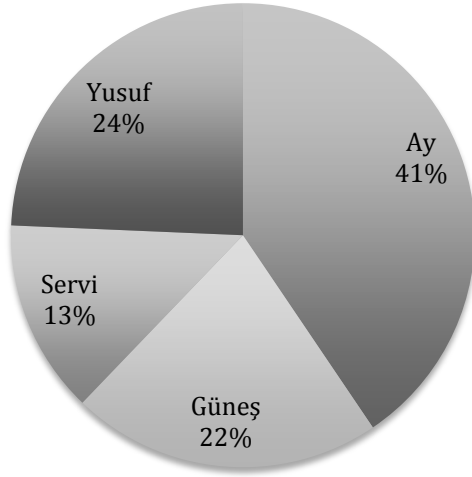
Ki anda ayş ede ol Hüsrev-i Hümâyün-baht
Sitâre hayl ü felek-kadr ü **âfitâb-cemâl**
Ahmed Paşa 22/43²

Beytinde görüldüğü gibi *âfitâb-cemâl* (Ahmed Paşa 22/43) terkiibi yanında *âfitâb-ı hüsn* (Mihrî Hatun 14/13), *hurşîd-vâr* (Necatî 3/15), *Hüsrev-i hurşîd-peyker* (Yenişehirli Avnî 24/8), *matla'-ı şems ü kamer* (Enderunlu Vâsıf 17/39), *mihr-i şevket* (Keçecizâde İzzet 9/49), *sıfâtı şems-i münevver* (Mihrî Hatun 19/9), *tal'at-ı hurşîd* (Mihrî Hatun 5/26) terkipleriyle padişahlar güneş yüzlü, güzellik güneşi, ay ve güneşin doğuşu, heybetli güneş, sıfat aydınlık güneş ve parıltılı güneş olarak nitelendirilerek güneşle dış güzellikleri arasında benzerlik kurulmaktadır.

¹ Bilkan, a.g.e., s. 54

² Akdoğan, a.g.e., s. 74

Padişahlar, dış güzellikleri yönüyle çeşitli tarihi-mitolojik kavram ve karakterlere benzetilerek şairler tarafından yüceltilmekte ve telmih sanatının inceliklerinden yararlanılmaktadır:

Şekil 19: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Padişahların Dış Güzelliklerinin Methodilmesinde Benzetildikleri Kişi ve Unsurlar

İskender-i Yûsuf-şiyem (Nefî 15/23, 19/20), *sa'âdet mısırına Yûsuf* (Hayâlî 21/10), *şeh-i Yusuf- likâ* (Hayâlî 18/12), *Yûsuf-cemâl* (Ahmed Paşa 19/6, 21/15), *Yusuf-ı Kenân* (Hayâlî 20/11), *Yûsuf-ı mısır-ı melâhat* (Taşlıcalı Yahyâ 2/20), *Yûsuf-sûret* (Nefî 26/14), *Ahmed-i Yûsuf-sıfat u Hızr-kadem* (Nizâmî 2/3) terkiplerinde görüldüğü padişahlar en fazla güzelliğiyle kıssalarda yer edinmiş Yusuf'a benzetilmektedirler.

Vey **cemâlin saye-bânı şeh-per-i Rûh-ül-Emîn**
Aks-i haddinden cihân yüzü cinân bostânıdır

Ahmed Paşa 15/9¹

Beytinde *cemâlin sâye-bânı şeh-per-i rûh-ül-emîn* terkipleriyle Cebrail'in kanadının baş tüyüyünü padişahın yüzünün gölgedarı yapan Ahmet Paşa yanında *hümâ* (Mihri Hatun 8/12), *hümâyûn-makdem* (Keçecizâde İzzet 34/10), *Hüsrev-i hurşîd-peyker* (Yenişehirli Avnî 24/8), *Hüsrev-i pâk-sıfat* (Yenişehirli Avnî 22/21), *zîb-i evreng-i Süleymân* (Enderunlu Vâsıf 18/2), *şâhenşeh-i Hüsrev-şevket* (Cevrî 6/12), *Sikender-likâ* (Taşlıcalı Yahyâ 12/15), *pâdişâh-ı Cem-haşmet* (Bağdatlı Rûhî 18/20, 20/20), *Hüsrev-i hurşîd-peyker* (Yenişehirli Avnî 24/8) terkipleriyle padişahlar dış güzellikleri Cem, Hüsrev, İskender ve Hüma gibi unsurlara benzetilerek methodilmektedir.

¹ Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, s. 59

2.2.1.11. Dindarlık

Pek çok bakımdan diğer insanlardan üstün olduğu kabul edilen padişahlar, şairler tarafından takva yönüyle de methedilmiş ve diğer insanlardan üstün tutulmuştur.

Padişahların dindarlık vasıflarını övmeye yönelik terkiplerin daha fazla olduğu dönem halifeliğin Osmanlı padişahlarına geçtiği XVI. yüzyıldır. Halifelik vasfıyla paralel düşünülebilecek dindarlık vasfının daha çok methedildiği diğer dönem ise halifeliğin Osmanlı toprakları üzerinde birleştirici gücünden faydalanılmaya çalışıldığı XIX. yüzyıldır.

Âbid (Taşlıcalı Yahyâ 4/32), *ahbâb-ı resulün serveri* (Taşlıcalı Yahyâ 8/9), *âlî-sebâ* (Taşlıcalı Yahyâ 12/15), *bedr-i du'â* (Taşlıcalı Yahyâ 3/23), *bende-i beyt-i settâr* (Keçecizâde İzzet 13/13), *dâver-i pâk i'tikâd* (Nefî 15/31), *gül-i hadîka-i dîn* (Keçecizâde İzzet 18/9), *habîbü's-sâlihîn* (Taşlıcalı Yahyâ 3/22), *hâfız-ı dîn-i kavî* (Bâkî 2/11), *hakân-ı kerâmet-şân* (Enderunlu Vâsıf 11/7), *hakan-ı sâhib-intibâh* (Keçecizâde İzzet 17/8), *iktidâ-yı hükm-i ilâh* (Nâbî 7/52), *kâyil-i hükm-i takdir* (Cevrî 39/11), *memdûh-ı esnâf-ı ümem* (Nefî 15/18), *misâl-i sürme-i vakt-ı ziyâ-yı nûr-ı îmân* (Şeyh Gâlib 22/18), *münevver pâdişâh-ı sâlihîn* (Taşlıcalı Yahyâ 3/18), *müstağnî-i 'âlem* (Hayâlî 21/10), *nûr-ı du'â* (Şeyh Gâlib 14/34), *nûr-ı rabbânî* (Taşlıcalı Yahyâ 4/34), *peygamber-mesnedâ* (Şeyh Gâlib 15/26), *peyrevisin şer'-i resûlu'llâhun* (Yenişehirli Avnî 22/50), *pîr-i ashâb-ı tarikat* (Taşlıcalı Yahyâ 8/8), *pîşvâ-yı asfiyâ* (Taşlıcalı Yahyâ 11/12), *rûh-i beden-i âlemiyân* (Keçecizâde İzzet 12/5), *sâhib-tâc-ı levlâk* (Enderunlu Vâsıf 13/12), *sâlihân u sâ'idâna reh-nümâ vü âşinâ* (Taşlıcalı Yahyâ 3/18), *semiyy-i sâhib-i havz* (Keçecizâde İzzet 10/16), *şâh-ı kerûbî-girdâr* (Keçecizâde İzzet 13/1), *şâh-ı kevneyn* (Enderunlu Vâsıf 25/4), *şâh-ı nûrânî* (Taşlıcalı Yahyâ 16/30), *şeh-i sünnî* (Taşlıcalı Yahyâ 3/43), *şerîk-i ecr-i ashâb-i kibâr* (Fuzûlî 11/55), *tâbi'-i nass-ı kur'ân* (Bâkî 2/11), *tâliban-ı nûr-ı îmân* (Taşlıcalı Yahyâ 3/31), *tâyî'-i emr-i Hüdâ* (Bâkî 2/11) terkipleriyle ibadet eden, peygamber dostlarının başı, yüce yedili¹, dua ayı, kusurları örtenin evinin kölesi, temiz inançlı lider, din bahçesinin gülü, salih kulların sevgilisi, dinin kuvvetli hafızı,

¹ Yediler meclisine telmihte bulunmaktadır

keramet şanına sahip hakan, uyanış sahibi hakan, ilahi hükme uyan, takdir hükmüne razı olmuş, ümmet zümresinin övülmüşü, iman nurunun yükseldiği zamana sürme misali olan, salihlerin aydın padişahı, âlemin gönlü toku, dua nuru, ilahi nur, keramet yayan, peygamber mesnedli, tarikat ashabının piri, takva ve kemal sahiplerinin başı, insanların bedenlerinin ruhu, *levlâk* tacının sahibi, kutlu ve salih insanlara yol gösteren ve aşına olan, havuz sahibinin adaşı, kerrubiyun¹ meşgaleli şah, iki mekanın şahı, nurlu hükümdar, sünni hükümdar, ashab-ı kebirin sevap ortağı, Kur'an hükümlerine tabi olan, iman nurunun talipleri, Allah'ın emirlerine itaat eden olarak nitelendirilmekte olan padişahların gerek dini emirlere uymaları, ibadetlerini hakkıyla yerine getirmeleri, gerekse mezhepleri ve iki cihan saadetine erişmiş olmaları vurgulanmaktadır.

Pâd-şâh-i bahr ü ber **Sultân Süleymân-i velî**
 Ser-ver-i sâhib-nazar Şâh-en-şeh-i şefkat-şî'âr
 Fuzûlî 11/45²

Takva bakımından en üst mertebede sayılabilecek peygamberlerden sonra üstünlük velilerdedir. Padişahlar da şairler tarafından dindarlıkları bakımından veli mertebesinde görülmektedirler: *âlî-dil velî* (Ahmedî 25/33), *âşinâ-yı evliya* (Taşlıcalı Yahyâ 11/12), *metâlib-i vükelâ* (Nâbî 7/52), *nûr-ı çeşm-i evliya* (Taşlıcalı Yahyâ 13/22), *pâdişâh-ı rub'-ı meskûn-ı kerâmet-güster* (Lebîb 13/24), *seyyid-i sâhib-velâyet* (Bâkî 7/22), *Sultân Süleymân-i velî* (Fuzûlî 11/45), *şâh-ı velâyet* (Atâyî 21/94), *velîlerün evlâsı* (Taşlıcalı Yahyâ 4/32), *velîlerün senedi* (Taşlıcalı Yahyâ 9/27), *velî sıfatların evlâsı vâliyü'l-haremeyn* (Taşlıcalı Yahyâ 6/18), *vâli-i ashâb-ı takva* (Taşlıcalı Yahyâ 13/26) terkipleriyle padişahlar yüce gönüllü evliya, velilere aşına, vekillerin talibi, evliye gözünün nuru, keramet yayan padişah, velilik mertebesindeki seyyid, veli Sultan Süleyman, velilerin şahı, velilerin velisi, velilerin senedi, Mekke ve Medine'nin valisi veli sıfatların en üstünü, takva ashabının valisi olarak görülmekte ve kendilerine veli mertebesi verilmektedir.

Padişahların dindarlık vasıflarını methetmek için şairler telmih unsurlarından da faydalanmakta ve *Dârâ-yı dîn-dâr* (Hâletî 9/7), *hâdî-i ahhâb-ı Ahmed* (Taşlıcalı

¹ Kerrûbiyyûn sadece Allah'a ibadet etmekle meşgul olan, Allah'a en yakın kabul edilen meleklerin en büyükleridir (Devellioğlu, 2006, s. 509).

² Akyüz vd., a.g.e., s. 53

Yahyâ 3/15), *Hızr-ı mübârek-makdem* (Hâletî 12/3), *Hızr-ı nebi râhberi* (Taşlıcalı Yahyâ 7/14), *Îsî-i mu'ciz-dem-i devrân* (Keçecizâde İzzet 12/5), *Îsî-nefes* (Keçecizâde İzzet 15/4), *Mehdî-i dîn* (Keçecizâde İzzet 27/18), *Mehdî-i mev'ûd* (Keçecizâde İzzet 15/4), *Mehdî-i zamân* (Keçecizâde İzzet 12/5), *Muhammed ümmetinün mesnedi vü mümtazı* (Taşlıcalı Yahyâ 5/22), *Muhammed-âyet* (Ahmed Paşa 18/28, 21/15), *Mûsâ-keîâm* (Taşlıcalı Yahyâ 10/18), *mütimm-i mu'cizât-i Mustafâ* (Fuzûlî 11/55), *nûr-ı Ahmed-i muhtâr* (Mihri Hatun 11/18) terkipleriyle onları İsa'nın nefesi, Musa'nın kelamı ve Muhammed'in mucizlerinin tamamlayıcısı olarak görmekte ve müjdesi verilmiş Mehdi olarak nitelemektedirler.

2.2.1.12. Asalet

Tarihte, Batılı toplumların mavi kan olarak adlandırdıkları kan ve soy bağıyla geçen soyluluk ve asalet, toplumda çok az bir kesimin sahip olduğu bir ayrıcalıktır. Sınıflar arası çizginin keskin olduğu ve sınıfsal geçişin, dikey hareketliliğin, çok zor veya imkansız olduğu toplumlarda soyluluk, hayati derecede öneme sahipken, sınıflar arası geçişin her zaman mümkün olduğu, en alt tabakadaki bir bireyin bilgi ve becerileri el verdiği ölçüde en üst tabakaya kadar çıkabildiği Türk toplum yapısında soylu olmak, hayati olmamakla birlikte, bir ayrıcalık sebebidir.

Başta hükümdar olmak üzere toplumun ileri gelenleri, kökleri eskilere uzanan soylu ailelerden gelmeyi iftihar vesilesi olarak görmektedirler. Köklü ve asil bir aileye mensubiyet, toplumun her kesimi tarafından saygı duyulan ve şairlerin de memduhlarının niteliklerini methederken özenle dile getirdikleri bir husus olagelmıştır. Her alanda sahip olduğu güç ve yeteneğin yanında, soylu bir sülaleye mensubiyet, hükümdarın hakimiyet gücünü, tebası üzerindeki güç ve yaptırımını arttıran ve bu sayede iktidarını daha da sağlamlaştıran bir niteliktir.

Şairler padişah memduhlarını methederken onların soylulukları üzerinde önemle durmaktadırlar. Yüzyıllar incelendiğinde nicelik bakımından daha fazla XVII. yüzyılda olduğu anlaşılan soyluluk ifade eden terkiplerin belli hususlar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

XIV-XV. yüzyıllar haricinde Anadolu'daki tek siyasi ve askeri otorite olan Osmanlı, yıkılışına kadar geçen süreçte dünyanın en eski ve köklü hanedanlarından birine sahip olmuştur. Bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren de şairler padişahları methederken onların Osmanlı hanedanına mensubiyetlerini ön plana çıkarmışlardır.

Âb-ı rûy-ı nesl-i Osmân (Enderunlu Vâsıf 18/4), *fahr-ı Âl-i Osmânî* (Şeyhî 14/15), *fahr-ı dûdmân-ı Hz. Osman* (Hayâlî 20/12), *güzîde halef-i dûde-i Osmânî* (Cevrî 5/15), *hâkân-ı Osmânî-neseb* (Nefî 15/21), *hânedân-ı âl-i Osmân'ın medâr-ı mefharı* (Enderunlu Vâsıf 14/17), *hüsrevân-ı Âl-i Osmân'un şeh-i Cem-rûtbeti* (Enderunlu Vâsıf 20/88), *revnak-ı silsile-i Osmânî* (Nefî 26/16) terkiplerinde görüldüğü gibi Osman neslinin yüz suyu, yüce Osmanlı'nın övgü sebebi, Hz. Osman hanedanının övgüsü, Osmanlı soyunun seçkin halefi, nesebi Osmanlı olan hükümdar, yüce Osmanlı hanedanının iftihar sebebi, Osmanlı hükümdarları içinde Cem mertebeli şah, Osmanlı sülalesinin ışığı olarak görülen padişahların Osmanlılıklarına vurgu yapılmaktadır.

Ol ebâ-'an-ced Sikender tahtına sultân olan

Ayağı toprağı Hızrın çeşme-i hayvânıdır

Ahmed Paşa 15/26¹

Hanedan mensubu olmak bir gurur vasıtası olarak görülmekle birlikte, şehzâde olmak ayrı, o şehzadelerin içinde de tahta geçen olmak ayrı bir gurur vesilesidir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde padişah memduhların sultan oğlu sultan olarak nitelendirilip şairler tarafından açık biçimde övgü vasıtası yapılmaktadır:

Cenâb-ı Hazret-i Sultân Mehmed İbni Murâd (Hâletî 4/9), *hân bin hân* (Cevrî 10/10), *sultân ibn-i sultân* (Necatî 20/33, 20/50; Nefî 19/14), *sultân ibn-i sultân ibn-i sultân ibn-i sultân* (Lebîb 29/44), *sultân-bin-sultân* (Taşlıcalı Yahyâ 2/21), *şâh bin şâh* (Cevrî 10/10), *Şeh Bâyezîd-İbn-i Muhammed* (Ahmed Paşa 34/10), *şehenşâh ibni şâhenşeh* (Nefî 19/14; Enderunlu Vâsıf 20/89), *ebâ-'an-ced Sikender tahtına sultân* (Ahmed Paşa 15/26), *pâdişâh u şâh-ı cedd-ber-cedd* (Nefî 18/23), *selîl-i şâh-ı cihân* (Ahmedî 67/17), *İbn-i Gâzî Han Murad İbn-i Melik Orhan* (Ahmedî 6/19), *Mîr Sülmân İbn-i Sultân Bâyezîd* (Ahmedî 6/19)

¹ Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, s. 56

Pâdişâh-ı âdil ü âlî-neseb kim yaraşır
 Etse ger serheng ü der-bân Keykubâd-u Kayseri
 Nefî 14/26¹

Şairler tarafından üzerinde durulan diğer husus, padişahın soyunun yüceliğidir: *Dârâ-yı Efrîdûn neseb* (Hayâlî 18/14), *Hüsrev-i âlî-nijâd* (Nefî 15/31), *pâdişâh-ı âdil ü âlî-neseb* (Nefî 14/26), *pâdişâh-ı âdil-i âlî-nijâd* (Nefî 25/1), *şâhen-şeh-i 'âlî-tebâr* (Enderunlu Vâsîf 22/36), *şeh-i 'âlem-tebâr* (Cevrî 12/16), *şeh-i 'âlî-neseb* (Nefî 22/14), *şehenşeh-i 'âlî-nijâd-ı âlem* (Nefî 21/35), *vâlâ-nijâd* (Atâyî 21/29), *güzîde-halef* (Atâyî 21/72) terkipleriyle Feridun soylu Dârâ, soyu yüce hükümdar, soyu temiz, adil hükümdar, soyu yüce, adil padişah, soyu yüce şahlar şahı, soy âleminin şahı, yüce soylu şah, âlemin soyu yüce sultanlar sultanı, seçkin halef, mesned sahibi hükümdar olarak nitelendirilen padişahların soyuna ve bu soyun yüceliğine vurgu yapılmaktadır.

Bunların dışında, *âlî güher hüsrevâ* (Hayâlî 22/6), *ecdâd-pezir* (Enderunlu Vâsîf 14/21), *güzîn-i erkândur* (Taşlıcalı Yahyâ 4/37), *mefhar-i evâyil* (Ahmedî 53/21), *nâ'il-i mecd ü şeref* (Osman Nevres 5/23), *nekâve-i gil-i âdem* (Nâbî 7/36) terkipleriyle padişahlar, cevheri yüce lider, ecdadının makbulü, seçilmiş zümreden, evvelin övgü sebebi, şeref ve şana nail olmuş, ademoğlunun çamuru en iyi olanı olarak nitelendirilmekte ve estetik değeri olan söyleyişlerle soyluluğu dile getirilmektedir.

2.2.1.13. At Binicilik

Tarihsel seyre bakıldığı vakit Türk kültüründe at her zaman önemli olagelmiştir. Savaşçı ve göçebe bir toplum olan Türk toplumu yaşayış tarzı sebebiyle ata önem vermiş, onu kendisine dost ve yoldaş olarak görmüştür. At ulaşım aracı olması dışında savaşlarda taktik unsuru olarak da kullanılmış, süvari birlikleri hızları ve manevra kabiliyetlerinin yüksek oluşu sebebiyle ordunun önemli bir parçası olagelmiştir. Arabanın gündelik hayatta kullanılmaya başlandığı XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar at önemini muhafaza etmiştir.

¹ Akkuş, a.g.e., s. 92

Gündelik hayatta bu kadar öneme sahip atlar, edebiyatın da önemli bir malzemesi olmuş, adına rahşiyeler yazılmıştır. Söz konusu padişahların methi olduğunda şairler onların atlarını da övgü vasıtası olarak kullanmışlar, atlarını padişahların yüceliği, azameti, yiğitliği ve gücünün göstergesi olarak görmüşlerdir.

Örnekleme dahilinde padişahların at binicilik vasfının methodıldığı terkiplerin diğer vasıflarda olduğu gibi XVII. yüzyılda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Padişahların at binicilik vasıfları ön plana çıktığında kendilerine *şehsüvâr-ı heft-kışver* (Nizâmî 3/13), *şâhsüvâr-ı 'âlem* (Nefî 17/55), *şeh-süvâr* (Enderunlu Vâsıf 20/15; Ahmedî 49/5; Ahmed Paşa 21/21), *şehsüvâr-ı 'âlem-ârâ* (Nefî 14/24, 18/20), *şehsüvâr-ı eblak-ı devrân* (Nefî 13/27), *şehsüvâr-ı memleket* (Nefî 15/18), *şehsüvâr-ı mu'azzam* (Keçecizâde İzzet 10/19), *şehsüvâr-ı mülk ü millet* (Hâletî 1/26), *şehsüvâr-ı nâm-ver* (Nefî 14/20), *şehsüvâr-ı sâf-derî* (Keçecizâde İzzet 14/49), terkiplerinde görüldüğü gibi şehsüvar unvanı verilmekte ve âlmeleri süsleyen, muazzam şehsüvar, namı, saf yaran şehsüvar olarak görülmektedirler.

Biçimel ve anlamsal değeri oldukça yüksek olan *ablak-süvâr-ı rûzgâr* (Nefî 15/19), *hat-ı saltanatta murâd atına süvâr* (Necatî 8/28), *meydân-ı iclâlün yegâne şeh-süvârı* (Cevrî 12/25), *sultân-ı melâ'ik-hayl* (Enderunlu Vâsıf 13/12) terkipleriyle padişahlar zamanın güzel yüzlü süvarisi, saltanat menzilinde murat atına süvari, talih meydanının yegâne şahsüvarı ve melek atlı sultan olarak nitelendirilerek at binicilik vasıfları dile getirilmektedir.

Kimi terkiplerde doğrudan at veyahut süvari sözcükleri kullanmadan da mecazî mürsel yoluyla okurun anlaması sağlanmaktadır: *mâlike'r-rikâb* (Necatî 11/25), *şeh-i sâhib-licâm* (Enderunlu Vâsıf 20/66), *Hüsrev-i mâlik-rikâb* (Atâyî 2/19) terkiplerinde olduğu gibi padişah üzeni sahibi olarak nitelendirilerek at binicilik vasfı ön plana çıkarılmaktadır.

Şairler kimi terkiplerde telmih unsurundan yararlanarak padişahı mitolojik bir şahsiyete, atını ise yine tarihi efsanevi kişilerle özdeşleşmiş kişilerin atlarına benzetmektedirler: *Hüsrev-i mâlik-rikâb* (Atâyî 2/19), *Düldül-süvâr-ı arşa-i iclâl* (Enderunlu Vâsıf 14/13), *süvâr-ı Düldül* (Yenişehirli Avnî 23/18), *Tehemten-i çâpük-süvâr* (Nefî 21/24), *yektâ şeh-suvar-ı Kahramân-sîmâ vü heybet* (Neşâtî 10/18)

terkiblerinde görüldüğü gibi padişah *Hüsrev*, *Tehemten (Rüstem)*, *Kahraman*'a atı ise halife Ali'nin atı *Düldül*'e benzetilmektedir.

Atın asaletle beraber anıldığı geçmiş zamanlarda atın hızlı olması, bir atın hızlı sürülmesi ata sahip olan kişi için övünülecek bir hassadır. Bu durum kasidelere de yansiyarak padişahların hızlı at sürmelerine, atlarının cihandaki en hızlı at olmasına vurgu yapılmaktadır: *çâpük-sehsüvâr-ı arsa-i devrân* (Nefî 22/16), *çâpük-süvâr-ı mülk ü devlet* (Bâkî 5/16), *kâsıd-ı tîz-revî* (Enderunlu Vâsıf 15/30), *peyk-i pûyan-ı sebük-seyr* (Enderunlu Vâsıf 15/30), *sâm-ı süvâr* (Taşlıcalı Yahyâ 9/42), *sâm-ı süvâr-ı mülk* (Ahmedî 49/4), *süvâr-ı tek-âver* (Bâkî 3/11), *yektâ-süvâr-ı arsa-i devrân* (Nefî 4/30) terkiblerinde görüldüğü gibi padişahlar eşsiz at sürenlerdir. Sam rüzgarları kadar hızlıdır.

2.2.1.14. Şairlik

Kasideler incelendiğinde adalet, yiğitlik, dindarlık, nüktedanlık gibi pek çok vasfa sahip olan hükümdarlar çok yönlü kişilikler olarak edebiyat, müzik gibi sanatlar; zerkubluk, marangozluk gibi zanaatlarla kendilerini ifade etmişler ve buna vasıta olarak da daha çok şiiri kullanmışlardır.

Terkibler incelendiğinde XVII. yüzyılda daha fazla olduğu görülen şairlik methine klasik edebiyatın son ürünlerinin verildiği ve Batı etkisindeki edebiyatla birlikte var olduğu XIX. asırda örneklemimizde hiç rastlanmamaktadır.

Yüzyıl	Padişah	Mahlası
15	II. Murat	Murâdî
	Fatih Sultan Mehmet	Avnî
	II. Bayezid	Adlî
	Cem Sultan	Cem
16	Yavuz Sultan Selim	Selimî
	Kanuni Sultan Süleyman	Muhibbî
	II. Selim	Selimî
	III. Murat	Murâdî
	III. Mehmet	Adnî
17	I. Ahmet	Bahtî
	Genç Osman	Farisî
	IV. Murat	Murâdî
	IV. Mehmet	Vefaî
	II. Mustafa	İkbalî
18	III. Ahmet	Necib
	III. Mustafa	Cihangir

	III. Selim	İlhamî
19	II. Mahmut	Adlî

Tablo 18: Yüzyıllara Göre Hükümdar Şairler

Adlî, Selimî, Avnî, Muhibbî gibi pek çok hükümdar şair yetiştiren Osmanlı hanedanının hüküm sürdüğü coğrafyanın şairleri de padişah memduhlarının şairlik vasıflarından övgüyle bahsetmekte, onların şairliklerini Selmân gibi ünlü İran şairleriyle mukayese etmektedirler.

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Mecma'-ı ma'ânî</i> (Ahmedî 53/19)	Manaların toplanma yeri	14
<i>Sultân-ı bezm</i> (Necatî 11/15)	Şiir meclislerinin sultanı	15
<i>Bahr-i nazmun gevheri</i> (Taşlıcalı Yahyâ 8/10)	Şiir denizinin incisi	16
<i>Güftâr-ı mevzûn</i> (Bâkî 3/21)	Vezinli söz tertib eden	
<i>Hüsrev-i mülk-i sühân</i> (Hayâlî 1/27)	Söz ülkesinin hükümdarı	
<i>Sühan-dân</i> (Taşlıcalı Yahyâ 4/43)	Söz söyleyen	
<i>Hâce-i bazâr-ı beyân</i> (Neşâtî 12/25)	Beyan pazarının hocası	17
<i>Hâkân-ı suhandân</i> (Nefî 23/14)	Güzel söz söyleyen hükümdar	
<i>Hoş-nüvîs</i> (Nefî 19/19)	Hoş yazıcı	
<i>Hüdâvend-i suhan-ver</i> (Nefî 25/20)	Düzgün konuşan hükümdar	
<i>Mu'cize-perdâz-ı mahal-gûy</i> (Nefî 7/7)	Mucizevi sözler tertib eden	
<i>Nâzım-ı gevher-i pür-mâye-i silk-i tedbir</i> (Cevrî 39/12)	Tedbir ipinin bilgin cevherinin şairi	
<i>Pâdişâh-ı sûret ü ma'nâ</i> (Hâletî 8/19)	Şekil ve mananın padişahı	
<i>Sâhib-sühan</i> (Nefî 7/12)	Söz sahibi	
<i>Sühan-dân</i> (Nefî 26/24)	Söz söyleyen	
<i>Sühan-ver</i> (Nefî 19/19)	Söz sahibi	
<i>Şehenşâh-ı suhandân u suhan-perver</i> (Nefî 24/26)	Söz sahiplerini koruyan ve güzel söz söyleyen şahlar şahı	
<i>Üstâd-ı sühan-perver-ı 'ahd</i> (Neşâtî 12/24)	Ahdin söz söylemeyi bilen ustası	
<i>Zebân-âver-i âlem</i> (Nefî 23/14)	Âlemin düzgün söz söyleyeni	
<i>Zebân-dân-ı felek</i> (Nefî 24/14)	Dünyanın iyi söz söyleyeni	
<i>Nâzmında Selmân-ı Acem</i> (Şeyh Gâlib 19/27)	Şairlikte Selmân-ı Acem	18
<i>Nesrinde Sahbân-ı Arâb</i> (Şeyh Gâlib 19/27)	Yazarlıkta Sahbân-ı Arâb	
<i>Sühan-şinâs</i> (Şeyh Gâlib 16/39)	İyi sözden anlayan	
<i>Şâ'ir-i rûşen</i> (Şeyh Gâlib 11/34)	Parlak şair	
<i>Şâh-ı sühan-perdâz</i> (Şeyh Gâlib 19/26)	Söz tertip edenlerin sultanı	

Tablo 19: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Padişahların Şairlik Vasıflarının Methodildiği Terkidler

İyi bir hükümdar olduğu kadar iyi bir şair olarak da görülen padişahlar maddi iktidarlarının yanında söz ülkesinin söz ipine inciler dizen, mucize sözler söyleyen,

mevzun söz sahibi hükümdarı olarak nitelendirilerek soyut bir iktidarın da mümessili olarak görülmektedirler.

Şairliklerinin yanı sıra şairlere ve şiire karşı olan tutumları da methedilen padişahların *sühan-şinâs* (Şeyh Gâlib 16/39) iyi sözden anlayan, *şehenşâh-ı sühandân ü sühan-perver* (Nefî 24/26) söz sahiplerini koruyan liderler olarak methedilmesiyle, şairlerin hanedan ve devlet ileri gelenleri tarafından himaye edilmiş olmaları kasidelere yansımaktadır.

2.2.1.15. Meclis

Klasik Türk Edebiyatı'nda toplanma yeri olarak nitelendirilen meclis, şiir ve sohbetin olduğu eğlence meclisi olan *bezm* ve savaş, vuruşma alanı *rezm* olmak üzere ikiye ayrılır. *Bezm*, şiir, sanat ve ilim konularının konuşulup akıl kuvvetinin ön plana çıktığı, eğlencenin de vazgeçilmez bir unsur olduğu, insanın manevi, ruhani ve estetik yönüne daha fazla hitap eden bir meclisken; *rezm*, maddi iktidarın en büyük yansıması kabul edilen, kol ve bilek gücü, kılıç kuvvetine dayanan yiğitliğin sergilendiği, zaferin yegâne amaç edinildiği savaş meclisidir. Hem *bezm* hem de *rezm*, bir hükümdarın sahip olması gereken vazgeçilmez unsurlar olmaktadır çünkü *rezm* maddi iktidarın, *bezm* ise kültürel iktidarın en önemli kaynaklarından. Bu nedenle tarih boyunca hükümdarlar ülkelerindeki fikri ve estetik düşünceyi diri tutmak, bilim, felsefe ve sanat gibi alanlarda yeni ufuklar açmak, âlim ve sanatkarlar arasında fikir alışverişi ve yeni fikirler doğmasını sağlamak, en nihayetinde eğlenceye de zaman ayırmak maksadıyla meclisler düzenlemişlerdir. O dönemde sanatın vazgeçilmez ögesi edebiyat, edebiyatın vazgeçilmez ögesi ise şiirdir. Tarih boyunca saray tarafından korunup himaye edilmiş şairler de bu meclislerin vazgeçilmez unsurları olagelmışler ve şiirleriyle meclislere estetik bir haz ve renk katmışlardır.

İran mitolojisine göre ilk ve en eşsiz şiir ve eğlence meclisleri Cem tarafından düzenlenmiş olsa da divan şairleri XIV-XIX. yüzyıllarda memduhları padişahların meclislerini Cem'in meclisleriyle kıyaslamakta ve onun meclislerine denk hatta ondan üstün olarak görmektedirler. Padişahların *bezm*'leri söz konusu olduğunda Baykara'nın meclisleri de çok ünlü olmasına rağmen telmih yoluyla daha çok

Cem'in meclisine benzetildiğini görmekteyiz. Ancak *rezm* söz konusu olduğunda Rüstem, Feridun, İskender gibi önemli tarihi-mitolojik şahsiyetlere daha fazla vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir.

Mülk-ârâ-yı meh-keveb o **bezm-efrûz-ı Cem-meşreb**
Ki hûrşîd-i dirahşân ana bir peymâne-i zerdîr
Nefî 20/23¹

Bezm-efrûz-ı Cem-meşreb (Nefî 20/23), *câmî-i ahhâb-ı hak* (Taşlıcalı Yahyâ 13/26), *Cem-bezm* (Nefî 15/18), *Cem-i vâlâ-nijâd-ı encümen-pîrâ-yı devrân* (Nefî 21/13), *Cemşîd-i 'ayş ü 'işret* (Bâkî 1/14), *encümen-efrûz-ı harîm-i devlet* (Nefî 3/2), *encümen-i çâr-erkân* (Nefî 7/26), *gayret-i gül-zâr-ı cihân* (Bâkî 2/1), *gül-izâr-ı andelib-elhân* (Ahmed Paşa 32/15), *reşk-i bâg-ı İrem* (Bâkî 2/1), *sâhibu'l-cum'a* (Taşlıcalı Yahyâ 3/43), *şeh-i Cem-bezm ü Rüstem-rezm* (Hâletî 8/20), *zübde-i ashâb-ı safâ* (Taşlıcalı Yahyâ 14/22) terkibleriyle padişahlar, meclisi aydınlatan Cem yaratılışlı, Tanrı dostlarının toplanma yeri, Cem meclisli, zamanın meclis süsleyen, soyu ulu Cem'i, eğlence ve ziyafetlerin Cem'i, devletin girilmesi yabancıya yasak olan meclisini aydınlatan, dört unsurun meclisi, cennet bahçelerinin gayreti, bülbüllerin şarkı söylediği gül bahçesi, cennet bahçesinin gıpta edileni, toplanma sahibi, Cem meclisli (şiir meclisleri) Rüstem savaş meydanlı hükümdar, sefa sahiplerinin özü olarak görülmekte ve meclisleri yüceltilmektedir.

2.2.1.16. İş Bilir Olma

İş bilir olmak ve vizyon sahibi olmak bir yöneticide aranan önemli vasıflardandır. Dolayısıyla şairler, padişahlar memduhlarını methederken onların zorluklara kolayca çözüm getirmelerini, vizyon sahibi olup ileriye görmelerini ve pek çok işi başarmalarını ön plana çıkarmaktadırlar.

Bercîs-i mihr-güster ü Behrâm-ı intikâm
Mihr-i sipihr-i devlet ü kutb u medâr-ı mülk
Ahmedî 49/3²

Beytinde becerikli ve iş bilir liderleri anlatmak için kullanılan Bercis, Jüpiter, unsuru yanında *ebu'l-hayr* (Taşlıcalı Yahyâ 16/27), *Hüsrev-i sâhib-tasarruf* (Nefî 25/15), *mesned-ârâ-yı nîkû-kâr* (Nefî 13/28), *mû-şikâf-ı akd u hall* (Nefî 25/15), *müceddid-sâz* (Şeyh Gâlib 22/16), *nûr-ı re'yünden münevver dîde-i baht-ı cihân*

¹ Akkuş, a.g.e., s. 109

² Akdoğan, a.g.e., s. 119

(Atâyî 2/55), *rü'yet-i Perverâ* (Yenişehirli Avnî 23/44), *server-i sâhib-nazâr* (Fuzûlî 11/45), *şehenşâh-ı kazâ-re'y ü kader-kudret* (Nefî 3/8), *tedbîr-i sâ'ib re'y-i 'âlem-gîr* (Osmanzâde Tâ'ib 14/13), *zamîr-i mû-şikâf-ı pâk* (Neşâtî 10/20) terkipleriyle padişahlar hayırlı işlerin babası, tasarruf sahibi hükümdar, işleri doğru olan , kılı kırk yaran iş bitirici, yenilikler yapan, cihan bahtının gözü nurlu fikrinden aydınlanmış, yetiştirmenin ve korumanın görüşü, vizyon sahibi reis, kaza oylu kader kudretli şahlar şahı, âlemleri zapteden isabetli karar sahibi, kılı kırk yaran temiz zat olarak nitelendirilerek ince eleyip sık dokuyan, ileriye gören ve doğru kararlar veren liderler oldukları vurgulanmaktadır.

2.2.1.17. Nüktedanlık

Hoş sohbet ve hazır cevap olmak, nüktedan olmak şiir ve sohbet meclislerinde hali hazırda bulunanları etkilemek açısından önem teşkil etmektedir. Sohbeti dinlenir, etkili bir konuşmacı olmak, konuşmayı nükteler vasıtasıyla renklendirmek padişah memduhların sahip oldukları nüktedanlık vasfının bir yansıması olmaktadır.

Pâdişâh-ı sûret ü ma'nâ hıdv-i ehl-i dil
Nüktedân İskender-i Cem-câh u Eflâtûn-reşâd
 Nefî 26/14¹

Nükte-dân İskender-i Cem-câh (Nefî 26/14), *nükte-dân-ı cihân* (Ahmed Paşa 21/24), *nükte-fermân* (Enderunlu Vâsıf 16/34), *nükte-perdâz* (Nefî 27/24), *nükte-ver* (Neşâtî 9/16), *pâdişâh-ı nüktedân* (Nefî 12/21), *şâh-ı nüktedân* (Nefî 14/53, 5/42) terkipleriyle şairler padişahların nüktedanlık vasıflarını sanatsal söylem çerçevesinde dile getirmektedirler.

2.2.2. Şehzade

Osmanlı'da ilk dönemlerde paşa, emir, çelebi, sultan, beylerbeyi ² gibi unvanlarla anılsalar da daha çok şehzade adıyla hitap edilen padişah oğulları kasidecilik geleneği içinde önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Osmanlı sisteminde geleceğin hükümdarı olma şansları eşit sayılan şehzadelerin doğumlarının sarayda büyük bir sevinçle karşılanır, kimden doğarsa

¹ Akkuş, a.g.e., s. 127

² Bunlardan paşa ve emir unvanlarını büyük şehzadelerin, çelebi unvanını küçük şehzadelerin kullandığı görülmektedir. (Haldun Eroğlu, Şehzade, İslam Ansiklopedisi, TDV, İst., 2010, C.38, s. 480)

doğsun aralarında ayırım yapılmazdı. Doğumu halka ilân edilen, top atışları yapılan ve şenliklerle kutlanan şehzadelerin ilk andan itibaren eğitimlerine büyük önem verilir, idari, askeri becerilerin yanında estetik duyuş ve sanat becerisi kazandırılma gayesiyle de yetiştirilirdi.

Kafes sisteminin uygulanmaya başlandığı XVII. yüzyılın başlarına kadar iki aşamadan oluşan şehzade eğitimlerinin birinci aşaması saray içindeki teorik eğitimi kapsardı. İkinci aşama sancağa çıkarılmalarıyla başlayan pratik eğitim dönemi idi. Şehzadelerin teorik eğitimi devrin en ileri gelen hocaları tarafından yürütülür, genellikle şehzadeler on-on üç yaşlarına gelinceye kadar sürerdi. Arapça ve Farsça başta olmak üzere; felsefe, edebiyat, fen, matematik, astronomi, umumi tarih, İslâm tarihi ve edebiyatı, Yunan, Latin tarihi ve edebiyatı, milletler ve medeniyetler tarihi, ilm-i siyaset gibi pek çok alanda eğitim gören şehzadeler, teorik eğitimlerini tamamladıktan sonra pratik eğitimlerini görevlendirildikleri sancaklarda sancak beyi olarak tamamlarlardı (Eroğlu, 2010: 481)¹.

Yöneticilik vasıflarının gelişmesi ve devlet idaresini öğrenebilmesi için sancaklara gönderilen şehzadelerin yönetim ve idare dışında bulundukları bölgeye pek çok katkıları olmuştur. Şehzadeler, âlim ve şairleri himaye etmişler saraylarından şiir ve sohbet meclisleri düzenleyerek kültür ve sanat faaliyetlerini desteklemişler ve şiire olan ilgileri nispetinde etraflarında şair topluluğu oluşturmuşlardır. Edebi muhit olarak adlandırılabilir bu şair topluluğunun oluşmasında, şehzadelerin katkısını ortaya koyması bakımından İpekten'in tespitleri önemlidir:

Bu saraylarda pek çok sair hizmetli olarak muhtelif vazifelerle şehzadelerin yakınında bulunmuş, veya dışarıdan şiirler sunmak suretiyle yardımlarını görmüş himayelerini kazanmışlardır. Bu şekilde geçimlerini temin etmeye çalışmışlardır. Böylece İstanbul'dan uzak vilâyetlerde de daha küçük

¹ “Şehzadelerin sancaklara çıkarılmasındaki başlıca amaç devlet yönetimiyle ilgili bilgi sahibi olmaları ve tecrübe kazanmalarıydı. Bununla beraber imparatorluk topraklarının güvenliğinin sağlanması açısından hanedanın o bölgeye verdiği önemin gösterilmesi hedefleniyor ve sancaklarına hanedan üyesi gönderilen yöre halkının devlete itaat konusunda daha hassas davranacağı düşünülüyordu. Bir yerleşim yerinin şehzade sancağı olabilmesi için üç özelliği taşımasına dikkat ediliyordu. İlk olarak erken dönemde şehzadelere ve beylere verilen sancakların uç bölge olması gerekiyordu. Bu durum daha sonra tahta geçecek olan şehzadeyi belirleme açısından da önemliydi. Uç bölgedeki sancakta hükümdarın en büyük oğlu olan şehzade bulunuyordu. Böylece devletin askerî güçlerinin başında bulunması şehzadeye ileride tahta geçme konusunda ciddi bir imkân sağlıyordu. İkinci özellik, şehzadelerin görev yapacakları yerleşim yerlerinin eski Anadolu beyliklerinin başşehirleri olmasıydı. Üçüncüsü bir tarih, kültür, medeniyet ve ticaret merkezi konumunda bulunması gerekliliği idi.” (a.g.e., s. 481-482)

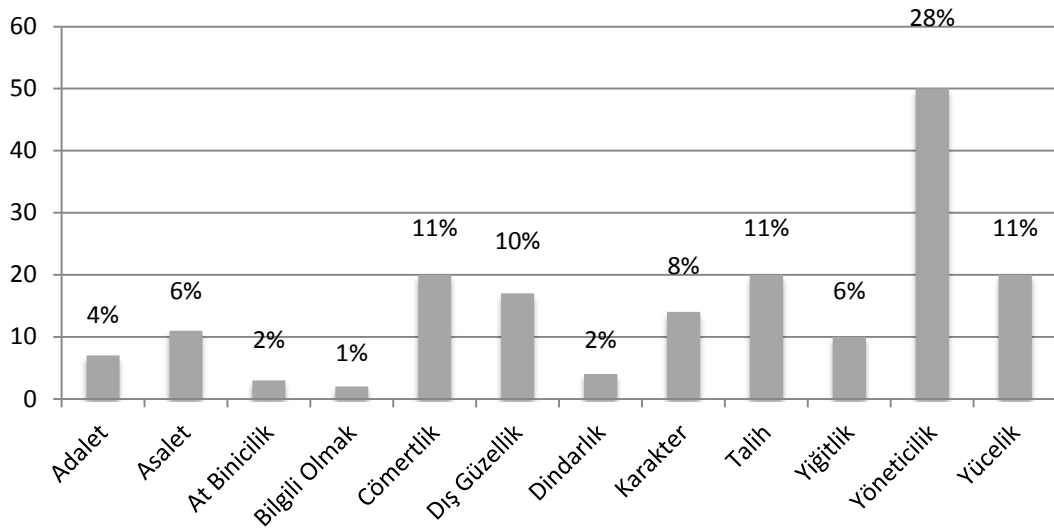
çapta olmak üzere şehzade sarayları etrafında birer edebî çevre meydana gelmiştir.

Bu şehirler içinde bilhassa XV. asrın başında, Emir Süleyman Çelebi zamanında Edirne; daha sonra Anadolu'da Cem ile II. Beyazıt'ın şehzadesi Abdullah ve II. Selim'in sancak beyliklerinde Konya; Şehzade Bayezid, oğlu Ahmet ve Şehzade Mustafa'nın valilikleri devrinde Amasya; sancak merkezi olarak pek çok şehzadenin valilik ettiği Manisa; Yavuz Sultan Selim'in sancak beyi olduğu Trabzon ve Kanunî S. Süleyman'ın şehzadeleri Bayezid ile Selim'in bulundukları devirlerde Kütahya birer edebiyat ve kültür merkezi haline gelmişlerdir (İpekten, 1996: 162).

Görüldüğü gibi şehzadeler, daha çok saray geleneği ve kültüründen beslenen divan kültürünün başkent dışında taşrada da yaşam alanı bulmasını sağlamış; Kütahya, Edirne, Amasya, Trabzon ve Manisa gibi şehzade sancağı olarak anılan yerlerin sanat ve kültürel açıdan gelişmesine ve pek çok yetenekli şairin keşfedilerek himaye edilmesine ve payitahta geçebilmesine katkı sağlamışlardır.

Kendileri de şiirle uğraşan Korkut (Harîmî), Mustafa (Muhlisî), Bayezid (Şâhî), Cihangir, Selim (Selimî), Süleyman (Muhibbî) gibi pek çok şehzade, şairlere olan iltifatları ve himayeci tutumları sayesinde kendilerine pek çok kaside sunularak önemli memdûhlar halini almışlardır.

Divanlarını incelediğimiz şairler içinde Necâtî Bey, Edirneli Nazmî, Taşlıcalı Yahya Bey, Cevrî, Nâbî, Nef'î, Nedîm ve Yenişehirli Avnî olmak üzere toplam 8 şairin dönem şehzadelerine methiyede bulunduğu görülmektedir. Taht karşısında şansları eşit olan ve geleceğin padişahları olarak görülen şehzadelerin methedildiği kaside sayısının bu kadar az olmasının nedeni XVII. yüzyılın ortalarına doğru kafes sisteminin uygulanmaya başlanarak şehzadelerin sarayda, sıkı bir gözetim altında yetiştirilmesi ve çok az kişiyle iletişime geçmelerine müsaade edilmesi olmalıdır. XVII. yüzyıldan itibaren başkentte kapalı ve gözlerden ırak bir yaşantı süren şehzadelerin Divan Edebiyatı'nın en verimli dönemlerinde dahi sadrazam, vezir gibi devlet adamları kadar yaygın biçimde methiyelere konu olmadıkları sünnet düğünleri, doğumları gibi vesilelerle kaleme alınan kasidelerin de çok cüzi kaldığı görülmektedir. Yani XVII. yüzyıla kadar edebi bir muhite sahip, hüner sahiplerine ihsanlarda bulunan aktif şehzade memdûhların, bu asırla birlikte yerini daha pasif ve soyut şehzade memdûhlara bıraktıkları görülmektedir.

Şekil 20: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Şehzadelerin Methedilen Vasıflarının Terkid Sayıları ve Yüzdelik Dağılımı

XVII. yüzyıla kadar tayin edildikleri sancaklarda önemli pek çok idarî yetkiye¹ sahip olan şehzadeler, bulundukları sancağın ekonomik, ticarî durumu, imar ve sosyal faaliyetlerinden de sorumluydu. Dolayısıyla dönem kasidecilğinde memdûh olarak benimsenmiş şehzadeler methedilirken yönetim ve idari kabiliyetleri ön plana çıkarılmış ve pek çok farklı söyleyiş yapılarıyla da okuyucuya aksettirilmiştir.

Dürr-i dürc-i saltanat dürr-i burc-ı memleket
Gülbin-i gülzâr-ı devlet devha-i bâğ-ı vakâr
Edirneli Nazmî 15/9²

Edirneli Nazmi'nin Şehzade Mustafa için yazdığı bir kasideden alınan yukarıdaki beyitte olduğu gibi, *âfîtab-ı şeref-i devlet* (Necatî 12/11), *âleme lutf-ı 'amîm-i hazret-i rabbü'l-'ibâd* (Yenişehirli Avnî 25/13), *begi âzâdelerin* (Necatî 18/2), *beglerin yegânesi* (Necatî 22/28), *Dâver-i zamân* (Yenişehirli Avnî 26/31), *Dâverâ* (Yenişehirli Avnî 25/35), *fass-ı nigîn-i saltanat* (Nedîm 12/24), *gevher-i dürc-i siyâdet* (Necatî 16/15), *hüdâvend-i vakt* (Yenişehirli Avnî 26/24), *Hüsrevâ* (Edirneli Nazmî 15/83, 15/86, 15/94), *mâh-ı burc-ı saltanat* (Edirneli Nazmî 15/45), *melik-i bahr ü ber nişân* (Necatî 21/50), *mihr-i tâc-ı zer felek* (Edirneli Nazmî 15/29),

¹ Şehzadeler sancaklara maiyetler eşliğinde gönderiliyorlardı. Maiyetlerinde görev yapanların sayısı XVI. yüzyılda 2000 kişiye kadar yükselen şehzadeler, görev alacak kişilerin tayinlerini yapabiliyor veya onları azledebiliyordu. Ceza verme veya affetme yetkileri de bulunan şehzadelerin faaliyetlerini merkeze bildirme ve onay alma zorunluluğu vardı. Aldıkları onaylar sonucunda kendi tuğraları ile hüküm yazarlardı. Şehzade tuğraları tıpkı hükümdarların tuğraları gibi üç flamalı ve iki kavisliydi. (Eroğlu, a.g.e., s. 481-482)

² Üst, a.g.e., s. 94

Mustafâ-yı serverân (Edirneli Nazmî 15/10), *müftî-i hayrî'l-halef* (Yenişehirli Avnî 25/10), *pâdişâh-ı asr* (Necatî 5/10), *pâdişâh-ı cihân* (Necatî 21/1), *sâye-i perverdigâr serv* (Necatî 22/28), *server-i Mahmûd-haslet* (Edirneli Nazmî 15/10), *serverâ* (Edirneli Nazmî 15/23, 16/22), *sultân-ı dehr* (Necatî 5/8), *şâh-ı cihân* (Edirneli Nazmî 16/21), *şâh-ı muhterem* (Necatî 21/33), *şeh-i 'âlem medâr* (Edirneli Nazmî 15/28), *şeh-i Cemşîd-fer* (Necatî 16/14), *şeh-i tâc-dâr* (Necatî 22/32), *şeh-i tâc-ver nişân* (Necatî 21/18), *şehinşeh* (Cevrî 10/13), *şehriyâr* (Necatî 5/9, 5/22, 16/29, 21/23, 21/48; Edirneli Nazmî 15/10, 15/74), *şehzâde-i cihân* (Nâbî 16/58), *tâc-ı hakan* (Cevrî 10/13), *taht u tâcın ziyneti* (Nedîm 12/17), *zill-ı hüdâ* (Necatî 18/2), *zîver-i taht* (Cevrî 10/13) gibi terkipler vasıtasıyla devlet şerefının güneşi, kendisine ibadet edilen Tanrı'nın âleme lütfu, özgürlerin beyi, beylerin yegânesi, zamanın lideri, saltanat kutusunun incisi, memleket burcunun incisi, saltanat mührünün taşı, efendiliğin mücevher kutusunun cevheri, devletin gül bahçesinin gülbini, saltanat burcunun ayı, deniz ve karaların hükümdarı nişanlı, gökyüzünün altın taçlı güneşi, hayırlı haleflerin fetva vereni, asrın padişahı, cihan padişahı, Tanrı'nın gölgesi servi, Mahmut hasletli lider, dünyanın sultanı, âlemlerin sebebi hükümdar, Cemşid tabiatlı şah, tac sahibi şah, nişanı ve tacı olan şah, cihan şehzadesi, hakan tacı, tac ve tahtın süsü, Tanrı'nın gölgesi ve tahtın ziyneti olarak nitelendirilen şehzadelerin yöneticilik vasıfları methedilmekte, *zill-ı hüdâ* gibi terkipler vasıtasıyla aslında padişah için kullanılan bu tip benzetmeler ve şehenşâh, şâh, sultân, hüdâvend gibi unvanlar, geleceğin hükümdarları olarak görülen şehzadeler için de kullanılmaktadır.

Osmanlı şehzadelerinin hanedan üyesi olmaları dolayısıyla önemli görev ve sorumlulukları vardır. Eğitim alabilecek yaşa geldikleri ilk andan beri askeri, siyasi, bilimsel ve sanatsal her yönden sıkı bir eğitim alan şehzadeler, küçük yaşlarında sarayda iç oğlanlarla birlikte özellikle binicilik ve dövüş sanatı eğitimi almışlardır. Yaşları 13-14'e geldiğinde ise sancak beyi olarak görevlendirildiklerinde idari görevleri dışında askerî sorumluluklar da yüklenmişlerdir. Bu tür görevler şehzadelere iyi birer asker olduklarını gösterme imkânı sağlamış, böylece hem babalarının hem askerin hem de devlet ileri gelenlerinin gözünde itibar kazanma şansları olmuştur. XVI. yüzyıla kadar orduyu fiili kumanda yetkisi de olan

şehzadelerin kaside şairleri tarafından vurgulanan diğer vasıfları da yiğitlik olarak görülmektedir¹.

Hakikatde tefâvüt yok meger ta'rîfde ancak
Ki biri **beççe-i şâhîn** biri **şibl-i gazanfer**dir
Nefî 19/10²

Beççe-i şîr-i ücem (Nedîm 12/15), *Ferîdun-fer nişân* (Necatî 21/20), *Haydar-i pâkîze-'unvân* (Yenişehirli Avnî 25/11), *Haydar-i saf-der* (Yenişehirli Avnî 25/14), *hüdâvend-i 'Alî-sîret* (Yenişehirli Avnî 25/13), *memdûh-ı tab* (Cevrî 11/42), *şeh-i Cem-iktidâr* (Edirneli Nazmî 15/50) terkipleri vasıtasıyla şehzadeler, şahin yavrusu, orman aslanı yavrusu, nişanı Feridun kuvvetli, temiz namlı aslan, saf yırtan aslan, yüce ahlaklı hükümdar, güçlü memdûh, Cem kudretine sahip hükümdar, mübarek kuvvetli şehzade, gazanfer aslan yavrusu olarak nitelendirilmekte, telmih sanatının imkânlarından faydalanılarak zaferleriyle meşhur Cem, Feridun ve yiğitliğiyle nam salmış halife Ali'ye benzetilmektedir. Mertliği yönüyle aslan ve şair gibi hayvanlarla münasebet kurulan şehzadeler için yukarıdaki Nefî'nin Sultan IV. Murat'ın şehzadelerine yazdığı bir kasideden alınan beyitte bir örneğine rastladığımız gibi yavru anlamına gelen "beççe" kelimesiyle oluşturulmuş terkipler hem şehzadeyi övmesi, hem de babası padişahı övmesi açısından önem teşkil etmektedir.

Divan kültüründe hatırı sayılır bir edebi muhite sahip olan, bu sayede pek çok şairin tanınmasını ve iltifata mazhar olmasını sağlayan, bizzat kendisi de hüner ehline ihsanlarda bulunmaktan çekinmeyen şehzadeler, kaside dairesindeki pek çok şairin cömertliğine vurgu yaptığı memdûhlar olmuşlardır.

Celîlü'l-kadr (Edirneli Nazmî 15/49), *cûd-ı alî âlem* (Necatî 21/33), *dâver-i cûd-i'tiyâd* (Yenişehirli Avnî 25/11), *devrân-ı kerem* (Necatî 18/1), *dürr-i yektâ-yı kerem* (Nedîm 12/17), *gül-gonca-i nahl-ı himem* (Nedîm 12/14), *hân-ı kerem* (Necatî 18/2, 18/16), *kerîmü's-şân* (Yenişehirli Avnî 25/9), *meh-i tâbân-ı sehâ* (Necatî 18/21), *melik-i mülk-i kerem* (Necatî 16/15), *mihr-i dırahşân-ı kerem* (Necatî 18/21), *nihâl-i lûtf* (Necatî 21/30), *sultân-ı kerem* (Necatî 18/1, 18/25), *şâh-ı civân-baht u cihân-bahş* (Edirneli Nazmî 16/29), *şeref-bahş-ı mülk-i imkân* (Cevrî 10/14), *tesliyet-*

¹ XVI. yüzyıldan itibaren şehzadelerin fiilî kumandan olma özellikleri yerini muhafaza görevine bırakacaktır. Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra Osmanlı şehzadelerinin kumandanlık görevleri sona ermiştir. (Eroğlu, a.g.e., s. 482-483)

² Akkuş, a.g.e., s. 108

bahş-ı cihân (Yenişehirli Avnî 25/12), *vücûd-ı kerîm* (Yenişehirli Avnî 26/31) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla şairler şehzadeleri, kadri yüce, âlemin yüce cömertliği, cömert lider, devrin cömerdi, cömertliğin eşsiz incisi, yardım fidanının goncası, cömertlik hanı, şanı yüce, cömertliğin parlak ayı, cömertlik devletinin hükümdarı, cömertliğin parlak güneşi, ümit bahçesinin taze fidanı, lütuf fidanı, şanslı ve cihan bahşeden hükümdar, imkân devletinin şeref bahşedeni, cihana teselli bahşeden olarak nitelendirmektedir. Bu sayede şehzadeler keremi ve cömertliği yüce olan, maddi bağışlarının yanında manevi de pek çok yardım ve ihsanlarda bulunan bir portre olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kut sahibi hükümdarın çocuklarının da aynı kutsal kanı taşıdığı inancı bir gelenek halinde İslamiyet'ten sonra da devam etmiş; Osmanlı'ya gelindiğinde de batılıların mavi kan dedikleri soy kutsiyetine sahip şehzadeler her daim el üstünde tutulmuş, padişah fermanıyla idamlarına karar verilse bile asla kanlarının akıtılmaması ilkesi benimsenmiştir. Kanı ve soyu kutlu sayılan şehzadeler, methiyelerde bu yönleriyle de ön plana çıkarılmış ve estetik söylemle yoğrulan söyleyiş kalıplarıyla ifade alanı bulmuştur:

Âb-ı rûy-i âl-i 'Osmân (Yenişehirli Avnî 25/12), *âlî-neseb şehzâdegân-ı âlem-ârâ* (Nefî 19/13), *ârâyiş-i hayl ü haşem* (Nedîm 12/23), *bostân-ı saltanatda mive-dâr* (Necatî 22/29), *dûdmân-ı güzîn* (Cevrî 10/5), *nûr-ı çeşm-i yektâ* (Nefî 19/1), *meyve-i bûstân-ı insânî* (Hayâlî 16/7), *pâdişâh-zâde* (Yenişehirli Avnî 26/26), *şehzâde-i kudsî-nijâd* (Yenişehirli Avnî 25/1), *şehzâde-i vâlâ-nijâd-ı mâh-peyker* (Nefî 19/11), *yegi şehzâdelerin* (Necatî 18/2) gibi terkiplerle yüce Osmanlı'nın yüzsuyu, âlemleri süsleyen soyu yüce şehzadeler, halk ve ailenin süsü, saltanat bostanının meyvedarı, seçkin hanedan, eşsiz gözün iki nuru, insan bahçesinin meyvesi, padişah oğlu, soyu kutsal şehzade, soyu yüce ay yüzlü olarak nitelendirilen şehzadelerin soy üstünlüklerine yapılan vurgu göze çarpmaktadır.

Soy üstünlüğüyle padişah hariç, diğer tüm memdûhlardan bir adım önde olan şehzadeler, makam, nam, şan ve itibarlarının yüceliğiyle de methodilmektedir:

Şehzâde Sultan Mustafâ **gül-gonca-i bâğ-ı ulâ**

Hâmem olur bülbül-nevâ evsâfin etdikçe rakam

Nedîm 12/20¹

Nedim'in Sultan Ahmet'in şehzadeleri için yazdığı bir kasideden alınan yukarıdaki beyitte olduğu gibi, *aliyyü'ş-şan* (Edirneli Nazmî 15/63), *devha-i bâğ-ı vakâr* (Edirneli Nazmî 15/9), *hazret-i şehzâde-i zî-şân* (Nefî 18/36), *hurşîd-i âlî-menizlet* (Nedîm 12/24), *hurşîd-rutbet* (Necatî 21/35), *kurretü'l-'ayn-ı zamân* (Yenişehirli Avnî 25/11), *mebde'-i tecdîde 'izz ü câh* (Yenişehirli Avnî 26/28), *mecd ü şeref pîrâyesi* (Nedîm 12/27), *mihr-i gerdûn-ı şeref* (Yenişehirli Avnî 25/10), *necl-i celîl* (Yenişehirli Avnî 25/6), *nev-nahl-ı bâğ-ı izz ü şan* (Nedîm 12/14), *nûr-i zemîn ü asmân* (Yenişehirli Avnî 25/11), *şâh-ı 'âlî-şân* (Edirneli Nazmî 15/53), *şehzâde-i vâlâ-mekân* (Nedîm 12/26), *şehzâdegân-ı pür-haşem* (Nedîm 12/13), *şeref-bahş-ı izz ü unvân* (Cevrî 10/26), *zât-ı 'âlî-şân* (Yenişehirli Avnî 25/52), *zât-ı celîl* (Yenişehirli Avnî 26/26), *zât-ı sâmi* (Cevrî 10/32) gibi terkipler vasıtasıyla şanı yüce olan, vakar bağının büyük ağacı, şan ve şeref bağının goncası, şanlı şehzade hazretleri, yüce mertebeli güneş, güneş mertebeli, zamanın göz nuru, yenilik başlangıcına yücelik ve ululuk veren, büyüklük ve şeref süsü, yücelik göğünün güneşi, yüce evlat, yücelik ve şeref bağının yeni fidanı, yer ve göğün nuru, şanı yüce olan hükümdar, mekânı yüce şehzade, haşmetli şehzadeler, yücelik ve unvan şerefi bahşeden olarak nitelendirilen şehzadelerin makamı, şanı ve namı yücelikte güneş ve ayla yarışmakta, estetik değeri yüksek terkipler vasıtasıyla dile getirildiği göze çarpmaktadır.

Bunun yanında şehzadeler *âb-ı rûy-ı şeh-r-yârân* (Edirneli Nazmî 15/8), *ahter-i sa'âdet* (Cevrî 10/25), *bedr-i kâmil* (Hayâlî 22/4), *neyyir-i sipihr-i şeref* (Hayâlî 16/4), *nûr-ı çeşm-i şeh sultân Süleymân-ı iştihâr* (Edirneli Nazmî 15/8), *pâk-güher* (Cevrî 10/26), *rûh-ı musavver* (Nefî 19/1), *şehzâde-i 'âlî-nijâd* (Yenişehirli Avnî 25/10), *şehzâde-i mükerrem* (Cevrî 10/23), *şehzâde-i nikû-şiyem* (Nedîm 12/24), *şehzâde-i pâkîze-gevher* (Nefî 19/3), *zât-ı güzîn* (Nedîm 12/18), *zât-ı pâk* (Yenişehirli Avnî 25/13) gibi ifadeler vasıtasıyla hükümdarların yüz suyu, saadet yıldızı, olgun dolunay, saadet güneşi, şeref göğünün ışığı, pak cevher, cisim bulmuş ruh, yüce yaradılışlı, hürmetli, iyi yaradılışlı, temiz cevherli şehzade ve seçkin zat

¹ Macit, a.g.e., s. 64

olarak nitelendirilmekte ve olgun, temiz ve iyi huylu, etrafına neşen dağıtan ve seçkin karakter özelliklerine sahip bireyler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Padişah ve sadrazamlar başta olmak üzere pek çok kişiye yazılan methiyelerde memdûhun talihli ve kutlu olması şairler tarafından övgü vesilesi yapılmakta ve estetik değeri yüksek terkipler vasıtasıyla dile getirilmektedir. Şehzadeler söz konusu olduğunda da şairler kasidelerinde kutlu talihlerine vurgu yaptıkları görülmektedir:

Ahter-i burc-i sa'adet (Necatî 16/15), *hurşîd-baht* (Edirneli Nazmî 15/47), *hurşîd-bahta serverâ* (Edirneli Nazmî 15/29), *ikbâl ü şevket dâyesi* (Nedîm 12/27), *izz ü sa'âdet vâyesi* (Nedîm 12/27), *ma'den-i feyz-i lutf-ı yezdân* (Cevrî 10/5), *mâh-ı nev-i ıyd-ı sa'id* (Nedîm 12/23), *mazhar-ı sırr-ı sun'-ı sübhân* (Cevrî 10/15), *melik-i ferruh-fâl* (Necatî 16/26), *sa'âdet gülşeninin verd-i handânı* (Hayâlî 22/1), *sâni-i sâhib-kıran* (Nedîm 12/15), *şâh-ı kâm-kâr* (Edirneli Nazmî 15/49), *şeh-i ferhunde-hısâl* (Necatî 16/15), *şeh-i Hurşîd-baht* (Edirneli Nazmî 15/15, 15/22, 15/40), *şeh-i sa'd-ahter* (Edirneli Nazmî 15/29), *şeh-i sâhib-kırân-ı 'âlem* (Edirneli Nazmî 15/54), *şehzâdegân-ı âfütâb-ahter* (Cevrî 11/42), *zât-ı ferhunde-sıfât* (Edirneli Nazmî 16/22), *şehzâde-i ferhunde-fer* (Edirneli Nazmî 15/11) gibi terkiplerle saadet burcunun yıldızı, baht güneşi, güneş bahtlı lider, dadısı baht ve ululuk olan, kısmeti saadet ve yücelik olan, yaratan lütfunun feyz madeni, kutlu bayramın yeni ayı, Tanrı kudretinin sırrına mazhar olan, talihi kutlu hükümdar, saadet gül bahçesinin neşeli gülü, ikinci kıran sahibi, muradına ermiş şah, kutlu tabiatlı şah, Hurşit bahtlı hükümdar, yıldızı kutlu hükümdar, âlemin kıran sahibi hükümdarı, güneş yıldızlı şehzadeler, mübarek sıfat sahibi zat olarak nitelendirilen şehzadeler her vasıflarıyla olduğu gibi talihleriyle de imrenilecek bir konumda gösterilmektedirler.

Fass-ı nigîn-i saltanat **nûr-ı cebîn-i ma'delet**

Hurşîd-i âlî-menzilet şehzâde-i nikû-şiyem

Nedîm 12/24¹

Saltanatın küçük evreni sayılabilecek sancaklardaki şehzadeler, yöneticilik vazifelerini yerine getirirken onların hasletlerini metheden şairler de beyitte görüldüğü gibi adalet unsuruna vurgu yaparak onları adaletiyle meşhur yöneticiler olarak değerlendirmişlerdir. *Adl-ı Ömer-nişân* (Necatî 21/33), *dâd-âverâ* (Yenişehirli

¹ Macit, a.g.e., s. 64

Avnî 25/35), *dâdâr-i kudsî-gevherâ* (Yenişehirli Avnî 25/35), *gül-i gülzâr-ı ma'dilet* (Necatî 22/29), *melik-i dâd-ger-nişân* (Necatî 21/15), *şeh-i 'âdil* (Necatî 12/8) gibi yapılar kullanılarak Ömer nişanlı adalet, ey adalet getiren, kutsal cevhere sahip adaletli lider, adaletin gül bahçesinin gülü, nişanı adalet olan hükümdar, adalet alınının nuru, adil şah olarak nitelendirilen şehzadeler telmih ve teşbih sanatlarının imkânlarından da faydalanılarak kasidelerde adaletli yöneticiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Şehzadeler sıkı disiplin altında aldıkları eğitimin de etkisiyle küçük yaşlardan itibaren ideal bir yönetici, iyi bir insan olarak yetiştirilmeye çalışılmış ve bu yolla askerlikten yöneticiliğe pek çok şey öğrenmişlerdir. İlme de ilgi gösteren ve bu yönleriyle dikkatleri çeken kimi şehzadeler, *hüdâvend-i hîred* (Yenişehirli Avnî 25/31), *yektâ-gevher-i nüh-hokka-i minâ¹* (Nefî 18/37) gibi terkipler vasıtasıyla akıllı hükümdar, dokuz mine hokkasının eşsiz incisi addedilerek bilimdeki maharetleri methedilmektedir.

Aynı zamanda halife oğlu olan ancak siyasi bir takım nedenlerden ötürü hacca gitmelerine müsaade edilmeyen şehzadeler kimi kasidelerde dindarlıklarıyla da ön plana çıkarılmakta ve bu hususta hacca gönderilmemeleri önemsenmeyerek okuyana örnek olacak şekilde yansıtılmaktadırlar. *Mültecâ-yı ehl-i imân* (Yenişehirli Avnî 25/12), *şeh-per-i Rûhü'l-Emîn* (Necatî 16/4), *ziyâ'ü'd-dîn* (Yenişehirli Avnî 25/60) gibi terkiplerle iman sahiplerinin dönüş yeri, Cebrail'in kanadının en uzun tüyü ve dinin ışığı sıfatları verilerek dindarlıkları methedilmektedir.

Dönem kasideleri incelendiğinde olumlu pek çok karakter özelliğini bünyesinde barındıran şehzadelerin siret güzellikleri suret güzelliğiyle tamamlanmakta ve okuyucunun zihninde bir “ideal evlat” imajı yaratılmaktadır

Şemsesisin şems-veşsin saltanat evvânının

Tâb-dâr oldukça şems ide seni Hak pâ-y-dâr

Edirneli Nazmî 15/70²

¹ Minâ, kuyumcuların gümüş üzerine işledikleri lacivert ya da yeşil renkli minedir. (Çatıkkaş, a.g.e., C.2, s.550)

² Üst, a.g.e., s. 98

I. Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa için yazılmış yukarıdaki beyitte olduğu gibi, *dürr-i vahîd-i nüḥ sadeḥ* (Yenişehirli Avnî 25/10), *eyvân-ı semâ* (Edirneli Nazmî 15/30), *gevher-i pür-tâb u fer* (Nedîm 12/21), *mâh-ı nev* (Cevrî 10/33), *mâlik-i ân* (Cevrî 10/20), *mânend-i âhû-yı harem* (Nedîm 12/22), *meh-i hürşid-cemâl* (Necâtî 16/14), *nâzende âhû-yı harem* (Nedîm 12/27), *niḥâl gonçesi* (Cevrî 10/40), *reşk-i mâh-ı ken'ânî* (Hayâlî 16/4), *sâhib-i hüsn* (Cevrî 10/20), *sırça sarây-ı zer-nigâr* (Edirneli Nazmî 15/29), *şeb-çirâğ-ı devlet* (Cevrî 10/24), *şeh-i ferhunde cemâl* (Necâtî 16/26), *Yûsuf-sûret-i hürşid-tal'at* (Nefî 19/11), *zât-ı ferhunde-sıfât* (Edirneli Nazmî 15/82) gibi kullanımlar vasıtasıyla, dokuz istiridyenin eşsiz incisi, gökyüzünün eyvanı, parlak ve nurlu inci, yeniay, cazibe ve alım sahibi, harem ahusunun eşi, güneş yüzlü ay, haremın nazlı ahusu, niḥâl goncası, Kenan ayını kışkandıran¹, güzellik sahibi, resim gibi güzel sevgilinin sırça köşkü, devletin gece parlayan yakutu, yüzü kutlu şah, saltanat eyvanının güneş misali süslemesi, güneş gibi yüzün Yusuf sureti, mübarek sıfat sahibi zat olarak nitelendirilen şehzadelerin dış güzelliklerine vurgu yapılarak her bakımdan mükemmel bir insan modeli oluşturulduğu görülmektedir.

2.2.3. Sadrazam

Padişahın iktidardaki gölgesi ve yönetimde ondan sonra gelen en büyük siyasi otorite olan sadrazamlar, klasik edebiyatta pek çok methiyede övgüye konu olmuş ve şairler tarafından kendilerine kasideler sunulmuştur. Sadrazamların padişahın mührünü taşıması, onların iktidardaki gölgeleri olması, Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren Divan'a başkanlık etmesi, padişah seferde olmadığı zamanlarda orduyu komuta etmesi, padişah payitahtta olmadığı zamanlarda saltanat naibinin büyük yardımcısı olması methiyelerde şairlerin pek çoğunun üzerinde durduğu hususlar olmaktadır. Tıpkı padişah gibi sadrazamların da sanatçı, âlim ve şairleri himaye etmesi, konaklarında düzenledikleri şiir ve sohbet meclisleri sadrazamlar için yazılan methiyelerin sayısında artış sağlamıştır.

Divanlarını incelediğimiz XV. yüzyılda Necâtî Bey; XVI. yüzyılda Hayâlî Bey, Bağdatlı Rûhî, Bâkî, Fuzûlî, Taşlıcalı Yahya Bey; XVII. Yüzyılda Azmizâde Hâletî, Nev'izâde Atâyî, Cevrî, Nâbî, Nefî, Nâ'ilî-i Kadîm, Neşâtî; XVIII. yüzyılda Fıtnat

¹ Güzelliğiyle meşhur Yusuf peygambere hatırlatma yapılmıştır.

Hanım, Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, Lebîb Efendi, Nedîm; XIX. yüzyılda Osman Nevres, Yenişehirli Avnî ve Keçecizâde İzzet Molla olmak üzere toplam 20 şairin dönemlerindeki sadrazamlara kaside sunduğu görülmektedir.

VASIFLAR	YÜZYILLAR					
	XV. YY	XVI. YY	XVII. YY	XVIII. YY	XIX. YY	TOPLAM
Yöneticilik	3	35	155	65	28	286
Yiğitlik	3	42	166	43	28	282
Cömertlik	3	34	103	69	35	244
Yücelik	4	24	115	69	12	224
Karakter	4	15	85	25	12	141
Bilgili Olma	1	10	89	19	16	135
Talih	1	18	56	11	4	90
Adalet	0	7	39	5	3	54
Dindarlık	3	8	19	6	11	47
Meslek	0	8	32	2	0	42
İş Bilir Olma	1	4	28	7	0	40
Dış Güzellik	1	9	13	4	2	29
Şairlik	0	4	11	1	2	18
İsim	0	0	9	8	0	17
Asalet	1	0	5	0	6	12
At Binicilik	0	3	3	0	0	6
Meclis	0	1	3	2	0	6
Damat Olma	0	0	1	5	0	6
TOPLAM	25	222	932	341	159	1679

Tablo 20: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Sadrazamların Vasıflarınının Methodıldığı Terkiblerin Yüzyıllara Göre Dağılımı

Kasideler incelendiğinde şairler tarafından methodilen vasıfların sadrazamların yöneticiliği, yiğitliği, cömertliği, talihi, yüceliği, karakteri, adaleti, mesleği, bilgili olması, dış güzelliği, dindarlığı, iş bilir oluşu ve terki b sayısının diğer vasıflardaki kadar yoğun olmadığı için “diğer vasıflar” başlığı altında topladığımız asaleti, at biniciliği, şairliği, meclisi, ismi ve damat oluşu vasıflarıyla birlikte 12 farklı başlık ve 6 alt başlık olarak gruplandırılabilceği tespit edilmiş ve sadrazamların methodilen vasıfları, XV. yüzyıldan başlayarak, XIX. yüzyıl da dâhil olmak üzere toplam 5 asırlık bir dönem mukayese edilmeye çalışılmıştır. Bu vasıfların dışında sadrazamların farklı vasıflarına yönelik övgü terkipleri tespit edilse de sayıca çoğunluk teşkil etmediğinden araştırmamıza dâhil edilmemiştir.

Araştırma evrenimiz kapsamındaki methiyeler incelendiğinde, tespit edilen 1679 terkinin yarısından fazlasını oluşturan yöneticilik, yiğitlik, cömertlik ve yücelik vasıflarının şairlerin en çok üzerinde durdukları ve en fazla övgüde bulundukları vasıflar olduğu görülmektedir.

Yüzyıllar incelendiğinde nicelik bakımından gerek tespit edilen kaside sayısı gerekse padişah vasıflarını methetmeye yönelik terkinlerin sayısı bakımından dönemin tüm terkinlerinin yarısından fazlasını ihtiva eden XVII. yüzyılın diğer asırlara nazaran daha zengin olduğu tespit edilmiştir. Sadrazamların övgüyle dile getirilen tüm vasıfları tek tek incelendiğinde terkinlerin niceliğinin genel itibarıyla yukarıda yer alan grafiğe paralel bir seyir izlediği tespit edilmektedir.

2.2.3.1. Yöneticilik

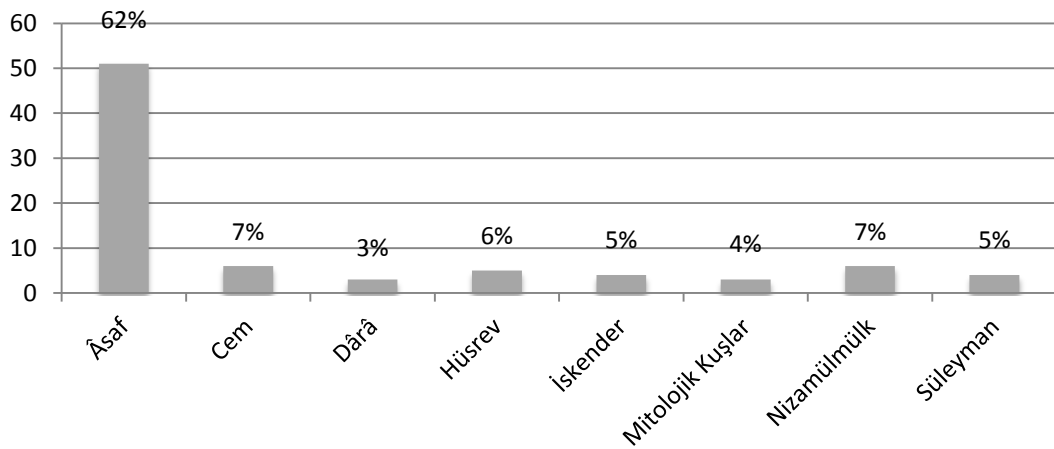
Sadrazam memduhlara sunulan methiyeler incelendiğinde şairlerin çoğunlukla övdüğü vasıflardan birinin yöneticilik olduğu görülmektedir. XV-XIX. yüzyılların tamamında pek çok şair, sanat değeri yüksek terkinler vasıtasıyla memduhlarının yönetme kabiliyetlerinin yüksekliğini, cihanı kapsayan yönetim anlayışlarını, emsalleri içinde en iyi yönetim becerisine sahip olanların onlar olmasını vurgulayarak yöneticilik vasıflarını methetmektedirler.

Örnekleme dâhilinde tespit edilen 286 terkinin yarısından fazlasını içeren XVII. yüzyıl gerek estetik değeri, sanat inceliği ve özgün kullanımlar gibi nitelikler, gerekse terkin sayısı bakımından zirveyi temsil etmekte ve en zengin asır olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzyılların tamamı incelendiğinde çok az terkin tespit edilen XV. asır haricinde araştırma evrenine dâhil edilen tüm devirlerde şairlerin yücelik vasfı methinde benimsediği birtakım ortak üslup özellikleri ve yönelimler söz konusu olmaktadır.

Nidâ ve iltifât sanatları yaşadıkları duygu yoğunluğunu okuyucuya aksettirmek bakımından şairlerin en fazla yer verdikleri sanatlardandır. Söz konusu kaside olduğunda şairler memduhlarına samimiyetlerini ve onlara olan bağlılıklarını göstermek ve şiirlerinde duygusal ve estetik açıdan yüksek bir söyleme ulaşmak için birtakım nidalı ve iltifatlı söyleyiş kalıplarını benimsemektedirler:

Âsafâ (Nedîm 2/65, 3/38, 6/31, 7/64, 15/24, 15/35, 17/28, 17/47, 29/16; Yenişehirli Avnî 36/43; Nâilî-i Kadîm 16/11, 27/13; Nefî 35/41; Bağdatlı Rûhî 12/33; Nâbî 13/87, 15/84), *cihân-dâver hüdâvendâ* (Nefî 27/27), *dâverâ* (Nefî 37/28, 42/37), *evren-i Dârâyî* (Nefî 27/27), *hüdâvâ* (Nedîm 6/31, 6/35, 6/44, 22/20), *hüdâvendâ* (Atâyî 5/46; Nedîm 6/31, 9/18, 9/30, 22/15; Nefî 27/44, 34/33), *sadrâ* (Nâbî 13/87; Nâilî-i Kadîm 16/11; Nedîm 7/47; Nefî 27/27, 35/4), *sâhibâ* (Nefî 27/27), *serverâ* (Hâletî 37/13; Nefî 39/35), *şehâ* (Hayâlî 11/19), *vezîrâ* (Nefî 27/27) gibi terkiplerde görüldüğü üzere şairler, Âsaf, şeh, hüdâvend gibi unvanların sonuna getirdikleri Farsça -â ekiyle kaside içindeki söyleyiş ve hitabı memduha, yani sadrazama yönlendirerek duygusal bir söylem elde etmektedirler.

Hemen hemen tüm vasıflarda olduğu gibi yöneticilik vasfı methinde de şairler yaygın olarak tarihi-mitolojik karaktere telmihte bulunarak sadrazamlar bu karakterlere benzetilmekte, yöneticilik vasıflarının derecesi bu karakterlerle kıyaslanarak sadrazamlar, karakterlere denk ya da onlardan üstün tutulmaktadır:

Şekil 21: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Sadrazamların Yöneticilik Vasfını İfade Etmede Kullanılan Tarihi-Mitolojik Unsurlar

Süleyman peygamberin ünlü veziri Âsaf, telmihli kullanımların yarısından fazlasını teşkil etmektedir. Klasik edebiyatta Âsaf'ın kullanımının zamanla çok yaygınlaşarak mazmun halini alıp ve pek çok divanda vezir kelimesinin karşılığı olarak benimsendiği görülmektedir. *Süleyman*, *İskender*, *Cem* gibi karakterler hem hükümdar hem de sadrazam methinde şairler tarafından telmih unsuru olarak

kullanılırken *Âsaf*, *Nizâmülmülk* gibi karakterler, vezir olmaları dolayısıyla yalnızca sadrazam ve vezirlerin övgüsünde kullanılmaktadır.

Âsaf-ı Cem-mertebet (Nizâmî 11/3), *Âsaf* (Bağdatlı Rûhî 12/31; Cevrî 15/34; Keçecizâde İzzet 31/10; Nâilî-i Kadîm 19/19; Nedîm 4/70), *Âsaf İbrâhîm Paşa-yı cihan-pîrâ* (Nedîm 17/15), *Âsaf-ı a'zam* (Nâilî-i Kadîm 12/12, 15/17), *Âsaf-ı Cemşîd-kevkebe* (Nefî 28/34), *Âsaf-ı cihân* (Nedîm 23/1), *Âsaf-ı cihan-dâver* (Nedîm 13/29), *Âsaf-ı dehr-ârâ* (Nâbî 13/84), *Âsaf-ı devr-i zamân* (Cevrî 22/6), *Âsaf-ı devrân* (Bağdatlı Rûhî 33/1; Lebîb 5/36; Nefî 32/19, 43/19), *Âsaf-ı hâss-ı şehaşâh* (Necatî 2/14), *Âsaf-ı hurşîd-âlem* (Keçecizâde İzzet 29/1), *Âsaf-ı İskender-âyîn* (Nedîm 3/24), *Âsaf-ı kişver-sitân* (Bağdatlı Rûhî 11/4), *Âsaf-ı mülk* (Osman Nevres 10/13), *Âsaf-ı mülk-ara* (Bağdatlı Rûhî 36/67), *Âsaf-ı Nûşîrevan-mesned* (Nedîm 17/19), *Âsaf-ı sâhib-nigîn* (Keçecizâde İzzet 33/48), *Âsaf-ı sâni* (Osman Nevres 12/42; Nefî 30/15, 33/20), *Âsaf-ı serîr-i Süleymân-ı vakt* (Hâletî 29/8), *Âsaf-ı Süleyman-fer* (Hâletî 28/24, 25/15; Atâyî 4/15), *Âsaf-ı şâh-ı Süleymân-rütbe* (Hâletî 39/15), *Âsaf-ı zamâne* (Nefî 28/54), *Âsaf-ı devrân* (Yenişehirli Avnî 36/48), *Âsafâ* (Nedîm 2/65, 3/38, 6/31, 7/64, 15/24, 15/35, 17/28, 17/47, 29/16; Yenişehirli Avnî 36/43; Nâilî-i Kadîm 16/11, 27/13; Nefî 35/41; Bağdatlı Rûhî 12/33; Nâbî 13/87, 15/84), *Devlet-me'âb-ı Âsaf-ı sân* (Nâbî 17/11), *Hazret-i Âsaf* (Osman Nevres 10/12), *Sadr-ı Âsaf-menişâ* (Nefî 40/35) kalıplarıyla sadrazamlar Âsaf'a; *Cem* (Atâyî 6/36), *Cemşîd-mahal* (Hâletî 40/7), *şeh-i Cem-câh-ı devrânın güzîde Sadr-ı dîvânı* (Nefî 34/21), *şeref-bahş-ı serîr-i Cem ü tâc-ı Dârâ* (Nefî 31/44), *revân-ı Cem* (Nedîm 20/15), *Şâyeste-i taht-ı Cem* (Nefî 27/27) ile Cem'e; *Dârâ-serîr* (Nâilî-i Kadîm 11/9), *efser-i Dârâyâ mâlik İskender* (Nefî 30/16), *evren-i Dârâyî* (Nefî 27/27) terkipleriyle Dârâ'ya; *Hüsrev-i Cem-haşem-i mülk-i Süleymân* (Bağdatlı Rûhî 33/2), *Hüsrev-i devrân* (Nâbî 15/44), *Hüsrev-i devrân* (Nâbî 15/49), *perverde-i hâs-ı harem-i Hüsrev-i âlem* (Cevrî 38/14), *Hüsrev-i hâver* (Nefî 27/16) ile Hüsrev'e; *İskender-i devrân* (Osmanzâde Tâ'ib 10/22), *Sikender* (Nâilî-i Kadîm 11/8), *Sikender-düstûr* (Cevrî 15/27), *Sikender-fer-i 'âlem* (Neşâtî 20/12), *Tehemten-ten Sikender-der hıdîv-i rûzgâr* (Nizâmî 11/1) terkipleriyle İskender'e; *Nizâmü'l-mülk* (Cevrî 22/3), *Nizâmü'l-mülk-i 'Osmânî* (Osmanzâde Tâ'ib 14/17), *Nizâmü'l-mülk-i ahd* (Nefî 34/19), *Nizâmü'l-mülk-i ekber* (Nâilî-i Kadîm 11/11), *Nizâmü'l-mülk-veş* (Nedîm 17/25), *sâhib-i Abbâd u Nizâmü'l-mülk* (Nâbî 15/29) terkipleriyle Nizamülmülk'e; *fahr-ı*

vezîran-ı Süleymân-ı 'asr (Yenişehirli Avnî 36/16), *tehnîyet-i mansıb-ı Süleymânî* (Nefî 30/11), *Süleymân mertebet* (Hayâlî 14/23), *Süleymân-ı zamâne* (Nâilî-i Kadîm 17/69) ifadeleriyle Süleyman'a; *Hüdâvend-i hümâyûn* (Nefî 35/41), *hüdâvend-i hümâyûn-elkâb* (Nefî 31/22), *Hüdhüd-i hidâyet* (Nefî 30/15) terkipleriyle Anka ve Süleyman'ın kuşu Hüdhüd'e; *Revnak-rüba-yı kevkebe-i pür-i Baykara* (Neşâtî 19/9), *Sadr-ı Ferîdûn-hadem* (Keçecizâde İzzet 29/10), *Sencer-i vakt* (Bağdatlı Rûhî 5/33), *Mehdî-i Ahmed alem-i rûzgâr* (Nefî 42/27) söyleyiş kalıplarıyla da Sultan Baykara, Selçuklu Sultanı Sencer ve Mehdî'ye benzetilmekte ve yöneticilik vasıfları bu yolla yüceltilmektedir.

Kendi **hûrşîd-i cihân-tâb u felek**dir gûyâ
Zîr-i rânında o rehvâr u sebük-pûye küreng
Nefî 38/22¹

Tarihi-mitolojik karakterler dışında sadrazamlar, beyitte de görüldüğü gibi liderlik vasıfları dolayısıyla güneş, ay ve gökyüzü gibi unsurlara da benzetilmekte ve makamı gökyüzü olan ve yedinci kat gökyüzünde oturan ay, güneş sancaklı ay, âlemleri aydınlatan güneş, zamanın güneş ve ayı gibi sadeleştirebileceğimiz *mâh-ı sidre-nişin ü felek makâm* (Hayâlî 11/11), *Âsaf-ı hurşîd-âlem* (Keçecizâde İzzet 29/1), *hurşîd-i âlem-tâb* (Bağdatlı Rûhî 4/20), *hurşîd-i cihân-tâb u felek* (Nefî 37/22), *hurşîd-i zemîn* (Nefî 41/14), *meh ü hurşîd-fer-i rûzgâr* (Yenişehirli Avnî 36/43) gibi terkiplerle methedilmektedir.

Daha önce padişahlarda görüldüğü gibi sadrazamların liderlik vasfı methinde de memduhun güç ve nüfuzunun fazlalığını göstermek bakımından, âlem ve cihan hakimiyetlerine vurgu yapılan terkiplerin çokça kullanılması XVI-XIX. yüzyılların tamamında karşımıza çıkan bir üslup özelliğidir. Şairlere göre memduhun gücü ve nüfuzu ülke sınırlarını aşmakta, hatta devletin askeri ve siyasi gücüne ve gücün getirdiği toplumsal özgüvene paralel olarak mübalağa sanatının da yardımıyla tüm evreni kapsamaktadır.

Alem-efrâz-ı nîgeh-bânî-i âlem (Nefî 35/21), *âlem-efrâz-ı server* (Neşâtî 18/34), *Âsaf-ı hurşîd-âlem* (Keçecizâde İzzet 29/1), *bâ'in-i nazm-ı 'âlem* (Hâletî 24/8), *hıdîv-i 'âlem* (Nâbî 14/63), *hurşîd-i âlem-tâb* (Bağdatlı Rûhî 4/20), *kible-i*

¹ Akkuş, a.g.e., s. 172

metâlib-i 'âlem (Nâbî 16/67), *nâzım-ı hâl-i âlem* (Nefî 35/18), *nizâm-ı 'âlem* (Keçecizâde İzzet 29/29), *nizâm-ı 'âlem-gîr* (Nâbî 14/20), *paşa-yı bî-karîne-i âlem* (Nefî 28/21), *perverde-i hâs-ı harem-i hüsv-i âlem* (Cevrî 38/14), *sadr-ı a'zâm server-i 'âlem* (Atâyî 3/12), *server-i 'âlem* (Neşâtî 20/30), *Sikender-fer- i 'âlem* (Neşâtî 20/12), *şehriyâr-ı 'âlem* (Keçecizâde İzzet 34/27), *vekîl-i dâver-i 'âlem* (Nâbî 14/17), *vezîr-i 'âlem* (Nâbî 15/20), *yâver-i 'âlem* (Neşâtî 20/6), *zîver-i 'âlem* (Neşâtî 20/1) terkipleriyle âlemlerin bayrak kaldıran bekçisi, liderlerin âlemleri süsleyeni, âlemin güneşi vezir, âlem nizamını bina eden, âlemin hıdivi, âlemi aydınlatan güneş, âlemin talep ettiği kible, âlemin halini nizama sokan, belirsiz âlemin paşası, âlemin sultanının has haremde terbiye görmüş, âlemlerin lideri sadrazam, âlemin süsü olarak nitelendirilen sadrazamların liderliğinin tüm âlemi kapsadığı vurgulanarak liderlik vasıflarına vurgu yapılmaktadır.

Cihân-dâver (Nedîm 10/23), *hıdîv-i cihân* (Nedîm 7/48, 13/41, 24/29), *paşa-yı cihân-pîrâ* (Nedîm 17/14), *sihr-i sultân-ı cihân* (Nedîm 9/24), *Âsaf-ı cihân* (Nedîm 23/1), *cenâb-ı şâh-ı şâhân-ı cihânuñ mîr-i mîrânı* (Atâyî 31/22), *cihân-dâver* (Cevrî 22/13; Nefî 37/28), *cihân-dâver hüdâvendâ* (Nefî 27/27), *cihân-dâver-i felek-dergâh* (Nefî 36/14), *cihân-dâver-i vâlâ-mesned* (Nefî 35/17), *cihân-ı saltanatın âfîtab-ı tâbânı* (Nefî 30/28), *cihân-penâh hidîvâ* (Nedîm 13/45), *hurşîd-i cihân-tâb u felek* (Nefî 37/22), *mesned-efrûz-ı cihân-bân* (Nefî 34/19), *sadr-ı cihân* (Nefî 41/1, 44/3; Neşâtî 20/27), *sadr-ı cihân-ârâ* (Nedîm 9/30), *ser-efrâz-ı cihân* (Bağdatlı Rûhî 6/17), *ser-i firâz-ı cihân* (Bağdatlı Rûhî 10/24), *sultân-ı cihân* (Cevrî 24/24), *şâh-ı cihân* (Keçecizâde İzzet 30/53, 32/27), *şefî'-i halk-ı cihân* (Taşlıcalı Yahyâ 26/29), *şem'-i cihân-serây-ı vezâret* (Nefî 28/24) ifadeleriyle de sadrazamlar, cihan sultanlarının sultanı hazretlerinin liderlerinin lideri, cihan hükümdarı, dergahı felek olan cihan lideri, mesnedi yüce cihan lideri, saltanat cihanının parlak ayı, cihanın sığınağı hıdiv, cihanı ve gökleri aydınlatan güneş, makam aydınlatan cihan lideri, cihanı süsleyen sadrazam, cihanın baş yücelteni, cihan halkının şefahtçisi ve vezirlik cihanının mumu olarak nitelendirilerek cihanşümül liderlik vasıfları öne çıkmaktadır.

Hazret-i Âsaf (Osman Nevres 10/12), *hazret-i Hasan paşa* (Hâletî 28/26), *hazret-i sadr-ı güzîn* (Nedîm 7/35), *cenâb-ı Âsaf-ı Cem-câh* (Nedîm 14/35), *cenâb-ı sadrazam* (Nedîm 11/10, 14/34), *cenâb-ı şâh-ı şâhân-ı cihânun mîr-i mîrânı* (Atâyî

31/22) gibi kullanımlarda görüldüğü üzere hazret, cenap gibi saygı bildiren ifadeler memduhun liderlik vasfı methinde şairler tarafından tercih edilmektedir.

Sâye-i Yezdân (Hayâlî 14/24), *zill-ı Hakk* (Osman Nevres 10/20) söyleyiş yapılarında görüldüğü gibi padişahlara özgü bir durum olan Tanrı'nın gölgesi ve onun bu dünyadaki vekili olması şairler tarafından methiyelerde sadrazam memduhlarının da liderlik vasfını övmek için kullanılmaktadır.

Sadr-ı âlî-nazarâ Âsaf-ı sâhib-hünerâ
Ey şeref-bahş-ı serîr-i Cem ü tâc-ı Dârâb
Nefî 32/44¹

Beyitinde görüldüğü gibi padişahların çeşitli vasıflarının methinde sıklıkla kullanılan taht, tâc, saltanât, fermân gibi hükümdarlık alametleri şairler tarafından sadece sultanlara özgü görülmeyerek sadrazamların methinde de kullanılmaktadır. Bu yönüyle şairler, methiye sundukları sadrazam memduhlarını Tanrı'nın gölgesi gibi görerek padişah mertebesine yüceltmektedirler.

Âsaf-ı serîr-i Süleymân-ı vakt (Hâletî 29/8), *Dârâ-serîr* (Nâilî-i Kadîm 11/9), *serîr-i mülk sultânı* (Hayâlî 14/28), *şâyeste-i taht-ı Cem* (Nefî 27/27), *şeref-bahş-ı serîr-i Cem ü tâc-ı dârâ* (Nefî 31/44) terkipleriyle sadrazamlar, zamanın Süleyman'ının tahtının veziri, Dârâ tahtlı, devlet tahtının sultanı, Cem tahtına yaraşır, Cem tahtına ve Dârâ tacına şeref bahşeden olarak nitelendirilerek taht unsuruna; *cihân-ı saltanatın âfitâb-ı tâbânı* (Nefî 30/28), *hâris-i saltanat-ı memleket-i heft-iklîm* (Nefî 35/19), *iftihâr-ı kubbe-i dîvân-sarây-ı saltanât* (Fitnat Hanım 2/6), *penâh-ı saltanât* (Nefî 27/5), *revnak-ı saltanat-ı memleket-i heft-iklîm* (Nefî 44/6), *saltanât-pîrâ* (Neşâtî 18/5), *zînet-i saltanat-ı şâh-ı süleymân haşem* (Keçecizâde İzzet 29/12) yapılarıyla sadrazamlar, saltanat cihanının parlak ayı, yedi iklimin memleketinin saltanat koruyucusu, saltanat divanının iftihar kubbesi, saltanatın sığınma yeri, yedi iklim saltanatının süsü, saltanat süsleyen ve Süleyman haşmetli şahın saltanat süsü olarak nitelendirilerek saltanat unsuruna; *efser-i Dârâya mâlik İskender* (Nefî 30/16), *şeref-bahş-ı serîr-i Cem ü tâc-ı Dârâ* (Nefî 31/44), *tâc-bahş-ı her şehân-ı zamân* (Osmanzâde Tâ'ib 5/15), *tâc-ı fark-ı vükelâ* (Nâbî 13/62), *tâc-ı Sikender hâtem* (Bâkî 19/2) ile sadrazamlar, Dârâ'nın tacına sahip İskender, Cem

¹ a.g.e., s. 152

tahtına ve Dârâ tacına şeref bahşeden, her devrin hükümdarlarına tac bahşeden, vekillerin fark tacı, İskender tac ve mühürlü olarak nitelendirilerek tac unsuruna; *düstûr-ı Utârid-menşûr* (Nefî 31/22), *fermân-ber-i şer'-i mutahhar* (Nâilî-i Kadîm 11/12), *kader fermân* (Cevrî 21/8), *kâr-fermâ-yı nizâm-ı mülk-i osmân* (Fitnat Hanım 2/4), *sadr-ı a'zam u fermân-revâ-yı Maşrık u Mağrib* (Nefî 43/22) terkipleriyle sadrazamlar Merkür fermanlı vezir, Muhammed şeriatının ferman koyucusu, fermanı kader kıymetinde olan, Osmanlı ülkesi nizamının murad ferman edeni, Doğu ve Batı'nın ferman veren sadrazamı olarak nitelendirilerek kanun koyuculuk özelliğinin bir yansıması olan fermana vurgu yapılarak hükümdarlık alametleri olarak nitelendirilebilecek unsurlar liderlik vasfı methinde kullanılmakta, estetik değeri yüksek terkipler oluşturulmaktadır.

Yöneticilik vasfıyla alakalı tüm terkipler incelendiğinde şairler tarafından liderlikleri methedilirken sadrazamların, *sadr-ı 'azâm, vezir, sadr, vekil, paşa* gibi padişah dışındaki yüksek dereceli devlet adamları için kullanılan unvanlar dışında, liderlik ifade eden ve padişahlar için de kullanılan *server, şehriyâr, dâver, destur, düstûr* gibi unvanlar ve hükümdarlar için kullanılan *hüdâvend, hüdaygân, sultân, şâh, hâkân, pâdişâh* gibi unvanlarla da zikredildiği görülmektedir:

Âlem-efrâz-ı server (Neşâtî 18/34), *sadr-ı a'zam server-i 'âlem* (Atâyî 3/12), *server* (Necatî 13/40, Nâilî-i Kadîm 11/32), *server-i 'âlem* (Neşâtî 20/30); *cihân-dâver hüdâvendâ* (Nefî 27/27), *hüdâvend-i ferîd* (Bağdatlı Rûhî 6/5), *hüdâvend-i hümâyûn* (Nefî 35/41), *hüdâvend-i hümâyûn-elkâb* (Nefî 31/22), *hüdâvend-i mu'azzam* (Osmanzâde Tâib 14/18); *dâver-i dâver-makâm* (Bağdatlı Rûhî 11/16), *dâver-i zamân* (Hâletî 25/14), *dâver-i zamâne* (Nefî 28/20), *dâver-i zî-şân* (Neşâtî 20/7); *destûr-ı ekrem sadr-ı azâm* (Fitnat Hanım 3/3), *mesned-i vâlâya destûr-ı devrân* (Fitnat Hanım 2/2), *ârâyiş-i âyîn-i düstûr* (Nefî 34/19), *düstûr* (Keçecizâde İzzet 29/29), *düstûr-ı azâm* (Keçecizâde İzzet 33/35), *düstûr-ı haşmet-ârâ* (Nâilî-i Kadîm 18/16), *düstur-ı mu'allâ* (Cevrî 21/30), *düstûr-ı Utârid-menşûr* (Nefî 31/22); *hâkân-ı devrân* (Keçecizâde İzzet 32/19); *hâkim-i 'ale'l-ıtlâk* (Atâyî 6/25), *hâkim-i yegâne-i dâriüs'selâm* (Bağdatlı Rûhî 13/12); *hıdîv-i 'âlem* (Nâbî 14/63), *hıdîv-i cihân* (Nedîm 7/48, 13/41, 24/29), *hıdîv-i hıdîvân fer-i felek* (Nâbî 16/70), *hıdîv-i muhterem* (Fitnat Hanım 2/4), *hıdîv-i zamâne* (Nâbî 16/54), *hıdîvü'l-yevm* (Nedîm 24/16);

pâdişâh-ı vüzerâ (Nefî 31/23), *pâdişeh-i devrân* (Keçecizâde İzzet 30/39), *paşa-yı bî-karîne-i âlem* (Nefî 28/21), *paşa-yı cihân-pîrâ* (Nedîm 17/14), *paşa-yı kebîr* (Taşlıcalı Yahyâ 22/32), *paşa-yı zamâne* (Nefî 41/17); *sadr-ı a'lâ* (Nâbî 15/31), *sadr-ı a'zâm server-i 'âlem* (Atâyî 3/12), *sadr-ı a'zam u fermân-revâ-yı maşrik u mağrib* (Nefî 43/22), *sadr-ı Âsaf-menişâ* (Nefî 40/35), *sadr-ı benâm* (Keçecizâde İzzet 30/5), *sadr-ı cihân* (Nefî 41/1, 44/3; Neşâtî 20/27), *sadr-ı cihân-ârâ* (Nedîm 9/30), *sadr-ı Ferîdûn-hadem* (Keçecizâde İzzet 29/10), *sadr-ı güzîn* (Nâilî-i Kadîm 28/78; Nedîm 4/19, 9/43), *sadr-ı memleket-ârâ* (Neşâtî 21/14), *sadr-ı mülk* (Bağdatlı Rûhî 13/17), *sadr-ı mülk-ârâ* (Nedîm 3/25), *sadr-ı vezâret* (Cevrî 22/44), *sadrâzâm dâver-i ekrem* (Fitnat Hanım 2/4), *sadrü'l-vüzerâ* (Nâilî-i Kadîm 15/17), *şeh-i cem-câh-ı devrânın güzîde* *sadr-ı dîvânı* (Nefî 34/21), *vezîr-i sadr-pîrâ* (Neşâtî 18/23), *yegâne-i âfak-ı sadr-ı a'zam* (Nâbî 14/53), *zîb-i sadr* (Nâilî-i Kadîm 19/1), *zîver-i sadr-ı vezâret* (Necatî 24/11); *fahr-ı vezîran-ı Süleymân-ı 'asr* (Yenişehirli Avnî 36/16), *mesned-ârâ-yı vezâret* (Nâbî 13/63), *nuhbe-i sâf-ı vezîrân* (Fitnat Hanım 2/7), *sadr-ı vezâret* (Cevrî 22/44), *şem'-i cihân-serây-ı vezâret* (Nefî 28/24), *vezîr-i 'âlem* (Nâbî 15/20), *vezîr-i a'zam* (Nedîm 7/38; Taşlıcalı Yahyâ 32/7), *vezîr-i âsitân* (Keçecizâde İzzet 32/26), *vezîr-i devr-i zaman* (Nedîm 24/13), *vezîr-i hüner-endûz-ı re'âyâ-perver* (Nefî 35/16), *vezîr-i Hüsvrev-i seyyâregân* (Cevrî 22/43), *vezîr-i nâm-dâr* (Nedîm 29/10; Bağdatlı Rûhî 12/19), *vezîr-i sadr-pîrâ* (Neşâtî 18/23), *zîver-i sadr-ı vezâret* (Necatî 24/11); *serîr-i mülk sultânı* (Hayâlî 14/28), *sihr-i sultân-ı cihân* (Nedîm 9/24), *sultân* (Nâilî-i Kadîm 32/9), *sultân-ı cihân* (Cevrî 24/24); *vekîl-i dâver-i 'âlem* (Nâbî 14/17), *vekîl-i pâdişehâ* (Nâbî 14/52); *şah-ı gül* (Hayâlî 11/16), *şeh-i devr-i zaman* (Taşlıcalı Yahyâ 26/29), *şeh-i devrân* (Cevrî 21/5), *şehriyâr* (Hayâlî 11/16, 14/25), *şehriyâr-ı ferd u hidîv-i yegâne* (Nâbî 16/97) kullanımları sadrazamlar için kullanılan unvanların çeşitli övgü kalıplarıyla kullanıldığı görülmektedir.

Sadrazamların bazı terkiplerde görüldüğü gibi, devletin veziri, devleti süsleyen vezir, kader kurtuluşlu sultanlar sultanının bütün devleti, şanlı devlete sahip vezir, din ve devletlerin esası, devleti süsleyen hükümdar, devletin koruyucusu, Süleyman devletinin Cem haşmetli lideri, din ve devletin danışmanı, din ve devlete düzen veren, devlete süs bahşeden, saadet devletinin hanı, devletin sadrazamı, devleti süsleyen sadrazam, din ve devlete uygun, devlet tahtının sultanı ve Süleyman'ın devlet hizmeti

müjdesi olarak nitelendirilerek liderlik vasfı methinde önemli bir yer tutan *devlet*, *mülk* ve *din* kavramları ile oluşturulmuş terkipler vasıtasıyla yöneticilik vasıfları ön plana çıkarılmakta ve methedilmektedir:

Âsaf-ı mülk (Osman Nevres 10/13), *Âsaf-ı mülk-ara* (Bağdatlı Rûhî 36/67), *cümletü'l-mülk-i şehenşâh-ı kader-istiklâl* (Nefî 35/19), *devlet-me'âb-ı âsaf-ı sân* (Nâbî 17/11), *esâs-ı dîn ü düvel* (Atâyî 6/27), *hân-ı mülk-ârâ* (Nedîm 17/14), *hâris-i devlet* (Nefî 27/5), *Hüsrev-i Cem-haşem-i mülk-i Süleymân* (Bağdatlı Rûhî 33/2), *müsteşâr-ı dîn ü devlet* (Neşâtî 18/7), *nâzım-ı dîn ü düvel* (Nâilî-i Kadîm 17/13), *pîrâye-bahş-ı mülk* (Neşâtî 19/33), *sa'âdet mülkünün hânı* (Hayâlî 14/3), *sadr-ı mülk* (Bağdatlı Rûhî 13/17), *sadr-ı mülk-ârâ* (Nedîm 3/25), *sâzkâr-ı dîn ü devlet* (Nâilî-i Kadîm 11/10), *serîr-i mülk sultânı* (Hayâlî 14/28), *tehniyet-i mansıb-ı Süleymânî* (Nefî 30/11).

Yöneticilik vasfıyla alakalı övgülerde dikkat çeken diğer bir husus ise sadrazamların tıpkı padişahlarda olduğu gibi *-ârâ* ve *-pîrâ* Farsça ekleriyle oluşturulmuş terkipler kullanılarak devletin, milletin ve sadaret makamının süsü olarak görülmesi ve sanatlı söyleyiş kalıpları içinde ifade edilmesidir:

Âlem-efrâz-ı server (Neşâtî 18/34), *ârâyiş-i âyîn-i düstûr* (Nefî 34/19), *Âsaf İbrâhîm paşa-yı cihan-pîrâ* (Nedîm 17/15), *Âsaf-ı dehr-ârâ* (Nâbî 13/84), *Âsaf-ı mülk-ara* (Bağdatlı Rûhî 36/67), *hân-ı mülk-ârâ* (Nedîm 17/14), *memleket-ârâ* (Nefî 35/41, 41/3), *memleket-ârâ-yı zamâne* (Nefî 41/2), *memleket-pîrâ* (Nedîm 22/19), *mesned-ârâ-yı vezâret* (Nâbî 13/63), *paşa-yı cihân-pîrâ* (Nedîm 17/14), *sadr-ı cihân-ârâ* (Nedîm 9/30), *sadr-ı memleket-ârâ* (Neşâtî 21/14), *sadr-ı mülk-ârâ* (Nedîm 3/25), *saltanât-pîrâ* (Neşâtî 18/5), *vezîr-i sadr-pîrâ* (Neşâtî 18/23) gibi terkipler bu durumu örneklemektedir.

2.2.3.2. Yiğitlik

Tıpkı padişahların methinde olduğu gibi sadrazamların methinde de en çok vurgulanan vasıflardan biri yiğitlik ve savaşçılık vasfıdır. Yüzyıllar genel olarak incelendiğinde yiğitlik vasfının methedildiği terkiplerin XVII. yüzyılda yoğunlaştığı görülmektedir. En az kullanım XV. yüzyılda olmakla birlikte XVII. asra kadar

sürekli bir artış içerisinde. Bu durum ise Osmanlı'nın askeri ve siyasi başarılarının edebiyata yansımalarının bir sonucu olarak açıklanabilir.

Yiğitlik vasfı methinde tespit edilen toplam terkinin yarısından fazlasını ihtiva eden XVII. yüzyıl diğer asırlara nazaran daha zengin bir görüntü çizmektedir. Yiğitlik vasıfları methedilirken sadrazamlara mert ve yiğit sıfatını niteleyecek şekilde çok farklı kelime ve kelime grupları yoluyla hitap edildiği ve memduhunun yiğitliğinin yüceltildiği görülmektedir. *Cengâver*, *dilâver*, *dilîr*, *emîn*, *emîr*, *fâtih*, *gâzi*, *merd*, *müşîr*, *şâh-ı merdân*, *civanmert*, *serdâr*, *civanbaht* ve *merd* bu hitap şekillerinden en yaygın olanlarıdır. Hitap şekillerinin zenginliği ve sanat inceliği göz önünde bulundurulduğunda çeşitliliğin XVII. yüzyılda arttığı, XV. yüzyılda nispeten daha az olduğu tespit edilmiştir.

Sadrazamların, eşsiz yiğit, güçlü iktidar sahibi civanbaht, civanmert, Kahraman ihtişamlı, savaş meydanlarını süsleyen, Neriman'ın savaş alanının yiğidi, muharebe meydanlarını düzenleyen Kahraman hücumlu yiğit, din ve devletin koruyucusu, ordunun komutanı, ululuk meclisinin komutanı, şanlı baş komutan, Avrupa fatihi, Girit'in fatihi, Acem mülkünün fatihi, gazi ve mücahit hükümdar, hoş tabiatlı mert, meydanların mert, savaş meydanlarının safları süsleyeni, saygıdeğer mareşal, aslan gönüllü mareşal, Tanrı'nın gözbebeği hünerli aslan mareşal ve mertlerin şahı olarak nitelendirilerek yiğitlik vasıflarının methedildiği *cengâver-i yektâ* (Nefî 41/21), *civân-baht* (Lebîb 4/12), *civân-baht-ı kaviyyül'-iktidâr* (Keçecizâde İzzet 34/12), *civân-merd* (Cevrî 24/23), *dilâver* (Bağdatlı Rûhî 4/7, 6/17; Necatî 13/16), *dilîr-i Kahramân-kevkeb* (Nâilî-i Kadîm 11/16), *dilîr-i ma'reke-ârâ* (Atâyî 4/16), *dilir-i ma'reke-i arsa-i Nerîmân* (Nefî 30/17), *dilîr-i ma'reke-perdâz-ı Kahramân-savlet* (Nefî 29/21), *dilîr-i nâm-ver* (Nefî 27/4), *emîn-i dîn ü devlet* (Atâyî 5/23), *emîn-i ganem* (Nedîm 24/13), *emîr-i meclis-i 'izzet* (Atâyî 6/27), *emîr-ü'l-ümerâ-ı zî-şân* (Cevrî 24/19), *fâtih-i Efrenc* (Neşâtî 20/9), *fâtih-i Girid* (Neşâtî 19/11), *fâtih-i mülk-i 'Acem* (Bağdatlı Rûhî 33/1), *gâzi dilâver* (Nâilî-i Kadîm 11/2), *Hüsrev-i mücâhid ü gâzi* (Osmanzâde Tâ'ib 5/14), *merd-i hoş-tâb* (Cevrî 24/10), *merd-i meydân* (Keçecizâde İzzet 31/16; Bağdatlı Rûhî 12/19), *merd-i meydân-ı saf-ârâ* (Atâyî 31/23), *merd-i meydân-ı vegâ* (Keçecizâde İzzet 29/11; Nefî 39/14), *merd-i müşîr* (Lebîb 4/49), *müşîr-i memleket-ârâ-yı Âsaf-isti'dâd* (Nefî 29/21), *müşîr-i muhterem*

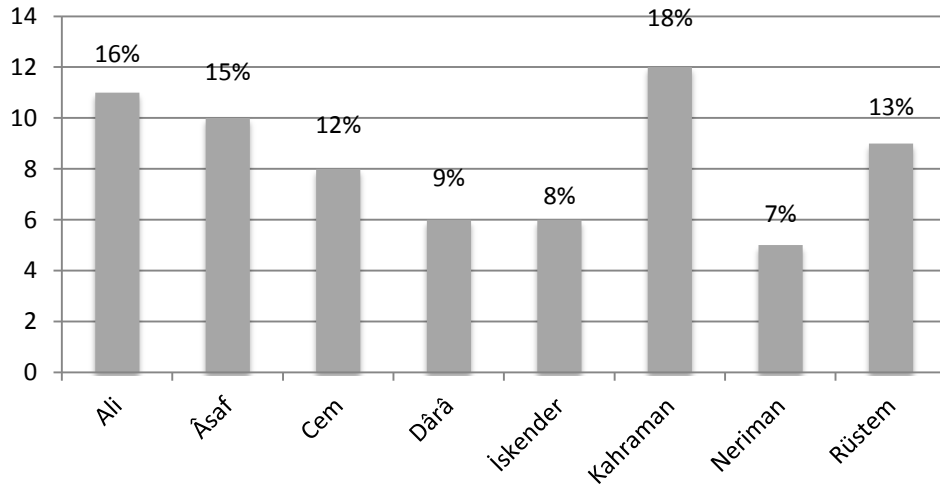
(Nefî 27/6), *müşîr-i Müşterî-hads* (Cevrî 14/8), *müşîr-i Müşterî-tedbir* (Keçecizâde İzzet 34/15), *müşîr-i şîr-dil* (Atâyî 3/42), *müşîr-i şîr-dilâ* (Atâyî 4/41), *müşîr-i şîr-i dilâ* (Nedîm 13/40), *müşîr-i şîr-i salâbet-hüner merdüm-hû* (Nefî 32/16), *şâh-ı merdân* (Bağdatlı Rûhî 33/10), *şehsüvâr-ı dilâver* (Nefî 30/22) terkiplerinde bu unvanlar estetik söylem çerçevesinde ele alınmaktadır.

Padişahların devletin en üst düzey yöneticisi ve ordunun baş komutanı olduğu Osmanlı'da özellikle yükselme devrinden sonra padişahların ordunun başında sefere çıkmaları geleneği giderek zayıflamış, padişahların yerini vekili ve baş yardımcıları olan sadrazamlar alarak seferlerde orduyu komuta etme, fiili olarak baş komutanlık yapma vazifelerini yerine getirmişlerdir. Bütün yüzyıllara bakıldığında tıpkı padişahlar gibi sadrazamların da askeri vazifeleri yiğitlik vasfı övgüsünde en temel kaynak olmaktadır. XV. asırdan başlayarak yaptığımız incelemelerde XIX. yüzyıla kadar pek çok şairin sadrazamların padişah vekili olarak orduyu komuta etmesi, orduyla birlikte savaşlara katılması, gazi olması, katıldığı savaşlardan zaferlerle ayrılması ve nihayetinde padişahın verdiği yetkiyle, padişah adına yahut padişahla beraber ülkeler fethederek cihan hakimiyeti ülküsünü gerçekleştirmelerini terkipler vasıtasıyla vurguladığını görmekteyiz. Osmanlı'nın içinde bulunduğu askeri ve siyasi durum şairlerin zihnindeki cihan hakimiyetini vurgulama fikrini fazla değiştirmemiştir. Padişah adına gerçekleştirilen cihan hakimiyeti, ülkelerin fethi ve zaferlere vurgu yapma her asırda olmakla birlikte terkiplerin en yoğun olduğu yüzyıl duraklama devri XVII. yüzyıldır. Osmanlı'nın dağılma periyoduna girdiği XIX. asırda devletin içinde bulunduğu buhranlı durum terkiplere de yansımış ve âlem ya da cihan hakimiyeti hususları vurgulanmamıştır.

Cihân-bân (Fitnat Hanım 2/10; Nedîm 15/9; Nefî 40/10), *cihân-bân-ı mu'azzam* (Nefî 39/20), *cihân-bân-ı Sikender-şân* (Nefî 44/4), *cihân-dâver-i dîn-perver* (Nefî 37/3), *cihân-gerd-i zemîn-peymâ* (Nefî 39/30), *cihân-gîr-i zafer-yâver* (Nefî 27/4), *cihân-güşâ sadrâ* (Nefî 36/28), *cihân-güşâ-yı mü'eyyid-i himem* (Atâyî 6/28), *cihân-penâh hidivâ* (Nedîm 7/47), *cihân-sâlâr-ı cengâver* (Nefî 27/4), *hidiv-i bârgeh-i mesned-i cihân-bânî* (Nefî 30/19), *meh-i cihân-gîrâ* (Atâyî 6/44), *musahhar-ı cihân* (Bağdatlı Rûhî 5/28), *neber-dâr-ı cihân-sâlâr-ı dârâ-fer* (Osmanzâde Tâ'ib 10/22), *paşa-yı cihân-dâr* (Taşlıcalı Yahyâ 22/18), *sadr-ı a'zam*

cihân-bân-ı azîmü's-şân (Nefî 37/12), *serdâr-ı cihân-gîr-i sipâh-ı encüm* (Nefî 39/51), *serdâr-ı cihân-sâlâr-ı haydâr-gîr ü dâr* (Atâyî 3/12), *serîr-i câha cihân-bân-ı âfitâb-efser* (Nefî 32/18), *şîr-i cihân-güşây* (Nedîm 4/21), *vefk-i bâzû-yı cihân* (Cevrî 15/7), *vezîr-i cihân-gîr* (Nâbî 14/54), *vezîr-i cihân-gîr-i mülk-i 'Osmânî* (Atâyî 4/41), *yektâ 'alem-efrâz-ı cihân* (Neşâtî 20/9) söyleyiş kalıplarıyla sadrazamlar, cihanı fetheden, İskender şanlı cihan koruyucusu, dini koruyan cihan lideri, cihan açan sadrazam, yumuşak başlı cihan fetheden, cihanın sığınağı hidiy, yiğit cihan hükümdarı, âlemi yücelten cihan süsleyen din koruyucusu, cihanı fetheden ay, şanı yüce cihan koruyucusu sadrazam, yıldız kadar çok askeri olan yiğit komutan, savaş aslanlarının ve cihanın lideri, itibar tahtının güneş tacı cihan fethedeni, ülkeler açan aslan, cihan pazusunun muskası, Osmanlı'nın cihangir veziri ve cihanın eşsiz bayrak yücelteni olarak nitelendirilerek yiğitliklerinin cihanşümullüğü ve cihan hakimiyeti methedilmektedir.

Sadrzamların yiğitlik vasfı methedilirken şairler tarafından telmih sanatının imkanlarından faydalanılarak *Âsaf*, *Cem*, *Rüstem*, *Kahramân* gibi tarihi ve mitolojik şahsiyetlere benzetildikleri görülmektedir.

Şekil 22: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Sadrzamların Yiğitlik Vasfını İfade Etmede Kullanılan Tarihi-Mitolojik Unsurlar

Grafik incelendiği takdirde sadrazamların yiğitlik ve savaşçılık özellikleri göz önüne alındığında aralarında fazla fark olmamakla beraber en fazla *Kahraman*'a benzetildiği görülmektedir. Bunun dışında *Âsaf*, *Cem*, *Rüstem*, *Dârâ*, *İskender*, *Hüsrev* gibi diğer vasıfların methinde de kullanılan karakterlerin yanında *Neriman*,

Tehemten ve *Ali* gibi daha çok yiğitlik vasfıyla özdeşleşmiş karakterlere telmihte bulunulduğu görülmektedir.

Âsaf-ı Cem-menkabet (Atâyî 3/10), *Âsaf-ı Cem-mesned-i devr-i zamân* (Nefî 42/23), *Âsaf-ı kal'a-küşâ* (Keçecizâde İzzet 30/37), *Âsaf-ı keyvân-gulâm* (Bağdatlı Rûhî 11/6), *Âsaf-ı meh-kevkebe hurşid gulâm* (Nâbî 13/58), *Âsaf-ı saf-der hâtem* (Bâkî 19/51), *Âsaf-ı sipeh-endûz-ı 'âlem-ârâ* (Nâbî 14/14), *Müşîr-i memleket-ârâ-yı Âsaf-isti'dâd* (Nefî 29/21), *Âsaf-menkıbet* (Nefî 27/9) ifadeleriyle sadrazamlar Âsaf'a;

İskender (Keçecizâde İzzet 32/28), *İskender-i sâni* (Hayâlî 14/23), *İskender-salâbet* (Nefî 34/18), *Sikender-i sâni* (Taşlıcalı Yahyâ 26/28), *Sikender-kadr* (Bağdatlı Rûhî 12/10), *Cihân-bân-ı Sikender-şân* (Nefî 44/4) terkipleriyle İskender'e;

Dârâ-haşmet (Nâilî-i Kadîm 12/17), *Dâver-i Dârâb-ı der-i rûzgâr* (Yenişehirli Avnî 36/15), *müttekâ-pîrâ-yı Dârâyî* (Nedîm 9/43), *vezîr-i a'zam-ı Dârâ-reviş-be-istiklâl* (Atâyî 6/26), *peleng-i Dârâ-der* (Hâletî 28/26), *dâver-i Dârâ der-i Cem-bârgâh* (Atâyî 3/16) kalıplarıyla Dârâ'ya;

Saf-der-i Hayder-şemşîr (Nefî 39/14), *Hayder-i Yûsuf-şiyem-i rûzgâr* (Nefî 42/26), *paşa-yı Hayder-dil* (Nefî 27/9), *şâh-ı merdân* (Bağdatlı Rûhî 33/10), *şecâ'at u kerem-i Haydar u Kemâl-i Kemâl* (Bağdatlı Rûhî 5/13), *Yûsuf u Haydar-siper-i rûzgâr* (Yenişehirli Avnî 36/14), *destûr-ı Haydar-menkıbet* (Fitnat Hanım 2/8), *Haydar- endâz* (Osmanzâde Tâ'ib 10/13), *Haydar-ı Kerrâr* (Bağdatlı Rûhî 11/37), *Haydar-ı meydan-ı şeca'at* (Neşâtî 20/10), *Haydar-ı neberd* (Neşâtî 19/26) yapılarıyla Haydar, şâh-ı merdân adıyla da anılan Ali'ye;

Nerîmân-'azm (Atâyî 3/11), *Nerîmân-ı 'adû-bend-i zamân* (Osmanzâde Tâ'ib 10/22), *saf-der-i ma'reke-perdâz-ı Nerîmân-savlet* (Nefî 40/14), *şecâ'atde Nerîmân* (Keçecizâde İzzet 31/22), *dilir-i ma'reke-i arsa-i Nerîmân* (Nefî 30/17) terkipleriyle Neriman'a;

Dîv-küş-i Rüstem bend (Keçecizâde İzzet 29/14), *Rüstem* (Nefî 39/29), *Rüstem-i Destân* (Necatî 19/22), *Rüstem-i sâni* (Taşlıcalı Yahyâ 23/24), *Rüstem-i sipeh-ârâ* (Keçecizâde İzzet 33/34), *saf-der-i Rüstem-revişâ* (Lebîb 4/32), *Rüstem-i vakt âferîn* (Bağdatlı Rûhî 11/39), *kemâl-i Rüstem-i zâl* (Bağdatlı Rûhî 5/16), *hasmuna Rüstem ahibbuna Hâtem* (Bağdatlı Rûhî 6/18) ifadeleriyle Rüstem'e;

Dilîr-i ma'reke-perdâz-ı Kahramân-savlet (Nefî 29/21), *dilîr-i Kahramân-kevkeb* (Nâilî-i Kadîm 11/16), *Kahramân* (Keçecizâde İzzet 31/1), *Kahramân-ı âlem* (Atâyî 3/36), *Kahramân-ı Cem-kevkeb* (Nefî 36/11), *Kahramân-ı gazab-nâk* (Nefî 28/2), *Kahramân-ı hâme ednâ pehlevân* (Keçecizâde İzzet 32/1), *Kahramân-ı vüzerâ* (Nefî 39/14), *Kahramân-ı zamân* (Nefî 30/21), *Kahramân-kahr* (Atâyî 3/11), *yegâne Kahramân-ı kâdir-endâz ü kader-peykân* (Osmanzâde Tâ'ib 10/21), *Kahramân-kevkebe* (Nâilî-i Kadîm 12/17) terkipleriyle Kahraman'a;

Saf-der-i Cem-kevkebe (Nefî 33/37), *saf-der-i Cemşîd-şiyem* (Nâilî-i Kadîm 12/19), *Tehemten-i sâni* (Atâyî 4/16), *Tehemten-i vüzerâ* (Nefî 36/11), *Tehemten-pesend* (Nedîm 4/9), *Behmen-i zerrîn-kabâ* (Atâyî 3/9), *Behrâm-intikâm* (Atâyî 3/11), *Ca'fer-i zamân* (Nedîm 2/3), *ma'reke-perdâz-ı Peşeng* (Nefî 37/10), *memleket-ârâ-yı Süleymân-kadr* (Cevrî 21/2), *paşa-yı Ferîdun-hâşem* (Nedîm 2/22), *ser-'asker-i Keyhüsrev-i devrân* (Fuzûlî 24/22), *Simurg-ı ejder-efken* (Nedîm 4/22), *Hüsrev-i gâzî* (Nâilî-i Kadîm 28/43), *Hüsrev-i mücâhid ü gâzî* (Osmanzâde Tâ'ib 5/14) söyleyişleriyle Cem, Behrâm, Süleymân, Hüsrev, Peşeng, Hüma gibi tarihi-mitolojik karakterlere telmihte bulunularak sadrazamların yiğitlik vasıfları vurgulanmaktadır.

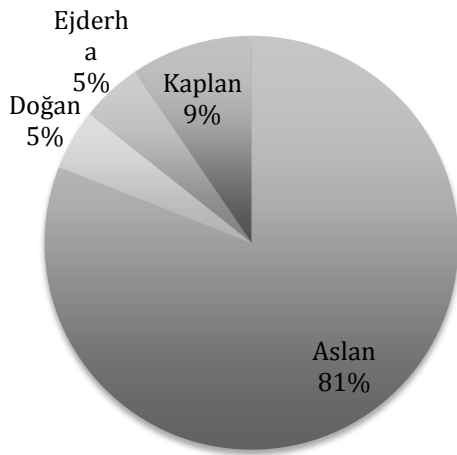
Şairler, sadrazamların cesaret ve yiğitliğini ifade etmek için teşbih ve istiare sanatının imkanlarından faydalanarak onları *şîr*, *nerre-şîr*, *hizebr*, olarak adlandırılan aslana, *şahbâz* adı verilen doğana, *peleng* adı verilen kaplana ve ejderhaya benzetmişlerdir:

Hamle-i pür-zûru hasmın zehresin çâk eylemiş
Âteş-efşân-ı saf-ı a'dâ bir ejderdir gelen
Nâilî-i Kadîm 11/7¹

Beytinde görüldüğü üzere sadrazam ateş saçan bir ejdere benzetildiği gibi, *hizebr-i bebr-i savlet* (Atâyî 31/23), *hizebr-i kûh-ı vegâ* (Bağdatlı Rûhî 5/16), *müşîr-i*

¹ İpekten, a.g.e., s. 54

şîr-dil (Atâyî 3/42), *müşîr-i şîr-dilâ* (Atâyî 4/41), *müşîr-i şîr-i dilâ* (Nedîm 13/40), *müşîr-i şîr-i salâbet-hüner merdüm-hû* (Nefî 32/16), *nerre-şîr-i vüzerâ* (Keçecizâde İzzet 30/20), *peleng-i dârâ-der* (Hâletî 28/26), *peleng-i şîr-i mehâbet* (Hâletî 28/26), *şecî'-i şîr* (Bağdatlı Rûhî 12/15), *şeh-bâz-ı sayd-efken* (Bağdatlı Rûhî 3/27), *şîr-dilâ* (Neşâtî 19/26), *şîr-i bîşe-i heycâ* (Bağdatlı Rûhî 5/16; Atâyî 4/16), *şîr-i cihân-güşây* (Nedîm 4/21), *şîr-i garîn* (Nâilî-i Kadîm 28/40), *şîr-i gaşemşem-endâm* (Keçecizâde İzzet 30/37), *şîr-i jeyân* (Nâilî-i Kadîm 27/30), *şîr-i neyistân-ı saf-ârâ* (Nefî 27/4), *şîr-i sipeh-şiken* (Nedîm 4/22) terkipleriyle de, düşman saflarına ateş saçı bir ejder, savaşın en büyük aslanı, yiğitlik dağının aslanı, aslan gönüllü mareşal, tanrının gözbebeği hünerli aslan, vezirlerin erkek aslanı, Dârâ yırtan kaplan, gölgeye düşkün doğan, cenk ormanının aslanı, savaş ve öldürme ormanının aslanı, ülkeler açan aslan, kimseye

Şekil 23: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Sadrazamların Yiğitlik Vasfı Övgüsünde Yer Verilen Hayvanların Kullanım Sıklığı

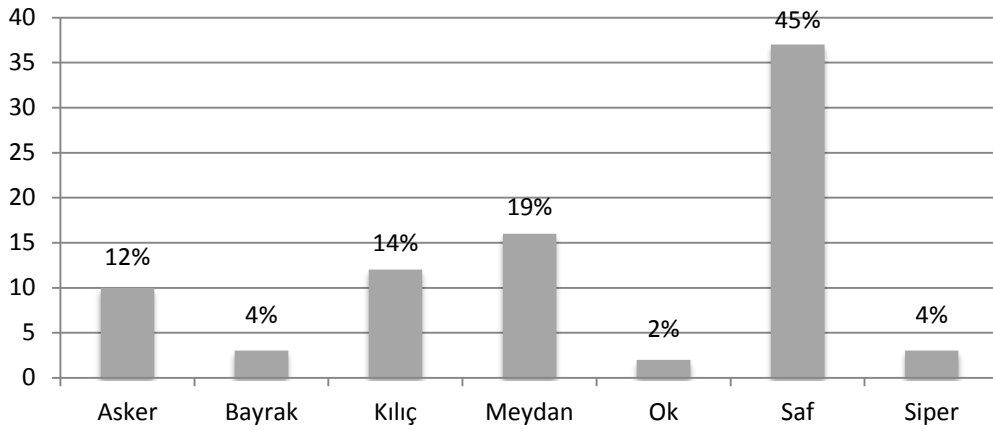
baş eğmeyen endamlı aslan, kükreyen aslan, safları süsleyen kamışlık aslanı ve saf kıran aslan olarak nitelendirilerek yiğitlik vasıfları ele alınmaktadır.

Terkibler incelendiğinde şairlerin teşbih ve istiare yoluyla en çok kullandıkları hayvan cesaretin simgesi haline gelmiş aslan olduğu öne çıkmaktadır.

Kahramân-ı vüzerâ **saf-şiken-i kal'a-güşâ**
Merd-i meydân-ı vegâ saf-der-i Hayder-şemşîr
 Nefî 39/14¹

Beytinde görüldüğü gibi şairler tarafından *tîğ*, *şemşîr*, *kılıç*, *tîr*, *alem*, savaş meydanı gibi savaşa ait unsurlar, terkipler içinde kullanılarak sadrazamların yiğitlik vasıfları methedilmektedir. Bunlar içerisinde en dikkat çekenini ise kılıç, sancak ve savaş meydanıdır. Kılıcın bu kadar yoğun biçimde kullanılmasında geçmişte en yaygın savaş silahı olmasının etkisi bulunmakta, bayrak ise bir sembol, bir temsil olduğu için kullanım sıklığı artmaktadır..

¹ Akkuş, a.g.e., s. 178

Şekil 24: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneginde Sadrazamların Yiğitlik Vasfı Övgüsünde Savaşa Ait Unsurların Kullanımı

Şairler tarafından *tîğ*, *şemşîr*, *kılıç*, *tîr*, *alem*, savaş meydanı gibi savaşa ait unsurlar, terkipler içinde kullanılarak sadrazamların yiğitlik vasıfları methedilmektedir. Grafikte de görüleceği gibi bunlar içerisinde en dikkat çeken kılıç, saf ve savaş meydanıdır. Sadrazamların saf yaran, saf kıran olarak nitelendirilerek yiğitliğinin methedilmesi en yaygın üslup özelliği olarak karşımıza çıkmakta, incelemeye dâhil edilen terkiplerin neredeyse yarısının saf unsuruyla kurulu söyleyiş kalıpları olduğu görülmektedir.

Zülfekâr-âsâ (Atâyî 5/59), *dâver-i tîğ ü kalem* (Nefî 35/18), *hâmil-i seyf-i kazâ* (Keçecizâde İzzet 29/11), *mâlik-i seyf ü kalem* (Bağdatlı Rûhî 11/5), *Mehdî-i sâhib-seyf-i devrân* (Nefî 27/28), *saf-der-i Hayder-şemşîr* (Nefî 39/14), *sâhib-i seyf ü kalem* (Nedîm 10/25; Hâletî 24/10), *sâhib-i tîğ u kalem* (Bâkî 18/27), *seyf-i İslâm* (Taşlıcalı Yahyâ 32/10), *seyf-i meslûl-ı celâlet* (Nedîm 2/24), *seyf-i mutlak-ı İslâm* (Atâyî 6/25) söyleyiş kalıplarıyla sadrazamlar, kalem ve kılıç sahibi, kaza kılıcı sahibi, İslâmın kılıcı, kınından çekilmiş yücelik kılıcı olarak nitelendirilerek kılıç unsuruna;

şühüb-ı tîr (Atâyî 6/28), *yegâne Kahramân-ı kâdir-endâz ü kader-peykân* (Osmanzâde Tâib 10/21) terkipleriyle ok unsuruna;

dilîr-i ma'reke-ârâ (Atâyî 4/16), *dilir-i ma'reke-i arsa-i Nerîmân* (Nefî 30/17), *haydar-ı neberd* (Neşâtî 19/26), *ma'reke-perdâz-ı pesendîde re'y* (Nefî 42/26), *ma'reke-perdâz-ı Peşeng* (Nefî 37/10), *merd-i meydân-ı saf-ârâ* (Atâyî 31/23), *merd-*

i meydân-ı vegâ (Keçecizâde İzzet 29/11; Nefî 39/14), *sa'îdü's-siyer-i rûzgâr* (Yenişehirli Avnî 36/17), *sağ-der-i ma'reke-perdâz-ı nerîmân-savlet* (Nefî 40/14), *sağ-şiken-i arsa-i ceng* (Nefî 37/9), *serdâr-ı cihân-sâlâr-ı haydâr-gîr ü dâr* (Atâyî 3/12), *şîr-i bîşe-i heycâ* (Atâyî 4/16), *yektâ dilîr-i ma'reke-pervâz-ı safder* (Neşâtî 19/11) gibi kullanımlarla savaş meydanlarını süsleyen yiğit, Neriman'ın savaş alanının yiğidi, oyu beğenilmiş savaş meydanı tertip eden, savaş meydanlarının safları süsleyeni, zamanın kutlu savaş anısına sahip olanı, savaş meydanının saf kıranı, savaş ve öldürme ormanının aslanı, taze savaş destanı ve savaş meydanının saf yaran eşsiz yiğidi olarak nitelendirilerek savaş ve savaş meydanına;

Alem-efrâhte serdâr-ı dilîr (Nefî 39/1), *râyet-efrâz-ı zafer* (Nâilî-i Kadîm 17/19), *yektâ 'alem-efrâz-ı cihân* (Neşâtî 20/9), *âfitâb-siper* (Atâyî 6/28), *siper-endâz-ı adû* (Nâilî-i Kadîm 12/18), *Yûsuf u Haydar-siper-i rûzgâr* (Yenişehirli Avnî 36/14) söyleyiş kalıplarıyla bayrak yücelten yiğit komutan, zaferin bayrağını kaldıran, cihanın eşsiz bayrak yücelteni, güneş siperli, düşman siperlerini yırtan olarak nitelendirilerek bayrağa ve sipere;

Âsaf-ı sipeh-endûz-ı 'âlem-ârâ (Nâbî 14/14), *Rüstem-i sipeh-ârâ* (Keçecizâde İzzet 33/34), *sağ-der-i sipeh-ârâ* (Nefî 32/15), *sağ-şikâf-ı sipeh-endâz* (Nefî 37/4), *sipeh-ârâ* (Nedîm 2/25), *sipeh-dâr* (Osmanzâde Tâ'ib 10/22), *sipeh-endâz-ı sağ-ârâ* (Nefî 37/8), *sipeh-şikâf-ı yegâne* (Nefî 36/15), *şîr-i sipeh-şiken* (Nedîm 4/22), *yegâne sipeh-endâz-ı zafer-yâver* (Nefî 40/13) yapılarıyla âlemi süsleyen zafer sahibi askerlerin veziri, asker süsleyen Rüstem, asker süsleyen saf yaran, asker atan saf yarıcı ve asker süsleyen olarak nitelendirilerek asker unsuruna;

Âdil-i sâm-ı sağ-ârâ (Bağdatlı Rûhî 5/16), *sağ-ârâ* (Bağdatlı Rûhî 4/3), *sağ-şikâf* (Nedîm 2/25), *sağ-şiken* (Nefî 28/55), *sağ-şiken-i ceng ü cidâl* (Nâilî-i Kadîm 12/18), *sağ-şiken-i dehşet-edâ* (Lebîb 4/10), *sağ-şiken-i kal'a-güşâ* (Nefî 39/14), *sağ-şiken-i kişver-gîr* (Nefî 39/1), *sağ-şiken-i memleket-i şark u garb* (Nefî 42/24), *sağ-şiken-i şîr-i salâbet* (Nefî 33/21), *şehsüvâr-ı sağ-ı meydân-ı sa'âdet* (Nefî 31/19), *Âsaf-ı sağ-der hâtem* (Bâkî 19/51), *sağ-der* (Nefî 41/2), *sağ-der-i 'âlem* (Neşâtî 20/9), *sağ-der-i Cem-kevkebe* (Nefî 33/37), *sağ-der-i Cemşîd-şiyem* (Nâilî-i Kadîm 12/19), *sağ-der-i Hayder-şemşîr* (Nefî 39/14), *sağ-der-i kal'â-güşâ* (Keçecizâde İzzet 29/14), *sağ-der-i*

kal'a-güşâ (Nefî 39/1), *saf-der-i ma'reke-perdâz-ı Nerîmân-savlet* (Nefî 40/14), *saf-der-i nüh-bârgah-ı heft-çâder* (Nâilî-i Kadîm 11/3), *saf-der-i pür-dil* (Nefî 39/16), *saf-der-i rüstem-revişâ* (Lebîb 4/32), *saf-der-i sadr nişîn* (Nefî 37/10), *saf-der-i sâhib-revişâ* (Nefî 40/35), *saf-der-i sipeh-ârâ* (Nefî 32/15), *saf-der-i yegâne* (Nâilî-i Kadîm 28/29; Nefî 28/19), *saf-der-i yektâ* (Nefî 37/21), *saf-der-i yektâ-yı zamâne* (Nefî 41/1), *saf-der-i zafer-yâver* (Nedîm 13/28), *şecâ'at-pîşe hasm-endîşe saf-der* (Nâilî-i Kadîm 11/6), *yegâne saf-der-i 'âlem* (Nefî 29/23) gibi kullanımlarla savaş saflarına vurgu yapılarak yiğitlik vasfı öne çıkarılmaktadır.

Kim bu da'vâyı eder inkâr kim şevketledir
Gâlib-i mutlak vezîr-i âsitânımdır benim
 Keçecizâde İzzet 32/26¹

Beytinde görüldüğü gibi sadrazamların yiğitlik vasfı methinde muzaffer komutanlar olarak anıldıkları, zaferlere vurgu yapılan terkipler önemli yer tutmaktadır. *Gâlib-i mutlak* (Keçecizâde İzzet 32/26), *cihân-gîr-i zafer-yâver* (Nefî 27/4), *müdde'â-bahş-ı zafer* (Nefî 37/9), *râyet-efrâz-ı zafer* (Nâilî-i Kadîm 17/19), *saf-der-i zafer-yâver* (Nedîm 13/28), *serdâr-ı zafer-kîş-i adû-fersâ* (Nefî 27/7), *takviyet-bahş-ı zafer* (Nefî 31/21), *temşiyet-bahş-ı zafer* (Nâilî-i Kadîm 12/18), *yegâne sipeh-endâz-ı zafer-yâver* (Nefî 40/13), *zafer-penâh vezîrâ* (Nefî 36/28), *zafer-yâver-i 'âlem* (Neşâtî 20/40) gibi terkiplerle sadrazamlar mutlak zafer sahibi sayılmakta ve zaferi yoldaş ve dost edinen liderler oldukları vurgulanmaktadır.

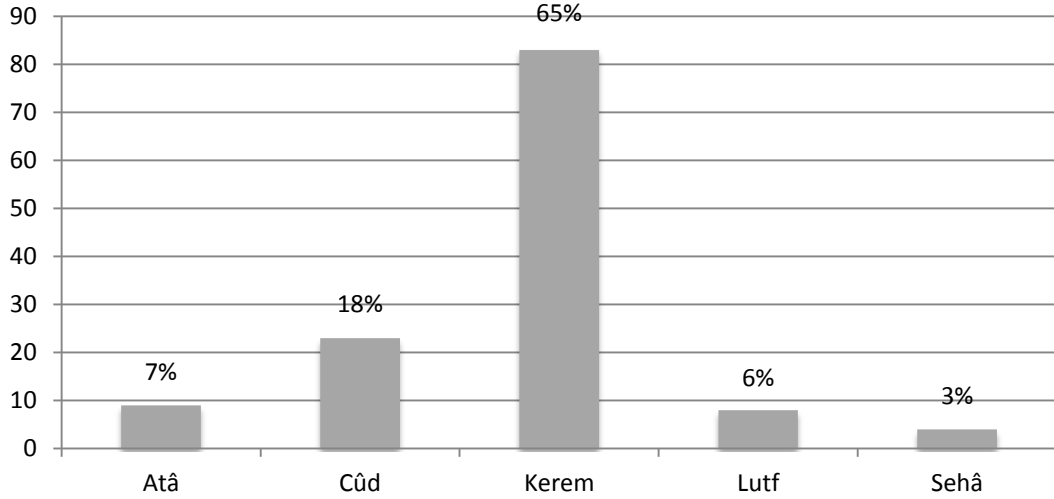
2.2.3.3. Cömertlik

Memduhların şairler tarafından dile getirilen en önemli özelliklerinden biri cömertliktir. Padişahlar ve devlet ileri gelenleri tarafından âlim ve şair gibi sanatkar ve bilimle uğraşan kesimin himaye görmesi methiyelerde cömertlik vurgusunun bu denli yoğun yapılmasının nedenlerinden biridir.

XV-XIX. yüzyıllar arası terkiplerin tamamı incelendiğinde nicelik bakımından kullanımın XVII. yüzyılda daha yoğun olduğu ve cömertlik vurgusunun belli hususlar üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, şairlerin cömertlik vasfı methinde terkipler oluştururken *kerem*, *cûd*, *'atâ*, *sehâ* gibi yardım, cömertlik olarak Türkçeleştirebileceğimiz belli kelime ve kökteşlerinin kullanımı üzerinde

¹ Ceylan, Yılmaz, a.g.e., s. 150

yoğunlaşmasıdır. Grafikte de görüleceği üzere bu kerem kelimesi daha yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

Şekil 25: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Sadrazamların Cömertlik Vasfını İfade Etmede Kullanılan Cömertlikle Yakın Anlamli Sözcüklerin Dağılımı

Ahd-i kerem müceddidi (Osman Nevres 7/42), *âlem-i himmete fermân-dih-i hurşîd-i kerem* (Nefî 39/15), *Âsaf-ı zî-şân-ı keremver* (Nedîm 32/1), *bahr-ı mevvâc-ı kerem* (Nefî 40/15), *bahşîş-âmûz-ı kerem* (Nâilî-i Kadîm 17/15), *cihân-sitân-ı kerem-pîşe* (Nefî 32/16), *dürr-i deryâ-yı kerem* (Hâletî 24/8), *düstûr-ı zî-şân-ı kerem-perver* (Nedîm 28/1), *ebr-i nisân-ı kerem* (Nedîm 29/4), *ebr-i semâvât-ı kerem* (Nâbî 13/64), *fenn-i keremin fâzıl-ı allâmesi* (Nedîm 32/8), *feyyâz-ı kerem* (Nefî 41/14), *güher-i kân-ı kerem* (Nâbî 13/61), *hâkim-i mülk-i kerem* (Bağdatlı Rûhî 11/5), *hâtîm-i kerem-fermâ* (Nâbî 14/18), *hurz-ı bâzû-yı kerem* (Nâilî-i Kadîm 17/11), *himmet-âmûz-ı kerem* (Nefî 31/21), *kân-ı kerem* (Taşlıcalı Yahyâ 26/4; Hâletî 40/34; Nedîm 10/40, 15/32; Nefî 40/38), *kerem ikliminin hüdvâvendi* (Osman Nevres 7/4), *kerem-feyz* (Cevrî 14/1), *mahz-ı kerem memleket-i İslâma* (Nâbî 15/77), *mazhar-ı sır-ı kemâl-i kerem-i Rabbânî* (Cevrî 21/10), *menba'-ı cûd u kerem* (Necatî 2/14), *mihr-i kerem* (Bağdatlı Rûhî 19/6), *muhît-i bahr-i kerem* (Taşlıcalı Yahyâ 26/29), *muhît-i cûd u kerem* (Nefî 29/19), *müstağrak-ı lutf u kerem ü cûd u atâ* (Nedîm 21/32), *sâhib-i lutf u kerem* (Nefî 35/18), *sâhib-kerem* (Cevrî 38/31; Nâilî-i Kadîm 27/6), *sâhib-kerem-i âlem-gîr* (Nefî 39/35), *ser-defter-i erbâb-ı kerem* (Cevrî 24/8), *ser-fîrâz-ı mısır-ı kerem* (Bağdatlı Rûhî 19/9), *siddîk-kerem* (Cevrî 23/3), *şehinşâh-ı kerem-güster* (Cevrî 11/23), *şem'-i Cem'-i lutf u kerem* (Osman Nevres 7/40), *şöhret-i*

kerem (Neşâtî 21/32), *temîme-bend-i kerem* (Atâyî 6/25) gibi terkiplerle sadrazamlar, cömertlik sözünü yenileyen, yardım âlemine ferman veren cömertlik güneşi, şanlı cömert vezir, cömertlik denizinin dalgası, cömertliğe bahşiş öğreten, cömertlik denizinin incisi, cömertliğin nisan bulutu, cömertlik göğünün bulutu, cömertlik ilminin fazilet sahibi allamesi, cömertlik kaynağı incisi, cömertlik devletinin hakimi, cömertlik ferman eden hâkim, cömertlik pazusunun sığınağı, cömertliğin yardım öğretene, cömertlik ülkesinin lideri, cömertlik feyzi, âlemin cömertlik yayanı, cömertliği âdet edinmiş ülkeler süsleyen, İslam memleketine katıksız cömertlik, Tanrı'nın cömertlik olgunluğu sırrına ermiş, cömertlik ve bağış kaynağı, cömertlik güneşi, cömertlik denizi, cömertlik ve bahşetmenin mucidi, bağış, lütuf ve cömertliğe gark olunmuş, lütuf ve cömertlik sahibi, âlemleri alan cömertlik sahibi, cömert erbabın baş defteri, cömertlik ülkesinin baş yücelteni, cömertlik yayan şahlar şahı, cömertlik ve lütuf meclisinin mumu, cömertlik şöhreti, cömertlik nazarlığı olarak nitelendirilmekte ve *kerem* sözcüğü ile kurulu estetik değeri yüksek terkipler cömertlik vasfını ifade eden kullanımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Âsaf-ı zamâne sinân-ı kerîm (Bağdatlı Rûhî 13/11), *dâver-i kerîm* (Osmanzâde Tâ'ib 13/18), *hüdâvegân-ı kerîm* (Nefî 32/13), *kâmil-i zinde-kün-i şöhre-i âbâ-yı kerîm* (Nâbî 13/66), *kerîm-i cihân* (Neşâtî 21/33), *kerîm-i ebr-kefâ* (Nefî 32/35), *kerîmü's-şân* (Nedîm 9/35), *sadr-ı kerîm-i âtîfet-kâr* (Cevrî 14/1), *zât-ı kerîm* (Nedîm 24/27, 28/9; Osmanzâde Tâ'ib 13/32), *zât-ı kerîmü'l-ahlâk* (Taşlıcalı Yahyâ 32/7), *düstûr-ı mükerrem* (Neşâtî 20/8), *mükerrem* (Nedîm 9/24), *mükerrem-i vükelâ* (Nâbî 14/18), *pâk zât-ı mükerrem* (Neşâtî 21/15), *sadr-ı mükerrem* (Bağdatlı Rûhî 11/6; Nâilî-i Kadîm 17/2, 17/53; Nedîm 18/30), *vezîr-i mükerrem* (Bağdatlı Rûhî 10/34), *âfitâb-ı mekârim* (Nedîm 7/64), *masdar-ı âsâr-ı mekârim* (Nefî 41/14), *mekârim-perverâ* (Nedîm 9/30), *mekârim-pîşe* (Osmanzâde Tâ'ib 12/20), *mütemmim-i çarh-ı mekârim ü eşfâk* (Atâyî 6/44), *sadr-ı mekârim-perver* (Fitnat hanım 2/14), *vezîr-i mekârim-semîr* (Nedîm 13/40), *riyâz-ı mekremetin serv-i sidre âgsânı* (Nefî 30/18), *fahr-ı kirâm* (Nâbî 13/50), *merci'-i eşrâf-ı kirâm* (Necatî 2/14), *feyyâz-ı kerem* (Nev'î 5/12) yapılarıyla sadrazamlar, zamanın vezirlerine cömertlik mızrağı, cömertliğin ileri gelenleri içinde zinde ve olgun olan, cihanın cömerdi, cömertlik bulutu, esirgeyip koruyan asil ve cömert sadrazam, cömert ve ahlaklı zat, vekillerin en

cömerdi, cömert ve pak zat, cömertlik güneşi, cömertlik asrının kaynağı, cömertlik sahibi, meşguliyeti cömertlik olan, şefkat ve cömertlik dünyasının tamamlayıcısı, iyilikleri koruyan, cömertlik bahçesinin sidre selvisi olarak nitelendirilmekte ve kerem sözcüğüyle kökteş olan *mekârim*, *kerîm*, *mükerrem*, *kirâm*, *mekremet* gibi sözcüklerle kurulan terkipler vasıtasıyla cömertlik vasfı ifade edilmektedir.

Âsaf-ı ekrem (Nâilî-i Kadîm 11/11, 17/1; Nedîm 24/11), *dâmâd-ı ekrem* (Nedîm 14/36), *envâ'ı mekremetle vezîrânun ekremi* (Yenişehirli Avnî 37/14), *müşîr-i ekrem-i vâlâ-meniş be-istihkâk* (Atâyî 6/26), *vezîr-i a'zam u ekrem* (Nâbî 14/17; Nefî 27/6, 29/22; Bağdatlı Rûhî 10/28) söyleyiş kalıplarıyla sadrazamlar, cömertliğin övgüsü, cömert şerefliilerin sığınağı, cömertliğin arkadaşı cömertlik içinde vezirlerin en cömerdi, en cömert ve ulu olarak nitelendirilerek cömertlikleri derecelendirilmekte ve bu vasıfta en üst basamağa yerleştirilerek dünyanın en cömert insanı olarak görülmektedirler.

Âlem-i cûd u himmet (Nefî 40/15), *âlî-cûd* (Cevrî 24/8), *Âsaf-ı pür-haşmet ü pür-cûd* (Nedîm 20/67), *bahr-i cûd* (Taşlıcalı Yahyâ 26/41), *cûd-ı müşahhas* (Nedîm 10/37), *çeşme-i cûd* (Necatî 19/2), *düstûr-ı sâhib cûd u in'âm* (Cevrî 14/2), *emîr-i cûd* (Osman Nevres 7/15), *gazanfer-i cûd* (Osman Nevres 7/67), *lafz-ı lutf u cûda ma'nâ* (Nedîm 17/28), *mazhar-ı cûd u sehâ* (Taşlıcalı Yahyâ 22/33), *menba'-ı cûd u kerem* (Necatî 2/14), *muhît-i âlem-i cûd* (Nefî 36/13), *muhît-i cûd u kerem* (Nefî 29/19), *muzaffer-i cûd* (Osman Nevres 7/50), *mükerrer-i cûd* (Osman Nevres 7/5), *müstağrak-ı lutf u kerem ü cûd u atâ* (Nedîm 21/32), *pâdişâh-ı kişver-i cûd* (Osman Nevres 7/48), *server-i cûd* (Osman Nevres 7/20), *sühan-ver-i cûd* (Osman Nevres 7/6), *vücûdu masdar-ı cûd* (Osman Nevres 7/51), *yektâ Kahramân-ı cûd* (Nedîm 22/17), *zât-ı pür-cûd* (Nefî 35/43) terkipleriyle sadrazamlar, cömertlik ve yardımın âlemi, yüce cömertlik, azametli ve cömert vezir, cömertlik denizi, cömertliğin vücut bulmuş hali, cömertlik çeşmesi, cömertlik ve nimet sahibi otorite, lütuf ve cömertlik sözünün manası, cömertlik ve lütuf sahibi, cömertlik ve bağış kaynağı, cömertlik ve bahşetmenin mucidi, cömertliğin zafer sahibi, bağış, lütuf ve cömertliğe gark olunmuş, cömertlik ülkesinin padişahı, cömertliğin düzgün konuşanı, cömertlik kaynağının varlığı ve cömertliğin eşsiz Kahraman'ı olarak nitelendirilmekte ve *cûd* kelimesi ile kurulmuş terkipler cömertlik vasfı methinde ön plana çıkmaktadır.

Sadrazamların cömertlik pazusunun sığınağı, cömertlik ve lütuf sahibi, cömertlik ehlinin baş halkası, cömertlik meclisinde yukarıda oturan, bahşetme bulutu, cömertliğin gül bahçesi, yaratılışı aydınlık olan cömert, bağış, lütuf ve cömertliğe gark olunmuş, cömertlik ruhu, ihsan ve bağış sahibi, cömertlik bahşedenlerin şan yücelteni, lütuf ve yardımda Bermekî, lütuf Anka'sı, lütuf ve cömertlik sözünün manası, cömertlik ve lütuf meclisinin mumu, lütuf şahidine süs bahşeden olarak nitelendirildiği *hırz-ı bâzû-yı sehâ* (Keçecizâde İzzet 29/13), *mazhar-ı cûd u sehâ* (Taşlıcalı Yahyâ 22/33), *deryâ-yı 'ata* (Nev'î 5/13), *ebr-i sehâ* (Nev'î 5/13), *ser-halka-i erbâb-ı sehâ* (Nefî 41/15), *ser-i erbâb-i sehâ* (Fuzûlî 24/24), *atâ-bahş* (Bağdatlı Rûhî 17/17), *bâlâ-nişîn-i bezm-i 'atâ* (Osman Nevres 7/35), *ebr-i 'atâ* (Osman Nevres 10/20), *gülşen-i 'atâ* (Osman Nevres 7/44), *mesned-efrûz-ı 'atâ-bahşî* (Atâyî 5/22), *müstağrak-ı lutf u kerem ü cûd u atâ* (Nedîm 21/32), *rûh-ı 'atâ* (Osman Nevres 7/41), *sâhib-i ihsân u 'atâ* (Bağdatlı Rûhî 17/29), *ser-firâz-ı 'atâ-bahş* (Bağdatlı Rûhî 9/18), *Bermekî lutf u inâyetde* (Keçecizâde İzzet 31/22), *hümâ-yı lutf* (Osman Nevres 7/26), *lafz-ı lutf u cûda ma'nâ* (Nedîm 17/28), *lutf-ı azim* (Osman Nevres 7/37), *müstağrak-ı lutf u kerem ü cûd u atâ* (Nedîm 21/32), *sâhib-i lutf u kerem* (Nefî 35/18), *şem'-i cem'-i lutf u kerem* (Osman Nevres 7/40), *zib-bahş-ı şâhid-i lutf* (Osman Nevres 7/38) terkiplerinde ise *lutf*, *'atâ*, ve *sehâ* kelimeleriyle kurulmuş yapılar karşımıza çıkmaktadır.

Memduhların cömertliğini vurgulamanın bir diğer yolu olarak şairler, sadrazamların yardımlarının yüceliği ve yardım severlik vasıflarının methini benimsemekte ve *himmet*, *himem*, *nusret*, *emân* gibi kelimelerle kurulmuş terkiplerle bunu dile getirmektedirler:

Âfitâb-ı evc-i himem (Nefî 36/13), *âfitâb-ı himmet âsâr* (Cevrî 14/1), *âlem-i cûd u himmet* (Nefî 40/15), *âlem-i himmete fermân-dih-i hurşîd-i kerem* (Nefî 39/15), *âlî-himmet* (Nefî 35/15, 39/19), *Âsaf-ı âlî himem* (Fitnat Hanım 2/10), *bîşezâr-ı himmetin hayber-mehâbet şîri* (Keçecizâde İzzet 34/17), *dâver-i âlî-himem* (Nedîm 29/10), *dâver-i vâlâ-himem* (Nedîm 12/29), *ebr-i güher-pâş-ı himem* (Nefî 40/15), *gevher-i kân-ı himem* (Hâletî 24/8), *himmet-âmûz-ı kerem* (Nefî 31/21), *kân-ı himmet* (Nâilî-i Kadîm 29/7), *masdar-ı asâr- himem* (Nâbî 15/56), *mesned-ârâ-yı himem* (Nedîm 9/2), *müntehab-ı nüsha-i himmet* (Nâbî 13/88), *paşa-yı zî-himmet*

(Bağdatlı Rûhî 12/7), *sadr-ı himem-güster* (Nedîm 28/12), *saf-der-i 'âlî-himem-i bî-'adîl* (Yenişehirli Avnî 36/15), *saf-der-i âlî-himem-i rûzgâr* (Nefî 42/23), *sâhib-sadr-ı himmet* (Nefî 27/8), *ser-bülend-i felek-himmet* (Bağdatlı Rûhî 19/7), *sipîhr-himmet* (Bağdatlı Rûhî 19/6), *vâli-i vâlâ-himem* (Bağdatlı Rûhî 18/10), *vezîr-i Âsaf-ı himmet* (Atâyî 31/23), *vezîr-i pür-himem* (Nedîm 11/9), *zübde-i erbâb-ı himem* (Cevrî 24/34), *hırz-ı bâzû-yı emân* (Keçecizâde İzzet 30/18), *âfitâb-ı cihân-tâb-ı nusret* (Atâyî 4/17), *âlem-ârâ âfitâb-ı matla'-i nusret* (Nefî 27/3), *sâhib-i nusret* (Bağdatlı Rûhî 12/7) gibi terkiplerle sadrazamlar, yardım zirvesinin güneşi, cömertlik ve yardım âlemi, yardım âlemine ferman veren cömertlik güneşi, yardım ormanının Hayber aslanı, yardımı yüce lider, yardım cevherleri saçan bulut, yardım kaynağının cevheri, cömertliğin yardım öğretene, yardım, bağış kaynağı, yardım mesnedini süsleyen, yardımın seçkin nüshası, zamanın yardımı yüce saf yaranı, gökyüzü yardımcı başı yüce olan, yardım göğü, yardım erbabının özü, yardımın cihanı aydınlatan güneşi ve âlemleri süsleyen yardım güneşi olarak nitelendirilmekte ve yardım severliği üzerinden cömertlik vurgusu yapılmaktadır.

'*Atâ-bahş* (Bağdatlı Rûhî 17/17), *bahşîş-âmûz-ı kerem* (Nâilî-i Kadîm 17/15), *cihân-bahş* (Nedîm 32/7), *feyz-bahş-ı ehl-i kemâl* (Bağdatlı Rûhî 5/15), *mesned-efrûz-ı 'atâ-bahşî* (Atâyî 5/22), *ser-fîrâz-ı 'atâ-bahş* (Bağdatlı Rûhî 9/18), *şeref-bahşende-i 'âlem* (Osmanzâde Tâ'ib 14/18), *zib-bahş-ı şâhid-i lutf* (Osman Nevres 7/38) terkiplerinde de sadrazamların bahşediciliği vurgulanarak yardım bahşeden, cömertliğe bahşîş öğreten, cihanı bahşeden, olgunluk ehline feyz bahşeden, yaratılışı aydınlık olan cömert, cömertlik bahşedenlerin san yücelteni, âlemlere şeref bahşeden, lütuf şahidine süs bahşeden olarak nitelendirilmektedir.

Kâmkâr-ı vüzerâ kible-i câh-ı fuzalâ
Destgîr-i fukarâ dâd-penâh-ı âlem
 Nefî 41/16¹

Beytinde görüldüğü gibi sadrazamların *dil-nevâz-ı fukarâ* (Lebîb 4/10), *muhîbb-i fukarâ* (Cevrî 24/9), *vâkıf-ı hâl-i fukarâ* (Cevrî 23/32) terkipleriyle fakirlerin yardımcısı ve fakirlerin halinden anlayan olarak nitelendirilmesi düşkün kişilere yapılan yardımların da şairler nazarında cömertlik vasfının bir yansıması ve methinde bir imkan olduğunu göstermektedir.

¹ Akkuş, a.g.e., s. 182

Bilgi ve becerileri doğrultusunda herkesin en üst kademeye kadar yükseldiği, sınıflar arası geçişe imkan tanıyan bir toplum yapısına sahip olan Türk toplumunda devlet ileri gelenlerinin hüner sahibi olarak nitelendirilen âlim ve sanatkârları koruması, himaye etmesi ve belli makamlara gelmesi için desteklemesi cömertlik vasfının bir yansıması olarak kabul edilmekte ve *hırz-ı bâzû-yı emân* (Keçecizâde İzzet 30/18), *hırz-ı bâzû-yı kerem* (Nâilî-i Kadîm 17/11) , *hırz-ı bâzû-yı sehâ* (Keçecizâde İzzet 29/13), *hırz-ı cân-ı heft iklim* (Nedîm 24/11), *hırz-ı girîbân-ı zamân* (Cevrî 15/7), *melâz ü melce-i erbâb-ı maksad u hâcet* (Bağdatlı Rûhî 19/8), *melâz-ı ehl-i yakîn* (Bağdatlı Rûhî 19/23), *melce'-i ashâb-ı hüner* (Keçecizâde İzzet 29/11), *merci'-i eşrâf-ı kirâm* (Necatî 2/14), *penâh-ı ehl-i hüner* (Nefî 36/12), *velî-ni'met* (Bağdatlı Rûhî 36/68; Nedîm 18/30, 22/24, 28/6), *veliyy-i ni'am* (Osman Nevres 11/1; Nedîm 24/31), *veliyyü'n-ni'am-ı rûzigâr* (Nefî 42/30), *veliyyün-ni'am-ı kubbe nişîn* (Nâbî 13/75) terkipleriyle sadrazamlar, yardım pazusunun sığınağı, yedi iklimin insanların sığınağı, maksat ve dilek erbabının sığınma ve dönüş yeri, yakınlık ehlinin sığınma yeri, hüner sahiplerinin sığınma yeri, cömert şerefliilerin sığınağı ve hüner ehlinin sığınağı ve velinimet olarak nitelendirilmektedir.

Sehab-ı feyz vezira **hidiv-i bahr-kefa**
Eya cihanda olan şöret-i keremle 'alem
Neşâtî 21/32¹

Beytinde görüldüğü gibi sadrazamlar cömertlik vasıfları bakımından teşbih sanatının imkanlarından faydalanılarak deniz, bulut, gökyüzü gibi tabiat unsurlarına benzetilmektedirler:

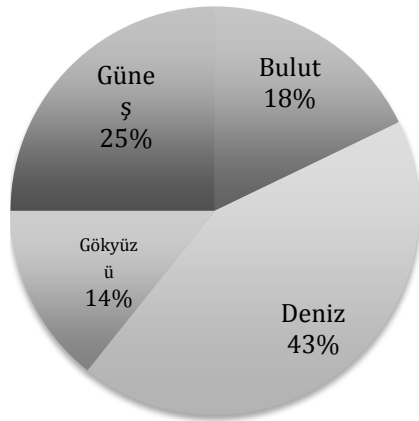
Bahr-ı mevvâc-ı kerem (Nefî 40/15), *bahr-i cûd* (Taşlıcalı Yahyâ 26/41), *bahr-i nevâl* (Osman Nevres 10/20), *bahr-kefâ* (Yenişehirli Avnî 36/43), *hudûv-i bahr-kefâ* (Neşâtî 21/32), *kâm-kâr-ı bahr-dilâ* (Nefî 32/35), *muhît-i bahr-i kerem* (Taşlıcalı Yahyâ 26/29), *muhît-i bahr-i mercân* (Taşlıcalı Yahyâ 26/28), *deryâ-kefâ* (Nedîm 3/38), *dürr-i deryâ-yı kerem* (Hâletî 24/8), *emvâc-ı deryâ-yı güher-bâr* (Cevrî 14/2), *dürr-i vâlâ güher-i lücce-i ihsân* (Bağdatlı Rûhî 33/10) söyleyiş kalıplarıyla cömertlik denizinin dalgası, derya gönüllü muradına ermiş, cömertlik denizinin incisi, inci saçan denizin dalgası ve ihsan denizinin yüce cevhere sahip incisi olarak nitelendirilerek sadrazamlar cömertlik vasıfları bakımından denize;

¹ Kaplan, a.g.e., s. 70

Ebr-i semâvât-ı kerem (Nâbî 13/64), *sâye-bân-ı çetr-i felek* (Osman Nevres 7/34), *ser-bülend-i felek-himmet* (Bağdatlı Rûhî 19/7), *sipîhr-himmet* (Bağdatlı Rûhî 19/6) terkipleriyle sadrazamlar, cömertlik göğünün bulutu, derya gönüllü muradına ermiş, gece göğünün gölge bekçisi, gökyüzü yardımcı başı yüce olarak nitelendirilerek gökyüzüne;

Âfitâb-ı cihân-tâb-ı nusret (Atâyî 4/17), *âfitâb-ı evc-i himem* (Nefî 36/13), *âfitâb-ı himmet âsâr* (Cevrî 14/1), *âfitâb-ı mekârim* (Nedîm 7/64), *âlem-ârâ âfitâb-ı matla'-i nusret* (Nefî 27/3), *âlem-i himmete fermân-dih-i hurşîd-i kerem* (Nefî 39/15), *mihr-i kerem* (Bağdatlı Rûhî 19/6) yapılarıyla sadrazamlar, yardımın cihanı aydınlatan güneşi, yardım zirvesinin güneşi, yardım eserlerinin güneşi, âlemleri süsleyen yardım güneşi ve yardım âlemine ferman veren cömertlik güneşi olarak nitelendirilerek güneşe;

Ebr-i 'atâ (Osman Nevres 10/20), *ebr-i güher-pâş-ı himem* (Nefî 40/15), *ebr-i nîsân-ı kerem* (Nedîm 29/4), *ebr-i semâvât-ı kerem* (Nâbî 13/64), *kerîm-i ebr-kefâ* (Nefî 32/35) ile sadrazamlar, bahşetme bulutu, yardım cevherleri saçan bulut, cömertliğin nisan bulutu ve cömertlik göğünün bulutu olarak nitelendirilerek buluta benzetilmektedir.

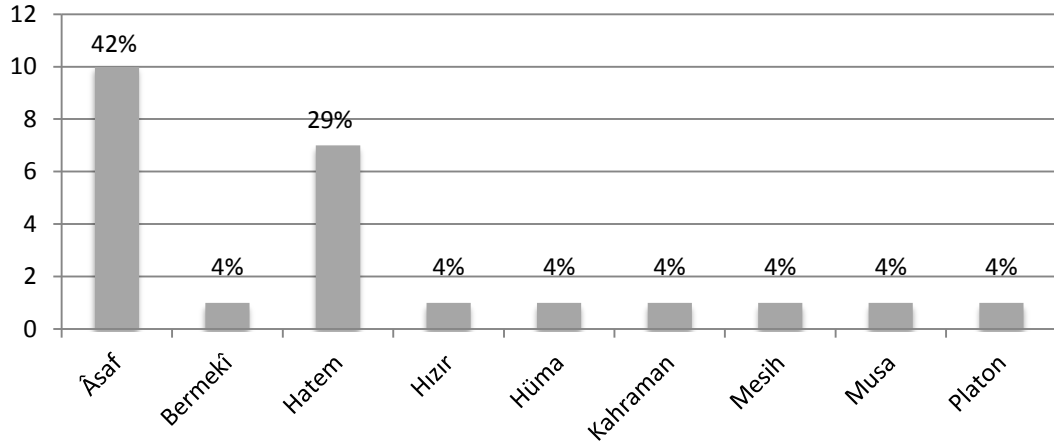

Şekil 26: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Sadrazamların Cömertlik Vasfı Övgüsünde Benzetildikleri Varlıklar

Grafikte görüldüğü gibi sadrazamlar, tıpkı padişahlarda olduğu gibi cömertlik vasıfları yönüyle en fazla denize benzetilmekte, sadece cömertlik vasfı methedilirken kullanılan bir benzetme unsuru olarak gördüğümüz bulut ise en ön plandaki üçüncü unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzetme unsuru olarak kullanımına birçok vasıfta rastladığımız güneş ise kullanım

sıklığı açısından ikinci sıradadır.

Cömertlik vasfı bakımından sadrazamlar tıpkı padişahlarda olduğu gibi XV-XIX. yüzyılların tamamında tarihi-mitolojik karakterlere benzetilmektedir:

Şekil 27: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Sadrazamların Cömertlik Vasfını İfade Etmede Kullanılan Tarihi-Mitolojik Unsurlar

Süleyman'ın veziri Âsaf, *Âsaf-ı âlî himem* (Fitnat Hanım 2/10), *Âsaf-ı ekrem* (Nâilî-i Kadîm 11/11, 17/1; Nedîm 24/11), *Âsaf-ı Mesihâ-dem* (Osman Nevres 7/15), *Âsaf-ı pür-haşmet ü pür-cûd* (Nedîm 20/67), *Âsaf-ı sâhib-hâtem* (Nefî 40/11), *Âsaf-ı zamâne sinân-ı kerîm* (Bağdatlı Rûhî 13/11), *Âsaf-ı zî-şân-ı keremver* (Nedîm 32/1), *vezîr-i Âsaf-ı himmet* (Atâyî 31/23) gibi kullanımlarla sadrazamların cömertlik vasfını anlatan terkiplerde en çok kullanılan tarihi-mitolojik karakterdir.

Ca'fer-i Hâtem-meniş (Fitnat Hanım 2/8), *Ca'fer-i hâtem-şiyem* (Nedîm 20/55), *Hâtem-i pâdişeh-i mülk-i cihân erzânî* (Cevrî 21/2), *Hâtem-i Rûm u Arab* (Osman Nevres 12/18), *Hâtem-sıfat* (Nedîm 21/23), *Hâtem-i kerem-fermâ* (Nâbî 14/18), *Merd-i Hâtem-menişâ* (Lebîb 4/32) terkipleriyle sadrazamlar Hatem'e;

Hazret-i Mûsî-i 'imrân 'âlî-câh (Nâbî 15/27), *Hızır-ı Mesihâ-dem* (Bağdatlı Rûhî 18/17), *Hümâ-yı lutf* (Osman Nevres 7/26), *sadr-ı Felâtûn-iktidâr-ı kâmkâr* (Lebîb 13/93), *yektâ Kahramân-ı cûd* (Nedîm 22/17), *Bermekî lutf u inâyetde* (Keçecizâde İzzet 31/22) terkipleriyle de Musa, İsa, Kahraman, Platon ve Hüma'ya benzetilmektedir.

Menbâ-ı cûd u kerem merci-i eşrâf-ı kirâm
Âsaf-ı hâss-ı şehanşâh Muhammed Paşa
Necatî 2/14¹

Beytinde görüldüğü gibi sadrazamlar, cömertlik vasfı itibariyle güneş, gökyüzü ve deniz dışında kaynak, cevher ve çeşmeye benzetilerek de cömertliğinin ne denli fazla olduğu vurgulanmaktadır: *kân-ı kerem* (Taşlıcalı Yahyâ 26/41; Hâletî 40/34; Nefî 40/38; Nedîm 10/40, 15/32), *gevher-i kân-ı himem* (Hâletî 24/8), *güher-i kân-ı kerem* (Nâbî 13/61), *kân-ı himmet* (Nâilî-i Kadîm 29/7), *menba'-ı cûd u kerem* (Necatî 2/14), *dürr-i vâlâ güher-i lücce-i ihsân* (Bağdatlı Rûhî 33/10), *ebr-i güher-pâş-ı himem* (Nefî 40/15), *emvâc-ı deryâ-yı güher-bâr* (Cevrî 14/2), *güher-i kân-ı kerem* (Nâbî 13/61).

2.2.3.4. Yücelik

Sadrazamlar kasidelerde methedilirken yiğitliği, cömertliği, liderliği gibi vasıflara ek olarak makamı, mevkisi ve bulunduğu mertebe göz önünde bulundurulmakta ve yüceliğinin ön plana çıkarıldığı söyleyiş kalıplarıyla methedildikleri görülmektedir. Makam, mevki ve rütbesine ek olarak, benzerlerinden üstün olma, şan ve şöhret sahibi olma gibi nitelikleri yücelik vasfının bir yansıması biçiminde ele alınmaktadır.

XV-XIX. asırların tamamında rastlanılan yücelik vasfı vurgusunun daha yoğun olduğu ve çeşitli üslup özelliklerinden faydalanılarak yapıldığı dönem tüm vasıflarda olduğu gibi XVII. yüzyıldır. Yücelik vasfı methedilirken dikkat çeken en önemli hususlardan birisi memduhun şan ve namına yapılan üstünlük vurgusudur. *Âfitâb-ı şân u şükûh* (Nefî 29/19), *âli-şân* (Nedîm 6/24, 17/17), *Âsaf-ı 'âli-şân* (Cevrî 21/1; Nedîm 19/35), *Âsaf-ı zî-şân* (Nâilî-i Kadîm 19/2; Nedîm 13/38, 21/32; Nefî 44/45), *âsumân-ı şevket ü şân* (Nefî 36/13), *Cemşîd-şân* (Nedîm 6/40), *cenab-ı hazret-i kayim-makam paşa-yı zî-şân* (Neşâtî 23/12), *düstûr-ı azîmü's-şân* (Cevrî 15/10), *felek-şân* (Bağdatlı Rûhî 9/24), *hazret-i paşa-yı zî-şân* (Nefî 34/22), *kerîmü's-şân* (Bağdatlı Rûhî 12/13), *paşa-yı felek-şân* (Bağdatlı Rûhî 4/24), *paşa-yı mülk-ârâ-yı rûşen-re'y-i âli-şân* (Nefî 43/27), *paşa-yı zî-şân* (Bağdatlı Rûhî 3/1; Fitnat Hanım 2/1), *rif'at ü şân* (Fitnat Hanım 2/6), *sadr-ı 'âli-şân* (Nedîm 24/23, 31/1), *sadr-ı*

¹ Tarlan, Necatî Beg Divanı, s. 51

sâhib-izz ü şân (Cevrî 22/33), *sadr-ı vâlâ-kadr-i Keyhüsrev-nişân* (Atâyî 3/16), *sadr-ı zî-şân* (Nedîm 14/41, 35/6; Osmanzâde Tâ'ib 12/51), *ser-mesned-i câh u celâlin* *sadr-ı zî-şânı* (Nedîm 22/16), *sultân-ı 'âlî-şân* (Taşlıcalı Yahyâ 17/21), *şeref-pîrâ-yı künye İbni Osmân-ı celilü's-şân* (Osmanzâde Tâ'ib 10/23), *vezîrân-ı cihânın şân u şevketle ser-efrâzı* (Nefî 34/20), *nâm-verâ* (Nefî 39/35, 42/37), *şeref-ı nâm* (Bâkî 19/30) gibi terkiplerle sadrazamlar, şân ve yücelik güneşi, makamda oturan şanlı paşa hazretleri, şanı yüce otorite, gökyüzü şanlı, şanı gökyüzüne kadar uzanan paşa, şanı yüce, oyu aydınlık, devlet süsleyen paşa, şanı yüce sadrazam, Keyhüsrev nişanlı yüce mertebeli sadrazam, ululuk ve yüceliğin baş mesnedi şanlı sadrazam, şanlı Osmanoğlu'nun şeref yayan künyesi, cihan vezirlerinin şân ve yücelikte en önde geleni olarak nitelendirilerek şân ve namlarının yüceliğine vurgu yapılmaktadır.

Yücelik vasfında şairler tarafından vurgu yapılan diğer bir husus, memduhun mertebe ve rütbesinin kıymeti ve yüksekliğidir. Bu tip yücelik vurgusu terkipleri incelendiğinde *âsuman*, *sipirh* ve *bülend* gibi unsurların yoğunlukla kullanıldığı görülmektedir. *Âsumân-mertebe* (Keçecizâde İzzet 30/17), *bülend-mertebe* (Nâilî-i Kadîm 18/16), *bülend-mertebe sadrâ* (Nefî 29/45), *Cem-mertebe* (Nâilî-i Kadîm 12/17), *felek-mertebe* (Cevrî 15/10, 21/30), *sadr-ı Cem-mertebe* (Nedîm 15/11), *sadr-ı felek-mertebe* (Nâilî-i Kadîm 15/23), *sipih-r-mertebe paşa-yı Cem haşem* (Bağdatlı Rûhî 5/12), *âsumân-pâye* (Nâilî-i Kadîm 12/17; Bâkî 18/28; Nedîm 10/25; Nefî 31/22), *cihan-sadr felek-pâye* (Nedîm 21/26), *felek-pâye* (Nefî 35/20), *lâmekân-pâye felek-sâye vezîr-i a'zam* (Nâilî-i Kadîm 17/10), *sadr-ı felek-pâye* (Nefî 33/19) gibi kullanımlarla sadrazamlar, gökyüzü mertebeli, yüce mertebeli, Cem mertebeli, gökyüzü yüceliğinde, Cem haşmetli paşa olarak nitelendirilerek mertebelerinin yüceliğine vurgu yapılmaktadır.

Âsaf-ı Cem-câh (Cevrî 21/34; Atâyî 6/24), *Âsaf-ı Cem-câh-ı mu'azzam* (Nefî 41/19), *Cem-câh* (Nefî 37/28), *sâhib-i câh ü celâl* (Bağdatlı Rûhî 12/29), *ser-mesned-i câh u celâlin* *sadr-ı zî-şânı* (Nedîm 22/16), *üveyk-meşreb-i 'âlî-câh* (Lebîb 4/21) gibi terkiplerle ise sadrazamların itibarına vurgu yapılmakta, yücelik ve itibarın esas sahibi olarak nitelendirilmektedirler.

Pâşâ-yı kader-kevkebe nâm-âver-i Sâlih
Kim adli mühim-sâz-ı re'âyâ mı değildir
Nâilî-i Kadîm 15/18¹

Beytinde görüldüğü gibi ihtişam unsuru, yücelik vasfının methinde önemli bir yer teşkil etmektedir. *İhtişam* ve kökteşi *muhteşem*; *kevkebe* gibi kelimelerin yoğun olarak kullanıldığı terkiplerde sadrazamların yüceliği sanatlı söyleyiş kalıpları içerisinde dile getirilmektedir. *Âsaf-ı gerdun-haşem* (Nedîm 29/14), *Cem-kevkebe* (Keçecizâde İzzet 30/17), *cihân-dâr-ı kader-kevkebe* (Nâilî-i Kadîm 12/4), *dâver-i pür-şevket ü pür-ihtişâm* (Nefî 42/25), *kevkebe-bahşâ-yı zamâne* (Nefî 41/14), *meh-kevkebe* (Nefî 44/6), *Müşterî-kevkebe* (Nefî 31/22), *pâdişeh-kevkeb vezîr* (Nâilî-i Kadîm 11/9), *pâdişeh-kevkebe* (Nefî 35/17, 39/18), *paşa-yı kader-kevkebe* (Nâilî-i Kadîm 15/18), *sadr-ı Cem-kevkebe* (Nedîm 2/26), *sadr-ı kader-kevkebe* (Cevrî 21/3), *sadr-ı seyyâre-haşem* (Nâilî-i Kadîm 12/19), *sipîhr-kevkebe* (Nâilî-i Kadîm 18/17), *vezîr-i muhteşem* (Neşâtî 23/10), *hıdîv-i muhterem* (Nedîm 6/46, 9/6, 14/36, 29/10), *muhterem ü muhteşem-i rûzgâr* (Nefî 42/25), *sadr-ı muhterem* (Nedîm 4/54, 18/23, 18/34, 23/19), *vezîr-i muhterem* (Nedîm 6/19) gibi söyleyiş kalıplarıyla sadrazamlar, gökyüzü ihtişamlı vezîr, Cem ihtişamlı, kader ihtişamlı cihan sahibi, şevket ve ihtişam dolu lider, zamanın ihtişam bahşedeni, ay ihtişamlı, Mars ihtişamlı, padişah ihtişamlı vezîr, kader kadar ihtişamlı vezîr, gezegen ihtişamlı sadrazam olarak nitelendirilmekte ve ihtişamlarına vurgu yapılmaktadır.

Büzürk, *azamet* ve kökteşleri, *haşmet*, *'alî* ve kökteşleri, *şeref* ve kökteşleri ile kurulu sanatlı söyleyişin hâkim olduğu terkipler yücelik ve azamet vasfı methinde sıkça karşımıza çıkan övgü kalıpları olmaktadır. *Büzürk-ümmîd* (Cevrî 14/5), *celîlü'l-kadr* (Bağdatlı Rûhî 8/13, 10/34, 18/22), *pâşâ-yı mu'azzam* (Nevî 5/12), *Âsaf-ı Cem-azamet* (Bâkî 18/27; Hâletî 24/7), *âlî-kevkebe* (Nefî 31/24, 39/35), *âlî-menzilet* (Atâyî 3/10), *âlî-nazar* (Nefî 39/16), *âlî-şân* (Nedîm 6/24, 17/17), *Âsaf-ı 'âlî-şân* (Cevrî 21/1; Nedîm 19/35), *Âsaf-ı âlî-meşreb* (Nefî 37/10), *dâver-i 'âlî-mikdâr* (Bâkî 18/48), *mihr-i gerdûn-ı ma'âlî* (Nedîm 29/12), *paşa-yı mülk-ârâ-yı rûşen-re'y-i âlişân* (Nefî 43/27), *sadr-ı 'âlî-kadr* (Atâyî 5/23), *sadr-ı 'âlî-şân* (Nedîm 24/23, 31/1), *sultân-ı 'âlî-şân* (Taşlıcalı Yahyâ 17/21), *şehenşâh-ı 'âlî-şân* (Nedîm 18/29), *üveyk-meşreb-i 'âlî-câh* (Lebîb 4/21), *aliyyü'z-zam* (Yenişehirli Avnî 36/20), *cihan-sadr-ı*

¹ İpekten, a.g.e., s. 72

mu'allâ-kadr (Nedîm 6/16), *menba'-i izz ü 'alâ* (Nâbî 15/56), *mu'allâ-rütbe* (Cevrî 22/9), *sadr-ı mu'allâ* (Nefî 27/55, 40/7), *zîver-i sadr-ı mu'alla* (Neşâtî 18/7), *Âsaf-ı vâlâ-nihâd* (Nefî 43/44), *dâver-i vâlâ-mekân* (Cevrî 22/10; Hâletî 39/30), *sadr-ı vâlâ* (Fitnat Hanım 3/11; Lebîb 13/94), *sadr-ı vâlâ-kadr-i Keyhüsrev-nişân* (Atâyî 3/16), *sadr-ı vâlâ-yı sadâret* (Nâilî-i Kadîm 16/1), *sadr-ı vâlâ-yı şeref* (Nâilî-i Kadîm 16/19), *vâlâ-cenâb* (Nedîm 18/19), *vâlâ-rütbe-i 'âlem* (Neşâtî 23/13), *ahter-i burc-ı şeref* (Nâilî-i Kadîm 16/8), *sadr-ı vâlâ-yı şeref* (Nâilî-i Kadîm 16/19), *serâ kadr u şeref* (Nâilî-i Kadîm 16/19), *tırâz-ı mesned-i izz ü şeref* (Nedîm 6/17), *zât-ı şerîf* (Hâletî 23/9; Nedîm 9/50, 15/11, 21/18, 22/29; Nefî 27/53, 28/59, 29/51, 36/9, 39/41, 40/18) gibi terkebiller vasıtasıyla sadrazamların yüceliği estetik değeri yüksek söyleyiş kalıpları içinde verilmektedir.

Sadrazamlar, yücelik vasıfları itibariyle güneş, ay, gökyüzü, yıldız ve gezegen gibi unsurlara teşbih edilerek methedilmekte ve teşbih sanatının imkanlarından faydalanılmaktadır:

Ahter-i burc-ı şeref (Nâilî-i Kadîm 16/8), *müşîr-i Müşterî fitrat* (Atâyî 31/23), *Müşterî-kevkebe* (Nefî 31/22), *sadr-ı seyyâre-haşem* (Nâilî-i Kadîm 12/19), *vezîr-i a'zam-ı Bercis-fitrat* (Nâilî-i Kadîm 29/10), *zât-ı Süreyyâ-kadr* (Nâilî-i Kadîm 16/41) gibi ifadelerle sadrazamlar, şeref burcunun yıldızı, Mars yaratılışlı mareşal, Mars ihtişamlı, gezegen ihtişamlı sadrazam, Süreyya mertebeli olarak nitelendirilerek yücelik vasfı methinde gezegen ve yıldızlar;

Bedr-i kevâkib-huddâm (Keçecizâde İzzet 30/17), *mâh-i felek-menziletâ* (Nâilî-i Kadîm 17/28), *meh-kevkebe* (Nefî 44/6), *âfitâb-ı evc-i devlet* (Keçecizâde İzzet 31/42), *âfitâb-ı şân u şükûh* (Nefî 29/19), *burc-ı izz ü devletin hurşîd-i tâbânı* (Nedîm 22/1), *hurşîd-i cihân-ı devlet* (Nefî 34/17), *mihr-i 'âlem-ârâ* (Neşâtî 18/18), *mihr-i gerdûn-ı ma'âlî* (Nedîm 29/12), *mihr-i sipihr-i iclâl* (Nâilî-i Kadîm 12/19), *nûr-bahş-ı âfitâb-ı âlem-i sûrî* (Nefî 34/26), *sadr-ı hurşîd-haşem* (Keçecizâde İzzet 30/17), *vezîr-i a'zam-ı mihr-iştihâr* (Nedîm 29/1), *vezîr-i felek-bârgâh-ı mihr-âsâr* (Nedîm 7/47) gibi terkebillerle sadrazamlar devlet zirvesinin güneşi, şan ve yücelik güneşi, devlet ve yücelik burcunun parlak güneşi, cihan devletinin güneşi, âlemi süsleyen güneş, yücelik göğünün güneşi, âlemlerin güneşine nur bahşeden, güneş

haşmetli, güneş alametli otağı felek olan vezir olarak nitelendirilerek yücelik vasfı methinde güneş ve ay;

Ârş-ı pîrâye-cihân (Nâilî-i Kadîm 17/10), *âsumân-ı şevket ü şân* (Nefî 36/13), *hâsıl-ı devrân-ı felek* (Nâilî-i Kadîm 12/43), *Âsaf-ı gerdûn-cenâb* (Atâyî 31/3), *Âsaf-ı gerdun-haşem* (Nedîm 29/14), *âsumân-ı azamet* (Nâilî-i Kadîm 12/19), *âsumân-ı azamet* (Nefî 40/15), *âsumân-mertebe* (Keçecizâde İzzet 30/17), *âsumân-pâye* (Nâilî-i Kadîm 12/17; Bâkî 18/28; Nedîm 10/25; Nefî 31/22), *cihan-sadr felek-pâye* (Nedîm 21/26), *dâver-i gerdûn vekâr* (Fitnat Hanım 2/21), *dâver-i gerdun-kadrâ* (Nedîm 10/36), *felek-kadr* (Bağdatlı Rûhî 17/27), *felek-mertebe* (Cevrî 15/10, 21/30), *felek-pâye* (Nefî 35/20), *felek-şân* (Bağdatlı Rûhî 9/24), *gerdûn-cenâb* (Nedîm 18/30), *hurşîd-i gerdûn-kudretâ* (Atâyî 3/42), *mâh-i felek-menziletâ* (Nâilî-i Kadîm 17/28), *mâlik-i gerdun-ı evtâd* (Osman Nevres 10/49), *paşa-yı felek-şân* (Bağdatlı Rûhî 4/24), *sadr-ı âsuman-kadrâ* (Nedîm 13/40), *sadr-ı felek-kadrâ* (Nedîm 17/28), *sadr-ı felek-mertebe* (Nâilî-i Kadîm 15/23), *sipîhr-kevkebe* (Nâilî-i Kadîm 18/17), *sipîhr-mertebe paşa-yı cem haşem* (Bağdatlı Rûhî 5/12), *yegâne sadr-ı felek-rütbe* (Neşâtî 21/13), *Âsaf-ı pür-haşmet-i gerdûn-vakâr* (Nedîm 29/9) gibi yapılar vasıtasıyla sadrazamlar mertebesi, rütbesi, haşmet ve vakarı bakımından gökyüzüyle ilişkilendirilmekte ve yücelik vasfı methinde gökyüzü unsuru sanatlı söylem dâhilinde yer edinmektedir.

Baş kaldıran olma, başın yüceliği de yücelik vasfı methinde *ser* kelimesiyle kurulu terkipler vasıtasıyla karşımıza çıkan kullanımlar olmaktadır: *İzz ü sa'âdette ser-efrâz nigîn* (Necatî 19/5), *ser-efrâz-ı cihân* (Necatî 2/31), *ser-efrâz-ı yegâne* (Atâyî 5/22), *vezîrân-ı cihânın şân u şevketle ser-efrâzı* (Nefî 34/20), *ser-fîrâz* (Bağdatlı Rûhî 18/16) gibi terkiplerle sadrazamlar, yücelik ve mutlulukta baş yücelten mühür, cihanın baş yücelteni ve cihan vezirlerinin şân ve yücelikte en önde geleni olarak nitelendirilerek baş yüceliğine vurgu yapılmaktadır.

Sadrazam memduhların yüceliği, telmih vasıtasıyla tarihi-mitolojik karakterlerle ilişkilendirilerek *Âsaf-ı âlî-şân* (Cevrî 21/1), *Âsaf-ı âlî-meşreb* (Nefî 37/10), *Âsaf-ı âlî-şân* (Nedîm 19/35), *Âsaf-ı Cem-'azamet* (Bâkî 18/27, Hâletî 24/7), *Âsaf-ı Cem-câh* (Cevrî 21/34; Atâyî 6/24), *Âsaf-ı Cem-câh-ı mu'azzam* (Nefî 41/19),

Âsaf-ı Cem-rütbe (Nedîm 26/17), *Âsaf-ı gerdûn-cenâb* (Atâyî 31/3), *Âsaf-ı gerdûn-haşem* (Nedîm 29/14), *Âsaf-ı pür-haşmet-i gerdûn-vakâr* (Nedîm 29/9), *Âsaf-ı vâlâ-nihâd* (Nefî 43/44), *Âsaf-ı zî-şân* (Nâilî-i Kadîm 19/2; Nedîm 13/38, 21/32; Nefî 44/45), *cenâb-ı Âsaf-ı zî-şân* (Nedîm 9/20) gibi terkiplerle Âsaf'a;

Cem-câh (Nefî 37/28), *Cem-kevkebe* (Keçecizâde İzzet 30/17; Nâilî-i Kadîm 12/17), *Cem-rûtbet* (Atâyî 5/23), *Cemşîd-şân* (Nedîm 6/40), *Dâver-i Cemşîd-vekâr* (Bâkî 18/27), *düstûr-ı Cem-şükûh* (Nedîm 4/18), *medâr-ı kevkebe-i ihtîşâm-ı Cemşîd* (Nefî 30/17), *müşîr-i Cem-kadrâ* (Nefî 29/45), *sadr-ı Cem-kevkebe* (Nedîm 2/26), *sadr-ı Cem-mertebe* (Nedîm 15/11), *sipîhr-mertebe Paşa-yı Cem haşem* (Bağdatlı Rûhî 5/12), *vezîr-i Cem-'azamet* (Hâletî 28/26) gibi terkiplerle Cem'e;

Dârâ-âsitân (Atâyî 3/11), *hüdâvend-i hümayûn-makdem* (Nefî 40/35), *Rüstem-i Dârâ-haşem-i rûzgâr* (Nefî 42/24), *sadr-ı Pervîz-haşem* (Nefî 39/17), *sadr-ı vâlâ-kadr-i Keyhüsrev-nişân* (Atâyî 3/16), *vakt-i Süleyman-haşmetâ* (Bağdatlı Rûhî 12/33) gibi terkiplerle Dârâ, Süleyman, Pervîz ve Rüstem'e teşbih edilmekte ve yücelikleri bu karakterlerle kıyaslanarak onlara denk görülmektedir.

2.2.3.5. Karakter

Yiğitlik, liderlik gibi birtakım vasıflar içine dâhil edilemeyen ve karakterin olgunluk, temiz yaratılışlı olma, güzel huylu olma gibi yönleri ayrı bir başlık altında incelenerek yüzyıllar arasındaki farklılıklar ve ortak özelliklerin ortaya konulduğu incelememizde şairlerin sadrazamlara sundukları methiyelerde memdühün karakter özelliklerine vurgu yaptığı övgü yapılarına XIV. yüzyıl haricinde her asırda rastlanmaktadır.

Örnekleme dâhilinde en yoğun övgü kalıbı kullanımının XVII. yüzyılda olduğu karakter özelliklerinde dikkat çeken hususlardan biri memdühün insan-ı kâmil yani olgun insan modeli olarak görülmesi ve karakter vasfını metheden terkiplerde sıkça kullanılmasıdır:

Sadr-ı Cem-câh-ı suhendâna du'â kıl ki odur
Hırz-ı bâzûy-ı necât-ı dil-i ashâb-ı kemâl

Nâilî-i Kadîm 12/83¹

¹ İpekten, a.g.e., s. 61

Beyitte görüldüğü gibi *hırz-ı bâzûy-ı necât-ı dil-i ashâb-ı kemâl* söyleyiş kalıbıyla olgunluk ashabının gönül kurtuluşunun sığınağı olarak nitelendirilen sadrazamlar, *ârâyiş-i evreng-i kemâl* (Nâilî-i Kadîm 12/20), *kemâl-i hulk ile hatır-firîb-i ehl-i sūhan* (Neşâtî 21/19), *mihr-i kemâl* (Taşlıcalı Yahyâ 18/1), *insân-ı kâmil* (Osman Nevres 8/7), *vezîr-i kâmil* (Bağdatlı Rûhî 12/4), *vücûd-ı kâmil* (Neşâtî 21/17, 23/14), *zât-ı kâmil* (Nefî 27/51), *müfred-i mecmu'a-i rüşd ü sedâd* (Fitnat Hanım 2/11) terkipleriyle de, olgunluk tahtını süsleyen, olgun tabiatıyla şairleri şaşırtan, doğruluk ve olgunluğun tek mecmuası ve olgunluk güneşi olarak görülerek *kemâl* sıfatıyla nitelendirilmektedir.

Dâver-i pâkize-güher (Cevrî 38/9), *dâver-i pâkize-şu'ûn* (Nâilî-i Kadîm 17/10), *matla'-ı pâkize ünvân* (Fitnat Hanım 2/14), *merdüm-i pâkize-güher* (Nefî 37/9), *müntehab-nüşa-i pâkize* (Nâilî-i Kadîm 19/11), *müşîr-i pâk-tebâr* (Nedîm 7/38), *nüşa-i pâkize* (Nâbî 15/86), *pâk-dil* (Osman Nevres 11/1), *pâk-gevherâ* (Neşâtî 19/26), *pâk-nihâd* (Nefî 29/20, 39/16), *pâkize-şiyem* (Cevrî 24/22), *sâhib-i sâhib-dil-i pâkize-şiyem* (Nâbî 15/45), *server-i pâkize-şiyem* (Fuzûlî 24/24), *tab'-ı pâk* (Cevrî 14/48; Neşâtî 18/20), *zât-ı pâk* (Bağdatlı Rûhî 12/34; Fitnat Hanım 2/11, 3/8; Hâletî 41/10; Lebîb 4/38; Nâilî-i Kadîm 12/55, 12/7; Necatî 13/38; Nedîm 2/65, 24/23) terkipleriyle sadrazamlar, temiz cevherli lider, temiz yaratılışlı yeni lider, temiz unvanın matlası, cevheri temiz insan, temiz ve seçilmiş nüsha, nesebi temiz mareşal, temizlik nüshası, gönlü temiz, pak cevher ve pak tabiatlı gönüllere sahiplerin sahibi olarak nitelendirilmektedir. Bu gibi terkipler göstermektedir ki yaratılıştan gelen temizlik, diğer bir deyişle mayasının temiz olması devlet ileri gelenlerinin methinde önemli bir husus olarak görülmekte ve iyi insan olmak yaratılıştan gelen bir lütuf olarak ele alınmaktadır.

Genc-i revân-ı dürr ü gevher (Necatî 19/4), *gevher-i nâ-yâb* (Nâbî 15/85), *pâk-gevherâ* (Neşâtî 19/26), *Âsaf-ı âlî-güherâ* (Nefî 37/28, 39/35), *dâver-i pâkize-güher* (Cevrî 38/9), *güher-i nâ-yâbâ* (Nâbî 15/84), *merdüm-i pâkize-güher* (Nefî 37/9), *vâlâ-güher* (Nefî 39/16) terkipleriyle sadrazamlar, inci ve cevherin yürüyen hazinesi, eşi bulunmaz cevher ve cevheri yüce olarak nitelendirilerek yukarıdakine benzer şekilde ancak bu defa “cevher” unsuru ön plana çıkarılarak yaratılışlarından gelen temizlik ve iyi insan olma hasletleri yüzeltilmekte ve karakterleri methedilmektedir.

Her vasıfta olduğu gibi karakter özelliklerinin methi söz konusu olduğunda da sadrazamların tarihi-mitolojik karakterlere benzetilmesi söz konusu olmaktadır:

Âsaf-ı ahd (Cevrî 21/57; Nedîm 15/12), *Âsaf-ı âlî-güherâ* (Nefî 37/28, 39/35), *Âsaf-ı Cem-menîşâ* (Nedîm 10/36), *Âsaf-ı Cem-meşreb* (Hâletî 40/7), *Âsaf-ı Cemşîd-cenâb* (Nefî 31/23), *Âsaf-ı memdûh* (Nâbî 17/12), *Âsaf-ı sâfî zamîr* (Fitnat Hanım 2/7), *Âsaf-ı sâfî-dil* (Cevrî 23/1), *Âsaf-ı sûtûde-şiyem* (Nefî 36/12), *Bû Ali-sîret* (Keçecizâde İzzet 34/15), *Hızr-sıfat* (Bağdatlı Rûhî 6/3), *hüdâvend-i melek-sîret ü Mahmûd hisâl* (Nâilî-i Kadîm 12/39), *Hümâyûn-mesnedâ* (Nedîm 17/28), *Kahramân-ı halîm* (Nefî 32/16), *nâm-âver-i Sâlih* (Nâilî-i Kadîm 15/18), *Süleymân-ı Emîn* (Cevrî 21/33) terkiplerinde görüldüğü gibi sadrazamların karakter özellikleri *Âsaf*, *Cem*, *Hızır*, *Süleyman* gibi tarihi-mitolojik kahramanlara benzetilmektedir.

Karakter özelliklerinin methi bakımından şairlerin yararlandığı diğer bir üslup özelliği memduhun güneş, ay, yıldız gibi gökyüzü unsurlarına teşbih edilmesidir:

Âsumân-ı mihr ü vefâ (Osman Nevres 7/33), *hurşîd-i felek* (Keçecizâde İzzet 34/16), *hurşîd-i rahşân* (Fitnat Hanım 2/5), *mihr-i enver-sıfatâ* (Nâilî-i Kadîm 17/28), *mihr-i kemâl* (Taşlıcalı Yahyâ 18/1), *mihr-i vezâret* (Fitnat Hanım 2/2) yapılarıyla sadrazamlar, vefa ve güneşin göğü, gökyüzünün güneşi, güneş parlaklığında sıfata sahip, olgunluk güneşi olarak nitelendirilerek güneş ve gökyüzüne, *meh-i burc-u şeref Sultân Süleymân* (Hayâlî 14/24), *meh-i garrâ* (Bağdatlı rûhî 8/6), *ahter-i burc-ı edeb* (Nâbî 13/64), *sitâre 'azm* (Atâyî 6/28) yapılarında görüldüğü gibi sadrazamlar, edep burcunun yıldızı, yıldız azimli, şeref burcunun ayı olarak nitelendirilerek ay ve yıldızla benzetilmektedir.

Ol zât-ı melek haslet-i pür şefkat ü ref'et
Kim zübde-i mecmû'a-i efrâd-ı beşerdür
Cevrî 38/12¹

Beyitte görüldüğü gibi sahip oldukları olumlu karakter özellikleri bakımından sadrazamlar, şairler tarafından meleklerle teşbih edilerek methedilmekte ve onların yaratılışlarındaki saflık, temizlik ve yücelik memduha atfedilmektedir:

¹ Ayan, a.g.e., s. 133

Hoş zât-ı melek-hû (Neşâtî 20/28), *hüdâvend-i melek-sîret ü mahmûd hisâl* (Nâilî-i Kadîm 12/39), *melek-hûy* (Osman Nevres 12/19), *melek-sadr* (Bağdatlı Rûhî 17/27), *melek-sîret* (Cevrî 24/22) terkipleriyle sadrazamlar yaratılış ve huy bakımından meleklerle benzetilerek yüceltilmektedirler.

Bunların dışında sadrazamların karakterlerinin şefkatli, haysiyet sahibi, ahlaklı ve vefalı olma gibi pek çok farklı niteliklerinin vurgulandığı özgün terkipler XV. yüzyıldan başlayarak XIX. asra kadar kullanılmaktadır:

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Fahr-ı kişver</i> (Necatî 10/17)	Dünyanın övgüsü	15
<i>Mânend-i Tubâ</i> (Necatî 24/17)	Tuba ağacının eşi	
<i>Ferîd-i asr</i> (Bağdatlı Rûhî 13/16)	Asrın eşsizi	16
<i>Hamîde-hisâl</i> (Bağdatlı Rûhî 5/34)	Övülmüş tabiata sahip	
<i>Pertev-i merhamet</i> (Fuzûlî 24/24)	Merhamet ışığı	
<i>Vâli-i mesned-i rif'at</i> (Bağdatlı Rûhî 19/6)	Mesnedi yücelik olan vali	
<i>Vücûd-ı eşref</i> (Bağdatlı Rûhî 5/13)	En şerefli varlık	17
<i>Zât-ı muhterem</i> (Bağdatlı Rûhî 10/24)	Muhterem zat	
<i>Cihân-pîrâ</i> (Cevrî 21/8)	Cihanı süsleyen	
<i>Dâver-i memleket-ârâ-yı pesendide-şiyem</i> (Nefî 40/14)	Beğenilmiş hasletlere sahip memleket süsleyen vezir	
<i>Dâver-i sâhib-dil</i> (Nefî 35/42)	Gönül sahibi lider	
<i>Düstûr-ı pesendide hisâl</i> (Nefî 35/17)	Beğenilmiş hasletlere sahip vezir	
<i>Edeb-âmûz-ı kirâm</i> (Nâbî 13/63)	Yüce insanlara edep öğretene	
<i>Fahr-ı şu'arâ</i> (Nefî 41/16)	Şairlerin övgü sebebi	
<i>Güşâde-meşreb</i> (Cevrî 24/10)	Ferah yaratılışlı	
<i>Güzîde-i efrâd</i> (Nefî 29/32)	İnsanların içinde seçkin olan	
<i>Güzîde-i emcâd</i> (Nâbî 14/17)	Haysiyet sahiplerinin seçkini	
<i>Güzîn-akrân</i> (Cevrî 24/8)	Akranları içinde seçkin olan	
<i>Hasen-hulk</i> (Cevrî 24/8)	Güzel ahlaklı	
<i>İftihâr-ı saltanât</i> (Neşâtî 18/7)	Saltanatın övünç kaynağı	
<i>Kadr-şinâsâ</i> (Nâilî-i Kadîm 16/11)	Ey kıymet bilen	
<i>Küle-efrâz-ı şeref</i> (Nâbî 13/63)	Şerefın külah kaldırana	
<i>Ma'nî-i nüsha-i ahlâk</i> (Nâbî 15/46)	Ahlak nüshasının manası	
<i>Makbûl-i pesendide-i Mevlâ</i> (Nâilî-i Kadîm 15/19)	Tanrı'nın seçilmişinin makbulü	
<i>Medâr-ı şeref-insânî</i> (Cevrî 21/29)	İnsani şerefın sebebi	
<i>Mû'temedâ</i> (Nâilî-i Kadîm 16/11)	Ey kendisine itimad edilen	
<i>Mu'temenâ</i> (Nâilî-i Kadîm 27/13)	Ey itimad edilen	
<i>Muhterem</i> (Cevrî 38/31)	Muhterem	
<i>Nâm-ver-i erham u eşfak</i> (Cevrî 23/3)	En merhametli ve en şefkatli nam sahibi	
<i>Nüşa-i sun'-ı ilahi</i> (Neşâtî 23/14)	İlahi eserin nüshası	

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Pertev-endâz-ı haremğâh-ı serîr-i ta'zîm</i> (Nâîlî-i Kadîm 12/5)	Saygı tahtının ışık saçan haremi	
<i>Sadr-ı âgâh-dil</i> (Cevrî 15/6)	Gönlü uyanık sadrazam	
<i>Sadr-ı rûşen-dil</i> (Nefî 44/6)	Gönlü aydınlık sadrazam	
<i>Sadr-ı sûtûde-ahvâl</i> (Nefî 35/18)	Tavırları övülmüş vezir	
<i>Sâf-dilâ</i> (Nâbî 13/87)	Ey saf gönüllü	
<i>Sâf-sîriştâ</i> (Nâbî 15/84)	Ey saf yaratılışlı	
<i>Sâf-zamîr</i> (Nefî 39/16)	Saf kişi	
<i>Safâ-bahş-ı kulûb-ı ihvân</i> (Cevrî 24/9)	Yakın dostların kalplerine sefa bahşeden	
<i>Sâhib-dil</i> (Nefî 43/24)	Gönül sahibi	
<i>Sâhib-i mesned-i a'lâ</i> (Cevrî 21/8)	Yüce yaratılış sahibi	
<i>Ser-i sadr-nişînân-ı pesendîde-şiyem</i> (Nâbî 15/84)	Beğenilmiş huylara sahip sadaret makamında oturanların başı	
<i>Sûtûde-sıfât</i> (Nefî 29/20)	Övülmüş sıfat	
<i>Şeref-sadr-ı muazzam</i> (Cevrî 15/5)	Muazzam şerefli sadrazam	
<i>Şevk-i hâlet-efzâ</i> (Neşâtî 18/3)	Şevk arttıran	
<i>Tabîb-i mihribân</i> (Cevrî 22/40)	Şefkatli doktor	
<i>Ukde-güşâ-yı ahhâb</i> (Nefî 31/21)	Dostlarının zorluklarını yenen	
<i>Vefâ-dâr</i> (Cevrî 24/9)	Vefalı	
<i>Vezîr-i hûb-siyer</i> (Hâletî 25/15)	Güzel ahlaklı vezir	
<i>Vezîr-i sâf-zamîrâ</i> (Nâbî 14/52)	Saf zamirli vezir	
<i>Zât-ı bî-nazîr</i> (Nefî 43/40)	Eşsiz zat	
<i>Cenâb-ı sihr-i hâs-ı muhterem</i> (Nedîm 28/6)	Hürmet görmüşün has sihri	18
<i>Cism-i nâzûk</i> (Nedîm 6/13)	Nazik cisim	
<i>Hayr-endîşe</i> (Osmanzâde Tâ'ib 12/20)	Hayırlı düşünce sahibi	
<i>Hayr-hâh-ı mülket ü millet</i> (Nedîm 20/59)	Millet ve devletin hayır isteyen	
<i>Hıdîv-i merâhim-penâh</i> (Osmanzâde Tâ'ib 5/1)	Merhamet sahibi hidiv	
<i>Makbûl-i hak</i> (Osmanzâde Tâ'ib 5/12)	Tanrının makbulü	
<i>Perverde-i devlet-sarây-ı pâdişâhî</i> (Osmanzâde Tâ'ib 12/31)	Devlet sarayının sultanının terbiye görmüşü	
<i>Tab'-ı sâf</i> (Fitnat Hanım 3/2)	Saf tabiatlı	
<i>Dâver-i muhteşem</i> (Osman Nevres 11/1)	Muhteşem lider	19
<i>Gülistân-ı devletin perverdesi</i> (Keçecizâde İzzet 34/17)	Devletin gül bahçesinin terbiye edilmiş	
<i>Sadr-ı güzîn</i> (Keçecizâde İzzet 33/5)	Seçkin sadrazam	

Tablo 21: XIV-XIX. Yüzyıl Methiyelerinde Sadrazamların Diğer Karakteristik Özelliklerinin İfade Edildiği Söyleyiş Kalıpları

2.2.3.6. Bilgili Olma

Şairlerin memduhlarını methederken üzerinde durdukları önemli hususlardan biri de sadrazamın akıllı ve bilgili olmasıdır. Yöneticilerin akıl, dirayet ve vizyon

sahibi olma gibi vasıfları sade yahut süslü olarak nitelendirilebilecek terkipler aracılığıyla XV-XIX. yüzyıllarda dile getirilmektedir. Terkiplerin tamamı incelendiğinde bilgili olma vasfına yönelik övgü ifadesinin XVII. yüzyılda daha fazla olduğu, bu asırdan sonra kademeli olarak XIX. yüzyıla kadar azaldığı tespit edilmiştir.

Ârâyiş-i seyf ü kalem (Nedîm 12/30), *gevher-şinâs* (Bağdatlı Rûhî 9/33), *hâtır-ı hüsre ve genc-i nihân* (Nâilî-i Kadîm 27/16), *kâtib-i bî-misl ü bedel* (Nâilî-i Kadîm 19/13), *kitâb-ı mücmel* (Nâilî-i Kadîm 19/11), *mâh-ı cihân-tâb-ı dehâ* (Lebîb 13/26), *mücid ü muhterî'* (Taşlıcalı Yahyâ 22/35), *müsteşâr-ı küll* (Nefî 43/23), *râst-mi'yâr* (Cevrî 14/8), *rûşen-hiss ü efkâr* (Cevrî 14/5), *sadâ-yı bahs-i mevâlî* (Taşlıcalı Yahyâ 23/7), *sâhib-i erbâb-ı kalem* (Keçecizâde İzzet 29/11), *ser-defter* (Nedîm 28/9), *sipîhr-i hod-re'y* (Nefî 35/2), *vezîr-i kâr-senc* (Cevrî 14/8) gibi terkiplerle kalem ve kılıcı süsleyen, cevherin kıymetini bilen, hükümdar aklının gizli hazinesi, eşsiz ve paha biçilemez kâtip, kısa ve özlü kitap, dehânın cihanı aydınlatan ayı, mucit, doğru ölçü, aydın his ve fikirli, saygın bilim adamlarının bulgularının sesi, kalem erbabının sahibi, baş defter, fikir sahibi gökyüzü olarak nitelendirilen sadrazamların bilgi sahibi olması vasfının dile getirilmesinde dikkat çeken hususlardan biri akıl ve zeka kavramına vurgu yapılması ve terkiplerin bir bölümünde mübalağa sanatının imkanlarından yararlanılarak memduhların yer yüzündeki en akıllı insan olarak görülmesidir. *Akl*, *zekâ*, *hired*, *fehîm* gibi kelimelerle oluşturulan terkiplerde sadrazamlar, en akıllı, Aristo yaratılışlı, cisim bulmuş akıl, en akıllı, ikinci Âsaf, Aristo akıllı, olgun akıl, saflaştırılmış akıl ve zeka, görüş ve akıl sahibi paşa, ikinci Rüstem gibi dahi, ikinci Aristo, Aristo'nun soyunun harem meşalesi, tüm aklın ışığı, yüce selefler içinde taze akıl, akı koruyan, meşguliyeti akıl olan, akıl sahibi vezir, zeki şahın iradesi, düşüncelerin dolunayı, akıllı sadrazam, en büyük ve akıllı vezir, çabuk anlayan fikir, düşüncenin sözü olarak nitelendirilmekte ve sahip oldukları aklî üstünlük estetik biçimde dile getirilmektedir:

Akl-ı evvel (Cevrî 22/11), *akl-ı evvel-meniş* (Nâilî-i Kadîm 12/20), *akl-ı müşahhas* (Nedîm 15/29), *akl-i evvel Âsaf-ı sâni* (Osmanzâde Tâ'ib 12/22), *Aristo-akl* (Nefî 34/18), *kâmilü'l-akl* (Cevrî 15/8), *musaffâ-akl u hüşyâr* (Cevrî 14/4), *paşâ-yı sâhib-re'y u 'akl* (Bağdatlı Rûhî 18/10), *Rüstem-i sâni* gibi *'akl-ı evvel* (Taşlıcalı

Yahyâ 22/34), *sânî-i akl-i evvel* (Nefî 44/5), *şeb-çerâğ-ı harem-i dûde-i akl-ı evvel* (Nâilî-i Kadîm 19/24), *ziyâ-yı akl-ı küll* (Cevrî 14/9), *âkıl-ı tâze-kün-i şime-i eslâf-ı kirâm* (Nâbî 13/66), *hired-perver* (Cevrî 22/14), *hired-pîşe* (Cevrî 15/8), *vezîr-i hired-pesend* (Keçecizâde İzzet 33/4), *irâde-i şâh-ı fatîn* (Keçecizâde İzzet 33/4), *sadr-ı zekî* (Cevrî 21/11), *zekî-dil* (Cevrî 14/8) *fehm-i derrâk* (Cevrî 14/4), *sühan-fehm* (Cevrî 24/10), *bedr-i efham* (Keçecizâde İzzet 29/2), *sadr-ı a'zam-ı efham* (Nâbî 14/20), *vezîr-i a'zam u efhem* (Osmanzâde Tâ'ib 14/18).

Ey **vezir-i hikem-endûz u Aristû-dâniş**

Ey şîr-i hüner-efrûz u Sikender düstûr

Cevrî 15/27¹

Beytinde görüldüğü gibi sadrazamların akıllı olmaları yanında, akıl danışılan birer merci olmaları şairlerin bilgili olma vasfını ifade ederken üzerinde durdukları bir konu olmuştur. *Âlim-i pür-hikmet ü dâniş* (Nâilî-i Kadîm 12/41), *Aristo-dâniş* (Cevrî 15/27), *Bû ali-dâniş* (Nâilî-i Kadîm 12/21), *dâniş-rehîn* (Keçecizâde İzzet 33/7), *dâniş-ver-i 'âlem* (Neşâtî 20/15), *dâniş-ver-i ekmel* (Cevrî 23/1), *ehl-i dâniş ü nakkâd* (Nefî 29/51), *ehl-i dil ü dâniş* (Nefî 41/3), *hâkim-i zü-funûn-ı kâr-dâniş* (Cevrî 14/5), *hüner-perver makâdî-âşinâyı ehl-i dâniş* (Keçecizâde İzzet 31/32), *kazâ-dâniş* (Cevrî 14/4), *'akl-ı selîm* (Nevî 5/3) terkipleriyle hikmet ve akıl dolu âlim, Aristo bilgili, Ebu Ali akıllı, âlemin danışmanı, en olgun danışma yeri, bilgi sahibi ve iyi ve kötüyü birbirinden ayıran, akıl ve gönül ehli, fen sahibi kâr ve zararı bilen hâkim ve akıl ehlinin aşına olduğu hüner koruyan olarak nitelendirilen sadrazam akıllı olması yanında, kendisine danışılan ve insanlara akıl veren bir yönetici olarak nitelendirilmektedir.

Âsaf-ı dânâ-yı zamâne (Nefî 41/16), *dânâ feylesof-ı hikmet-ârâ* (Nedîm 22/18), *dânâ-yı rûşen-dil* (Cevrî 22/4), *hâkim-i dânâ-dil-i mahrûsa-i devlet* (Cevrî 38/11), *merdüm-i çeşm-i cihân-bîn-i dil-i dânâ* (Nefî 44/5), *sadr-ı dânâ* (Nefî 27/6; Nedîm 17/16), *âlim-i pür-hikmet ü dâniş* (Nâilî-i Kadîm 12/41) terkipleriyle sadrazamlar *dânâ* kelimesinin çağrışım alanından yararlanılarak zamanın âlim veziri, hikmet süsleyen bilgin filozof, aydınlık gönlü bilen, devletin büyük şehrinin gönül bilen hâkimi, bilen gönlün cihanı gören gözünün bebeği, bilgin olarak nitelendirilmektedir.

¹ Ayan, a.g.e., s. 87

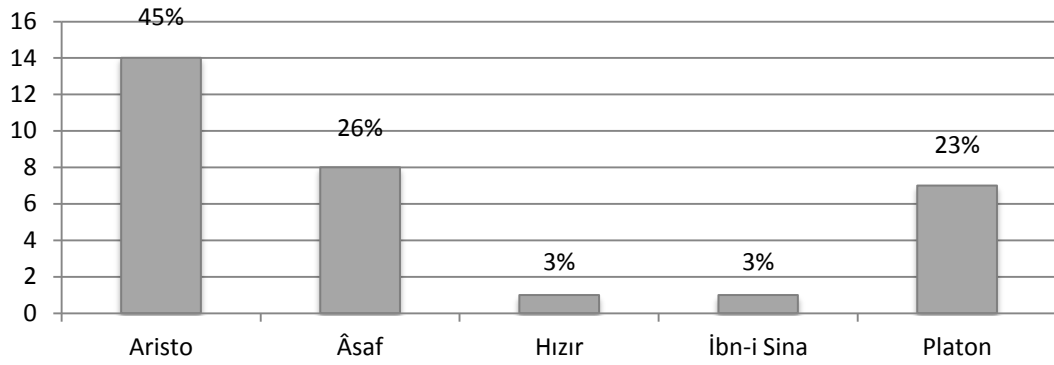
Düstûr-ı ehl-i ilm (Nefî 43/24), *edib-i ilm-i tedbir ü hükûmet* (Cevrî 14/6), *vâris-i 'ilm-i nebî* (Osman Nevres 10/39) terkipleriyle ilim ehlinin otoritesi, tedbir ve hükmetme ilminin edibi, peygamber ilminin varisi, hikmet ve akıl dolu âlim olarak görülerek, akıllı ve bilgili olmasından öte bilgi ve birikimiyle *âlim* olarak nitelendirilmekte, *kible-gâh-ı ulemâ* (Nefî 31/23), *kuvvet-i kalb-i 'ulemâ* (Nâbî 13/62), *pâye-bahş-ı ulemâ* (Keçecizâde İzzet 29/10), alimlerin kiblegâhı, alimlerin kalp kuvveti, âlimlere mertebe bahşeden terkipleriyle de mübalağa sanatının imkanlarından yararlanılarak âlimlerden daha üstün görülmeleri yanında Osmanlı'da padişah ve ileri gelen devlet adamlarının sahip olduğu bir özellik olan âlim ve şairleri himaye ederek onların yaratıcılıklarına ortam hazırlama hususuna vurgu yapılmaktadır.

Sadrazamlar, methiyelerde bilgin, âlim ve zeki olmaları yanında hünerli yöneticiler olarak da karşımıza çıkmakta, *dâver-i hüner-perver* (Hâletî 25/28), *merd-i meydân-ı hüner* (Nefî 37/9), *pertev-i şem'i hüner* (Nâbî 13/64), *şirin hüner-efrûz* (Cevrî 15/27), *yâr-ı erbâb-ı hüner* (Cevrî 24/10) terkipleriyle hünerli hâkim, hüner meydanının merdi, hüner mumunun ışığı, şirin hüner parlatan ve hüner erbabının yâri olarak nitelendirilmekte ve hüner unsuruna vurgu yapılmaktadır.

Feylesof-ı vüzerâ sâni-i akl-i evvel
Merdüm-i çeşm-i cihân-bîn-i dil-i dâniyi
Nefî 45/5¹

Beytinde görüldüğü gibi sadrazamlar bilgi sahibi ve âlim olmaları yanında kaynağını akıldan alan düşünce disiplini felsefe bilimiyle yakından alakadar görülmekte ve filozof olarak nitelendirilmektedir. *Dânâ feylesof-ı hikmet-ârâ* (Nedîm 22/18), *feylesof-ı âlem* (Cevrî 22/4), *feylesof-ı vüzerâ* (Nefî 44/5), *yektâ feylesof-ı kâm-kâr* (Nefî 43/23) terkipleriyle sadrazamlar hikmet süsleyen bilgin filozof, âlemin filozofu, vezirlerin filozofu ve muradına ermiş eşsiz filozof olarak görülmektedir.

¹ Akkuş, a.g.e., s. 194

Şekil 28: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Sadrazamların Bilgili Oluşu Vasfı Övgüsünde Kullanılan Tarihi-Mitolojik Unsurlar

Methiyelerde sadrazamlar sahip oldukları akıl, birikim, fen ve felsefi derinlik bakımlarından tanınmış âlim ve filozoflara telmih yoluyla teşbih edilmektedir:

Akl-ı evvel-meniş (Nâilî-i Kadîm 12/20), *Aristo-akl* (Nefî 34/18), *Aristo-dâniş* (Cevrî 15/27), *Aristo-yı hîred* (Cevrî 21/12), *Aristo-yı hîred-âdâb u etvâr* (Cevrî 14/6), *Aristo-yı reşîd* (Nâilî-i Kadîm 12/46), *Aristo-yı Sikender-harekât* (Nâilî-i Kadîm 12/21), *Aristo-yı zamân* (Fitnat Hanım 2/9), *düstûr-ı Risto-menzilet* (Nedîm 12/29), *halefî's-sıdk-ı müşîrân-ı Aristô-tedbîr* (Nâilî-i Kadîm 19/24), *sadr-i Aristo-hüner-i rûzgâr* (Yenişehirli Avnî 36/45), *sânî-i akl-ı evvel* (Nefî 44/5), *şeb-çerâğ-ı harem-i dûde-i akl-ı evvel* (Nâilî-i Kadîm 19/24), *vezîr-i Aristô-meniş* (Nâilî-i Kadîm 18/20) terkipleriyle sadrazamlar İslam dünyasında “muallim-i evvel, akl-ı evvel” olarak kabul edilen Aristo’ya benzetilerek Aristo akıllı, Aristo bilgili, Aristo tavır ve adaplı akıl, doğru yolda giden Aristo, İskender hareketli Aristo, zamanın Aristo'su, Aristo mertebeli vezir, Aristo tedbirli mareşallerin dürüst halefi, zamanın Aristo hünerli sadrazamı, ikinci Aristo, Aristo'nun soyunun harem meşalesi ve Aristo yaratılışlı vezir olarak nitelendirilmekte;

Akl-i evvel Âsaf-ı sâni (Osmanzâde Tâ'ib 12/22), *Âsaf-ı bîdâr-şu'ûr* (Cevrî 15/6), *Âsaf-ı dâniş-yı zamâne* (Nefî 41/16), *Âsaf-ı pakîze-iz'ân* (Osmanzâde Tâ'ib 14/15), *Âsaf-ı rûşd* (Cevrî 21/12), *Âsaf-ı sâhib-ferheng* (Nefî 37/1), *Âsaf-ı sâhib-hünerâ* (Nefî 31/44), *Âsaf-ı zîbende-rakam* (Nâilî-i Kadîm 19/13) ifadeleriyle sadrazamlar Süleyman'ın veziri Asaf'a benzetilerek en akıllı, ikinci Âsaf, uyumayan şuur sahibi, zamanın âlim, temiz akıllı, bilgi ve hüner sahibi ve süslü rakam sahibi Asaf'ı olarak görülmekte;

Felâtûn-ferheng (Nefî 37/28), *Felâtûn-ı hikem-senc* (Nâilî-i Kadîm 12/46), *Felâtûn-ı zamân* (Cevrî 23/10), *İbni Sînâveş* (Keçecizâde İzzet 34/15), *paşa-yı Felâtun-re'y* (Nedîm 20/58), *re'yi hayret-sâz-ı Eflâtûn-ı Yûnân* (Fitnat Hanım 2/9), *resûl-ı Hızr-pey* (Bağdatlı Rûhî 12/2), *sadr-ı Eflâtun-şiyem* (Nedîm 12/31), *sadr-ı Felâtûn-bîniş* (Nâilî-i Kadîm 12/20) ifadeleriyle de Platon bilgili, Platon hikmetli, zamanın Platon'u, İbn-i Sina benzeri, Platon fikirli paşa, Yunan ülkesinin Platon'unun hayret verici düşüncesi, Hızır adımlı yol gösterici, Platon tabiatlı ve Platon kabiliyetli olarak nitelendirilerek felsefenin önemli temsilcilerinden Platon ve İbn-i Sina'ya benzetilmektedir.

Maddi bilgiye sahip olmak bakımından yüceltilen sadrazamlar aynı zamanda manevi bilgi birikimine sahip olması, mana sırrına erişmesi ve bu bilginin yardımıyla olgun bir kimlik ve karakter kazanması bakımından da methedilmektedirler:

Hem-dem-i ehl-i irfân (Cevrî 24/10), *kadr-dân-ı rütbe-i erbâb-ı irfân* (Fitnat Hanım 2/12), *kutb-ı medâr-ı irfân* (Osman Nevres 10/50), *yekke-tâz-ı sahn-ı irfân* (Keçecizâde İzzet 34/13), *ârif-i sâhib-tecrîd* (Lebîb 4/10), *kible-i erbâb-ı ma'ârif* (Nefî 41/16), *sadr-ı ma'ârif-perver* (Keçecizâde İzzet 34/32), *vezîr-i pür-ma'ârif* (Bağdatlı Rûhî 12/8), *şems-i ma'ârif* (Osman Nevres 10/41) terkipleriyle irfan ehlinin yakın dostu, irfan erbabının rütbesinin kadrini bilen, irfan sebebinin kutbu, irfan meydanının en önde gideni, tecrit sahibi arif, ilim ehlinin kıblesi, irfanı koruyan sadrazam, marifet yayan, irfan güneşi olarak görülerek manevi ilim olarak da nitelendirilecek irfandaki üstünlüğüne vurgu yapılmaktadır.

Cüz'-i hikem (Nâilî-i Kadîm 19/11), *mâ-hasal-ı nüshâ-i esrâr-ı hikem* (Nâbî 15/37), *nüşa-i manzûme-i hikmet* (Nâilî-i kadîm 12/42), *pür -ma'nâ-yı hikmet* (Neşâtî 23/14), *vezîr-i hikem-endûz* (Cevrî 15/27) yapılarıyla hikmet cüzü, hikmet sırlarının nüshası, hikmet manzumesi nüshası, mana ve hikmet dolu, hikmet biriktiren olarak nitelendirilerek hikmetli oluşuna dikkat çekilmektedir.

Nedim kendi kulun kendi müst-mendindir

Unutma zerreni ey âftâb-ı feyz-âsâr

Nedîm 7/62¹

¹ Macit, a.g.e., s. 48

Beytinde görüldüğü gibi feyz eserlerine sahip bir güneş olarak tasvir edilen sadrazam, *Kâmil-i sâhib-iz'ân* (Cevrî 24/25), *kâmilü'l-akl* (Cevrî 15/8), *memdûh-ı evliyâ-yı kemâl* (Osman Nevres 7/71), *feyz-güster-i 'âlem* (Neşâtî 21/19), *kâbil-i feyz-i hured* (Cevrî 24/25), *sehâb-ı feyz* (Neşâtî 21/32), *seher-i âlem-i feyz* (Nâilî-i Kadîm 17/12) yapılarıyla alameti feyz olan güneş, âleme feyz yayan, aklın feyzine erişmiş, feyz bulutu, feyz âleminin seheri ve olgun akıl sahibi olarak nitelendirilen sadrazamlar, tasavvuf öğretisinin amaçladığı insan tipi olan “insan-ı kâmil” olgunluğuna erişmiş ve manevi feyz kaynağı olarak görülmüşlerdir.

Sûretleri gösteren aynanın mana şahidi, görüş ehline Tanrı sırrının nüshası, zamanın fazilet sahibi, şeriat ilminde eşsiz, edebî yol göstereni, parıltılı kader bilen, zamanın muamma sırrı, doğru yolda yürüyenlerin kendisine uyulanı, fazilet sahibi öğretici, âlemin mürşidi, öğüt veren, rüşd sahibi, yüce ictihad sahiplerinin baş yücelteni, Tanrı'nın kaleminin baş yazısı, göğün en yaşlı piri, ibretlerin sırrına vakıf olarak sadeleştirebileceğimiz *âyîne-i sûret-nümâ-yı şâhid-i ma'nâ* (Nefî 34/26), *ehl-i nazara nüsha-i esrâr-ı hüda* (Nefî 33/2), *fâzıl-ı devrân* (Nâbî 17/13), *fenn-i şerâ'atda ferîd* (Bağdatlı Rûhî 6/8), *hâdi-i edeb* (Bağdatlı Rûhî 10/23), *kader-bîniş mücellâ* (Cevrî 14/4), *mâ-hasal-ı sırr-ı mu'ammâ-yı zamâne* (Nefî 41/8), *muktedâ-yı ehl-i reşâd* (Nâbî 14/18), *mürebbî-i fuzalâ* (Nefî 36/12), *mürşid-i âlem* (Keçecizâde İzzet 34/12), *nasûh-ism* (Nefî 31/24), *sahibür-rüşd* (Cevrî 15/8), *ser-firazân-ı celî'ül-ictihâd* (Bağdatlı Rûhî 18/16), *ser-nüvişt-i kalem-i sâni'-i küll* (Nâilî-i Kadîm 19/11), *sipîhr-i pîr-i kühen-sâl* (Nedîm 24/2), *vâkıf-ı esrâr-ı 'iber* (Cevrî 38/29) terkipleriyle de sadrazamların irfan sahibi ve insan-ı kâmil olmaları yanında yol gösterici bir mürşid, şeriata vâkıf, öğüt veren bir pîr ve Tanrı sırrına erişmiş, kader ve kazadan haberdar bir öğretici olarak nitelendirilmiş olması dikkat çekmektedir.

2.2.3.7. Talih

Sadrazam memduhların yıldızlarının uğurlu olması, şans, baht ve talih sahibi olmaları şairlerin methiyelerinde öne çıkardıkları diğer vasıflardan biridir. Araştırma evrenimiz kapsamında XV-XIX. asırların tamamında tespit edilen talih vasfı methine yönelik terkiplerin daha yoğun olduğu asır diğer vasıflarının tamamında olduğu gibi XVII. yüzyıldır.

Şairlere göre sadrazam, vezir gibi devlet ileri gelenleri Tanrı yardımına mazhar olmuş, padişahın lütfuna erişmiş ve kutlu bir zamanda dünyaya gelmişlerdir. *Hayr-makdem* (Bağdatlı Rûhî 12/1), *iltifât-ı pâdişâh-ı kadr-dânun mazharı* (Nâbî 17/11), *kemâl-i hüsn-i tevîk-i ilâhî* (Osmanzâde Tâ'ib 12/19), *mazhar-ı âsâr-ı ilâhi* (Cevrî 38/29), *mazhâr-ı nusret* (Keçecizâde İzzet 31/62), *muntazır-ı rahmet-i rahmân* (Bağdatlı Rûhî 36/66), *murâd-ı sadr-ı zî-şân* (Nedîm 22/9), *müşîr-i hûb-siyer* (Atâyî 4/15), *sadr-ı 'âlî gevher-i sîr-âb kân-ı izz ü câh* (Nedîm 29/12), *sermâye-i gencine-i eltâf-ı hüda* (Cevrî 38/16), *şehenşâh-ı cihângîrin sipeh-sâlâr-ı mansûrî* (Nefî 34/21), *tevîk-i Yezdân* (Fitnat Hanım 2/13) gibi terkiplerle adımı uğurlu, yaşam öyküsü güzel, kadir kıymet bilen padişahın iltifatına mazhar olmuş, ilahi yardıma ulaşmış, ilahi eserlere mazhar olmuş, ululuk ve şeref kaynağına doymuş olarak nitelendirilen sadrazamların kutlu bir vakit olan kıran vaktinde doğup kıran sahibi olmaları talihli olma vasıfları methedilirken en çok dikkat çeken hususlardan biridir:

Âsaf-ı sâhib-kırân (Bağdatlı Rûhî 11/29), *Âsaf-ı sâhib-kırân-ı Osmânî* (Atâyî 4/1), *Âsaf-ı sâhibkırân-ı heft-kışver* (Nâilî-i Kadîm 11/4), *İskender-i sâhib-kırân* (Atâyî 3/42), *Rüstem-i sâhib-kırân* (Nefî 28/34), *Rüstem-i sâhib-kırân-ı arsa-i âlem* (Nefî 27/2), *Rüstem-i sâhib-kırân-ı devrân* (Nâbî 14/21), *sâhib-kırân* (Keçecizâde İzzet 32/1), *sâhib-kırân-ı kâr-dân* (Atâyî 3/9), *sâhib-kırân-ı âlem* (Nefî 36/2), *vezîr-i a'zam-ı sâhib-kırân-ı Osmânî* (Taşlıcalı Yahyâ 23/1) gibi terkiplerle sadrazamların kıran sahibi olmaları vurgulanmaktadır.

Sadrazamların talihleri methedilirken kutlu ve uğurlu olarak anlamlandırabileceğimiz *ferrûh*, *ferhunde* ve *huceste* gibi kelimelerle kurulmuş terkiplere sıklıkla rastlanmaktadır:

Âsafâ dâd-gerâ memleket-ârâ Sadrâ
Ey Hudâvend-i hümâyûn **güher-i ferruh-fâl**
Nefî 35/41¹

Müşîr-i hûb-siyer (Atâyî 4/15), *dâdger-i ferruh-fâl* (Nâilî-i Kadîm 12/43), *ferruh-fer* (Nedîm 13/40), *Âsaf-ı ferhunde-fâl* (Bağdatlı Rûhî 12/6), *civân-baht-ı cihân* (Hâletî 41/40), *dâver-i ferhunde-nâm* (Bağdatlı Rûhî 11/6), *dâver-i huceste-nihâd* (Nefî 36/12), *ferhunde-şiyem* (Neşâtî 20/7), *ferhunde-şiyem dâdgerâ* (Neşâtî

¹ Akkuş, a.g.e., s. 167

20/22), *ferruh-fer* (Nedîm 13/40), *hâkim-i ferhunde-tâli'* (Bağdatlı Rûhî 18/10), *huceste-zât* (Nefî 29/20), *şeb-i kadr-i meymûn* (Nâilî-i Kadîm 17/12) gibi terkiplerle sadrazamlar yaratılışı, talihi ve hayat hikayesi kutlu memduhlar olarak nitelendirilmektedir.

Hâkim-i ferhunde-tâli' (Bağdatlı Rûhî 18/10), *kavî-tâli'* (Nefî 29/20), *cevân-baht* (Fuzûlî 24/23), *civân-baht-ı cihân* (Hâletî 41/40), *devlet ü baht ile muzaffer* (Necatî 19/5), *güşâde-baht* (Nefî 29/20), *Kahramân-ı kavî-baht-ı 'âlem-ârâ* (Nâbî 14/19), *bülend-ikbâl* (Nefî 29/20), *bülend-ikbâl ü devlet* (Cevrî 22/12), *fîruğ-ı kevkebe-i ikbâl-ı 'âlem* (Cevrî 14/3), *hâtem-i devlet-i ikbâl* (Nâilî-i Kadîm 12/1), *mâlik-i ikbâl* (Bağdatlı Rûhî 6/1, 11/16, 11/35), *Maşrık-ı ikbâlde hurşîd-i cihân-tâb* (Cevrî 23/14), *müjde-i ikbâl-i genc-i bâd-âver* (Nefî 30/11), *penâh-ı devlet ü ikbâl* (Nedîm 24/11), *râyiz-i eşheb-i ikbâl* (Nâilî-i Kadîm 12/22), *ser-i serîr-i nişînân-ı devlet ü ikbâl* (Hâletî 28/25), *süvâr-ı 'arsa-ı ikbâl-i devlet* (Atâyî 3/13), *sâhib-i devlet* (Nâbî 13/49), *kâfile-sâlâr-ı mürüvvet* (Hâletî 40/19), *melik-i mürüvvet* (Osman Nevres 7/32), *sâhib-mürüvvet* (Nâilî-i Kadîm 29/4), *âfitâb-ı ufuk-ı subh-ı sa'âdet* (Nâilî-i Kadîm 19/15), *hâdi-i râh-ı sa'âdet* (Atâyî 3/8), *hazret-i paşa-yı sa'âdet-nişân* (Yenişehirli Avnî 36/17), *hazret-i sâhib-sa'âdet u şevket* (Bağdatlı Rûhî 19/5), *mesned-ârâ-yı sa'âdet* (Cevrî 22/10), *mihr-i cihân-tâb-ı -sa'âdet* (Neşâtî 20/11), *rûz-ı nevrûz-ı sa'âdet* (Nâilî-i Kadîm 17/12), *sadr-ı sa'âdet* (Nâilî-i Kadîm 29/11), *serîr-i sa'âdet* (Nefî 28/25), *bülend-ahter* (Bağdatlı Rûhî 5/12), *halîl-i şâh-ı nîk-ahter* (Taşlıcalı Yahyâ 17/13) terkipleriyle sadrazamlar, devlet ve bahtı yüce, âlem bahtının ihtişamlı parıltısı, ikbal devletinin mühürü, talihin doğusunda cihanı aydınlatan güneş, rüzgarın getirdiği hazinenin talih müjdesi¹, devlet ve talih sığınağı, ikbal atının binicisi, devlet ve bahtın tahtında oturan baş, devletin baht arsasının süvarisi, saadet sabahı ufkunun güneşi, saadet yolunun kılavuzu, saadet alametli paşa hazretleri, saadetin cihanı aydınlatan güneşi, saadet nevrusunun günü, yıldızı yüce ve talih yıldızı hükümdarın sadık dostu olarak nitelendirilerek talihli olma vasfını ifade eden, *talih*, *baht*, *ikbâl*, *devlet*, *saadet*, *mürüvvet* gibi kavramların yer aldığı sanat değeri yüksek terkipler oluşturulmaktadır.

¹ Bizans imparatoruna ait bir gemide rüzgar tarafından Hüsrev Pervîz'e götürülen hazineye telmih yapılmıştır. (Devellioğlu, a.g.e., s.77)

“Murat” olarak Türkçeleştirebileceğimiz kâm sözcüğüyle beraber *-bîn*, *-yâb*, *-rân* gibi Farsça son eklerle birleşik kelimeler oluşturularak yapılmış terkipler vasıtasıyla sadrazamların murat sahibi olmalarına vurgu yapılmakta ve talihli olma vasıfları bu yolla methedilmektedir:

EK	ANLAMI	TERKİBLER	ANLAMI
-kâr	eden, edici, -li	<i>Düstûr-ı kâm-kâr</i> <i>Kâm-kâr-ı azamet güster</i> <i>Kâm-kâr-ı vüzerâ</i> <i>Sadr-ı kâm-kâr</i> <i>Vezîr-i kâm-kâr</i>	Murat sahibi otorite Azamet yayan murat sahibi Vezirler içinde murat sahibi olan Murat sahibi sadrazam Murat sahibi vezir
-rân	süren, sürücü	<i>Müşîr-i kâm-rân</i> <i>Sadr-ı kâm-rân</i> <i>Vezîr-i kâm-rân</i>	Murat süren mareşal Murat süren sadrazam Murat süren vezir
-bîn	gören	<i>Sipîhr-i kevkebe paşa-yı kâm-bîn</i>	Gökyüzü ihtişamlı murat görmüş paşa
-yâb	bulan, bulucu	<i>Sadr-ı kâm-yâb</i>	Murat bulan sadrazam
-revâ	yakışır, uygun	<i>Kâm-ı revâ</i>	Murada yakışır

Tablo 22: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Kâm Sözcüğüyle Kurulu Terkipler

Sadrazamların talihli olmaları Anka kuşu ve Âsaf başta olmak üzere Rüstem, İskender ve Kahraman gibi tarihi-mitolojik karakterlere teşbih edilmektedir:

Ankâ (Neşâtî 18/14), *Hümâ-sâye* (Nâilî-i Kadîm 12/17; Bâkî 18/28; Nefî 40/35), *Hümâ-sâye vezîr-i a'zam* (Nedîm 10/25), *Âsaf-ı ferhunde-fâl* (Bağdatlı Rûhî 12/6), *Âsaf-ı sâhib-kırân* (Bağdatlı Rûhî 11/29), *Âsaf-ı sâhib-kırân-ı 'Osmânî* (Atâyî 4/1), *Âsaf-ı sâhib-kırân-ı heft-kışver* (Nâilî-i Kadîm 11/4), *Rüstem-i sâhib-kırân* (Nefî 28/34), *Rüstem-i sâhib-kırân-ı arsa-i âlem* (Nefî 27/2), *Rüstem-i sâhib-kırân-ı devrân* (Nâbî 14/21), *İskender-i sâhib-kırân* (Atâyî 3/42), *Kahramân-ı kavî-baht-ı 'âlem-ârâ* (Nâbî 14/19) terkipleriyle sadrazamlar, Anka kuşu, Hüma kuşu gölgeli, Osmanlı'nın kıran sahibi Âsaf'ı, kıran sahibi İskender, âlemi süsleyen bahtı kuvvetli Kahraman, kıran sahibi Rüstem, âlem arsasının kıran sahibi Rüstem'i olarak nitelendirilmekte ve telmih sanatı vasıtasıyla talihi yüceltilmektedir.

2.2.3.8. Adalet

Devletin en güçlü ikinci siyasi otoritesi olan ve padişahın mührünü taşıyıp onun gölgesi sayılan sadrazamlık makamı, bu makamda oturanların ellerinde bulundurdıkları yetkinin genişliği sebebiyle fevriyet, keyfîlik ve haksızlığı

kaldırmaz. Çok önemli kararların alındığı, devlet yönetiminin merkezi sayılan divanın II. Mehmet döneminden sonraki başkanı olan sadrazamın adaletli ve hakkaniyetli olması şairler tarafından methedilen diğer vasıflarının tamamlayıcısı olarak ayrı bir önem teşkil etmekte, daha çok *adl*, *dâd*, *ma'delet* ve *âdil* kelimelerinin sanatlı yapı içerisinde harmanlandığı terkiplerle dile getirilerek padişahlarda olduğu gibi sadrazamlarda da en çok dikkat çeken vasıflardan biri olmaktadır.

Âdil-i zî-şân (Bağdatlı Rûhî 17/20), *âfitâb-ı ma'delet* (Nedîm 29/5), *cihân-ı adl ü kerem* (Nefî 36/13), *cihân-ı rüşd ü sedâd* (Nefî 29/19), *dâver-i 'alem-efrâz-ı mülk-i dâniş ü dâd* (Nefî 29/18), *dâver-i âdil* (Nâilî-i Kadîm 12/21), *dâver-i âdil-ü düstûr-ı adâlet evreng* (Nefî 37/31), *dûdmân-ı ma'delet* (Nâilî-i Kadîm 11/11), *hâkim-i âdil* (Cevrî 38/31), *hâris-i ma'mûre-i iklim-i 'adâlet* (Cevrî 38/10), *kâr-bend-i dihiş ü dâd* (Nedîm 2/23), *kâr-fermâ-yı adâlet* (Nefî 37/13), *medâr-ı 'adl ü vifâk* (Atâyî 6/27), *müceddid-i devlet-serây-ı 'adl* (Atâyî 6/28), *sadr-ı 'adl ü dâd* (Nefî 43/19), *sadr-ı ma'delet* (Nedîm 4/75), *sipîhr-i ma'deletin mâh-ı âfitâb eseri* (Nefî 30/18), *sultân-ı ahd* (Nâilî-i Kadîm 28/29), *sütûde cihân-bân-ı a'del ü ekrem* (Nefî 36/28), *şâh-ı 'âdil* (Hayâlî 14/34), *şeh-i dâd-gerün âsaf-ı ferman-rânı* (Cevrî 21/30), *umûr-ı şer-i şerîfe mukayyed ü münkâd* (Nefî 29/33), *vezîr-i âdil ü kâmil* (Bağdatlı Rûhî 9/17) gibi sanat değeri yüksek terkiplerle adalet dağıtan vezir, adalet güneşi, dinin koruyucusu, adil vezir, adalet ve cömertlik cihanı, doğruluk ve hak ülkesi, en adil ve en kuvvetli adalet, adalet merasiminin adalet dağıtanı, ilim ve adalet mülkünün bayrak kaldıran lideri, adaletin mamur ülkesinin hırs sahibi, adalet yayan murat bahşedici, akıl ve adalet iş bileni, adaletin iş buyuranı, adalet ve barış sebebi, adalet devletinin sarayını yenileyen, adalet süsleyen mareşal, adaletin lideri, adalet göğünün güneşe benzer ayı, yemin sahibi sultan, adalet ve cömertliğin övülmüş cihan lideri, adaletli şahın ferman süreni, yüce şariat işlerine kendini adanmış, adil ve olgun vezir olarak görülen sadrazamların adalet vasfı methedilirken en çok dikkat çeken husus, onların telmih sanatının imkanlarından faydalanılarak tarihi-mitolojik karakterlere teşbih edilmesidir.

Adâlet-gerî-i Âsaf (Nâilî-i Kadîm 27/11), *Âsaf-ı 'âdil* (Taşlıcalı Yahyâ 23/24), *Âsaf-ı dîn-perver-i âdil* (Nefî 34/23), *mesned-i ma'delete Âsaf-ı Cemşîd-serîr* (Nefî 39/15), *Âsaf-ı erkân-ı 'adalet* (Nevî 5/12) söyleyiş kalıplarıyla dini koruyan ve

adaleti sağlayan kişi olarak görülen sadrazam Süleyman peygamberin adaleti, kahramanlığı ve zekasıyla ünlü veziri Âsaf'a benzetilmektedir. Âsaf, klasik edebiyatımızda sadrazam methinde en yaygın şekilde kullanılan tarihi-mitolojik şahsiyetlerden biridir. Kullanım alanı zamanla çok genişleyen Âsaf, vezirlik makamının doğal bir karşılığı olarak da kasidelerdeki yerini almıştır. Âsaf'ın dışında *Bermekî-dâd u deheş* (Nâilî-i Kadîm 12/20) terkininde görüldüğü gibi sadrazam, Abbasilerin silsile halinde vezirler yetiştiren sülalesi Bermekîlere mensup vezirlerin ilki Hâlid bin Bermek'e benzetilmektedir.

Dâd-ger paşa-yı Cem-mesned (Keçecizâde İzzet 32/27), *Fârûk-himem* (Cevrî 23/3), *Ömer-i rûzgâr* (Yenişehirli Avnî 36/20), *'Ömer-ma'delet* (Nizâmî 11/4), *Mansûr* (Nâilî-i Kadîm 28/43), *ma'delet-i Nûşirevân* (Nâilî-i Kadîm 27/11), *Hüsrev ü Cemşîd-i kerem kanı 'adalet* (Nev'î 5/22) ifadeleriyle de sadrazamlar Cem yaratılışlı adaletli paşa, Faruk yardımcı, zamanın Ömer'i ve Mansur olarak nitelendirilerek lakabı Faruk olan ikinci İslam halifesi Ömer'e, İran mitolojik kahramanı Cem, Hüsrev ve Nûşirevân'a, Abbasi halifesi olan Mansur'a benzetilmektedir.

Tarihi-mitolojik şahsiyetler düşünüldüğünde Âsaf ve Bermekî'nin şairler tarafından sadece sadrazam ve vezirlere yönelik bir övgü ve benzetme unsuru olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

XIV ve XIX. yüzyılların tamamı incelendiğinde Farsça ek ve kelimelerden yararlanarak yapılan birleşik kullanımlarla sadrazamların adalet vasfını ifade eden zengin terkiplerin oluşturulduğu görülmektedir.

Ek-kelime	Anlamı	Terkibler	Anlamı
-güster	yayan	<i>dâd-güster</i> <i>vezîr-i ma'delet-güster</i> <i>ma'delet-perver hidiv-i dâd-güster</i> <i>kâm-bahş-ı ma'delet-güster</i>	Adalet yayan Adalet yayan Adaletin sığınağı adalet yayan hidiv Murat bahşeden, adalet yayan
-ger	yapan	<i>dâd-ger</i> <i>dâd-ger-i ahkem ü a'del</i> <i>dâd-ger-i dâd-âyîn</i> <i>dâd-gerâ</i>	Adil Hüküm ve adaletinde adil olan Adalet ayininin adili Ey adil
-pîra	süsleyen	<i>müşîr-i ma'delet-pîrâ</i>	Adalet süsleyen mareşal
-penâh	koruyan	<i>dâd-penâh-ı âlem</i> <i>dâd-penâh-ı fukarâ</i> <i>dâd-penâhâ</i>	Âlemin adalet koruyanı Fakirlerin adalet koruyanı Ey adaleti koruyan

-kâr	-li, -ci, eden	ma'delet-kâr	Adil
------	----------------	--------------	------

Tablo 23: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Sadrazamların Adalet Vasfını Methetmede Kullanılan Terkiblerin Oluşturulma Yolları

Padişah ile mukayese edildiğinde çok daha az sayıda terkinin yer aldığı adalet vafında, örneklem dâhilinde en yoğun övgü kalıbının XVII. asırda yer aldığı tespit edilmiştir. XIV ve XV. yüzyıllarda adalet vafı methine yönelik herhangi bir terkinle karşılaşılması genel tabloyu yansıtmamaktadır.

2.2.3.9. Dindarlık

Sahip oldukları siyasi, askeri güç ve otorite bakımından padişahıan sonra gelen ilk otorite olan sadrazamlar methiyelerde maddi gücün yanında manevi güç bakımından da vurgulanarak dindarlık vasıfları dile getirilmektedir. Yüzyıllar içinde en yoğun methin XVII. asırda olduğu dindarlık vafında, terkinleri incelediğimizde bazı hususların ön plana çıktığını görmekteyiz:

Âyine-i kümmel (Cevrî 23/1), *cevşen-i ehl-i îmân* (Keçecizâde İzzet 30/18), *enfas-ı Kerrûbî* (Necatî 13/17), *ervâh-ı kuddusi* (Necatî 13/17), *gıdâ-yı ruhanî* (Taşlıcalı Yahyâ 23/7), *halîlullâh* (Nefî 34/40), *hân-ı şeri'at-şî'ar* (Bağdatlı Rûhî 11/21), *hurşîd-i celî-şâ'sa'a-i subh-ı savâb* (Nefî 31/31), *nokta-i merkez-i hak* (Osman Nevres 10/50), *nûr-ı çeşm-i vüzerâ* (Nâbî 13/62), *saykal-ı âyîne-i re'y-i savâb* (Nedîm 18/22), *şem'-i bezm-i rahmânî* (Taşlıcalı Yahyâ 23/9), *tac-ı ser-i ehlullah* (Osman Nevres 10/49), *vezîr-i ferrûh-dem* (Nefî 36/1) gibi terkinlerle kemale ermişlerin aynası, iman ehlinin cevşeni, büyük meleklerin nefesi, kutsalların ruhu, ilahi gıda, Allah dostu, ülküsü şariat olan han, sevap sabahının şaşaalı güneşi, hak merkezinin noktası, vezirlerin göz nuru, sevap oyunu aynasının cilası, ilahi meclisin güneşi, Allah ehlinin baş tacı ve uğurlu nefese sahip vezir olarak dindarlığı methedilen sadrazamlar kimi şairler tarafından mübalağa sanatının imkanlarından faydalanılarak dindarlığın ötesinde evliya, derviş, şeyh mertebesinde görülmektedir:

Ehl-i velâyet (Nefî 27/5), *evliyâ-yı ümem* (Nefî 36/1), *hazret-i şeyh-i ekber* (Osman Nevres 10/39), *hem-hâl-i veliyyû'l-fukarâ* (Cevrî 23/2), *hurka be-dûş-ı fenâ* (Nâilî-i Kadîm 32/6), *Mevlevî-i Rum* (Cevrî 23/2), *müftî-i dîn-i mübîn* (Keçecizâde İzzet 30/52), *müşîr-i ferruh-dem* (Nâbî 14/17), *pîr-i rûşen-ârâ* (Bağdatlı Rûhî 8/9),

re'îs-i abdal (Osman Nevres 10/49), *sadr-ı velî-mertebe* (Cevrî 23/1), *sâhib-kerâmet* (Bağdatlı Rûhî 8/9), *şeyh* (Osman Nevres 10/59), *şeyh-i sa'îd* (Lebîb 4/33), *zâviyedâr-ı fenâ* (Nâilî-i Kadîm 32/8), *merdüm-i dervîş-nihâd* (Cevrî 24/9) terkipleriyle sadrazamlar veli ehlinde olan, ümmetlerin evliyası, en yüce şeyh hazretleri, fukara velilerle aynı halde olan, Tanrı'da yok olma hırkası, Anadolu'nun Mevlevî'si, iyi ve kötüyü ayıran dinin müftüsü, nefesi kutlu mareşal, aydınlığı süsleyen pir, abdalların reisi, veli mertebeli sadrazam, keramet sahibi, Tanrı'da yok olma zâviyedarı olarak nitelendirilmektedir. Terkibler incelendiğinde kimi şairlerin memduhlarının tarikatlarını açıkça belirtmenin yanı sıra *hırka*, *zâviye*, *şeyh*, *pîr*, *dervîş* gibi tarikata mahsus unsurları dindarlığın methi için kullandıklarını görmekteyiz.

Sadrazamların dindarlık vasıflarının methinde de diğer vasıflarda olduğu gibi tarihi-mitolojik karakterlerden yararlanılmakta, *Îsî-i cân* (Bağdatlı Rûhî 4/30), *Mesîh-i dîn-i Ahmed* (Necatî 10/17), *Sadr-ı Îsî-nefes* (Bağdatlı Rûhî 17/27), *beşîr-i hoş-dem-i Îsî-makâl* (Bağdatlı Rûhî 12/1) ifadelerinde görüldüğü gibi sadrazamlar canların İsa'sı, Ahmet'in dininin Mesih'i ve İsa nefesli olarak nitelendirilerek *İsa*'ya benzetilmektedir.

Sadrazamların dindarlık vasfı methedilirken şairler tarafından İslam ve din unsurunun vurgulandığı terkipler karşımıza çıkmaktadır:

Sadrazamların, İslamın sığınağı, yardımcısı cevheri, kutbu, İslamın arka kuvveti, din askerlerini uğurlayan, dindar adaletli lider, Tanrı'ya yakın dindar lider, iyi ve kötüyü ayıran dinin hayır isteyen, cihanın dindar merdi, dinin merkez noktası, din ve devletin süsü, parıltısı, din ve devletin yemini olarak nitelendirildiği *Âsaf-ı İslâm-penâh* (Keçecizâde İzzet 30/57), *cevher-i mu'in-i islâm* (Nâbî 15/56), *kutb-ı medâr-ı İslâm* (Nâbî 13/65), *kuvvet-i zahr-ı İslâm* (Keçecizâde İzzet 30/18), *bedreka-i leşker-i dîn* (Keçecizâde İzzet 30/19), *dâdâr-ı din-dâr* (Atâyî 31/42), *dâver-i dindâr-ı hakkânî* (Osmanzâde Tâ'ib 14/18), *hayr-h'âh-ı devlet ü dîn-i mübîn* (Osmanzâde Tâ'ib 5/25), *merd-i dîndâr-ı cihân* (Keçecizâde İzzet 30/18), *nokta-i merkez-i dîn* (Nâbî 13/65), *revnak-ı dîn ü düvel* (Cevrî 21/10), *yemîn-i devlet ü dîn*

(Nedîm 13/29) gibi söyleyiş kalıpları bu kullanımlara örnek olarak gösterilebilmektedir.

2.2.3.10. Meslek

Araştırma evreni kapsamındaki kasideler incelendiğinde XVI-XVIII. asırda yer alan divan şairlerinin sadrazamları methinde dikkat çeken bir husus da sadrazamların yerine getirdikleri görev ve sorumluluklarından övgüyle söz etmeleridir. *Âsaf-ı pirâyê-bahş-ı sadr-ı a'lâ* (Neşâtî 18/1), *re'sü'l-mâl* (Bağdatlı Rûhî 5/27), *sâni'-i yektâ* (Nefî 29/46) gibi terkiplerle şairler memduhlarını, yüce sadaret makamına zinet bahşeden Asaf, malın reisi, ikinci eşsiz olarak nitelendirmekte, padişahıktan sonra gelen en büyük otorite, askerlikten iktisata pek çok alanda söz sahibi olmalarını vurgulamaktadır.

Vezirlerin başı olan ve onlara liderlikle görevli sadrazamların bu vasıfları *Âsaf-ı âl-i Osmân* (Taşlıcalı Yahyâ 22/31), *Âsaf-ı Hüsrev-i zîşân* (Nefî 35/22), *Âsaf-ı şâh-ı zemâne* (Taşlıcalı Yahyâ 21/15), *Âsaf-ı yektâ-yı vekîl-i devlet* (Nâbî 15/32), *bihin-dâver-i sultân-ı cihân* (Nâilî-i Kadîm 27/13), *sadr-ı vezâret* (Hâletî 23/9; Nâbî 15/32; Nâilî-i Kadîm 11/1; Neşâtî 23/29), *sadre'l-vüzerâ* (Nefî 33/18), *ser-i hayl-i vüzerâ* (Hâletî 40/8) gibi yapılarla dile getirilmekte ve sadrazamlar estetik söyleyiş kalıpları içinde yüce Osmanlı'nın veziri, devletin vekili eşsiz vezir, cihan sultanının en seçkin veziri, vezirlik makamının başı ve vezir topluluğunun başı olarak nitelendirilmektedir.

Sadrazam, padişahın iktidardaki gölgesi ve vekilidir. Padişahın mührü de kendisine altın tepside sunularak göreve getirilir. Mührün taşıyıcısı olan sadrazamların bu özelliği estetik değeri yüksek terkipler vasıtasıyla dile getirilmektedir:

Sâhib-i tîg u kalem **mâlik-i câm u hâtem**
 Âsâf-ı Cem-azamet dâver-i Cemşîd-vekâr
 Bâkî 18/27¹

Sadr-ı sâhib-hâtem (Cevrî 22/5), *şeref-i hâtem-i sadr-ı evvel* (Nâilî-i Kadîm 19/1), *vezîr-i şeh-i kişver hâtem* (Bâkî 19/16), *vezîr-i a'zam-ı sâhib-nigîn* (Nâilî-i

¹ Küçük, a.g.e., s. 41

Kadîm 28/21) gibi söyleyiş kalıplarıyla sadrazam, kadeh ve mühür sahibi, mühür sahibi sadrazam, en başta gelen vezirin şerefli mühürü, ülke hükümdarının mühür sahibi veziri ve yüzük sahibi olarak nitelendirilmektedir.

Sadrazamın XV. yüzyılda II. Mehmet'in Kânunnâmesi'nin çıkarılmasından itibaren Divan'a başkanlık etmesi görevi bulunmaktadır. Şairler de methiyelerinde birtakım terkipler vasıtasıyla memduhlarının bu özelliklerini dile getirmektedirler:

Eyvân-ı dîvân-hâne-i hâkân-ı Rûm (Nâilî-i Kadîm 11/2), *sadr-ı dîvân* (Cevrî 24/48; Nefî 30/67, 35/14), *sadr-ı dîvân-ı şehinşâh* (Nâilî-i Kadîm 16/3), *vâli-i dîvân-ı emân* (Taşlıcalı Yahyâ 22/35) ile sadrazamlar Anadolu hükümdarının divanhanesinin eyvanı, şahlar şahının divanının başı, divan'ın valisi olarak nitelendirilmektedir.

Sadrazamlar, padişahların en büyük yardımcıları ve gerektiğinde de vekilleridir. Dolayısıyla sahip oldukları bu yetkiler kimi kasidelerde övgü unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır:

Medâr-ı maslahat-ı mülk-i Maşrık u Mağrib (Nefî 32/17), *medâr-ı memleket* (Nefî 27/5), *medâr-ı nizâm-ı cihân-ı bî-bünyâd* (Nefî 29/45), *mu'în-i mülk ü millet* (Atâyî 5/23), *nâsır-ı islâm* (Taşlıcalı Yahyâ 23/24), *revâc-ı dîn-i mübîne mu'âvin-i mukdim* (Nefî 29/33) terkipleriyle Doğu ve Batı ülkesinin işlerinin yardımcısı, memleketin yardımcısı, evren nizamına yardımcı, devlet ve milletin yardımcısı, İslamın yardımcısı ve iyi ve kötüyü birbirinden ayıran dinin gayretli yardımcısı olarak nitelendirilen sadrazamların devlet işlerinde padişahın en büyük yardımcısı olmalarına; *Âsaf-ı yektâ-yı vekîl-i devlet* (Nâbî 15/32), *şehinşâha vekîl* (Nâilî-i Kadîm 16/5), *vekîl-i mutlak-ı şâh-ı cihân* (Atâyî 5/24), *vekîl-i re'y-i sultân-ı cihân-dâr* (Cevrî 14/9), *vekîl-i saltanat* (Nedîm 12/29, 20/59), *vekîl-i şâh-ı cihân* (Taşlıcalı Yahyâ 23/24) gibi ifadelerle de devletin vekili eşsiz vezir, şahlar şahına vekil, cihan hükümdarının mutlak vekili, cihan alan sultanın oy vekili, saltanat vekili ve cihan hükümdarlarının vekili olarak nitelendirilen sadrazamların padişahın vekili olmalarına vurgu yapılmaktadır.

2.2.3.11. İş Bilir Olma

Methiyelerde sadrazamların iş bilir olmasının övgüsü, XIX. asır dışında tüm yüzyıllarda karşımıza çıkmaktadır. Nitelik ve nicelik açısından değerlendirildiğinde bilhassa XVII. yüzyılda oldukça fazla örneklerine rastladığımız iş bilir olma vasfının methine yönelik terkiplerin değinilmesi gereken belli başlı ortak özellikleri bulunmaktadır.

Arş-ı temkîn (Nefî 35/20), *hakîm-i hurde-bîn* (Nedîm 3/24), *harîdâr-ı metâ'-ı ma'rîfet* (Nedîm 6/50), *mâye-bahş-ı intizâm-ı dîn ü devlet* (Nedîm 14/35), *melek-temkîn* (Bağdatlı Rûhî 19/7), *müdebbir-i vüzerâ* (Nâbî 14/18), *müşîrân-ı zamânın hüsn-i tedbîr ile meşhûrî* (Nefî 34/20), *nesak-sâz-ı zemâne* (Atâyî 5/22), *pesendîde-reviş* (Cevrî 24/23), *rûşen-re'y* (Nedîm 3/25), *sadr-ı 'âlî-nazarâ* (Nefî 31/44), *sadr-ı kavî-re'y-i cihân-dîde* (Nefî 41/18), *sâhib-rüşd* (Nefî 43/18), *sâhib-tasarruf* (Cevrî 22/6), *sipîhr-i hükm ü tasarruf* (Nefî 29/19), *şehâ-pîşe* (Necatî 13/20), *terakkî-dih-i ecdâd-ı 'izâm* (Nâbî 13/87), *vezîr-i şâh-nazar* (Atâyî 4/15) terkipleriyle temkin göğü, ince eleyip sık dokuyan hâkim, marifet metasını satın alan, din ve devletin intizamının kaynağı, melek temkinli, vezirler içinde ince eleyip sık dokuyan, zamanın, mareşallerinin güzel tedbir ile meşhuru, zamanın yol yordam bileni, yolu, tarzı beğenilmiş, aydınlık oy, yüce nazar sahibi sadrazam, cihanın gözbebeği oyu kuvvetli sadrazam, rüşd ve tasarruf sahibi, hüküm ve tasarruf göğü, yüce ecdadın gelişme getireni olarak nitelendirilen sadrazamların devlet işlerinde temkinli ve ince eleyip sık dokuyan, ayrıntılı düşünen yöneticiler olmalarına ve devlet yönetme hususunda marifet sahibi, yetenekli bireyler olmalarına vurgu yapılarak iş bilir olmaları sanatlı bir üslupla ifade edilmektedir.

İş bilirlilik vasfının ifadesinde *kâr* ve ondan türetilen iş bilir, işten anlar, bir işin kâr ve ziyanını hesaplar olarak Türkçeleştirebileceğimiz *kâr-dân* ve *kâr-fermâ*, *kâr-sâz* gibi kelime grupları sıklıkla kullanılmakta, *dâniş-ver-müşîr-i kâr-dân* (Cevrî 22/3), *kâr-âgâh-ı hakkânî* (Osmanzâde Tâ'ib 12/20), *kâr-dân-ı vükelâ* (Nâbî 15/56), *kâr-dân-ı zamân* (Nâbî 14/23), *kâr-sâz-ı memleket* (Nâilî-i Kadîm 11/10), *sadr-ı kâr-fermâyî* (Nedîm 9/47), *vezîr-i kâr-dân* (Hâletî 37/1) ifadeleriyle sadrazamlar doğru kararlar veren yöneticiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İş bilirlik vasfında dikkat çeken diğer husus, methiyelerde hizmet, görev, karar ve vazife gibi unsurlara dikkat çekilerek sadrazam memduhların sahip oldukları sorumluluk bilinci övgüye değer görülmektedir:

Dâver-i dâna-dil ü pâkîze-amel (Nâilî-i Kadîm 19/23), *kâfûr-ı zer-kemer hâdim* (Nedîm 7/44), *mâlik-i mansıb-ı vâlâ* (Cevrî 21/8), *mesâlih-i cumhûr* (Bağdatlı Rûhî 10/25), *mühim-dân-ı umûr-ı cumhûr* (Cevrî 15/8), *mühim-sâz-ı dil-i âlemiyân* (Nâilî-i Kadîm 27/14), *sezâ-vâr-ı hükûmet* (Cevrî 24/24), *vazîfe-hârân-ı cihân* (Bağdatlı Rûhî 5/27), *vezîr-i hîred-efrûz-ı umûr-endûz* (Nâbî 13/47) söyleyiş kalıplarıyla sadrazamlar, temiz işli ve yüce gönüllü lider, hizmetin altın kemerinin kâfuru, yüce devlet hizmeti sahibi, halkın işlerine önem veren, âlemlerin gönlünün mühim işler göreni, işleri takdire şayan, cihanın vazife içeni, kazançlı iş ve parlak fikir sahibi vezir olarak nitelendirilmekte ve hizmetleri, sorumluluk bilinçleri üzerinden iş bilir olma vasıfları methedilmektedir.

İş bilir olmaları bakımından sadrazamlar şairler tarafından tarihi-mitolojik karakterlere benzetilmektedir. *Âsaf-i sâhib temkîn* (Nâilî-i Kadîm 16/1), *Âsaf-râ vezîr-i 'âlem-ârâ* (Hâletî 23/3), *Cemşîd-i cihân-bân-ı serîr-i tedbîr* (Nefî 31/31), *Cemşîd-rey* (Hayâlî 14/23), *Nizâmü'l-mülk-i rüşd-âyin ü girdâr* (Cevrî 14/7), *paşa-yı Âsaf-isti'dâd* (Nâilî-i Kadîm 18/17) terkiplerinde de görüldüğü gibi sadrazamlar iş bilir olmaları bakımından Süleyman'ın veziri Âsaf, Melikşah'ın veziri Siyâsetnâme yazarı Nizamülmük'e ve İran tarihi ve mitolojisinin ünlü hükümdarı Cem'e benzetilmektedirler.

2.2.3.12. Dış Güzellik

Sadrazamların dış görünüşleri bakımından methedilmesi XV-XIX. yüzyılların tamamında karşımıza çıkan bir husustur. Terkipler incelendiğinde *âfet-i devrân* (Bağdatlı Rûhî 36/1), *bihter-i 'âlem* (Neşâtî 20/27), *bir gonçe-i tasvir* (Keçecizâde İzzet 34/16), *nûr-ı mülâhhas* (Nedîm 15/28), *pîrâye-dih-i sûret* (Nefî 41/3), *pîrâye-i zikr-i cemîl* (Nedîm 12/30) gibi sevgiliye has güzellik unsurlarıyla dış görünüşün methedildiği terkipler dışında *revnak-ı erkân-ı câh* (Cevrî 22/10), *hâkim-i bülend-cemâl* (Bağdatlı Rûhî 5/11), *sadr-ı vezâret zibâ* (Necatî 2/15), *zîver-i eyvan-ı devlet*

(Cevrî 22/10) gibi dış güzellik unsurlarının liderlik ve sadrazamlık vasıflarıyla birleştirildiği övgü kalıplarına rastlanmaktadır.

Dış güzellik söz konusu olduğunda teşbih ve istiare sanatlarının yardımıyla sadrazamları belli unsurlara benzetme şairler tarafından benimsenmiş bir yol olmaktadır. Terkibler incelendiğinde özellikle *meh*, *mâh*, *kamer* gibi Arapça ve Farsça sözcüklerle ifade edilen “ay” dış güzelliğin vurgulanmasında en çok kullanılan unsur olarak karşımıza çıkmaktadır:

Mâh-çihre (Taşlıcalı Yahyâ 21/25), *Âsaf-ı meh-tal'atâ* (Atâyî 3/42), *meh-i hurşîd-gevher* (Nâilî-i Kadîm 11/9), *meh-i kâmil* (Bağdatlı Rûhî 8/9), *meh-i Ken'ân* (Bağdatlı Rûhî 36/6), *meh-peyker-i 'âlem* (Neşâtî 20/28), *mihr-i meh-peyker* (Nâilî-i Kadîm 11/9) gibi ifadelerle sadrazamların dış görünüş açısından aya; *mihr-i meh-peyker* (Nâilî-i Kadîm 11/9), *ntırâz-ı râ'yet-i zer-peyker-i hurşîd-tâb* (Nedîm 18/29), *mihr-i dırâhşân* (Bağdatlı Rûhî 36/5), *mihr-i mahal* (Nâilî-i Kadîm 17/13) gibi söyleyiş kalıplarıyla güneşe benzetilmektedir.

Dış güzellik vasfının methinde sadrazamların tarihi-mitolojik karakterlere teşbih edilmesi şairler tarafından benimsenen bir diğer üsluptur. *Âsaf-ı ferhunde-likâ* (Bağdatlı Rûhî 17/27), *Âsaf-ı ferhunde-likâ* (Nedîm 21/17), *Âsaf-ı meh-tal'atâ* (Atâyî 3/42), *Âsaf-ı Yûsuf-cemâl* (Bağdatlı Rûhî 12/7), *dâver-i Cemşîd-likâ* (Hâletî 24/7), *Hümâ-fer dâver-i simurg-sîmâ* (Neşâtî 18/4), *Pîl-ten-i Zal-kadem* (Keçecizâde İzzet 29/14), *Yûsuf-ı devr-i zemâne* (Taşlıcalı Yahyâ 23/22) terkibleriyle sadrazamlar Yusuf yüzlü vezir, Cem yüzlü lider, Anka kuşu yüzlü, Zal adımlı fil gibi iri vücutlu ve zamanın Yusuf'u olarak nitelendirilerek Yusuf, Cem, Hüma ve Zal'e benzetilmektedir. *Pîl-ten-i Zal-kadem* terkibinden anladığımız kadarıyla heybetli ve iri bir vücut yapısına sahip olmak, güzel bir yüze sahip olmak yanında o dönem için dış güzellik kıstasıdır.

2.2.3.13. Diğer Vasıflar

At Binicilik

Atın günlük hayatın önemli bir parçası olduğu XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar olan süreçte klasik edebiyatta da önemli bir motif olmuş ve atın güzelliği,

yürüyüşü ve hızlı at sürmek yiğitlik ve asalet göstergelerinden biri olarak kabul görerek methiyelerdeki yerini almıştır.

Harîf-i yeke-süvâr (Bağdatlı Rûhî 5/17), *süvâr-ı hıttâ-i Rûm* (Bağdatlı Rûhî 5/17), *şâhsüvâr-ı dilîr ü çâpûk* (Nefî 36/16), *şeh-süvâr* (Bağdatlı Rûhî 13/10), *şehsüvâr-ı Kahramân-kevkeb* (Nefî 34/24) terkipleri ile sonbaharın tek süvarisi, Rum ükesinin süvarisi, cesur ve çabuk at süren şahsuvar ve Kahraman ihtişamlı şahsuvar olarak nitelendirilen sadrazamların at binicilikleri methodilmekte ve yiğitlik vasıflarını tamamlayan bir husus olarak nitelendirilmektedir.

Damat Olma

Osmanlı tarihi incelendiğinde hanedan mensubu hanım sultanlarla padişah onayıyla evlilik yapan pek çok sadrazam, vezir, paşa ve üst düzey devlet görevlisi olduğu görülür. Sadrazamlar içinde de saraya damat olanları mevcut olup Pargalı İbrahim Paşa, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Damat Rüstem Paşa ve Silahdar Damat Ali Paşa bunların en tanınmışlarındandır.

Sadrazamların pek az devlet büyüğüne nasip olan hanedana damat olarak dâhil olması çalışkanlık ve dirayetinin, talihinin bir lütfu olarak görülerek şairler tarafından XVII ve XVIII. asırlarda kendilerine sunulan methiyelerle yiğitlik, cömertlik, yücelik gibi vasıflarıyla beraber estetik biçimde dile getirilmektedir.

Dâmâd-ı 'âlî-kadr-i zî-şân (Osmanzâde Tâ'ib 12/19), *dâmâd-ı âlî-şân* (Nedîm 5/48), *dâmâd-ı âlî-şân-ı vâlâ-rütbe* (Cevrî 11/23), *dâmâd-ı güzîn* (Nedîm 19/36), *dâmâd-ı güzîn-i şeh-i zî-şân-ı felek-câh* (Nedîm 21/17), *dâmâd-ı şehenşâhî* (Nâbî 17/12), *dâmâd-ı vâlâ-menkabet* (Nedîm 12/29), *dâmâd-ı ekrem* (Nedîm 14/36), *şehriyâr-ı âlemin dâmâd-ı zî-şânı* (Nedîm 11/14) ifadelerinde görüldüğü gibi sadrazamlar, şanlı, değeri ve rütbesi yüce damat, seçkin damat, felek mertebeli şanlı hükümdarın seçkin damadı, şahlar şahının damadı, yüce menkıbeli damat, en cömert damat ve âlemin hükümdarının şanlı damadı olarak nitelendirilerek cömertlik, yiğitlik, yücelik gibi vasıfları yanında hanedana damat olmaları vasfı da dile getirilmektedir.

İsim

Şairler, memduhlarını methederken onların tarihi, manevi birtakım öneme sahip kişilerle olan adaşlıklarını övgü unsuru olarak kullanmışlar ve daha çok *semiyy*, *hem-nâm* gibi yapıların yer aldığı terkiplerle memduhlarının isimlerini ön plana çıkarmışlardır.

Hazret-i Paşa-yı Ahmed-nâm (Neşâtî 18/6), *hem-nâm-ı Halîl* (Nedîm 21/18), *hem-nâm-ı Hüdâvend-i resûl* (Nefî 41/17), *hem-nâm-ı Murtazâ Ali Paşa* (Nedîm 4/20), *hem-nâm-ı nikû-yı Halîl* (Nedîm 12/30), *hem-nâm-ı server-i dü cihân* (Neşâtî 19/11), *hem-nâm-ı şehenşâh-ı resûl* (Nefî 33/22; Neşâtî 20/9), *hem-nâm-ı şehenşâh-ı resûl Ahmed-i mürsel* (Cevrî 23/2), *hem-nâm-ı şeref-zâ-yı Halîl İbrahim* (Nedîm 10/24, 15/10), *Murâd-ı Pâdişâhî* (Nefî 27/55), *semiyy-i Ahmed-i Mürsel* (Cevrî 22/11), *semiyy-i cedd-i nebiyy-i kerîm* (Nedîm 13/29), *semiyy-i cedd-i resûl-ı Hudâ* (Nedîm 7/37), *semiyy-i fahr-ı resûl* (Hâletî 25/15; Nâilî-i Kadîm 18/18), *semiyy-i fahr-i 'âlem* (Nefî 34/22), *semiyy-i pâk-i nebiyy-i kerîm* (Nedîm 24/12) yapılarında görüldüğü gibi sadrazamlar, *Muhammed*, *Ali*, *Halil İbrahim* gibi bilhassa dini anlam ve önem içeren tarihi şahsiyetlerle olan isim ortaklıklarıyla methedilmektedirler.

Meclis

Osmanlı kültürü içerisinde önemli bir yere sahip olan; sanat, felsefe ve bilime ilgi duyan padişahlar, sadrazam ve vezirler gibi üst düzey devlet adamları tarafından düzenlenen şiir, sohbet ve eğlence meclisleri, şairler tarafından tıpkı padişahlarda olduğu gibi sadrazamların methinde de bir vasıta olarak görülmektedir. Sadrazamların düzenlediği meclislerin övgüsünün çok sık olmasa da methiyerde yer aldığı ve telmih sanatının imkanlarından faydalanılarak *Cem*, *Baykara* gibi önemli tarihi kişiliklerin meclisleriyle mukayese edildiği görülmektedir:

Hıdîv-i Baykara-meclis (Nedîm 18/27), *mâlik-i Câm-ı Cem* (Bâkî 19/2), *meclis-efrûz-ı Cem* (Nefî 37/10) gibi terkiplerle sadrazamlar, Baykara meclisli hidiv, Cem kadehine sahip ve Cem'in meclis aydınlatanı olarak nitelendirilmekte ve böylece hem meclisleri methedilmekte hem de *hâzır-cevâb* (Osmanzâde Tâ'ib 4/1), *nükte-dân-ı kadr-şinâs* (Bağdatlı Rûhî 9/26), *pâdişâh-ı nüktedân* (Keçecizâde İzzet

34/13), *vezîr-i nüktedân* (Nefî 43/24) gibi terkiplerle dâhil oldukları meclislerin gerek sohbetleri gerekse nüktedanlık ve hazırcevaplıklarıyla vazgeçilmezleri olarak görülmektedirler.

Asalet

Sadrazamların methinde onların baba tarafından gelen soy temizliği olarak anlamlandırabileceğimiz hasebi, her iki tarafın soy temizliği olan nesebi veya köklü ve asil bir aileye mensubiyeti şairler tarafından ön plana çıkarılmakta ve övgü vasıtası yapılmaktadır. Özellikle devşirme kökenli olmayan ve silsile halinde yüksek rütbeli devlet adamları yetiştiren ailelere mensup sadrazamların övgüsünde asalet vurgusuna rastlanılmaktadır.

Âsaf ibn-i Âsaf (Nâilî-i Kadîm 28/23), *Âsaf ibni Âsaf-ı devr-i zamane* (Neşâtî 19/13), *Âsaf-ı ferhunde-neseb* (Osman Nevres 11/1), *Âsaf-ı pâk-neseb* (Osman Nevres 12/18), *Âsaf-i kudsî-güher-i rûzgâr* (Yenişehirli Avnî 36/16), *dâver-i ferhunde-haseb* (Osman Nevres 12/18), *güzîde halef-i dûde-i 'izzet* (Nâbî 13/60), *hayru'l-halef* (Necatî 13/30), *memdûh-ı kirâm* (Keçecizâde İzzet 30/60), *pâk-haseb* (Osman Nevres 11/1), *pâk-tebârâ* (Nâbî 13/87), *sütûde-ı nâm-âverân-ı pâk-nijâd* (Nâbî 14/52) gibi terkiplerde görüldüğü üzere kimi sadrazamlar vezir oğlu vezir, soyu kutlu vezir, soyu temiz vezir, zamanın cevheri kutlu veziri, yücelik soyunun seçkin halefi, haleflerin hayırlısı olarak nitelendirilerek soylarına ve asaletlerine vurgu yapılmaktadır.

Şairlik

Padişahlar da dâhil pek çok devlet ileri geleninin özellikleri şairleri himaye etmesi yanında o dönemin adıyla şiir ve inşa ile meşguliyeti, dönem şairleri tarafından övgü vasıtasına dönüştürülerek methiyelerde sanatlı söylem dairesinde ifade edilmektedir:

Sağ ol bağışla ki sen bahş eyledikçe ola şâd
Revân-ı Hatem û Yahyâ vü Fâzıl u Cafer-i cûd
 (Osman Nevres 7/73)¹

¹ Kaya, Osman Nevres ve Dîvânı, s. 265

Âlem-efrâz-ı beyân (Nâilî-i Kadîm 27/21), *Ali Şîr-i zamâne* (Osmanzâde Tâ'ib 14/17), *fasîh-lisân* (Nefî 30/14), *hîş-nüvîs ehl-i kalem* (Nâilî-i Kadîm 19/13), *ma'nây-ı zamâne* (Nefî 41/3), *münşî-i dakîk-hayâl* (Bağdatlı Rûhî 5/14), *münşî-i pâk-edâ* (Nâilî-i Kadîm 19/13), *nâdire-pîrâ-yı zamâne* (Nefî 41/15), *nâzım-ı ma'ânî* (Osman Nevres 7/43), *nâzım-ı ma'îşet-i gül* (Hâletî 25/15), *sadr-ı Cem-câh-ı suhendân* (Nâilî-i Kadîm 12/83), *sadr-ı sühan-perver* (Nefî 43/35), *sâhib-sühan* (Bağdatlı Rûhî 36/66), *sühan-ârây sadrâ* (Nâilî-i Kadîm 12/39), *şâ'ir-i latîf-sühan* (Bağdatlı Rûhî 5/15), *tûtî-i sühan-gû* (Nefî 30/14), *zahir-i ehl-i sühân* (Bağdatlı Rûhî 19/8), *zerdûz-ı sühan* (Nefî 41/15) ifadeleriyle sadrazamlar beyanın bayrak kaldıranı, hatasız dil, kalem ehlinin hoş yazanı, zamanın manası, aksamayan hayalleri inşa eden, temiz edalı yazar, zamanın nadir eserlerini süsleyen, mana şiiri söyleyen, gül yaşamını düzenleyen, iyi söz söyleyen Cem tabiatlı vezir, güzel söz söyleyen sadrazam, söz söylemeyi bilen vezir, güzel sözlü şair, söz söyleyen papağan ve sözün simkeşi olarak nitelendirilerek hem mana hem şekil açısından şairlik ve yazarlık vasıflarının üstünlüğüne vurgu yapılmaktadır.

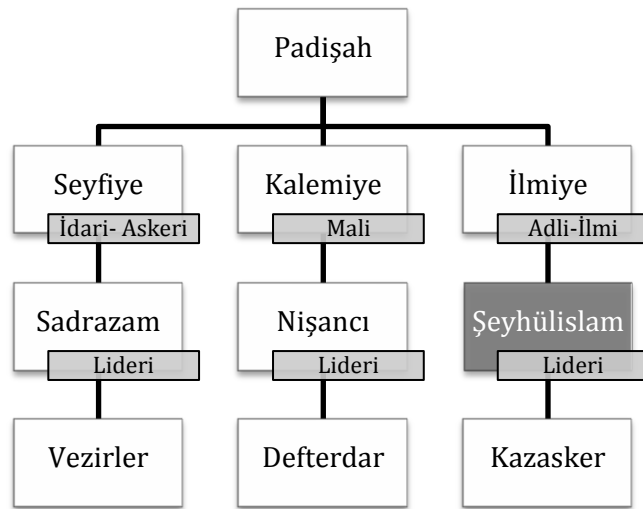
2.2.4. Şeyhülislam

İlmiye sınıfının lideri ve en yüksek dereceli müderris sayılan şeyhülislamlar dini konular hakkından fetva vererek halkın sorularını cevaplandırmak ve şer'i meselelerde düşüncelerini belirtmekle vazifelendirilmişlerdir. Kaynaklarda Osmanlı'nın kuruluşunda müftü adı verilen bu makam sahibine XVII. yüzyıldan sonra şeyhülislam denmeye başlandığı, devlet idari birimlerinde önemli değişikliklerin olduğu XIX. yüzyıl ve sonrasında bile bu makamın aynen kaldığı, hatta şeyhülislamların meşrutiyetin ilanından sonra hükümette kabine üyesi olduğu belirtilmektedir (Yılmaz F. , 2010: 609).

Şeyhülislamlık makamının tam anlaşılması için Osmanlı devlet teşkilatında ilmiye sınıfının anlaşılması gerekmektedir. İlmiye sınıfı Osmanlı'da medrese eğitim ve öğretiminin yapılması, dini hizmetler ve yargı mekanizmasının işletilmesinde görev almıştır. Şeyhülislam ise bu teşkilatın başı olarak eğitim-öğretim ve yargı, fetva gibi işlerin yürütülmesinden sorumlu makam olmaktadır. Şeyhülislamlık makamıyla alakalı Bilkan ve Çetindağ'ın verdiği bilgiler, kasidecilik geleneğinde

şeyhülislamın methine dair sağlıklı sonuçlara ulaşılması bakımından aydınlatıcı mahiyettedir:

İlmiye teşkilatı tam anlamıyla kurumlara ayrılıp da görevler netleştikten sonra ilmiye teşkilatının başı şeyhülislam oldu. Ayrıca şeyhülislama bir de fetva makamı bağlıydı. Bu durumda ilmiye teşkilatının başı olan şeyhülislama eğitim, yargı ve fetva kurumu bağlı olmaktadır. Günümüz şartlarında düşününce bir şeyhülislam Adliye, Milli Eğitim, Yüksek Öğretim ve Diyanet İşleri Başkanlığının görevlerini bünyesinde toplayan bir makam olmaktadır. (Bilkan, Çetindağ, 2006: 9)

Şekil 29: Osmanlı Devlet Yönetimi Yapılanması ve Bu Yapılanmada Şeyhülislamın Yeri

Osmanlı devlet teşkilatı idari ve askeri işlerden sorumlu seyfiye, mali işlerden sorumlu kalemîye ve son olarak eğitim ve adalet işlerinden sorumlu ilmiye sınıfından oluşur. Osmanlı yönetim teşkilatının ana hatlarıyla verildiği yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere vezir ve sadrazam gibi devlet adamlarından farklı olarak idari değil, ilmi-dini görev ve yetkilerle donatılmış olan şeyhülislam, klasik edebiyat dairesinde kaside şairlerinin methettiği başlıca memdûhlar arasında yer almışlardır. Şeyhülislamın yapmakla yükümlü oldukları bu görev ve sorumluluklar da kasidecilik geleneğinde var olan övgü kalıplarını etkileyerek şeyhülislamın methedilmesi geleneğinde özgün bir üslup ve mana dünyası yaratmıştır.

Şeyhülislamların başta fıkıh olmak üzere dinî ilimlerin çeşitli dallarında eser yazmaları yanında şair, tarihçi, sanatkâr ve kütüphane sahibi, ayrıca ilim ve sanat hamisi olarak Osmanlı kültür ve sanatına katkıları son derece önemlidir. Kemalpaşazâde, Hoca Sâdeddin, Zekerîyyâ-zâde Yahyâ Efendi, Ârif Hikmet Bey gibi tanınmış şair, tarihçi, hattat, kültür adamı dışında tezkirelerde ve diğer

biyografik eserlerde adlarına ve eserlerine yer verilen birçok şeyhülislâm bulunmaktadır. Şeyhülislâmların nüfuzları ve muhitleri sayesinde ilmi ve sanatı himaye ettiklerine dair çeşitli örnekler vardır. (İpşirli, 2010: 93)

Tıpkı padişah ve diğer devlet erkânı gibi bilim ve sanatla yakından ilgilenen şeyhülislamlar, etraflarında edebi bir muhit oluşturmuş, hüner sahibi âlim ve şairleri himaye ederek onlara ihsanlarda bulunmuş, hatta bazıları bizzat şiir sanatıyla yakından ilgilenerek, estetik değeri yüksek divan sahibi olmuşlardır.

Divanlarını incelediğimiz şairler içinde Bâkî, Taşlıcalı Yahya Bey, Nev'izâde Atâyî, Cevrî, Nef'î, Nâ'ilî-i Kadîm, Azmizâde Hâletî, Neşâtî, Fıtnat Hanım, Şeyh Gâlib, Keçecizâde İzzet Molla, Yenişehirli Avnî, ve Lebîb Efendi olmak üzere toplam on üç şairin dönem şeyhülislamlarına kaside sunduğu görülmektedir.

Yalnızca ilmi ve dini vazifeler üstlenmeyip zamanla devlet yönetimindeki etkisi artan şeyhülislamların nüfuzlarının artması nispetinde ve Divan Edebiyatı'nın gelişimiyle paralel olarak başta Ebussuud Efendi, Bostanzâde Mehmet Efendi, Mehmet Bahâî Efendi, Yahyâ Efendi gibi pek çok şeyhüslama sunulan methiye sayısında da artış meydana gelmiş, XVII. yüzyılda nitelik ve nicelik açısından oldukça dikkate değer kaside örnekleri verilmiştir.

Aşağıdaki tabloda memdûh olarak şeyhülislamların methedilen ve diğerlerine göre daha öne çıkan vasıfları ifade edilmektedir.

VASIFLAR	YÜZYILLAR					
	XV. YY	XVI. YY	XVII. YY	XVIII. YY	XIX. YY	TOPLAM
Yöneticilik	0	3	31	4	1	39
Yiğitlik	0	0	3	0	2	5
Cömertlik	0	4	33	2	3	42
Yücelik	0	2	30	2	0	34
Karakter	0	5	29	0	1	35
Bilgili Olma	0	8	95	9	5	117
Talih	0	3	13	4	0	20
Adalet	0	0	8	0	1	9
Dindarlık	0	1	8	0	0	9
Meslek	0	7	63	4	4	78
İş Bilir Olma	0	0	6	1	0	7

Dış Güzellik	0	0	5	1	1	7
Şairlik	0	0	15	0	0	15
İsim	0	0	3	0	0	3
Soyluluk	0	0	6	0	0	6
Nüktedanlık	0	0	4	0	0	4
TOPLAM	0	33	352	27	18	430

Tablo 24: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Şeyhülislamların Methedildiği Vasıfların ve Terkid Sayısının Yüzyıllara Göre Dağılımı

Yöneticilik ilmi değil idari bir kimlik taşısa da ilmiyenin başı şeyhülislamlara sunulan methiyeler incelendiği takdirde memdûhun yöneticilik kabiliyetlerini yücelten kullanımların oldukça dikkat çekici olduğu görülmektedir. Başlangıçta görev alanı daha kısıtlı olan şeyhülislamların XVI. yüzyılın ortalarında idarî görevleri artmış, yüzyılın sonlarında devletin siyasî kararlarında veziriazamlarla eş bir rol üstlenmişlerdir (İpşirli, 2010: 92). Ortaya çıkan bu durum şeyhülislamların kasidelerde yöneticilik kabiliyetleriyle ön plana çıkmasını ve estetik değeri yüksek terkidler vasıtasıyla methedilmelerini sağlamıştır. *Âsaf* (Lebîb 22/1), *cenâb-ı hazret* (Atâyî 10/17), *çarh-ahkâm* (Nefî 50/23), *emîn-i dîn ü düvel* (Bâkî 21/14), *hüdaygân-ı kuzât-ı 'asâkir-i İslâm* (Atâyî 10/17), *Hüsrev* (Nefî 49/10), *mültecâ-yı vüzerâ* (Nefî 50/24), *zübde-i ashâb-ı rical* (Taşlıcalı Yahyâ 18/18) gibi kullanımlar vasıtasıyla gökyüzü ahkamlı, din ve devletlerin koruyucusu, İslam askerlerinin şeriata göre hüküm veren hakimlerinin ulu hükümdarı, vezirlerin sığınağı ve önde gelenlerin özü olarak nitelendirilen şeyhülislamların liderlik vasıflarına vurgu yapılarak methedilmektedirler.

Şeyhülislamların methinde dikkat çeken diğer husus, *dâver*, *hidiv*, *hüdâvend*, *sadr*, *server* gibi hükümdar ve vezir gibi üst düzey idari kademedeki kişiler için kullanılan unvanlar, ilmiye sınıfına dâhil olan şeyhülislamlar için de kullanılmaktadır:

Unvan	Terkib	Anlamı
Dâver	<i>Cihân-dâver</i> (Nefî 55/23)	Cihan lideri
	<i>Dâver-i pâkîze-girdâr</i> (Nefî 49/16)	Meşguliyeti temiz olan lider
	<i>Dâverâ</i> (Nefî 49/33, 51/30, 52/37; Yenişehirli Avnî 28/33)	Ey lider
Hidiv	<i>Hidiv</i> (Lebîb 22/14)	Hidiv
	<i>Hidiv-i 'âlem-ârâ</i> (Neşâtî 13/11)	Âlemleri süsleyen hidiv
	<i>Hidiv-i sadr-ı sa'âdet</i> (Nefî 58/22)	Saadet hakimi hidiv

Unvan	Terkib	Anlamı
	<i>Hidvâ</i> (Fitnat Hanım 4/31; Nefî 49/33)	Ey hidiv
Hüdâvend	<i>Hüdâvend-i felek-sadr ü melâ'ik-hüddâm</i> (Nefî 50/37)	Gök mertebeli melek hüddamlı lider
	<i>Hüdâvend-i ferîd</i> (Nefî 54/16)	Eşsiz hükümdar
	<i>Hüdâvend-i zamân</i> (Atâyî 11/20)	Zamanın hükümdarı
	<i>Hüdâvendâ</i> (Nâilî-i Kadîm 23/32; Bâkî 21/20)	Ey hükümdar
Sadr	<i>Güzîde sadr-ı zemâne</i> (Atâyî 10/15)	Zamanın seçkin lideri
	<i>Hidv-i sadr-ı sa'âdet</i> (Nefî 58/22)	Saadet hakimi hidiv
	<i>Hüdâvend-i felek-sadr ü melâ'ik-hüddâm</i> (Nefî 50/37)	Gök mertebeli melek hüddamlı lider
	<i>Sadr-ı muhterem</i> (Nâilî-i Kadîm 24/17; Fitnat Hanım 4/12))	Muhterem sadrazam
	<i>Sadr-ı Rûm</i> (Cevrî 35/20)	Anadolu'nun lideri
	<i>Sadr-ı yegâne-i âlem</i> (Nefî 58/21)	Âlemin yegâne lideri
	<i>Sadrâ</i> (Nefî 49/33, 51/30, 52/37, 55/23, 58/34)	Ey sadrazam
	<i>Sipîhr-i mertebe-sadrâ</i> (Atâyî 10/20)	Liderlik mertebesinin göğü
Server	<i>Serverâ</i> (Nefî 50/37, 53/30, 55/23; Neşâtî 14/19)	Ey lider

Tablo 25: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Şeyhülislamların Methinde Yöneticilik Vasfını Vurgulayan Unvanlar

Bulunduğu mevki ve idaresinden sorumlu olduğu işleri dolayısıyla savaşçılık ve yiğitlik özellikleriyle ön planda olmayan şeyhülislamların kimi kasidelerde bu yönleriyle de methedildiklerini görmekteyiz. *Alem-efrâz* (Yenişehirli Avnî 28/19), *cihân-dâr-ı şeri'at* (Yenişehirli Avnî 28/20), *Hayder-i Osmân-şiyem* (Nefî 55/10), *hurz-ı emân* (Nâilî-i Kadîm 25/58), *saf-şiken-i hayl-i sitem* (Nefî 51/25) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla bayrak yücelten, şeriâtın cihan sahibi, Osman tabiatlı aslan¹, korkusuzluk pazusu ve sitem ehlinin saf kıranı olarak nitelendirilerek şeyhülislamların az da olsa yiğitlik vasfıyla da methedildiklerini göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlı'da ilim hayatı, yıllardan beri oluşan geleneğin sonucunda birçok ulemâ ailesinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Osmanlı'nın kuruluşundan sonraki dönemlerde bu durumun daha kuvvetli bir şekilde kendini göstermiş,

¹ Aslan, Hz. Ali'nin lakabı olarak kullanılmaktadır.

Dürrîzâdeler, Hocasâdeddinzâdeler ve Mirzazâdeler gibi köklü ailelere mensup şeyhülislâmların sayısı oldukça fazla olmuştur (İpşirli, 2010: 93).

Ser-hayl-i efâzıl ki sezâdır denilirse
Hem **seyyid** ü hemnâm-ı habîb-i dü-cihânsın
Nâilî-i Kadîm 25/33¹

Beyitte de görüldüğü gibi asalet vurgusu şeyhülislamlar için yazılmış methiyelerde önemli bir yer tutmakta ve *âl-i Alînün halef-i hayr- me'âli* (Cevrî 36/1), *evlâd-ı resulün şeref-i ırk u selîli* (Cevrî 36/3), *güzîde-i evlâd-u al-i Haydar* (Cevrî 35/38), *hazret-i şâh-ı rusûlün zübde-i âli* (Cevrî 36/1), *seyyid-i ekrem* (Cevrî 35/19) gibi terkipler vasıtasıyla şeyhülislamlar, yüce Ali'nin hayırlı halefî, peygamber evlatlarının ırkının şerefî ve yeni doğmuş erkek evladı, Ali'nin evlatlarının seçkini, seyyid han, peygamberlerin şahının yüce özü ve en yüce seyyid olarak nitelendirilmektedir. Terkipler incelendiğinde dikkat çeken önemli bir husus da şeyhülislamların soyunun peygamber yahut ehli beyte dayandırılması ve kendilerinin daha çok seyyid olarak nitelendirilmeleridir. Şeyhülislamların en yüce fetva makamı olmaları methiye kalıplarını da etkilemiş ve soy asaleti İslam dini bakımından önem taşıyan dini karakterlerle ilişkilendirilmiştir. Bunun sonucu olarak peygamber soyundan gelen kişilere verilen bir unvan olan seyyidlik, şeyhülislamların soy asaleti methinde önemli yer tutmaktadır.

Devlet hiyerarşisi içinde geliri en yüksek olanlar arasında bulunan, ilmi vazifelerinin yanı sıra sanatla da meşguliyetleri fazla olan şeyhülislâmlar, kasidecilik geleneğinde zenginlikleri oranında cömertlikleriyle de nam salmış, hüner sahiplerini koruyan memdûhlar olarak nitelendirilerek methedilmekte ve yüceltilmektedir. *Gevher-efşân* (Nâilî-i Kadîm 23/20), *havsala-sûz-ı hisset* (Nefî 50/22), *kerem-güster-i zî-şân* (Neşâtî 16/11), *kerem-perdâz-ı yektâ* (Neşâtî 13/11), *kîse-perdâz-ı kerem* (Nefî 50/22), *mazhar-ı sırr-ı kemâl-i kerem-i Rabb-i mecîd* (Nefî 54/19), *mekârim-perverâ* (Nefî 55/23), *sâhib-nisâb-ı kâmrân* (Nefî 52/44) gibi söyleyiş kalıplarıyla inci saçan, cimriliğin aklını yakan, eşsiz cömertlik sahibi, cömertlik kesesini düzenleyen, yüce Tanrı'nın cömertlik olgunluğu sırrına ermiş, kutlu bağış sahibi olarak nitelendirilen şeyhülislamların cömertlik methinde yaptıkları yardım ve bahsettikleri lütuflar önemli yer tutmaktadır:

¹ İpekten, a.g.e., s. 103

Âlem-i himmet (Nefî 52/28), *âlî-himem* (Fitnat Hanım 4/12), *bahşîş-âmûz-ı himem* (Nefî 50/22), *menşe-i sehâ vü atâ* (Cevrî 31/21), *muhît-i cûd u himmet* (Atâyî 8/19), *sâhib-serîr-i mülk-i himmet* (Nefî 49/34), *kâm-bahş-ı ser-be-ser dünya* (Neşâtî 13/11), *kâm-bahş-ı şu'ara* (Neşâtî 14/9), *kerem-bahş-ı yegâne* (Neşâtî 14/12), *medâr-ı cûd u kerem* (Cevrî 31/21) söyleyiş kalıplarında görüldüğü gibi şeyhülislamın yardım ve bahşetmenin kaynağı olarak görülmekte ve estetik söylemler vasıtasıyla da bu husus dile getirilmektedir.

Hüner-endûz-ı vahîd (Nefî 54/35), *kâm-bahş-ı şu'ara* (Neşâtî 14/9), *kible-i erbâb-ı niyâz* (Neşâtî 14/9), *velîyü'n-ni'am-ı nîkû-nâm* (Yenişehirli Avnî 28/18) gibi terkipler de bize göstermektedir ki, tek hüner toplayan, şairlere murat bahşeden, yalvarma ehlinin kiblesi ve namı güzel velinimet olarak nitelendirilen şeyhülislamın şair ve âlimleri himaye etmeleri de methiyelerde şairler tarafından doğrudan ifade edilmektedir.

Ser-i efâzıl-ı âfâk müftî-i 'âlem
Sipîhr-i fazl u kemâl âfitâb-ı câh u celâl

Bâkî 21/13¹

Tıpkı diğer memdûhlarda olduğu gibi şeyhülislamın da cömertlik vasfı dile getirilirken yukarıdaki beyitte olduğu gibi teşbih ve istiareden faydalanılarak şeyhülislamın güneş, inci, deniz, bulut, kaynak gibi unsurlara benzetilmekte ve estetik söylemle yoğrularak methiyelerdeki yerini almaktadır. *Âyet-i lutf-ı hüdâvend-i âlîm ü 'allâm* (Yenişehirli Avnî 28/35), *cihân-dâver-i deryâ-kerem ü ebr-i in'âm* (Nefî 50/21), *dürr-i deryâ-yı kerem-dâr* (Atâyî 8/19), *dürr-i dürc-i kerem-dârî* (Atâyî 8/40), *ebr-i nev-bahâr-ı mekrûmet* (Nâilî-i Kadîm 23/20), *kible-i erbâb-ı niyâz* (Neşâtî 14/9), *ma'den-i cûd* (Yenişehirli Avnî 28/18), *mahall-i âtîfet* (Nefî 58/19) gibi ifadelerde şeyhülislamın itibar ve cömertlik güneşi, her şeyi hakkıyla bilen Tanrı'nın lütuf ayeti, nimet veren bulut, cömertlik deryasının cihan hükümdarı, cömertlik denizinin incisi, cömertlik sandığının incisi, cömertliğin bahar bulutu, yalvarma ehlinin kiblesi, cömertlik madeni ve cömertlik mahalli olarak nitelendirilerek cömertlik vasfı sanatlı söyleyişle beraber ifade edilmektedir.

¹ Küçük, a.g.e., s. 54

Bunun yanında şeyhülislam, *kef-i zer-pâş ile resm-i sehâda Hatem-i sâni* (Neşâtî 13/16), *Nu'mân-ı Hâtem-mekrûmet* (Nefî 55/9) gibi terkiplerde görüldüğü üzere telmih yoluyla Hatem, Numan gibi cömertlikle ilişkilendirilerek tarihi-mitolojik-dini karakterlere benzetilmektedirler.

Fatih Kânunnâmesi'nde ulemanın reisi olduğu, veziriazamın şeyhüislâma ve padişah hocasına teşrifatta kendisinin önünde yer vermesi gerektiği vurgulanan şeyhüislâm, protokol ve hiyerarşideki üstün konumu dolayısıyla özel bir yere sahip olmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren cülûs sonrası kılıç alayına katılarak padişaha törenle kılıç kuşandırmışlardır (İpşirli, 2010: 94-96). Şeyhülislamın Osmanlı'daki yerini ve yüceliğini göstermesi açısından Bilkan ve Çetindağ'ın verdiği bilgiler önemlidir:

Osmanlı devletinde din asıl, devlet onun fer'î olarak görüldüğünden şeyhülislam zahiren vezîr-i âzam ile aynı derecede sayılmış ise de derecesi manen ondan yüksekti. (...) Osmanlı devletinin ilk yıllarında ilmî eserleriyle ve kişilikleriyle kendilerini kabul ettiren şeyhülislam padişah dâhil hiç kimseye boyun eğmemiş, ilmin izzetini korumuşlardır. Hatta bazı şeyhülislamın padişahları sert bir şekilde ikaz ettikleri görülmüştür. (Bilkan, Çetindağ, 2006: 22)

Şeyhülislamın sahip oldukları konum itibariyle yücelik vasfı kasidelerde çokça methedilen bir husus olmaktadır. *Kişver-i câha cihân-dâver-i gerdûn-mesned* (Nefî 51/19), *mehâmid-i zât* (Cevrî 34/7), *muhteşem ü ehl-i vakar* (Taşlıcalı Yahyâ 18/16), *nâm-verâ* (Nefî 51/30, 53/30), *server-i erbâb-ı şân* (Atâyî 7/27) gibi söyleyiş kalıplarıyla itibar ülkesine felek mesnetli cihan fetheden, methedilen zat ve şân erbabının başı olarak nitelendirilen şeyhülislamın yücelikleri şairler tarafından kimi zaman *âlî-cenâb* (Şeyh Gâlib 25/20), *hâce-i âlî-sened* (Nâilî-i Kadîm 25/32), *kerîmü's-şân* (Nefî 50/19), *mu'allâ-menzilet* (Fitnat Hanım 4/11), *sâdr-ı 'âlî-rütbe* (Cevrî 32/25), *sadr-ı vâlâ-mertebe* (Cevrî 32/4) ve *zât-ı şerîf* (Nâilî-i Kadîm 23/55) terkiplerinde olduğu gibi âlî, kerîm gibi yücelik bildiren kelimelerin yer aldığı terkipler vasıtasıyla doğrudan ifade edilmekte, kimi zaman ise gökyüzü, güneş, Hüma, ay gibi unsurlara benzetilerek teşbih ve istiare yoluyla dile getirilmektedir:

Cenâb-ı âsumân-rif'at (Nefî 55/4), *dânâ-yı bülend-ahter* (Nefî 49/20), *mahdûm-ı arş-pâye* (Nâilî-i Kadîm 24/8), *âfitâb-ı âsumân-kadrâ* (Atâyî 8/40),

âsumân-ı izz u 'ulâ (Cevrî 35/23), *felek-dergâh-ı sadrâ* (Atâyî 8/40), *felek-mesned hüdâvendâ* (Nefî 49/33), *felek-yâver* (Nefî 55/23), *hurşîd-i zuhal-mertebe* (Atâyî 11/24), *Hümâ* (Hâletî 21/25), *meh-i burc-i 'azamet* (Taşlıcalı Yahyâ 18/18), *mükerrem sadr-ı âlî-kadr-i bercîs-ihtirâm* (Cevrî 32/17), *Müşterî-re'y* (Nefî 50/23), *neyyir-i burc-ı Hüdâ* (Atâyî 7/10), *sadr-ı Cem-pâye* (Nefî 50/26), *sadr-ı felek-cenâb* (Atâyî 25/9), *üstâd-ı felek-kevkebe* (Atâyî 11/23), *üstâd-ı gerdûn-âsitân* (Atâyî 7/10), *zât-ı felek-menzilet* (Atâyî 11/57) gibi terkipler vasıtasıyla gökyüzü mertebeli, yıldızlar kadar ulu âlim, mertebesi gökler olan güneş, şeref ve yücelik göğü, dergâhı gökler olan lider, büyüklük burcunun ayı, Jüpiter saygınlığına sahip kudreti yüce muhterem, gökyüzü ihtişamlı üstat, eşiği gökler olan üstat ve gökyüzü menzilli zat olarak nitelendirilen şeyhülislamın methinde benzetme unsurlarının önemli rol oynadığı görülmektedir.

Klasik edebiyat kasidecilik geleneği içinde memdûhun yiğitlik, cömertlik gibi özelliklerinin yanı sıra yumuşak başlılık, edeplilik, şefkatlilik gibi bazı özellikleri de ön plana çıkarılarak karakterinin belli noktalarına vurgu yapılmaktadır. Cömertlik, asalet, liderlik gibi pek çok vasfıyla methiyelerde yüceltilen şeyhülislamın karakterlerinin diğer yönleri de vurgulanmakta, bilhassa dini-tasavvufi vurguya sahip rol model olgun insan olmasına vurgu yapılmaktadır: *İnsân-ı kâmil* (Cevrî 31/10), *kemâl-i kemâl* (Taşlıcalı Yahyâ 20/37), *meh-i sipihr-i kemâl* (Cevrî 35/23), *mihr-i kemâl* (Taşlıcalı Yahyâ 18/1), *şeref-i âftâb-ı burc-ı kemâl* (Hâletî 21/2) ve *zât-ı kâmil* (Cevrî 32/2) gibi söyleyiş kalıplarında bu husus görülebilmektedir.

Güzel ahlak sahibi olma ve kendini günahlardan koruma olarak değerlendirilebilecek faziletli olma özelliği, şeyhülislamın üzerinde sıklıkla durulan önemli karakter özelliklerinden biridir.

O sadr-ı muhterem 'âlî-himem 'allame-i âlem
Kemâl-i ilm fazl u zühd ile bî-misl ü hemtâdır

Fitnat Hanım 4/12¹

Cevher-i fazl u beyân (Atâyî 11/21), *cihân-ı ilm ü fazlun kâmil-dânâ-dili* (Cevrî 32/17), *ebü'l-fazl-ı cihân* (Taşlıcalı Yahyâ 18/21), *fazilet-pîşe mahdûmâ* (Nâilî-i Kadîm 23/24), *fazl-ı âfitâb* (Nefî 55/8), *gül-i hadîka-tırâz-ı fazilet ü dâniş* (Cevrî

¹ İmran Azaklı, Zübeyde Fitnat Hanım'ın Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Kırıkkale Üniv/ Sosyal Bilimler Ens., 1998, s. 99

35/24), *mâlik-i mülk-i fazâ'il* (Nefî 52/29), *mesned-ârâ-yı fazilet* (Nefî 54/22), *ser-i erbâb-ı fazl* (Nefî 49/19), *sipîhr-i 'ilm ü fazlun âftâb-ı mâh-dîdârı* (Neşâtî 13/12), *sipîhr-i fazl u kemâl* (Bâkî 21/13), *yektâ süvâr-ı arsa-i ilm ü fazilet* (Fitnat Hanım 4/33), *fâzıl-ı devrân* (Nefî 53/20), *fâzıl-ı ferhunde-dilâ* (Nefî 53/30), *fâzıl-ı müşkil güşâ* (Cevrî 34/11), *fuzalânun hüdâyeğânı* (Cevrî 34/37), *Hüsrev-i serîr-i fezâ'il* (Atâyî 9/13), *mollâ-yı 'asr-veş* (Hâletî 22/10), *müdekkik-i fuzalâ* (Cevrî 34/13), *nükte-senc-i 'âlem ü fâzıl* (Atâyî 8/20), *sadr-ı fezâ'il güherâ* (Neşâtî 14/19), *şeh-i mülk -i fezâ'il* (Atâyî 7/27) gibi terkipler vasıtasıyla şeyhülislam, güzel ahlak sahibi, faziletli memdûhlar olarak görülmekte; fazilet ve beyan cevheri, ilim ve fazilet dünyasının bilgin gönüllü olgunu, cihanın fazilet babası, faziletli evlat, fazilet güneşi, fazilet ve aklın gül bahçesinin nakşı, fazilet devletinin sahibi, fazilet sahibi mesned süsleyici, fazilet erbabını başı, fazilet ve ilim göğünün ay yüzlü güneşi, fazilet ve olgunluk göğü, ilim ve fazilet arsasının eşsiz süvarisi, zamanın fazilet sahibi, kutlu gönüllü fazilet sahibi, zorlukları aşan fazilet sahibi, fazilet sahiplerinin içinde ulu padişah, fazilet tahtının hükümdarı, fazilet sahiplerinin içinde ince eleyen, fazilet sahibi ve âlemin nükteden anlayanı, fazilet cevherine sahip lider, fazilet devletinin hükümdarı olarak nitelendirilmekte; *efâzıl-perverâ* (Nefî 52/37), *hüdâvend-i efâzıl-perver* (Yenişehirli Avnî 28/18), *ser-efrâz-ı efâzıl* (Atâyî 7/27, 8/20; Cevrî 32/2), *ser-i efâzıl-ı âfâk* (Bâkî 21/13), *şeyh-i efâzıl* (Nefî 54/17) söyleyişlerinde görüldüğü gibi faziletleri kıyasa tabi tutularak en üstün fazilet sahibi olarak görülmektedirler.

Olgun ve fazilet sahibi olması yanında şeyhülislamın, huy ve yaratılış olarak sahip olduğu üstünlük, yumuşak başlılık, merhametli olma gibi karakter özellikleriyle de methedildiği görülebilmektedir:

TERKİB	ANLAMI	YÜZYIL
<i>Âlemün yüzi suyu</i> (Taşlıcalı Yahyâ 18/20)	Âlemin yüz suyu	16
<i>Hâce-i huçeste-hisâl</i> (Bâkî 21/14)	Kutlu tabiata sahip hoca	
<i>Zât-ı pâk</i> (Taşlıcalı Yahyâ 20/35)	Pak zat	
<i>Âfitâb-ı evc-i şeref</i> (Cevrî 35/23)	Şeref göğünün güneşi	17
<i>Ayâ sûtûde-şiyem</i> (Cevrî 35/37)	Methedilmiş tabiata sahip	
<i>Âyet-i kübrâ-yı rahmet</i> (Nâilî-i Kadîm 23/15)	Merhametin yüce ayeti	
<i>Cenâb-ı hidîv-i ahd</i> (Nâilî-i Kadîm 24/7)	Sözün hidivi hazretleri	
<i>Dâver-i ferhunde-dilâ</i> (Neşâtî 16/21)	Ey mübarek gönüllü lider	
<i>Dâver-i vâlâ-güherâ</i> (Nefî 50/37)	Cevheri yüce lider	
<i>Dilârâ-yı cihân-pîrâ</i> (Nefî 54/5)	Cihanı süsleyen gönül alıcı	

TERKİB	ANLAMI	YÜZYIL
<i>Edîb-i Fahr-ı Râzî-menkıbet</i> (Nâilî-i Kadîm 23/15)	Hiz. Muhammed menkıbeli edep sahibi	
<i>Felek-mesned-i meh-tal'at u kudsî-fıtrat</i> (Nefî 50/21)	felek mesnedli, ay yüzlü, kutsal fıtratlı	
<i>Ferîd-i dehr</i> (Cevrî 31/8)	Dünyanın eşsizi	
<i>Hanîfe-şiyem</i> (Nefî 54/17)	Ebû Hanîfe tabiatlı	
<i>Hâris-i mülk-i insâf</i> (Nefî 51/25)	İnsaf mülkünün koruyucusu	
<i>Hülâsa-i elkâb-ı âlem-ârâ</i> (Cevrî 34/8)	Âlemi süsleyen lakapların özeti	
<i>Kâm-kâr-ı felek-mesned-i firişte-şiyem</i> (Nefî 58/16)	Felek mesnedli, masum tabiatlı muradına ermiş	
<i>Mesned-efruz-ı cihân-bânî</i> (Neşâtî 13/11)	Cihan hükümdarının mesned süsleyeni	
<i>Müftehir-i âlem</i> (Nâilî-i Kadîm 25/34)	Âlemin iftihar edileni	
<i>Müşkil-güşâ-yı 'âlem</i> (Atâyî 25/9)	Âlemin zorlukların üstesinden geleni	
<i>Müşkil-güşâ-yı rûzigâr</i> (Nefî 52/30)	Zamanın zorlukları yeneni	
<i>Pâk-dilâ</i> (Neşâtî 14/19)	Ey gönlü temiz	
<i>Pâk-i dil</i> (Cevrî 37/16)	Gönlü pak	
<i>Pâkize dürr-i yektâ</i> (Cevrî 35/41)	Eşsiz temiz inci	
<i>Sadr-ı vâlâ-güherâ</i> (Neşâtî 16/21)	Cevheri yüce lider	
<i>Vücûd-ı bî-hemtâ</i> (Cevrî 35/21)	Eşsiz varlık	
<i>Zât-ı bî-bedel</i> (Cevrî 35/21)	Paha biçilemez zat	
<i>Zât-ı latîf</i> (Nefî 50/38)	Güzel zat	
<i>Zât-ı şerîf</i> (Cevrî 36/4)	Yüce zat	
<i>Âsumân-ı merhametin mihr-i enveri</i> (Keçecizâde İzzet 35/30)	Merhamet göğünün en aydınlık güneşi	19

Tablo 26: XIV-XIX. Yüzyıl Methiyelerinde Şeyhülislamların Diğer Karakter Özelliklerinin İfade Edildiği Söyleyiş Kalıpları

Başlangıçtan itibaren ulemanın kurucu, uygulayıcı ve ıslah edici olarak önemli rol oynadığı bilinen Osmanlı devlet yönetimi teşkilâtında, ulemanın lideri sıfatıyla şeyhülislâmlar bu konuda en önde gelmiş, şeyhülislâm adayı aranırken XVII. yüzyıldan itibaren değişime ve yeniliklere ne ölçüde yardımcı, hatta öncü olacağı hususu dikkate alınmıştır (İpşirli, 2010: 93). İlmiyenin başı olarak muazzam bir bilgi birikimine sahip olarak görülen şeyhülislâmlar methiye geleneği içinde bilgili oluşları dolayısıyla sıklıkla methedilmektedirler. Diğer memdûhlarla mukayese edildiğinde ilmiye sınıfının başı olmasının da bir etkisi olarak şeyhülislâmlar, cömertlik, adalet ya da liderlik vasıflarıyla değil, daha çok bilgili olma vasıflarıyla methiyelerde ön plana çıkmaktadırlar.

Yüzyıllar dikkatle incelendiğinde şeyhülislam övgüsünde önemli bir rol oynayan bilgili olmak vasfına yapılan vurgunun XVII. yüzyılda yoğun olduğu göze çarpmaktadır.

Serverâ nâmverâ fâzıl-ı ferhunde-dilâ
Ey **hüdâvend-i fuhûl-i ulemâ-yı kümmel**
Nefî 53/30¹

Âlim ve baş müderris olan şeyhülislamın *âb-ı rûy-ı 'ulema* (Neşâtî 14/9), *âlemün bir âlim-i 'allâme-şân fâzılı* (Cevrî 32/1), *âlim-i 'âlî-makâm* (Atâyî 7/27), *âlim-i dervîş-nihâd* (Taşlıcalı Yahyâ 18/20), *allâme-i 'âlem* (Fitnat Hanım 4/12; Nefî 49/19), *allâme-i a'zam* (Atâyî 11/22), *allâme-i mu'azzam* (Atâyî 25/9), *allâme-i rûşen-edâ* (Atâyî 7/10), *muhakkak-ı 'ulemâ* (Cevrî 34/12), *sadr-i mesned-i 'ulemâ* (Cevrî 31/27), *ser-firâz-ı 'ulemâ* (Atâyî 29/7) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla âlimliğine vurgu yapılarak âlimlerin yüz suyu, âlemin bir allame şanlı âlim faziletlisi, makamı yüce olan âlim, dervîş yaradılışlı âlim, âlemin allamesi, parlak edalı allame, bütün âlimlerin en önde gelen hazretleri, ulemanın içinde hakikisi, âlimlerin mesnedinde, âlimlerin başını yukarı yükselten olarak nitelendirildiği görülmektedir.

Methiyecilik geleneği içinde şeyhülislam sıklıkla ilmiyenin başı olmasının da bir sonucu olarak zahiri ve batını ilimde şairler tarafından en üst kademede görülmekte ve pek çok söyleyiş kalıbıyla âlim ve ârif oluşu dile getirilmektedir:

Sen ol **yektâ süvâr-ı arsa-i ilm ü faziletsin**
Rikâbında celân ü sa'd iki peyk-i sebük-pâdır.
Fitnat Hanım 4/33²

Beytinde olduğu gibi ilim ve fazilet arsasının önde giden atlısı olarak nitelendirilen şeyhülislam, *dânâ* (Fitnat Hanım 4/19), *dâniş-âmûz-ı dil-i akl-ı kül-i üstâd-ı reşîd* (Nefî 54/18), *dâniş-efrûz hüdâvâ* (Nefî 54/35), *dâniş-verâ* (Nefî 52/37), *dâver-i dânişver* (Lebîb 22/3), *deryâ-yı bî-pâyân-ı dâniş* (Nefî 55/24), *fahr-ı mevâlî-i i'zâm* (Nefî 50/24), *feylesof-ı kârdân* (Nefî 52/30), *hüdâv-i hüner-efrûz-ı ma'ârif-perdâz* (Neşâtî 14/19), *kitâbe-i cild-i kitâb-ı dâniş* (Nefî 58/17), *merkez-i pergâr-ı dâniş* (Nefî 52/29), *mühendis-i müşkil-güşâ-yı küll-i fûnûn* (Nefî 58/34), *nûr-ı dîde-i dâniş* (Cevrî 31/6), *şeh-i tahtgeh-i memleket-i dâniş* (Nefî 51/22), *şehriyâr-ı memâliksitân-ı dâniş* (Atâyî 10/18), *yegâne şeh-süvar-ı 'arsa-gâh-ı kişver-i dâniş*

¹ Akkuş, a.g.e., s. 229

² Azaklı, a.g.e., s. 100

(Neşâtî 13/10), *âli-ilm* (Nefî 51/39), *bahr-ı bî-pâyân-ı ilmün gevher-i pür-zîveri* (Cevrî 32/3), *bahr-i 'ilmün güheri* (Taşlıcalı Yahyâ 18/21), *cihân-ı ilm* (Cevrî 34/8), *cihân-ı ilm ü fazlun kâmil-dânâ-dili* (Cevrî 32/17), *cihân-ı ilm ü hüner* (Cevrî 35/23), *kelâm-ı dürer-bârı âlem-i ilmün* (Cevrî 34/5), *kemâl-i ilm fazl u zühd ile bî-misl ü hemtâ* (Fitnat Hanım 4/12), *mazhar-i 'ilm-i ezel* (Yenişehirli Avnî 28/17), *serîr-i ilm ü irfânın şehenşâh-ı cihân-dârı* (Nefî 49/19), *sipîhr-i 'ilm ü fazlun âftâb-ı mâh-dîdârı* (Neşâtî 13/12), *sipîhr-i ilm* (Nefî 55/8) gibi söyleyiş kalıplarıyla zahiri ilimde üstünlükleri ve bu üstünlüklerinin bir sonucu olarak pek çok kişinin danışma mercii olmaları vurgulanarak estetik söylemlerle ilmin sınırsız denizinin şaşaalı incisi, ilim ve fazilet dünyasının bilgin gönüllü olgunu, ilim ve hüner dünyası, ilim âleminin büyük inci saçan sözü; ilim, fazilet ve zühd¹; olgunluğuyla misli ve benzeri olmayan, ezeli ilme mazhar olmuş, ilim ve irfan tahtının cihanı fetheden sultanlar sultanı, fazilet ve ilim göğünün ay yüzlü güneşi, ilim ve fazilet arsasının eşsiz süvarisi, gönlün tüm akıl bilgisine sahip, doğru yolda giden üstadı, akıl aydınlatan lider, danışma yeri, bilgin lider, aklın sonsuz deryası, yüksek dereceli ilim adamlarının övücü, muradına ermiş filozof, ilim düzenleyen, hüner aydınlatan hıdiv, akıl kitabının cilt kitabesi, akıl pergelinin merkezi, tüm fenlerin zorluklarını yenen mühendis, akıl gözünün nuru, akıl memleketinin tahtının sultanı, akıl danışma ülkesinin lideri, danışma arsasının yegâne şahsuvarı olarak görülmektedirler.

Âyine-i kûr-dilân (Nâilî-i Kadîm 25/48), *bî-bahâ dürr-i yektâ-yı bahr-ı irfân* (Cevrî 37/15), *cihân-dâver-i ma'ânî* (Cevrî 34/8), *hâce-i cihân* (Cevrî 34/21; Hâletî 19/16), *metn-i safahât-ı feleğe şerh ü beyân* (Nâilî-i Kadîm 25/45), *mülk-i bî-hadd-i ma'ânînun yemm-i bî-sâhili* (Cevrî 32/3), *türâb-ı dergeh-i vâlâsına cebîn-sadr* (Fitnat Hanım 4/20), *üstâd-ı küll* (Nefî 49/19), *zât-ı feyz-bahş* (Neşâtî 13/14), *genc-i güher-i ma'rifet-i Rabbânî* (Nefî 54/25), *hüner meydânının çâpük-resen-bâzı* (Hâletî 20/29), *hüner-mend-i yegâne* (Nefî 49/17, 54/35), *hünerverâ* (Nefî 58/34), *kân-ı gevher-i ma'ni* (Cevrî 37/14), *kişver-ârâ-yı ma'ârif* (Neşâtî 13/15), *kutb-ı gerdûn-ı hüner* (Nefî 52/29), *ma'ni-i lafz-ı âlem* (Nefî 51/21), *mazhar-ı sırr-ı ehad* (Nefî 55/11), *melik-i mülk-i hüner* (Taşlıcalı Yahyâ 18/19), *miftâh-ı der-i mahzen-i sırr-ı tevhid* (Nefî 54/25), *nihân-hâne-i pür-nakş u hikem* (Nâilî-i Kadîm 25/39), *ser-defter-i küll*

¹ Zühd, her türlü zevke karşı koyarak kendini ibadete vermek olarak anlaşılmaktadır. (Devellioğlu, a.g.e., s.1193)

(Atâyî 11/21), *vâkıf-ı esrâr-ı nihân* (Nâilî-i Kadîm 25/44) gibi söyleyişlerle sahip oldukları maddi ilmin yanında batını ve ilahi bilginin de sahibi olarak nitelendirilen şeyhülislam, ilahi marifet cevherinin hazinesi, hüner meydanının çabuk yetişen doğanı, yegâne hüner sahibi, irfan ülkesini süsleyen, hüner dünyasının kutbu, âlem sözünün anlamı, birlik sırrına mazhar olmuş, hüner devletinin hükümdarı, birlik sırrı mahzeninin anahtarı, asırların hocası, mana cevherinin kaynağı, her şeyi kavrayan akılın baş defteri, hikmetin saklı hanesi, gizli sırlara vakıf olan, kör gönüllerin aynası, irfan denizinin değerli eşsiz incisi, mananın cihan lideri, feleğin sağlam safhalarına şerh ve beyan, mananın sınırsız devletinin sahilsiz denizi, yüce dergahın toprağına alın akı, feyz bahşeden zat ifadeleriyle methodilmektedir.

Şeyhülislamın bilgi birikimleri methodilirken pek çok vasıfta olduğu gibi teşbih ve istiare yoluyla memdûhlar su, inci, güneş, gökyüzü, derya gibi kullanım alanı geniş ve sıklığı fazla unsurlar dışında, nakış, kitap, defter, pergel ve ayna gibi pek sık rastlamadığımız ancak bilhassa bilgiyle mütenasip sır, defter, pergel ve kitap gibi kullanımlar dikkat çekmektedir.

Tab'ın ki **nihânihâne-i pür-nakş u hikemdir**

Erjeng ile Mânîye dahi şerm-resânsın

Nâilî-i Kadîm 25/39¹

Beyitnde olduğu gibi hikmet dolu bir gizem sığınağına benzetilen şeyhülislam buna mütenasip olarak *âb-ı musaffâ* (Atâyî 10/29), *âyine-i kûr-dilân* (Nâilî-i Kadîm 25/48), *bahr-ı bî-pâyân-ı ilmün gevher-i pür-zîveri* (Cevrî 32/3), *bahr-i 'ilmün güheri* (Taşlıcalı Yahyâ 18/21), *bî-bahâ dürr-i yektâ-yı bahr-ı irfân* (Cevrî 37/15), *cevâhir-i kıymet-füzûn-ı ma'nâ* (Cevrî 34/6), *deryâ-yı bî-pâyân-ı dâniş* (Nefî 55/24), *dürr-i yektâ* (Fitnat Hanım 4/14), *ebr-i bârân-ı güher-bârî* (Atâyî 8/20), *genc-i güher-i ma'rifet-i rabbânî* (Nefî 54/25), *gevher-i kân-ı safâ* (Atâyî 7/10), *gevher-i şeh-vâr* (Fitnat Hanım 4/14), *gül-i hadîka-tırâz-ı fazîlet ü dâniş* (Cevrî 35/24), *kân-ı gevher-i ma'ni* (Cevrî 37/14), *kitâbe-i cild-i kitâb-ı dâniş* (Nefî 58/17), *merkez-i pergâr-ı dâniş* (Nefî 52/29), *ser-defter-i küll* (Atâyî 11/21), *sipihri-i 'ilm ü fazlun âftâb-ı mâh-dîdârı* (Neşâtî 13/12), *sipihri-i fazl u kemâl* (Bâkî 21/13), *sipihri-i ilm* (Nefî 55/8) gibi terkebiller vasıtasıyla, saf su, kör gönüllerin aynası, ilmin sınırsız denizinin şaşaalı incisi, ilim denizinin incisi, irfan denizinin değerli eşsiz incisi,

¹ İpekten, a.g.e., s. 103

manın çok kıymetli cevheri, aklın sonsuz deryası, eşsiz inci, yaratanın cevherini saçan yağmur bulutu, ilahi marifet cevherinin hazinesi, sefa kaynağının cevheri, şaha yakışır güzellikte büyük inci, fazilet ve aklın gül bahçesinin nakşı, mana cevherinin kaynağı, akıl kitabının cildi, akıl pergelinin merkezi, hikmetin saklı hanesi, her şeyi kavrayan aklın baş defteri, fazilet ve ilim göğünün ay yüzlü güneşi, fazilet ve olgunluk göğü, ilim göğü olarak nitelendirilmektedir.

Aristo-hikmet (Nefî 51/39), *Câmi'-i zâhir ü bâtın* (Yenişehirli Avnî 28/19), *Ebû Hanîfe-i sâni* (Bâkî 21/15), *Ebû Hanîfe-meâsir* (Cevrî 34/10), *Ebussuud-u zamân* (Keçecizâde İzzet 10/33), *Eflâtûn-ı İskender-cenâb* (Nefî 55/9), *Hızır-dâniş* (Nefî 51/39), *İbn-i Kemâl* (Taşlıcalı Yahyâ 18/21), *muhtâr-ı bû Hanîfe* (Keçecizâde İzzet 35/11), *üstâd-ı Felâtûn-fitnat* (Nâilî-i Kadîm 34/12), *üstâd-ı Mesîh-enfâs* (Atâyî 26/15) gibi terkiplerle, Aristo hikmetli, gizli ve açık olanın toplandığı kişi, ikinci Ebu Hanife, Ebu Hanife nişanlı, zamanın Ebussuud'u, İskender'in Platon'u, Hızır akıllı, İbni Kemâl, Ebu Hanife'nin seçilmiş, Platon zekalı üstat ve Mesih nefesli üstat olarak nitelendirilen şeyhülislamın methinde telmih unsurlarının çokça kullanıldığı görülmekte, bilhassa İbni Kemal, Platon, Aristo gibi bilimle uğraşan tarihi şahsiyetlerin yanında Ebussuud Efendi gibi meşhur şeyhülislamın telmih unsuru olarak kullanılması dikkat çekicidir.

Diğer memdûhlarda olduğu gibi şeyhülislamın methedilmesi söz konusu olduğunda da divan şairleri onların baht ve talihlerinin açıklığına vurgu yapmakta ve doğuştan uğurlu bir kadere sahip oldukları, yaratılıştan şanslı oldukları vurgulanmaktadır:

Mâhdûm-ı kâmkârı senâ idi maksadım
Ta söyleyem ki zâtı ne âlî-cenâb olur
Şeyh Gâlib 25/20¹

Cenâb-ı şeyhü'l-islâm-ı şerîf-etvâr-ı sa'd-âsâr (Nedîm 11/20), *dâver-i devlet-me'âb* (Nefî 55/8), *dâver-i ferhunde şiyem* (Nefî 51/17), *güzîde-gevher-i kân-ı kemâl-i sun'-ı hüda* (Cevrî 31/7), *hidûv-i kâm-yâb* (Nefî 55/23), *Hümâ* (Atâyî 10/20), *kadr-i 'ankâ* (Fitnat Hanım 4/22), *kâm-kâr-ı fuzalâ* (Nefî 50/24), *kâm-kârâ* (Nefî 55/23), *melek-i ferruh-fâl* (Taşlıcalı Yahyâ 18/19), *mihr-i münîr-i maşrık-ı ikbâl*

¹ Kalkışım, a.g.e., s. 92

(Fitnat Hanım 4/31), *mübârek-fâl* (Taşlıcalı Yahyâ 20/34), *necm-i baht-ı kâ'inât* (Nefî 55/12), *râst-kirdâr-ı kader-fermâ-yı âlem* (Nâilî-i Kadîm 34/14), *sadr-ı kâmkâr* (Atâyî 9/25), *subh-ı rûz-ı sa'âdet* (Cevrî 35/25), *şeh-i iklîm-i ikbâl* (Hâletî 20/25), *yegâne dürr-i girân-mâye-i yemm-i kudret* (Cevrî 31/7), *zât-ı ferhunde-hisâl* (Taşlıcalı Yahyâ 18/19) ifadeleriyle şeyhülislam, şerefli tavır sahibi asrın uğurlusu şeyhülislam, devletli lider, kutlu tabiata sahip lider, Tanrı'nın olgun cömertliğinin eseri seçkin cevher, murat bulmuş hıdiv, Hüma kuşu, Anka kuvvetli, fazilet sahiplerinin muradına ermiş, muradına ermiş evlat, kutlu gelecek sahibi melek, baht doğusunu aydınlatan güneş, mübarek talih, kainat bahtının yıldızı, âlemin işleri rast giden kader fermanlısı, muradına ermiş lider, saadet gününün sabahı, baht ülkesinin hükümdarı, kudret denizinin yegâne değerli incisi, uğurlu, mübarek yaradılışlı zat olarak nitelendirilerek talihlerine vurgu yapılmaktadır. Talih ve baht methinde diğer memdûhlarda olduğu gibi kâm, ferhunde, ferrûh gibi talih ve baht ile yakın anlamlı, mütenasip kelimelerin kullanıldığı söz sanatlarının sıklıkla kullanıldığı estetik söyleyişler dikkat çekmektedir.

Osmanlı hanedanlığı döneminde görev yapan toplam 184 şeyhülislam, fetva makamının başı ve dini danışma mercii olması sebebiyle kasidelerde dindarlığının methiyle de ön plana çıkan bir memdûh olmaktadır (Yılmaz F. , 2010: 609):

Peyrev-i ashâb-ı peygamber imâm-ı ehl-i dîn
Hayder-i Osmân-şiyem Sıddîk-ı Fârûk-iẖtisâb
Nefî 55/10¹

Beytinde olduğu gibi, *Bâyezîd-i 'asr* (Atâyî 7/12), *Ca'fer-i Bağdâd-ı sâni* (Nâilî-i Kadîm 23/22), *ehl-i tarîkâtün yegi* (Taşlıcalı Yahyâ 20/38), *mukaddime-i ecr-i züẖd ü tâ'at* (Nefî 58/18), *mutribe tev̱hîd-i bârî nağme-i çeng ü rebâb* (Nefî 55/22), *mürşid-i savma'a-i halvetiyân-ı ma'nâ* (Nefî 54/18), *netîce-i vera'-ı İbn-i Edhem ü Zü'n-nûn* (Nefî 58/18), , *sâkiye tâc-ı inâbet câm-ı gam-fersâ-yı mey* (Nefî 55/22) yapılarıyla zamanın Bayezid'i, ikinci Ca'fer-i Bağdat, tarikat ehlinin makbulü, züht ve ibadet sevabının mukaddimesi, sazendeye Tanrı birliği, çeng ve rebab nağmesi, mananın Halvetisi, ibadethanelerin mürşidi, İbni Ethem ve Zünnûn'un verâ neticesi, peygamber ashabının izinden giden, sakiye günahlardan dönüş tacı, gam dağıtan şarap kadehi olarak nitelendirilen şeyhülislamların dindarlık methinde dikkat

¹ Akkuş, a.g.e., s. 234

çeken hususlar mevcuttur. Söz konusu dindarlık methi olduğunda İslam ve tasavvuf tarihinde önemli yere sahip İslam bilginleri ve mutasavvıflara telmihte bulunularak şeyhülislam bu karakterlerle ilişkilendirilmekte ve dindarlıkları kıyas yoluyla yüceltilmektedir. Şeyhülislamın, *Ca'fer-i Bağdâd-ı sâni* ifadesiyle tam adı Ebû Muhammed Ca'fer b. Muhammed b. Nusayr el-Huldî el-Havvâs (ö. 348/959) olan ve İslam-tasavvuf tarihinde ilk sûfilerin menkıbelerini toplayıp yazması ve rivayet etmesiyle tanınan mutasavvıf olan Cafer-i Bağdadî 'ye (Kara, 1992: 551); *Bâyezîd-i 'asr* terkihiyle ilk büyük mutasavvıflardan sayılan, Farsça yazılmış şathiyeleriyle ve "Cübbemin içindeki Allah'tan başkası değildir." sözüyle meşhur, Bistâmîyye adıyla bilinen tasavvuf cereyanına sahip Bayezîd-i Bistâmî (ö.848?)'ye (Uludağ, 1992: 240); *netîce-i vera'-ı İbn-i Edhem ü Zü'n-nûn* söyleyiş kalıbıyla ilk dönem sofilerinden aklî ve dini ilimlere vakıf Zünnûn el-Mısırî (ö.859?) (Tosun, 2013: 575) ile meşhur sofi İbrahim Ethem'e benzetildikleri görülmektedir.

Temel görevlerinden biri kendilerine sorulan dinî, siyasî ve idarî konularda fıkha ve özellikle Hanefî fıkha göre fetva vermek olan şeyhülislamın vermiş oldukları fetvalar şer'i hukukta normal mahkemelerde veya meşihatta görülmekte olan bir davada çok etkili olmaktadır (İpşirli, 2010). En önemli görevi fetva vermek olan şeyhülislam aynı zamanda en büyük müftüdür. Şeyhülislam en üst fetva makamı olsa da yargı yetkileri yoktur. Bu nedenle fetvaları yargı kararı niteliği taşımaz. Ancak hiçbir kadı da onun verdiği fetvayı reddetme yoluna gitmez (Bilkan, Çetindağ, 2006: 19). Durum böyle olunca kasidecilik geleneğine bakıldığında şeyhülislamın mesleğinin gerekliliği olan fetva unsuru methiyecilikte şairlerin sıklıkla vurgu yaptığı hususlardandır. *Fetvâ-penâh-ı ekrem* (Atâyî 25/9), *rumûz-âmûz-ı fetvâ* (Atâyî 8/20), *sadr-ı fetva* (Neşâtî 13/38), *sadr-i fetvâyı mükerrerem* (Yenişehirli Avnî 28/34), *zîb-bahş-ı sadr-ı fetvâ* (Fitnat Hanım 4/11) terkipleriyle Muhammed'in fetva sığınağı, fetvanın simgelerini öğreten, fetvanın başı, yüce fetva sahibi ve fetvanın en iyisine süs bahşeden olarak nitelendirilen şeyhülislamın fetva makamı olmaları vesilesiyle methedildikleri görülmektedir.

Nahl-ı şerif-i hâzret-i müftî-i dîndir

Kim vâsf-ı hulk u hilkatı yüz bin kitâb olur

Şeyh Gâlib 25/21¹

¹ Kalkışım, a.g.e., s. 93

Beytinde bir örneği görüldüğü gibi *cenâb-ı hazret-i müftî-i 'âlem* (Hâletî 20/15), *cenâb-ı müftî-i 'âlem* (Atâyî 8/22; Cevrî 34/9; Nefî 49/20), *hazret-i müftî-i devrân* (Hâletî 20/21), *hazret-i müftî'l-enâm* (Fitnat Hanım 4/10), *müftî-devr-i zamân* (Nefî 52/29), *müftî-i 'âlem* (Bâkî 21/13), *müftî-i cihân* (Yenişehirli Avnî 28/38), *müftî-i dehr* (Taşlıcalı Yahyâ 18/21), *müftî-i devr-i zamân* (Nefî 51/21, 54/21), *müftî-i maşrik u mağrib* (Nefî 53/23), *müftî-i zemâne* (Taşlıcalı Yahyâ 20/41), gibi söyleyiş kalıplarıyla âlemin müftüsü hazretleri, yaratılmış tüm canlıların müftüsü, zamanın müftüsü, Doğu ve Batı'nın müftüsü, dinin müftüsü ve şeref fidanı hazretleri olarak nitelendirilen şeyhülislamalar ise baş müftü olmaları dolayısıyla methedilmektedirler.

Dini hükümleri yorumlayarak devlet adamlarının karar ve davranışlarının şer'e uygunluğu hakkında görüş beyan eden tek kişi şeyhülislamdır. Padişahların tahttan indirilmesi için dahi onların fetvaları şarttır (Bilkan, Çetindağ, 2006: 19). Şer'i hükümlerin başı olan şeyhülislamaların bu vazifeleri de divan şairleri tarafından övgüye vasıta olarak görülmektedir. *Zâhir u bâtında zât-ı Ahmede nâ'ib-menâb* (Nefî 55/11), *dârende-i yarlıg-ı ahkâm-ı kader* (Nefî 52/38), *hâkim-i mahkeme-i şer'-i şerîf-i nebevî* (Nefî 54/19), *hâkim-i mahkeme-pîrâ-yı şerî'at* (Nefî 53/25), *hâmi-i şer'-i beni hüccet-i ehl-i sünnet* (Nefî 51/20), *hâmi-i şer'-i mübîn* (Yenişehirli Avnî 28/19), *iftihâr-ı şer'-i peygamber* (Nefî 49/18), *kılâde-bend-i rikâb-ı şerî'at ü kânûn* (Nefî 58/20), *muzhir-i şer'-i Muhammed* (Nefî 55/11), *nâfizü'l-hükm-i şerî'at* (Nefî 54/23), *nahl-ı şerîf-i hâzret-i müftî-i dîn* (Şeyh Gâlib 25/21), *penâh-ı şer'-i peygamber* (Nefî 58/19), *sütûde vaz'-ı yegâne* (Atâyî 10/15), *şer' ü kânûnuñ nigeş-dârı* (Atâyî 8/22) gibi ifadelerle şeyhülislamaların görünen ve görünmeyen bilgide Muhammed'e vekil, kader hükümlerinin fermanını elinde tutan, peygamber hazretlerinin şeriat mahkemesinin hâkimi, şeriat mahkemelerini süsleyen hâkim, ehli sünnet şeriatının koruyucusu, iyi ve kötüyü ayıran şeriatın koruyucusu, peygamber şeriatının iftihar, şeriat ve kanunun yüce huzurunun gerdanlığı, Muhammed'in şeriatının yol göstericisi, şeriat hükümlerinin sözü geçeni, dinin müftüsü ve şeref fidanı hazretleri, peygamber şeriatının sığınağı, yegâne methedilmiş vaaz, şeriat ve kanunun bekçisi olarak nitelendirilmeleri bu hususa örnek olarak gösterilebilir.

Şeyhülislamların methi söz konusu olduğunda din unsurunun yer aldığı ve vurgulandığı övgü kalıplarının yaygın olduğu dikkat çekmektedir. *Çâre-sâz-ı dîn ü devlet* (Nefî 52/30), *dâver-i dîn* (Nefî 53/24), *emîn-i devlet ü dîn* (Atâyî 10/15), *emîn-i dîn ü devlet* (Atâyî 8/19), *erbâb-ı dîn ü devletin serdâr u sâlârı* (Nefî 49/33), *hâdî-i vâdî-i dîn* (Nefî 50/25), *imâm-ı ehl-i dîn* (Nefî 55/10), *mesned-ârâ-yı hüdâvendî* (Nefî 49/17), *rükn-i dîn sadrî's-südûr-ı devlet-i 'Osmâniyân* (Atâyî 7/12), *rükn-i dîn-i 'âmme-i dünyâ* (Atâyî 8/20) yapılarıyla din ve devletin çaresi, dinin lideri, din ve devletin koruyucusu, din ve devlet erbabının komutanı, din vadisinin yardımcısı, din ehlinin imamı, ilahi mesnede süs veren, Osmanlı devletinin merkezinde oturan dinin direği, dünya ahâlisinin dininin direği olarak nitelendirilmeleri bu hususa örnek teşkil etmektedir.

Avn-i millet fahr-ı ümmet **müsteşâr-ı saltanat**
 Âlem-i himmet cihân-ı mekrûmet cân-ı cihân
 Nefî 52/28¹

İlmiye sınıfının başı olan şeyhülislamların bu vazifeleri ve beyitte de görüldüğü gibi gerektiğinde etkili danışma mercilerinden biri olması methedilen önemli hususlardan birisi ola gelmiştir. *Güzîde halef-i dûde-i âdem* (Nefî 50/20), *hazret-i sadrî'l-'ulemâ* (Atâyî 11/21), *hazret-i şeyhü'l-islâm* (Atâyî 29/7), *hüdâvend-i hüdâvendân-ı fazl u câh* (Nefî 52/27), *imâm-ı saff-ı efâzıl* (Bâkî 21/14), *ka'be-i erkân-ı ümem* (Nefî 51/20), *kible-i mülk ü milel* (Nefî 51/20), *muktedâ-yı ulemâ* (Nefî 53/24), *muktedâ-yı ümmet ü millet* (Atâyî 8/19), *mültecâ-yı vüzerâ* (Nefî 53/24), *mürebbî-i kavâbil* (Atâyî 8/20), *mürebbî-i ümmet* (Nefî 58/19), *müsteşâr-ı saltanat* (Atâyî 7/11; Nefî 52/28), *pâdişâh-ı ehl-i dil* (Nâilî-i Kadîm 34/13), *re'îs-i ehl-i takvâ* (Atâyî 8/20), *re'îsü'l-'ulemâ* (Taşlıcalı Yahyâ 18/21; Lebîb 22/6), *reh-nümâ-yı râst-girdârî* (Atâyî 8/20), *sadr-ı bezm-i sa'âdet* (Hâletî 21/12), *sadr-ı kibâr-ı ulemâ* (Nefî 50/24), *ser-hayl-i efâzıl* (Nâilî-i Kadîm 25/33), *server-i hayl-i fuzalâ* (Neşâtî 14/9; Nefî 53/24), *sütûde-halef-i sıdk-ı imâm-ı a'zam* (Nefî 51/30), *vekîl-i ibâd* (Keçecizâde İzzet 35/11) gibi söyleyiş kalıplarıyla dile getirilip övgüye vasıta olarak görülerek şeyhülislam, ademoğullarının seçkin halefî, âlimlerin lideri, hazretleri, şeyhülislam hazretleri, fazilet ve makam sahiplerinin hükümdarı, faziletli safının imamı, ümmetin Kâbe'si, devlet ve milletin kıblesi, âlimlerin kendisine uyulana, ümmet ve milletin kendisine uyulana, vezirlerin sığınağı,

¹ Akkuş, a.g.e., s. 224

kabilelerin eğiticisi, ümmetin bakıcısı, saltanat danışmanı, gönül ehlinin padişahı, inanç sahibi insanların reisi, âlimlerin reisi, doğru meşguliyet sahibi olanların yol göstereni, saadet meclisinin başı, âlimlerin büyük lideri, fazilet ahalisinin başı, İmam Azam'ın doğrulukta övülmüş halefi ve kulların vekili olarak nitelendirilmektedir.

Görev ve mevkisi ne olursa olsun, memdûhların pek çoğunda dikkat çeken önemli bir husus, yaptıkları işi başarılı bir biçimde yapmaları ve ince eleyip sık dokuyarak, kılı kırk yararak doğru kararlar vermeleri ve her daim temkinli olmalarıdır. İş bilir olma vasfının ön plana çıktığı bu tip övgü kalıplarında şeyhülislamların da diğer memdûhlarla benzer biçimde methedildiği görülmektedir. *Arş-ı temkîn* (Nefî 50/23), *çehre-pîrâ-yı nikû-kârî* (Nefî 49/17), *fâzıl-ı müşkil-güşâ* (Fitnat Hanım 4/16), *giriş-güşâ-yı umûr-ı mesâlih-i cumhûr* (Nefî 58/20), *mühim-sâz-ı küdürât-ı cihân* (Nâilî-i Kadîm 25/48), *mültecâ-yı kâr-dân* (Atâyî 7/11), *pertev-i re'y-i münîr* (Nefî 55/8) gibi yapılar vasıtasıyla şeyhülislamların temkin göğü, işleri doğru olan yüz süsleyen, zor işlerin üstesinden gelen fazilet sahibi, kamu işlerinin düğümlerini çözen, cihanın mühim işlerini gören, iş bilirlerin sığınma yeri, aydınlık oyun ışığı olarak nitelendirilmeleri bunu örnekler niteliktedir.

Devletin adli, idari her alanında başlıca danışma mevkii olan şeyhülislamların fikirleri ve fetvaları her türlü işleyişi doğrudan etkileyeceğinden verilen karar ve fetvaların adaletten uzaklaşmaması önem arz etmektedir. Bu nedenle şeyhülislamların methinde adaletli olma vasıflarının yüceltilmesine diğer memdûhlarda olduğu gibi sıklıkla rastlanmaktadır. Şeyhülislamların adalet vasfı vurgulanırken telmih, istiare, teşbih gibi sanatlardan sıklıkla yararlanan şairler onları bilhassa halife Ömer'le ilişkilendirme yoluna gitmektedirler. *Cihân-ı ma'delete Hüsvrev-i felek-mesned* (Atâyî 10/16), *dâd-penâhâ* (Nefî 51/30), *dâd-ger-i sadr-i mukaddes-güherâ* (Yenişehirli Avnî 28/33), *dâd-gerâ* (Nefî 50/37), *fâzıl-ı bî-misl ü mu'âdil* (Nefî 53/31), *kışver-i ma'delete dâver-i Mehdî-sîret* (Nefî 54/20), *ma'delet-kış-i cihân* (Neşâtî 16/10), *Ömer-'adl* (Nefî 51/39), *Siddik-ı Fârûk-ihisâb* (Nefî 55/10) gibi terkiplerle şeyhülislamların adalet cihanına gök yaratılışlı hükümdar, adaletin sığınağı, cevheri mukaddes adil vezir, adil ve eşsiz fazilet sahibi, adalet ülkesinin Mehdi görünüşlü lideri, cihanın mezhebi adalet olanı, Ömer adaletli, Ömer adaletli Ebubekir olarak nitelendirilmeleri bu hususu örneklendirmektedir.

Şair ve âlimleri himaye eden, şiire olan alakaları nispetinde konaklarında şiir ve sohbet meclisleri düzenleyen şeyhülislamlardan bazıları şiirle yakından alakadar olmuş ve Divan tertip etmiş yahut divana sahip olacak kadar çok şiir kaleme almıştır. XV. yüzyıldan itibaren XIX. yüzyıla kadar İbni Kemal, Muhyî, Yahyâ, Bahâî, Azîzî, Feyzî, İshak, Sahib, Esad, Asım, Şerif, Mekkî, Tevfik, Atâ, Arif gibi şeyhülislam şairler Divan kültürü çerçevesinde yetişmişlerdir. Devletin ileri gelen yöneticilerinden biri ve ilmiye sınıfının da başı olan şeyhülislamlar itibarlarına paralel olarak iyi de bir eğitimden geçerlerdi. Bu eğitim sürecinde dil ve edebiyat bilgisi edinme de önemli bir yere sahiptir. Bu da şeyhülislamların aldıkları eğitimin de kendilerine sağladığı imkânlar sayesinde sanat ve edebiyata yatkın olmaları sonucunu doğurur. Edebi birikimleri ve dile hâkimiyetleri yüksek olan şeyhülislamların şairlik hususları da üzerinde durulması gereken diğer bir mevzu olmaktadır. Bu bakımdan Bilkan ve Çetindağ'ın tespitlerine yer vermek yerinde olacaktır:

Şeyhülislam şairlerin gerek üslup gerekse tarz bakımından hiçbir farkları yoktur. bu özellik divan şiirinin karakteristik hususiyetlerinden biridir. Bu anlamda sultan şairlerle, asker, bürokrat, kadı veya şeyhülislam şairleri arasında çok az bir üslup farklılığı bulunmaktadır. Aynı şekilde kadın şairlerin de erkek şairlerden duygu, düşünce ve üslup bakımından hiçbir farkı yoktur. (...) Aşk, tabi'at, tasavvuf gibi konularda geleneksel ifade biçimleri içerisinde şiir yazan şeyhülislamlar, kadın, şarap, meyhanе vb. kavramlarla mecaz ve mazmunlar oluşturmaktan çekinmemişlerdir. Özellikle mecazî aşk da denilen “dünyevî aşk” konusunda duygularını rahat bir biçimde aksettirmeleri ve sevgilinin fiziksel hususiyetlerini tasvir etmekten çekinmemeleri, ancak Osmanlı toplum yapısının hoşgörü ve estetik anlayışıyla te'lif edilebilir. (Bilkan, Çetindağ, 2006: 33)

Yukarıda görüldüğü gibi şeyhülislamlar ayrı bir araştırma konusu olacak şekilde bir yekûna sahiptir ve divan edebiyatı geleneği içinde padişahlar, sadrazam, vezirler gibi divan şiirine kaynak sağlayan meslek gruplarından biridir. Dolayısıyla şair olan şeyhülislamlar, kasidecilik geleneği içinde bu yönleriyle de methedilerek şairlikleri yüceltilmektedir. *Cihân-sâlâr-ı iklîm-i ma'ânî vü beyân* (Nefî 52/37), *cenâb-ı hidv-i ahd* (Nâilî-i Kadîm 24/7), *hayal-i pâk ile tarz-ı suhanda enveri-lehce* (Neşâtî 13/16), *mahzen-i vâlâ-güher-i ma'ni* (Neşâtî 16/15), *meh-i burc-ı sühandânî* (Atâyî 8/40), *nakkâd-ı sühan* (Atâyî 11/21), *sadefün mürsele-pîrâ-yı le'âli* (Cevrî 36/2), *serîr-i mülk-i nazmun hüsv-i cemşid- 'unvânı* (Neşâtî 13/12), *sipeh-sâlâr-ı ma'ni* (Neşâtî 13/15), *sühan-ârâ sadrâ* (Nefî 54/35), *sühan-ârâ-yı zamân* (Neşâtî

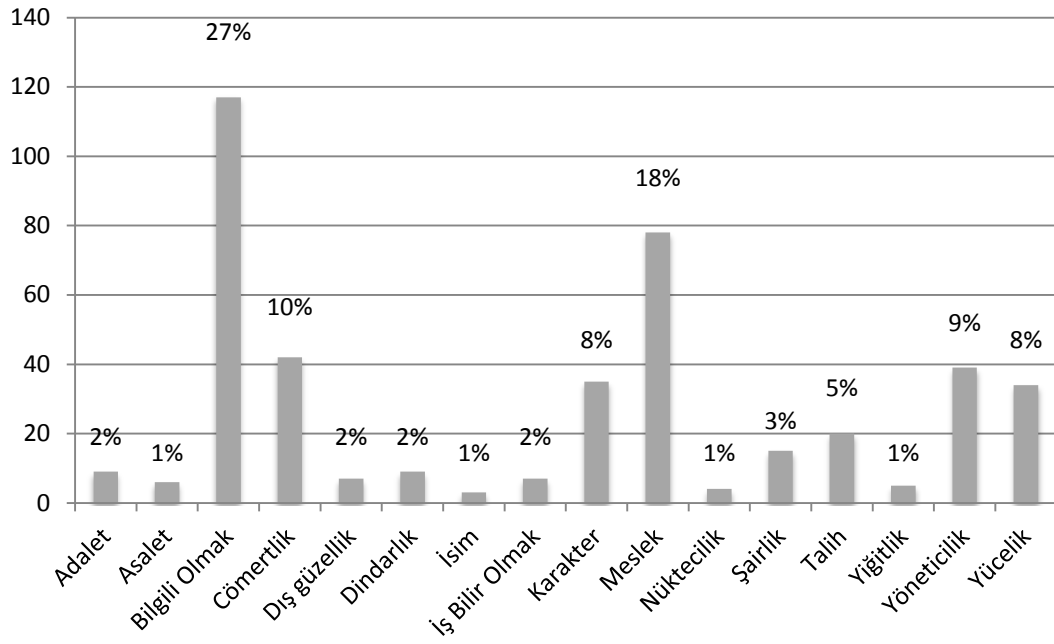
14/10), *sühan-penâh-hıdîvâ* (Nefî 58/34), *sühan-perver hüdâvendâ* (Nâilî-i Kadîm 23/24), *sühan-perver-i yektâ* (Neşâtî 14/11), *zîb-dih-i silsile-i gevher-i zehrâ* (Cevrî 36/2) gibi ifadeler vasıtasıyla mana ve beyan ilminin cihan hükümdarı, sözün hıdivi hazretleri, temiz hayallerle şiir tarzında Enverî lehçeli, yüce mana incisinin mahzeni, güzel söz söyleyenlerin burcunun ayı, sözün iyisini kötüsünden ayıran, söz ustası, sedefin gönderilmişleri süsleyen incisi, şiir devleti tahtının Cemşid namı hükümdarı, mana komutanı, güzel söz söyleyenlerin lideri, zamanın söz söylemeyi bilen, sözün sığınağı hıdiv, güzel söz söyleyen, eşsiz şair, parlak inci dizisine süs veren şeyhülislamın söz ve manada ustalıkları okuyucuya aksettirilmekte, şairlikleri methedilmektedir.

Nükte-perdâz-ı ma'ânî ki beyân-ı kalemi
Hall eder müşkil-i râz-ı feleği bî-ta'kîd
Nefî 54/24¹

Şairlik vasfına ek olarak yukarıdaki beyitte de görüldüğü gibi şiir ve sohbet meclislerinin vazgeçilmez unsuru olarak görülen nüktedanlık, *cevher-şinâs-ı çârsû-yı nüktedânî* (Nefî 49/25), *müşkil-i pür-nükte* (Nefî 51/31), *nükte-senc-i fazl u hikmet* (Atâyî 7/11) gibi terkipler vasıtasıyla şeyhülislamın sahip oldukları bir vasıf halini almış ve estetik değeri yüksek terkipler vasıtasıyla dile getirilmiştir.

Sahip oldukları olumlu karakter özelliklerinin yanında şeyhülislam şairler tarafından dış güzellikleriyle methedilerek *bedr-i mehâlik-pîrâ* (Yenişehirli Avnî 28/17), *Dârâ-yı dârü'l-mülk-i hüsn-i hulk u sîret* (Nefî 49/24), *felek-mesned-i mehtal'at-i yektâ* (Neşâtî 16/9), *Hızr-ı Yûsuf-tal'at* (Nefî 55/9), *mahdûm-ı melek-hilkat* (Neşâtî 13/14), *mecmû'a-i enva'-ı tesâvîr-i hisân* (Nâilî-i Kadîm 25/40), *şeref-i burc-i cemâl* (Taşlıcalı Yahyâ 18/20) terkiplerinde olduğu gibi korkunç yerleri süsleyen dolunay, devlet evinin güzel huylu ve yüzlü Dârâ'sı, melek yüzlü, felek mesnetli eşsiz, Yusuf yüzlü Hızır'ı melek yaradılışlı evlat, türlerin güzellik tasvirlerinin mecmuası ve güzellik burcunun zirvesi olarak nitelendirilmekte, dış güzellik olarak Yusuf peygamber, melek ve dolunayla ilişkilendirilmektedirler.

¹ a.g.e., s. 232

Şekil 30: Şeyhülislamların Methedilen Vasıflarının Dağılımı

Tüm terkipler incelendiğinde şeyhülislamların methinde diğer memdûhlardan farklı olarak meslek ve bilgili olmak vasıflarının çok daha ön planda olduğu görülmektedir. Yukarıdaki grafikte görülen vasıfların tamamına sahip olduğu vurgulanan şeyhülislamların ilmiye sınıfına mensup olmaları ve fetva makamı olmaları sebebiyle bilgili olmak vasıfları ve mesleklerinin gereği olan hususlara yapılan vurguların daha yoğun olması dikkat çekicidir.

2.2.5. Vezir

Askeri ve idari yetkisi olan en yüksek dereceli memur sınıfına mensup vezirler Türk devlet geleneği içinde kökşü bir konuma sahiptir. Dinler tarihinde de Süleyman'ın veziri Âsaf ile çok eskilere götürebildiğimiz vezirlik, padişahın idari yardımcısı olarak nitelendirilebilir. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde padişaha yardımcı olacak sadece bir tane seçilen ancak sonraki dönemlerde sayısı yediye kadar yükselen vezirlerin resmî unvanları kubbe veziridir. Kanuni döneminden itibaren bazı önemli vilayetlere vali olarak tayin edilen vezirlerin önemli bir kısmı devşirme kökenli olduğu gibi Türk kökenli vezir sayısı da oldukça fazladır. Enderun'da eğitim alanlar, yeniçeri ağaları, kaptan-ı deryalar gibi geniş bir kitle vezirlik rütbesi alarak idari görevlere atanmıştır (Yılmaz F. , 2010: 687).

VASIFLAR	YÜZYILLAR					
	XV. yy	XVI. yy	XVII. yy	XVIII. yy	XIX. yy	TOPLAM
Yöneticilik	2	0	50	33	10	95
Yiğitlik	0	5	57	12	10	84
Cömertlik	3	11	62	27	8	111
Yücelik	0	1	27	23	3	54
Karakter	1	6	42	13	3	65
Bilgili Olma	0	4	25	5	12	46
Talih	1	0	16	7	1	25
Adalet	0	0	19	11	5	35
Dindarlık	0	2	4	1	2	9
Meslek	0	2	18	5	0	25
İş Bilir Olma	0	0	10	5	2	17
Dış Güzellik	0	1	7	0	0	8
Şairlik	0	0	1	0	0	1
İsim	0	0	6	1	2	9
Soyluluk	0	2	3	6	3	14
At Binicilik	0	0	2	0	0	2
Meclis	0	0	1	0	0	1
Nüktecilik	0	0	3	1	1	5
TOPLAM	7	34	353	150	62	703

Tablo 27: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Vezirlerin Methedildiği Vasıfların ve Terkib Sayısının Yüzyıllara Göre Dağılımı

Divanlarını incelediğimiz şairler içinde Necâtî Bey, Taşlıcalı Yahya Bey, Nev'izâde Atâyî, Cevrî, Nâbî, Nef'î, Nâ'ilî-i Kadîm, Fehîm-i Kadîm, Nedîm, Osman Nevres, Yenişehirli Avnî, Hâley Bey ve Lebîb Efendi olmak üzere toplam 13 şairin dönem vezirlerine kaside sunduğu görülmektedir.

İdari bakımdan padişah ve sadrazamdan sonra gelen en büyük otorite sayılan vezirler, şairlerin methiyeler sundukları önemli memdûhlardır. Şiire olan merakları nispetinde konaklarında şiir meclisleri düzenleyen, âlim ve sanatkarları himaye eden vezirler Osmanlı'da edebiyat muhitinin oluşumu ve gelişiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Özellikle Divan Edebiyatı'nın gelişimine paralel olarak vezirlere sunulan methiye sayısında da artış meydana gelmiş, XVII. yüzyılda nitelik ve nicelik açısından oldukça dikkate değer kaside örnekleri yazılmıştır.

2.2.5.1. Yöneticilik

Yönetimin en üst kademelerinden biri olan vezirlik makamında oturan memdûhların dönem şairleri tarafından sıklıkla methedildiği vasıfları yöneticilik vasfıdır. Padişah ve sadrazamlarda kıyaslandığında araştırma evreni kapsamında onlar kadar yoğun sayıda terkibe rastlanmasa da cömertlik, adalet gibi diğer vasıfların yanında vezirlerin yöneticiliği de farklı söyleyiş kalıpları içinde ifade edilmiştir.

Örneklem dâhilinde hiç terkibe rastlanmayan XVI. asra karşılık en zengin yüzyıl diğer vasıflarda da olduğu gibi XVII. asırdır. *Âfitâb-ı nûr-pâş-ı maşrık-ı izhâr* (Nâbî 1/51), *âtıfet-i 'âliye-i sultâni* (Yenişehirli Avnî 30/4), *cihân-penâh-ı melâ'ik* (Atâyî 15/15), *cihân-pîrâ* (Nefî 48/21), *çarh-ı serîr* (Nefî 57/17), *dîn-perverâ* (Nefî 56/24), *dürre-i dîhîm-i dîn ü devlet* (Lebîb 16/17), *fahr-ı mûlûk-ı ešham* (Osman Nevres 13/42), *fîrâz-ı sandelî¹-i çarh-ı âhenîn-peyker* (Atâyî 15/19), *gevher-i gencine-gîr-i magrib-i ihfâ* (Nâbî 1/51), *hâris-i kânûn-ı devlet* (Nefî 56/11), *hâtem-i mülk-i vezâret* (Necatî 17/16), *hazret-i kâ'im-makâm* (Hâlet Bey-2/9), *hem-dem-i pâdişeh-i dehr* (Nâbî 9/38), *hurşîd-i âlem-tâb* (Lebîb 25/27), *iftihâr-ı saltanat* (Nefî 56/11), *mâh-ı mihr-efser* (Nefî 57/17), *mâlikü'l-mülk* (Cevrî 19/6), *mihr-i cihân-tâb* (Nâilî-i Kadîm 14/33), *mürebî-i ahâlî* (Nefî 38/10), *müsellemü'l-etvâr* (Nâbî 10/35), *müşîr-i bî-nazîr* (Lebîb 25/14), *nizâm-ı âlem* (Lebîb 16/16), *penâh-ı memleket* (Nefî 48/19), *penâh-ı saltanât* (Nefî 47/6), *pertev-güster-i garrâ* (Lebîb 25/27), *râhat-ı re'âyâdır* (Lebîb 16/15), *sadîk-ı dûdmân* (Lebîb 25/17), *sâhib-tasarruf-ı âlem* (Nefî 45/27), *vahîd-i cihân* (Lebîb 23/15) gibi terkiplerle vezirler, Doğu'nun nur saçan güneşi, sultanın yüce armağanı, devletlerin cihan sığınağı, cihanı süsleyen, dini koruyan, din ve devlet tacının incisi, pek yüce devletin övgüsü, dünyanın demirden yüzünün tahtını yukarı kaldıran, Batı'nın sırlı hazinesinin cevheri, kanun ve devletin koruyucusu, vezirlik devletinin mührü, makam sahibi, dünyanın padişahıyla aynı nefeste olan, âlemi aydınlatan güneş, saltanatın övünç kaynağı, güneş taclı ay, devlet sahibi, cihanı aydınlatan güneş, ahalinin eğitmeni, emirlerine karşı çıkılamayan, eşsiz mareşal, âlemin nizamı, memleketin sığınağı, saltanatın sığınma yeri, ışık yayan

¹ Sandelî, Avrupa hükümdarlarının oturduğu hükümet kürsüsü anlamında kullanılmaktadır. (Devellioğlu, a.g.e., s.1103)

şatafat, halkın rahatı, kavmin gerçek dostu, âlemin tasarrufuna sahip, cihanın eşsizi olarak nitelendirilmektedirler. Bu söyleyiş kalıpları bize göstermektedir ki o dönem şairlerinin algısında veziler, yöneticilik kabiliyetleri bakımından en az padişah ve sadrazamlar kadar iyidirler. Emirlerine karşı gelinemeyen mutlak bir otorite, devletin gücüyle doğru orantılı olarak Doğu ve Batı hakimiyeti, hakimiyetin sınırlarının bu kadarla kalmayarak cihana yayılması, saltanat sahibi padişahların bile yeri geldiğinde kendilerine sığınmaları, halkın rahat ve refahını düşünen bir yönetim anlayışıyla vezirler mübalağa, teşbih gibi pek çok sanatın imkanlarından faydalanan estetik değeri yüksek terkipler vasıtasıyla çok başarılı yöneticiler olarak yansıtılmaktadır.

Vezirlerin yöneticilik vasıfları methedilirken yönetici, lider, hükümdar olarak Türkçeleştirebileceğimiz, padişah, sadrazam ve vezirlerde ortak olarak kullanılan *dâver*, *dâdâr*, *destûr*, *hân*, *hidiv*, *sultân* gibi unvanların yer aldığı terkiplerin sayısını oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Cihân-dâver (Nefî 48/21), *dâdâr-ı mülk-ârâ* (Lebîb 25/18), *dâver* (Lebîb 25/18), *dâver-i berâs-hadem* (Osman Nevres 14/76), *dâver-i devrân* (Lebîb 9/18), *dâver-i yektâ* (Lebîb 25/32), *dâverâ* (Lebîb 24/87), *destûr-ı hutta-pîrâ* (Lebîb 14/14), *destûr-ı vakûr* (Lebîb 24/30), *emîn-i mülk ü millet* (Lebîb 25/9), *hân-ı şehriyârân-ı cihân-ârâ* (Nâbî 1/75), *hidiv-i 'âlem-ârâ* (Nefî 38/13), *hidiv-i a'zam* (Nefî 45/27), *hidiv-i dehr* (Lebîb 9/56), *hidiv-i devrân* (Lebîb 14/2), *hidiv-i muhteşem* (Lebîb 25/23), *hidivâ* (Fehîm-i Kadîm 7/44), *hüdâvend-i cihân* (Nefî 57/19; Osman Nevres 13/42), *hüdâvend-i mu'azzam* (Nefî 48/21), *kutb-ı devrân-ı felek* (Nefî 62/7), *kutb-ı saltanat* (Lebîb 25/10), *sultân* (Lebîb 6/49, 9/45, 18/19), *şehriyâr-ı saltanat-tev'em* (Lebîb 25/6) gibi söyleyiş kalıplarıyla cihan lideri, devleti süsleyen adaletli lider, zamanın lideri, eşsiz hükümdar, ülke süsleyen otorite, vakar sahibi otorite, devlet ve milletin koruyucusu, cihanı süsleyen liderlerin hanı, âlemleri süsleyen hidiv, cihan hükümdarı, zamanın kutbu, saltanatın kutbu, sultân ve saltanat sahibi lider olarak nitelendirilen vezirlerin yöneticilik vasıflarının bu ortak unvanlar kullanılarak methedildiğini görmekteyiz.

Bu unvanların dışında sadrazam ve vezir gibi üst düzey devlet görevlilerine has unvanlar olan *sadr*, *paşa* ve *vezir* gibi unvanlar da yöneticilik vasfı methinde yer alan

terkiblerle birlikte kullanılmaktadır. *Paşa-yı mihr-âsâr* (Yenişehirli Avnî 35/32), *sadr-ı dîn-perver* (Nefî 57/17), *sadr-ı güzîn* (Nefî 46/19), *sadr-ı memleket-ârâ* (Nefî 56/9), *sadrâ* (Nedîm 34/7; Nefî 45/39), *sadrü'l-vüzerâ* (Osman Nevres 13/13), *vezîr-i muhteşem-i pâdişâh-ı heft iklîm* (Nâbî 10/16), *vezîrâ* (Nefî 38/38), *zîb-i silk-i vüzerâ* (Nâbî 12/62) gibi terkiblerle güneş eserli paşa, dini koruyan lider, seçkin lider, ülkeler süsleyen lider, yedi iklimin padişahının muhteşem veziri ve vezirlik ipinin süsü olarak nitelendirilen vezirler için bu unvanların kullanıldığını görmekteyiz.

Şerâr-ı âteş-i Mûsâ-yı umrân

Havâss-ı mu'ciz-i İsâ-yı Meryem

Nefî 48/30¹

Vezirlerin yöneticilik vasfı methinde tarihi-mitolojik karakterlerin yer aldığı telmihli kullanımlar ve bu kullanımların sağladığı anlamsal derinlik de önemli bir husustur. Beyitte Musa'nın refah ateşinin kıvılcımı olarak nitelendirilen vezir halkını refaha kavuşturması bakımından Musa'ya benzetilmektedir. Yine benzer şekilde: *Âsaf* (Lebîb 14/4; Nefî 56/26), *Âsaf-ı Cem* (Osman Nevres 14/20), *Âsaf-ı Cem-câh* (Cevrî 19/34), *Âsaf-ı devrân* (Nâbî 10/14), *Âsaf-ı sâni* (Nâbî 12/64), *Âsaf-ı yektâ* (Necafî 17/15), *Âsafâ* (Lebîb 9/19, 16/35; Nâbî 12/83, 18/16; Nedîm 34/7; Nefî 56/24, 57/31), *Cem-haşem Âsaf* (Osman Nevres 14/12), *cenâb-ı İskender* (Atâyî 15/18), *Ferîdûn-iktidâr* (Lebîb 25/14), *İbn-i Berhîyâ-yı vakt* (Lebîb 14/14), *Nizâmü'l-mülk-i 'âlem* (Atâyî 31/32), *Nizâmü'l-mülk-i ahd-ârâyîş-i ma'mûre-i âlem* (Nefî 38/10), *Nizâmül-mülk-i ahd* (Nefî 56/4), *Nizmâmül-mülk* (Nefî 38/14), *Serîr-i haşmete İskender-i cihân-dâver* (Atâyî 15/22), *Süleymân-ı zamân* (Osman Nevres 14/26), *Şerâr-ı âteş-i Mûsâ-yı umrân* (), *vezîr-i Cem-haşemâ* (Lebîb 9/19), *vezîr-i şâh Süleymân* (Atâyî 15/18) gibi yapılarla Cem'in veziri, Cem itibarlı vezir, zamanın Âsafı, Cem haşmetli vezir, İskender hazretleri, Feridun iktidarlı, zamanın İbn-i Berhîyâ'sı, âlemin Nizamülmülk'ü, bayındır âlemin ahd süsleyen Nizamülmülk'ü, heybet tahtına oturan cihan hükümdarı İskender, zamanın Süleyman'ı ve Süleyman şahın veziri olarak nitelendirilen vezirler Âsaf, Nizamülmülk başta olmak üzere, Cem, İskender, İbn-i Berhîyâ'ya benzetilmekte, Süleyman, Musa gibi tarihi-dini değeri olan şahsiyetler telmih yoluyla ön plana çıkarılarak yöneticilik vasfı methedilmektedir.

¹ Akkuş, a.g.e., s. 209

2.2.5.2. Yiğitlik

Divan şiiri kaside geleneği içinde vezir gibi üst tabaka devlet görevlilerinin methinde yiğitlik önemli bir yer tutmakta ve bu vasfa yönelik terkiplerin nicelik bakımından oldukça fazla olduğu görülmektedir. Araştırma evreni kapsamında vezirlerin yiğitlik vasfı methine yönelik terkipler incelendiğinde XVII. asrın bu açıdan en zengin dönem olduğu görülmektedir.

Yiğitlik vasfı methi söz konusu olduğunda memdûh için kullanılan unvanlarda bir farklılaşma söz konusu olmaktadır. Diğer vasıfların methinde vezirler için daha çok vezir, dâver, hidîv, düstûr gibi unvanlar kullanılmasına rağmen yiğitlik vasfında bilhassa vezirlerin komutanlık ve savaşçılıklarını ön plana çıkaran unvanlara yer verilmektedir. *Cengâver-i meydân-ı hûn-agışte-i nusret* (Nefî 47/9), *cihân-bân-ı felek-eyvân* (Nefî 38/12), *cihân-bân-ı mu'azzam* (Lebîb 25/6), *cihân-gîr-i kader-fermân* (Nefî 38/12), *cihân-sâlâr-ı 'âlî-şân* (Nefî 38/12), *civân-baht* (Nefî 61/40), *civân-baht-ı yegâne* (Atâyî 31/34), *civân-merd-i cihân* (Nefî 47/4), *dil-nevâz-ı gâziyân* (Taşlıcalı Yahyâ 29/18), *dilâver mu'teber saf-der* (Lebîb 6/32), *dilîr-i saf-şiken* (Nefî 47/5), *gazanfer-heybet* (Lebîb 24/29), *mücâhid-i ekber* (Atâyî 15/1), *müşîr-i dil-nişîn* (Lebîb 25/15), *müşîr-i mü'temen* (Nefî 47/5), *müşîr-i müfahham* (Lebîb 16/16), *müşîr-i saltanat* (Nefî 48/19), *müşîr-i şîr-reviş* (Atâyî 15/17), *müşîr-i şîr-savlet* (Lebîb 6/31), *müşîrâ* (Nâbî 11/61), *sâlâr-ı cihân-dâver* (Atâyî 31/25), *silâhdâr-ı şeh-i dîn* (Nâbî 1/94) gibi söyleyiş kalıplarıyla vezirlerin, Tanrı yardımının kanlı meydanının yiğidi, gökyüzü eyvanlı cihan fetheden, muazzam cihan fetheden, kader fermanlı yiğit, şanı yüce cihan hükümdarı, cihanın civanmerti, gazilerin gönül okşayanı, saf kıran yiğit, gazanfer heybetli, en büyük mücahid, gönüllere taht Kur'an mareşal, itimat edilen mareşal, saltanatın mareşali, aslan yürüyüşlü mareşal, aslan hücumlu mareşal, cihana hükmeden komutan ve din şahının silahdarı olarak nitelendirildiği ve vezirler için şairlerin *cengâver*, *cihânbân*, *cihângîr*, *civânbaht*, *dilâver*, *dilîr*, *müşîr*, *sâlâr* ve *silâhdâr* gibi unvanlar kullandıkları ve bu yolla özellikle komutanlık ve yiğitlik vasıflarının vurgulandığı görülmektedir.

O hamle-güster-i leşger-şiken ki lâıkdır

Yazılsa levh-i dile dâsitân-ı peykârı

Nefî 46/22¹

¹ a.g.e., s. 198

Memdûhun yiğitlik vasfı methedilirken o dönem zihniyetiyle birlikte değerlendirildiğinde geçer akçe sayılan düşmanlarına karşı acımasız oluşu ve gözü karalığı methedilemekte ve estetik değer taşıyan söyleyiş kalıplarıyla ifade edilmektedir. Beyitte de asker öldüren hamlelere sahip olarak nitelendirilen vezirler benzer biçimde, *âmûd-ı kelle-şikâf ile hâşim-i yek-darb* (Atâyî 15/23), *dilâver Kahramân-ı leşger-endâz* (Nefî 48/23), *fitne-bend-i memâlik-güşâ* (Nefî 45/23), *hasm-efgen* (Nefî 57/17), *kalem-rev-i Rûm'un vezîr-i kahhârı* (Lebîb 9/1), *kâmı'-ı hısn-ı fesâd* (Fehîm-i Kadîm 6/10), *kîmiyâ-yı mis-sirişt-i pûte-i işrâk* (Nâbî 1/49), *leşker-küş* (Nefî 38/38), *saf-der-i bî-bâk ü pervâ* (Nefî 47/9), *saf-der-i düşmen-rübâ-yı hasm-efgen* (Atâyî 15/14), *saf-der-i kâmil* (Nefî 61/1), *saf-derâ* (Nefî 38/38), *sinân-ı sîne-güdâz ile kâsım-ı saf-der* (Atâyî 15/23), *yegâne saf-der-i meydân-ı âlem* (Nefî 48/20) gibi terkiblerle tek darbede parçalayıp kelle alan, asker yırtan yiğit Kahramân, memleket fethedenlerin fitneleri durduranı, asker kıranların hamle yayanı, düşman yıkan, Anadolu hükümdarının kahreden veziri, fesat kalesini yok eden, şirk potasının bakır tabiatının kimyası, asker öldüren, korku ve çekinmesiz saf kırıcı, düşman saflarını yıkan ve düşmanlarını kıran, mızrakla göğüsleri parçalayan ve safları yaran ve âlemin yegâne saf yaranı olarak nitelendirilerek düşmalarına ve fitneye karşı olan acımasızlıkları methedilmektedir.

Vezirlerin yiğitlik vasfının methedilmesinde telmihten faydalanılarak memdûhlar tarihi-mitolojik karakterlerle ilişkilendirilmiştir. *Âlî-heybet* (Taşlıcalı Yahyâ 29/16), *Âlî-sîret* (Nefî 38/13), *Âsaf-ı Cem-haşem* (Osman Nevres 13/42), *Âsaf-ı memâlik-gîr* (Nâbî 11/28), *Âsaf-ı pür-zûr u cesûr* (Lebîb 24/27), *Âsaf-ı Rüstem-salâbet* (Atâyî 31/32), *Âsaf-ı sipeh-ârâ* (Nâbî 11/31), *Cemşîd-unvân* (Fehîm-i Kadîm 7/15), *Dârâ-dirâyet* (Atâyî 31/24), *Dârâ-hadem* (Osman Nevres 14/12), *Dâver-i Dârâb-gulâm* (Yenişehirli Avnî 30/75), *dilâver Kahramân-ı leşger-endâz* (Nefî 48/23), *Efrâsiyâb-ı Dârâ-der* (Atâyî 15/16), *Haydar-ı Kerrâr* (Lebîb 24/43), *hıdv-i Gîv-meniş* (Atâyî 15/17), *İsfendiyâr-ı kişver-gîr* (Atâyî 15/16), *İskender-i zemâne* (Taşlıcalı Yahyâ 25/26), *Kahramân u halîm* (Fehîm-i Kadîm 6/9), *Kahraman-dil* (Lebîb 6/30), *Kahramân-ı dîn ü devlet* (Nefî 47/6), *Kahramân-ı hamle-güster* (Nefî 38/26), *Kahramân-ı pençe-şiken* (Atâyî 15/17), *mükerrem Haydar-i devlet-me'âb* (Yenişehirli Avnî 29/1), *Nakd-i Bîjen ü Rüstem* (Atâyî 15/18), *neyyir-i Nerîmân-fer* (Atâyî 15/17), *Peşeng-i menkâbe* (Atâyî 15/16), *Rüstem* (Nefî

38/14), *Sikender-menkabet* (Atâyî 31/24), *Sikender-tev'em* (Osman Nevres 14/1), *Sikender-veş* (Fehîm-i Kadîm 7/19), *yegâne saf-der-i meydân-ı rezm-i kerrârı* (Nefî 45/24) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla vezirler, Ali heybetli ve huylu, Cem haşmetli, ülkeler alan, güçlü ve cesur Âsaf, Rüstem metanetli, asker süsleyen Âsaf, Cemşit unvanlı, Dârâ dirayetli, yardımcısı Dârâ olan, Dârâ askerli lider, asker yırtan yiğit Kahramân, Dârâ'yı yok eden Efrâsiyâb, döne döne savaşan aslan, Gîv tabiatlı hidiv, ülkeler fetheden İsfendiyar¹, zamanın İskender'i, Kahraman ve yumuşak huylu, Kahraman gönüllü, din ve devletin Kahraman'ı, hamle yayan kahramân, pençe kıran Kahraman, kutlu ve yüce Haydar, Bijen ve Rüstem'in en kıymetlisi, Neriman gibi nurlu, menkıbelerin Peşeng²'i, Rüstem, İskender menkıbeli, İskender'in ikizi ve Ali'nin savaş meydanının yegâne saf kıranı olarak nitelendirilmekte, Ali, Rüstem, Neriman, Âsaf, Dârâ, Kahramân, Peşeng, Gîv, Efrâsiyab, İskender, İsfendiyâr gibi pek çok tarihi-mitolojik karaktere telmihte bulunularak vezirlerin yiğitlik vasıfları methedilmektedir.

Vezirlerin yiğitlik vasfını methetmede telmihın yanı sıra teşbih ve istiareden sıklıkla yararlanılmakta ve cesaret ve yiğitlikleri bakımından memdûhlar çeşitli unsurlarla ilişkilendirilmektedir. *Erdşîr-i şîr-efken* (Nefî 47/5), *hurşîd-i cihangîr* (Osman Nevres 13/56), *kader-kudret* (Lebîb 6/31), *meh-kadrâ* (Fehîm-i Kadîm 7/33), *mîhr-i 'âlem-sûz-ı istignâ hicâb* (Yenişehirli Avnî 29/58), *nev-civân-ı esed-endâz* (Yenişehirli Avnî 30/12), *peleng-i ma'reke* (Atâyî 15/16), *şîr-i gazâ* (Taşlıcalı Yahyâ 29/13), *Utârid-tab'* (Fehîm-i Kadîm 7/33) gibi terkiplerle vezirler, aslan kükremeli kaplan, cihangir güneş, kader kudretli, ay kudretli, mahcubiyeti çok olan âlemleri yakan güneş, aslanı yenen genç delikanlı, savaş meydanlarının kaplanı, gaza aslanı ve Merkür tabiatlı olarak nitelendirilmekte ve memdûhun yiğitlik vasfını methetmede güneş, ay, kader, ve gezegenler gibi unsurlar yanında aslan ve kaplan gibi cesaret simgesi haline gelmiş hayvanlar da kullanılmaktadır.

¹ “İranlılarca büyük kahraman, Yunanlılarca büyük hükümdardı. Mîlâddan 549 yıl önce Rüstem'le ettiği savaşta vefat etmiştir, İsfendiyâr'ın lakabı Rûyîn-ten'dir. Tunç bedenli demektir.” (Kurnaz, Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, İst., 2009, s.29)

² “Efrâsiyâb'ın babasıdır. Yahut Efrâsiyâb'ın bir oğlunun adıdır. Nurlu ve güneş manasındadır” (Kurnaz, a.g.e., s.30)

2.2.5.3. Cömertlik

Vezirlerin methiyelerde sıklıkla ön plana çıkarılan vasıflarından biri cömertlikleridir. Araştırma evrenimiz kapsamında padişah ve sadrazamlar kadar terkibe rastlanmasa da diğer vasıflara nazaran, estetik kıymete sahip söyleyiş kalıplarına rastlanmaktadır. Tespit edilen 74 terkinin yarısından fazlasına sahip olan XVII. yüzyılda cömertlik vasfında nitelik ve nicelik açısından diğer asırlara göre zenginlik göze çarpmaktadır. XV-XIX. asırların tamamı incelendiğinde bazı ortak noktalar göze çarpmaktadır:

Vezirlerin cömertlik vasıfları methedilirken cömertlikle eş veya yakın anlamlı sözcükler olan kerem ve kökteşleri, sehâ, cûd gibi kelimelerle oluşturulan söyleyiş kalıpları dikkat çekmektedir:

Âtıfet-âmûz-ı kirâm (Nâbî 12/65), *destûr-ı mûkerrem* (Lebîb 25/23, 26/1; Nâbî 9/39; Nâilî-i Kadîm 13/22), *evc-i kerem* (Nâbî 9/65), *hıdv-i kerem* (Lebîb 19/1), *hüdâvend-i kerîm* (Nâbî 1/83), *kerem-güster-i hoş-zât* (Cevrî 19/19), *kerem-hûy* (Osman Nevres 13/36), *kerem-perver* (Lebîb 9/40), *kerem-pîşe* (Nefî 57/18), *kerem-şî'âr hidivâ* (Nefî 45/39), *kerem-şiyemâ* (Lebîb 9/19), *kerem-ver* (Lebîb 17/1), *kerîm* (Lebîb 16/53), *kerîm-i kâm-rân* (Nefî 47/1, 48/18), *kirâm-ı dü kevnin yegâne sâlârı* (Nefî 45/39), *meclis-efrûz-ı kerem* (Nâbî 12/65), *mekârim-perdâz* (Nefî 57/31), *mekârim-perverâ* (Nedîm 34/7), *mekârim-perverâ sadrâ* (Fehîm-i Kadîm 7/33), *muht-i kerem* (Taşlıcalı Yahyâ 25/25), *paşa-yı 'âlî-câh-ı zî-şân* (Fehîm-i Kadîm 7/16), *paşa-yı ekrem* (Nefî 48/18), *sadr-ı mûkerrem* (Nefî 48/17), *sahî* (Nefî 47/4), *sâhib-i mülk-i kerem* (Necatî 17/14), *sehâ-pîşe* (Osman Nevres 13/36), *sehâvetde vahîd* (Taşlıcalı Yahyâ 29/15), *ser-nüvişt-i defter-i erbâb-ı câh* (Nâilî-i Kadîm 22/1), *sühan-şinâs-ı kerem-pîşe* (Nefî 45/27), *vezîr-i a'zam u ekrem* (Nefî 38/12), *vezîr-i mûkerrem* (Lebîb 16/16), *zât-ı mekremet-ârâ* (Nâbî 11/30), *zât-ı pür-cûd* (Nefî 47/30) ifadeleri vasıtasıyla vezirler, cömertliğin bağış öğretene, cömert otorite, cömertlik zirvesi, cömertlik yayan hoş zat, cömertlik huyu olan, cömertliği koruyan, meşgalesi cömertlik olan, cömertliği ülkü edinmiş hidiv, murad bahşeden cömert, iki âlemin cömertliğinin yegâne lideri, cömertliğin meclis süsleyeni, iyilikleri koruyan sadrazam, cömertlik muhiti, cömertliği yüce şanlı paşa, cömertlik devletinin sahibi, cömertlikte tek, cömertlik erbabı defterinin başlığı, iyi sözden anlayan, en yüce ve

cömert vezir, cömertlik süsleyen zat olarak nitelendirilmekte ve kerem, sehâ, cûd gibi cömertlikle eş veya yakın anlamlı sözcükler vasıtasıyla estetik değeri yüksek söyleyiş kalıpları oluşturulmaktadır.

Bunların dışında cömertlik vasfı kapsamında değerlendirilebilecek yardım, bağış, lütuf gibi unsurlara vurgu yapılan ifadeler de karşımıza çıkmakta ve memdûhun yardımseverliğini nitelendiren hususlar olmaktadır:

Azîz-i taht-ı mısır-âtiyet (Fehîm-i Kadîm 7/17), *bâlâ-himem* (Taşlıcalı Yahyâ 25/25), *cihân-bahş-ı mu'izz ü müte'âl* (Cevrî 19/6), *cihân-ı himmete zînet-ger-i nizâm-endûz* (Atâyî 15/22), *cûd u lutfu bî-dilek* (Nefî 62/7), *dâver-i bahşende* (Nâilî-i Kadîm 14/48), *ferah-bahşâ* (Lebîb 25/3), *hâce-i mün'im* (Nâilî-i Kadîm 13/27), *hayır-hâhına kân-ı matlab-ı a'lâ* (Lebîb 25/1), *hayr-makdem* (Lebîb 26/1), *hazret-i zü'l-fazl-ı ihsân* (Fehîm-i Kadîm 7/65), *himem-pîrâ* (Lebîb 16/35), *himem-pîrâye* (Lebîb 26/1), *ihsânı bî-sa'y ü taleb* (Nefî 62/7), *kâm-bahş-ı men erâd* (Taşlıcalı Yahyâ 29/18), *kâm-bahşâ* (Nefî 48/36), *lutf-ı rabbü'l-âlemîn* (Nefî 56/1), *mahz-ı lutf-ı mevlâ* (Nefî 47/30), *maşrik-ı masarîf* (Taşlıcalı Yahyâ 25/33), *muhsin-i men lem-yürîd* (Taşlıcalı Yahyâ 29/18), *müstecmî-i lutf u cemâl* (Fehîm-i Kadîm 6/9), *peyâm-ı revân-bahş-ı nusret-i İslâm* (Atâyî 15/8), *rûh-ı himem* (Lebîb 16/15), *sadr-ı bülel-ıktidâr-ı ihsân-kâr* (Nâbî 10/15), *safâ-bahş-ı musâhib paşa* (Nâbî 9/36), *sâhib-i lutf-ı firâvân* (Nefî 56/10), *sâhib-i terf-i'-bahş-ı râyet-i ahkâm* (Nâbî 1/50), *şeref-bahş-ı serîr-i i'zâz* (Nefî 57/18), *şevk-bahş* (Nefî 38/3), *tâli-i sükkân-ı âmid* (Lebîb 26/3), *telattuf-kâr-ı erbâb-ı ma'ârif* (Lebîb 25/31), *tılsım-ı genc-i himem* (Atâyî 15/18), *vezîr-i lutf-me'âb* (Nâbî 11/60), *vezîr-i zü'l-hümâm* (Lebîb 25/39), *zîb-i ser-i takdîr-i hudâ-yı zü'l-minen* (Lebîb 24/75), *zü'l- himmetâ* (Lebîb 25/32) ifadeleriyle vezirler, bağış ülkesinin yüce tahtı, yüce yardım, ulu ve yüce dünyalar bahşeden, yardım cihanına nizam veren zinet, cömertlik ve bahşetmesi dilemeden olan, kendisi hakkında hayır isteyenlerin yüce taleplerinin kaynağı, hayra dönen, fazilet ve ihsan sahibi efendi, yardım süsleyen, ihsanları talepsiz gelen ve sayısız olan, ey murat bahşeden, âlemlerin Rabb'inin lütfu, Tanrı'nın katıksız lütfu, masraflar doğusu, lütuf ve yüz güzelliğinin toplanma yeri, İslam yardımının can bahşeden haberi, ihsanı bol, yüce iktidarlı sadrazam, musahip paşanın safâ bahşedeni, bol lütuf sahibi, hükümler bayrağının terfi bahşına sahip, ağırlama

tahtının şeref bahşedeni, şevk bahşeden, eğitim ehline lütufta bulunan, yardım hazinesinin tılsımı, lütuf makamı vezir, minnet sahibi Tanrı'nın takdir başının süsü olarak nitelendirilerek yardım ve bağışlarının bolluğuna vurgu yapılmaktadır.

Vezirlerin cömertlik vasıfları methedilirken, onların emek sahiplerini himaye edip onlara ihsanlarda bulunmaları, fakirlere yardım ve bağışta bulunmaları şairler tarafından vurgulanmaktadır. *Veliyy-i ni'met* (Nâbî 11/26; Lebîb 6/45), *veliyy-i ni'met-i 'âlem* (Nâilî-i Kadîm 22/14; Nefî 47/11), *veliyyü'-n ni'metâ* (Lebîb 25/32), *çâre-sâz-ı bî-kesân* (Taşlıcalı Yahyâ 29/18), *intizâr-efzây-ı kalb-i ârzûmendân* (Lebîb 25/3), *kehfü'l-fukarâ* (Nâilî-i Kadîm 14/45), *melce'-i ashâb-ı recâ* (Nâilî-i Kadîm 14/45), *sadr-ı fukarâ-dôst* (Nâilî-i Kadîm 13/24) gibi yapılar vasıtasıyla velinimet, kimsesizlerin çaresi, isteklilerin kalbindeki bekleyişi çoğaltan, fakirlerin sığınağı, dilek ashabının sığınağı ve fakirlerin dostu olarak nitelendirilen vezirlerin, himaye ediciliği ve fakirlere olan bağış ve lütfunun bolluğu vurgulanmaktadır.

Bahr-ı kerem-i hazret-i zü'l-fazl u ata (Nâilî-i Kadîm 13/19), *bahr-kefâ* (Nefî 57/31), *dâver-i hurşid himem* (Osman Nevres 13/42), *deryâ-dil* (Nefî 62/11), *deryâ-dilâ* (Yenişehirli Avnî 29/41), *deryâ-kefâ* (Nefî 56/24), *deryâ-yı 'atâ* (Taşlıcalı Yahyâ 29/13), *dürr-i pâkize-i bahr-ı keremâ* (Nâbî 9/56), *gevher-i deryâ-yı sehâ* (Necatî 17/15), *güher-pâş-ı minen* (Lebîb 24/26), *Ka'be-i kerem* (Taşlıcalı Yahyâ 25/39), *kân-ı kerem* (Nâilî-i Kadîm 14/73), *kân-ı sehâ* (Taşlıcalı Yahyâ 29/13), *kulzüm-kefâ* (Lebîb 26/7), *mâlik-i bahr-ı kerem* (Nefî 46/20), *menba'-ı ni'am* (Taşlıcalı Yahyâ 25/25), *sipîhr-i izz ü câha âfitâb-ı zerre-perver* (Nefî 47/7), *tûde-bahşây-ı güher* (Nâbî 12/65) terkipleriyle fazilet ve cömertlik sahibi cömertlik denizi, deniz elli, yardımı güneş gibi olan lider, derya gönüllü, derya avuçlu, , cömertlik denizinin temiz incisi, minnetlerin cevher saçanı, cömertlik Kâbesi, cömertlik kaynağı, avcı deniz gibi olan, cömertlik denizinin sahibi, nimet kaynağı, yücelik ve cömertlik göğüne güneş ve inci yığını bahşeden olarak nitelendirilen vezirlerin cömertlik vasfı güneş, deniz, inci, kaynak ve Kâbe gibi unsurların kullanıldığı estetik değeri yüksek söyleyiş kalıpları ile ifade edilmekte ve memdûhlar, güneş, deniz ve inci gibi unsurlara benzetilmektedirler.

Âsaf-i Hâtem-kefâ deryâ-dilâ hâtem-kefâ

Ey mükerrerem muhterem düstûr-i İskender-cenâb

Yenişehirli Avnî 29/42¹

Benzetme unsurlarının yanı sıra vezirlerin cömertlik vasıfları yukarıdaki beyitte bir örneğine rastladığımız gibi telmih yoluyla tarihi-mitolojik karakterlere benzetilmekte ve onlara denk yahut onlardan üstün olarak nitelendirilmektedirler: *Bermekî-mevhibe* (Nâbî 9/39), *cârûb-ı der-i âlem-penâhı bâl-i Ankâ* (Nefî 47/10), *Hâtem-i bezm-i kerem* (Necatî 17/20), *Hızır-meşreb* (Osman Nevres 14/1), *Hızır-ı vakt* (Nâbî 11/32), *Âsaf-ı ekrem* (Nedîm 11/8) gibi ifadelerle Hâtem avuçlu vezir, Bermeki ihsanlı, âlem sığınağı süpürgesi anka kuşunun kanadı, cömertlik meclisinin Hâtem'i, Hâtem avuçlu, Hızır yaratılışı, zamanın Hızır'ı ve en cömert Âsaf olarak nitelendirilen vezirler cömertlik vasıfları bakımından Âsaf, Hâtem, Bermekî, Hızır gibi tarihi-mitolojik karakterlere benzetilmektedirler.

2.2.5.4. Yücelik

Vezir memdûhlar, methiyelerde makam, nam, şan ve itibarlarının yüceliğiyle de methedilmekte ve bu bakımdan yücelik vasfı divan şiir geleneği içerisinde yer alan söz sanatlarıyla kurulu zengin terkipler vasıtasıyla ifade alanı bulmaktadır. Vezirlerin yücelik vasfı methinde dikkat çeken ilk husus yüce ve onunla eş, yakın anlamlı kelimelerle kurulmuş terkiplerin çokluğudur. *Âsaf-ı 'âlî-cenâb* (Nâbî 1/100), *Âsaf-ı 'âlî-mikdâr* (Lebîb 19/1), *Âsaf-ı a'zam* (Nâilî-i Kadîm 14/47), *âsumân-rif'at* (Lebîb 6/31), *bülend-cenab* (Nâbî 11/26), *dâder-i devrân-ı ma'âlî-'unvân* (Lebîb 24/26), *dâver-i 'âlî-cenâb* (Nefî 61/1), *gölşen-serây-ı devlet-i destûr-ı vâlâ* (Lebîb 6/52), *hâcib-i halvet-serây-ı izzet-i ahmâ* (Nâbî 1/50), *hıdîv-i a'zam* (Lebîb 17/28), *hoş-zât-ı şerîf* (Nâilî-i Kadîm 14/51), *küremânîñ gülü* (Lebîb 24/28), *lâyık-ı izz ü saadet* (Taşlıcalı Yahyâ 29/13), *lü'lü-i dürc-i iclâl* (Yenişehirli Avnî 30/36), *mü'eyyed-bâd bâ-te'yîd-i mevlâ rütbe-i vâlâ* (Lebîb 25/4), *sadr-ı a'lâ şöhret* (Lebîb 18/21), *sadr-ı mu'azzam* (Nâilî-i Kadîm 14/46), *ser-efrâz-ı cihân* (Lebîb 25/33), *serv-i 'alâya gülşen* (Lebîb 24/28), *vâlâ vezîr* (Lebîb 17/10), *vâsıl-ı iksîr-i eczâ-hâne-i 'ulya* (Nâbî 1/49), *zât-ı şerîf* (Nefî 62/16) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla vezirler, gökyüzü yüceliğinde, yücelik temeline sahip devletin saray bahçesi, en şerefli yüceliğin halvetsarayının perdecisi, yüce hidiv, yücelerin gülü, yücelik ve saadete

¹ Turan, a.g.e., s. 538

layık, yücelik sandığının incisi, Tanrı'nın teyid ettiği yüce rütbe, şöhreti yüce sadrazam, cihanın baş yücelteni, yüce serviye gül bahçesi ve yücelik eczanesinin iksirine ulaşmış olarak nitelendirilmekte ve '*âlî, bülend, 'izzet, a'zam, iclâl, vâlâ* ve *a'lâ* kelimeler ve kökteşleri yoğun biçimde kullanılmaktadır.

Memdûhun yücelik vasfı methinde makam ve mevkisinin eşsiz, erişilemez yüksekliklerde oluşu; şan ve namının yüce oluşu sıklıkla vurgulanan diğer hususlardır. *Âsaf-ı Cem-pâye* (Nefî 61/2), *âsumân-pâye* (Nefî 57/19), *bülend-makâm* (Nâbî 10/15), *cenâb-ı Âsaf-ı bülend-ikbâl* (Nâbî 1/95), *düstûr-ı vâlâ-menzilet* (Nefî 62/9), *felek-rütbe-i Cem-haşmet* (Cevrî 19/7), *felek-rütbet* (Lebîb 24/29), *vezîr-i âsumân-kadr-i şeh-i rûy-ı zemin* (Nefî 56/24) gibi terkiplerle vezirler, Cem makamlı Âsaf, gökyüzü mertebeli makamı yüce, yüce mertebeli vezir hazretleri, yüce mertebeli vezir, Cem haşmetlinin gökyüzü mertebelisi ve yeryüzü hükümdarının gök mertebeli veziri olarak nitelendirilerek makam ve rütbelerinin;

Âlî-şân (Cevrî 19/9; Lebîb 23/16), *Âsaf-ı zî-şân* (Nefî 38/8), *düstûr-ı zî-şân-ı müfahham* (Nefî 48/36), *vezîr-i be-nâm* (Lebîb 21/1), *vezîr-i nâm-dâr* (Lebîb 25/14), *zât-ı 'âlî-şân* (Nefî 56/33) ve *zât-ı kerîmü's-şân* (Cevrî 19/26) gibi söyleyiş kalıplarıyla da nam ve şanlarının yüceliği vurgulanmaktadır.

Vezirlerin yücelik vasfı methinde diğer vasıflarla benzer olarak Âsaf, Cem, İskender gibi tarihi-mitolojik şahsiyetlere telmih yapılmakta, bunun yanında teşbih ve istiare sanatının imkanlarından yararlanılarak memdûh güneş, ay, gökyüzü gibi birtakım unsurlarla ilişkilendirilmektedir. *Âsumân-ı mihr-rikâb* (Nâbî 11/28), *âsumân-kevkebe* (Lebîb 24/30), *âsumân-kevkebe* (Yenişehirli Avnî 30/9), *âsumân-pâye* (Nefî 57/19), *âsumân-rifât* (Lebîb 6/31), *encüm-haşem* (Nefî 57/17), *felek-rütbe-i cem-haşmet* (Cevrî 19/7), *felek-rütbet* (Lebîb 24/29), *hüdâvend-i felek-kadr-i melâ'ik-huddâm* (Yenişehirli Avnî 30/26), *meh-i sipihr-mesîr* (Nâbî 11/28), *mihr-i gerdûnî-vakar* (Fehîm-i Kadîm 6/14), *vezîr-i a'zam-ı gerdûn-âlem* (Nedîm 34/7), *vezîr-i âsumân-kadr-i şeh-i rûy-ı zemin* (Nefî 56/24) terkipleriyle vezirler, güneş huzurlu gökyüzü, gökyüzü ihtişamlı ve mertebeli, yıldız ihtişamlı, Cem haşmetli'nin gökyüzü mertebelisi, melek hüddamlı, felek itibarlı lider, yeri gökler olan ay, gökyüzü vakarlı güneş, âlem göğünün sadrazamı ve yeryüzü hükümdarının gök

mertebeli veziri olarak nitelendirilerek yüceliği güneş, ay, yıldız, gökyüzü gibi unsurlarla ilişkilendirilmiştir.

2.2.5.5. Karakter

Klasik edebiyat kaside geleneği içinde memdûhun yiğitlik, cömertlik gibi özelliklerinin yanı sıra yumuşak başlılık, edeplilik, şefkatlilik gibi bazı özellikleri de ön plana çıkarılarak karakterinin belli noktalarına vurgu yapılmaktadır. Cömertlik, yiğitlik gibi pek çok vasıf karakterin bir parçasıdır ancak, bunlar gibi ayrı ayrı başlıklar altında incelenecek yekûna sahip olmayan diğer karakter özellikleri bir araya toplanarak tahlil edilmiştir.

Diğer vasıflara paralel olarak karakterin methinde de XVII. asır nitelik ve nicelik açısından diğer yüzyıllardan farklıdır. En az terkibe XV. asırda rastladığımız karakter methinde ön plana çıkan önemli bir husus, memdûhun karakterinin ve tabiatının temizliğine yapılan vurgudur. *Âsaf-ı sâf-meniş* (Nâbî 12/63), *dürr-i pâk* (Nâbî 9/60), *emîr-i pâk-dil* (Taşlıcalı Yahyâ 29/17), *pâk-i'tikâd* (Nefî 62/15), *pâk-tab'â* (Nâbî 9/56), *pâkize-nazar* (Nâbî 9/43), *sâfî dil* (Nefî 62/15), *sîfât-ı zât-ı pâk* (Nefî 47/51), *vezîr-i pâk-'ıyâr* (Nâbî 10/32), *vezîr-i pâk-dilâ* (Nâbî 10/35), *vezîr-i pâk-güher* (Atâyî 15/13), *zât-ı pâk* (Nâbî 10/32), *zât-ı pâk-i 'âliye* (Taşlıcalı Yahyâ 25/45) söyleyiş kalıplarıyla vezirlerin yaratılıştan gelen saflık ve temizliklerine vurgu yapılmaktadır. Diğer önemli husus ise memdûhun manevi karakter derinliğine sahip, insan-ı kâmil olarak nitelendirilmesi ve bu hususun estetik değeri yüksek terkipler vasıtasıyla verilmesidir. *Âsaf-ı kâmil* (Lebîb 6/30), *dâver-i kâmil-nihâd* (Nefî 62/15), *dâver-i sâhib-kemâl* (Fehîm-i Kadîm 6/9), *güzîde merdüm-i kâmil* (Nefî 38/11), *kâmil-i devrân* (Nâbî 9/74), *vezîr-i ekmel* (Yenişehirli Avnî 29/49), *zât-ı kâmil* (Nefî 56/12) gibi terkipler vasıtasıyla vezirlerin olgun insan olmaları ve belli bir derinliğe sahip olmalarına vurgu yapılmaktadır.

Bunların dışında sahip oldukları diğer karakter özelliklerinin methedildiği söyleyiş kalıpları ise aşağıda yer alan tabloda görülebilmektedir:

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Ahter-i burc-ı vefâ</i> (Necafî 17/15)	Vefa burcunun yıldızı	15
<i>Ahmed-hulk</i> (Taşlıcalı Yahyâ 28/15)	Ahmed yaratılışı	15
<i>Âsaf-ı rûşen-zamîr</i> (Taşlıcalı Yahyâ 28/14)	Aydınlık vezir	16

Terkib	Anlamı	Yüzyıl
<i>Dervîş-meşreb</i> (Taşlıcalı Yahyâ 29/17)	Derviş yaratılışı	16
<i>Makbûl-i pâdişâh</i> (Taşlıcalı Yahyâ 25/26)	Padişah'ın makbulü	
<i>Ahbâb-nevâz</i> (Nefî 57/17)	Dostlarına şefkat gösteren	
<i>Âsaf-ı hoş-sohbet</i> (Nâilî-i Kadîm 14/51)	Hoşsohbet vezir	
<i>Cemîlü's-şiyem</i> (Cevrî 19/19)	Güzel tabiatlı	
<i>Dârende-i hilm ü edeb</i> (Nefî 62/10)	Yumuşak başlılık ve edep saklayan	17
<i>Dürr-i yektâ</i> (Atâyî 31/40)	Eşsiz inci	
<i>Düstûr-ı hoş-zât</i> (Nefî 48/18)	Zatı hoş vezir	
<i>Ehl-i dil</i> (Nefî 47/4)	Gönül ehli	
<i>Gevher-i zât</i> (Nefî 57/45)	Zatı cevher olan	
<i>Güher-i kân-ı edeb</i> (Nâilî-i Kadîm 14/40)	Edep kaynağının cevheri	
<i>Güşâde-rûy u nâzik-dil</i> (Nefî 38/11)	Şen yüzlü, nazik gönüllü	
<i>Hûb-hisâl</i> (Cevrî 19/19)	Güzel hasletlere sahip	
<i>Mâlik-i tab'-ı selîm</i> (Fehîm-i Kadîm 6/10)	Dürüst tabiata sahip lider	
<i>Melek-hûy</i> (Cevrî 19/19)	Melek yaratılışı	
<i>Pesendide-sıfât</i> (Cevrî 19/19)	Seçilmiş sıfat	
<i>Sîreti sûret-i eltâf-ı hudâya ma'nâ</i> (Nefî 57/20)	Ahlakı Tanrı lütuflarının sûretine anlam	
<i>Sütûde-hasâ'il</i> (Nâbî 10/35)	Övülmüş özelliklere sahip	
<i>Şeh-per-i 'ankâ-sıfat</i> (Atâyî 15/10)	Anka kuşu yaratılışın en uzun kanat tüyü	
<i>Şûh-meşreb</i> (Nefî 47/4)	Şuh yaratılışı	
<i>Vezîr-i 'özü-pezîr</i> (Nâbî 11/28)	Özür kabul eden vezir	
<i>Vezîr-i kerîmü'l-hisâl</i> (Nâbî 11/61)	Yüce hasletlere sahip	
<i>Vücûd-ı bî-nazîr</i> (Nefî 47/70)	Eşsiz varlık	
<i>Zamîr-i cevher-i küll</i> (Nefî 45/30)	Tüm cevher	
<i>Zîb-i erkân</i> (Nefî 56/10)	İnsanlığın süsü	
<i>Âsafâ kân-ı safâ</i> (Lebîb 26/7)	Sefa kaynağı vezir	
<i>Çerâğ-ı dil-pezîr</i> (Lebîb 25/13)	Gönül alıcı alev	
<i>Fahr-ı kibâr</i> (Lebîb 19/26)	Yüce övgü	
<i>Gurre-i mâh-ı münîr-i şefkat</i> (Lebîb 16/18)	Şefkat nurunun hilali	
<i>Hidîv-i mu'teber-gevher</i> (Lebîb 18/11)	İtibarlı cevher sahibi hidiv	
<i>Kenz-i vefâ</i> (Lebîb 26/7)	Vefa hazinesi	
<i>Merâhim-pîşe Âsaf</i> (Lebîb 18/10)	Merhametli vezir	
<i>Merhamet-güster</i> (Lebîb 6/32)	Merhamet yayan	
<i>Sa'd u hürrem</i> (Lebîb 26/3)	Neşeli ve uğurlu	
<i>Şâkirü'n-ni'met</i> (Lebîb 25/9)	Nimetlere şükreden	
<i>Vezîr-i bî-mu'âdil</i> (Lebîb 6/30)	Eşsiz vezir	
<i>Yektâ-yı zamân</i> (Lebîb 6/30)	Zamanın eşsizi	
<i>Kader-azm</i> (Osman Nevres 14/1)	Keder azimli	
<i>Rûh-ı musavver</i> (Yenişehirli Avnî 30/19)	Cisim bulmuş ruh	

Tablo 28: XIV-XIX. Yüzyıl Methiyelerinde Vezirlerin Diğer Karakteristik Özelliklerinin İfade Edildiği Söyleyiş Kalıpları

2.2.5.6. Bilgili Olma

Vezir memdûhlar yiğitlikleri, adaletleri ve liderlik kabiliyetleri yanında bu kabiliyetlerini tamamlayan çok önemli bir vasıf olan bilgili olma özellikleriyle da ön plana çıkarılmakta, sahip oldukları maddi güç ve bilek gücü, akıl gücüyle tamamlanmaktadır.

İncelediğimiz terkiplerin önemli bir kısmının XVII. yüzyılda yer aldığı, buna karşılık XIV-XV. asırlarda bilgili olma vasfına yönelik söyleyiş kalıplarının pek yer almadığı tespit edilmiştir. Vezirlerin bilgili olma vasfı methedilirken akıl kavramına sıklıkla vurgu yapılmakta, bunun dışında irfan, fazilet, hikmet gibi unsurlar ön plana çıkarılarak maddi aklın yanında manevi aklın da önemi vurgulanmakta, vezirler bu manevi aklın ve ilahi sırrın da sahibi olarak vurgulanmaktadır. Bunlara ilaveten marifet, hüner gibi unsurlarla kurulu söyleyiş kalıpları memdûhların somut ve soyut aklın meyvelerinden de bolca nasiplendiğini ifade etmektedir:

ab-ı rûy-ı efâdıl (Taşlıcalı Yahyâ 25/25), *âkıl-ı pâk-reviş* (Nâbî 12/63), *akl-ı küll-mâye* (Yenişehirli Avnî 30/9), *akl-ı musavver* (Nefî 48/19), *âlim ü dâna-verziş* (Nâbî 12/63), *ârif-i pâkize-keîâm* (Nâbî 12/63), *ârif-i râz-ı felek* (Yenişehirli Avnî 35/21), *câmi'-i mecmû'-ı hüner* (Nâbî 9/43), *dâniş-verâ* (Nefî 56/24), *deryâ-yı firâvân-sadeî-i dâniş ü idrâk* (Nâilî-i Kadîm 14/55), *fâzıl-ı 'allâme* (Hâlet Bey-2/14), *fâzıl-ı hüner-mendâ* (Nâbî 10/35), *fazl-nisâb* (Nâbî 11/61), *felek-i dânişe mihr-i enver* (Nâbî 9/59), *fermân-revâ-yı akl u dîn* (Nefî 62/10), *hâtırı hâzin-i esrâr-ı kazâya hem-râz* (Nefî 57/20), *hâzin-i envâr-ı sırrü'l-gayb-i lâ-yühsâ* (Nâbî 1/48), *hazret-i hakkî-i üstâd* (Yenişehirli Avnî 30/27), *hurrem-nüvîd-i cân-fezây-ı feyz-i yezdânî* (Lebîb 25/2), *hünerverâ* (Nefî 45/39), *kaderdân-ı ma'rîfet* (Lebîb 16/43), *kân-havsala* (Nefî 62/11), *kenz-i kiyâset* (Lebîb 25/9), *kurretü'l'-ayn-ı felek* (Yenişehirli Avnî 30/10), *ma'reke-ârây-ı hüner* (Nâbî 12/65), *ma'rîfet-harîdâr* (Lebîb 9/20), *maşrık-i ma'nâ* (Yenişehirli Avnî 35/32), *matla'-ı hüner* (Taşlıcalı Yahyâ 25/33), *mecmû'a-i sırr-ı ilâhî* (Nefî 47/3), *müsteşâr-ı mu'temed* (Nefî 62/8), *müşîr-i 'âkıl u yektâ* (Nâbî 1/94), *nutk-ı kerâmet-hîz* (Lebîb 25/10), *reşk-i vezîrân-ı fihâm* (Yenişehirli Avnî 30/37), *revâc-bahş-ı metâ'-ı dükkân-ı huşyârî* (Nefî 45/25), *serçeşme-i hüner* (Taşlıcalı Yahyâ 25/25), *ser-defter-i mevâlî-i sultân-ı bahr u ber* (Taşlıcalı Yahyâ 25/26), *sütûde fazl ü hüner-pişe* (Nâbî 10/17), *vâkıf-ı sırr hükm-i*

gâ'ib-i hakikat (Yenişehirli Avnî 35/21), *veliyy-i ni'met-i erbâb-ı dâniş ü idrâk* (Nefî 45/25), *vezîr-i 'ârif u âlim* (Nâbî 1/94) gibi ifadeler vasıtasıyla vezirler, fazilet sahiplerinin yüz suyu, üslubu temiz akıl sahibi, tüm aklın mayası, cisim bulmuş akıl, temiz söz sahibi arif, gizli feleğin arifi, tüm hünerlerin toplanma yeri, danışma yeri, akıl ve idrak incisi bol deniz, fazilet sahibi allame, hüner sahibi faziletli, asıl fazilet, akıl göğüne nurlu güneş, akıl ve dinin ferman vereni, hatırı kaza esrarına sırdaş, bilinmeyenin sayısız sırrının nurunun hazinedarı, batıl olmayan ilmin üstadı, yaratanın can bahşeden feyzinin neşeli müjdesi, kaderi marifet olan, kavrayış kaynağı, hünerin muharebe meydanını süsleyen, mananın gün doğusu, ilahi sırrın mecmuası, keramet saçan söz, akıllı vezirlerin kıskandığı, zeka dükkanı metasına kıymet bahşeden, kara ve denizlerin sultanının alimlerinin baş defteri, fazilet ve hüner sahibi övülmüş kişi, hakikatin bilinmeyen sırrına vakıf olmuş, akıl ve idrak erbâbının velinimetini olarak nitelendirilerek gerek maddi gerek manevi bilgi birikimleri methedilmektedir.

Nice fâhr eylemeyüm olmuş iken üstâdum
Sâmî paşa gibi '**allâme-i Câmî-fercâm**
Yenişehirli Avnî 30/38¹

Beytinde Câmî'ye benzetilen vezirler, *Âsaf-ı hüner-âver* (Nâbî 11/60), *düstûr-i Felâtûn-ferheng* (Yenişehirli Avnî 30/9), *hüdâvend-i Aristo-fercâm* (Yenişehirli Avnî 30/9), *ma'rifetde hazret-i peygamber-i kâ'im-makâm* (Yenişehirli Avnî 29/28), *müneccim-i dergâhî Aristo-vâr* (Atâyî 15/20) gibi ifadelerle, Platon akıllı, hünerli otorite, Aristo akıbetli lider, marifette Hz. Muhammed'in yerini alan, Aristo gibi degah müneccimi olarak nitelendirilerek Câmî, Âsaf, Aristo, Platon ve Hz. Muhammed'e telmih sanatının imkanlarından faydalanılarak teşbih edilmektedirler.

2.2.5.7. Talih

Vezirlere sunulan kasidelerde övgüde bulunan vasıflardan birisi de memdûhun talih ve bahtının açıklığıdır. Padişah ve sadrazamlar başta olmak üzere pek çok devlet görevlisine yazılan methiyelerde memdûhun talihli ve kutlu olması şairler tarafından övgü vesilesi yapılmakta ve estetik değeri yüksek terkibler vasıtasıyla dile getirilmektedir.

¹ a.g.e., s. 540

Padişah ve sadrazamlara benzer şekilde vezirlere yapılan talih ve baht övgüsünde *dürr-i hümayûn-sade-i kulzüm-i devlet* (Nâilî-i Kadîm 14/31), *halef-i dûde-i ikbâl* (Cevrî 19/8), *hidiv-i kerîm-i kâm-resân* (Lebîb 23/1), *kâm-kâr-ı kişver-ârâ* (Nefî 47/6), *kâm-kâr-ı mülk ü millet* (Nefî 56/11), *kâm-kârâ* (Nefî 38/38), *mihr-i âsumân-ı baht u devlet* (Nefî 61/10), *müşîr-i kâm-dâr* (Lebîb 25/13), *pertev-i şem'i safâ* (Necatî 17/15), *sadr-ı kâm-rân* (Nefî 38/7), *sâhib-devlet* (Fehîm-i Kadîm 7/15), *vezîr-i kâm-rân* (Lebîb 25/16, 25/17; Nefî 61/1), *yümn-i ikbâl-i mücessem* (Lebîb 26/2) gibi söyleyiş kalıplarıyla devlet denizinin Anka istiridyесinin incisi, baht kavminin halefî, talihli ve cömert hidiv, yedi iklimin talihlisi, devlet ve milletin murat sahibi, ey muradına ermiş, din ve devlet göğünün güneşi, muradına ermiş mareşal, sefa mumunun ışığı, muradına ermiş vezir, devlet sahibi ve cisim bulmuş bahtın uğuru olarak nitelendirilen vezirlerin baht, talih ve murat sahibi olmalarına;

Âsaf-ı ferhunde-şiyem (Osman Nevres 14/53), *bülend-ahter hidiv-i muhterem* (Nedîm 34/1), *dâver-i ferhunde-pey* (Nefî 62/6), *duhter-i sa'd-ahter-i ferhunde-güher* (Nâilî-i Kadîm 14/41), *ferhunde-makdem* (Lebîb 25/3), *ferruh-fâl* (Cevrî 19/9), *huceste-zât u ferrûh-dem* (Nefî 38/11) gibi ifadelerle kutlu tabiatlı vezir, yıldızı kutlu muhterem hidiv, uğurlu adımlı lider, kutlu cevhere sahip, uğurlu yıldızın kızı, kutlu dönüş sahibi, kutlu talihli, kutlu nefesli uğurlu zat olarak nitelendirilen vezirlerin kut ve uğur sahibi olmalarına;

mu'ayyin-i sâhib-kırân-ı kevkebî (Atâyî 15/19), *sâhib-kırân sadrâ* (Nefî 38/38), *sâhib-kırân-ı ehl-i dil* (Nefî 47/30), *sâhib-kırân-ı kişver-ârâ* (Nefî 48/24) gibi terkiplerle de ihtişamlı kıran sahiplerini tayin eden, onların başı, gönül ehlinin kıran sahibi, ülkeler süsleyen kıran sahibi olarak nitelendirilen vezirlerin kıran sahibi olmalarına vurgu yapılmaktadır.

2.2.5.8. Adalet

Kaside geleneği çerçevesinde sıklıkla kendisine methiyeler sunulan memdûhlardan biri olan vezirlerin adaletli olma vasıfları, terkiб sayısı çok fazla olmamakla birlikte diğer vasıflarda olduğu gibi sadrazamlarla büyük benzerlik taşıyacak biçimde methedilmektedir. Diğer vasıfların pek çoğunda olduğu gibi adalet vasfı söz konusu olduğunda da en zengin ve çeşitliliğin en bol olduğu asrın XVII.

asır olduğunu görmekteyiz. Araştırma evrenimiz kapsamında XIV-XVI. asırlar arasında vezirlere sunulan methiyelerde herhangi bir adalet vasfını ihtiva eden söyleyiş kalıbı tespit edilememiştir.

Vezir memdûhların adalet vasfını ön plana çıkaran şairler, *dâd-âver-i eham* (Nâilî-i Kadîm 13/25), *sadr-ı dîvân-ı 'adâlet* (Nefî 48/20), *câmi'-i ahkâm-ı dâd* (Fehîm-i Kadîm 6/10), *paşa-yı adâlet-iktisâb* (Nefî 61/2), *hâce-i bâzâr-ı adâlet* (Nâilî-i Kadîm 13/37), *paşa-yı sâhib-ma'delet* (Nefî 62/9), *şems-i 'adl ü dâd* (Lebîb 26/3), *ma'delet-şöhret* (Lebîb 25/9), *hüdâ-i dâd-güster* (Nefî 48/21), *dilîr-i ma'deletger* (Lebîb 6/32), *dâdger* (Nâilî-i Kadîm 13/39), *Âsaf-ı 'âdil* (Osman Nevres 14/2), *adl-i mücessem* (Nefî 48/19), *dâd-kârâ* (Fehîm-i Kadîm 7/44), *dâdgerâ* (Lebîb 24/82), *ma'delet-kîş* (Nefî 57/18), *yegâne dâver-i âdil* (Nefî 38/11) gibi ifadelerle daha sade bir söyleyiş yakalayarak; *ferhunde destûr-ı fahûr-ı ma'delet-fermâ* (Lebîb 25/32), *sipîhr-i ma'deletin neyyir-i ziyâdârı* (Lebîb 9/1), *fezâ-yı dâdgîrin Rüstem-efken merd-i meydânı* (Lebîb 27/1), *çemen-pîrây-ı 'adl ü dâd* (Lebîb 6/28), *mesned-ârây-ı serîr-i adl ü dâd* (Nefî 61/2), *ma'deletde zât-ı pak-ı Haydara nâ'ib-menâb* (Yenişehirli Avnî 29/28), *adû-güdâz-ı nesak-sâz-ı ma'delet-güster* (Atâyî 15/15), *güzîde dâver-i dîvân-ı adl-i fârûkî* (Nefî 45/24), *dâver-i dâniş-ver-i 'âdil* (Yenişehirli Avnî 29/26), *necâbetmend-i 'adl-ârâ* (Lebîb 25/14), *Âsaf-ı Cem-kadr ü ma'delet-râdır* (Lebîb 16/15), *şevketli hünkârın vezîr-i ma'delet-şânı* (Lebîb 27/1), *dâver-i dâd-âver-i 'alî-cenâb* (Yenişehirli Avnî 29/1), *Fârûk-ı siddîk-iktidâr-i rûzgâr* (Yenişehirli Avnî 29/42), *kişver-güşâ-yı a'del ü ekrem* (Nefî 38/38), *serîr-i 'adl ü dâda dâver-i dîndâr u dâna* (Nefî 47/7), *kâm-bahş-ı ma'delet-güster* (Nefî 38/10), *cihân-penâh-ı adâlet* (Nefî 45/29) gibi ifadelerle de süslü ve estetik bir söylemle adalet ferman eden övülmüşlerin kutlu otoritesi, adalet dağıtanların en merhametlisi, adalet divanının veziri, adalet göğünün parlak güneşi, adalet göğünün Rüstem'i yere çalan merdi, adalet hükümlerinin toplayıcısı, adalet kazanan paşa, adalet pazarının hocası, adalet sahibi paşa, adalet ve cömertlik sahibi ülkeler fetheden, adalet ve cömertlik tahtının dindar ve akıllı lideri, adalet ve doğruluğun güneşi, adalet ve doğruluk bahçesini süsleyen, adalet ve doğruluk tahtının mesnet süsleyeni; adalet yayan, murat bahşedici, adaletin cihan sığınağı, adaletiyle şöhretli, adalette pak yaratılışlı Ali'nin yerine geçen, cisim bulmuş adalet, düşmanları mahvedip adaletle devlete nizam veren, Ömer adaletli divanın seçkin lideri, kendisine danışılan adil

lider, mezhebi adalet olan, soyu temiz adalet süsleyici, yolu adalet olan Cem kadar yüce Âsaf, yüce mertebeli adalet getiren lider, zamanın Ebubekir iktidarlı Ömer'i olarak nitelendirilen vezirlerin adalet vasıflarının tıpkı sadrazamlarda olduğu gibi adl ve dâd kavramları ön plana çıkarılarak, çeşitlik teşbih unsurlarından yararlanılarak methedildiğini, *Fârûk-i siddîk-iktidâr-i rüzgâr, Âsaf-ı cem-kadr ü ma'delet-râ, fezâ-yı dâdgîrin Rüstem-efken merd-i meydânı, çemen-pîrây-ı 'adl ü dâd, ma'deletde zât-ı pak-ı Haydara nâ'ib-menâb* ve *Âsaf-ı 'âdil* terkiplerinde olduğu gibi halife Ömer, Ali, tarihi-mitolojik karakterlerden Âsaf , Rüstem ve Cem'e telmih edildiğini görmekteyiz.

2.2.5.9. Dindarlık

Vezirlerin şairler tarafından kimi terkiplerde ön plana çıkarılan vasıflarından biri de dindarlıklarıdır. Onların dindarlık vasıfları ifade edilirken padişah ve sadrazam gibi memdûhlara benzer şekilde, belli noktalara odaklanıldığı görülmektedir.

Ol şem-i serâ-perde-i ismet ki fûrûgı
Mîhr ü mehe sermâye-dih-i nûr u ziyâdır

Nâilî-i Kadîm 14/32¹

Beyitte vezire günahlardan korunmuşluk sarayının mumu diyerek peygamberlere ait ismet sıfatı normal bir insana atfedilerek ve dindarlığı methedilmektedir. Buna benzer biçimde, *gurre-i pîşâni-i dîn-i islâm* (Yenişehirli Avnî 30/11), *hazret-i paşa-yı dîn-perver* (Nefî 56/12), *hıdîv-i dîn-perver* (Atâyî 31/25), *mahmûdü'l-hısâl ü dindar* (Taşlıcalı Yahyâ 28/15), *sâlik-i râh-ı sedâd* (Fehîm-i Kadîm 6/10), *sütûde-hâfız-ı dîn* (Hâlet Bey-2/18), *velî* (Lebîb 27/5), *velî-hey'et* (Taşlıcalı Yahyâ 29/16) yapılarıyla vezirler İslam dininin alın akı, dinin koruyucusu paşa hazretleri, dindar hidiv, şükredilecek hasletlere sahip, dindar, hak yolunun yolcusu, dinin övülmüş hafızı ve veli olarak nitelendirilmektedirler. Bu söyleyiş kalıpları da bize göstermektedir ki vezirler dindarlıkları bakımından veli, hâfız gibi tasavvuf ve maneviyat ehli kimselere denk tutulmanın yanı sıra, dine koruyuculuk etmekte, *ismet* gibi peygamberlere has sıfatlarla nitelendirilmektedirler. Ayrıca bu tarz kullanımların yoğunluğu şairlerin methiyelerde teşbih, mübalağa gibi söz sanatlarını etkili bir şekilde kullandığını göstermektedir.

¹ İpekten, a.g.e., s. 67

2.2.5.10. Meslek

Askeri ve idari yetkilere sahip en yüksek dereceli devlet memuru olan ve önce sancakbeyi, sonra beylerbeyi olarak bu makama yükselen ve üç tuğ sahibi olan vezirler, Divanı Hümâyûn denen idari birimde görev yaparlar ve sahip oldukları görev ve sorumluluklar övgü vesilesi yapılarak dönem kasidelerinde yer alırdı. (Yılmaz F. , 2010: 687)

Zihî ârâyiş-i eyvân-ı dîvân-hâne-i devlet

Ki cârûb-ı der-i âlem-penâhı bâl-i Ankâdır

Nefî 48/10¹

Beytinde devletin divanının süsü olarak nitelendirilen vezir benzer biçimde, *Âsaf-ı fermân-revâ-yı şâh-nazar* (Atâyî 15/14), *Âsaf-ı mülk-i Süleymânî* (Atâyî 31/34), *Âsaf-ı şâh* (Taşlıcalı Yahyâ 31/19), *Âsaf-ı şâh-ı sa'îd* (Taşlıcalı Yahyâ 29/13), *dâver-i iklîm-i kübrâyî* (Atâyî 31/34), *ferde-i nûr-ı vezâret* (Lebîb 24/32), *fırka-i vüzerâda ferîd ü yek-tâ* (Lebîb 16/17), *gonçe-i gülzâr-ı vezâret* (Lebîb 24/75), *hâkim-i fermân-revâ-yı mesned-i teşri'* (Nâbî 1/48), *karîn-i sâye-i hak* (Nâbî 10/16), *kevkeb-i gerdûn-ı vezâret* (Lebîb 24/31), *lâyık-ı sadr-ı vezâret* (Nefî 61/8), *mâh-ı mülk-ârâ-yı gerdûn-ı vezâret* (Nefî 56/13), *medâr-ı memleket* (Nefî 47/6), *musâhib-i melîkü'l-asr* (Nâbî 11/29), *nâsır-ı ahkâm-ı dîn* (Nefî 56/11), *sâhib-i sultân-ı 'âlem* (Nefî 61/1), *şehenşeh-i 'âlem nazîri* (Nâbî 11/30), *şem'-i harem-i rağbet-i sadrû'l-vüzerâ* (Nâilî-i Kadîm 14/41), *vezîr-i şeh-nişân* (Nefî 56/10), *zîver-i dîvân* (Nefî 56/10), *zîver-i kürsi-i dîvân* (Lebîb 24/26) gibi söyleyiş kalıplarıyla, hükümdarın uygun fermanının veziri, Süleyman devletinin veziri, mübarek hükümdarın veziri, yüce devletin veziri, vezirliğin nur topu, vezirler içinde eşsiz, vezirlik bağının gülü, yasama dayanağının ferman veren hakimi, Tanrı'nın gölgesinin mabeyncisi, vezirlik göğünün yıldızı, sadrazamlığa layık, vezirlik göğünün devlet süsleyen ayı, memleketin yardımcısı, asrın hükümdarının sohbet arkadaşı, din hükümlerinin yardımcısı, âlemler sultanına sahip, âlemin şahlar şahının bakanı, rağbet haremının mumu vezirlerin lideri, en yüce nişana sahip vezir, divanın süsü ve divan kürsüsünün süsü olarak nitelendirilmektedirler. Yukarıda yer alan övgü kalıpları vezirin Divan-ı Hümâyûn'da görev yapması, nişan ve tuğ sahibi olması, yasamada ön plana çıkması, padişahlara yönetim işlerinde yardımcı olması ve yeri geldiğinde onun yakın

¹ Akkuş, a.g.e., s. 203

arkadaşı da olabilmesi hususları üzerinde yoğunlaşarak okuyucuya vezirlerin görev ve sorumlulukları hakkında bilgi ve fikir vermektedir.

2.2.5.11. İş Bilir Olma

Temsil ettikleri makam dolayısıyla görev ve sorumlulukları da bir o kadar fazla olan vezirlerin methedilen diğer bir vasıfları da iş bilir olmalarıdır. Şairler tarafından methiyelerde bilhassa doğru ve yerinde kararlar veren, temkinli, ince ayrıntıları düşünen kişiler olarak ön plana çıkarılan vezirlerin iş bilir olmaları estetik değeri yüksek terkipler vasıtasıyla dile getirilmektedir:

Harc eder vârnı deryâ gibi deprenmez hiç
Bârekallâh zihî **Âsaf-ı sâhib-i temkîn**

Nefî 47/24¹

Âsaf-ı 'âlî-nazar (Nâbî 10/15), *Âsaf-ı dâna-yı kader-pîşe* (Nâilî-i Kadîm 14/54), *Âsaf-re'y* (Lebîb 25/53), *dâna-yı müdebbir* (Nâilî-i Kadîm 13/26), *mâlik-i re'y-i rezîn* (Nefî 56/10), *metînü'r-re'y emîn* (Lebîb 25/15), *müsteşâr-ı kâr-fermâ* (Nefî 47/5), *müşîr-i hurde-bîn* (Nefî 56/9), *müşîr-i kârdân* (Lebîb 25/17), *müşîr-i pür-temkîn* (Hâlet Bey-2/18), *nîkû-kâr-ı melek-hulk* (Nefî 57/31), *sahib-i sermâye-i temkîn* (Nâbî 1/94), *vezîr-i âsmân-temkîn* (Yenişehirli Avnî 29/27), *vezîr-i hurde-bîn* (Lebîb 25/15), *vezîr-i kâr-dân* (Lebîb 6/28), *zât-ı hayr-fermâ* (Nâbî 1/93) ifadeleriyle vezirler, yüce bakışlı Âsaf, meşguliyeti kader olan yüce Âsaf, temkin sahibi Âsaf, Âsaf fikirli, ulu iş bilen, sağlam oya sahip, fikirleri sağlam ve emin olan, kar ferman eden danışman, kılı kırk yaran mareşal, iş bilir mareşal, temkinli mareşal, melek tabiatlı iyi işler yapan, temkin sermayesi sahibi, gök temkinli vezir, kılı kırk yaran vezir, iş bilir vezir ve hayır ferman eden zat olarak nitelendirilerek vezirlik makamının gereği olan işlerine ne kadar önem verdikleri, herhangi bir karar verilmesi gerektiğinde ayrıntılı ve kılı kırk yararcasına düşünüp hesapladıkları, hayırlı kararlar verdikleri, devletin kazancını ön planda tuttukları okuyucuya aktarılmaktadır.

2.2.5.12. Dış Güzellik

Klasik edebiyat kaside geleneğinde diğer memdûhlarda olduğu gibi vezirlerde de cesaret, yöneticilik kabiliyeti, adalet gibi birtakım karakter özellikleri dış

¹ Akkuş, a.g.e., s. 201

güzellikle tamamlanarak örnek bir insan modeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Hem suret hem de sîret açısından idealize edilen memdûhlar, estetik değeri yüksek terkebiler vasıtasıyla dış güzellik timsali olarak karşımıza çıkmaktadırlar: *Âsaf-ı Yûsuf-siyer* (Cevrî 19/6), *bihterîn-i vûzerâ* (Nâbî 12/64), *ferhunde-likâ* (Nâilî-i Kadîm 14/44), *melek-sûret* (Taşlıcalı Yahyâ 29/16), *mîzâne-i hüsn-i i'tidâl* (Fehîm-i Kadîm 6/9), *reşk-i esnâf-ı melek* (Nefî 62/7), *Yûsuf-ı sâni* (Fehîm-i Kadîm 7/52) gibi yapılarda olduğu gibi vezirlerin bilhassa yüz güzelliklerine vurgu yapılarak Yusuf siyerli vezir, vezirlerin en güzeli, kutlu yüz, melek yüzlü, ılımlı güzelliğin ölçüsü, melekler âleminin kıskandığı, ikinci Yusuf olarak nitelendirilmekte, güzellikleri bakımından vezirler Yusuf'a ve meleklerle benzetilerek yer yer onlara denk, yer yer de onlardan üstün görülmektedir.

2.2.5.13. İsim

Araştırma evreni kapsamında vezirlere sunulan methiyeler incelendiğinde özellikle ismi Muhammed (Mehmet, Mahmut), Ali, Bekir, Hüseyin gibi dini-tarihi arka plana sahip isimler olan vezirlerin isimleri dolayısıyla da övgüye mazhar oldukları görülmektedir. Dini-tarihi bir arka plana sahip olmayan vezirlerin isimleri de zaman zaman övgü kalıplarındaki yerini almaktadır ancak nicelik olarak değerlendirildiğinde diğerlerinin yanında çok cüzi kalmaktadır. *Hazret-i Paşa-yı Midhat-nâm* (Yenişehirli Avnî 29/25), *hem-nâm-ı fahrü'l-mürselîn* (Nefî 56/12, Nefî 62/10), *hem-nâm-ı Hüdâvend-i rûsûl sadr-ı ganî-dil* (Nâilî-i Kadîm 13/21), *hem-nâmî-i habîb-i Hudâ-yı gafûr* (Nâilî-i Kadîm 22/4), *Hüseyin-ism* (Nefî 38/13), *nâm-âver-i sultân-ı risâlet* (Nâilî-i Kadîm 14/45), *semiyy-i Hazret-i Sıddîk* (Hâlet Bey-2/10), *semiyy-i sâki-i kevser* (Lebîb 18/11) gibi kullanımlarla Midhat namı paşa hazretleri, peygamberlerin övücü ile adaş, gönlü zengin peygamberin adaşı, bağışlayan Tanrı'nın sevgilisinin adaşı, ismi Hüseyin olan, peygamberler sultanının adaşı, Ebubekir'in adaşı, kevser içenin adaşı olarak nitelendirilen vezirlerin isimlerine, kimi terkebilerde görüldüğü gibi doğrudan vurgu yapılmaktayken kimi terkebilerde de kevser içen, peygamberler sultanı, Tanrı'nın sevgilisi gibi dolaylı anlatım yollarına başvurulmaktadır.

2.2.5.14. Asalet

Osmanlı devlet geleneği içinde 1402 Ankara Savaşı sonrasında sınırların genişlemesinin yavaşlamasıyla birlikte esir elde edilememesi, dolayısıyla I. Mehmet döneminden itibaren Osmanlı sınırları içindeki Hristiyan kökenli ailelerden belli şartlar altında alınıp devlet eliyle yetiştirildiği devşirme sistemi, sadrazamlar da dâhil pek çok üst düzey devlet görevlisinin de yetiştirilmesini sağlamıştır. (Yılmaz F. , 2010: 132-133) Hem Türk hem de devşirme kökenli vezir ve sadrazamların olduğu Osmanlı devlet teşkilatında divan şairleri özellikle Türk kökenli vezirlere sundukları methiyelerde onların soyluluklarını övmekte, silsile halinde üst düzey devlet adamı yetiştirmiş köklü ailelere mensup olanlarına sundukları kasidelerde de memdûhlarının asaletlerini estetik söylem içerisinde dile getirmişlerdir.

Dûşîze-i pâkîze-i hayrî-l-hulefâ (Nâilî-i Kadîm 14/40), *hânedân-zâde-i vezâret* (Lebîb 17/15), *melek-rûy-ı melek-hûy-ı melek-zâde melek* (Yenişehirli Avnî 30/26), *nesli nesl-i evliyâ* (Taşlıcalı Yahyâ 29/14), *nîkû-haseb* (Nefî 62/27), *paşa-yı necîbü'n-neseb-i nîkû-nâm* (Yenişehirli Avnî 30/10), *pûr-ı destûr-ı fahûr* (Lebîb 24/27), *şâhâne-neseb* (Nâilî-i Kadîm 14/40), *uzemânın sened ü seyidi* (Lebîb 24/28), *velî-zâde-i sâmi-güher-i zî-şân* (Yenişehirli Avnî 30/11), *vezîr ibn-i vezîr* (Lebîb 17/15, 25/13, *vezîr ibn-i vezîr ibn-i vezîr-i zü'l-minen* (Lebîb 24/29) gibi ifadelerle hayırlı haleflerin temiz, el değmemiş kızı, vezirlik hanedanına mensup, melek tabiatlı, melek yüzlü, melek oğlu melek, nesli evliya nesli, soyu temiz, iyi namı, soyu temiz paşa, övülmüş otoritenin evladı, şahane soylu, büyük insanların seyyid ve dayanağı, şanlı, sami cevherli velizade, vezir oğlu vezir ve minnet sahibi vezir oğlu vezir olarak nitelendirilen vezirlerin asalet ve soy temizliklerine vurgu yapılmaktadır.

2.2.6. Diğer Devlet Görevlileri

Beylerbeyi, adliye nazırı, maarif nazırı, maliye nazırı, müderris, nişancı, vali, başhekim, darphane emini, defterdar, dergâh çavuşu, divan kâtibi, kadı, kaptan-ı derya, kazasker, kethüda, lala, reisülküttap, müzisyen, silahtar gibi çok farklı üst ve orta düzey devlet kademelerinde görev yapan memdûhlara da kasideler sunulmuştur. Bu kasideler incelendiği takdirde tıpkı padişah, sadrazam ve vezirlerde olduğu gibi yiğitlik, cömertlik, liderlik gibi vasıflar methedilmiştir. Memdûhların bunun gibi

vasıflarına yönelik övgülerle sadrazam, vezir gibi üst düzey devlet görevlileri için yazılan methiyelerde yer alan söyleyiş kalıpları büyük benzerlik taşıdığı için tekrara düşmemek maksadıyla burada yer verilmemiş, asıl dikkat çeken husus olan methiyelerde memdûhun mesleğine yönelik estetik değeri yüksek terkipler ele alınmıştır.

Osmanlı'da uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen, medrese tahsili görmesi zorunlu hâkimler olan kadılar, kendisine methiye sunulan memdûhlar arasında Hanefî mezhebinin imamlarıyla arasında telmih ilişkisi kurulan, şer'î mahkemelerde karar mercii olduğu için buna vurgu yapılan, adalet vurgusunun önemli rol oynadığı kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ol **müftî-i yegâne** ki dergâh-ı fazlının
Ervâh-ı kudsiyâna mühimdür ziyâreti
Nâbî 20/33¹

Beytinde olduğu gibi yegâne müftü olarak nitelendirilen kadılar *hâris-i mezheb-ı pür-hikmet-i Nu'mân* (Bağdatlı Rûhî 36/20), *mu'înü'l-İslâm* (Bağdatlı Rûhî 33/13), *müftî-i hita-i Bağdad* (Bağdatlı Rûhî 33/13), *nâ'ib-i Nu'mân* (Bağdatlı Rûhî 33/13), *ser-defter-i dîvân* (Bağdatlı Rûhî 33/14), *hâkim-i mahkeme-i şer'-i nebî-i muhtâr* (Atâyî 14/16), *hâtim-i zamân* (Nâbî 20/23), *müftî-i yegâne* (), *yegâne-i 'âlem* (Nâbî 20/35) gibi terkipler vasıtasıyla Numan b. Sabit'in hikmet dolu mezhebinin koruyucusu, İslamın yardımcısı, Bağdat ülkesinin müftüsü, Numan b. Sabit'in vekili, divanın baş defteri, Hz. Muhammed'in şeriat mahkemesinin hâkimi, zamanın hatimi, yegâne müftü, âlemin yegânesi olarak da görülmekte ve mesleklerine has şeriat, müftülük, dava, din gibi unsurlar methiyecilik geleneğinde önemli yer tutmaktadır.

Osmanlı idare teşkilatında en büyük idari birim olan eyaletlerin askeri ve idari amirleri olan beylerbeyleri üst düzey Osmanlı yöneticilerinden olup şiire ve sanata olan ilgileri nispetinde etraflarında şairler ve hüner ehli insanlar toplamışlar, konaklarında şiir meclisleri düzenlemişlerdir. Bu özellikleri dolayısıyla da kasidecilik geleneğinde kendisine methiye sunulan önemli memdûhlardan olagelmışlerdir.

¹ Bilkan, a.g.e., s. 141

Ol müsteşâr-ı mü'temen kim reşk ederler cümleten
Hükkâm-ı Bağdâd u Yemen fermân-dih-i Şâm ü Haleb

Nef'i 62/8¹

Bağdat Beylerbeyine yazılan bir kasideden alınan yukarıdaki beyitte görüldüğü gibi görev yaptığı yerin ferman buyuranı ve amiri olarak nitelendirilen beylerbeyleri *hami-i mülk-i Hama* (Fuzûlî 35/19), *haris-i ma'mure-i Bağdad* (Fuzûlî 35/19), *müstahfiz-i ser-hadd-i Şam* (Fuzûlî 35/19), *begler begi yegâne-i asr* (Şeyhî 14/22) gibi terkipler vasıtasıyla Hama şehrinin koruyucusu, mamur Bağdat'ın muhafızı, Bağdat ve Yemen'in hüküm vereni, Şam sınırlarının koruyucusu, asrın vazgeçilmezi beylerbeyi olarak nitelendirilmekte ve mesleğine has unsurlar estetik değeri yüksek terkipler vasıtasıyla dile getirilmektedir.

Osmanlı devlet teşkilatında bir beldenin yöneticisi olarak görevlendirilen kişiler olan valiler de *Basra vü Bağdâd'ın ol dâver nıgehbanı* (Lebîb 8/32), *meh-i sipihr-i eyâlet* (Fuzûlî 16/11), *şeh-bender-i emniyyet-i şehreyn* (Lebîb 8/33), *vâli-i 'âli-mikdâr* (Bağdatlı Rûhî 15/25), *vâli-i Hassan* (Bağdatlı Rûhî 33/22), *vezîr-i Bağdâd* (Lebîb 5/77) gibi terkipler vasıtasıyla Basra ve Bağdat'ın koruyucu lideri, eyalet göğünün ayı, iki şehrin emniyet konsolosu, yüce mertebeli vali, güzel vali, Bağdat lideri olarak nitelendirilmekte, yöneticilik vasıflarının ön plana çıkarılmasına ek olarak görev yaptıkları yerler de kasidecilik geleneğinde vurgulanan hususlardan olmaktadır.

Osmanlı'da devlet darphanesinin sorumlusu ve amiri olan darphane eminleri paranın ağırlık ve ayarının kontrolü, altın ve gümüş paraların basımı işlerini denetlemekte ve bu yönleriyle de kasidelerde övgüye layık görülmektedir (Yılmaz F. , 2010: 123). Kânî'nin bir kasidesinde rastladığımız aşağıdaki terkiplerle *agâ-yı müstakîm*, *çehre-nüvîs-i tâze 'arûs-ı Elif*, *dâye-i şevâhid-i iclâl-i âftâb*, *imzâ-yı nakd u sîm*, *nâsiye fîrûz-ı sikek çün zer-i hamîm*, *yektâ le'âlî-i sübuhât-ı zerîn bezîm*, *yemîn-i şâh²* ile doğruluktan şaşmayan ağa, genç Elif gelininin yüzünü süsleyen, güneşin yüceliğinin şahidi dadı, gümüş ve nakdin imzası, sikkenin parlak alnı için sıcak altın, altın meclisin secde eden incilerinin eşsizi, sultanın sağ kolu olarak

¹ Akkuş, a.g.e., s. 255

² Kânî 34/64, 51, 47, 50, 46, 66, 50

nitelendirilen darphane eminleri mesleklerine has unsurlar kullanılarak methedilmektedirler.

Gündelik mali bürokratik işleyişi yerine getiren, koordinasyon işlevi yapan daireler ile gelir gider işlemlerini doğrudan takip eden kalemlerden oluşan merkez maliye teşkilatının başındaki kişilere defterdar denilmektedir (Yılmaz F. , 2010: 128). Sadrazama karşı sorumlu olan, mali teşkilat içindeki en yetkili makam olan defterdar, kendisine kaside sunulan ve mesleğine yönelik unsurlara terkipler içinde sıklıkla rastlanan bir memdûh olmaktadır.

O müsta'id-i imâret ki istikâmet ile
Vekîl-i mâl-i şehinşâh-ı âlem-ârâdır
 Nâilî-i Kadîm 21/11¹

Beytinde görüldüğü gibi sultanın mal vekili olarak görülen defterdarlar, *akd-i memleket* (Osman Nevres 16/31), *defterdâr-ı zîşân* (Nâilî-i Kadîm 36/1), *edîb-i muhteşem* (Osman Nevres 16/10), *pîr-i erbâb-ı rakam* (Lebîb 13/41), *pîr-i erbâb-ı sühân* (Osman Nevres 16/11), *rûy-ı 'arzın zû-i şems âhârî*² (Lebîb 13/3), *sadr-ı defterî* (Şeyh Gâlib 26/13), *sadr-ı dîvân-ı hümayûn* (Cevrî 80/5), *ser-defter-i efâzıl* (Taşlıcalı Yahyâ 27/9), *sezâ-vâr-ı cihân-bânî* (Nâilî-i Kadîm 36/19) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla memleketin sözü, şanlı defterdar, muhteşem edip, rakam erbabının piri, söz erbabının piri, yeryüzünün güneş gibi parlak ahârı, defterlerin başı, yüce divanın başı, faziletlerin baş defteri, cihan hükümdarına münasip olarak nitelendirilmektedir. Terkipler bize defterdarların daha çok meslekleriyle mütenasip olarak yazı ve rakamlarla uğraşmaları, aynı zamanda Dîvân-ı Hümayûn üyesi olmaları, maliyeden sorumlu olmalarının kasidelerde övgü unsuru olarak kullanıldığını göstermektedir.

Devletin en üst kademesindeki sadrazamdan en alt kademesindeki mülki ve askeri makamda bulunanların yanında idari ve askeri bakımdan kendilerine yardım eden kişiler olan ve kâhya da denilen kethüdalar, sadrazam kethüdasının en üstte bulunduğu hiyerarşik bir yapıya sahiptir. *Cenâb-ı kethüdâ* (Kânî 38/33), *hâris-i resm-i kavânîn-i himem* (Lebîb 12/18), *kethüdâ-yı şeref-âlûde-i fahrü'l-vüzerâ* (Lebîb 12/17), *mîr-i iklîm-i sühan* (Bağdatlı Rûhî 33/15), *re'y-i vekîl* (Bağdatlı Rûhî 16/19)

¹ İpekten, a.g.e., s. 90

² Âhâr, hattatların kullandıkları kâğıda sürülen nişastalı yumurtadır. (Devellioğlu, a.g.e., s.17)

gibi ifadeler vasıtasıyla kethüda hazretleri, yardım kanunlarının hırslısı, vezirlerin övgü sebebinin şerefli kethüdası, söz ikliminin emiri, vekil oyu olarak nitelendirilen kethüdaların yanında çalıştıkları kişilere yardımcı olmaları ve bu kişilerin de hangi işlerle meşgul olduklarının okuyucuya aksettirilmesi önem arz etmektedir.

Bunlar dışında, sarayda harem bölümünün ve harem ağalarının amiri ve Enderun'un en üst seviyedeki idarecisi olan, derecesi sadrazam ve şeyhülislamdan sonra gelen, kızlar ağası da denilen dârü's-sa'âde ağası, Dîvân-ı Hümâyûn'da görevli çavuşlar olan dergah çavuşları, Dîvân yazışmalarını yürütüp bunları deftere kaydeden görevliler olan divan katipleri, Dîvân-ı Hümâyûn'un üyesi, yargı ve eğitim teşkilatının sorumlusu kazaskerler, padişah hocaları lalalar, divan katiplerinin başı ve dış işleri bakanı işlevine sahip olan reisülküttap ve bahriye nazırı işlevine sahip, deniz kuvvetlerinin başı ve reisi, Dîvân-ı Hümâyûn'un üyesi olan kaptanı deryalar başta olmak üzere pek çok farklı meslek grubuna mensup kişilere kasideler sunulmuş, bu kişilerin mesleklerine yönelik pek çok farklı unsur da kasidelerde yer almıştır. Aşağıda yer alan tablo araştırma evreni kapsamında farklı meslek gruplarına yönelik tespit edilen methiyelerden elde edilen terkiplere yer vermektedir:

Terkib	Anlamı	Memdûh
<i>Tabib-i pâdişâhân-ı cihân u selâtîn-i 'izâm</i> (Leylâ Hanım 6/10)	Cihanın padişahlarının doktoru	Başhekim
<i>Bârgeh-ârây-ı sarây-ı azamet</i> (Nefî 59/15)	Yüce sarayın has oda süsleyeni	Darüssaade ağası
<i>Şâhenşeh-i devrâne nigebân-ı harem</i> (Nefî 59/16)	Zamanın sultanlar sultanının harem koruyucusu	
<i>Ser defter-i a'yân</i> (Bağdatlı Rûhî 25/29)	Ayanın baş defteri	Dergâh Çavuşu
<i>Âsaf-ı defter</i> (Bağdatlı Rûhî 36/23)	Defterin Asaf'ı	Divan kâtibi
<i>Hükm-nüvis-i der-i sühân</i> (Bağdatlı Rûhî 36/30)	Sözün hüküm yazanı	
<i>Kâtib-i dîvân</i> (Bağdatlı Rûhî 36/28)	Divan katibi	
<i>Bahr-ı bî-kerân-ı belâgat</i> (Bağdatlı Rûhî 26/5)	Belagatin kıyısız denizi	
<i>Kitâbü's-sırr-ı şeh-i devrân-Aristo-re'y</i> (Şeyh Gâlib 27/8)	Zamanın Aristo fikirli sultanının sır kitabı	
<i>Sadef-i gevher-i makâl</i> (Bağdatlı Rûhî 26/5)	Söz cevherinin incisi	
<i>Kadî'l-kuzât</i> (Kânî 31/1)	Kadıların kadısı	Kazasker
<i>Sadru's-şerî'a</i> (Kânî 31/36)	Şeriatın sadrazamı	
<i>Cenâb-ı h'âce-i Sultân Reşâd</i> (Yenişehirli Avnî 27/1)	Hoca Sultan Reşat hazretleri	Lala

<i>Mesîh-i 'âlem-i i'câz</i> (Yenişehirli Avnî 27/5)	İcaz âleminin Mesih'i	
<i>Fahr-ı erbâb-ı kalem</i> (Nâilî-i Kadîm 33/1)	Kalem erbabının övgü sebebi	Reisülküttap
<i>Şâh-ı âmâl</i> (Nâilî-i Kadîm 33/9)	İşlerin hükümdarı	
<i>Nâdire-kâr</i> (Cevrî 28/8)	Nadir işler yapan	Saray müzisyenleri
<i>Karîn-i âfitâb</i> (Nâilî-i Kadîm 35/14)	Güneşe yakın	Silahtar
<i>Kapûdân-ı memâlik</i> (Atâyî 28/20)	Devletin kaptanı	Kaptanıderya
<i>Paşa-yı bahr</i> (Kânî 30/19)	Denizlerin paşası	

Tablo 29: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Diğer Memdûhların Methinde Mesleki Unsurların Kullanıldığı Terkibler

Tüm bunlar bize göstermektedir ki kasidecilik geleneğinde memdûh olarak nitelendirdiğimiz unsur padişah, şehzade, hanım sultanlar gibi saray ve maiyetinden başlayıp sadrazam, vezir, şeyhülislam gibi üst düzey devlet görevlilerinden, kâtip, saray müzisyeni gibi her mevkiden insanı kapsamaktadır. Dolayısıyla memdûh hususunda bir sınırlandırma getirilemeyecek kasidecilik geleneğinde şairler, methettikleri kişilerin sahip oldukları statü ve meşgul oldukları mesleklere has unsurlara da kasidelerinde yer vermekte ve bunu yaparken de şairlik hünerlerinin el verdiği derecede estetik söylemden yararlanmaktadırlar. Bu sayede kasidede ismi zikredilmese bile memdûhun statüsü ve mesleği hakkında okuyucu bilgi ve fikir sahibi olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında kasidelerin kalıp söyleyiş ve yapıları sahip olduğu, içinden memdûhun adı çıkarılıp yerine bir başkası koyulduğunda bir şeyin değişmeyeceği, makam ve mesleği ne olursa olsun her memdûha yönelik kalıplaşmış kullanımların olduğu ve bunların değişmediği fikri gerçekleri yansıtmamaktadır. Yapılan incelemeler göstermektedir ki padişaha sunulan kasideler ile sadrazam, kethüda yahut diğer devlet görevlilerinin her birine sunulan kasideler gerek üslup ve söyleyiş, gerekse memdûhun methedilen özellikleri bakımından birçok farklılık ihtiva etmektedir.

2.2.7. Şair

Şair methi söz konusu olduğunda önemli bir yere sahip olan fahriyeler kasidelerde genelde methiyeden sonra gelen, şairin bilgisini ve ince hünerini methettiği bölüm olarak bilinmektedir. Divan şiirinde kasidede olması gerekli bölümlerden biri olarak görülmemiş ancak özellikle Nef'î ve sonrasında kasidenin ayrılmaz bir parçası ve hatta temel unsuru halini almıştır. İlk başlarda fahriye övdüğü

kişiyi bir şekilde kendi halinden, çektiği sıkıntılardan, hak ettiği halde himaye görmeyişinden söz ederek dolaylı biçimde maddi ve manevi yardım ve destek istediği bölüm iken zamanla şairin hünerini methettiği bir bölüme dönüşmüştür. (Çavuşoğlu, 1986: 22)

Fahriyeler ile alakalı olarak Tuba Işınsoy İsen' in 2002 yılında yapmış olduğu Divan Şiirinde Fahriye isimli yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Araştırmamızda ise farklı olarak daha tematik bir inceleme yapılmış, araştırma evreni kapsamındaki şairlerin kasidelerinde yer alan fahriye bölümleri ve fahriyenin methiye, tevhit gibi ayrı bir tür haline getirildiği kasideler incelenerek sözcükler, söz öbekleri, bunların anlamsal çağrışım ve derinlikleri üzerine yoğunlaşarak yüzyıllar arası benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Genel olarak ele alındığında divan şiir disiplininin yeni oluşmaya başladığı dönemden XVI. asra gelinceye dek fahriyelerin kasidelerde bulunma keyfiyetinin şaire ait olması dolayısıyla fahriyeler her kasidede yer almamaktadır. XIV ve XV. yüzyılda daha sade bir üslubun görüldüğü fahriyelerde XVI. yüzyıldan itibaren zenginleşme ve farklı söyleyiş kalıplarının denenmesi sonucu tek sıfatlı ve sade bir halden, çok sıfatlı, sanatlı ve karmaşık bir yapı arz eden görünüme kavuştuğu görülmektedir.

Divan şiirinin kurallarının tümüyle oturduğu, şairlerin ise İran şiirine öykünmeyi bırakıp tam bir özgüven içinde eserlerini verdikleri XVI. yüzyıl ve sonrasında fahriye kasidede vazgeçilmez bölümlerden biri olmaya başlamıştır. Kasidecilik XVII. yüzyılda Nef'î ile birlikte değişim geçirmiş, üstat şair hicviye ve methiyede çok ayrı bir yere sahip olmuş, fahriyeyi kasidede vazgeçilmez bir bölüm haline getirmesinin yanında, kendi şairliğini methettiği müstakil fahriyeler de kaleme alarak kasideciliğe farklı bir boyut kazandırmıştır. Ondan sonraki şairler büyük oranda kendisinden etkilenmiş ve kasidede onun açtığı yoldan ilerleyerek Sebk-i Hindi gibi akımların da katkısıyla kasideciliğe yeni soluk getirmişler, yeni imaj ve anlamsal derinliği yoğun söz kalıpları geliştirmişlerdir.

2.2.7.1. Şair Gözünden Kendisi

Şairlerin Kendi Gözünden Olumlu Özellikleri

Tıpkı methiyelerde olduğu gibi salt memduhu övmek ve sanat yapmak kaygısıyla değil, ideal bir insan modeli yaratmak amacıyla da kasideler kaleme alan şairlerin fahriyelerde ideal bir şair algısı oluşturduklarını görmekteyiz. Divan dibaceleri ve tezkirelerde cevap bulunmaya çalışılan “Divan edebiyatında ideal şair modeli nedir?” sorusunda fahriye bölümleri de bize kaynaklık edebilir. Tek farkı ise şairin kendi ağzından kendini yansıtmayı, kendinden yola çıkarak idealize bir şair modeli yaratması ve estetik biçimde kaside geleneği içinde ifade etmesidir.

Şiirin pek çok tanımı ve şekli olmakla birlikte divan şiir geleneğini esas alacak olursak söz ve mananın ahenk gözetilerek ve belli kurallar doğrultusunda bir araya geldiği edebi disiplin olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla en geniş çerçeveden bakıldığında söz ve mana şiirin vazgeçilmez unsuru olarak görülmektedir. Bu nedenle divan şairleri fahriyelerde bilhassa söz ve manaya vurgu yaparak her iki unsurda da yetkin olduklarını okuyucuya aksettirmektedirler.

XV-XVI. yüzyıllarda, *garik-i bahr-ı sühan* (Necatî 1/50), *âlem-i ma'nide sâhib-kıran* (Fuzûlî 31/8), *bâzil-i feyz-i sühanem Rumda* (Hayâlî 15/14), *Enverî-i şehâ-makâl* (Bağdatlı Rûhî 5/33), *erbâb-ı sühan* (Hayâlî 8/22), *germ-rev-i bâdiye-i mülk-i sühan* (Bağdatlı Rûhî 6/28), *gûy-ı nazmı âsumana erguvân çevgân* (Hayâlî 20/15), *gûyâ* (Bağdatlı Rûhî 25/31), *Hüsrev-i mülk-i sühan* (Hayâlî 17/18; Taşlıcalı Yahyâ 18/43), *kelâmı erbâb-ı kemâl* (Hayâlî 17/21), *nev'-i insânun suhendânı* (Taşlıcalı Yahyâ 16/28), *rind-i sühandân* (Bağdatlı Rûhî 36/9), *sadr-nişîn-i mecâlis-sühan* (Bağdatlı Rûhî 5/3), *sâhir-i sühan perdâz* (Hayâlî 16/27), *sultân-ı iklim-i sühan* (Hayâlî 20/17), *şehâ zemânede ben ol sühanverem* (Hayâlî 10/19), *tûtî-i şirin-güftâr* (Fuzûlî 40/28), *tûtî-i şîrîn-makâl* (Taşlıcalı Yahyâ 18/43) gibi terkipler vasıtasıyla kendini söz denizinde boğulmuş, mana âleminde kıran sahibi¹, Anadolu ülkesinde söz feyzini bol bol dağıtan, sözlerin şahı Enverî, söz ülkesinin sıcak esen rüzgarı, şiir sözü gökyüzüne erguvan çevgan, söz ülkesinin hükümdarı, sözleri

¹ “Her zaman kutlu yıldızlar olarak bilinen Müşteri ve Zühre yıldızının aynı burçta ve aynı noktada birleşmesidir. böyle bir anda doğan kimselerin talihli olduklarına inanılır.” (M. Ata Çatıktaş, Şiirimizin Beyitler ve Mısralar Sözlüğü, İst. 2009, C.3, s.148)

olgunluk erbabı, insanların söz söyleyeni, söz sahibi rind, söz meclisinin başında oturan, sihirli sözler düzenleyen, şirin sözler söyleyen papağan;

Fahriyelerin diğer yüzyıllara nazaran daha yoğun olduğu XVII. yüzyılda, *bahr-ı güher-pâş-ı sühan* (Nefî 55/48), *belîg-i nâdire-senc* (Nâilî-i Kadîm 18/42), *cenned-âsâd-ı sühan* (Cevrî 14/38), *Cevherî-i sühan* (Nefî 58/43), *evliyâ-yı suhen* (Nâilî-i Kadîm 5/44), *gevher-i şeh-vâr-ı sühan* (Atâyî 11/38), *Hâkânî-i ahd* (Nefî 8/32), *Hâletî-i sihr-makâl* (Hâletî 21/28), *Hürmüs-i me'âric-i nutk* (Nâilî-i Kadîm 1/13), *Hüsrev-i evreg-i suhendânî* (Nâilî-i Kadîm 5/22), *Hüsrev-i şekvâ-yı sühan* (Cevrî 15/40), *kâr-ı sühanda pür-zûr* (Fehîm-i Kadîm 14/46), *kelîm* (Nefî 14/45), *menşûr-ı suhen ber-kef-i rûh-ı kudemâ* (Nâilî-i Kadîm 14/65), *merd-i sühan-dân* (Hâletî 7/25), *mu'ciz-beyân* (Nefî 2/13), *nâdire-gû şâir-i ma'nâ-perdâz* (Nefî 57/1), *nâdire-perdâz-ı belîg* (Nefî 9/64), *nâdire-senc* (Nefî 33/42), *nâdire-senc-i âlem* (Nefî 3/53), *pâdişâh-ı suhen* (Nâilî-i Kadîm 5/21), *pâk-sühan* (Neşâtî 9/28), *Risto-yı suhen* (Nâilî-i Kadîm 14/64), *sadr-ı sühan-pîşe* (Nefî 41/25), *sağ-şikâf-ı şu'arâ-yı suhan-ârâ-yı benâm* (Nefî 50/52), *ser-i hayl-i sühan-verân-ı fehîm* (Nefî 32/42), *sühan pür-zûr üstâd* (Neşâtî 22/35), *sühan-ârâ* (Nefî 57/14), *sühan-ârâ-yı cihân* (Nefî 54/40), *sühan-ârâ-yı Nizâmî-tab* (Nefî 7/6), *sühan-dân* (Fehîm-i Kadîm 11/13), *sühan-perdâz-ı üstâd* (Nefî 5/43), *sühan-pîrâ* (Nefî 20/36), *sühan-senc-i ma'ânî-perver* (Nefî 56/34), *sühan-ver* (Nefî 43/11), *sühan-ver-i mu'ciz-beyân-ı devrân* (Nefî 21/36), *sühanda üstâd* (Cevrî 18/39), *şâ'ir-i nâdire-gûy* (Nefî 50/67), *şâ'ir-i sencîde-makâl* (Nâilî-i Kadîm 12/37), *şâ'ir-i sühan-perver* (Şeyhülislam Yahyâ 3/19), *şâ'ir-i sühan-senc* (Neşâtî 21/35), *şâ'ir-i vâlâ-sühan* (Cevrî 12/38), *üstâd-ı sühan-perver-ı 'ahd* (Neşâtî 12/24), *vassâf-ı ahd* (Nefî 11/37), *vassâf-ı muhteşem-sühan* (Nefî 4/7), *vassâf-ı sihir-sâz* (Nefî 20/25), *zebân-ı nâtika-i nâ'ili* (Nâilî-i Kadîm 6/49) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla kendini sözün inci saçan denizi, belâgat sahibi nadir söz söyleyen, sözün cennet aslanı, sözün cevheri, sözün evliyası, sözün sultanlara layık cevheri, sözün Hâkânî'si, sözleri sihirli Hâletî, söz miraçlarının Jüpiter'i, söz tahtının sultanı, eski ileri gelenlerin ruhunun eline verilmiş söz fermanı, söz sahibi yiğit, mana düzenleyen nadir sözler söyleyen şair, belâgatın nadir sözler düzenleyeni, nadir sözler söyleyen, âlemin nükteli sözler söyleyeni, pak sözlü, sözün Aristo'su, söz söyleyenlerin lideri, söz söyleyen şairler arasında namılı saf yaran, zekanın söz söyleyenlerinin hayalci başı, Nizâmî tabiatlı söz süsleyen, zamanın mucize sözler

söyleyen şairi, nadir sözler söyleyen şair, değerli söz sahibi şair, güzel söz söyleyen şair, ahdin söz söylemeyi bilen üstadı, sihirli söz söyleyen ve düşünüp söz söyleyen şair;

XVIII ve XIX. asırlarda ise *gâlib-i nakkâd* (Şeyh Gâlib 24/18), *mu'cize-perdâz-ı sühan* (Lebîb 24/13), *nigâh-ı gevher-efşândır sühan kal' âsına* (Şeyh Gâlib 27/24), *sühan-îcâd* (Şeyh Gâlib 20/31), *ahdün Nef'î-i mu'ciz-makâlâtı* (Yenişehirli Avnî 24/62), *ârif-i mu'ciz-sühan-ı ma'nâ* (Yenişehirli Avnî 22/58), *heşt behişt-i sühan* (Keçecizâde İzzet 43/42), *kûh-ken-i ma'nî-i şîrîn-elfâz* (Keçecizâde İzzet 35/13), *meydân-ı sühanda Kahramân* (Yenişehirli Avnî 21/45), *Mûsâ-i Îsî-nefes-i Tûr-ı kelâm* (Yenişehirli Avnî 30/46), *nâdire-gû şâir-i bî-hemtâ* (Enderunlu Vâsıf 15/42), *sultân-ı kişver-i sühanuñ sadr-i a'zamı* (Yenişehirli Avnî 37/31), *sühan-dân-ı dilîr* (Keçecizâde İzzet 39/47), *sühan-gûy* (Enderunlu Vâsıf 27/73), *sühan-perver-i makbûl-ı avâm* (Enderunlu Vâsıf 15/46), *sühan-ver* (Enderunlu Vâsıf 26/79), *şâ'ir-i mu'ciz-beyân* (Keçecizâde İzzet 32/19), *şâ'ir-i şevket-güftâr* (Keçecizâde İzzet 13/19) gibi ifadelerle kendilerini iyi sözü kötüsünden ayıran, sözün mucizevi düzenleyicisi, söz kalesine cevher saçan göz, söz icat eden, yeminin mucize söz sahibi Nefî'si, mananın mucize sözünün arifî, sözün sekiz cenneti, şirin sözlerin mana dağını kazan, söz meydanında Kahraman, söz Tur'unun İsa nefesli Musa'sı, nadir söz söyleyen eşsiz şair, söz ülkesi sultanının sadrazamı, cesur ve halkın makbulü söz sahibi, mucize sözlü şair ve yüce söz sahibi şair olarak nitelendirerek sözdeki üstatlıklarına dikkat çekmektedirler.

Sühan, suhen, kelâm, güftâr, makâl ve *ahd* gibi farklı kelimelerle ifade ettikleri şiirin asli unsularından biri olan söz kavramı XIV-XV. yüzyıllarda daha basit, sonraki asırlarda ise gittikçe süslü ve karmaşık bir hal alan, ince hayallerle bezeli terkipler içinde dikkat çekmekte ve sözdeki ustalık şairliğin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Divan geleneği içinde yetişmiş her şair ve nâsirin sahip olması gereken edebi disiplin bilgileri mevcuttur. Bunlar; belâgat-fesâhat, meânî, beyân, bedîdir. Hem lafız hem mana açısından kusursuzluğu amaçlayan bu disiplinler asırlar süren divan geleneğinde şair ve nâsirlerin büyük kontrol mekanizması rolünü üstlenmiştir. Şairler

de fahriye bölümlerinde bu disiplinlerde ne kadar başarılı olduklarına vurgu yaparak hünerlerini methederler.

Batıdaki retorikğin karşılığı olan belâgat, “Bir düşünce ve duygunun yerinde ve zamanında manası en açık şekilde ve akıcı bir dille ifade edilmesidir.” (Saraç, 2012: 35) Dolayısıyla belâgat söz ve mana arasındaki alakanın en estetik ve akıcı yolla kurulması açısından önemlidir. Divan şiir geleneğinde de belâgat, şairlerin vâkıf olması gereken çok önemli disiplinlerden biri olarak görülmektedir. *Belâgat içre şeh-süvâr-ı meydân* (Bâkî 20/41), *fâzıl u belâgat bâğının murg-ı hoş-elhânı* (Hâletî 1/32), *gülbün-i hadîka-tirâz-ı belâgat* (Nâilî-i Kadîm 29/12), *hâce-i bâzâr-ı belâgat* (Enderunlu Vâsıf 15/48), *nâzım-ı erkân-ı belâgat* (Cevrî 21/44), *seyyid-i erbâb-ı belâgat* (Keçecizâde İzzet 30/70), *tûtî-i hoş-nevâ-yı belâgat* (Hâletî 38/40) ifadeleriyle de şairler kendilerini belâgat içinde meydan şahsuvarı, fazilet ve belâgat bağının hoş sesli kuşu, belâgat bahçesini süsleyen gül fidanı, belâgat pazarının hocası, belâgat erkânının şairi, belâgat erbabının başı ve belâgatin cinsi hoş papağanı olarak nitelendirerek kendilerini belâgat alanında üstün kabul etmekte ve belâgatin şairlik için ne kadar önemli olduğunu estetik söylem içerisinde vurgulamaktadırlar.

Etkili söylemin diğer yönü olan mana da XIV-XIX. yüzyılların tamamında şairler tarafından önemle üzerinde durulan bir husustur. *Âlem-i ma'nide sahib-kıran* (Fuzûlî 31/8), *âlem-i ma'nâda şehen-şâh-ı ferîd* (Atâyî 19/57), *andelîb-i riyâz-ı ma'ânî* (Hâletî 38/40), *bahr-ı mevvâc-ı ma'ânî* (Cevrî 14/39), *cihân-ı ma'nî* (Nefî 12/30), *çehre-güşâ mânî-i tasvîr-i hayâl* (Nefî 44/34), *firdevs-i ma'ânî* (Nefî 13/14), *hâce-i bâzâr-ı ma'ânî* (Nefî 35/48), *hâce-i lû'lû-yı ma'nâ* (Hâletî 9/25), *Hayder-i Kerrâr-ı ma'nâ* (Nefî 11/43), *Hızr-ı ma'ani* (Neşâtî 11/32; Nefî 30/53), *Hüsrev-i fermân-dih-i ma'nâ* (Atâyî 5/46), *Hüsrev-i hâkânî-i ma'nî* (Nâilî-i Kadîm 17/55), *Hüsrev-i ma'nâ* (Nefî 7/47, 44/32), *iklim-i ma'ânîde sahib-nisâb* (Fehîm-i Kadîm 5/57), *keyf-i ma'na-yı mesnevîsinden mest-i mefhûm-ı iktisâb-ı dil* (Cevrî 3/20), *kûh-ken-i bîsütûn-ı ma'nâ* (Nefî 29/55), *ma'ânî-perver* (Nefî 3/46, 57/14), *mahkeme-pîrâ-yı me'ânî* (Nâilî-i Kadîm 15/36), *mahrem-i halvet-serây-ı ma'nâ* (Neşâtî 11/33), *mânî* (Hâletî 23/27), *mânî-i endîşe* (Nefî 58/44), *me'ânî-dân* (Cevrî 21/54), *mebânî-i me'ânîye medâr-ı ta'mîr* (Nâbî 8/10), *mu'ciz-gûy-ı ma'nâ* (Nefî 11/38), *mu'ciz-tirâz-ı mülk-i ma'nî* (Nâilî-i Kadîm 23/38), *nâdire-gû şâir-i ma'nâ-perdâz* (Nefî 57/1),

pâdişeh-i memleket ârâ-ı me'ânî (Nâilî-i Kadîm 14/59), *rind-i mesîhâ-dem-i ma'nâ* (Nefî 9/15), *sâhib-i divân-ı ma'ânî* (Cevrî 21/45), *ser-âmed şâ'ir-i pür-zûr-ı ma'nâ-âferîn* (Nefî 56/32), *sipeh-sâlâr-ı ma'nâ* (Nefî 34/35), *sûfî-i hânkah-ı ma'niye keyfiyyet-i hâl* (Cevrî 19/31), *sühan-senc-i ma'ânî-perver* (Nefî 56/34), *şehsüvar-ı ma'nâ* (Neşâtî 8/38), *vâsıl-ı ma'nâ-yı sa'y-ı meşkûr* (Fehîm-i Kadîm 14/34), *Hüsrev ü Dârâ-şükûh-ı mülk-i ma'nâ* (Koca Râgıp Paşa 2/13), *âsiyâb-ı ma'nî* (Enderunlu Vâsîf 14/104), *bahr-i ma'nâ* (Yenişehirli Avnî 33/12), *hallâk-i ma'ânî* (Yenişehirli Avnî 23/57), *harîm-i kurb-ı ma'nâda dil-i mu'ciz-i beyân* (Yenişehirli Avnî 23/56), *hayâl-bâzı tasavvur-gâh-ı ma'nî* (Enderunlu Vâsîf 14/118), *imâmü'l-muktedâ-yı 'âlem-i ma'nî* (Yenişehirli Avnî 23/58), *kelîm-i ma'nâ* (Yenişehirli Avnî 4/48), *Mehdî-i âhir-zamânîyum cihân-ı ma'nânun* (Yenişehirli Avnî 9/32), *mezheb-i hakk-i me'ânîde imâm* (Yenişehirli Avnî 30/48), *râyiz-i ma'nâ* (Yenişehirli Avnî 19/19), *sânî-i âftâb-ı ma'nî* (Yenişehirli Avnî 31/12), *sehhâr-i bâbil-sûz-ı ma'nâ* (Yenişehirli Avnî 33/2), *ârif-i mu'ciz-sühan-ı ma'nâ* (Yenişehirli Avnî 22/58), *kûh-ken-i ma'nî-i şîrîn-elfâz* (Keçecizâde İzzet 35/13), *şehsüvar-ı ma'nâ* (Enderunlu Vâsîf 14/110), *tannâz-ı ser-i zülf-i ma'ânî* (Keçecizâde İzzet 35/10) gibi söyleyiş kalıplarıyla şairler kendilerini mana âleminde kıran sahibi, mana âleminin eşsiz sultanlar sultanı, mana bahçesinin bülbülü, mananın dalgalı denizi, hayal tasvirinin yüz açan manası, mananın Firdevsî'si, mana pazarının hocası, mana incisinin hocası, mana âleminin döne döne savaşanı, mana Hızır'ı, mananın ferman veren hükümdarı, mana Hâkânî'sinin sultanı, mana ülkesinde zekat sahibi, Mesnevi'sinin manasının keyfinden ve gönül kazancı fikrinden mest, mana Bîsütûn'unun kazıcısı, güzel manalar bulmada usta, mananın mahrem has odası, mana esaslarına tamir sebebi, mana mülkünün mucize süsleyeni, mana düzenleyen ve nadir sözler söyleyen şair, mananın memleket süsleyen sultanı, mananın Mesih nefesli rindi, mana divanı sahibi, mana yaratan güçlü şairlerin başta geleni, mana hankâhının¹ sûfisine hal keyfiyeti, mananın şahsuvarı, beğenilmiş emeğin manasına ulaşmış, mana ülkesinin Dârâ ululuğunda hükümdarı, mana değirmeni, mana denizi, mananın haremde mucize beyân sahibi gönül, mana tasavvurgâhının hayalbazı, mana âleminin kendisine uyulan imamı, mananın kelam sahibi, mana cihanının ahir zaman Mehdi'si, hak mana mezhebinin imamı, ikinci mana güneşi, mananın Babil'i yakan sihirbazı, mananın mucize sözünün arifi, şirin

¹ Hankâh: Tekke. (Devellioğlu, a.g.e., s. 389)

sözlerin mana dağını kazan ve mana zülfünün baş alay edeni olarak nitelendirmektedirler. Söyleyiş kalıpları bize göstermektedir ki manaya hâkim olmak, şiirde derin ve ince hayallerle süslü bir mananın söze eşlik etmesi iyi şair olmanın göstergelerinden biridir.

Kök anlamı itibariyle ortaya çıkmak, görünmek, maksadı ortaya koymak olarak nitelendirilen beyân, belâğatin bir unsuru olarak maksadı değişik yollarla ifade etmenin kurallarını ortaya koyan ilimdir. Saraç'a göre beyân:

Sözü söyleyenin ve bu söze muhatap olanın durumu ile dile getirilen konu ve sözün bağlamının gereği gözetilerek seçim yapmasını sağlar. Diğer bir ifade ile beyân ilmi lafız ile anlam arasındaki ilginin niteliklerini ele alır. (Saraç, 2012: 97)

Söz ile mana arasındaki ilgiyi Kur'an, anlamın tümüyle kapalı ve anlaşılma olmasını engelleme gayesi içinde olan beyân, tamamen açık ve anlaşılır bir söyleyiş değil, anlaşılır bir müphemlik bulunmasıyla ilgilenir. Belâgat ilmine vakıf olması gereken şairler de fahriyelerinde beyân unsuruna yer vermektedirler. *Alem-efrâz-ı beyân* (Cevrî 29/50), *âlem-efrûz-ı beyân* (Nefî 54/40), *andelîb-i bâğ-i beyân* (Yenişehirli Avnî 34/37), *Firdevsî-i beyân* (Cevrî 7/35), *gâlib-i mu'ciz-beyân* (Şeyh Gâlib 13/38), *hâce-i bazâr-ı beyân* (Neşâtî 12/25), *hîcâ-yı beyânda arslân* (Yenişehirli Avnî 21/46), *kulzüm-hurûş-i bahr-i beyân* (Osmanzâde Tâ'ib 13/15), *mu'ciz-beyân* (Nefî 2/13), *harîm-i kurb-ı ma'nâda dil-i mu'ciz-i beyân* (Yenişehirli Avnî 23/56), *sultân-ı beyân* (Enderunlu Vâsîf 27/63), *sühan-ver-i mu'ciz-beyân-ı devrân* (Nefî 21/36), *sühan-ver-i mu'ciz-beyân-ı devrân* (Neşâtî 11/31), *şâ'ir-i hikmet-beyân* (Cevrî 22/29), *vâsitâtü'l-'akd-i me'ânî vü beyân* (Atâyî 11/38), *şâ'ir-i mu'ciz-beyân* (Keçecizâde İzzet 32/19) söyleyiş kalıplarıyla şairler kendilerini beyânın bayrak kaldıranı, beyânın âlem aydınlatanı, beyân bağının bülbülü, beyânın Firdevsî'si, beyânı mucize olan, beyân pazarının hocası, beyân bulmacasında aslan, beyân bahrinin gürültülü denizi, mananın haremünde mucize beyân sahibi gönül, zamanın mucize beyânlı şairi, hikmet beyân eden şair, anlam ve beyânın anlaşma vasıtası olarak nitelendirerek beyân üstadı olduklarını ifade etmektedirler.

Maksat şairliği methetmek olunca, şairlerin hünerlerinin bir meyvesi olan şiir de fahriyelerde sıklıkla kullanılan bir unsur olmaktadır. *Dâ'î-i cezâyir-i nazm*

(Enderunlu Vâsıf 27/75), *gülistan-ı nazma bülbül* (Osman Nevres 9/6), *hâtem-i nazm* (Bâkî 19/53), *Hayder-i Kerrâr-ı nazmın zü'l-fikârı* (Nâilî-i Kadîm 26/35), *Hızr-ı mesîhâ-dem-i nazm* (Nefî 9/62), *Hüsrev-i dîvân-ı nazm* (Nefî 8/34), *Hüsrev-i kişver-i nazm* (Nefî 54/39), *imâm-ı hakk-i nazm* (Yenişehirli Avnî 25/49), *kemâl-i nazm ile Selmân* (Hayâlî 20/18), *mülk-i nazm içre hazret-i Selmân* (Hayâlî 8/21), *mülk-i nazmın kenz-i lâ- yefnaya mâlik şâhı* (Hayâlî 23/39), *nazm Ken'an'ına Yusuf-u sâni* (Hayâlî 8/22), *padişâh-ı memâlik-i nazm* (Fehîm-i Kadîm 17/64), *pehlivân-ı şâh-ı nazm* (Enderunlu Vâsıf 20/142), *pîr-i reh-i nazm-ı sühan* (Nâbî 8/4), *Rüstem-i zûr-âver-i nazm* (Enderunlu Vâsıf 14/109), *sâhib-kırân-ı 'arsa-i nazm* (Neşâtî 19/34), *sûdâger-i nazm* (Nâilî-i Kadîm 12/78), *şeh-bâz-ı hüma-tab'-ı hevâ-yı nazm* (Keçecizâde İzzet 35/8), *şeh-i iklim-i nazm* (Keçecizâde İzzet 31/43), *şeh-i nazm* (Keçecizâde İzzet 28/1), *üstâd-ı mazmûn-perver-i nazm* (Nefî 27/44) terkipleriyle şairler kendilerini şiir adalarının duacı, şiirin gül bahçesine bülbül, şiirin mührü, şiirin Ali'sinin Zülfikar'ı, şiirin İsa nefesli Hızır'ı, şiir divanının hükümdarı, şiir ülkesinin sultanı, şiirin hak imamı, şiir olgunluğu ile Selman, şiir devleti içinde Selman hazretleri, şiir ülkesinin tükenmez hazineye sahip şahı, şiir Kenan'ında ikinci Yusuf, şiir ülkesinin padişahı, şiir şahının pehlivanı, şiir yolunun piri, şiirde güçlü Rüstem, şiir meydanının kıran sahibi, şiir tüccarı, şiir göğünün Anka kuşu tabiatlı doğanı, şiir ülkesinin şahı ve şiirin mazmunlar söyleyen ustası olarak nitelendirerek şiir unsuru üzerinden nazım alanında ne kadar yetkin olduklarını methetmektedirler.

Şah Üveys-i sânisin Şeyhî kemâlin vâsfına
Gerçi **değil Fârisî Türkî dilin Selmânıdır**

Şeyhî 9/44¹

Zebân, dil kavramı fahriyelerde hüner methinde şairlerin sıklıkla başvurduğu unsurlardan biridir. İletişimi sağlayan ve dil denilen ara dünya şairin esas malzemesi, duygu ve hayallerini ifade ettiği bir vasıta. Dolayısıyla edebî muhitlerde dilinin tatlılığı nispetinde ağırlanan şairler de bu unsuru yukarıdaki beyitte olduğu gibi estetik değeri yüksek terkiplerde övgü vasıtası olarak kullanmışlardır. *müstağnî-i evsâf-ı zebân-ı şu'arâ* (Nâilî-i Kadîm 14/60), *şâ'ir-i rûşen-dil ü pâkize-edâ* (Leylâ Hanım 5/32), *şîrîn-zebân* (Bağdatlı Rûhî 11/42; Nefî 4/52), *zebân-rân-ı şu'le-i âh* (Cevrî 3/4) söyleyiş kalıplarıyla sadece Fars değil Türk dilinin de Selmân'ı, şairlerin dillerinin vasıflarıyla doygun, temiz dilli nüktedan, sihir yapan mucize dilli, temiz

¹ İsen, Kurnaz, a.g.e., s. 54

edalı ve parlak dilli şair, tatlı dilli ve ah yangınına hükmeden dil olarak nitelendirilerek dillerinin tatlılığını ve dili kullanmadaki ustalıklarını dile getirmektedirler.

Kaside geleneğinde methiyenin yanında hicviyenin de olması kimi durumlarda keskin dilli olmanın da geçer akçe sayılabileceğini göstermektedir. Bu nedenle başta edebiyat tarihçileri tarafından hicviyenin en önde gelen şairlerinden sayılan Nefî olmak üzere bazı şairler, dillerinin bu keskinliğiyle de kendilerini methetme yoluna gitmekte, *tîg-zebân* (Nefî 50/52), *şemşîr-zebân* (Nefî 9/53), *şâ'ir-i âteş-zebân* (Yenişehirli Avnî 9/28) gibi söyleyiş kalıplarıyla kendilerini, kılıç dilli, ateş dilli olarak vurgulamaktadırlar.

Söz konusu şairlik methi olunca söyleyiş kalıplarında oldukça fazla tercih edilen kullanımlar da içinde şair ve nâzım ifadeleri bulunan yapılar olmaktadır: *Dil-güşâ-reviş-i nâzımân-ı 'âlem* (Lebîb 2/58), *nâzım-ı cerî* (Nâilî-i Kadîm 20/30), *nâzım-ı endîşe* (Nefî 39/45), *nâzım-ı erkân-ı belâgat* (Cevrî 21/44), *nâzım-ı hoş-lehce* (Nâilî-i Kadîm 16/29), *nâzım-ı le'âlî-i nazm* (Nefî 4/5), *nâzım-ı pür-zûr-ı nizâm-endîşe* (Neşâtî 22/34), *şeh-levend-i nâzım* (Lebîb 9/14), *âlem-ârâ şâ'ir-i 'Örfî-tabî'at* (Neşâtî 13/31), *hakîm-endîşe şâ'ir* (Nefî 47/55), *hüdâvend-i felek kevkebenin şâ'iri* (Keçecizâde İzzet 43/41), *ser-âmed şâ'ir-i pür-zûr-ı ma'nâ-âferîn* (Nefî 56/32), *mükemmel şâ'ir-i deryâ-mezâk* (Yenişehirli Avnî 29/49), *pâk-lehce şâ'ir* (Nâilî-i Kadîm 20/30), *pâkîze-şiyem şâ'ir* (Yenişehirli Avnî 8/14), *şâ'ir oğlu şâ'ir* (Atâyî 4/43, 21/109), *tâze-gû şâ'ir-i hoş-lehce* (Nâilî-i Kadîm 16/26), *şâ'ir-i hoş-gû* (Nâilî-i Kadîm 20/33), *şâ'ir-i hoş-nükte* (Nefî 51/51), *şâ'ir-i hoş-ta'bîr* (Nâilî-i Kadîm 27/33), *şâ'ir-i Îsî-nefes ü Mûsî dest* (Keçecizâde İzzet 39/50), *şâ'ir-i Îsî-nefes-i mu'ciz-dem* (Keçecizâde İzzet 29/43), *şâ'ir-i kudsi-nefes* (Nefî 39/47), *şâ'ir-i kudsi-zamîr* (Yenişehirli Avnî 24/58), *şâ'ir-i mâhir* (Hâletî 17/14), *şâ'ir-i mu'ciz- nefes ü Îsî-dem* (Leylâ Hanım 5/31) gibi ifadelerle şairlerin kendilerini âlemin şairlerinin içinde gönül açan edalı, cesur şair, düşünceleri düzenleyen, belâgat erkanının şairi, hoş lehçeli şair, şiir incisinin şairi, aklını düzene sokmuş şair ve şiirin boylu poslu genci, Örfî tabiatlı âlem süsleyen şair, akıl hâkimi şair, gökyüzü kadar şaşıklı hükümdarın şairi, mana yaratan güçlü şairlerin başta geleni, zevk denizinin mükemmel şairi, pak lehçeli şair, temiz yaradılışlı şair, şair oğlu şair, hoş lehçeli taze

söyleyişli şair olarak ifade ettiklerini görmekteyiz. Şairlik, diğer adıyla nâzımlık yer yer süslü, yer yer de sade kullanımlar vasıtasıyla fahriye beyitlerinde yer bularak şairlik methinde rol almaktadır.

Varoluş ve gerçeğin temeline ulaşmada yegâne vasıta sayılan gerçek aşk ile, bu aşka giden yolda bir basamak kabul edilen mecazi aşk divan geleneğinde ana temalardan biridir. İlâhi yahut gerçek, kaynağı ve türü ne olursa olsun aşk, farklı muhitlerden ve edebi çevrelerden şairlerin temel ilham kaynaklarından biri olmuştur. Gündelik yaşantıyla şekillenen ve şairin temel duygu tarzlarından biri haline gelen aşk, kasidecilik özelinde düşünüldüğünde, şairlerin hünerlerini methetmede bir vasıtaya dönüşmüş ve kendi duygu derinliklerini ifade etme vasıtası halini almıştır. *Âlem-i bî-gerân-ı 'ışkında lücce-i âsumân habâb-ı dil* (Cevrî 3/22), *bülbül-i gülzâr-ı aşk* (Nefî 12/36), *dem-i cân-sûz ile cevâb-ı 'ışk* (Cevrî 3/3), *fıkr-i bezm-i tarab-fezâsında valih-i nağme-i rebâb-ı dil* (Cevrî 3/19), *haber hûş-ı müşkil-i 'ışk* (Cevrî 3/3), *mest-i serâsîme-i câm-ı mey-i aşk* (Nefî 33/11), *pârsâ-yı harem-i deyr-i mecâz-ı aşk* (Fehîm-i Kadîm 12/3), *rind-i 'ışk* (Cevrî 3/12), *Şems-i Tebrîz-i 'âlem-i 'ışk* (Cevrî 3/13), *zerre-i 'ışk* (Cevrî 3/1) gibi ifadeler vasıtasıyla şairler kendilerini aşkın sınırsız âleminde gönül muhabbetinin denizi, aşk bahçesinin bülbülü, can yakan zamanla aşka cevap, neşe arttıran meclisin fikrinde gönül sazı nağmesiyle şaşkına dönmüş, aşkın zorluğunun fikrini haber veren, aşk kadehiyle sarhoş sersem, aşk mecazı manastırının haremının sofusu, aşk rindi, aşk âleminin Şems-i Tebrizî'si ve aşk zerresi olarak nitelendirmekte gerçek veya mecazi aşka vurgu yaparak duygu derinliklerine ve dolayısıyla şairliklerine vurgu yapmaktadırlar.

Gerek tasavvufî gerekse rind çizgideki edebiyatta aşık-maşuk ilişkisinin oluşum ve gelişimi açısından çok önemli bir yere sahip olan gönül, aynı zamanda hem gerçek hem de mecazi aşka kaynaklık etmiş, maşukun tahtı olarak nitelendirilmiştir. Her biri gönül ehlinin birer ferdi sayılabilecek olan şairler için de bu kavram önemli olmuş, gönlün yer aldığı estetik değeri yüksek terakibler fahriyelerde şairlerin duygu derinliklerini ifade etmelerinde bir vasıta halini almıştır. *Âfîâtâb-ı dil* (Cevrî 3/1), *âlem-i bî-gerân-ı 'ışkında lücce-i âsumân habâb-ı dil* (Cevrî 3/22), *cebîn-guşâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/1), *cûşîş-i girye-i gazâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/44), *çehre-sây-ı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/38), *deryâ-dil* (Keçecizâde İzzet 41/19), *dil-*

güşâ-reviş-i nâzımân-ı 'âlem (Lebîb 2/58), *dil-i rûşen-güher* (Keçecizâde İzzet 38/48), *ehl-i dile kîse-i kâm* (Keçecizâde İzzet 30/77), *fezâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/4), *fıkr-i bezm-i tarab-fezâsında valih-i nağme-i rebâb-ı dil* (Cevrî 3/19), *gam-zede-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/12), *genc-i ihtifâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/1), *hâce-i kâle-i du'â-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/45), *hâdî-i vâdî-i savâb-ı dil* (Cevrî 3/13) *hâk-i pâk-i reh-i mahabbetine reşk-fermâ-yı intisâb-ı dil* (Cevrî 3/16), *hâk-i pâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/37), *hem nevâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/43), *keyf-i ma'na-yı mesnevîsinden mest-i mefhûm-ı iktisâb-ı dil* (Cevrî 3/20), *kâm-yâb-ı dil* (Cevrî 3/15), *kıssa-perdâz-ı ızdırâb-ı dil* (Cevrî 3/4), *kıssa-perdâz-ı mâcerâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/40), *kitâb-ı dil* (Cevrî 3/1), *kuvvet-i cezb-i kehrübâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/42), *kuvvet-i dest-i incinâb-ı dil* (Cevrî 3/9), *lâ-mekân-seyr-i mâverâyı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/33), *leb-i dilberde hâl-i müyîn-veş* (Fehîm-i Kadîm 14/9), *leb-i tahkik ile hitâb-ı dil* (Cevrî 3/2), *magz-ı cân-perver-i hü mâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/20), *mahrem-i çeşm-i âşinâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/11), *mahrem-i râz-ı müdde'â-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/24), *menhec-i 'itikâd-ı hâlinde sâlik-i mezheb ü zehâb-ı dil* (Cevrî 3/26), *mest-i peymâne-i vefâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/28), *meş'al-efrûz-ı pişvâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/36), *meydân-ı nazm içinde şehâ bir dilâver* (Hayâlî 6/26), *müttekâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/27), *nakd-i gencîne-i vidâdından mâlik-i devlet-i nisâb-ı dil* (Cevrî 3/24), *neşve-i şerâb-ı dil* (Cevrî 3/12), *nûr-ı pîşanî-i senâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/23), *pây ber-cây-ı iktidâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/15), *rây-ı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/14), *râyiz-i hink-ı bâdpây-ı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/46), *reh-nümâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/35), *rişte-pîrâ-yı intihâb-ı dil* (Cevrî 3/21), *harîm-i kurb-ı ma'nâda dil-i mu'ciz-i beyân* (Yenişehirli Avnî 23/56), *sîne-tâb-ı dil* (Cevrî 3/14), *şehrîyâr-ı cihân-serây-ı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/30), *şeref-i hidmet-i hulûsında dâhil-i defter-i hisâb-ı dil* (Cevrî 3/25), *tâb-ı germiyyet-i safâsı ile ateş-i dâmen-i nikâb-ı dil* (Cevrî 3/18), *tûtî-i şekerîn-edâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/22), *sühan-dân-ı dilîr* (Keçecizâde İzzet 39/47), *tutuk-ı çehr-i hayâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/32), *vadî-i kişver-i sülûkinde rûh-ı kudsîyle hem-rikâb-ı dil* (Cevrî 3/27), *yed-i beyzâ-yı kelîm-i dil* (Yenişehirli Avnî 19/20), *zevk-ı keyfiyyet-i semâ-ından afet-i perde-i hicâb-ı dil* (Cevrî 3/17) gibi terkipler vasıtasıyla şairler kendilerini gönül güneşi, aşkın sınırsız âleminde gönül muhabbetinin denizi ve gönlün alnı açığı, gönül gazasının coşkun gözyaşları, gönlün yüz süreni, âlem şairlerinin içinde gönül açan edalı, aydınlık cevher sahibi gönül, gönül ehline

cömertlik kesesi, neşe arttıran meclisin fikrinde gönül sazı nağmesiyle şaşkına dönmüş, gönlün gizli hazinesi, gönül duası kalesinin hocası, gönül sevabı vadisinin hidayete ermişi, muhabbetin temiz yoluna gönül bağlayan kıskançlık fermanı, gönlün ayağı toprağı, gönülle aynı nağmede, Mesnevi'sinin manasının keyfinden gönül kazancı fikrinin mesti, gönlün murat bulanı, gönül ıstırabının kıssa düzenleyeni, gönül macerasına kıssa düzenleyen, gönül kitabı, kuvvet cezbeden gönül kehribarı, kuvvet elinin inci dişi, gönlün mekânsız öte âlemine seyr, dilberin dudağındaki tüylü ben, tahkik dudağı ile gönle açıkça söyleyen, gönül Hüma'sının gönül açan özü, gönle aşınanın göz mahremi, gönlün gizli iddiası, hal inancının açık yolunda gönül mezhebi ve fikrinin yolcusu, gönül vefası kadehinin sarhoşu, gönlün ışık saçan baş meşalesi, şiir meydanı içinde yüce bir yiğit, dostluk hazinesinin nakdinden gönül zekatı mutluluğuna sahip, gönül şarabının neşesi, gönlün övgüsünün nurlu alnı, gönle tabi olanların yere basan ayağı, gönlün rüzgar atının seyisi, gönlün yol göstereni, gönül seçiminin iplik süsleyeni, mananın haremünde mucize beyân sahibi gönül, gönlün sine aydınlatanı, gönlü aydınlık şair, aydınlık gönlüyle hazine süsleyen şair, gönül sarayının hükümdarı, gönül temizliği hizmeti şerefinde gönlün hesap defterine dâhil olmuş, sıcaklığın gücü sefasıyla gönül peçesinin ateşten eteği, gönlün tatlı edalı papağanı, cesur söz sahibi, utangaç gönlün yüz peçesi, sülûk ülkesi vadisinde kutsal ruhla gönlün huzurunda bulunan, gönül kelamının beyaz eli, gönlü, tabiatı ve akli darmadağın ve inleyen ve sema zevki keyfiyetinden gönül utancı perdesi afeti olarak nitelendirerek gönül kavramına vurgu yapmakta ve şairlikte gönlün ne kadar önemli olduğu da terkililerin yoğunluğundan anlaşılmaktadır.

Dünyada sağlıklı bir algılama yeteneğine sahip her bireyin ortaklaşa ve doğru biçimde algıladığı, objektif bir unsur olan gerçekliğin aksine hayal, yaratıcılığın ve birey merkezli soyut algının ürünü olan sübjektif bir unsurdur. Yaratıcılık ve hayal gücünün sağladığı imkanlar, sanatın zanaattan ayrılmasında önemli paya sahiptir. Tüm sanatlar gibi şiir de ne kadar zengin bir hayal gücünden besleniyorsa o denli özgün ve estetik değeri yüksek bir hal alacaktır. Gök kubbe altında söylenmemiş söz olmadığı düşünülse de ince ve derin hayaller vasıtasıyla söylenmemişin peşine düşen divan geleneği, geliştikçe klasik mazmunların dışında Sebk-i Hindî gibi edebi akımların etkisiyle ince ve derin hayallerle zenginleştirilmiş, orijinal söyleyişler ortaya çıkmıştır. Hayal gücü olmadan sanatını icra etmesi pek mümkün görünmeyen

şairler *Çehre-güşâ mânî-i tasvîr-i hayâl* (Nefî 44/34), *Behzâd-ı hayâl* (Enderunlu Vâsıf 20/139), *cihân-gîr-i hayâl* (Nefî 34/35), *hayâl-ı mûşikâf* (Koca Râgıp Paşa 2/2), *hüner-senc-i terâzü-yı hayâl* (Enderunlu Vâsıf 14/119), *nigâr-ı harem-i deyr-i hayâl* (Nefî 7/55), *ser-i hayl-i sühan-verân-ı fehîm* (Nefî 32/42), *hayâl-bâzı tasavvur-gâh-ı ma'nî* (Enderunlu Vâsıf 14/118), *sipeh-ârâ-yı hayâl* (Keçecizâde İzzet 38/46), *Süleymân-ı hayâl* (Nefî 14/59), *şâ'ir-i rûşen-hayâl* (Fehîm-i Kadîm 1/43), *şeb-rev-i mi'râc-ı hayâl* (Nefî 9/63) gibi yapılar vasıtasıyla kendilerini hayal tasvirinin yüz açan manası, hayalin Behzat'ı, hayalin yiğidi, ince hayal, hayal terazisinin hüner ölçeni, hayal dünyasının haremının put gibi güzel kızı, zekanın söz söyleyenlerinin hayalci başı, mana tasavvurgahının hayalbazı, hayalin asker süsleyeni, hayalin Süleyman'ı, parlak hayalli şair ve hayal miracının gecesinde yürüyen olarak nitelendirmekte ve orijinal hayallere sahip olmakla hünerlerini ortaya koymaktadır.

Olağanüstü haller ortaya koyma hali olarak adlandırılan sihir, fahriyelerde karşımıza çok çıkmaktadır. Güzel söz söylemeyi sihirle eş değer olarak gören şairler hünerleriyle sihirli sözler söyleyerek herkesi efsunladıklarını dile getirmektedirler. *Enverî-i sâhir* (Nâilî-i Kadîm 5/32), *sâhir-i sühan perdâz* (Hayâlî 16/27), *hâme-i sihr-âferîn* (Koca Râgıp Paşa 2/1), *sihr-makâl* (Hâletî 21/28), *kerâmet-pîşe sâhir* (Nefî 47/55), *sâhir-i mucize perdâz* (Nâilî-i Kadîm 16/26), *sâhir-i üstâd* (Nefî 41/28), *sâhir-i vahy-âzmâ* (Nefî 43/41), *sihr-ârâ* (Nefî 20/36), *sihr-sâz-ı mu'cize-gûy* (Nefî 4/4), *vassâf-ı sihr-sâz* (Nefî 20/25), *şâ'ir-i sâhir* (Nefî 5/44), *şâ'ir-i sihr-âferîn* (Hâletî 11/27; Nefî 30/51; Neşâtî 15/36), *şâ'ir-i sihr-âver-i mu'ciz-dem* (Nefî 40/43), *sehhâr-i bâbil-sûz-ı ma'nâ* (Yenişehirli Avnî 33/2) gibi terkipler yoluyla şairler kendilerini sihirli Enverî, sihirli sözler düzenleyen, sihir yaratan kalem, sözleri sihirli, keramet sahibi sihirli, mucizevi sihirler düzenleyen, sihirli üstat, vahiy getiren sihirli şair, sihir yaratan şair, mucize nefesli sihirli şair ve mananın Babil'i yakan sihirbazı olarak nitelendirmektedirler.

Yine olağanüstü olan ancak ilahi bir kaynağa dayandırılan mucize kavramı da fahriyelerde yer almaktadır. Kendilerini hüner sahibi olarak nitelendiren şairler şiirlerini mucize olarak görür, bunu anlatırken de kimi zaman, mucizeler gösteren ve asasıyla sihirbazları yenilgiye uğratan Musa'ya telmihte bulunarak estetik

söylemlerini tarihi ve anlamsal derinlikle tamamlarlar. Musa'nın esasını kullandığı gibi şairler de şiir meydanında kalemleriyle şiir mucizesi yaratarak rahiplerini yenilgiye uğratırlar. *Mu'ciz-beyân* (Şeyh Gâlib 13/38), *mu'ciz-gûy-ı ma'nâ* (Nefî 11/38), *mu'ciz-tırâz-ı mülk-i ma'nî* (Nâilî-i Kadîm 23/38), *mu'ciz-gûy* (Nefî 20/36), *mu'ciz-tırâz-ı sad-hezârân* (Nefî 14/45), *mu'ciz-beyân* (Nefî 2/13), *mu'ciz-dem* (Nefî 12/39), *Örfî-i mû'cize-perdaz-ı zaman* (Neşâtî 9/29), *harîm-i kurb-ı ma'nâda dil-i mu'ciz-i beyân* (Yenişehirli Avnî 23/56), *sâhir-i mucize perdâz* (Nâilî-i Kadîm 16/26), *sihr-sâz-ı mu'cize-gûy* (Nefî 4/4), *sühan-ver-i mu'ciz-beyân-ı devrân* (Nefî 21/36), *mu'cize-perdâz-ı sühan* (Lebîb 24/13), *sühan-ver-i mu'ciz-beyân-ı devrân* (Neşâtî 11/31), *ahdün Nefî-i mu'ciz-makâlâtı* (Yenişehirli Avnî 24/62), *şâ'ir-i mu'ciz-dem-i ilhâm-tırâz* (Nefî 41/32), *şâ'ir-i mu'ciz-hitâb* (Nedîm 18/34), *şâ'ir-i mu'ciz-kelimât* (Neşâtî 12/23), *şâ'ir-i mu'ciz-rakam-ı rûzîgâr* (Keçecizâde İzzet 27/33), *şâ'ir-i sihr-âver-i mu'ciz-dem* (Nefî 40/43), *şâ'ir-i vahy-âzmây-ı mu'ciz-gû* (Nefî 30/52), *ârif-i mu'ciz-sühan-ı ma'nâ* (Yenişehirli Avnî 22/58), *şâ'ir-i mu'ciz-beyân* (Keçecizâde İzzet 32/19) gibi söyleyiş kalıplarıyla şairler kendilerini beyânı mucize olan, mananın mucize söyleyeni, mana mülkünün mucize süsleyeni, mucize söyleyen, yüz binler içinde mucize üsluba sahip, sözü mucize, zamanın mucizeler yayan Örfî'si, mananın hareminde mucize beyân sahibi gönül, mucizevi sihirler düzenleyen, sihir düzen mucize dilli, zamanın mucize sözler söyleyen şairi, sözün mucizevi düzenleyicisi, zamanın mucize beyânlı şairi, yeminin mucize söz sahibi Nefî 'si, ilham süsleyen mucize nefesli şair, mucize hitaplı şair, mucize kelimelere sahip şair, zamanın mucizeler yazan şairi, mucize nefesli ve sihirli şair, mucizeler söyleyen vahyi denemiş şair ve mananın mucize sözünün arifi olarak nitelendirerek mucize kavramına vurgu yapmakta ve sanatlarını bu yolla methetmektedirler.

Ey andelîb-i nâtika midhat-serâsı ol
Ol **gûlbün-i hadîka-tırâz-ı belâgatin**
Nâilî-i Kadîm 29/12¹

Her ne kadar amacı üzerinde bir mutabakata varılamasa da sanatı diğer disiplinlerden ayıran önemli bir unsur estetiği içinde barındırmasıdır. Genel itibarıyla estetik hazzın ön planda olduğu divan şiir geleneğinde de söyleyişi sadelikten sıyrıp bezemek ve albenili hale getirmek önemlidir. Bu sebeple yukarıdaki beyitte görüldüğü gibi şairler marifetlerini methederken süs unsuruna sıklıkla yer vermekte

¹ İpekten, a.g.e., s. 116

ve estetik amaca hizmet ettiklerini göze ve kulağa hitap eden terkipler vasıtasıyla dile getirmektedirler. *Âlem-ârâ şâ'ir-i 'Örfî-tabî'at* (Neşâtî 13/31), *mahkeme-pîrâ-yı me'ânî* (Nâilî-i Kadîm 15/36), *kıt'a-pîrây* (Nefî 57/14), *mu'ciz-tırâz-ı mülk-i ma'nî* (Nâilî-i Kadîm 23/38), *pâdişeh-i memleket ârâ-ı me'ânî* (Nâilî-i Kadîm 14/59), *nazm-pîrâ* (Fehîm-i Kadîm 2/47), *rişte-pîrâ-yı intihâb-ı dil* (Cevrî 3/21), *sühan-ârâ* (Nefî 57/14), *sühan-ârâ-yı cihân* (Nefî 54/40), *sühan-ârâ-yı Nizâmî-tab* (Nefî 7/6), *sihr-ârâ* (Nefî 20/36), *sipeh-ârâ-yı hayâl* (Keçecizâde İzzet 38/46), *sühan-pîrâ* (Nefî 20/36), *şâ'ir-i mu'ciz-dem-i ilhâm-tırâz* (Nefî 41/32), *şâ'ir-i rûşen-dil-i gencine-tırâz* (Keçecizâde İzzet 35/11) gibi terkiplerle şairler kendilerini Örfî tabiatlı âlem süsleyen şair, belâgat bahçesini süsleyen gül fidanı, mananın mahkeme süsleyeni, kıt'a süsleyen, mana mülkünün mucize süsleyeni, mananın memleket süsleyen sultanı, şiir süsleyen, gönül seçiminin iplik süsleyeni, söz süsleyen, cihanın söz süsleyeni, Nizâmî tabiatlı söz süsleyen, hayalin asker süsleyeni, ilham süsleyen mucize nefesli şair ve aydınlık gönlüyle hazine süsleyen şair olarak nitelendirerek süs ve bezek kavramını vurgulamakta ve aynı zamanda estetik haz vermek ve almak olan şairlikteki maharetlerini sergilemektedirler.

Marifetin iltifata tabi olduğu şiir arsasında şairler fahriyelerde hüner ve marifetlerini methederek, gönül bilgisi olan hikmetli söz ve söyleyişlere sahip olduklarını estetik söyleyişler vasıtasıyla dile getirerek memduhlarına himaye ve iltifata layık oldukları mesajını vermek istemişlerdir. *Âsitân-ı hüner* (Keçecizâde İzzet 30/70), *âyine-i tığ-ı hüner* (Taşlıcalı Yahyâ 22/50), *bahr-i hüner* (Hâletî 21/31), *cemî'-i fende yegâne hüner-ver-i üstâd* (Atâyî 21/110), *çâpük-süvâr-ı 'arsa-i 'ilm ü hüner* (Hâletî 1/33), *güher-i kân-ı hüner* (Nâilî-i Kadîm 12/72), *hüner-senc-i terâzü-yı hayâl* (Enderunlu Vâsıf 14/119), *kemâlât u ma'ârif fehm ü dânişle ser-efrâz* (Koca Râgıp Paşa 2/17), *kilk-i hünerver* (Lebîb 17/25), *levha-nüvisân-ı debistân-ı hüner* (Nâbî 8/10), *ma'den-i elmâs-ı şebçerâg* (Fehîm-i Kadîm 14/4), *ma'rifet ehline gerd-i rah ü hak-i asitan* (Fuzûlî 31/12), *ma'rifet gavvâsı* (Hâletî 27/30), *ma'rifet şehrinde bir hâce-i ma'rûf* (Hâletî 39/27), *nüşhâ-i hikmet* (Cevrî 3/1), *pür-hüner-i bü'l-acep* (Nefî 23/31), *rind-i peymâne-keş-i ma'rifete neşve-i zevk* (Cevrî 19/31), *riyâz-ı ma'rifetiñ 'andelîb-i nâlânı* (Atâyî 4/48), *silk-i hikmet le'âl-i nutk* (Cevrî 3/21), *şâ'ir-i hikmet-beyân* (Cevrî 22/29), *şeh-i mülk-i hüner* (Bağdatlı Rûhî 36/10), *şeref-i ma'rifet* (Taşlıcalı Yahyâ 22/49), *yed-i beyzâ-yı hüner* (Keçecizâde İzzet 40/43) gibi

ifadelerle şairler kendilerini hüner eşiği, hüner kılıcının aynası, hüner denizi, tüm bilimlerde yegâne hünerli üstat, hüner ve ilim arsasının iyi at binicisi, hüner kaynağının incisi, hayal terazisinin hüner ölçeni; irfan, akıl, bilim ve olgunlukta baş yücelden, hüner sahibi kalem, hüner okulunun levha yazanı, gece parlayan yakut madeni, marifet ehline yol tozu ve eşik toprağı, marifet dalgıcı, marifet şehrinin meşhur hocası, hüner dolu şaşılacak şey, marifete sevinç zevki veren kadeh düşkünü rind, marifet bahçesinin inleyen bülbülü, nutkunun incisinden hikmet dizisi, hikmet beyân eden şair, hüner ülkesinin şahı, marifetin şerefi ve hünerin beyaz eli olarak nitelendirmekte ve şairlikte hüner, marifet ve hikmetin önemini ortaya koymakta, bu tip terkipler şair-memduh ilişkisinin oluşmasında büyük katkı sağlamaktadır.

Nice a' dâya gâlib olmasın Nefî-i bî-pervâ
Ki **meddâh-ı şâhenşâh-ı cihangîr ü muzafferdir**
Nefî 20/39¹

Divan şiir geleneğinde dönem zihniyeti göz önüne alındığında methiyeler, şair-memduh ilişkisinin oluşması ve güçlenmesi için başlıca vesile olmaktadır. Yukarıdaki beyitte görüldüğü gibi şairler özellikle hünerlerine karşılık iltifat ve himaye gördükleri kişilerin olumlu özelliklerini ele aldıkları kasidelerde şairliğin şanından sayılan methetme vasıflarını ortaya koyarak kendilerini ve sanatçılıklarını yüceltmektedirler. *Meddâh* (Keçecizâde İzzet 13/19), *meddâh-ı hüdâvend-i cihanbân* (Keçecizâde İzzet 12/24), *meddâh-ı şâh* (Enderunlu Vâsıf 20/86), *meddâh-ı şeh-i âlem* (Keçecizâde İzzet 26/25), *meddâh-ı şeh-i Dârâ-fer* (Keçecizâde İzzet 26/23), *meddâh-ı şehenşâh-ı kader-'azm ü felek-şân* (Osman Nevres 4/30), *meddâh-ı zât-ı şâh-ı şâhân* (Kânî 13/4), *vassâf-ı ahd* (Nefî 11/37), *vassâf-ı muhteşem-sühan* (Nefî 4/7), *vassâf-ı sihir-sâz* (Nefî 20/25), *vassâf-ı dest-i zer-feşân-ı âfitâb* (Nefî 12/29), *vassâf-ı istignâ-pesend* (Koca Râgıp Paşa 2/19), *senâ-hân-ı kerem* (Necatî 18/23), *hâkânîden a'lâ bir senâ-hân* (Nefî 11/36), *Hürmüs-i eflâk-i senâ* (Nâilî-i Kadîm 14/64), *nûr-ı pîşanî-i senâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/23), *rind-i senâ-güster-i âlem* (Nefî 23/29), *senâ-ger* (Necatî 19/45), *senâ-gûy* (Nâilî-i Kadîm 17/2), *senâ-hân-ı ahibbâ* (Kânî 35/30), *senâ-hân-ı kadîm* (Cevrî 15/35, 18/37; Atâyî 28/39), *senâ-hân-ı kerem* (Necatî 18/23), *senâ-hân-ı resûl* (Yenişehirli Avnî 33/4), *senâ-hânî-i hüsnîyyât* (Lebîb 15/56), *senâ-kâr* (Lebîb 10/29) gibi ifadelerle şairler kendilerini cihanı alan lideri öven, şahın meddahı, cihangir ve muzaffer sultanlar sultanının

¹ Akkuş, a.g.e., s. 110

övecüsü, âlemin şahının öveni, Dârâ tabiatlı şahın öveni, gökyüzü şanlı ve kader azimli şahlar şahının meddahı, muhteşem sözün övecüsü, güneşin altın saçan elini öven ve gönül tokluğunu seven medhedici olarak nitelendirmekte, kendilerine meddâh, vassâf ve senâ-hân diyerek methediciliklerini ön plana çıkarmaktadırlar.

Söz ipliğine inci dizmek olarak adlandırılan şairliğin tabiatında bir nizam, tertip ve düzen vardır. Zihinde dağınık haldeki hayalleri, mefhumları ve söz adını verdiğimiz dil parçacıklarını sanatçılığının nispetinde karmaşıklıktan sıyırıp tanzim ederek estetik ve sanat değeri yüksek yapılar haline getiren şairler, *perdâz* fiilini kullanarak bu yönlerini dile getirmektedirler. *Çehre-perdâz-ı arûsân-ı sühan* (Nefî 7/20), *sâhir-i sühan perdâz* (Hayâlî 16/27), *Hüsrev-i gencîne-perdâz* (Nefî 12/5), *kasîde-perdâz* (Nefî 57/14), *kıssa-perdâz-ı ızırâb-ı dil* (Cevrî 3/4), *kıssa-perdâz-ı mâcerâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/40), *nâdire-gû şâir-i ma'nâ-perdâz* (Nefî 57/1), *nâdire-perdâz-ı belîg* (Nefî 9/64), *nükte-perdâz-ı cihân* (Cevrî 29/47), *Örfî-i mû'cize-perdâz-ı zaman* (Neşâtî 9/29), *sâhir-i mucize perdâz* (Nâilî-i Kadîm 16/26), *sühan-perdâz-ı üstâd* (Nefî 5/43), *mu'cize-perdâz-ı sühan* (Lebîb 24/13) gibi yapılar vasıtasıyla şairler kendilerini vasfı uğurlu sıfatın cevheri olan, sihirli sözler düzenleyen, hazine düzenleyen hükümdar, kaside düzenleyen, gönül ıstırapına kıssa düzenleyeni, gönül macerasına kıssa düzenleyen, mana düzenleyen nadir sözler söyleyen şair, belâğatin nadir sözler düzenleyeni, cihanın nükte düzenleyeni, zamanın mucizeler yayan Örfî'si, mucizevi sihirler düzenleyen, usta söz düzenleyen, sözün mucizevi düzenleyicisi olarak nitelendirerek düzenlemek eylemine vurgu yapmakta ve sanatlıklarını yüceltmektedirler.

Benim ol **nâdire-gû şâir-i ma'nâ-perdâz**
Reşk eder mertebe-i şî'rime sihr ü i'câz
Nefî 57/1¹

Daha önce de belirtildiği gibi söylenmemiş sözün, kurulmamış hayalin peşinde olan, daha önce ayak basılmamış şiir vadileri peşinde olan divan şairleri için söyledikleri sözün, kurdukları hayalin nadir olması önemlidir. Çünkü şairler nadirlikleri nispetinde özgünlüklerini kanıtlamış ve şiir arsasında üstat kabul edilmiş olurlar. Yukarıdaki beyitte olduğu gibi, *belîg-i nâdire-senc* (Nâilî-i Kadîm 18/42), *nâdire gavvâs* (Nefî 31/62), *nâdire-perdâz-ı belîg* (Nefî 9/64), *nâdire-senc* (Nefî

¹ Akkuş, a.g.e., s. 240

33/42), *nâdire-senc-i âlem* (Nefî 3/53), *nâdire-senc-i güher-i tâze-zuhur* (Keçecizâde İzzet 35/12), *pâkîze-gûy-ı nâdire-senc* (Nefî 4/6), *san'at-ı nâdire-i nazm-ı Nizâmî vü nizâm* (Nefî 50/51), *şâ'ir-i nâdire-gûy* (Nefî 50/67), *nâdire-gû şâir-i bî-hemtâ* (Enderunlu Vâsıf 15/42) terkipleri vasıtasıyla şairler kendilerini belâgat sahibi nadir söz söyleyen, mana düzenleyen nadir sözler söyleyen şair, nadir inciler getiren dalgıç, belâgatın nadir sözler düzenleyeni, nadir sözler söyleyen, âlemin nükteli sözler söyleyeni, taze vücut bulmuş nadir cevher ölçen, temiz dilli nüktedan, Nizâmî ve nizamın nadir sanatı, nadir sözler söyleyen eşsiz şair olarak nitelendirerek nadirlikleri vasıtasıyla kendilerini methetmektedirler.

Ol **sihr-sâz-ı mu'cize-gûy**um ki nutkumun
Feyzi devât u kilke zebân u dehân verir
Nefî 5/4¹

Sanatçılar vermek istedikleri mesajı farklı yollardan iletirler. Ressamlar resimleriyle, nakkaşlar nakışlarıyla konuşurlar. Şairlerin ise malzemesi dil olduğu için söz ve söylemek² eylemi, sanatlarını okuyucuya aksettirdikleri yegâne yoldur. Yukarıdaki beyitte görüldüğü gibi şairler terkiplerinde hân ve gûy ifadelerini kullanmakta, *gazel-hân* (Bağdatlı Rûhî 36/61), *na't-gû* (Keçecizâde İzzet 41/24), *na't-gûy-ı habîb-i mevlâ* (Nâilî-i Kadîm 4/25), *na't-hân-ı 'âlem* (Lebîb 2/87), *şehâ zemânede ben ol sühanverem* (Hayâlî 10/19), *medîhe-senc-i şehân* (Atâyî 21/109), *menkabe-hân* (Atâyî 11/57; Nâilî-i Kadîm 6/48; Nedîm 22/30), *Mesîhi-i medh-hân* (Mesîhî 2/41), *gûy-ı nazmı âsumana erguvân çevgân* (Hayâlî 20/15), *gûyâ* (Bağdatlı Rûhî 25/31), *du'â-gûy-ı kadîm* (Cevrî 25/17), *gazel-gûy* (Nefî 57/14), *hakk-gûy* (Nefî 39/47), *mu'ciz-gûy-ı ma'nâ* (Nefî 11/38), *mu'ciz-gûy* (Nefî 20/36), *na't-gûy-ı habîb-i mevlâ* (Nâilî-i Kadîm 4/25), *nedîm-i bezle-gûy* (Nefî 12/15), *pâkîze-gûy-ı nâdire-senc* (Nefî 4/6), *senâ-gûy* (Nâilî-i Kadîm 17/2), *şâ'ir-i nâdire-gûy* (Nefî 50/67), *şâ'ir-i hak-gûy u cerî* (Nefî 54/36), *şâ'ir-i pâkîze-gûy* (Atâyî 12/23), *tûtî-i gûyâ* (Bağdatlı Rûhî 22/23), *tûtî-i sebz-gûyâ* (Hoca Neş'et 1/2), *sühan-gûy* (Enderunlu Vâsıf 27/73) gibi söyleyişler vasıtasıyla kendilerini gazel söyleyen, hükümdarların medhiye söyleyeni, menkıbe söyleyen, şiir sözü gökyüzüne erguvan çevgan, eski dua okuyucusu, hak söyleyen, mucizevi manalar söyleyen, Tanrı'nın

¹ Akkuş, a.g.e., s. 55

² Divan şiirinde hân ve gûy olarak ifade edilen söylemek eylemi hem yazmak hem de okumak olarak anlaşılmalıdır.

sevgilisine na't söyleyen, latife söyleyen dost, temiz söyleyişli nüktedan, öven, sihir yapan mucize dilli, nadir sözler söyleyen şair, hak söyleyen cesur şair, temiz söyleyişli şair, konuşan papağan olarak nitelendirerek söylemek eylemine yoğunlaşmaktadırlar. Bu tip terkipler şairlerin sanat ve hünerlerini methetmenin yanında, kimi terkiplerde görüldüğü üzere, na't, methiye, gazel gibi farklı türlerde eserler vermiş olduklarını kendi dillerinden ifade etmeleri bakımından önemlidir.

Tasavvuf fikrinin, dünyayı reddetme, onu yaşanmaz, geçici, yalan bir âlem görüp asıl âlemin ebedî âlem olduğunu kabul etme fikirleri sonucu edebiyatta doğan “kötümserlik” teması ve zâhidlik adı verilen bir dindarlık anlayışının da bu paralelde bir tavrının oluşması nedeniyle bu dünya görüşüne tepki olarak Divan Edebiyatı kültüründe epiküryen felsefenin esas alındığı rindlik ortaya çıkmıştır. Temeli “hazcılık” a dayanan ve Ömer Hayyam’ın İran edebiyatında temsil ettiği bu dünya görüşü, hayatın güzelliklerini, nimetlerini ve yaşam sevincini benimseyen “olgun bir aşk bilgeliği”dir. Bu dünya görüşünü benimseyen rind-meşreb divan şairleri başkalarının, bilhassa uhrevîliği benimsemiş, şekilci dindarlık vasıflarına sahip kişilerin yargılarına pek önem vermezler. (Genç, 2014: 222)

Türk edebiyatında rindliğin ilk defa Hoca Dehhânî ve Ahmedî’nin şiirlerinde görüldüğü ifade edilse de her iki şair de kendi devirlerinin etkin dünya görüşü olan tasavvuf ve sufizmden tam anlamıyla kopamamışlardır. İstanbul’un fethi ile başlayan süreçte, şairler arasında hızla yayılan rindlik görüşü, XVI. yüzyılda Bâkî ile birlikte önem kazanmıştır.

Divan şiiri geleneğinde pek çok şairin dünya görüşü olarak benimsediği rindlik kasidelerine de yansımış ve şairlerin kendilerini tanımlamak maksadıyla yer verdikleri bir sıfat halini almıştır. *Rind-i sühandân* (Bağdatlı Rûhî 36/9), *ma'rifet şehrinde bir hvâce-i ma'rûf* (Hâletî 39/27), *rind-i mesîhâ-dem-i ma'nâ* (Nefî 9/15), *nedîm-i bezle-senc ü nüktedân u rind ü hoş-sohbet* (Nefî 20/36), *nesrinde tâcî kayser* (Şeyhî 10/9), *rind-i 'ışk* (Cevrî 3/12), *rind-i kalender* (Nâilî-i Kadîm 32/5), *rind-i peymâne-keş-i ma'rifete neşve-i zevk* (Cevrî 19/31), *rind-i senâ-güster-i âlem* (Nefî 23/29), *rind-i tarab-hâne-i vahdet* (Yenişehirli Avnî 19/24) gibi yapılar vasıtasıyla şairler kendilerini söz sahibi rind, marifet şehrinin meşhur hocası, mananın Mesih

nefesli rindi; latifeci, nüktedan, rind ve hoş sohbet arkadaş, nesrinde kayser tacı, aşk rindi, kalender rind, marifete sevinç zevki veren kadeh düşkünü rind, âlemin övgüde bulunan rindi ve birlik sevinç hanesinin rindi olarak nitelendirerek şairler dünya görüşlerini hünerlerini methetmede bir aracı olarak kullanmaktadırlar.

İpekten'in edebî muhit olarak adlandırdığı padişah ve yüksek rütbeli devlet görevlilerinin düzenlemiş oldukları şiir meclisleri, hüner sahibi şairlerin kendilerini kanıtlamak istedikleri, kanıtlayanların ise iltifat ve himayeye mazhar oldukları yerlerdir. Şiir meclislerine, şairlerin kaderlerinin tayin edildiği yerler olarak bakılması doğru bir yaklaşımdır. Şairlerin hayatlarında bu kadar önemli bir yere sahip olan meclisler, fahriyelerde de yer almakta, *emir-i meclis* (Bâkî 20/40), *fıkr-i bezm-i tarab-fezâsında valih-i nağme-i rebâb-ı dil* (Cevrî 3/19), *sadr-nişîn-i mecâlis-sühan* (Bağdatlı Rûhî 5/3), *mîr-i meclis-i nazm* (Nefî 55/45), *sühanda suhre-i bezm-i kerâmet* (Keçecizâde İzzet 41/19) gibi terkiplerle kendilerini meclisin komutanı, neşe arttıran meclisin fikrinde gönül sazı nağmesiyle şaşkına dönmüş, söz meclisinin başında oturan, şiir meclisinin başı ve sözde keramet meclisinin maskarası olarak nitelendiren şairlerin hüner methinde diğer bir boyutu oluşturmaktadır.

Şiir meclislerinin vazgeçilmezi hoşsohbet ve nüktedan kişilerdir. Fahriyelerinde şairler *da'vî-i nükte-şinâs* (Cevrî 21/54), *nükte-serâ* (Nâilî-i Kadîm 13/35), *nedîm-i bezle-senc ü nüktedân u rind ü hoş-sohbet* (Nefî 20/36), *nükte-dân-server* (Nefî 20/25), *nükte-perdâz-ı cihân* (Cevrî 29/47), *nükte-senc* (Nefî 57/14), *nükte-şinâsân-ı zamâne* (Nefî 50/50), *şâ'ir-i hoş-nükte* (Nefî 51/51) gibi ifadeler vasıtasıyla nüktedanlıklarını vurgulamakta, şiir meclislerinin aranan bireyleri olduklarına dikkat çekmektedirler.

Şairler, şiirdeki yetenek ve marifetleri bakımından kendilerini methederken birtakım benzetme unsurlarından yararlanmaktadırlar. Methiyelerinde memduhlarını nitelerken de rastlanılan güneş, ay, yıldızlar, gezegenler gibi gökyüzü unsurları; aslan, doğan hüma gibi hayvanlar; cevher, inci, deniz, kaynak gibi unsurlar kendi şairliklerini yüceltmede de kullanılmaktadır:

Âfitâb-ı bî-misâl-i 'âlem-i endîşe (Yenişehirli Avnî 25/47), *âfitâb-ı dil* (Cevrî 3/1), *cevher-i hurşîd-eser-i rûzgâr* (Yenişehirli Avnî 36/47), *hurşîd* (Nefî 12/11), *lâ-*

mekân-seyr âfitâb (Nefî 12/10), *mihr-i zamîr* (Nâilî-i Kadîm 5/32), *mihr-tâb* (Fehîm-i Kadîm 1/43), *neyyir-i a'zâm* (Nâbî 7/33), *sânî-i âftâb-ı ma'nî* (Yenişehirli Avnî 31/12), *tıfl-ı hurşîd-i der-âgûş-ı nuhûset* (Fehîm-i Kadîm 15/6), *vassâf-ı dest-i zer-feşân-ı âfitâb* (Nefî 12/29), *velî minnet-i hûr-dest-i du'â* (Kânî 8/2) gibi söyleyiş kalıplarında kendilerini akıl ve danışma âlemine eşsiz güneş, gönül güneşi, zamanın güneş gibi cevheri, mekansız güneş, güneş tabiatlı, parlayan güneş, uğursuzluğun kucağındaki güneş çocuğu, güneşin altın saçan elini öven ve duanın güneş elinin velinimetini olarak nitelendirerek güneş unsuruna;

Ahter (Fehîm-i Kadîm 14/17), *der-i meyhânede mâh-ı şevvâl* (Keçecizâde İzzet 38/48), *kevkeb-i şî'râ* (Nefî 6/34), *meh-i tâbende* (Neşâtî 2/27), *meh-zamîr* (Fehîm-i Kadîm 1/43), *Behrâm-ı felek* (Keçecizâde İzzet 38/45), *Hürmüs-i eflâk-i senâ* (Nâilî-i Kadîm 14/64), *Hürmüs-i me'âric-i nutk* (Nâilî-i Kadîm 1/13) gibi terkiplerle yıldız, ay ve Jüpiter'e;

Cenîn-i şî'r-i Bihzâd (Kânî 5/5), *hâzin-i gencîne-i hubb-i resûl-i haydar* (Yenişehirli Avnî 4/49), *hîcâ-yı beyânda arslân* (Yenişehirli Avnî 21/46), *cenned-âsâd-ı sühan* (Cevrî 14/38), *mebânî-i me'ânîye medâr-ı ta'mîr* (Nâbî 8/10), *seyf-i sârım bîşezâr-ı satvetin şîr-i neri* (Nedîm 5/13), *şîr-i kavî-pençe* (Fehîm-i Kadîm 14/8) gibi ifadelerle şairler kendilerini Bihzad aslanı cenini, aslan tabiatlı peygamberin sevgi hazinesine sahip, beyân bulmacasında aslan, sözün cennet aslanı, mana esaslarına tamir sebebi, kuvvet ormanının intikam kılıcı sahibi erkek aslanı ve güçlü pençeli aslan olarak nitelendirerek kendilerini aslana;

Şâh-bâz-ı felek-âşiyân (Hâletî 38/41), *şah-baz-i himmet* (Fuzûlî 31/7), *şeh-bâz-ı hüma-tab'-ı hevâ-yı nazm* (Keçecizâde İzzet 35/8) gibi terkiplerle yuvası gökler olan yardım ve emek doğanı ve şiir göğünün Anka kuşu tabiatlı doğanı olarak nitelendirerek doğana;

Hüma-tab (Fuzûlî 31/3), *magz-ı cân-perver-i hüma-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/20), *beççe-i 'ânkâ-yı âfitâb* (Fehîm-i kadîm 14/3) gibi ifadelerle hüma tabiatlı, gönül hümasının gönül açan özü ve gökyüzü Anka'sının yavrusu olarak nitelendirerek hümaya;

Cevher-i hurşîd-eser-i rûzgâr (Yenişehirli Avnî 36/47), *cevherî* (Fehîm-i Kadîm 14/12), *dem-i cân-sûz ile cevâb-ı 'ışk* (Cevrî 3/3), *hâce-i sâhib-cevher* (Nefî 3/47), *cevherî-i sühan* (Nefî 58/43) terkipleriyle cevhere;

Dürr-i deryâ-zâde-i iklîm-i 'ulviyyet (Fehîm-i Kadîm 15/4), *dürr-i pâk* (Nefî 62/19), *dürr-i yetim* (Keçecizâde İzzet 43/48), *hâce-i lû'lû-yi ma'nâ* (Hâletî 9/25), *gevher-i pâk* (Yenişehirli Avnî 21/40), *güher-i kân-ı hüner* (Nâilî-i Kadîm 12/72), *hazîn-i gencine-i dürr-i ilhâm* (Keçecizâde İzzet 39/48), *bahr-ı güher-pâş-ı sühan* (Nefî 55/48), *kuvvet-i dest-i incinâb-ı dil* (Cevrî 3/9), *nâzım-ı le'âlî-i nazm* (Nefî 4/5), *silke-i hikmet le'âl-i nutk* (Cevrî 3/21), *yegâne dürrretü't-tâc* (Fehîm-i Kadîm 15/11) terkipleriyle yücelik ülkesinin deniz oğlu incisi, pak ve yetim inci, mana incisinin hocası, hüner kaynağının incisi, ilham incisi hazinesinin bekçisi, sözün inci saçan denizi, kuvvet elinin inci dişi, şiir incisinin şairi, nutkunun incisinden hikmet dizisi ve yegâne tac incisi olarak nitelendirilerek inciye;

Garîk-i bahr-ı sühan (Necatî 1/50), *âlem-i bî-gerân-ı 'ışkında lücce-i âsumân habâb-ı dil* (Cevrî 3/22), *bahr-ı mevvâc-ı ma'ânî* (Cevrî 14/39), *bahr-i eş'âr-ı latîf* (Taşlıcalı Yahyâ 22/50), *bahr-i hüner* (Hâletî 21/31), *dürr-i deryâ-zâde-i iklîm-i 'ulviyyet* (Fehîm-i Kadîm 15/4), *bahr-ı güher-pâş-ı sühan* (Nefî 55/48), *kulzüm-hurûş-i bahr-i beyân* (Osmanzâde Tâ'ib 13/15), *lücce-i deryâ-yı fazl* (Hâletî 27/30), *mükemmel şâ'ir-i deryâ-mezâk* (Yenişehirli Avnî 29/49), *bahr-i ma'nâ* (Yenişehirli Avnî 33/12) terkipleriyle kendilerini söz denizinde boğulmuş, aşkın sınırsız âleminde gönül, muhabbetinin denizi, mananın dalgalı denizi, güzel şiirler denizi, hüner denizi, sözün inci saçan denizi, beyân bahrinin gürültülü denizi, faziletin açık denizi, zevk denizinin mükemmel şairi ve mana denizi olarak nitelendirilerek deniz unsuruna benzetmektedirler.

Bu unsurlar dışında, *berk-i âteş-tâb* (Fehîm-i Kadîm 1/42), *gonca-i himmet* (Fehîm-i Kadîm 15/3), *gülistân-ı fuzalâ* (Enderunlu Vâsıf 15/51), *harîm-i tûr-i tecellîde şem'-i kâfûr* (Fehîm-i Kadîm 14/35), *hatt-ı mülk-i nazmun hidîv-i büzürg-i memâlik-sitânı* (Hâletî 38/38) *kilk-i çâpük-dest* (Nefî 58/44), *kitâb-ı dil* (Cevrî 3/1), *lâne-sâz-ı ser-ı nahl-i gülşen-i tûr* (Fehîm-i Kadîm 14/38), *menba'-ı feyz* (Nâilî-i Kadîm 14/66), *mescide şem'-i ramazan* (Keçecizâde İzzet 38/48), *mûrçe hasret-keş-i*

bâl-i tayarân (Nâilî-i Kadîm 25/49), *murg-hoş-elhân* (Necatî 13/34), *nergisde cam-ı Cem* (Şeyhî 10/9), *rahş-ı reh-vâr* (Hâletî 9/28), *süsünde tığ-ı Sencer* (Şeyhî 10/9), *sünbülde lîr-i tiz* (Şeyhî 10/9), *heşt behişt-i sühan* (Keçecizâde İzzet 43/42), *şecâ'at kılıcı* (Taşlıcalı Yahyâ 7/39), *şu'le-sûz-ı âteş* (Fehîm-i Kadîm 2/16), *şükûfe-veş* (Fehîm-i Kadîm 14/10), *târ-ı tanbûr* (Fehîm-i Kadîm 14/23), *târ-ı zülf* (Fehîm-i Kadîm 12/5), *zerger-i kâmil* (Nefî 60/39) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla şairler kendilerini ateş parlatan şimşek, yardım goncası, faziletin gül bahçesi, tecellinin kutsal dağında kâfur mum, ülkeler alan yüce hidivin şiir ülkesinin yazısı, çabuk elin kalemi, gönül kitabı, Tur gül bahçesinin baş ağacındaki kuş yuvası, feyz kaynağı, mescide Ramazan mumu, hasretle dolmuş karıncanın kanadı, hoş nağmeli kuş, nergiste Cem kadehi, rahvan yürüyüşlü at, süsünde Sencer'in kılıcı, sünbülde ince lir, sözün sekiz cenneti, yiğitlik kılıcı, alev yakan ateş, çiçek, tanbur tarı, saç teli olarak nitelendirerek çok farklı benzetme unsurlarından yararlanmakta, estetik söylem içinde yoğurmakta ve özgün hayaller vasıtasıyla okuyucuya aksettirmektedirler.

Ancak bu unsurların dışında şairlerin fahriyelerde yaygın biçimde kullandıkları, şairlikle özdeşleşmiş, bülbül ve papağan gibi unsurların teşbih ve istiarelî kullanımları asıl dikkati çekmektedir:

Bülbül-i gülzâr-ı aşkım sîne-i pür-dâğ ile
Nev-şükûfte gonca-i dil âşîyânımdır benim
Nefî 12/36¹

Şevk-i âyîne-i cemâlınden
Tûtî-i şekerîn-edâ-yı dilim
Nâilî-i Kadîm 4/22²

Andelîb-i bâğ-i beyân (Yenişehirli Avnî 34/37), *andelîb-i riyâz-ı ma'ânî* (Hâletî 38/40), *andelîb-i sâdık* (Hayâlî 13/17), *bülbül-i bâğ-ı atâ'* (Necatî 18/23), *bülbül-i elvân-negam-ı gülşen-i feyz* (Fehîm-i Kadîm 4/30), *gülistan-ı nazma bülbül* (Osman Nevres 9/6), *midhatin gülzârına murg-ı hoş-elhân* (Hayâlî 17/19), *riyâz-ı ma'rîfetüñ 'andelîb-i nâlânı* (Atâyî 4/48) gibi ifadelerle, beyân bağının bülbülü, mana bahçesinin bülbülü, sadık bülbül, cömertlik bağının bülbülü, feyzin gül bahçesinin renkli nağmelere sahip bülbülü, aşk bahçesinin bülbülü, şiirin gül bahçesine bülbül,

¹ Akkuş, a.g.e., s. 86

² İpekten, a.g.e., s. 34

övgünün gül bahçesine hoş nağmeli bülbül ve marifet bahçesinin inleyen bülbülü olarak nitelendirilerek bülbüle;

Tûtî-i şîrin-güftâr (Fuzûlî 40/28), *tûtî-i şîrîn-makâl* (Taşlıcalı Yahyâ 18/43), *tûtî* (Fuzûlî 31/1), *tûtî-ı hâm* (Keçecizâde İzzet 42/64), *tûtî-i gûyâ* (Bağdatlı Rûhî 22/23), *tûtî-i hoş-nevâ-yı belâgat* (Hâletî 38/40), *tûtî-i sebz-gûyâ* (Hoca Neş'et 1/2), *tûtî-sıfat* (Bâkî 4/14), *tûtî-tab'* (Necatî 1/30) terkibleriyle şîrin sözler söyleyen papağan, acemi papağan, belâgatin cinsi hoş papağanı, sebz makamında öten papağan, gönlün tatlı edalı papağanı, papağan yaratılışlı olarak nitelendirilerek papağana benzetilmekte, teşbih ve istiareli biçimde kullanılan tüm hayvanlar içinde söz kabiliyetine sahip olan papağan ve hoş nağmeli bülbülün fahriyelerde sıklıkla tercih edildiği görülmektedir.

Şairlerin hünerlerini methetmede teşbih ve istiare yoluyla yer verdikleri diğer unsurlar da kendilerinden farklı meslek gruplarıdır. *Âlem-i endîşenin allâme-i dânişveri* (Nefî 14/41), *allâme-i râz-âşnâ-yı kâ'inât* (Yenişehirli Avnî 4/42), *arsanun pehlivânı* (Hâletî 38/37), *âyinedâr-ı ilhâm* (Keçecizâde İzzet 30/67), *câdû-yı efsûnger* (Nefî 20/35), *feylesof-ı ekber* (Nefî 14/42), *kâtib-i serî* (Nâilî-i Kadîm 20/30), *keşşâf-ı rûşen-tab* (Koca Râgıp Paşa 2/16), *pehlivân* (Hayâlî 6/26), *pîr-i dânâ* (Bâkî 5/34), *nâdire gavvâs* (Nefî 31/62), *simsâr-ı kazâ* (Nefî 39/45) gibi söyleyiş kalıplarıyla şairler kendilerini düşünce âleminin akıllı allamesi, kainatın sırrını bilen allame, (şiir) alanının pehlivanı, ilhamın ayna tutanı, büyülü cadı, en büyük filozof, hızlı katip, parlak tabiatın kaşifi, pehlivan, âlim pir, nadir inciler getiren dalgıç ve kaza simsarı olarak nitelendirilerek kendi hünerini diğer meslek gruplarıyla ifade etmekte, şiir yazmada aklın, ilhamın, sihire varan etkileyciliğin, düşüncenin, yaratılıştan gelen temayülün, kimsenin ulaşamayacağı derinliklerdeki anlamı bulup çıkarmanın ve sözü süslemenin önemi üzerinde durulmaktadır.

Şairler, fahriye bölümlerinde kendi şairliklerinin methi için sıklıkla tarihi-mitolojik karakterlerden faydalanma yoluna gitmekte ve böylelikle söyleyişi zenginleştirdikleri gibi şiirlerine tarihi-mitolojik bir anlamsal derinlik de katmaktadırlar. *Aristo-yı sebük-rûh* (Nefî 41/30), *Bâkîden a'lâ bir sūhan-dân* (Yenişehirli Avnî 23/53), *Behzâd-ı hayâl* (Enderunlu Vâsıf 20/139), *cenîn-i şî'r-i*

Bihzâd (Kânî 5/5), *Cevherî* (Fehîm-i Kadîm 14/12), *Hüsrev-i mülk-i suhen* (Taşlıcalı Yahyâ 18/43), *Hüsrev-i mülk-i sühan* (Hayâlî 17/18), *Felâtûn* (Keçecizâde İzzet 40/25), *Feyzî* (Nefî 12/5), *Hızr-ı ma'ani* (Neşâtî 11/32), *Hâfız u İbn-i Yemîn* (Nefî 50/65), *Cem-menâf-ı bülegâ* (Keçecizâde İzzet 35/17), *Cemşîd-i tarab-hâne-i feyz* (Nefî 44/36), *Hüsrev-i ma'nâ* (Nefî 44/32), *Hayder-i Kerrâr-ı nazmun Zü'l-fikârı* (Nâilî-i Kadîm 26/35), *hâzin-i gencîne-i hubb-i Resûl*, *Haydar* (Yenişehirli Avnî 4/49), *hem-nefes Mesîhâ* (Fehîm-i Kadîm 8/21), *Hüsrev-i ma'nâ* (Nefî 7/47), *Hızr-ı Mesîhâ-dem-i nazm* (Nefî 9/62), *hoş-tab'-ı Mesîhâ-nefes-i vakt* (Osman Nevres 14/70), *Hüsrev-i dîvân-ı nazm* (Nefî 8/34), *Hüsrev-i endîşe* (Keçecizâde İzzet 39/49), *Hüsrev-i gencîne-perdâz* (Nefî 12/5), *Hüsrev-i hasm-efken-i iklim-i dâniş* (Keçecizâde İzzet 31/42), *Hüsrev-i sâhib-dîvân* (Bâkî 2/37), *Hüsrev-i sâhib-kırân-ı mülk-i endîşe* (Nefî 34/34), *Hüsrev-i sâhib-zuhûr-ı 'irfânem* (Atâyî 15/75), *İskender-i kişver-güşâ-yı âlem-i nazm* (Nâilî-i Kadîm 23/42), *Ka'bede Hassân* (Hayâlî 18/21, 20/20), *Kahramân* (Nefî 12/3), *Hüsrev-i evreg-i suhendânî* (Nâilî-i Kadîm 5/22), *rind-i Mesîhâ-dem-i ma'nâ* (Nefî 9/15), *meddâh-ı şeh-i Dârâ-fer* (Keçecizâde İzzet 26/23), *memdûhun hânân-ı Cengizi ve ilhânı* (Koca Râgıp Paşa 2/19), *Hüsrev-i şekvâ-yı sühan* (Cevrî 15/40), *Mesîh* (Koca Râgıp Paşa 2/10), *Mesîhâ-yı zamâne* (Nefî 41/30), *Hüsrev ü Dârâ-şükûh-ı mülk-i ma'nâ* (Koca Râgıp Paşa 2/13), *Rüstem-i cengâver-i âlem* (Nefî 23/34), *Rüstem-i Destân* (Hayâlî 20/19), *Rüstem-i endîşeye tîg-i dü-peyker* (Nâilî-i Kadîm 26/35), *Rüstem-i zûr-âver-i nazm* (Enderunlu Vâsîf 14/109), *sağ-şikâf-ı rezm-i Timûrî* (Nefî 34/35), *sipâh-ı Mansûr* (Fehîm-i Kadîm 14/39), *sûsende tığ-ı Sencer* (Şeyhî 10/9), *Süleymân-ı hayâl* (Nefî 14/59), *tefekürde Felâtûn* (Nefî 47/55), *tekellümde Mesîhâ* (Nefî 47/55), *Yûsuf-ı tâb* (Fehîm-i Kadîm 4/28), *Yûsuf-ı tâb* (Keçecizâde İzzet 35/7), *Hızr-ı ma'ânî* (Nefî 30/53) terkiplerinde görüldüğü gibi şairler kendilerini Yusuf, Süleyman, Musa, İsa, Ali gibi dini-mitolojik; Rüstem, Hüsrev, İskender, Kahraman, Timur, Cengiz gibi tarihi-mitolojik; Aristo, Platon, İbn-i Yemin gibi tarihi karakterlerle ilişkilendirerek hünelerini methetme yolunu tercih etmektedirler.

Şairlerin marifetlerini methederken asıl dikkat çekici unsur ise kendileri de şair olan ancak şiir yazmadaki ustalığıyla İran, Arap ve Türk edebiyatlarındaki pek çok şairi etkileyen üstat şairlerden sıklıkla yararlanmalarıdır. Bunlardan ilki *Sânî-i Selmân* (Bağdatlı Rûhî 36/10), *Selmân-ı zamân* (Hâletî 24/29), *değil Fârisî Türkî*

dilin Selmânı (Şeyhî 9/44), *mülk-i nazm içre Hazret-i Selmân* (Hayâlî 8/21), *kemâl-i nazm ile Selmân* (Hayâlî 20/18), *hem-sâye-i nazm-ı Selmân* (Bâkî 2/36) gibi ifadelerde belirtildiği gibi Selmân-ı Savecî adıyla da bilinen VIII. yüzyılda yaşamış, gazel ve kaside sahası şairlerimiz tarafından telmih yoluyla hatırlatılan, döneminin saygı duyulan İranlı şairidir. (Kurnaz, 2009: 411)

Urfî-i Rûm (Nefî 50/66), *Örfî* (Fehîm-i Kadîm 7/58), *Örfî-i mû'cize-perdaz-ı zaman* (Neşâtî 9/29), *Örfî-i Şiraz* (Neşâtî 21/36), *hûş-nüvîs münşî-i Urfî-tabî'at* (Nâilî-i Kadîm 20/29), gibi söyleyiş kalıplarında ise Örfî'ye telmihlerde bulunduğu görülmektedir. XVI. yüzyıl İran şairlerinden olan, hat ve mûsikide maharetli olup iyi bir eğitim alan Örfî-i Şirâzî, edebî ve ilmî faaliyetleri destekleyen Safevî hükümdarları I. Tahmasb ile I. Abbas'ın şiir meclislerinde yer almış ve ünü İran coğrafyasının dışına yayılmıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk şairlerince tanınmaya başlayan Örfî, Türk edebiyatında etkili olmuş, birçok şair ondan övgüyle söz etmiş ve gazel ve kasidelerinde ona telmihte bulunarak şairlik hünerlerini onunla kıyaslamışlardır (Kurtuluş, 2007).

XII. yüzyılda yaşayan Enverî İran'ın en büyük kaside şairi sayılmaktadır. Selçuklu sarayına yakınlığıyla bilinen Enverî Sultan Sencer tarafından himaye görmüş ve sanatını icra etmiştir (Karahana, 1995). Türk edebiyatında özellikle Nefî'nin kendisinden çok etkilendiği söylenen Enverî, kasidenin önemli şairlerinden birisi olduğu için divan şairleri tarafından *Enverî-i şehâ-makâl* (Bağdatlı Rûhî 5/33), *Enverî-i devr-i zamân* (Nefî 41/31, 54/40), *Enverî-i devrân* (Neşâtî 9/28), *Enverî-i Rûm* (Neşâtî 22/35), *Enverî-i rûzgâr* (Nefî 8/33,12/9), *Enverî-i sâhir* (Nâilî-i Kadîm 5/32), *mahsûd-ı Enverî* (Neşâtî 19/33) örneklerinde görüldüğü gibi şairlik hünerini methetmek için yaygın biçimde kullanılmaktadır.

XII. yüzyılda çalkantılar ve gelgitlerle dolu bir hayat yaşamış olan Hâkânî, İran'ın en ünlü şairlerinden sayılır. Keskin zekası ve geniş hayal gücü sayesinde İran şiirine şekil ve hayaller bakımından yenilikler getiren Hâkânî, kasidecilik zirve şairlerinden biri olarak görülmektedir (Yazıcı, 1997). Kendisi daha hayatta iken şiirleri İslâm dünyasında büyük bir ün kazanan şairin bu etki ve şöhreti yüzyıllar boyunca süregelmiş, divan şiir geleneğinde de bilhassa gazel ve kasidecilikte şairler

maharetlerini onunla kıyaslayarak *Hâkânî* (Fehîm-i Kadîm 7/58; Nâilî-i Kadîm 1/9; Nefî 15/32, 15/35), *Hâkânîden a'lâ bir senâ-hân* (Nefî 11/36), *Hüsrev-i Hâkânî-i ma'nî* (Nâilî-i Kadîm 17/55) örneklerinde olduğu gibi kendisine telmihte bulunmuşlardır.

XV. yüzyılda yaşamış olan ve Fars şiirinin en büyük üstatlarının sonuncusu sayılan Câmî, üstün şairlik kabiliyeti yanında dinî, edebî ve aklî ilimlerle tasavvuftaki derin vukufundan bütün şiirlerinde, mesnevilerinde ve özellikle tasavvufî mesnevilerinde geniş bir şekilde faydalanmış, ele aldığı konuları estetik biçimde anlatarak şairlikte hürmetle anılan bir seviyeye yükselmiştir. Sanat hayatının, ilmî ve manevî otoritesinin zirvede olduğu yıllar Hüseyin Baykara döneminde bütün sultanların ve saray ileri gelenlerinin kendisine sonsuz hürmet göstermiş ve himaye etmiştir. Mütevazı kişiliği ve Ali Şir Nevâî ile olan dostluğuyla bilinen Câmî ilim ve sanat hâmisi Hüseyin Baykara gibi hükümdarları övmekle birlikte asla aşırılığa kaçmamış, methettiği kişileri hayra teşvik edici ve eğitici bir üslûp kullanmıştır (Okumuş, 1993). Yetkin şairliği ve kasideciliğinde benimsediği ılımlı tutumu onun divan şairleri tarafından benimsenmesini, *Câmî-feyz* (Cevrî 19/30), *Câmî-i sâni* (Hayâlî 14/29), *Câmî-i fûnûn* (Nâilî-i Kadîm 20/23) söyleyiş kalıplarında olduğu gibi telmih unsuru olarak kullanılmasını sağlamıştır.

XIII. yüzyılda Selçuklu ülkesinde yetişen, eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için “Attâr” lakabını alan İranlı meşhur şair ve mutasavvıf Ferîdüddin Attâr, klasik nazım şekillerinin pek çoğunu kullanmış, daha çok mesnevi ve gazelde başarı sağlamıştır. Orijinal ve yer yer aşkla dolu rubailer yazmışsa da bu türde Hayyâm derecesine ulaşamayan şair, daha çok na‘t, öğüt ve tasavvufun ana meseleleri hakkında yazdığı kasideleriyle ünlenmiştir (Şahinoğlu, 1991: 96). Tasavvufî şiirin önemli temsilcilerinden biri kabul edilen Attâr, bu yönleriyle *Attâr* (Hâletî 23/27), *hâk-i pâ-y-ı şeyh Âttâr* (Nefî 2/14) gibi söyleyiş kalıplarıyla divan şairleri arasında hüner methinde telmihte bulunulan bir şahsiyet olmuştur.

XIII. yüzyılda yaşadığı tespit edilen, Fars edebiyatında hamse türünün kurucusu ve dâhi şairi olarak tanınan Nizâmî, hem Fars hem de Türk edebiyatlarında birçok şaire örnek olmuştur (Şahinoğlu, 1991). *Hâce-i tab'ı Nizâmî-güher* (Nâilî-i

Kadîm 5/36), *san'at-ı nâdire-i nazm-ı Nizâmî vü Nizâm* (Nefî 50/51) örneklerinde görüldüğü gibi şairlerin kendi marifetlerini methetmesinde telmihli biçimde kullanılmıştır.

Ayrıca XI. yüzyıl İran şairlerinden Şehnâme müellifi Firdevsî, Mesnevî müellifi Mevlânâ ve onun yakın arkadaşı Şems-i Tebrizî de *muhibb-i Mevlânâ* (Cevrî 3/14), *Firdevsî-i beyân* (Cevrî 7/35), *Şems-i Tebrîz-i 'âlem-i 'ışk* (Cevrî 3/13) örneklerinde görüldüğü gibi telmih yoluyla kullanılarak şairlerin kıymetlerini ifade etmede bir vasıta olarak gösterilmektedir.

Taht, tac, saltanat gibi unsurlar ile sultan, emîr, hâkim gibi unvanlar hükümdarlara aittir. Ancak söz ülkesinin sultanları olarak görülen şairler, *âlem-i ma'nâda şehen-şâh-ı ferîd* (Atâyî 19/57), *Enverî-i şehâ-makâl* (Bağdatlı Rûhî 5/33), *belâgat içre şeh-süvâr-ı meydân* (Bâkî 20/41), *cihân-gîr-i hayâl* (Nefî 34/35), *cihân-gîr-i zemân* (Enderunlu Vâsıf 14/123), *cihân-sâlâr-ı irfân* (Nâilî-i Kadîm 23/39), *dergeh-i şâh* (Hayâlî 16/29), *dünyâ-yı nesr ü nazmuñ emîr-i müselleme* (Yenişehirli Avnî 37/32), *eşer-rübâ-yı baht-ı İskender* (Nefî 34/35), *emir-i meclis* (Bâkî 20/40), *emîr-i mülk-ü kemâl* (Hayâlî 10/19), *sultân-ı iklim-i sühan* (Hayâlî 20/17), *hâkim-i âsude-ser-i rûzgâr* (Yenişehirli Avnî 36/62), *hüdâyî* (Kânî 18/2), *Hüsrev-i evreg-i suhendânî* (Nâilî-i Kadîm 5/22), *makbûl-ı şâhenşâh-ı âlem* (Nefî 34/47), *sipeh-sâlâr-ı ma'nâ* (Nefî 34/35), *mesned-ârâ-yı serîr-i devlet-i bakî* (Fuzûlî 31/9), *mîr-i livâ-yı 'irfân* (Atâyî 19/56), *şehsüvar-ı ma'nâ* (Neşâtî 8/38), *mülk-i nazmın kenz-i lâ- yefnaya mâlik şâhı* (Hayâlî 23/39), *pâdişâh-ı suhen* (Nâilî-i Kadîm 5/21), *nesrinde tâcı kayser* (Şeyhî 10/9), *pâdişâh-ı 'âlem-i fahr* (Lebîb 1/15), *pâdişâh-ı memâlik-i nazm* (Fehîm-i Kadîm 17/64), *sadr-ı sühan-pîşe* (Nefî 41/25), *pehlivân-ı şâh-ı nazm* (Enderunlu Vâsıf 20/142), *server-i 'âlem* (Nefî 23/27), *sultân-ı beyân* (Enderunlu Vâsıf 27/63), *şâh-ı irfân* (Enderunlu Vâsıf 14/112), *sultân-ı kişver-i sühanuñ sadr-i a'zamı* (Yenişehirli Avnî 37/31), *şehriyâr-ı rif'at* (Fuzûlî 31/7), *şehsüvâr-ı nazm-ı ter* (Lebîb 17/25), *şehsüvar-ı ma'nâ* (Enderunlu Vâsıf 14/110), *vâli-i reşîd* (Bağdatlı Rûhî 13/26), *yegâne dürretü't-tâc* (Fehîm-i Kadîm 15/11), *yekke-şâh-ı çâr-ı bâlîn-i 'anâsır* (Fehîm-i Kadîm 15/5) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla kendilerini mana âleminin eşsiz sultanlar sultanı, sözlerin şâhı Enverî, belâgat içinde meydan şahsuvarı, hayalin yiğidi, zamanın cihangiri, irfanın cihan hükümdarı, şâhın dergahı, yazı ve şiir

dünyasının inkar edilmez komutanı, İskender talihli tac sahibi, meclisin komutanı, olgunluk devletinin emiri, söz ülkesinin sultanı, âlemin sultanlar sultanının makbulü, mana komutanı, baki devletin tahtının sahibi, irfan sancağının komutanı, mananın şahsuvarı, şiir ülkesinin tükenmez hazineye sahip şahı, sözün sultanı, nesrinde kayser tacı, övgü aleminin sultanı, söz söyleyenlerin lideri, şiir şahının pehlivanı, beyân sultanı, irfan şahı, söz ülkesi sultanının sadrazamı, yüksek rütbeli hükümdar, taze şiirin şahsuvarı, mananın şahsuvarı, rüşd sahibi vilayet yöneten, yegâne tac incisi ve dört ana unsurun tek şahı olarak nitelendirilerek şiir ülkesindeki hükümdarlıklarını okuyucuya aksettirmektedirler.

Tüm bu incelemeler bize göstermektedir ki, “şair nasıl olmalıdır?” sorusunun cevabı dibaceler ve tezkireler dışında, kasidelerin fahriye bölümlerinde de yer almaktadır. Fahriye bölümlerinin diğerlerinden farkı, şairin kendi gözünden kendini yücelterek anlatmasıdır.

Tıpkı methiyelerde olduğu gibi fahriyelerde de şairler gerçek kişiden yola çıkarak ideal olana ulaşmayı tercih etmiş, yeteneklerini yer yer mübalağalı biçimde dile getirerek kendisi gibi şiir vadisinde yer edinmek isteyen şairlere ideal bir şair modeli ortaya koymayı benimsemişlerdir.

Şekil 31: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Şairlerin Kendi Gözünden Olumlu Özelliklerinin Methedildiği Terkilere Göre İdeal Şairi Oluşturan Unsurlar

Buna göre ideal şair modeli:

- Belâgat, mana, fesâhat, bedî ve beyân disiplinlerine sahip olmalı,
- Söze hâkim olmalı, dili iyi kullanma becerisine sahip olmalı,
- Söyledikleri yeni icad edilmiş, özgün hayallerden kaynağını almalı. Şiire yeni bir üslup getirebilmeli,
- Mana ve söyleyişte nadir olanı yakalamaya çalışmalı,
- Aşk derinliğine erişmiş olmalı,
- Gönül ehli, duygu derinliğine sahip bir birey olmalı,
- Şiir meclislerinin vazgeçilmez unsuru haline gelmeli,
- Nükte ve hoş sohbetiyle meclislerde öne çıkmalı,
- Kendinden sonra gelen şairlere yol göstermelidir.

Şairlerin yeteneklerini yüceltme ve bundan yola çıkarak ideal bir şair modeli yaratma ihtiyacının dışında fahriyelerin bir amacı da şairin kıymetini ifade etmeye yöneliktir. Nasıl bir mücevherin gerçek değerini en doğru biçimde tayin etmek, kuyumcuların maharetiyse, şairin gerçek değerini de şiirden, iyi sözden ve hünerden anlayan, maharetli insanların kıymetini bilen kişiler anlayacaktır. Şiir meclislerinin söz üstatları da fahriyeler vasıtasıyla memduhlarının dikkatlerini çekerek onların iltifatına mazhar olmak düşüncesiyle de kaleme almaktadırlar.

Diğer memduhların aksine şairler, kendilerini yiğitlik, adalet, dış güzellik gibi pek çok vasıf halinde methetmeyip yalnızca şairlik hünerleri üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Memduhların övgüsünde önemli bir yer tutan asalet vasfı, her türlü çevreden yetişip şairliği benimsemiş divan şiir geleneğinde önemli görülmemektedir.

Şairlerin Kendi Gözünden Olumsuz Özellikleri

Kasidelerin fahriye bölümlerinde hünerlerini ve sanatlarını metheden, kendilerini Arap, İran ve Türk edebiyatlarına mal olmuş ünlü şairlerle kıyaslayarak onlara denk ve bazen de onlardan üstün gören şairler kimi zaman da kendilerini eleştirerek olumsuz bir biçimde kendilerini ve şairliklerini tanımlamaktadırlar. Genelde kasidelerin dua bölümlerinde rastlanılan bu tutum, memduhunu methettikten sonra ona duacı olurken şairin kendini fazla ön plana çıkarmayıp, memduh yanında fazla iddialı görünmeme isteği ve şairin hünerine karşılık iltifat beklentisi sonucu fazlaca mütevazı bir duruş sergilemesi ile açıklanabilir. Genel olarak bakıldığında

divan şiiri temsilcilerinin şairliği söz konusu olduğunda olumlu, içinde bulunduğu durum ve maddi imkanlar söz konusu olduğunda ise olumsuz bir şekilde tasvir etme temayülünde olması da dikkat çeken bir diğer husus olmaktadır

Şairlerin kendilerini methettikleri 663 terkibe karşılık, karakter özelliklerini ve şairliklerini yerdikleri 214 terkinin bulunması, şairlerin genel itibariyle kendilerine karşı olumlu bir tutum içinde olduklarının göstergesi olarak düşünülebilir.

Olsam âlûde gerd-i râh-ı heves

Dâmen-i perde-i hafâ-yı dilim

Nâilî-i Kadîm 4/6¹

Tıpkı fahriyelerde olduğu gibi şairlerin kendilerini yerdikleri kullanımlarda da gönül kavramı çok önemli bir yer tutmaktadır. Fahriylerde sanat ehline örnek olan, başkalarının gönüllerine neşe veren şairler, olumsuz açıdan kendilerine baktıklarında ise yukarıdaki beyitte görüldüğü gibi gönül kırgınlıklarını, azaplarını ve hastalıklarını dile getirmektedirler:

Fuzûlî-i dil-efgâr (Fuzûlî 24/39), *Fuzûlî-i dil-haste* (Fuzûlî 2/29), *bî-edeb tâbi-i hevâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/39), *şikeste-dil* (Bağdatlı Rûhî 20/33,18/33), *belâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/3), *böyle müstağniyâne himmet ile nâzenîn merhem-i cenâb-ı dil* (Cevrî 3/10), *büt-tırâşî-i kilisâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/10), *çîn-i ebrû-yı ictinâb-ı dil* (Cevrî 3/8), *dâğ-ı her pâre-i cüdâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/5), *dil-i şeydâ* (Atâyî 29/6), *dâğ-ı tedbîr-i nâ-hudâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/2), *dem-zen-i dûzah-ı 'azâb-ı dil* (Cevrî 3/5), *Fuzûlî-i bî-dil* (Fuzûlî 23/23), *dest-i deryûze-i atâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/29), *dest-i küstâhî-i recâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/47), *dil-i Mecnûn-ı perişân-rev ü vahşî-tab'* (Fehîm-i Kadîm 12/6), *düşmen-i tîg-i der-kafâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/7), *fitne-i 'âlem-i harâb-dil* (Cevrî 3/11), *Hâletî-i haste-dil* (Hâletî 32/32), *i'tirâf-âver-i hatâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/31), *lâyık-ı renciş-i 'itâb-ı dil* (Cevrî 3/6), *lâyık-ı renciş-i cezâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/41), *mest-i zehrâbe-i cefâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/19), *mâriz-i derd-i dil* (Yenişehirli Avnî 10/32), *nev-giriftar-ı tengnâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/21), *nihâde-pây-ı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/34), *reşk-fermâ-yı pârsâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/8), *ser-be-pîş ü nazar be-pây-ı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/18), *ser-keş-i hükm-i inkılâb-ı dil* (Cevrî 3/7), *sûret-i nakş-ı mâsivâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/9), *şikeste-dil* (Nefî 36/29),

¹ İpekten, a.g.e., s. 33

şu'le-i dâğ-i ibtilâ-yı dil (Nâilî-i Kadîm 4/16), *teşne-leb hûn-ı Kerbelâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/17) gibi ifadeler vasıtasıyla şairler kendilerini gönlü hasta ve efkârlı Fuzûlî, gönlün heveslerine edepsiz tâbi, böyle nazlı yardımla nazlı gönül hazretleri merhemi, gönül kilisesinin put yapan heykeltraşı, gönülden uzak olan dağınık kaş, gönülden uzak her parçanın dağı, deli gönül, Tanrı tanımaz gönlün tedbir dağı, gönlün gizli perdesinin eteği, gönül azabı tuzağının dem vurarı, gönül cömertliğinin dilenci eli, gönül ricasının küstah eli, vahşi tabiatlı ve perişan yürüyüşlü Mecnun'un gönlü, gönlün başından saplanmış düşma kılıcı, gönlü harab eden âlem fitnesi, gönlü hasta, gönlün hatalarını itiraf eden, gönül katlinin kederine layık, gönül cezasının eziyetlerine layık, gönül cefasının zehirli şarabının mesti, gönül derdinden hasta, gönül sıkıntısına yeni tutulmuş, gönlün bırakılmış ayağı, gönül meydanının kıskançlık ferman edeni, gönlün baştan sona nazarı, gönül inkılabı hükmünün serkeşi, gönlün masivasının nakışı, kırılmış gönül, gönlün belaya uğramış dağının ışığı, gönlün kanlı Kerbela'sının susamış dudağı olarak nitelendirmekte ve tıpkı hünerlerini överken yaptıkları gibi kendilerini hicvederken de gönül kavramına sıklıkla yer vermektedirler.

Aşığı kölelik seviyesine indiren, maşuğa ise sultanlık payesi veren divan kültüründe kasidecilik söz konusu olduğunda memduha karşı şairin durumu da buna benzerdir. Vasıflarını methettiği kişiyi mübalağa yoluyla gerçeklikten uzak bir biçimde baş tacı eden, ona sultanlık payesi veren şair, memduhunun iltifatına mazhar olmak isteyen tutumuyla maşuktan gelecek tek bir lütufla ölmeye bile razı olan sadık aşığın tutumu birbiriyle benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla şair, zaman zaman kendisini kul ve köle olarak görmekte, bunu da estetik bir söylem vasıtasıyla dile getirmektedir. *Âbd-ı hakîr* (Atâyî 28/35), *abd-i nâ-kâm* (Nedîm 37/29), *âlûfte gedâ* (Nâilî-i Kadîm 14/59), *bende* (Fuzûlî 31/13), *bende-i âl-i 'abâ* (Yenişehirli Avnî 4/50), *bende-i bîçâre* (Hoca Neş'et 3/26), *bende-i dîrîn* (Atâyî 21/108), *bende-i hâs* (Atâyî 8/41), *bende-i hâzret-i Mevlânâ* (Şeyh Gâlib 6/6), *bende-i kadîm* (Hâletî 3/30), *bende-i Mevlânâ* (Yenişehirli Avnî 19/62), *bende-i Mollâ-yı Rûm* (Nefî 2/13), *bende-zâde bende* (Hâletî 4/18), *bî-kes bende-i nâ-çîz* (Kânî 14/7), *çâker-i sâdiku'l-cenân* (Yenişehirli Avnî 21/37), *dem-i suhanda benî nev'inün ser-efrâzı* (Atâyî 21/110), *der-geh-i iclâlinün ben kemterîn memlûki* (Yenişehirli Avnî 18/64), *gedâ* (Kânî 8/6, 10/1), *gedâ-yı fahr-i 'âlem* (Lebîb 1/15), *gulâm-ı kem-ter* (Esrâr Dede

14/9), *hâme* (Nedîm 15/43, 22/27, 37/34; Nefî 4/10), *hâme-i mu'ciz-beyân* (Nedîm 17/41), *hatîb-i hâme* (Lebîb 6/51), *kemterîn bende* (Fuzûlî 21/1), *mücrim gedâ* (Kânî 4/13), *sâdiku'l-ihlâs çâker* (Fuzûlî 19/32), *zebun-ı hâme-i tastîr* (Keçecizâde İzzet 34/13) gibi terkipler vasıtasıyla şairler kendilerini kimi zaman zavallı, bahtsız ve kimsesiz köleler olarak nitelendirmekte, kimi zaman ise tasavvufî yönleri olan ve bir şeyhe intisab eden şairler kendilerini mürşitlerine bağlanmış ebedi köleler olarak nitelendirmektedir.

Lâyık-ı devlet ü şâyeste-i ikbâl oldur
Kalmaya **Bâkî-i bî-çâre melûl ü gamgîn**
Bâkî 26/31¹

Gönül kırılgılığının olduğu yerde gam kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmelidir. Olumsuz bir gözle kendine yönelen gönlü kırılgan şair, gam vadisinde yaptığı yolculuğunu memduhuna bildirmekten çekinmemektedir. Yukarıda yer alan beyitte Bâkî'nin yaptığı gibi pek çok şair, *bâğbân-ı gam* (Fehîm-i Kadîm 15/2), *esîr-i gâm* (Bağdatlı Rûhî 21/9), *hîre-mest-i mey-i gam* (Fehîm-i Kadîm 2/7), *mâhir-i 'ilm-i gam u hüzn* (Fehîm-i Kadîm 12/9), *mâriz-i derd-i cünûn* (Fehîm-i Kadîm 14/40), *mâriz-i derd-i dil* (Yenişehirli Avnî 10/32) gibi söyleyiş kalıplarında kendilerini, gam bahçıvanı, gamlı ve boynu bükük, gam esiri, gam şarabının mesti fersiz göz, gam ve hüzn ilminin maharetlisi, cinnet derdinden hasta ve gönül derdinden hasta olarak nitelendirerek gam ve dert vurgusu yapmakta, bunalım ve bohemden kaynağını alan olumsuz ruh hali ve patetik dünya algısını kasidelerine yansıtmaktadır.

Aklî melekelerini yitirerek delirmek, kendini aciz, değersiz ve aşağılık hissetmek, dert ve gam yükünden ağlayıp inlemek kendini olumsuz bir gözle gören kaside şairinin diğer özellikleridir. *Avnî-i şeydâ* (Yenişehirli Avnî 13/5), *dil-i şeydâ* (Atâyî 29/6), *Hâletî-i şeydâ* (Hâletî 2/33), *Hâletî-i zâr u şeydâ* (Hâletî 41/33), *Nedîm-i zâr-ı şeydâ* (Nedîm 9/45), *şeydâ* (Nâbî 1/92; Taşlıcalı Yahyâ 26/23) terkipleriyle deliliklerine; *Avnî-i zâr* (Yenişehirli Avnî 34/8), *Fuzûlî-i zâr* (Fuzûlî 16/32, 29/21), *Hâletî-i zâr* (Hâletî 33/32), *Hâletî-i zâr u şeydâ* (Hâletî 41/33), *kemterîn Fuzûlî-i zâr* (Fuzûlî 17/31), *Lebîb-i zâr* (Lebîb 6/49, 18/19), *Nâ'ilî-i zâr* (Nâilî-i Kadîm 21/27), *Nedîm-i zâr-ı şeydâ* (Nedîm 9/45), *Neşâtî-i zâr* (Neşâtî 6/30), *şikeste-Nâbî-i zâr* (Nâbî 10/43) gibi ifadelerle ağlayıp inlemelerine; *âşık-ı âlüfte* (Fehîm-i Kadîm 4/10),

¹ Küçük, a.g.e., s. 72

âşüfte-dimâğ (Fehîm-i Kadîm 4/10), *hâk-i hakîr* (Hâletî 27/29), *kemîne gedâ* (Fuzûlî 21/1), *mezmûm-ı cihân* (Keçecizâde İzzet 12/24), *mûr-ı hakîr* (Atâyî 28/34), *mûrçe-i zebûn* (Yenişehirli Avnî 21/46), *Nedîmâ-yı muhakkar* (Nedîm 32/17), *za'if ' usfûr* (Fehîm-i Kadîm 14/37) gibi ifadelerle kendini düşmüş aşık, düşmüş zihin, değersiz toprak, hakir dilenci, cihanın ayıplanmış, zavallı ve aciz karınca, hakir görülmüş Nedîm ve zayıf serçe olarak nitelendiren şairler, acziyetlerine vurgu yapmaktadırlar.

Söyleyiş kalıpları incelendiğinde dikkat çeken bir diğer husus da *-bî* ve *-nâ* olumsuzluk ekleriyle kurulmuş yapıların kullanımındaki sıklık ve bu eklerin sağladığı anlam alanıyla şairlerin kendilerine yönelik olumsuz tutumlarını etkili biçimde ifade etmeleridir.

Ceza-yı aşk u mahabbetle bî-muhâbâyım

Bu arsağâhda Mansûra olmağa sâni

Nâilî-i Kadîm 6/5¹

Beytinde şairin kendini aşk cezasına karşı korkusuz hissetmesi gibi, *alîl ü 'âciz ü bî-tâb u tâkât-i pîr-i nâ-bînâ* (Lebîb 15/55), *Avnî-i bî-emel* (Yenişehirli Avnî 19/62), *Bâkî-i bî-çâre melûl ü gamgîn* (Bâkî 26/31), *bî-cân* (Bağdatlı Rûhî 35/42), *bî-çâre* (Bağdatlı Rûhî 28/12; Lebîb 13/23), *bî-çâre esîr-i nefis-i bed-kâr* (Neşâtî 6/30), *bî-dil* (Bağdatlı Rûhî 10/49, 13/26, 21/35), *bî-dil ü nâ-kâm* (Cevrî 16/19), *bî-edeb* (Fehîm-i Kadîm 5/60), *bî-edeb tâbi-i hevâ-yı dil* (Nâilî-i Kadîm 4/39), *bî-hicâb* (Nâilî-i Kadîm 3/28) *bî-hüner-i herze-sigâl* (Osman Nevres 10/12), *bî-kes bende-i nâ-çîz* (Kânî 14/7), *bî-nevâ* (Kânî 10/1; Taşlıcalı Yahyâ 26/23), *bî-ser ü pâ* (Fuzûlî 21/1), *bî-vefâ İstanbul oğlanı* (Nedîm 22/4), *billûr âyine-veş lîk mihr-i bî-nûr* (Fehîm-i Kadîm 14/4), *Fuzûlî-i bî-dil* (Fuzûlî 23/23), *Gâlib-i bî-tâb* (Şeyh Gâlib 15/31), *garîb-i bî-kes* (Kânî 10/1), *Hâlet-i bî-tâb u nâ-çâr* (Hâlet Bey-3/30), *Hâletî-i bî-dil* (Hâletî 20/34), *herze-serâ tûtî-i bî-hûde makâl* (Osman Nevres 10/10), *Hüseyn-i bî-niyâz* (Yenişehirli Avnî 25/54), *levh-i bî-reng-i âlem-i mâ'ni* (Nâilî-i Kadîm 4/9), *mestâne-rev-i câdde-i bî-edebân* (Nâilî-i Kadîm 25/54), *nâ-dân-ı bî-iz'ân-ı bezm-i ma'rîfet* (Lebîb 13/21), *Nâ'ilî-i bî-dil* (Nâilî-i Kadîm 14/58), *şikâr-ı bî-tâli* (Hâletî 17/25) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla şairler +sIz olarak Türkçeleştirebileceğimiz nâ ve bî olumsuzluk yapılarını kullanarak kendilerini ümitsiz, çaresiz, cansız, dilsiz,

¹ İpekten, a.g.e., s. 39

bahtsız, edepsiz, utanmaz, hünersiz, kimsesiz, nağmesiz, başsız ve ayaksız, vefasız, nursuz, gönülsüz, renksiz anlayışsız ve talihsiz kimseler olarak nitelendirmektedirler.

Tüm bu söyleyiş kalıplarının yanında ayrı bir grup haline getirilemeyen birtakım olumsuz ifadeler de bulunmaktadır. Şairin kendisini asi, kan içen, suçlu, utangaç ve işkence çekmiş gibi pek çok olumsuz çağrışım alanı olan kavramla nitelendirdiği söyleyiş kalıpları aşağıda tablo halinde verilmiştir:

TERKİBLER	ANLAMI	Yüzyıl
<i>Refik-i râh-ı dalâl</i> (Necatî 1/50)	Yanlış yolun yolcusu	15
<i>Âlim-i uzletin yegânesi</i> (Fuzûlî 21/9)	Yegâne inzivaya çekilen (toplum dışına kaçan) âlim	16
<i>Fânî-i mutlak</i> (Fuzûlî 21/12)	Mutlak ölümlü	
<i>Kesîrül'-mesâ'ib</i> (Bağdatlı Rûhî 29/2)	Bolca felakete uğramış	
<i>Merd-i garîb</i> (Taşlıcalı Yahyâ 22/17)	Garib mert	
<i>Salik-i şah-rah-i fakr ü fenâ</i> (Fuzûlî 21/2)	Fakirlik ve yok olmanın ana yolunun yolcusu	
<i>Ser-keş</i> (Fuzûlî 31/12)	Başkaldıran	
<i>Andelîb-i nâtika</i> (Nâilî-i Kadîm 29/12)	Dilsiz bülbül	17
<i>Âsi-i siyeh-rûy</i> (Nâbî 2/125)	Kara yüzlü asi	
<i>Âstâna nâsiye-sâye</i> (Nâilî-i Kadîm 28/17)	Eşikte unutulmuş gölge	
<i>Âteşîn-lehçe</i> (Neşâtî 22/35)	Ateşten dil	
<i>Bahr-ı mevvâc-ı âteşîn-girdâb</i> (Nâilî-i Kadîm 4/2)	Ateş girdaplı, dalgalı deniz	
<i>Çaşni-senc-i tîğ-i bîdâd</i> (Nâilî-i Kadîm 4/5)	İşkence kılıcının tadına bakmış	
<i>Dâğ-ı ukûbet</i> (Nâilî-i Kadîm 6/2)	Ceza dağı	
<i>Dâver-i kan-hâr</i> (Fehîm-i Kadîm 14/14)	Kan içen lider	
<i>Dil-i mecnûn-ı perişân-rev ü vahşî-tab'</i> (Fehîm-i Kadîm 12/6)	Vahşi tabiatlı ve perişan yürüyüşlü Mecnun'un gönlü	
<i>Fehîm-i hane-harâb</i> (Fehîm-i Kadîm 17/96)	Harap haneli Fehim	
<i>Fitne</i> (Nâilî-i Kadîm 4/1)	Fitne	
<i>Garîk-i siyeh-bahr-ı şâm-ı deycûr</i> (Fehîm-i Kadîm 14/16)	Akşamın karanlığının siyah denizinde boğulmuş	
<i>Germ-i sîmâb-ı muztarib hâl</i> (Nâilî-i Kadîm 4/3)	Muzdarip halin cıva sıcaklığı	
<i>Gır-ra-mest-i lutf</i> (Fehîm-i Kadîm 5/53)	Lutfun mestliğiyle gururlanmış	
<i>Girifte-pâ meges-i bend-i nûş ü bi-zûr</i> (Fehîm-i Kadîm 14/9)	Balın içinde ayağı bağlanmış güçsüz sinek	
<i>Gürg-i dehân-âlûde-i pâkize-bâtın</i> (Fehîm-i Kadîm 15/7)	Temiz batının ağzı bulaşmış kurdu	
<i>Har-ı gûsiste-inân</i> (Nâilî-i Kadîm 25/51)	İnancı kırılmış eşek	
<i>hedef-i tîr-i nîş-i zenbûr</i> (Fehîm-i Kadîm 14/10)	Eşek arısının iğnesine hedef	
<i>Helâk-ı müzdahim-âbâd-ı âlem</i> (Nâilî-i Kadîm 28/12)	Âlemin izdihamında helak olmuş	
<i>Kemîn gazel-perdâz</i> (Fehîm-i Kadîm 8/21)	Pek az gazel tertip eden	

<i>Kemterîn duâ-gûy</i> (Nâbî 7/105)	Değersiz duacı	
<i>Köhne şâgird-i mu'allimhâne-i ma'nî</i> (Nâilî-i Kadîm 23/40)	Mana öğretmen evinin köhne öğrencisi	
<i>Kühen-cevherî-i sûk-ı beyân u tahrîr</i> (Nâbî 8/4)	Beyân ve kompozisyon çarşısının zamanı geçmiş incisi	
<i>Mağlûb-ı hevâ</i> (Nâilî-i Kadîm 25/51)	Arzularının mağlubu	
<i>Mahfil-i âlîde dâmen-be-miyân</i> (Nâilî-i Kadîm 25/57)	Yüce toplantı yerinde eteği ortada	
<i>Mahşer-i fitne</i> (Nâilî-i Kadîm 4/4)	Fitne mahşeri	
<i>Mecnûn-ı cism-i mahrûr</i> (Fehîm-i Kadîm 14/41)	Hararetlî Mecnun	
<i>Mihnet-me'ab-ı nâ-meysûr</i> (Nâbî 7/105)	Mihnetin zor dönüş yeri	
<i>Muzdarîb u muztâr-ı 'âlem</i> (Neşâtî 20/32)	Âlemin muzdaribi ve zorlanmış	
<i>Mücrim-i gerden-be tavk zindânî</i> (Nâilî-i Kadîm 6/1)	Zindana dönen suçlu	
<i>Müflis-i a'mâl</i> (Nâbî 2/126)	Gayeleri iflas etmiş	
<i>Nâ'ilî-i bîkes</i> (Nâilî-i Kadîm 3/3)	Kimsesiz Nâ'ilî	
<i>Nâ'ilî-i bîkes ü tenhâ</i> (Nâilî-i Kadîm 9/26)	Kimsesiz ve yalnız Nâ'ili	
<i>Nef'î-i efken</i> (Nef'î 53/38)	Figan eden Nef'î	
<i>Neşâtî-i hazin</i> (Neşâtî 3/55)	Hazin Neşâtî	
<i>Neşâtî-i küstah</i> (Neşâtî 11/39)	Küstah Neşâtî	
<i>Nihâde-pây-ı dil</i> (Nâilî-i Kadîm 4/34)	Gönlün bırakılmış ayağı	
<i>Pervâne-veş hâmûş</i> (Cevrî 30/47)	Pervane gibi sesiz	
<i>Pîre-zen-i devrân</i> (Nâbî 13/119)	Zamanın koca karısı	
<i>Siyeh-kâr</i> (Nâbî 6/22)	Kara	
<i>Suhre-i merdân u zenân</i> (Nâilî-i Kadîm 25/50)	Kadın ve erkeklerin maskarası	
<i>Şermsâr-ı sülûk</i> (Nâilî-i Kadîm 4/14)	Sülukun utangacı	
<i>Tab'-ı hevâyî</i> (Nâilî-i Kadîm 25/54)	Havayı tabiatlı	
<i>Töhmât-âlûd-ı kemâl</i> (Nâilî-i Kadîm 12/64)	Suçta bulaşmış olgun	
<i>Zahm-hâr-ı nevk-i nâhun-ı mûr</i> (Fehîm-i Kadîm 14/8)	Karınca'nın tırnağının ucundaki diken yarası	
<i>Bâde-be-kef-i bâdiye peymâ-yı heves</i> (Osmanzâde Tâ'ib 1/3)	Eldeki geçici kadehe heves eden	18
<i>Gâlib-i mehcûr</i> (Şeyh Gâlib 20/29)	Unutulmuş	
<i>Gûy-rûbâ</i> (Nedîm 15/38)	Söz çalan	
<i>Hâdi</i> (Kânî 22/72)	Hileci	
<i>Lebîb i pür-kusûrâsâ</i> (Lebîb 15/55)	Kusurlu Lebîb	
<i>Mukîm-i künc-i sanem-hâne-i hevâ</i> (Lebîb 2/77)	Heva puthanesinin köşesinde oturan	
<i>Mütenebbî</i> (Lebîb 24/13)	Yalancı peygamber	
<i>Nedîm-i mücrim</i> (Nedîm 1/23)	Suçlu Nedim	19
<i>Avnî-i ber-geşte-sâmân</i> (Yenişehirli Avnî 12/12)	Serveti alt üst olmuş Avnî	
<i>Bîmâr-i za'îf</i> (Yenişehirli Avnî 21/45)	Zayıf hasta	
<i>Harâb-ı müşkilât</i> (Yenişehirli Avnî 4/42)	Zorlukların harabı	
<i>Hengâme-i mahşer</i> (Yenişehirli Avnî 4/42)	Mahşerin karmaşası	
<i>Kenz-i şâh-ı 'asr</i> (Leylâ Hanım 2/17)	Zamanın şahının zorluğu	
<i>Lehv-i tehâzül-i kalem</i> (Yenişehirli Avnî 21/44)	Asker kaçağı kalemin kağıdı	

<i>Mürşid-i meczûb-nefs</i> (Keçecizâde İzzet 41/19)	Kendinden geçmiş nefsin mürşidi	
<i>Nâme-siyeh rû-siyeh esîr-i hevâ</i> (Yenişehirli Avnî 10/34)	Arzularının esiri, yazdıkları ve yüzü siyah şair	
<i>Sehv-i tegâfûl-i lisân</i> (Yenişehirli Avnî 21/44)	Cahil dilin yanlışı	
<i>Tenhâ bûlbûl</i> (Keçecizâde İzzet 9/60)	Tenha bûlbûl	

Tablo 30: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Şairlerin Kendi Gözünden Olumsuz Özelliklerinin Dile Getirildiği Diğer Terkibler

Şekil 32: XIV-XIX. Yüzyıl Kaside Geleneğinde Şairlerin Kendi Gözünden Olumsuz Özelliklerinin Dile Getirildiği Terkiplere Göre Olumsuz Şairin Belli Başlı Sıfatları

Tüm bu terkipler incelendiği takdirde şairlerin kendilerine karşı olan olumsuz algılamaları sonucunda ortaya çıkan model, sınırları belirsiz bir şiir ülkesinin hükümdarlığını yapan, iltifata mazhar olmuş ihtişamlı ütopya şairlerinin aksine, marifet ve bilgiden yoksun, zavallı, hünerliyse de değeri anlaşılamayıp iltifata mazhar olamamış bir distopya şairidir. Olumsuzlanmış ve onaylanmamış bir şair tipidir.

2.2.7.2. Şair Gözünden Diğer Şairler

Kasidecilik geleneğinde şairler, kimi zaman gerek kendi dönemlerindeki, gerekse önceki dönemlerden şairliğiyle, söz söylemedeki üstatlığıyla tanınmış, kabul görmüş pek çoğu üst yahut orta düzey devlet görevlisi de olan şairleri methetmişlerdir. Bu övgüler şairlerin memdûh olarak benimsendiği müstakil

kasideler olduğu gibi, saray ya da maiyeti gibi diğerk memdûhların methodildiği kasideler içinde geöen birkaç beyittir.

Araştırma evreni kapsamında Bağdatlı Rûhî, Cevrî, Lebîb Efendi, Nefî, Neşâtî, Osman Nevres, Osmanzâde Tâ'ib, şeyh Gâlib ve Yenişehirli Avni'nin kasidelerinde diğerk şairlerin övgüsüne rastlanmakta, ancak yekûn olarak değerlendirildiğinde şairlerin kendi gözünden kendilerini methettikleri terkiplerin sayısı yanında çok cûzi kaldığı göze öarpmaktadır.

Yüzyıllar içinde geöen terkipler değerlendirildiğinde pek çok memdûh ve vasıfta olduğu gibi XVII. yüzyılın nitelik ve nicelik açısından açık biçimde diğerk asırlardan daha zengin bir görünüm sergilediği tespit edilmiştir.

şairlerin kendi hünelerlerini methettikleri terkipler göz önüne alınırsa şairlik methi söz konusu olduğuında diğerk şairlere karşı da benzer bir tutum ve üslup benimsedikleri görölmektedir. Gerek papağan, ay, güneş, kaynak gibi benzetme unsurlarından yararlanma, gerekse Selmân, Firdevsî gibi şairliğiyle edebiyat tarihinde yer etmiş karakterlere telmihte bulunma gibi hususlarda bir paralellik, bir söyleyiş yakınlığı fark edilmektedir.

Sipihr-i ilm-i fazla âlem-ârâ neyyir-i a'zam
Serîr-i mülk-i nazma Hüsrev-i Cemşid-'unvândur
Neşâtî 27/18¹

Beyti yanında, *Firdevsî-i mu'ciz-edâ* (Osmanzâde Tâ'ib 12/23), *Hüsrev-i mülk-i ma'ânî* (Osmanzâde Tâ'ib 12/30), *Îsî-i mu'ciz-dem* (Neşâtî 25/10), *sânî-i Selmân* (Bağdatlı Rûhî 35/9), *Selmân-ı suhan* (Nefî 60/29), gibi terkipler vasıtasıyla mucize tavırlı Firdevsî, mana ülkesinin hükümdarı, mucize nefesli İsa, ikinci Selman, sözün Selmân'ı, şiir devleti tahtının Cemşit unvanlı hükümdarı olarak görölen şairlerin telmih sanatının imkanlarından faydalanılarak hünelerinin methodildiği görölmektedir.

Kimdir ol tâcver-i mülk-i ma'ânî vü beyân
Kimdir ol pâdişeh-i dâver-i devrân-ı suhan
Nefî 60/17²

¹ Kaplan, a.g.e., s. 86

² Akkuş, a.g.e., s. 250

Beytinde olduğu gibi, *bedreka-i rāh-neverdān-ı sūhan* (Nefî 60/16), *cihân-ârâ* (Neşâtî 25/18), *fazilet-güster-i devrân* (Neşâtî 27/15), *gölşen-ârâ-yı sūhan* (Cevrî 21/49), *hōş-gû müselleme* (Osmanzâde Tâ'ib 12/36), *huceste-makâl* (Şeyh Gâlib 29/8), *hurşîd-i cihân-tâb-ı hüner* (Neşâtî 25/8), *kâr-fermâ-yı edâ* (Nefî 60/18), *mahlas-ı hûbân* (Bağdatlı Rûhî 35/31), *mazhar-ı ihsân-ı sūhan* (Nefî 60/7), *meh-i tâbân-ı sūhan* (Nefî 60/22), *micmere-gerdân-ı sūhan* (Nefî 60/14), *mu'cize -gûyân -ı nazim* (Neşâtî 9/12), *murg-ı hoş-elhân-ı sūhan* (Nefî 60/9), *mürebbi-i gülîstân-ı sūhan* (Nefî 60/10), *nazm-âşînâ merd-i sūhan-dân* (Osmanzâde Tâ'ib 12/33), *nûr-ı çeşm-i şâ'irân-ı elçi şîrvânî* (Osmanzâde Tâ'ib 12/40), *sūhan-perdaz-ı devrân* (Neşâtî 27/17), *şifâ-bahş-i dil-i haste-dilân* (Şeyh Gâlib 28/39), *vâkıf-ı gencîne-i pinhân-ı sūhan* (Nefî 60/4), *zevk-bahş-ı fevz-i resân* (Bağdatlı Rûhî 35/4), *Hallâk-ı Ma'ânî* (Nefî 60/25; Lebîb 8/88), *Hüsrev-i mülk-i ma'ânî* (Osmanzâde Tâ'ib 12/30), *sultân-ı ma'ânî* (Nefî 60/27), gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla şairlerin söz yolunda dolaşanlarını uğurlayan, cihanı süsleyen, zamanın fazilet yayarı, sözün gül bahçesi süsleyeni, su götürmez hoş söyleyişli, kutlu söz, hünerin cihanı aydınlatan güneşi, amir edalı güzellerin mahlası, söz ihsanına ulaşmış, sözün nurlu ayı, sözün buhurdan gerdanı, nazmın mucize söyleyenleri, sözün hoş ötüşlü kuşu, söz gül bahçesinin eğitmeni, şiire aşına ve mert şair, Şîrvânî elçisi şairlerin göz nuru, zamanın söz tertip edeni, hasta gönüllülere şifa bahşeden, gizli söz hazinesine vakıf, kurtuluşa erişenlere zevk bahşeden olarak nitelendirilmektedir. Terkibler bize göstermektedir ki tıpkı fahriyelerde olduğu gibi diğeri şairler de etkili ve sanatlı bir söyleyiş, derin bir bilgi birikimi ve arka plana sahip, orijinal bir mana, yaratılıştan şairliğe olan yatkınlık, beyân ve belâgatteki maharetleri övgüde vurgulanan hususlar olmaktadır.

Kimi terkiblerde şairlerin memdûhları şairleri methederken terkibler içinde onların mahlaslarına yer verdikleri görülmektedir. *Bülbül-i nâtika-i Nefî* (Osman Nevres 13/59), *cenâb-ı Pertev-i mu'ciz-dem* (Şeyh Gâlib 29/8), *Fehîm-i hoş-sūhan* (Neşâtî 2/28), *Nefî-i mazlûm* (Yenişehirli Avnî 24/63), *Nefî-i mu'ciz-beyân* (Yenişehirli Avnî 18/6), *Nefî-i sūhan-ârâ* (Neşâtî 22/9), *Nefî-i sūhan-gûya* (Lebîb 24/18), *Neş'et-i üstâd-ı cihân* (Şeyh Gâlib 28/11), *Vehbî-i mu'ciz-dem beyân* (Osmanzâde Tâ'ib 12/49) gibi söyleyiş kalıpları, düzgün konuşan bülbül Nefî, mucize nefesli Pertev hazretleri, hoş sözlü Fehîm, mazlum Nefî, mucize sözlü Nefî, sözü süsleyen Nefî, söz söyleyen Nefî, cihan üstadı Neş'et ve mucize nefesli Vehbî

göstermektedir ki, şairlerin mahlasları da estetik değeri yüksek söyleyiş kalıpları içindeki yerini almaktadır.

Sözün emiri, zamanın söz liderlerinin sultanı, söz okulunun piri, söz sahiplerinin piri, şairler zümresinin reisi, söz sultanı, sözün cihan fetheden şahı, ey tac sahibi, cihan üstadı, söz söylemeyi bilen üstad, rütbesi yüce üstad olarak sade Türkçe ile ifade edebileceğimiz *emîr-i kelâm* (Bağdatlı Rûhî 35/2), *pâdişeh-i dâver-i devrân-ı sühan* (Nefî 60/17), *pîr-i debistân-ı sühan* (Nefî 60/24), *pîr-i sühandân* (Bağdatlı Rûhî 36/59), *re'îs-i zümre-i nazm-âverân* (Osmanzâde Tâ'ib 12/37), *sultân-ı sühan* (Nefî 60/15), *şâh-ı cihân-bân-ı sühan* (Nefî 60/44), *tâc-dârâ* (Nefî 60/27), *üstâd-ı cihân* (Neşâtî 27/37), *üstâd-ı sühan-perver* (Nefî 60/9), *vâlâ-rütbe üstâd* (Neşâtî 27/17) gibi söyleyiş kalıpları göstermektedir ki tıpkı fahriyelerde olduğu gibi söz ve mana ülkesinin sultanı olma, tüm şairlerin yegâne üstadı olma şair memduhların sahip oldukları payelerdendir.

Şiir arsasında iyi bir yer edinmek isteyen şairlerin olmazsa olmazlarından biri de bir divanlarının olmasıdır. *Benâm-ı şâ'irân-ı zümre-i küttâb-ı dîvânî* (Osmanzâde Tâ'ib 12/38), *sâhib-i dîvân* (Bağdatlı Rûhî 35/3) gibi terkiplerle divan sahibi şair memduhlar methedilmekte, *gazel-hân* (Bağdatlı Rûhî 35/28), *mâdihi-i âl-i resûl* (Bağdatlı Rûhî 35/23) söyleyiş kalıpları vasıtasıyla da gazel ve kaside sahasındaki maharetleri vurgulanmaktadır.

Şair memduhları, fahriyeli söyleyişlerden ayıran önemli bir özellik, şairlikleri dışında bilgili oluşları, liderlikleri, talihleri, ve yücelikleri gibi diğer vasıflarıyla da methedilmeleridir.

N'ola ey **Hüsrev-i iklîm-i kemâl ü irfân**
Beni de terbiyetin eylese Selmân-ı sühan
Nefî 60/29¹

Beyitnde olduğu gibi, *allâme-i yektâ-yı devrân* (Neşâtî 27/29), *andelib-i gülşen-i 'irfân* (Bağdatlı Rûhî 35/11), *ârif-i esrâr-ı rumûz-ı irfân* (Nefî 60/4), *ârif-i yegâne-i devrân* (Bağdatlı Rûhî 35/10), *câlis-i seccâde-i fazl ü dâniş* (Nefî 60/16), *fâzıl-ı câmî* (Nefî 60/11), *hâce-i cihân* (Nefî 60/19), *kâmil -i allâme -i yektâ* (Neşâtî 27/17), *neyyir-i evc-i ma'ârif* (Nefî 60/22), *revnak-bahş-ı mesnedgâh-ı 'irfân*

¹ a.g.e., s. 251

(Neşâtî 27/16), *sâhib-fazîlet* (Neşâtî 27/17), *ser-firâz-ı nükte-güzer* (Bağdatlı Rûhî 35/13), *ser-hayl-i ma'ârif* (Nefî 60/28), *sipîhr-i 'ilm-i fazla 'âlem-ara neyyir-i a'zam* (Neşâtî 27/18), *kible-i ehl-i hüner* (Şeyh Gâlib 28/27) gibi terkipler vasıtasıyla zamanın eşsiz allamesi, irfanın gül bahçesinin arifi, kültür rumuzlu esrarlı arif, zamanın yegâne arifi, fazilet ve akıl seccadesine oturan, fazilet sahibi Câmî, cihan hocası, olgunluk ve irfan devletinin hükümdarı, eşsiz olgunlukta allame, ilim zirvesinin nuru, irfan mesnedine aydınlık bahşeden, fazilet sahibi, nükte sahiplerinin baş yücelteni, irfan ordusunun başı, ilim ve fazilet göğüne yüce ışıık saçan âlem süsleyici, hüner ehlinin kiblesi olarak görülen şairlerin bilgi birikimi ve hünerlerine vurgu yapılarak âlim ve ârif olarak nitelendirildikleri ve bu yönleriyle de örnek teşkil ettikleri vurgulanmaktadır.

Bunun dışında şair memduhların *cihân-ı himmetün bahr-i firâvânı* (Bâkî 27/14), *hazret-i cömerd* (Bağdatlı Rûhî 35/27) ve *şâh-ı fakîrân* (Bağdatlı Rûhî 35/29) gibi terkipler vasıtasıyla cömertliklerinin; *ârif-i billâh* (Şeyh Gâlib 28/27), *Enverî Kâsım-ı envâr* (Nefî 60/13) ve *mukîrr-ı kur'ân* (Bağdatlı Rûhî 35/5) gibi terkiplerle dindarlıklarının; *âyine-i sâf u mücellâ* (Neşâtî 27/22), *ehl-i kemâlün zahiri* (Bağdatlı Rûhî 35/5), *şahs-ı kâmil* (Nefî 60/25), *vücûd-ı pâk* (Neşâtî 27/40), *zamîr-i pâk* (Neşâtî 27/22), *zât-ı kâmil* (Neşâtî 27/29) gibi yapılar vasıtasıyla olgun, temiz yaratılışlı olarak nitelendirilerek karakterlerinin; *Cem-i devrân* (Neşâtî 25/19), *hıdîvâ* (Neşâtî 25/18), *hüdâvenda* (Neşâtî 27/29), *sadr-ı ma'rifet-perver* (Neşâtî 25/3) ve *yegâne dâver-i eyyâm* (Neşâtî 25/4) gibi söyleyiş kalıplarıyla liderliklerinin; *celîlül-kadr-i zî-şân* (Neşâtî 27/14), *cenab-ı ismetî* (Neşâtî 25/7), *hıdîv-i muhterem* (Neşâtî 25/5), *mahdûm-ı 'âlî-rütbe-i 'âlem* (Neşâtî 27/13), *reşk-i çeşme-i hayvân* (Bağdatlı Rûhî 35/24), *şâyeste-i sad rifat u şân* (Neşâtî 27/29), *yâr-ı 'azîz* (Bağdatlı Rûhî 35/29) gibi kullanımlarla da yüceliklerinin vurgulandığı, estetik söylem vasıtasıyla şairlerin methedildikleri görülmektedir.

2.2.8. Sevgili

Divan Edebiyatı'nda şiirle meşgul olmuş kırktan fazla kadın şair olsa da büyük çoğunluğunu erkek şairlerin oluşturduğu bu gelenekte sevgili dendiğinde akla ilk olarak bir kadın gelir. Kadın, pek çok edebi kültürde olduğu gibi Türk edebiyatının her döneminde ayrı bir öneme sahiptir. Estetik ve güzellik dendiğinde akla ilk gelen

unsurlardan biri kadındır. Eski Türk geleneğinde olsun, divan geleneği yahut günümüz edebiyat geleneğinde ilhamın da güzelliğin de kaynağı kadındır. Her dönemin kendine göre bir güzellik ve estetik anlayışı vardır. Dönemin toplumsal yaşantısından başlayıp sanatı da içine alan bu güzellik anlayışı kadın güzellik algısını da şekillendirmektedir.

İslamiyet'ten önceki Türk edebi ürünleri incelendiği takdirde kadın güzellik algısının divan kültürüne gelene kadar epey değişiklik geçirdiği göze çarpmaktadır. Gerek İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı'nın gerekse Divan Edebiyatı kadın güzellik anlayışlarının belli kıstaslara dayandığı ve bu ölçütleri taşıyan sevgilinin güzel sayıldığı görülmektedir. :

İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatında Kadın Güzellik Unsurları	
Saç	Topuklara kadar uzanan, ırmak dalgasına benzer güzel saçlardır.
Kaş	Kurulu yaya benzer çatmadır.
Göz	Gece kadar karanlık ve siyahtır.
Ağız	İki tane badem sığmayacak kadar dar ve küçük bir ağızdır.
Bel	İncedir.
Yanak	Kar üstüne kan damlamış gibi kırmızıdır.
Ten	Beyazdır.
Boy	Selvi gibi uzundur.
Diş	İnci gibi bembeyazdır.
Yürüyüş	Uçar gibi seri ve hızlıdır.

Tablo 31: İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı'nda Kadın Güzellik Unsurları

Divan şiir geleneği incelendiğinde kadının somut olmaktan ziyade soyut ve mücerret bir varlığa büründüğü görülmektedir. Daha çok cismani güzellikleriyle şiirde yer eden kadının kaside geleneğinde de bu özellikleriyle ve sevgili kimliğiyle yer aldığı görülmekte ve dış güzelliğe has hususların İslamiyet öncesindeki Türk edebiyatıyla paralellik gösterdiği göze çarpmaktadır.

Divan Edebiyatında Kadın Güzellik Unsurları	
Saç	Uzun ve dalgalı, gece kadar siyahtır. Fitne ve küfürle de anılır çünkü aşığın aklını çeler, rakiplerin dikkatini çeker. Bu saçlar yasemen, sümbül, bazen de amber gibi kokar.
Kaş	Yay ve keman gibidir. Kaşın kavisi bazen hilali bile kıskandırır.

Kirpik	Ok gibidir. Uzun ve yaralayıcıdır.
Göz	Derin ve mana yüklü bakışları vardır. Bazen nergis gibi baygın bakar. Ahu ve ceylan bakışlı da olan sevgilinin gözlerini güzelleştiren diğer bir özelliği şehlâ olmasıdır. Gece gibi siyah renktedir ve bazen saç gibi fitne çıkarır, kan döker.
Ağız	Safi kırmızı, mercan ve lal renginde bir dudağa sahiptir. Şeker ve şerbet gibi tatlı olan bu ağız aynı zamanda tıpkı İslamiyet öncesi Türk edebiyatında olduğu gibi küçüktür. Sevgilinin ağzı goncadır çünkü aşığa hiç konuşmaz.
Bel	Karınca beli gibi incedir.
Yanak	Pembe yahut kan kırmızısıdır. Nurlu ve seher aydınlığına benzer. Sevgilinin yanağında ayva tüyleri vardır. Dokusu tıpkı güle benzer ve gül gibi kokar. Gamzelidir. Gamze de tıpkı bir ok gibi, bir hançer gibi aşığın bağrına saplanır ve onu yaralar.
Ten	Ay ışığı gibi bembeyaz ve nurludur.
Boy	Selvi gibi uzundur.
Diş	İnci gibi bembeyaz ve parlaktır.
Yüz	Ay gibidir. Gün ışığı gibi parlaktır ve güzelliğiyle etrafını aydınlatır. Peri yüzlü bir sevgilidir. Yüzünde mutlaka bir ben taşır.
Ben	Sevgilinin yüzünde veya göğsündeki ben aşığı cezp eder. Bu küçük siyah nokta cim harfinin noktasına teşbih edilir.
Yürüyüş	Uçar gibi seri ve hızlı yürüyen
Ses	İnce ve âşıkları cezbeden nağmeli bir sestir.
Ayak ve el	Küçüktür.

Tablo 32: *Divan Edebiyatı'nda Kadın Güzellik Unsurları*

İnsanların dış görünüşünden karakteriyle alakalı çıkarımlar yapan ilm-i kıyâfetin, divan şiirinde idealize edilmiş sevgili tipiyle paralel birtakım sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Kıyâfetnâmelerin en meşhurlarından olan Hamdullah Hamdî ve İbrahim Hakkı'nın Mârifetnâmesi bize bu konuda bir fikir vermektedir. Siyah saç, siyah göz ince bel ve kaş, uzun yahut orta boy, dalgalı saç, küçük el ve ayak, kırmızı dudak ve pembe yanak, beyaz diş ve beyaz ten kıyâfetnâmelerde makbul görülen, yüceltilen ve güzelliğin ölçüsü sayılan hususlardan birkaçıdır (Cebeci, 2009: 86).

Kaside geleneği ele alındığında sevgilinin, daha çok kasidenin nesib, teşbih bölümlerinde, dış güzelliği başta olmak üzere cefası, karakteri gibi pek çok yönden methedildiği ve yüceltildiği göze çarpmaktadır.

Şairin büyük bir aşkla tutulduğu, gam ve keder yüklü bir hayata sürüklendiği, cefasıyla ve aşkıyla dillere düşüp rezil rüsva olduğu, yaşadığı tüm sıkıntılara rağmen yine de asla vazgeçmeyi düşünmediği ve teslimiyet duygusuyla her türlü sıkıntısına boyun eğdiği sevgili, sahip olduğu güzellikle zamanın âfeti, güzellik ülkesinin de sultanıdır. Kaside geleneğinde dile getirilen nitelikleri göz önüne alındığında sevgili, daha çok güzelliğiyle gönüllerin sultanı olmakta, aşığın da gönül tahtının yegâne sahibi olmaktadır.

Aks-i ruhsârınla dünyayı gülistân eyledin
 Âferîn ey **âb-ı rûy-ı kişver-i hüsn** âferîn
 Hayâlî 23/16¹
 Cihânda **âfet-i devrân-ı bî-bedelsin** sen
 Olur eğerçi ki sercümle dilberân âfet
 Fehîm-i Kadîm 11/17²
 Sen **şâh-ı hüsn** iken bu ne ihmâl-i nâ-be-gâh
 Tebdîl-i güne bir gezerün yok mıdur senün
 Kânî 37/32³

Sevgilinin, eşsiz güzelliği dile getirilirken, teşbih, istiare, telmih gibi pek çok sanattan yararlanılmakta, bilhassa menkıbevi hayatıyla ön planda olan ve güzelliğiyle meşhur Yusuf peygambere, telmih yoluyla sevgilinin güzelliği anlatılırken yer verilmektedir.

Âfetî (Fehîm-i Kadîm-11/9), âhû-yı hüsn (Kânî-37/36), dehen-i cân-fezâ (Ahmed Paşa-44/6), dilber-i kazâ-nigehâ (Fehîm-i Kadîm-11/14), hurşîd cemâl (Osman Nevres-10/1), lâle-çehre (Ahmed Paşa-44/7), meh-likâ (Ahmed Paşa-44/10), mihr-i felek-kevkebe (Osman Nevres-13/13), mu'cize-i nâme-i nakkâş-ı kader (Osman Nevres-5/2), nûr-ı basar (Osman Nevres-5/4), reşk-i kamer (Osman Nevres-5/1), serv (Ahmed Paşa-44/11;44/9), tâb-ı revân (Osman Nevres-5/41), tâze nihâl (Osman Nevres-10/14) gibi pek çok söyleyiş kalıbıyla güzellik ülkesinin yüz suyu, zamanın eşsiz afeti, güzellik ahusu, can bahşeden ağız, kaza bakışlı dilber,

¹ Tarlan, a.g.e., s. 62

² Üzgör, a.g.e., s. 168

³ Yazar, a.g.e., s. 387

güneş yüzlü, lale yüz, ay yüzlü, gökyüzü ihtişamlı güneş, kader nakkaşının mucizenamesi, göz nuru, kıskanılan ay, servi, güzellik sultanı, yürüyen parıltı, taze fidan, gülden yapılmış gömleklerin Yusuf'u olarak nitelendirilen sevgilinin dış güzelliğine vurgu yapıldığı göze çarpmaktadır.

İslamiyet öncesi Türk edebiyatında, misafirperverliği, her daim kocasının yanında olması, onun en büyük destekçisi olması, cesaretli olmasıyla ön plana çıkan sevgili; Divan Edebiyatı'na gelindiğinde karakter özellikleri bakımından değişikliğe uğramıştır. İslamiyet'in kabulüyle birlikte toplumsal yaşamdaki duruşu ve yeri de önemli oranda değişikliğe uğrayan kadın, dış dünyadan kapalı mekanlara, ev içlerine çekilmiştir. Daha öncesinde avcı, savaşı, devlet işlerinde erkeğinin en büyük yardımcısı olan kadının daha çok gelecek nesilleri yetiştirmesi, erkeğinin mahremiyeti olması rolü baskın gelmeye başlamış ve kadın toplumsal yaşamdan soyutlanmıştır. Toplumsal yaşamda, dış dünyada gizlilik ve mahremiyet kisvesine bürünen kadın, sevgili, cismani değil daha çok mücerret bir varlık olarak telakki edilmiş, şairlerin de muhayyileleriyle zenginleştirdikleri ve yücelttikleri şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Gözlerden ırak sevgili, aşığına çektiği eza ve cefayla İslamiyet öncesindeki kadın ve sevgili tipinden oldukça farklıdır.

Âfet-i cân (Fehîm-i Kadîm-11/9), cihân-ı sitem (Fehîm-i Kadîm-11/15), şeh-i cefâ-sipehâ (Fehîm-i Kadîm-11/14), yâr-ı felâket-perver (Nâbî-9/16) gibi tekkiblerle can afeti, sitem cihanı, cefa askerlerinin şahı, felaketleri seven yar olarak nitelendirilen sevgilinin eza ve cefasının çokluğuna dikkat çekilmektedir. Divan Edebiyatı'ndaki sevgilinin dikkat çeken diğer karakter özellikleri ise aşığına ilgisiz olması, işve ve naz ederek aşığına eziyet etmesidir.

Âşık-ı bî-gâne-nazar (Osman Nevres 5/10), pâdişeh-i 'işve-sipâh (Fehîm-i Kadîm 9/1), şûh (Osman Nevres 5/11,10/6), tıfl-ı nâz (Osman Nevres 5/1) gibi ifadelerde de görüldüğü gibi ilgisiz bakışlı âşık, işve askerli padişah, nazlı çocuk olarak nitelendirilen sevgilinin bu özelliklerine dikkat çekilmektedir.

Edâ-şinâs-ı tekellüm o şûh kim vasfın
Zebân-ı hâl ile böyle ider beyân âfet
Fehîm-i Kadîm 11/12¹

¹ Üzgör, a.g.e., s. 168

Ayrıca sevgili beytinde görüldüğü gibi tatlı dili ve konuşma edasıyla da aşığı kendisine tekrar tekrar hayran bırakan bir yapıya sahiptir.

Tüm bunlar göstermektedir ki sevgili tipi İslamiyet öncesindeki Türk edebiyatıyla dış güzellik bakımından büyük benzerlik taşımasına rağmen, karakter özellikleri gibi nitelikleri bakımından büyük değişiklik göstermektedir. Divan Edebiyatı'nda gazele paralel olarak kaside geleneğinde de sevgili, başta dış güzelliği olmak üzere eza ve cefası, işve ve nazıyla ön plana çıkan, her yönüyle yüceltilen bir şahsiyettir. Baharla birlikte anılan, güzelliğiyle gül bahçesini şenlendiren sevgili, kasidelerde daha çok nesip ve teşbib bölümlerinde karşımıza çıkmakta ve estetik değeri yüksek terkipler vasıtasıyla her yönden yüceltilmektedir.

2.3. DİĞER UNSURLAR İÇİN KULLANILAN ÖVGÜ KALIPLARI

Kaside geleneği dikkatle incelendiğinde övgülü söyleyişlerin yalnızca dini yahut beşeri karakterlerle sınırlı olmadığı görülecektir. Bir kasidede bilhassa nesib kısımlarında tabiatın, hayvanların yahut kalem, kılıç hançer gibi cansız unsurların da çeşitli söyleyiş kalıplarıyla methedildiği dikkat çekmektedir. Genellikle şair, memdûhu yüceltmek söz konusu olduğunda onunla alakalı olarak yaşadığı şehir, yaptırdığı köşk ve saraylar, bindiği at, sahip olduğu kılıç, hançer, edebi eser gibi pek çok unsuru da methederek memdûhunu yüceltmektedir.

Diğer unsurlara yönelmiş övgülü söyleyişler daha çok nesip ve teşbib bölümünde yoğunlaşsa da şiir, kalem, söz gibi unsurlara yöneltlen övgüler daha çok fahriye bölümlerinde yoğunlaşmakta, şairler bu unsurlar üzerinden kendi hünerlerini methetme yoluna gitmektedirler.

2.3.1. Şehirler

Araştırma evreni kapsamında yer alan kasideler incelendiğinde kasidelerin bilhassa nesip ve teşbib kısımlarında idari, dini gibi pek çok açıdan öneme sahip şehirlerin methedildiği görülmektedir. Methedilen şehirler şairin yaşadığı, ziyaret ettiği; memdûhun yaşadığı yahut idare ettiği şehre göre değişiklik arz etmektedir. Mesela Fuzûlî, Bağdatlı Rûhî gibi şairler yaşadıkları coğrafyalar olan Mekke, Bağdat

gibi Doğu'da medeniyetin ve kutsiliğin beşiği olmuş şehirlere daha çok yer verirken, İstanbul çevresi şairleri kimi kasidelerinde İstanbul'u yüceltmişlerdir.

Osmanlı merkez teşkilatının başı olması yanında Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren imar faaliyetleri, pek çok âlim ve hüner ehli sanatkârın davet edilmesi, ikameti ve himaye edilmesiyle bir nevi kültürel Rönesans'ın merkezi haline gelen İstanbul, o dönemde aynı zamanda bir kültür başkentidir. Dolayısıyla güzellikleri methedilen şehirler içinde Divan Edebiyatı'nın merkezi olan payitaht İstanbul'un pek çok bakımdan özel bir yeri bulunmaktadır.

İstanbul methinden söz edildiğinde ilk akla gelen isimlerden biri de Lale Devri'yle özdeşleşmiş şair Nedim'dir. İstanbul kasidesi olarak da bilinen, Sadrazam İbrahim Paşa'ya yazılmış bir methiyenin teşbib bölümünde şehrin tasviri ve methi geniş biçimde yer almaktadır.

Bu şeh-i Stanbul ki bî-misl ü bahâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedadır
Nedîm 22/1¹

Altında mı üstünde midir cennet-i a'lâ
El-hak bu ne hâlet bu ne hoş âb u havâdır
Nedîm 22/4²

Beyitlerinde görüldüğü gibi tek bir taşına tüm Acem mülkünün feda edilebileceği, yüce cennetten bir parça olan İstanbul, *bî-misl ü bahâ* (Nedîm 21/1), *gevher-i yektâ* (Nedîm 21/2), *kân-ı ni'am* (Nedîm 21/3) *bağ-ı irem* (Nedîm 21/3) gibi söyleyiş kalıplarıyla eşsiz inci, nimet kaynağı ve cennet bağına benzetilmekte, bağları, bahçeleri, camileri hatta kandilleriyle de methedilerek dünyada eşi benzeri bulunmaz bir güzel şehir imajı yaratılmaktadır:

Her bağçesi bir **çemenistân-ı letâfet**
Her gûşesi bir meclis-i pür-feyz ü safâdır
Nedîm 21/5³

Beytinde İstanbul'un bahçeleri güzellik bahçesi olarak görülmekte *her gûşesi bir meclis-i pür-feyz ü safâ* (Nedîm 21/5), *kandilleri meh gibi leb-rîz-i ziyâ* (Nedîm 21/10) gibi terkipler yoluyla da her köşesi bir feyz ve sefa meclisi olarak nitelendirilmekte, kandilleri de aya benzetilerek methedilmektedir.

¹ Macit, a.g.e., s. 91

² a.g.e., s. 91

³ a.g.e., s. 91

Herkes erişir anda murâdına onunçün
Dergâhları melce-i erbâb-ı recâdır

Nedîm 21/7¹

Beytinde ise İstanbul'un dergâhları methedilmekte ve rica erbabının sığınağı olarak görülmektedir.

Çün kudûm-ı rûze ile dîdeler pür nûr olur
 Şehr-i İstanbul menârâtı çü **nahl-ı Tûr** olur
 Kânî 36/61²

Beytinde hurma ağacına benzetilen İstanbul'un minareleri methedilmekte, benzer biçimde *câmî'lerinin her biri bir kûh-ı tecelli* (Nedîm 21/9), *mescidlerinin her biri bir lûcce-i envâr* (Nedîm 21/10) söyleyiş kalıplarıyla da camilerin her biri bir tecelli dağı, mescitlerin her biri bir nurlu deniz olarak nitelendirilerek İstanbul manevi açıdan da yüce bir şehir olarak okuyucuya aksettirilmektedir.

Kâlâ-yı ma'ârif satılır sûklarında
Bâzâr-ı hüner ma'den-i ilm ü ulemâdır
 Nedîm 21/8³

Beytiyle ise hüner pazarı, ilim ve âlim madeni olarak nitelendirilen İstanbul'un kültürel zenginliği vurgulanmakta, sanatçı ve âlimin bol olduğu, himaye edildiği bir şehir portresi çizilmektedir.

Ben de ol emr-i şerif üzre alup ele kalem
 Böyle vasf eyledim ol **nev-eser-i zî-şânı**
 Nedîm 19/8⁴
 Bak Sitanbulun şu **Sa'd-âbâd-ı nev-bünyânı**
 Âdemin canlar katar âb u havası canına
 Nedîm 20/1⁵
 Hey ne **feyz-i câvidandır** kim olur serv-i sehî
 Sürseler bir katre âbın nâvekin peykânma
 Nedîm 20/5⁶

Beyitlerinde ise ebedilik feyzi, yeni yapılan eser olarak nitelendirilen yer Lale Devri'nde kasırları ve kökleriyle meşhur, zevk ve eğlencenin hüküm sürdüğü Sadâbâd'tır.

¹ a.g.e., s. 91

² Yazar, a.g.e., s. 373

³ Macit, a.g.e., s. 91

⁴ a.g.e., s. 83

⁵ a.g.e., s. 87

⁶ a.g.e., s. 87

İstanbul'dan sonra kutsal şehir Mekke de kasidelerde methedilen şehirler arasındadır. İslamiyet'in ve pek çok semavi dinin ortaya çıktığı ve yayıldığı Mekke, Kâbe'yi de bünyesinde barındırdığı ve hac mekânı olduğu için ayrı bir öneme sahip olmuştur.

Merkez-i âlem olan Mekke'den oldu tâli'
Hayr-ı mahlûkun olur mevlidi de hayr-ı bilâd
Nâbî 2/65¹

Beytinde Mekke'nin Beytullah olması dolayısıyla âlemin merkezi olarak nitelendirildiği göze çarpmaktadır. Bunun dışında araştırma evreni kapsamında *kişver-i Firdevs-nihad* (Osman Nevres 15/9) gibi söyleyiş kalıplarıyla o dönemde önemli bir kültür şehri olan Musul; *Hıttâ-i pâkize-i bî-hemtâ* (Cevrî 29/3) gibi terkipler ile de Yemen övgüyle bahsedildiği tespit edilen diğer şehirlerdir.

2.3.2. Dini Motifler

İslamiyet açısından önemli canlı ve cansız unsurlar olarak nitelendirilebilecek Burak, Refref, Cebrail, Mikail gibi motifler, kimi zaman kaside geleneğinde övgülü biçimde dile getirilmektedir. Tevhid, na't yahut methiye gibi kasidenin türü ne olursa olsun dini motiflerle alakalı övgülü söyleyişlerin şairler tarafından tercih edildiği ve estetik değeri yüksek, anlamsal çağrışımı derin terkipler yoluyla dile getirildiği göze çarpmaktadır.

Dini motiflerin ilki Hz. Muhammed'in Miraç gecesinde yolculuk ettiği binek olan Burak'tır. Gerçek şekli ve mahiyeti tam olarak bilinmese de Burak kasidelerde özellikle hızı ve güzelliğiyle sıklıkla dile getirilmektedir.

Erince Sidreye Cibrîl idi o sultânın
Revende pîş-i **Burâk-ı kamer-rikâb**ında
Nâilî-i Kadîm 3/48²

Beytinde üzengisi ay olarak tasvir edilen Burak'ın, *Burâk-ı berk-i seyr-i nâzenîn-cünbiş* (Atâyî 1/45), *feriše-hû perî-rû 'anberîn-gîsû melek-sîmâ* (Atâyî 1/45), *Berîd-i sabâ-güzâr* (Nâilî-i Kadîm 2/50) gibi söyleyiş kalıpları vasıtasıyla nazenin hareketli, yıldırım hızlı, melek huylu peri yüzlü amber kokan yeleli ve rüzgar geçişli olarak nitelendirilerek hızı ve güzelliğine vurgu yapılmaktadır.

¹ Bilkan, a.g.e., s. 17

² İpekten, a.g.e., s. 31

İlahi emirleri melek ve peygamberlere ulaştıran, semavi dinlerde büyük meleklerden sayılan, Allah ile peygamber arasında elçilik görevi yapan Cebrail, emîn sıfatıyla anılan, Hz. Âdem'e ilk secde eden dört büyük melekten biridir. Cibrîl, Cibrîl-i Emîn, Rûhü'l-Emîn adlarıyla da anılan Cebrail, vahiy meleği olması nedeniyle divan şiir ve nesrinde melekler içinde en sık onun adına rastlanır ve aklın temsilcisi olarak anılır (Zavotçu, 2006: 85-86). Hz. Âdem'e buğday yetiştirip ekmek yapmayı öğreten, Hz. Muhammed'e Hira dağındaki mağarada "oku" emrini getiren Cebrail pek çok kez telmih yoluyla methedilmektedir.

Rık'a-i medh ü senânı şöyle yazdım kim anı
Şeh-perine bağladı heykel diye **Rûhü'l-Emîn**
Ahmed Paşa 23/55¹

Beytinde *Rûhü'l-Emîn* (Şeyhülislam Yahyâ 56/4; Keçecizâde İzzet 2/82; Lebîb 3/69) söyleyiş kalıbıyla emin ruh olarak nitelendirilen Cebrail, benzer biçimde *Cibril-i Emîn* (Adile Sultan 2/1) terkihiyle yüceltilmektedir.

Emîn-i vahy-i Hüdâ'dan o seyyid-i 'âlem
Edince böyle peyâm-ı beşâreti isgâ
Lebîb 3/78²

Beytinde Tanrı'nın vahyinin koruyucusu olarak nitelendirilen Cebrail, benzer biçimde *vahy-âver-i 'akl-ı huçeste-rây* (Kânî 31/19), *sefîr-i vahy-i Hudâ* (Lebîb 3/69), *emîn-i vahy* (Nâilî-i Kadîm 2/50) terkihiyle mübarek fikrin vahiy getireni Tanrı'nın vahyinin elçisi olarak görülmektedir.

Cebra'il ol **şem'-i bezm-i vahdetin pervânesi**
Nûr-bahş-ı meclis-i ulyâ habîb-i kibriyâ
Nedîm 1/5³

Beytinde birlik meclisi mumunun pervanesi olarak görülen Cebrail, Tanrı'nın gerçek varlık ve birlik bilgisine ulaşmış ilahi bir varlık olarak tasvir edilmekte, *nûr-bahş-ı meclis-i ulyâ* (Nedîm 1/5), *şedîd-i kuvâ* (Lebîb 3/69), *seyyid-i 'âlem* (Lebîb 3/78) gibi ifadelerle de efendi, şiddetli güç ve yücelik meclisine nur bahşeden olarak nitelendirilerek yüceltilmektedir.

¹ Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, s. 78

² Orhan Kurtoğlu, Lebîb Dîvânı (Elektronik Sürüm). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Et.: 20.10.2014, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10623,lebib-divanipdf.pdf?0>, s. 195

³ Macit, a.g.e., s. 19

Dört büyük melekten biri olup rızıkların paylaşımı ve doğa olaylarıyla ilgilenen, diğer bütün melekleri idare eden Mikail de Cebrail kadar sık olmasa da kasidelerde övgülü biçimde dile getirilmektedir. Cebrail'in aksine divan şiir geleneğinde adı çok geçmese de dini metinlerde adı sık sık geçmektedir (Zavotçu, 2006: 333).

Mikâl-i **feyz-i ebr-i hayâlât-ı tâzed**
Gülşen-serây-ı tab'uma nîsân-bâr olur
Kânî 31/21¹

Beytinde taze hayaller bulutu feyzi olarak nitelendirilen Mikail'in görevlerinden olan doğa olaylarını yönetmesi vurgulanarak methedilmektedir.

Bunlar dışında İslam dininin kendisi ve getirdiği kurallar bütünü olan şer' de kasidelerde çeşitli şekillerde methedilerek yücelikleri vurgulanmaktadır.

Dini bir **câmi'-i hikmet**tir imâmı Kur'ân
Şer'i bir **kasr-ı mu'allâ**dur ana adl 'imâd
Nâbî 2/61²

Gibi beyitlerle hikmetler toplamı olarak nitelendirilen İslamiyet ve yüce kasr olarak nitelendirilen şeriat;

Her ki bağlandı oldu **tâc-ı cihan**
Kemer-i la ilahe illallah
Şeyhî 1/17³

Beytiyle cihanın tacı olarak nitelendirilen ve Allah'ın varlık ve birliğini ve Hz. Muhammed'in onun kulu ve elçisi olmasını vurgulayan Kelime-i tevhîd;

Müslüman **arsâ-i heycâda o ejder**dür kim
Esedu'llâh gibi öyle ider harbe devâm
Yenişehirli Avnî 22/17⁴

Beytiyle ise cihada vurgu yapılarak savaş meydanındaki ejderhaya benzetilen Müslümanlar methedilmektedir.

2.3.3. At

Türklerin bilinen tarihlerinin başlangıcından beri atlar, hayati öneme sahip olmuştur. Türklerin ataları sayılan Proto-Türkler, merkezinde atın yer aldığı savaşçı-

¹ Yazar, a.g.e., s. 337

² Bilkan, a.g.e., s. 16

³ İsen, Kurnaz, a.g.e., s. 28

⁴ Turan, a.g.e., s. 498

göçebe bir kültür oluşturmuşlar, atı evcilleştirerek yetiştirmiş ve insanlığın hizmetine sunmuşlardır (Günay, 2012: 37).

Türklerin ilk ansiklopedik sözlüğü ve grameri olan Divan-ı Lügati't-Türk'te yer alan "Kuş kanadıyla Türk atıyla" deyimini atın Türkler için önemini vurgulamaktadır. Milattan önceye ait Çin kaynakları, milattan sonraki Antik Yunan, Bizans, Rus, Süryani ve İslam kaynaklarında Türklerin at üstünde yiyip içtikleri, alışveriş yaptıkları, sohbet ettikleri ve uyudukları anlatılmıştır. At başka kavimleri sırtında taşıırken, Türkler at sırtında yaşar yorumları yapılmıştır (Günay, 2012: 40). Bunda elbette Türklerin atı ilk evcilleştiren ve gündelik yaşamda aktif olarak kullanan ilk millet olmalarının büyük etkisi vardır.

Atlar, yalnızca göçebeliliği kolaylaştıran ulaşım aracı olarak değil, hız ve manevra kabiliyeti kazandırdığı için savaşlarda yardımcı unsurlar olarak da kullanılmışlardır. Yaşamlarında atlarla iç içe olmalarının bir sonucu olarak Türkler, yeri gelmiş onları en yakın dostları olarak da benimsemişlerdir. Bu o kadar ileri gitmiştir ki Eski Türklerde ölü ile birlikte atı yahut atının başı ile ayak kemikleri, silahları ve sevdiği eşya da gömülmüştür (Rasonyi, 1996: 28). Atın ehlileştirilmesiyle Türk kültüründe "at kültü" de yaygınlık kazanmış ve bir nevi kutsallık atfedilmiştir (Aksoy, 1998: 41). İslamiyet öncesinde bu denli öneme sahip olan atların önemi İslamiyet'ten sonra da devam eden atlar, savaşlardaki yararları sebebiyle kuvvet ve kudret, görünüşü, güzelliği sebebiyle asalet ve zenginlik, sürekli sahibinin yanında olup ona eşlik etmesiyle de dostluk sembolü olmaktadır. Battal Gazi'nin atı Aşkar, Köroğlu'nun atı Kırat bu dostluğun güzel örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaside geleneğinde de atlar, memdûhu övmeye bir vesile olarak görülmekte, kişinin atı methedilerek onun zenginliği, yiğitliği ve asaletinin bir simgesi olduğu vurgulanmaktadır. Rahşiyeler, nesib bölümünde atların tasvir edildiği kısımlar olarak karşımıza çıkmakta ve kasidecilik için atın ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Kasidelerde nesib kısımları rahşiyye olsun yahut olmasın atların methedildiği kısımlara sıklıkla rastlanmaktadır.

Ne çâpük-rahş olur ol **Düldül-i sîmurg-per** el-hak
Ki olmuş âlem-i fitratda sehmü'l-gayb ile tev'em
Nef'î 39/27¹

¹ Akkuş, a.g.e., s. 175

Kendi Rüstem sanasın **Aşkar-ı Ankâ-perdir**
Zîr-i rânında o sarsar-tek-i seyyâre mesîr

Nef'î 40/29¹

Beyitlerinde Aşkar ve Döldül'e telmih edilen ve hızı, çabukluğu sebebiyle Hüma olarak adlandırılan at, benzer biçimde *Anka* (Keçecizâde İzzet 9/24), *rahş-ı hümayûn-ı Hüma-sâye* (Nef'î 18/1), *rahş-ı hümayûn-sîmâ* (Nef'î 17/1) terkipleriyle de methedilerek yüceltilmektedir.

Gören Tehemten-i çâpük-süvâr zanneyler
Sürünce düşmene ol **tevsen-i sebük-kâmı**

Nef'î 22/24²

Zihî **nâzük-reviş pâkize rahş-ı bâd-cünbiş**
Geçer hem çün nesîm-i subh değmez pâ-yı deryâya

Neşâtî 10/36³

Zihî **nâzük-reviş pâkize rahş-ı bâd-cünbiş**
Ter olmaz pâ-yı cevân itse gâhî sath-ı âb üzre

Neşâtî 23/22⁴

Beyitlerinde hızlı ve çabuk gitmesinin yanı sıra nazik yürüyüşlü ve temiz olarak nitelendirilen atlar, benzer biçimde *rahş-ı felek-seyr ü cihân-peymâ* (Nef'î-35/32), *çâpük-rahş* (Nef'î-38/27), *rahş-ı bâd-peymâ* (Neşâtî 10/35), *rahş-ı sebük-pây* (Neşâtî 10/37), *rahş-ı sebük-seyr-i küheylân* (Keçecizâde İzzet 8/36), *esb-i râhat-bahş* (Hâletî 15/5), *esb-i tab' -ı pâk* (Neşâtî 13/10) gibi terkipler yoluyla gökte seyreden, cihanı ölçen, rüzgâr kadar hızlı ve rahat küheylan olarak görülerek hızı, rahatlığı ve tabiatının temizliğine vurgu yapılmaktadır.

Kulına şeh bir at in'âm itdi
Ne diyeyim ne **zîba cânavardur**

Ahmedî 33/29⁵

Satl-ı zeridir bindiği rahşın **meh-i rahşân**
Hurşîd reh-i mevkibine sîm derâdır.

Keçecizâde İzzet 12/8⁶

Beyitlerinde güzel yaratık, parıltılı ay olarak nitelendirilen atların benzer biçimde, *rahş-ı bî-hemtâ* (Nef'î-27/19), *sa'âdet burcunun hurşîd-i rahşânı* (Şeyhülislam Yahyâ 5/1) gibi ifadeler yoluyla dış güzelliklerine vurgu yapıldığı göze çarpmaktadır.

¹ a.g.e., s. 179

² a.g.e., s. 115

³ Kaplan, a.g.e., s. 36

⁴ a.g.e., s. 76

⁵ Akdoğan, a.g.e., s. 90

⁶ Ceylan, Yılmaz, a.g.e., s. 98

Hilâl-i feth-durur na'li anun
Anun-çun çarh ana bî-siperdür
Ahmedî 33/33¹

Beytiyle nalı fetih hilaline benzetilen atın, savaşlarda aktif biçimde kullanılmasının kasideciliğe yansıdığı, *pey-i kader* (Ahmedî 33/31), *esb-i cihân-peymâ* (Hâletî 8/38) gibi terkiplerinde de dolaylı olarak cihan hâkimiyeti amacının izleri olduğu görülmektedir.

Müjde ey **Rahş-ı mübârek-pey-i Ferhunde kadem**
Yine devletle süvâr oldı sana Rüstem ü Sâm
Cevrî 6/9²

Beytinde adımı uğurlu sayılan atın benzer biçimde, *rahş-ı mübârek-kadem* (Nef'î-17/53), *rahş-ı şeb-gûn-ı şeb-i Kadr-i'tibâr* (Hâletî 15/1) gibi söyleyiş kalıplarıyla kutlu ve uğurlu olmasına ve yücelik alametleri taşımasına vurgu yapılmaktadır.

2.3.4. Söz ve Yazıyla Alakalı Unsurlar

Kaside geleneğinde şairlerin bazı kasidelerinde söz ve yazıyla alakalı olarak kalem, yazı, söz, şiir gibi birtakım unsurlardan da övgüyle bahsettiği göze çarpmaktadır. Genellikle fahriye bölümlerinde rastlanan bu tarz övgülü söyleyişler şairin hünerini göstermek, şairliğini yüceltmek için başvurduğu bir kullanım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz ile alakalı unsur dendiğinde methiye ve hicviye şairi Nef'î'nin mutlaka anılması gerekir. Fahriye bölümlerini kasidenin vazgeçilmez unsuru haline getirmesi, methiyelerinde benimsediği mübalağalı söyleyişler, hicviyelerinde benimsediği mizahla desteklenmiş iğnelemeler onu üstat bir şair haline getirmiş ve kaside geleneğinin nevi şahsına münhasır bir şairi yapmıştır. Kimi kasidelerinde fahriyeyi temel unsur haline getiren Nef'î'nin aslında bir na't olan ve giriş bölümü sözünün güzellemesi sayılabilecek bir kasidesi mevcuttur. Redifî sözüm olduğu için "Sözüm kasidesi" olarak da anılan bu kaside, Nef'î'nin bir şair olarak kendi şiiri ve sanatını algılayış biçimini bize göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Ben cihân-ârâ şehenşâh-ı cihân-ı ma'niyim

¹ Akdoğan, a.g.e., s. 91

² Ayan, a.g.e., s. 71

Sözlerin de pâdişâh-ı kâmrânıdır sözüm

Nef'î 1/24¹

Rütbe-i i'câzı ihrâz itse tab'um çok mudur

Rûzgârun nâsih-i sihr-i helâlîdür sözüm

Yenişehirli Avnî 9/9²

Beytinde şairin sözü sözlerin muradına ermiş padişahı olarak görülmekte ve şairin hünerli oluşu ve hüner meydanında iddialı bir duruş sergilemesi göze çarpmaktadır. Benzer biçimde *mülk-i nazmın hutbe-i emn ü emânı* (Nef'î 1/25) *vird-i zebân* (Nef'î 1/6), *hırz-ı bâzû-yı dil-i sâhib-kırânî* (Nef'î 1/8), *gamze-i merd-efgen-i nâ-mihribânı* (Nef'î 1/9), *âleme lutf-ı 'amîm-i zü'l-celâli* (Yenişehirli Avnî 9/1), *hûr-i maksûrât-ı tahkîkun cemâlî* (Yenişehirli Avnî 9/4), *mâdih-i mahbûb-ı memdûhü'l-hısâlî* (Yenişehirli Avnî 9/15), *Mantiku't-tayr-i dilün hayrû'l-makâlî* (Yenişehirli Avnî 9/5) gibi söyleyiş kalıplarıyla da şair sözünü her vakit söyleyen dil ve nazım ülkesinin emin hutbesi, kıran sahibi gönlün güçlü pazusu, yiğitleri yere düşüren yağız gamze, yücelik sahibinin âleme lütfu, hasletleri övülen sevgilinin methedeni, kusurların eksikliğinin soruşturma yüzü, gönlün Mantiku't-tayr'ının hayırlı sözü, sihr-i helâl'in kopyasını çıkaran olarak nitelendirerek yine sözünün kuvveti, hünerinin çokluğu ve sanatları kullanmaktaki ustalığı vurgulanmaktadır.

Ukde-i ser-rişte-i râz-ı nihânîdir sözüm

Silk-i tesbîh-i dūr-i seb'a'l-mesânîdir sözüm

Nef'î 1/1³

Sîne-sûz ol rütbe kim **tûr-ı hâkîkat mihrünün**

Şu'le-i berk-i tecellâ-yı cemâlîdür sözüm

Yenişehirli Avnî 9/29⁴

Nûkhetinden Çîn-i ma'nâ oldu sahrâ-yı hayâl

Gûyiyâ kim **bûy-ı enfâs-ı Gazâlîdür sözüm**

Yenişehirli Avnî 9/31⁵

Beytinde gizli sırların baş ipinin ukdesi olarak nitelendirilen söz bilinenin ötesindeki bilinmeyen âlemin sırlarına ulaşmada bir yol olarak görülmekte ve şairler sözüne maddi âlem ve unsurları aşan manevi bir anlam yüklemektedir. Benzer biçimde *rûzgâra âlem-i gayb armağan* (Nef'î 1/2), *mecmû'a-i râz-ı nihânî* (Nef'î 1/23), *cevher-i tîg-ı kazâ-yı nâgehânî* (Nef'î 1/7), *unsur-ı rûh-ı Kemâl-i İsfahânî* (Nef'î 1/17), *zîkr ü tesbîh-i lisân-ı kudsiyânı* (Nef'î 1/42), *du'â-yı şâdmânî* (Nef'î

¹ Akkuş, a.g.e., s. 46

² Turan, a.g.e., s. 452

³ Akkuş, a.g.e., s. 45

⁴ Turan, a.g.e., s. 454

⁵ a.g.e., s. 454

1/43), *evc-i feyzün âftâb-ı bî-zevâlî* (Yenişehirli Avnî 9/1), *tâ-be-mahşer kudsiyânun hasb-i hâlî* (Yenişehirli Avnî 9/16), *âlem-i kudsün bihîn kutbû'r-ricâlî* (Yenişehirli Avnî 9/19), *bâ'is-i cûş u hurûş-ı vecd u hâlî* (Yenişehirli Avnî 9/2), *mâye-bahş-ı ittisâl ü infisâlî* (Yenişehirli Avnî 9/22), *ukde-bend-i rişte-i rûh-ı hayâlî* (Yenişehirli Avnî 9/25), *tercemân-ı bezm-i râz-ı lâ-yükâlî* (Yenişehirli Avnî 9/27), *cân-güdâz-ı kâlib-ı sehv-i âmâl* (Yenişehirli Avnî 9/28), *selsebîl-i fikretün âb-ı zülâlî* (Yenişehirli Avnî 9/3), *bezm-i vahdetde nedîm-i lâ-übâlî* (Yenişehirli Avnî 9/6) gibi terkipler yoluyla da zamana bilinmezlik âleminin armağanı, gizli sırlar mecmuası, ani kaza okunun cevheri, Isfahan'ın olgun ruhu, kutsi lisanın tesbih ve zikri, kutlu dua, feyz zirvesinin yok edilmez güneşi, kutsal olanla mahşere kadar hasbihal edecek olan, kutsiyet âleminin seçkin kutbu, kendinden geçmenin coşkunluğuna sebep olan, ayrışma ve birleşme mayası bahşeden, hayali ruhun düğümlü ipi, akıl ermez sır meclisinin tercümanı, yanlış amellerin kalıbının can yakarı, hakikat güneşinin şimşek parıltısı yansıyan yüzü, idrak çeşmesinin temiz suyu, Gazâlî nefesinin kokusu ve birlik meclisinde samimi dost olarak nitelendirdiği sözünün esrarlı mahiyetini okuyucuya aksettirmektedir.

Şairlik ve bilgelik çoğu zaman iç içedir. Pek çoğu muhtelif yollarla kendini gayb âleminin sırlarını öğrenmeye ve Tanrı bilgisine ulaşmaya adanmış şairler bu yolda ilerlerken kendisinden sonra gelenler için rehber olma misyonu da benimsemişlerdir.

Rûzgâr ihsânımı bilmiş benim yâ bilmemiş
Âleme feyz-i hayât-ı câvidânîdir sözüm
 Nef'î 1/3 ¹
 Âyet-i nûn ve'l-kalemdir mushaf-ı sînemde yâ
Rüstem-i endîşemin tîr ü kemânıdir sözüm
 Nef'î 1/10 ²

Beyitlerde olduğu gibi âleme sonsuz hayatın feyzi, düşünce Rüstem'inin ok ve yayı olarak nitelendirilen şair sözü aydınlatıcı bir mahiyet aldığı görülmektedir. Benzer biçimde sözün, *ehl-i tab'ın zîver-i tîg u sinânı* (Nef'î 1/5), *ehl-i reşkin nüsha-i akd-i lisânı* (Nef'î 1/15), *def'-i zahm-ı çeşm-i Hallâk-ı Ma'ânî* (Nef'î 1/16), *ma'nide mû-şikâf-ı nüktehâ-yı âsumânî* (Nef'î 1/22), *ehl-i dil yârâne her dem yâr-ı cânı* (Nef'î

¹ Akkuş, a.g.e., s. 45

² a.g.e., s. 45

1/24), *vahdet nişânı* (Nef'î 1/30), *feyz-i medhiyle dilin cân-ı cihânı* (Nef'î 1/32), *râvî-i mu'ciz-beyânî* (Nef'î 1/39), *nâ-murâdân-ı cihâna müjdegânî* (Nef'î 1/41) gibi terkipler yoluyla âleme sonsuz hayatın feyzi, aydınlık ehlin kılıç ve ok süsü, gıpta eden ehlin yemin lisanı nüshası, mana yaratanın göz yarasını def eden, mananın kılı kırk yararı, her zaman gönül ehline candan dost, birlik nişanı, methinin feyziyle gönül cihanının canı, mucize beyanlar rivayet eden ve cihanın yüzü gülmemişlerine müjde olarak nitelendirilerek varlık sırrına erdirici, manaya yönelmiş, çevresindeki insanları aydınlatıcı bir rol üstlendiği göze çarpmaktadır.

Sözün övgüsünde dikkat çeken diğer bir unsur, teşbih ve istiare yoluyla yüceltmedir.

Her sözüm **Seb'a-i Muallakadır**
Dergeh-i Şâh Ka'be-i sâni

Hayâlî 16/29¹

Beytinde şair sözünü Kâbe'nin duvarına asılan şiirlere benzetmekte;

Ol kadar dil-dûzdur gûyâ ki bir **şûh âfetin**
Nâvek-i müşgîn-kemân-ı ebruvânıdır sözüm

Nef'î 1/9²

Beytinde bir şuh âfetin keman kaşının mis kokulu okuna benzetilen sözün benzer biçimde, *dürr ü cevher* (Şeyhî 12/27), *bâg-ı hüznün gül-nihâl-i sebz ü âlî* (Yenişehirli Avnî 9/18), *zîver-i evrâk-i eyyâm u leyâlî* (Yenişehirli Avnî 9/20), *heft genc-i 'âlemün mâl ü menâlî* (Yenişehirli Avnî 9/21), *Ka'be-i mazmun Bilâli* (Yenişehirli Avnî 9/26), *cihânun kâhir-i Deccâl-i zâlî* (Yenişehirli Avnî 9/32), *âlemin sermâye-i deryâ vü kânı* (Nef'î 1/4), *sarîr-i kilik* (Nef'î 1/6), *gülistânın latîf âb-ı revânı* (Nef'î 1/12), *şebistânın arûs-ı dil-sitânı* (Nef'î 1/13), *dâne-i pür-imtinâ* (Nef'î 1/14), *hâmemin bir hem-zebân-ı nüktedânı* (Nef'î 1/27), *gencin şebçirâğı-ı pâsbânı* (Nef'î 1/28), *bezm-i aşkın neşve-i ritl-ı girâni* (Nef'î 1/29), *âb- rûy-ı ümmet-i âhur zamânî* (Nef'î 1/31), *mißtâh-ı genc-i şâygânî* (Nef'î 1/35), *mihr-i kudsi pertev-i kevkeb-feşânı* (Nef'î 1/36), *maşrıkın ıkd-ı pervîn-i güsiste-rîsmânı* (Nef'î 1/37), *gevher-i şehvâr-ı gûş-ı Ümmühânî* (Nef'î 1/38), *rûzgârın bir dil-ârâ dâstânı* (Nef'î 1/44) gibi söyleyiş kalıpları yoluyla inci ve cevher, hüznün bağının yeşil ve yüce gül fidanı, gece ve gündüz evrakının süsü, âlemin sahip olunan yedi hazine ve malı,

¹ Tarlan, Hayâlî Divanı, s. 52

² Akkuş, a.g.e., s. 45

mazmun Kâbe'sinin Bilal'i, dünyanın kahreden ihtiyar Deccal'ı, âlemin deniz ve kaynak sermayesi, okun gıcirtısı, gül bahçesinin hoş akan ırmağı, gece ülkesinin gönüldeki gelini, kaçınma dolu tane, kölemle aynı dili konuşan nüktedan, parlak hazinenin bekçisi, aşk meclisinin değerli neşesi, ahir zaman ümmetinin yüz suyu, değerli hazinenin anahtarı, ihtişam saçan ışıltılı güneş, doğunun kopmuş Ülker takım yıldızı gerdanlığı, Ümmühani'nin kulağına şahvar incisi, zamanın gönül süsleyen destanı olarak nitelendirilerek pek çok farklı unsura benzetildiği göze çarpmaktadır.

Şairlerin övgüde bulundukları diğer unsurlar ise kasideleri, mektupları, yazıları ve beyitleridir. Yine hüner, mana ve maneviyat vurgusu yapılan bu beyitlerde ilgili unsurların estetik söylem vasıtasıyla yüceltildiği göze çarpmaktadır.

Serv oldı satrı sâyesi hat tohumdur nukat
Her beytime desem nola ey gül-izâr serv
Hayâlî 11/21¹

Beytinde ise şair bu defa şiirini bahçeyle mütenasip unsurlarla ifade etmiş, satırlarını serviye, yazısını servinin gölgesine, yazıdaki noktaları servinin tohumuna ve en nihayetinde de beytini gül bahçesine benzeterek çok zengin ve yaratıcı bir hayal gücüyle oluşturulmuş bir beyit ortaya koymaktadır.

Zihî **mektub-ı ferhunde-eda** kim ser-be-ser olmuş
Safâ-yı nükte-i mihr ü mahabbet zîb ü unvânı
Neşâtî 13/8²

Beytinde şair mektubunu överek kutlu edalı olarak nitelendirmektedir.

Bu şi'r-i dil-keş ile bu kaside-i garrâ
Sadefçe-i yem-i manâda **dürr-i yektâdur**
Neşâtî 15/34³

Değil miyim ben o münşî ki **nazm-ı dil-keşimin**
Olur kırışmesine râm nâz-perver-i cûd
Osman Nevres 7/45⁴

Zîrâ bu **kasîde-i mu'allâ**
Vassâf-ı nebî-i ins ü cândur
Yenişehirli Avnî 21/5⁵

Cenâbına umarın bu kasîde-i dil-keş
Zebân-ı hâl ile ahvâlümü ide i'lâm
Bağdatlı Rûhî 1/32⁶

¹ Tarlan, Hayâlî Divanı, s. 43

² Ayan, a.g.e., s. 44

³ a.g.e., s. 51

⁴ Kaya, a.g.e., s. 263

⁵ Turan, a.g.e., s. 491

⁶ Ak, a.g.e., s. 76

Beyitlerinde görüldüğü gibi şairler eşsiz inci, gönül alan nazım, peygamberi öven ve kalbi cezbeden yüce olarak nitelendirdikleri kasidelerini benzer biçimde *câm-ı pür-sahbâ-yı ma'nâ* (Neşâtî 13/32), *reşk-i dürr-i yektâ* (Neşâtî 22/34), *siyeh-câme güzel dil-ber-i müstesna* (Neşâtî 22/36), *şâhid-i dil-efruz* (Neşâtî 6/26), *râz-nümâ-yı nefes-i pâk-i Mesih* (Neşâtî 9/32), *kavî hüccet* (Cevrî 30/52), *çarh-ı ma'nî-nâm* (Fehîm-i Kadîm 1/48), gibi söyleyiş kalıplarıyla mananın kızıl şarabı, eşsiz incileri kıskandıran, siyahlar giyinmiş istisna güzellikte dilber, gönül parlatanların şahidi, temiz Mesih'in sırlar açan nefesi, insan ve cinlerin peygamberinin vasıflarını söyleyen, alameti kuvvetli ve mana göğü olarak nitelendirerek marifetlerini ve bu marifetlerinin bir eseri olan şiirlerini yüceltmektedirler.

Şairlerin kasidelerinde yücelttikleri diğer bir unsur da şiir yazma yolunda kendilerine en yakın yoldaş olarak gördükleri kalemdir. Kasideler incelendiği takdirde şairlerin kimi zaman kalemi kişileştirerek ona bir kimlik ve irade yüklediği, kimi zaman ise teşbih ve istiareden bolca yararlanarak yücelttiği göze çarpmaktadır.

Demidür nutka gelüp ey **kalem-i sihr-âsâr**
Eyle erbâb-ı hüner vafına bezl-i güftâr
Cevrî 28/1¹

Beytiyle kaleme sihir atfedilmekte;

Eczâ-yı suhen kâleb ü endîşe dil-i sâf
Sen kesb-i letâfetle ana **rûh-ı revânsın**
Nâilî-i Kadîm 25/22²

Beytiyle ise kalem, yürüyen bir ruha benzetilerek maddeyi aşan, asıl gerçeklik bilgisine vurgu yapılmaktadır. Benzer biçimde;

Câri ise hükmün n'ola emvâc-ı sutûra
Râyet-keş-i ma'nî alem-efrâz-ı beyânsın
Nâilî-i Kadîm 25/3³
Bî-nutk velî humm-ı devât içre Felâtûn
Hâmûş velî velvele-endâz-ı cihânsın
Nâilî-i Kadîm 25/7⁴

Beyitlerinde de kalem, mananın bayraktarı, divit içinde Platon ve dilsiz veli olarak nitelendirilerek manevi yönden ön plana çıkarıldığı göze çarpmaktadır.

¹ Ayan, a.g.e., s. 110

² İpekten, a.g.e., s. 102

³ a.g.e., s. 101

⁴ a.g.e., s. 101

O nağme-riz-i belâgat ki şâhidân-ı suhân
Nevâ-yı pâkine bî-ihtiyâr şeydâdur

Neşâtî 15/8 ¹

Sühânüm râz-nümâ-yı nefes-i pâk-i Mesih
Kalemüm **kar-gûn-ı çûb-ı cihângîr-i Kelîm**

Neşâtî 9/32 ²

Beyitlerinde ise beyanın âlem aydınlatanı, belâgatin nağme saçanı, söz söyleyen kar renkli çubuk olarak nitelendirilen kalemin şairin hünerinin bir yansıması olduğu görülmektedir. Bunların dışında kalemle alakalı olarak pek çok övgülü söyleyişin bulunduğu terkiib örneğine rastlamak mümkündür:

Kavl-i selâset eseri (Cevrî 24/2), *mahrem-i esrâr-ı derûn* (Cevrî 24/3), *şâne-zen-i turra-i hayâl* (Nâilî-i Kadîm 18/44), *medîhe-senc-i semiyî-i Habîb-i Mevlâ* (Nâilî-i Kadîm 21/1), *zemmeme-perdâz-ı bezm-i ma'nâ* (Nâilî-i Kadîm 21/1), *hâzin-i gencîne-i ma'ânî* (Nâilî-i Kadîm 21/2), *senâ-güzâr-ı vekîl-i hazîne-pîrâ* (Nâilî-i Kadîm 21/2), *hâce-i sâhib-serîr-i dâniş* (Nâilî-i Kadîm 21/3), *hâdim-i hidmet-güzâr-ı dergeh* (Nâilî-i Kadîm 21/5), *hürmüz-i eflâk-i nazm u inşâ* (Nâilî-i Kadîm 21/7), *kilk-i siyeh-câme* (Nâilî-i Kadîm 25/1), *gevher ü rîzân deheninden dür-i ma'nî* (Nâilî-i Kadîm 25/10), *gevher-i kânsın* (Nâilî-i Kadîm 25/10), *sadek kân-ı güher* (Nâilî-i Kadîm 25/10), *ser-endâz-ı hemâgûş-ı benân* (Nâilî-i Kadîm 25/11), *âhû-yı harem-perver-i cân* (Nâilî-i Kadîm 25/12), *hem âyine hem âyinedân* (Nâilî-i Kadîm 25/14), *nedîm-i dil-i ma'nî-talebân* (Nâilî-i Kadîm 25/15), *dervîş-i semâ'î gibi dâmen-be-miyân* (Nâilî-i Kadîm 25/16), *esîr-i teb* (Nâilî-i Kadîm 25/17), *tâb-ı yarakân* (Nâilî-i Kadîm 25/17), *giriştâr-ı belâ-yı hafakân* (Nâilî-i Kadîm 25/18), *câsûs-ı serâperde-i tahkîk-i gümân* (Nâilî-i Kadîm 25/2), *ser-defter-i erbâb-ı tarîk-i devrân* (Nâilî-i Kadîm 25/20), *âyine-i hûrşîd gibi pür-leme'ân* (Nâilî-i Kadîm 25/21), *mikyâs-ı çeh-i Nîl-i serî'ül-cereyân* (Nâilî-i Kadîm 25/24), *rakam-dâşte-i hüsn-i beyân* (Nâilî-i Kadîm 25/25), *hem-hâsse-i nahl-i belesân* (Nâilî-i Kadîm 25/26), *mizâb-ı besâtin-i me'ânî vü beyân* (Nâilî-i Kadîm 25/27), *âb-ı hayât-ı suhene şâdirvân* (Nâilî-i Kadîm 25/28), *lûle-i ser-çeşme-i enhâr-ı ma'ârif* (Nâilî-i Kadîm 25/28), *mâ'i varaka reşha-feşân* (Nâilî-i Kadîm 25/30), *revnak-şiken-i kâhkeşân* (Nâilî-i Kadîm 25/30), *fahrü'l-ulemâ hazretine menkıbe-hân* (Nâilî-i Kadîm 25/31), *haclet-dih-i engüşt-i hilâl-i*

¹ Kaplan, a.g.e., s. 49

² a.g.e., s. 33

ramazân (Nâilî-i Kadîm 25/4), *reh-yâfte-i gevher-i gencîne-i esrâr* (Nâilî-i Kadîm 25/6), *sermâye-dih-i çârsû-yı cevher-i cânsın* (Nâilî-i Kadîm 25/6), *hâmûş velî velvele-endâz-ı cihânsın* (Nâilî-i Kadîm 25/7), *ebr-i münîr* (Nâilî-i Kadîm 33/3), *nev-'arûs-ı vesme-keş-i ma'nâ* (Neşâtî 15/1), *zîb-dih-i haclegâh-ı inşâ* (Neşâtî 15/1), *ser-der-hevâ-yı sevda* (Neşâtî 15/3), *şîfte-i şâhid-i tahayyül* (Neşâtî 15/3), *serv-i ra'nâ* (Neşâtî 15/4), *benân-ı zîbâ* (Neşâtî 15/5), *hâlet-efzâ* (Neşâtî 15/6), *mutrib-i şirin-terâne-i hoş-dem* (Neşâtî 15/6), *gencine-güşa-yı râz-ı ma'ni* (Neşâtî 3/1), *sühan-tırâz-ı ma'ni* (Neşâtî 3/1) gibi söyleyiş kalıpları yoluyla kalem, akıcılık gücü eseri, derin sırların gizliliği, hayal mührünü çözen, Tanrı'nın sevgilisinin adaşına medhiye söyleyen, mana meclisinin nağme düzeni, mana hazinesinin hazinedarı, hazine süsleyen vekilin medhiye söyleyeni, akıl tahtının sahibi hoca, dergahın hizmet yayan hizmetçisi, şiir ve yazı göğünün Jüpiter'i, siyah elbiseli kalem, ağızından mana incisi ve cevher dökülen, cevher kaynağı, incinin sedef kaynağı, parmakla gösterilenlerle aynı kucakta baş atan, can hareminin ceylanı, hem ayna hem aynayı tutan, mana talep edenlerin gönlünün arkadaşı, semai derviş gibi eteği ortada, ateşin esiri, silahlara tabi, sıkıntı belasına düşmüş, inanç tahkikinin casus perdesi, zamanın tarikat erbabının baş defteri, güneş aynası gibi ışıltı dolu, , seri akan Nil'in kılıcının ölçüsü, güzel beyanın köhne yazanı, pelesenk ağacı arısıyla duygudaş, mana ve beyan bostanının yolu, sözün âb-ı hayâtına şadırvan, ariflik ırmaklarının lüleden yapılmış baş çeşmesi, mavi yaprağa damla saçan, samanyolunun parlaklık kıranı, âlimlerin övgü sebebinin menkıbe söyleyeni, Ramazan hilalinin şaşırtan parmağı, esrar hazinesinin cevherinin yolunu bulmuş, can cevheri çarşısının iş bileni, cihânı velveleye veren suskun veli, nurlandıran bulut, mananın güzel yüzlü yeni gelini, yazının süslü gelin odası, sevda arzusuna düşmüş, hayal şahidine düşkün, hoş edalı servi, güzel parmak, hal çoğaltan, hoş nefesli, şirin ezgili çalgıcı, gizli mana hazinesini süsleyen, mananın söz süsleyeni olarak nitelendirilmektedir. Terkibler bize göstermektedir ki kalem, şair için bir yazı yazma aracı olmaktan öte bir ruha ve kişiliğe sahiptir. Şairin yazma serüveninde en yakın dostu olarak görülen kalem sırları aşır gerçeklik bilgisi anahtarını gösteren, söz ipine inciler dizen, mana hazinesini etkili biçimde süsleyendir. Şair ise tüm bunları ifade ederken teşbih, istiare, mübalağa gibi pek çok sanatın da yer aldığı estetik değeri yüksek bir söylem geliştirmiştir.

2.3.5. Diğerleri

Burada yer alan unsurlar ise herhangi bir sınıflamaya tabi tutamadığımız unsurlardır. Bu unsurlar içinde rüzgâr, kuşlar gibi doğaya ait olanların yanında, memdûhların kılıç, tuğra ve hançerleri yer almaktadır.

Hükm-i ezel gibi kalemin **hâkimü'l-ibâd**
Tavk-ı ecel gibi kılıcın mâlikü'rikâb
Şeyhî 12/25¹
Sezâ-yı saltanat olduğına anun
Kılıcı **hüccet ü bürhân-ı kâtî'**
Ahmedî 46/12²

Beyitlerinde memdûhların kılıçları sağlam kanıt ve köle sahibi olarak nitelendirilerek hem kişileştirilmekte hem de yüceltilerek dolaylı yoldan memdûh da yüceltilmektedir.

Yohsa **tîg-ı bî-dirîg-i kabza-i Merrîh** mi
Hançer-i Sultân Selîm-i ma'delet-güster mi bu
Kânî 42/2³

III. Selim'e sunulan bir kasideden alınan yukarıdaki beyitte ise sultanın hançeri methedilmekte Mars kabzasının acımasız kılıcı olarak nitelendirilerek hem hançer hem de memdûhun yiğitlik vasfı yüceltilmektedir. Yine aynı kasidede hançer, *hançer-i sultân Selîm-i ma'delet-güster* (Kânî 42/2), *gamze-i dil-ber* (Kânî 42/3), *tîg-ı âlem -gîr* (Kânî 42/3), *nîş-i pür-zehr-i kazâ-peyker* (Kânî 42/5) terkipleriyle güzellerin gamzesi, cihanı fetheden kılıç ve kaza yüzünün zehir dolu iğnesine benzetilerek estetik bir söylem oluşturulmuştur.

Ey **nesim-i seher-i müjde-resân** hoş geldin
Vey **peyâm-âver-i düstûr-ı cihân** hoş geldin
Nâilî-i Kadîm 27/1⁴

Beyitlerinde ise cihan hükümdarı olarak nitelendirilen memdûhtan müjde ve haber getiren olarak nitelendirilerek yüceltilen unsur rüzgârdır.

Zihî **pâkîze tuğrâ-yı hümâyûn-ı mülûkâne**
Ki vâcib mücebince 'âmil olmak cümle şâhâne
Nedîm 16/1⁵

¹ İsen, Kurnaz, a.g.e., s. 61

² Akdoğan, a.g.e., s. 111

³ Yazar, a.g.e., s. 422

⁴ İpekten, a.g.e., s. 107

⁵ Macit, a.g.e., s. 75

Zihî **vâlâ hümâ-yı evc-pervâz-ı celâlet** kim
Düſer bâl açdığınca sayesi lrân u Tûrâna

Nedîm 16/2¹

Ya ol 'âlî sütunlar kim anun her birisi güya
Birer **vâlâ 'âlemdir** leſker-i te'yîd-i Sübhâna

Nedîm 16/5²

Nedîm'in III. Ahmet'e yazdığı bir methiyeden alınan yukarıdaki beyitlerde ise methedilen padiſahın hatt-ı hümâyûnudur. *Sîmurg-ı zerrin-pençe-i kâf-ı mehabet* (Nedîm 17/3), *dil-keſ beyzâ* (Nedîm 17/6), *sâhib-kırân-ı mülk-i satvet* (Nedîm 17/8), *tarz-ı hûb u ſekl-i dil-güſâdır* (Nedîm 17/9), *resm-i hâsü'l-hâs* (Nedîm 17/10) gibi terkiblerle anka kuſuna benzetilen, güzelliğı ve sanatlılığıyla methedilen tuğranın memdûhun liderlik vasfını yüceltmede bir vasıta olarak kullanıldığı görölmektedir.

Araſtırma evrenimiz kapsamında yer alan kasideleri incelediğimizde özellikle Œeyh Gâlib, Cevrî, Hoca NeŒ'et gibi Mevlevî muhitte yer alan ſairlerin Mesnevî övgüsünde bulundukları göze çarpmaktadır. Mevlana'nın en önemli eserlerinden biri sayılan ve pek çok âlimin asırlar boyunca ſerh ettiğı, Mevlevî tarikatının da esaslarını oluſturan Mesnevî, müellifini dolaylı yoldan da methetmek için yüceltilen bir unsur olarak karſımıza çıkmaktadır.

Felek dönsün muradınca nite kim Mevlevî-hâne
Medâr-ı ſevk-i ser-mestân-ı aşk-ı hâlet-efzâdur

Cevrî 30/59³

Revâc-ı kühl-i cevâhir mi kor nazarlarda
Safâ-yı hâk-i cevâhir-feſân-ı Mevlânâ

Nâbî 6/3⁴

Beyitlerinde aşk halini çoğaltan sermestlerin isteklerinin sebebi, Mevlana'nın cevher saçan hak sefası olarak nitelendirilen Mesnevi benzer biçimde *dürer-i ſâhvâr-ı mahzen-i feyz çemen-i bî-hazân-ı Mevlânâ* (Nâbî 6/12), *nî'met-i bî-imtinân-ı Mevlânâ* (Nâbî 6/13) gibi söyleyiş kalıplarıyla Mevlana'nın sonbaharı ve minnetsiz nimeti olarak ifade edilmekte ve önemli bir edebi verim sayılmaktadır.

¹ a.g.e., s. 75

² a.g.e., s. 75

³ Ayan, a.g.e., s. 119

⁴ Bilkan, a.g.e., s. 36

III. BÖLÜM

EĞİTİM SÜRECİNDE KASİDE VE ÖVGÜ KALIPLARI

Ulusların varlıklarını devam ettirmeleri ve uygarlık alanındaki etki ve katkılarını sürdürebilmeleri için eğitim hayati öneme sahiptir. Çünkü toplumlar eğitim ile geleceklerini kurar ve eğer yapabiliyorlarsa ortak uygarlık mirasına katkıda bulunurlar. Eğitim ve öğretim toplumun belli bir seviyeye gelmesine en iyi şekilde hizmet eder, ancak bunun mümkün olabilmesi için eğitim ve öğretimin sağlam bir temele oturtulmuş, uzun vadeli, amaç ve sonuçları iyi belirlenmiş bir plan ve projeyle gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Toplumların tarihleri, kültürleri ve sanatları onları hayatta tutan ve onları dünya uygarlık mirasına bağlayan temel unsurlardandır. Bilgi ve teknolojinin önceki asırlara nazaran baş döndürücü bir hızla ilerlediği, inovatif düşünce ve tutumun önem kazandığı XXI. yüzyılda, geleceğe umutla bakmak isteyen toplumların geçmişlerinden güç almaları ve en önemlisi, geçmişlerini tanımaları ve gelecek nesillere de en iyi şekilde aktarmaları zorunluluk halini almaktadır.

Atatürk'ün “Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir.” sözüyle önemini vurguladığı sanat, milletlerin uygarlık alanındaki varlıklarını korumaları için hayati öneme sahiptir. Sanatın bir kolu olarak edebiyat da böyle bir öneme sahip görünmektedir. Milletler, siyasi teşkilatları, kültürleri, dilleri, sanatları ve diğer pek çok unsurları ile bir bütündür ve yaşayan bir organizmadır. Dolayısıyla kendisini oluşturan unsurlardan herhangi birisinde meydana gelen bir değişim, gelişim yahut bozulma diğer unsurlarda meydana gelecek olumlu veya olumsuz değişimlerin de müsebbibidir. Toplumsal yaşamdan kopuk düşünemeyeceğimiz edebiyat da bulunduğu dönemin şartlarından etkilenmektedir. Dolayısıyla edebiyat, aynı zamanda var olduğu dönemin özelliklerini yansıtan bir vesika olarak değerlendirilebilir. Edebiyat sanatının daha iyi anlaşılabilmesi, dolayısıyla milletlerin uygarlık tarihine katkılarının daha iyi anlaşılabilmesi ve ortaya konulabilmesi için “edebiyat bilimi” ve “edebiyat tarihi” hususları açıklığa kavuşturulmalıdır.

Edebiyat bilimi, edebiyat sanatına ait ürünlerin sistematik, kendi bütünlüğü içinde yürütülmesi, disipline edilmesi ve bilimsel metotların edebiyata

uygulanmasından doğan bilimdir (Genç, 2011: 21). Edebiyat tarihi ise, bir milletin tarih boyunca yarattığı edebî verimleri, onların kendi aralarındaki ilişkilerini ve yetiştirdikleri müellifleri inceleyen edebiyat bilimi dalı olarak görülmektedir (Genç, 2011: 465).

Genel çerçevede eğitim, özelde ise Türk Edebiyatı öğretimi esas alındığında eğitici ve öğreticiye düşen görev, milletin bu önemli mirasını edebiyat bilimi ve tarihi rehberliğinde, edebiyat sanatının incelikleri ve zevki de aşılanarak, çağdaş yöntem ve tekniklerle destekleyerek tanımak ve tanıtmaktır. Teknoloji ve inovatif düşünceyle beslenen günümüz dünyasında eğitimin de klasik kalıpları aşması gerektiği yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Sanatın kendine has ince dokusu ve zevki bizlere farklı pencerelerden estetik bir bakış sağlamaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi çağının her türlü olay, olgu ve şartlarından bağımsız düşünilemeyen sanat eserini bilimsel yöntem ve tekniklerin, tarihi disiplin ve gerçekliğin, sanatın estetik ve zevkinin penceresinden görmek ve değerlendirmek, sahip olduğumuz mirasın hakkıyla bilinmesi ve anlaşılmasında önemli görülmektedir. Genelde divan şiiri özelde kaside ekseninde eğitim-öğretim uygulamalarının da çağın eğitim ihtiyaçları doğrultusunda yapılandırılması bir zorunluluk halini almaktadır.

3.1. Kasidenin Formal Eğitim Sürecindeki Yeri ve Kaside Öğretimi

Öğrencilere, başta sanat metinleri olmak üzere, her türlü metni zihniyet, yapı, tema, dil ve anlatım, anlam, yorum, gelenek, metin ve yazar/şair bakımlarından çözümleme becerisi ve alışkanlığı kazandırmayı; güzel sanat eserinden anlayarak ve onunla bütünleşerek zevklerini geliştirmeyi başlıca amaç olarak belirleyen Türk Edebiyatı dersinin genel amaçları MEB, TTK tarafından belirlenmiştir. Çalışma alanımızla ilişkili olarak bu amaçlardan bazıları şunlardır (TTK Başkanlığı, 2011):

- Edebiyatın kültürel ve tarihî olandan hareketle dille gerçekleşen bir güzel sanat etkinliği olduğunu kavramaları,
- Edebî eser ve metinlerin, ortaya çıktıkları dönemi, güzel sanatlara özgü duyarlılıkla zihniyet, yapı, tema, dil ve anlatım bakımlarından temsil ettiklerini sezmeleri,
- Edebî metinleri yapı, tema, dil, anlatım ve anlam bakımından yazıldıkları dönemin zihniyetiyle ilişkilendirmeleri,

- Türkçenin, tarihî akış içinde yaşanan medeniyet daireleri çevresinde nasıl zenginleştiğini ve edebiyat dili hâline geldiğini kavramaları,
- Toplumsal hayatın ve her türlü bireysel değerın edebî metinlere nasıl yansıdığını belirlemeleri,
- Öğrencilerin sanat zevki ve anlayışlarını geliştirmeleri,
- Dil ve edebiyat ilişkisini kavramaları,
- Zamanın akışına paralel olarak -en eski dönemden bugüne- Türk yaşama tarzını, düşüncesini, dil zevkini ve kültür hayatına özgü gelişmeleri edebî metinler çevresinde değerlendirmeleri,
- Edebî metinlerden hareketle Türk kültür hayatının, tarihinin ve edebiyatının birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu kavramaları,
- Edebî metinlerin zamanın getirdiği değişimlerle zenginleştiğini ve geliştiğini kavramaları,
- Edebî eserler çevresinde Türk insanının kültür, anlayış ve zevk bakımından gelişim sürecini kavramaları,
- Öğrencilerin; kazandıkları yöntem ve dikkatle karşılaştıkları her türlü yazılı ve sözlü metni anlamaları, değerlendirmeleri ve yorumlamaları,
- Başta sanat metinleri olmak üzere her türlü metinde ulusal ve evrensel kültür, düşünce ve zevk öğelerini belirlemek; bunlar arasındaki ilişkiyi kavramaları,
- Her türlü insan etkinliğinin edebî eserlerde, sanata has duyarlılıkla dile getirilerek değerlendirildiğini kavramaları amaçlanmaktadır.

Türk Edebiyatı dersinin genel amaçları değerlendirildiğinde edebiyatımızın geçirdiği safhaların, dönem zihniyetlerinin anlaşılması ve edebi verimlerin estetik duyarlılıkla değerlendirilmesi, bugünden geçmişe yönelen dikkatle yorumlanmasının önem kazandığı göze çarpmaktadır.

MEB TTK Ortaöğretim kurumlarında okutulan Türk Edebiyatı dersinde edebiyatımızı farklı şekillerde tasnif etmiştir. İslam Uygarlığı Çevresinde Gelişen Türk Edebiyatı'na dâhil edilen ve XIII-XIX. yüzyıl arasında varlığını sürdüren edebi dönem, edebiyat tarihçileri tarafından Divan Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı olarak kabul edilmektedir. 10. sınıf müfredatına dâhil edilen Divan Edebiyatı, başlangıcından Tanzimat'a kadar geçen sürede ortaya konan metinler 9. sınıfta verilen edebî zevk ve anlayış, kazandırılan metot bilgisi ve becerilerle incelenerek yorumlanmıştır. Burada, edebî metinlere zamanımıza özgü dikkatle kendi geçmişimize bakma ve onu anlayıp günümüz edebî metinleriyle karşılaştırma, değerlendirme, yorumlama beceri ve alışkanlıklarını kazandırma amaçlanmıştır. Edebiyat-tarih ilişkisi konusunda hazırlanan kazanımlar ve önerilen etkinliklerle edebî metinlerin yazıldıkları dönemi yansıtan tarihî belge niteliğinde oldukları vurgulanmış, edebî eserlerin zihniyet, yapı, tema ve anlatma bakımlarından zaman içinde geliştiği düşüncesinin kazandırılması üzerinde durulmuştur.

İslam Uygarlığı Çevresinde Gelişen Türk Edebiyatı ile önce İslam uygarlığına ve Türk kültürüne özgü öğelerin iç içe girerek dil, edebiyat ve kültür alanlarında yeni bir dönemi nasıl başlattıklarının kavratılması hedeflenmiş; sonra da altı asırlık süreçte Türklerin ortaya koydukları eserleri çözümleme, anlama ve yorumlama üzerinde duran kazanım ve etkinliklere yer verilmiş, öğrencilerin seçilen metinleri çözümleme konusunda kazandıkları beceriler geliştirilmek istenmiş ve edebiyat tarihçilerinin verdikleri hükümleri tekrardan özellikle kaçınılması amaçlanmıştır. Öğrencilerin hazır hükümler ve kalıplaşmış cümlelerle değil; kazandırılmış beceri ve alışkanlıklardan hareketle seçilmiş metinleri yorumlamaları ve değerlendirmeleri üzerinde önemle durulmuştur. “Divan şiiri, şiir olarak öğrencilere nasıl sevdilir” sorusunu gözden uzak tutmadan ve akıldan çıkarmadan şiir metnlerinin edebiyat ürünü olarak yorumlanmasına imkân veren kazanımlar üzerinde durulmuştur. Divan şiirinin edebî değeri sezdirilmek istenmiş, divan şiirinde öğrenciyi ürküten gereksiz ifade ve ses kalıplarını öğretme yerine öğrencinin onu kendi kendine çözümlemesi, yorumlaması ve tanıması hedeflenmiştir. Divan Edebiyatının sanat ve kültür değerlerini, öğrencilerin ayrı ayrı belirlemeleri ve bunları aralarında tartışmalarına imkân hazırlayacak kazanımlar ve etkinliklerle zenginleştirilen öğretim programında, geçmişte yaşamak değil; ânı, geçmişte ortaya konulmuş ses, söyleyiş, tema ve ifade bakımlarından güzel eserlerle zenginleştirmek yoluna gidildiği ifade edilmiştir.

Kaside geleneğinin yüzyıllar arası farklılıklar gözetilerek ve gerek dini, beşeri pek çok unsurla alakalı söyleyiş kalıplarının çözümlenmesi ve ayrıntılı biçimde ortaya konulması, Türk Edebiyatı dersinin amaçlarına hizmet edecek bir çalışmanın ürünü olarak görülebilir. Kaside türünün öğrencinin zihninde yeni bir algılama ile oturtulması ve bu yolla gerek dönem zihniyeti ve estetik algısının kavratılması gerekse Divan Edebiyatı verimlerinin hakkının teslim edilmesi açısından önem arz etmektedir. Çünkü Divan Edebiyatı bünyesinde yer alan pek çok tür gibi kasidenin de çözümlemesi, övgü kalıpları vasıtasıyla ortaya konulması, o devir edebiyatının zengin dünyasını öğrencilere sunacaktır. Kaside geleneğinde yüzyılların kendi içinde mukayeseli biçimde incelenmesi, bir yüzyılı değerlendirirken geniş çerçevede uygarlık tarihimiz, özelde ise edebiyat tarihimize katkı sağlayacaktır.

Bir tür olarak kasidenin amacı, biçim ve biçem özellikleri, tarihi seyir içindeki gelişimini ortaya koymak bütünüyle Divan Edebiyatı öğretimini de önemli ölçüde kolaylaştıracak, Divan Edebiyatı'nın toplumdan kopuk, fil dışı kulelerde yaşayan, hayatın zorluklarından habersiz kalbur üstü bir sınıfın yine aynı sınıfın zevklerine hitaben oluşturduğu bir edebi verim olarak algılanmasının da önüne geçecektir. Çünkü kasideler vasıtası ile belli bir toplumun kimlik tahlili yapılabilir, devlet ve toplum değerleri, ortak bilinç ve algı düzeyi keşfedilebilir.

Kaside geleneği bir bütün olarak incelendiği takdirde şairlerin sanatları karşılığında caize almak, memdûhlarını gerçekçi olmayan niteliklerle, mübalağalı biçimde övmek amacıyla olduklarını düşünmenin insaf ölçülerinde bir yaklaşım olmayacağı anlaşılmaktadır. Şairlerin bu amaçlardan ziyade, memdûhundan yola çıkarak yüce ve mücerret bir insan modeli yaratma ve okurun gözünde yaratmış olduğu bu rol model insanın güzellemesini yapma amacıyla oldukları göze çarpmaktadır. İdealin peşinde koşan, ideali arayan divan kültüründe kaside geleneğinde dile getirilen her unsur “ideal”dir. Gücünü ilahi kaynaktan yahut beşeri kaynaktan alsın, kasidelerde methedilen memdûhların her biri önemli bir yere sahiptir ve ideali temsil eder. Methedilen bir devlet yöneticisiyse yetenekleri, karakteri ve yönetim becerileriyle diğer liderlere örnek olabilecek bir konumdadır. Gücünü ilahi kaynaktan alan Allah, peygamber, din büyükleri gibi memdûhlar da toplum nazarında kıymeti tartışılmayacak kadar yüce ve kutsîdir. Bu ideal anlayışının ortaya konulması ve öğrencilere aktarılması bu nevi bir çalışmayla mümkün olmaktadır.

Sanat eserinden beklenen didaktik olma, şovenizm ya da doğrudan pragmatiklik değildir. İdeal bir insan, ideal bir toplum, ideal bir gelecek... gibi pek çok ideal konusunda kasideler bu yönden değerlendirildiğinde ve gerçek değeri hakkıyla ortaya konulduğunda onun ortaya koyduğu idealler, mübalağalı söylemler olmaktan çıkar. Kasidelerde yer alan memdûhların, ideal değerleri temsil ettiği düşünüldüğünde örnek alınabilecek pek çok noktası söz konusudur. Öğrenmede model almanın ne kadar etkili olduğu günümüz eğitim dünyasında bilinen ve göz ardı edilemeyen bir gerçektir. Kaside geleneğinde dile getirilen “ideal yönetici”,

“ideal evlât”, “ideal din adamı”, kısacası “ideal insan”ın aynı zamanda öğrenciler için ideal bir model olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Belli bir dönemin sanat anlayışının ve zevk dünyasının anlaşılması, günümüz zevk ve sanat dünyasının da temellerinin anlaşılması ve gerçek kimliğinin teşhisi için önemlidir. Kaside geleneğinin anlaşılması ile de genelde sanat, özelde edebiyatımızın klasik döneminin estetik duyuşları anlaşılabilir ve eğitim sürecinde öğrencilere aşılabilir.

Nesiller, bilgi, kültür ve değer aktarımıyla günümüze kadar ulaşmakta, bu aktarma işleminde edebiyat önemli rol oynamaktadır. Kaside geleneği düşünüldüğünde de topluma hedef gösterilebilecek, model olabilecek ve aktarılabilir pek çok nokta ve değer mevcuttur. Eski edebiyatı yeni nesle anlatmak ve sevdirmek, geçmişini bilen ve geçmişten kuvvet alarak sağlam bir gelecek kuran bir toplum olmak için gereklidir. Divan Edebiyatı’nın her türünün, bilhassa kasidenin yeni bir gözle ele alınarak, bu bakış açısı ile öğretilmesi ve sevdirebilmesi mümkündür.

Türk Edebiyatı öğretimi programı düşünüldüğünde kazanımlar, ölçme ve değerlendirmeye ilgili kısımlar hazırlanırken programın farklı yetenek, zevk ve kültür birikimine sahip öğrencilere hitap etmesi gerektiği dikkate alınmıştır. Her öğrencinin, metinleri kazanımlar ve etkinliklerin işaret ettiği doğrultuda kendince değerlendirip yorumlayarak kendi evrenini zenginleştirmesi beklenmektedir. Kazanımların, değişmez doğrular, şüphe edilmez gerçeklikler öğretmeye yönelik hazırlanmadığı, dolayısıyla salt bilgi aktarımının amaçlar arasında olmadığı aşîkardır. Bireysel özelliklerden kaynaklanan çeşitlilik ve farklılığın, sınıftaki hareketliliğin kaynağı durumunda olduğu ve sınıfta çok yönlü bir iletişim amaçlandığı eğitim anlayışında sınıfın, öğrencilerin edebî metnin hissettirdiği ulusal ve evrensel kültür değerleriyle zenginleşip metinle bütünleşerek estetik yaşantının sağladığı hazzın tadıldığı ve yaşandığı bir mekân olması arzulanmıştır. Dolayısıyla öğrencilere genelde Divan edebiyatı, özelde kaside geleneği kavratılırken ünitelerde belirtilen kazanım, önerilen etkinlik ve verilen açıklamalar doğrultusunda, kasidelerin incelenmesi ve yorumlanmasıyla öğrencilerin; eleştirel düşünme,

sorunları çözebilme, yaratıcı düşünme, araştırma-sorgulama, iletişimde bulunma becerilerini kazanmaları, bu becerileri geliştirmelerine dikkat edilmesi önemlidir. Bilgi çağı olarak nitelendirilen günümüzde, öğrencilerin ve öğretmenlerin özellikle bilgi teknolojisinin imkânlarını kullanma konularında da beceri kazanmaları ve Divan Edebiyatı eğitimi sürecinde aktif biçimde kullanılması önem teşkil etmektedir.

Türk edebiyatı dersi için hemen her metnin ve her çalışmanın, dilin doğru ve güzel kullanılmasına imkân veren beceriler kazandırdığı, sanat ve estetik değeri yüksek bir tür olan kasidenin de bu hususta önemli bir model ve tamamlayıcı olduğu açıktır. Kaside türünden yola çıkarak öğrencilerin sözlü ve yazılı anlatımda etkili olabilmenin yollarını fark etmeleri, estetik zevk kazanmaları sağlanabilmektedir.

Son yıllarda akademik anlamda yapılan (Yazar, 2014), (Kahraman, 2014), (Kaplan, 2010), (Aksoy, 2011), (Çakır, 2009), (Ceylan, 2010) vb çalışmalar ve yayınlar edebiyat öğretiminde bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve yapılandırmacı modelin önemini ortaya koymaktadır.

MEB, TTK Türk Edebiyatı dersi program uygulama esasları baz alındığında, edebiyat eğitimi ve öğretiminde amaçlanan hedeflere ulaşabilmek için öncelikle öğrencilerin dili kullanma becerileri, zevk ve anlayış düzeylerinin belirlenmesi, üzerinde durulacak ünitenin öğrenci çevresi ile ilişkisi dikkate alınması gerektiği, sınıf düzeyine göre okuma, dinleme, anlama ve anladıklarını yazılı ve sözlü olarak anlatma çalışmaları yapılması üzerinde durulduğu görülmektedir. Öğretmenin, öğrenci grubunun özelliklerini dikkate alarak ve sahip olduğu imkânları kullanarak öğrencileri yönlendirmesinin önemi üzerinde durularak onun, yönetici, yönlendirici ve düzenleyici misyonu vurgulanmaktadır. Yöntem ve teknikler konusunda dikkat edilmesi gerekenler durumlar da yine müfredat ölçeğinde belirlenmiştir (TTK Başkanlığı, 2011):

1. Problemler basitten karmaşığa, bilinenden bilinmeyene, kolaydan zora giden bir sırada ele alınmalıdır.
2. Öğrencilerin metinleri anlamaları, yorumlamaları ve ondan estetik zevk almaları için; problem çözme, tartışma, açıklama, canlandırma, yeniden yapılandırma gibi teknikler kullanılmalıdır.
3. Edebiyat eğitimi sınıf ortamıyla sınırlanmamalı, öğrencilerin kütüphaneler ve kültür merkezleri başta olmak üzere birçok kaynaktan yararlanmasına imkân hazırlanmalıdır.

4. Edebiyat eğitiminin bir yönüyle zevk eğitimi olduğu unutulmamalı, öğrencilerin zevklerinin yücelmesi ve gelişmesi yolunda çevrenin şartları dikkate alınarak etkinlikler düzenlenmelidir.
5. Öğrencilerin okuma zevk ve alışkanlığı kazanabilmeleri için her dönemde seviyelerine uygun kitapları okumaları, incelemeleri ve arkadaşlarına tanıtmaları sağlanmalıdır.
6. Edebiyatın kendisine özgü bir iletişim aracı olması sebebiyle öğrencilerden, edebî metin ve eserlerin neyi, kime, nasıl ilettiklerini araştırmaları istenmeli; gelen sonuçlar sınıfta ve okulda değerlendirilmelidir.
7. Edebî metinlerin gerçeklikle ilişkisi konusunda hemen her sınıfta tartışmalar ve konuşmalar düzenlenmelidir.
8. Edebî metin ve eserlerin kendi dönemlerini nasıl temsil ettikleri her sınıfta tartışılmalıdır.
9. Edebî metin ve eserlerin kültür taşıyıcılık işlevi ve bu işlevlerinin ortaya çıkardıkları sonuçlar üzerinde yazılı ve sözlü çalışmalar yapılmalıdır.
10. Konuların işlenişinde eğitim ve öğretimin vazgeçilmez unsurları olan eğitim araç ve gereçlerinden yararlanılmalıdır. Tepegöz, televizyon, kasetçalar, video, projektör gibi araçlar etkili bir biçimde kullanılmalıdır.
11. Öğrenci, kazanımları sadece işlendiği konuda değil, diğer konularda da pekiştirmelidir. Özelliğine göre birkaç kazanımı bir ders saatinde gerçekleştirilebileceği gibi, bazı kazanımların öğrenciye kazandırılması yıl boyu da sürebilir.
12. Türk dilinin kullanılmasında yazım birliği sağlamak amacıyla kabul görmüş terim ve kavramlara yer verilmelidir. Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu ve Türkçe Sözlük esas alınmalıdır.
13. Öğrencilerin yazım, noktalama ve dil bilgisi kurallarına uymayı alışkanlık hâline getirmelerine özen gösterilmelidir.
14. Edebiyat, sanat ve kültürle ilgili hususlar metinlerden hareketle kavratılmalı, sanatçıyla metin arasında ilişki kurulmalıdır.

Görüldüğü gibi Türk Edebiyatı öğretiminde çoklu öğrenme ortamlarından faydalandığı, eserle tarihi devri ve zihniyeti arasında bağlantı kurulduğu, Türkçenin kural ve kaidelerini de doğru ve etkin biçimde kullanıldığı, öğrenmenin sınıf ortamıyla sınırlandırılmadığı, yapılandırmacı bir eğitim modeli tercih edilmiştir.

Kaside ile alakalı olarak 10. sınıf Türk Edebiyatı dersi III. Ünitesi'nin kazanımları ışığında bir nazım türü olarak kasidenin divan şiiri ve zihniyetini anlamada yardımcı olacağı açıktır. Divan şiirinin yapı özelliklerini çözümlemesi beklenen öğrencinin, bu davranışı kazanmasında yapı özellikleri, uyak ve ölçüsüyle divan şiirinin önemli bir kısmını oluşturan gazelle birlikte kaside türünün etkili biçimde kullanılabilmesi mümkündür. Kasidenin sahip olduğu ahenk, ses tekrarları, uyaklar öğrencilerin divan şiirinin ahenk öğelerini belirleme davranışı kazanmasında etkilidir. Ahenk ve sanatlı söyleyişin, ön planda tutulmasıyla beraber kasideler teması olan şiirlerdir. Ana teması memdûhların vasıflarının övgüsü olan kasidelerle klasik şiirin tema özellikleri hususu kaside geleneği özelinde aydınlatılabilir.

Bilindiği gibi divan şiir geleneği dil yönüyle Arapça ve Farsçanın kelime hazinesinden yoğun şekilde faydalanan bir edebi gelenektir. Arap edebiyatında ortaya çıkan oradan Fars ve Türk edebiyatlarına yayılan kaside de divan şiir geleneğinin tüm özelliklerini bünyesinde taşıyan bir tür olarak gerek Divan Edebiyatı ahenk öğelerini, gerekse dil ve anlatım özelliklerini öğrencilere kazandırmak açısından önemlidir.

Ünite kazanımlarından biri de Divan şiirinde Farsça ve Arapçadan kelime alınış sebeplerini sorgulamaktır. Kural ve kaideleri Arap ve Fars edebiyatlarında ortaya konulmuş olan divan şiirinin biçimsel özelliklerinin bu kural ve kaidelere uygulanabilmesinin kelime alışverişini beraberinde getirdiği, Divan Edebiyatı'nın tekâmül asırlarında bu bir zorunluluk halini almışken, sonraki yıllarda, yüzyıllardır süregelen bir edebi verim olarak divan geleneği kural ve kaidelerinin tam olarak özümsemesi sonucunda, Mahallileşme akımı başta olmak üzere, Türkçe söyleyişlerin dikkat çektiği ve Arap-Fars dilinden kelime alışverişinin önceki asırlardaki kadar yoğun olmadığı görülmektedir. Divan şiir geleneğinin karakteristik özelliklerini yansıttığı için kasideler, yüzyıllar baz alınarak incelendiği takdirde, bu dillerle olan etkileşimin de net biçimde ortaya çıkacağı ve öğrencilerin zihninde yapılandırılacağı görülmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi kasideler yazıldığı dönemin geleneğinden, kendisini kaleme alan şair ve onun yaşantısından bağımsız düşünülemez. Öğrencilerin şiir metninin hangi gelenekte yazıldığını belirlemesini sağlamak için, ister dini, ister beşeri unsura övgü mahiyetli yazılmış olsun, kasideler önemli bir vasıta olarak karşımıza çıkmaktadır.

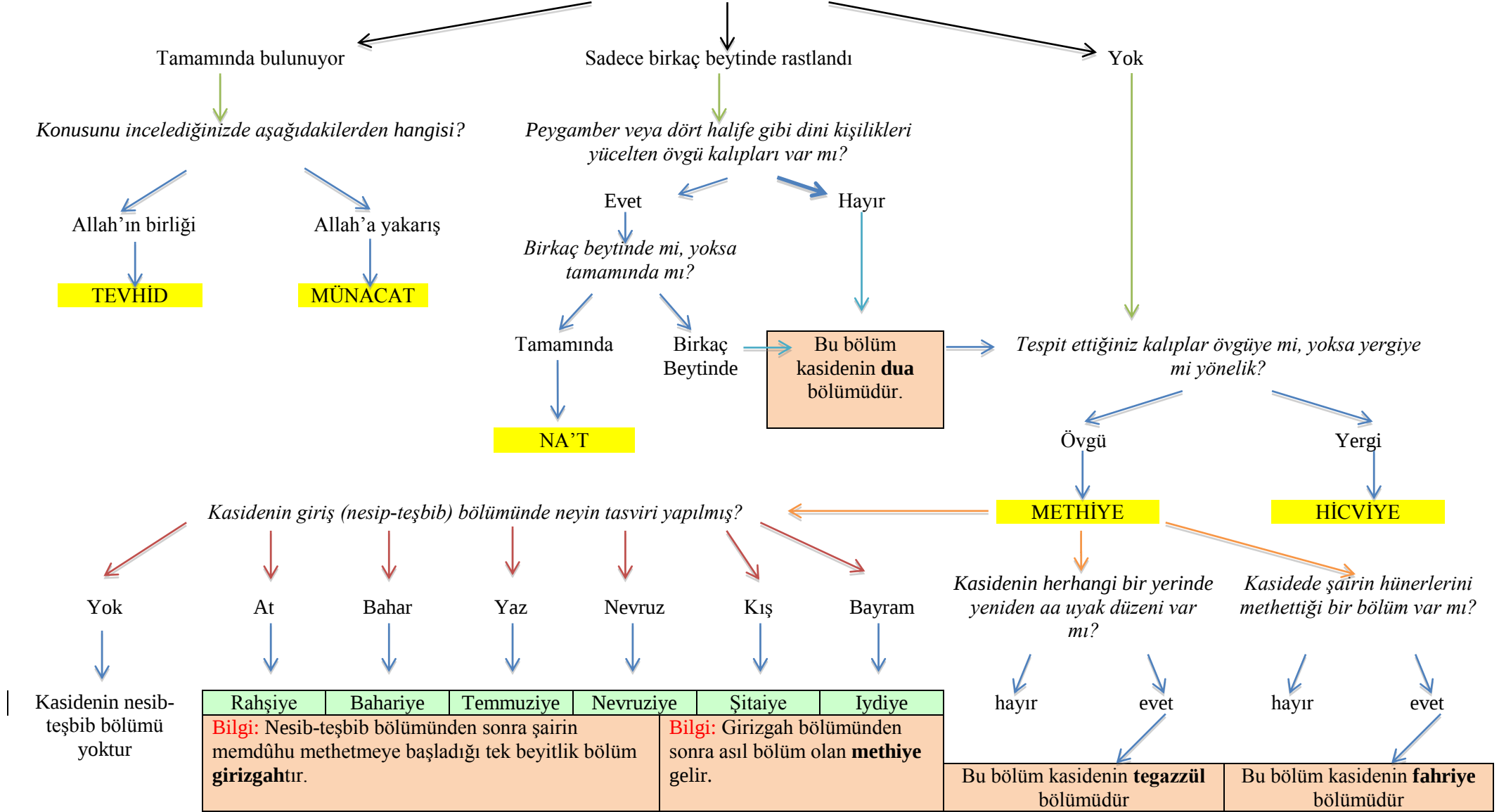
Şiirden hareketle şairin fikrî ve edebî yönü hakkında çıkarımlarda bulunması istenen öğrenci, kaside yoluyla kolaylıkla bunu gerçekleştirebilir. Mesela, tarikat mensubu bir şairin kasidelerinde tasavvufî unsurlar ve manevi değerlerin övgüsü ağır basmakta, rind dünya görüşüne sahip bir şairin kasidelerinde yer alan övgü kalıpları da onun dünya görüşüyle birlikte şekillenmektedir. Övgü kalıplarının anlam özellikleri bize bu konularda fikir verirken, kalıpların sanatlı yapısı, söyleyiş ve ahenk özellikleri, söz sanatları da şairin hüneri ve estetik gücünün ne kadar yoğun

olduğu hakkında fikir yürütülmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle kasidelerde geçen övgü kalıplarının biçim ve biçem özellikleri gerek şair, gerekse edebi gelenek hakkında çokça bilgi ihtiva etmektedir.

Edebi ürünler aynı zamanda hitap ettikleri okuyucu kitlesi bakımından da farklılık gösterirler. Edebiyat tarihçileri, edebi verimleri tasnif ederken müellifin ait olduğu gelenek ve eserinin hitap ettiği okuyucu kitlesini göz önünde bulundurmaktadır. Kasidelerden hareketle öğrencilerin Divan şiirinin hedef okuyucu kitlesini belirlemesi ve bu sayede okuyucu kitlesinin niteliği, niceliği ve toplumsal yaşamdaki yeri hakkında bilgi sahibi olmaları mümkündür.

Bilgiyi yapılandırmanın önemli olduğu yeni öğretim yaklaşımında kaside öğretiminde de çoklu duyulara hitap eden, görsel-işitsel teknoloji ve materyalin aktif biçimde kullanıldığı öğrenme ortamlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Türk Dili ve Edebiyatı öğretiminde kullanılan öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı içerikleriyle ilgili görsel öğrenme araçları, kavram ve bilgi haritaları, diyagramlar gibi içeriğin görsel olarak aktarılmasını sağlayan uygulama ve etkinlikler, uygulama sürecinde bireysel öğrenme farklılıklarını dikkate alacak uygulamalar, e-kitap, z-kitaplar gibi çok çeşitli ve kapsamlı örnekler yapılandırmacı öğretim yaklaşımıyla birlikte öğrenme ortamlarına dâhil edilmelidir (Yazar, 2014: 4). Öğrenciye hazır bilgi vermeden, kılavuzluk edilerek öğrenme ortamlarının şekillendirilmesi önemlidir. Aşağıda yer alan kavram ağında bir kasidede yer alan övgü kalıplarından yola çıkarak öğrencilere çeşitli sorular sorulmuş ve öğrencinin cevaplarına göre kaside türü hakkında bilgilere ulaşması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu ve benzeri etkinlikler yoluyla kaside geleneğinin öğrencilere kavratılması ve bilgilerin öğrencilerin zihninde şekillendirilmesi sağlanabilmektedir.

Kasidede Tanrı'yı Metheden Övgü Kalıplarının Dağılımı Nasıldır?

Şekil 33: Övgü Kalıplarına Göre Kaside Türü ve Bölümlerinin Kavratılmasının Amaçlandığı "Sorularla Kaside" Etkinliği

3.2. Türk Edebiyatı Öğretiminde Kasidedeki Övgü Kalıplarının Diğer Türlerdeki Kullanım Formlarıyla İlişkisi

Divan Edebiyatı olarak adlandırılan edebi disiplin, pek çok farklı kültürden beslenen, derin bir bilgi ve kültür birikimine yaslanan, seçkin bir kitleye hitap eder niteliktedir. Bütün kültür mirası ve gerek nazım gerekse nesirde pek çok farklı türde eseri bünyesinde barındırması Divan Edebiyatı öğretimini de önemli ve gerekli kılmaktadır.

Nesirde gazavatnâme, kısas-ı enbiya, kırk hadis, münşeât, seyahatname, sefaretname, tezkire gibi; nazımda kaside, gazel, kıt'a, rubai, tuyuğ, şarkı gibi şekiller ve mersiye, mevlid, gazavatnâme, nazire, sâkinâme, şehrengiz gibi türleri barındıran Divan Edebiyatı konserve, yahut statik değil, türleri arasında pek çok etkileşimin olduğu dinamik ve aktif bir edebi disiplindir. Kaside geleneği de divan şiir disiplini içinde yer alan bir tür olarak nazım-nesir diğer türlerle ortaklık ve farklılıklara sahiptir. Divan Edebiyatı disiplinine hakim araştırmacıların görmekte zorlanmayacakları bu etkileşim ve ortaklıkların öğrencilere de kazandırılması bütünüyle divan edebi geleneğinin anlaşılmasının kolaylaştırılması bakımından önemlidir.

Öğretim programı incelendiğinde Divan Edebiyatı'yla alakalı olarak üstünde önemle durulan kazanım, öğrencinin edebi ürünleri kendi dönemindeki ve önceki dönemlerdeki ürünlerle biçim ve içerik bakımından mukayese etmesidir.

Çalışmamızda kasidelerdeki övgü kalıplarını temel olarak dini-beşeri ve diğer unsurlar olmak üzere üç bölüme ayırmıştık. Kasidelerin tevhid, na't, methiye gibi bütün türlerinin dönemindeki diğer Divan Edebiyatı eserleriyle ilişki içinde olduğu görülmektedir. Kasidenin tevhid, na't türleri başta olmak üzere dini unsurlara yöneltilen övgülerin benzerlerine gazavatnâme, kısas-ı enbiya, mevlid, miraciye gibi türlerde ve dini-tasavvufi mesnevi biçimlerinde kaside kadar estetik söylem ön planda olmasa da karşımıza çıkmaktadır. Peygamber kıssaları, savaşları, peygamberin doğumu, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in savaşları, ölümleri gibi olaylara yer verilen bu türler arasında benzerlikler daha çok ortak tema kaynaklıdır.

Methiyelerde yer verilen beşeri unsur övgüsüne benzer yapılara da pek çok türde rastlamamız mümkündür. Devlet ileri gelenleri yahut nüfuz sahibi kimselerin vasıflarını yüceltmek için kaleme alınan methiyeler ile önemli birinin ölümü üzerine yazılan mersiyeler, estetik hitabetin çok önemli bir yer tuttuğu, süslü nesir örneği de sayılan münşeâtlar ile savaş ve kahramanlık mesnevileri arasında benzerlikler mevcuttur.

Şairin kendi hünerini methettiği fahriyeler, yahut başka şairin hünerlerini övdüğü kimi methiyelerle Divan Edebiyatının önemli biyografik kaynaklarından sayılan tezkireler arasında benzerlik kurulabilmektedir. Her iki türde de şairler hünerleriyle ön plana çıkmakta, fahriye geleneğinde şair kendi hünerinden daha çok bahsederken, tezkirecilikte müellif bir şairin hüneri üzerine değerlendirmeler yapmaktadır. Nazire geleneği de bu anlamda kaside ile ortak yönleri sahiptir. Çünkü nazirede hoş a giden bir nazma öykünerek, onun form ve üslubunu anımsatacak şekilde yeniden yazmak vardır. Bu da bir şairin diğer şairi beğendiğini göstermenin sanatlı bir yolu olarak görülmelidir.

Nesib-teşbib bölümünde daha fazla yoğunlaşan sevgiliye ait yüceltme yahut tasvirler, tür olarak sâkinâme, biçim olarak da gazellerle ve aşk mesnevileriyle daha çok benzerliklere sahiptir.

Diğer unsurlar olarak nitelendirdiklerimizden şehirler, Cebail, Mikail, Burak gibi unsurların yüceltildiği kaside veya kaside bölümleri ile de miraciyye, şehrengiz, mevlid gibi türler arasında benzerlik kurulabilir.

Türler arası benzerlikler yönüyle değerlendirildiğinde ortak noktaların daha çok tematik olduğu, farklılıkların ise biçim ve üslup üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu da göstermektedir ki, divan edebiyatı geleneğinde önemli olan farklı konu ve temalar değil, farklı söylemdir. Bu nedenle kasideyi diğer türlerden ayıran en önemli husus, sahip olduğu biçimsel yapı ve şairlerin estetik söyleme verdikleri önemdir. Estetiğin bu denli önemli olduğu kaside geleneğinde bu sayede binlerce farklı ses ve söyleme, anlamsal derinliğe, geniş bir kültür alt yapısına sahip övgü kalıpları ortaya çıkmıştır.

Biçim açısından değerlendirildiğinde ise kasidenin beyitlerle kurulu bir nazım biçimi olması, aa xa xa ... şeklinde kafiyelenişi, matla, makta, beytû'l-kasid gibi beyitlerinin olması gazelle arasında pek çok ortaklığın bulunmasını sağlamaktadır.

Tüm bunlar bize kasidenin merkezde olduğu ve diğer türlerle mukayese edildiği bir öğretim metodunun kullanılabileceğini göstermektedir. Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı öğretiminde kavram haritaları kullanımının ve bunun öneminin vurgulandığı çalışmalarıyla Yazar ve Kahraman, edebiyat öğretiminde kavram haritaları ve görsel materyallerin öğrencilerin bilişsel yapılarının düzenlenmesi, bilginin öğrenci zihninde etkili biçimde yapılandırılabilmesinde faydalarını ortaya koymuşlardır (Yazar, Kahraman, 2014). Bilgi teknolojilerinin geliştiği günümüzde eğitim-öğretim faaliyetlerinin bu teknolojiye entegre edilmesi ve öğretim süreçlerinde verimli biçimde kullanılmasının önemi de artmaktadır. Genelde Türk Edebiyatı, özelde ise Divan Edebiyatı ve kaside öğretiminde de bilgisayar destekli ders uygulamalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Kaplan, Türk Dili ve Edebiyatı öğretiminde bilgisayar kullanımı konusundaki çalışmasıyla gelişen teknolojinin sonucu olarak edebiyat öğretiminde de entegrasyon ve bilgisayar destekli ders uygulamalarının önemine dikkat çekmiştir (Kaplan, 2010). Dolayısıyla yeni öğretim yaklaşımına göre kasidenin diğer türlerle ilişkisinin verilmesinde görsel ağırlıklı, bilgiler arası bağ kurmayı kolaylaştıran kavram ve bilgi haritaları uygulanması bir gereklilik halini almakta, öğrencilerin kazanımları edinip edinmediği yapılandırılmış grid gibi alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarıyla yordamanın önemi artmaktadır.

Aşağıda kasidelerle Divan Edebiyatı'ndaki diğer türler arasında ilişki kurulmasına yönelik değerlendirmenin amaçlandığı bir yapılandırılmış grid örneği yer almaktadır:

1	2	3
MÜNŞEAT	MEVLİD	ŞEHRENGİZ
4	5	6
MERSİYE	ŞUARA TEZKİRELERİ	GAZAVATNÂME
7	8	9
GAZEL	SÂKİNÂME	MİRACİYE
10	11	12
KISAS-I ENBİYA	KIT'A	SİYER

1. Allah, peygamber gibi din büyüklerinin niteliklerinin dile getirilmesinde tevhid, münacat, na't gibi kaside türleriyle benzerliklere sahip olan türler hangileridir? (2, 6, 9, 10, 12)
2. Padişah, sadrazam, defterdar gibi devlet ileri gelenleriyle alakalı methiyelerdekine benzer biçimde yüceltici ifadeler bulunabilecek türler hangileridir? (4,6)
3. Kasidelerin nesib-teşbib yahut tegazzül bölümlerinde yoğunlukla karşılaştığımız sevgiliye yönelik yüceltici ifadeler hangi türlerde rastlanabilir? (7, 8)
4. Kasidelerin fahriye bölümleriyle yukarıdaki türlerden hangisi arasında benzerlik kurulabilir? (5)
(...)

Şekil 34: Kasidenin Divan Edebiyatı'ndaki Diğer Türlerle Olan İlişisini Kavramaya Yönelik Hazırlanmış Yapılandırılmış Grid Örneği

3.3. Kasidelerdeki Övgü Kalıplarının Gündelik Yaşamla İlişkisi

Daha önce de belirtildiği gibi kaside geleneğinde memdûhlar, şairler tarafından kendi karakterlerinden sıyrılıp mücerret birer varlık haline getirilmişlerdir. Olumlu vasıfları yüceltilerek idealize edilen memdûhlar, topluma örnek olabilecek bir

mahiyette ön planda yer almışlardır. İdeal bir toplum, tek tek ideal bireylerin varlığı ile mümkün olmaktadır. İdeal bireyler meydana getirmek için ise rol model olmanın ve ideal modeller ortaya koymanın önemi yüzyıllar öncesinden şairlerimiz tarafından anlaşılmıştır. Birer toplum mühendisi sayılabilecek şairlerin ideali yaratma ve model olarak sunmalarını sağlamaya kaside türü çok müsait görünmektedir. Bu yönüyle kaside geleneği geçmişte topluma ideal modeller ortaya koyduğu gibi, Türk Edebiyatı dersi kapsamında öğretimiyle, yeni nesillere de yol gösterici olacaktır.

Geçmiş ve zihniyetini anlamak, tarihinden güç alarak geleceği şekillendirmenin önemini göz ardı etmek gelişim ve değişimi amaçlayan toplumlar için mümkün değildir. Türk Edebiyatı dersinin amaçlarından biri edebi eserlerin ait oldukları dönemin zihniyetinin anlaşılmasıdır. Buna bağlı olarak kaside geleneğinin dikkatli biçimde özümsemişi gerek XIV-XIX. yüzyıllara hâkim zihniyetin anlaşılması, gerekse toplumdan kopuk bir edebi disiplin olduğu gibi doğruları yansıtmayan yargıların üstesinden gelinerek divan geleneğinin hakkının teslimi açısından önem taşımaktadır.

Nitelikli bir okur olan, estetik bir bilinç ve altyapıya sahip bireyler yetiştirmeyi amaçlayan Türk eğitim sistemi, temel olarak dil ve edebiyat dersleri yoluyla bu amacına ulaşmayı hedeflemektedir. Sanat, özgünlüğü esas aldığı gibi aynı zamanda devirler içinde belli bir birikimle ilerleyen, bir önceki devirden aldığı mirası işleyerek bir sonraki devre aktaran bir yapı teşkil eder. Aynı şekilde Türk edebiyatı da tarihsel devir içinde hem özgünlüğünü yaratma, hem de önceki devirlerden aldığı mirası bir sonrakine aktarma yoluyla gelişmektedir. Bu yönüyle sanat ve edebiyatın kendinden önceki devirden bağımsız, kendinden sonraki devre etkisiz olması düşünülemez. Dolayısıyla edebiyat öğretiminde de sanat ve edebiyatın bu dinamik yönü vurgulanarak Türk edebiyatının oluşum ve gelişimi, estetik ve sanat zevkinin devinimi konusuna öğrencilerin zihninde açıklık kazandırılmalıdır. Bilindiği gibi gazel ve kaside divan şiirinin temel nazım biçimlerindendir. Bütünüyle divan şiiri değerlendirildiğinde şiir varlığının önemli bir kısmının biçimsel olarak büyük benzerliklere sahip gazel ve kaside formunda olduğu görülmektedir. Şairlerin hünerlerini gösterdikleri, estetik söyleyişin büyük önem taşıdığı bu biçimler aynı zamanda divan şiir estetiğinin anlaşılması için de önemlidir. Dolayısıyla kaside geleneğinin anlaşılması, Divan Edebiyatı sanat estetiğinin anlaşılması ve bu edebi

disiplinin günümüz edebiyatına olan etkileri üzerine yorum ve tespitler yapılabilmesi açısından hayatidir. Yeni nesli, estetik zevkleri gelişmiş, her edebi eserin dönem zihniyetlerine hâkim, edebiyatımızın tekâmül süreçlerine aşina nitelikli bir okur olarak yetiştirmek için divan edebiyatı kültürü ve kaside geleneğinin öneminin kavranması gerekmektedir.

Bu süreçlerin başarılı biçimde gerçekleşebilmesi için öğretmen faktörüne de dikkat çekmek gerekir. 2005 yılından bugüne uygulanan yapılandırmacı eğitim modelinin bir gereği olarak öğretmenler eğitim-öğretim süreçlerini yapılandıran, öğrencilere hazır bilgi sunmayıp öğrenme sürecini kılavuzlayan ve öğrencilere yol gösteren bir rehberdir. Geleneksel eğitim anlayışına nazaran yeni yaklaşımla öğretmenin önemi daha da artmıştır. Dolayısıyla yapılandırmacı eğitim anlayışının entegrasyonunda öğretmen faktörü önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Yazar, 2014: 2). Sistemin başarıya ulaşması ancak nitelikli öğretmenlerle mümkün görünmektedir. Türk Edebiyatı dersinin her konusunda olduğu gibi kaside konusu da yapılandırmacı eğitim anlayışı çerçevesinde şekillendirilerek öğrencilerin zihninde doğru bağlantılar kurulması sağlanmalıdır. Böylece kasideden yola çıkarak Divan şiir estetiğinin kazandırılması kolaylaşacaktır.

SONUÇ

• Divan Edebiyatının önemli türlerinden olan kaside ve kaside geleneğinin tam olarak anlaşılabilmesi için yapılan ve yapılacak olan her bir çalışma hayati öneme sahiptir. Her yüzyılı kendi içinde irdeleyen çalışmalar, o yüzyılın anlaşılması açısından önemli olsa da tekâmülünü tamamlamış ve yerini Batı etkisindeki edebiyata bırakmış Divan şiirinin bir parçası olan kasidenin bütünüyle görülebilmesi için yeterli olmamaktadır. Bu nedenle XIV-XIX. asırları kapsayan geniş araştırma evreniyle yüzyıllar arasında mukayeseli bir inceleme yapılarak kasidenin bütün olarak anlaşılmasına hizmet edecek bir çalışma ortaya konmuştur.

• Memdûhların yiğitlik, liderlik, bilgili olma gibi vasıflarını dile getiren kalıp söyleyişlerin her asır içinde ortaklıklarının olduğu, yüzyıllar içinde gerek anlam alt yapısı ve derinlik gerekse estetik açıdan sürekli bir değişim ve gelişim içinde olmakla birlikte aynı vasfı dile getiren birtakım kalıp söyleyişlerin neredeyse hiçbir değişikliğe uğramadan her yüzyılda şairler tarafından sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu da kaside geleneği ürünlerinin övgü kalıpları vasıtasıyla ortak ve farklı noktalarının açıklığa kavuşturulabileceğini, methedilen vasıfların yüzyıllar içindeki önem düzeyi ve ideal algısının şekillenışı hakkında fikir yürütülebileceğini göstermektedir.

• Kaside geleneğinde övgüde bulunulan unsurlar sadece Allah, peygamber, din büyükleri yahut devlet ileri gelenleri değildir. Bunların yanında şehirler, söz ve yazıya ait unsurlar, köşkler, saraylar, önemini ilahi kaynaktan alan Cebail, Mikail gibi melekler, hayvanlar, hatta hançer, kalem gibi nesneler de kasidelerde kendisine övgüde bulunulan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle methedilen yahut yüceliği vurgulanan unsurların Allah, peygamber, dört halife, padişah, sadrazam gibi memdûhlarla sınırlandırılmayacağı ortaya konmuştur.

• Kasidenin gelişiminin Divan Edebiyatı'nın gelişimiyle paralel olduğu görülmüş, kasidenin yüzyıllar içindeki gelişimi ve yüzyılların ortak ve farklı noktaları ortaya konmuştur.

• Kasidelerin farklı bölümlerinde farklı memdûhların vasıflarının dile getirildiği veya yüceltildiği görülmüştür. Bu da övgü kalıplarından yola çıkılarak kaside bölümlerinin farklı bir bakış açısıyla değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

• Kaside şairlerinin sadece memdûhu yüceltmek gibi bir amacının olmadığı, aynı zamanda olumlu vasıflardan yola çıkılarak ideal bir insan modelinin yaratıldığı ve toplumun karşısına rol model olarak sunulduğu anlaşılmıştır. Kasidenin bu

özelliğinin yeni nesle aktarılması Divan Edebiyatı'nın hakkaniyet ölçüsünde değerlendirilmesini sağlayacaktır.

- Kaside, pek çok tür ile olan ilişkisi nispetinde divan şiir geleneğinin önemli bir unsurudur. Kasidenin, divan şiir ve estetiğinin, dönem zihniyetinin ve edebiyatımızın tekâmülünün anlaşılmasında hayati öneme sahip olduğu açıktır. Ancak kasidenin bu işlevini tam olarak yerine getirebilmesinin yapılandırımcı öğretim yaklaşımıyla desteklenen öğrenme ortamlarından yararlanılarak işlenmesiyle mümkün olabileceği anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ak, C. (2001). **Bağdatlı Rûhî Divanı-Tenkitli Metin** (C. I). Bursa: Uludağ Ün. Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2014, 11 20). **Ahmedî Divanı** (Elektronik Sürüm). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>
- Akkuş, M. (1993). **Nef'î Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aksoy, M. (1998, Ekim). **Türklerde At Kültürü ve Kımız**. Türk Dünyası Tarih Dergisi , 38-44.
- Aksoy, R. (2011). **Ortaöğretim Öğretmenlerinin Öz-Yeterlik ve Yapılandırmacı Öğrenme Ortamı Düzenleme Becerilerine Yönelik Algıları (Manisa İli Örneği)**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Ün./Eğitim Bilimleri Ens.
- Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S., Cunbur, M. (1990). **Fuzûlî Divanı**. Ankara. Akçağ Yayınları.
- Arslan, M. (2003). **Leylâ Hanım Divanı**. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Arslan, M. (2007). **XV Yüzyıl Divanlarında Methiyeler**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Ün./Sosyal Bilimler Ens.
- Avcı, C. (2005). **Muhammed**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 30, s. 466-472. İstanbul: TDV.
- Ayan, H. (1981). **Cevri Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni**. Erzurum: Atatürk Ün. Basımevi.
- (2000). **Nesimi (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni)**. Ankara: TDK
- Aydemir, Y. (1994). **XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatında Kaside**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Ün./Sosyal Bilimler Ens.
- Azaklı, İ. (1998). **Zübeyde Fıtnat Hanım'ın Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Kırıkkale Ün/ Sosyal Bilimler Ens.
- Babacan, İ. (2001). **XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Kaside Nazım Şekli (Şekil ve İçerik)**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Ün./Sosyal Bilimler Ens.

- Baykut, H. (2010). **Sebk-i Hindî Şairlerinin (Nâilî, Neşâtî, Fehîm, Şehrî ve Şeyh Gâlib) Kasidelerinde Övme ve Övünme.** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniv./Sosyal Bilimler Ens.
- Bilkan, A. F. (2011). **Nabi Divanı** (C. 1). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bilkan, A. F., Çetindağ, Y. (2006). **Şeyhülislâm Şairler.** Ankara: Hece Yayınları.
- Cebeci, D. , (2009). **Divan Şiirinde Kadın.** İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları
- Cebecioğlu, E. (2005). **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü.** İstanbul: Anka Yayınları.
- Ceylan, İ. (2010). **Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Düşünme Yeterliliklerinin İncelenmesi.** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İst.: Marmara Üniv./Eğitim Bilimleri Ens.
- Ceylan, Ö., Yılmaz, O. (2005). **Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr.** İstanbul: Kitap Sarayı Yayınları.
- Coşkun, M. (2007). **Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar.** İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çabuk, V. (1980). **Muhibbi Divanı.** İstanbul.
- Çakır, B. (2009). **Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenlerinin Kullandıkları Yöntem ve Tekniklerin Yapılandırmacı Yaklaşım Açısından Değerlendirilmesi: Trabzon Örneği.** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniv./Sosyal Bilimler Ens.
- Çatıkkaş, M. A. (2009). **Şiirimizin Beyitler ve Mısralar Sözlüğü.** İstanbul: Sütun Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (1986). **Kaside.** Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II: Divan Şiiri, S. 415-416-417, s. 1-78.
- (1977). **Yahya Bey Divanı.** İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları.
- Çağrııcı, M. (2005). **Muhammed.** TDV İslam Ansiklopedisi. C. 30, s. 444-446. İstanbul: TDV.
- Çakıcı, B. (1996). **Eski Türk Edebiyatında Kaside Nazım Şekli (XVI. Yüzyıl).** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniv./Sosyal Bilimler Ens.
- Çelebi, İ. (2005). **Muhammed.** TDV İslam Ansiklopedisi. C. 30, s. 446-448. İstanbul: TDV.
- Dönmez, İ. K. (2005). **Muhammed.** TDV İslam Ansiklopedisi. C. 30, s. 441-444. İstanbul: TDV.

- Derdiyok, Ç. (2005). **Hâlet Efendi Divançesi**. Adana.
- Devellioğlu, F. (2006). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Durmuş, İ. (2005). **Muhammed**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 30, s. 428-431. İstanbul: TDV.
- Eraydın, S. (2011). **Tasavvuf ve Tarikatlar**. İstanbul.
- Eroğlu, H. (2010). **Şehzade**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 38, s. 480-483. İstanbul: TDV.
- Ertem, R. (1995). **Şeyhülislam Yahya Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fayda, M. (2005). **Muhammed**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 30, s. 408-423. İstanbul: TDV.
- Fırlı, E. R. (1989). **Ali**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 2, s. 371-374. İstanbul: TDV.
- Gökmen, S. (2014). **XVII. Yüzyıl Tasavvuf Edebiyatı'nda Tevhidler**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İst: İstanbul Üniv./Sosyal Bilimler Ens.
- Gölpınarlı, A. (2004). **Nedim Divanı**. İstanbul.
- (1997). **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Günay, U. T. (2012). **Türklerin Tarihi**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gürel, R. (2007). **Enderunlu Vâsıf Divanı**. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Genç, İ. (2010). **Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi Klâsik Dönem**. İzmir.
- (2011). **Edebiyat Bilimi Kuramlar-Akımlar-Yöntemler**. İzmir.
- (2014). **Eski Türk Edebiyatı Tarihi Giriş**. İzmir.
- (2005). **Hoca Neş'et Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânının Tenkidli Metni**. İzmir.
- Hakverdilioğlu, M. (2007). **15. Yüzyılda Bir Kadın Hakları Savunucusu: Mihri Hatun Hayatı Şahsiyeti ve Divanı**. Amasya.
- Harman, Ö. F. (2006). **Mûsâ**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 31, s. 207-213. İstanbul: TDV.
- Horata, O. (1998). **Esrâr Dede Hayatı-Eserleri Şiir Dünyası ve Dîvânı**. Ankara.
- İbrahim Cûdî Efendi. (2006). **Lûgat-i Cûdî**. (İ. Parlatır, B. Tezcan Aksu, & N. Tufar, Eds.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- İpşirli, M. (2010). **Şeyhülislam**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 39, s. 91-96. İstanbul: TDV.
- İpekten, H. (1996). **Divan Edebiyatında Edebi Muhitler**. İstanbul: MEB.
- (2002). **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**. İstanbul: Dergah Yayınları
- (1990). **Nâ'ilî Divânı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İpekten, H., İsen, M. (1992). **XVIII. Yüzyıl Divan Edebiyatı**. Türk Dünyası El Kitabı , A-23 (I), 185-208. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
- (1974). **Karamanlı Nizâmî Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanı**. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- İsen, M. (1990). **Usûlî Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, M., Kurnaz, C. (1990). **Şeyhî Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- (1992). **XVII. Yüzyıl Divan Edebiyatı**. Türk Dünyası El Kitabı , A-23 (I), s.157-185. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
- İsen, T. I. (2002). **Divan Şiirinde Fahriye**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Ün./Ekonomi ve Sosyal Bilimler Ens.
- Kadioğlu, İ. (2003). **Lebib-i Amidi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divan'ının Tenkitli Metni**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: Dicle Ün./Sosyal Bilimler Ens.
- Kahraman, H. M. (2014). **Ortaöğretim Türk Edebiyatı Dersleri Öğretici Metinlerinde Kavram Haritalama Tekniğinin Kullanımı**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Ün./Eğitim Bilimleri Ens.
- Kalkışım, M. (1994). **Şeyh Gâlib Dîvânı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kanar, M. (2007). **Nizâmî-i Gencevî**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 33, s. 183-185. İstanbul: TDV.
- Kandemir, M. Y. (1989). **Ali**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 2, s. 375-378. İstanbul: TDV.
- (2005). **Muhammed**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 30, s. 423-428. İstanbul: TDV.
- Kaplan, M. (1996). **Neşâtî Divanı**. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Kaplan, O. (2010). **Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Bilgisayar Kullanımı**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Ün./Eğitim Bilimleri Ens.

- Kara, M. (1992). **Ca'fer el-Huldî**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 44, s. 551. İstanbul: TDV.
- Karahan, A. (1995). **Enverî**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 11, s. 267-268. İstanbul: TDV.
- Karaköse, S. (2015, 01 04). **Nev'izâde Atayî Divanı** (Elektronik Sürüm). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10637,nevi-zade-atayipdf.pdf?0>
- Kavalcı, O. (1992). **Divan Şiirindeki Na'tlarda Dini ve Tasavvufi Unsurlar**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Ün./Sosyal Bilimler Ens.
- Kaya, B. A. (2003). **Azmizâde Hâletî Divanı**. Harvard: Harvard University.
- (2010). **Osman Nevres ve Dîvânı**. Ankara.
- Kayaalp, İ. (1991). **1. Ahmed ve Divanı**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Ün./Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Keskin, A. G. (1994). **Klasik Türk Edebiyatında Kaside Nazım Şekli (XIII.- XIV.- XV. Asırlar)**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Ün./Sosyal Bilimler Ens.
- Kıyçak, Ö. (2010). **17. Yüzyıl Kasidelerinde Zihniyet Çözümlemesi ve Eğitim Sürecinde Kullanımı**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Ün./Eğitim Bilimleri Ens.
- Koçin, A. (1998). **Divan Şiirinde Münacat**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Ün./Sosyal Bilimler Ens.
- Kortantamer, T. (1993). **Gül Kasidesi**. Eski Türk Edebiyatı Makaleler. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 413-435
- Köksal, M. F. (1991). **Seyyid Nesîmî'nin Yayımlanmamış Şiirleri**. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. S. 50. s.77-135. Ankara.
- Kurnaz, C. (2009). **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**. İstanbul: H Yayınları.
- Kurtoğlu, O. (2014, 10 20). **Lebîb Dîvânı** (Elektronik Sürüm). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10623,lebib-divanipdf.pdf?0>
- Kurtuluş, R. (2007). **Örfî-i Şirazî**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 34, s. 96-97. İstanbul: TDV.
- Küçük, S. (2011). **Bâkî Dîvânı**. Ankara.
- Külekçi, N. (2005). **Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar**. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Levend, A. S. (1984). **Divan Edebiyatı**. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Macit, M. (2015, 01 04). **Nedim Divanı** (Elektronik Sürüm). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10635,nedimdivanipdf.pdf?0>
- Mengi, M. (1995). **Mesîhî Divanı**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Okumuş, Ö. (1993). **Abdurrahman Câmî**, TDV İslam Ansiklopedisi C. 7, s. 96-99. İstanbul: TDV.
- Onay, A. T. (1993). **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**. (C. Kurnaz, Ed.) Ankara: TDV.
- Onay, E. (2013). **15. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Kasidelerde İdeal Hükümdar Portresi ve Hükümdarın Metaforik Sunumu**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Ünv./Ekonomi ve Sosyal Bilimler Ens.
- Onur, E. (2007). **XVII Yüzyıl Kasidelerinde Methiye**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Ünv./Sosyal Bilimler Ens.
- Özdemir, H. (1996). **Âdile Sultan Divânı**. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Özel, A. (2005). **Muhammed**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 30, s. 431-439. İstanbul: TDV.
- Pala, İ. (2006). **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Perk, G. (2008). **XVIII Yüzyıl Kasidelerinde Methiye**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Ünv./Sosyal Bilimler Ens.
- Rasonyi, L. (1996). **Tarihte Türklük**. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Ens.
- Sadavî, S. (1987). **Osman-zâde Tâ'ib Hayatı, Eseri ve Edebi Kişiliği**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Ünv/Sosyal Bilimler Ens.
- Saraç, Y. (2012). **Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat**. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Şahinoğlu, M. N. (1991). **Ferîdüddin Attâr**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 4, s. 95-98. İstanbul: TDV.
- Tökel, D. A. (2007). **Divan Şiiri'ne Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak**. Turkish Studies , 2 (3), s. 535-555.
- TTK Başkanlığı Öğretim Programları**. (2011, 07 15). Et: 04 28, 2015, MEB.
<http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72>
- Tanpınar, A. H. (2006). **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**. İstanbul: YKY.
- Tarlan, A. N. (1992a). **Ahmet Paşa Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.

- (1992b). **Necatî Beg Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- (1992c). **Hayâlî Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1992). **Türkiye Edebiyatı (XII-XV. Yüzyıllar)**. Türk Dünyası El Kitabı , A-23 (I), 107-129. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
- Topaloğlu, B. (1989). **Allah**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 2, s. 471-498. İstanbul: TDV.
- (2005). **Muhammed**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 30, s. 439-441. İstanbul: TDV.
- Tosun, N. (2013). **Zünnûn el-Mısrî**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 44, s. 575-576. İstanbul: TDV.
- Tulum, M., Tanyeri, M. A. (1977). **Nev’i Divanı Tenkidli Basım**. İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Turan, L. (1998). **Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu'arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniv./Sosyal Bilimler Ens.
- Uludağ, S. (1992). **Bâyezîd-i Bistâmî**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 5, s 238-241. İstanbul: TDV.
- Uysal, R. S. (2010). **Belâgat ve Edebî Sanatlar Lügati**. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Uzun, Ş. (2012). **XVI. yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhid**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniv./Sosyal Bilimler Ens.
- Üst, S. (2014, 12 15). **Edirneli Nazmi Divanı** (Elektronik Sürüm). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10604,edirneli-nazmi-divani-sayfa-1-1989pdf.pdf?0>
- Üzgör, T. (1991). **Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Yılmaz, F. (2010). **Osmanlı Tarih Sözlüğü**. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Yılmaz, K. (2001). **III. Selim (İlhâmî) Hayatı, Edebi Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni**. Edirne.
- Yağcı, D. (2007). **XVI Yüzyıl Kasidelerinde Methiye**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Üniv./Sosyal Bilimler Ens.
- Yazıcı, T. (1997). **Hâkanî-i Şirvanî**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 15, s. 168-170. İstanbul: TDV.

- Yazar, İ. (2010). **Kânî Dîvânı**. İstanbul: Libra Yayınları.
- (2014). **Yapılandırmacı Yaklaşımla Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımının Önemi**. Yeni Türkiye , 59, 1151-1156.
- Yazar, İ., Kahraman, H. M. (2014). **Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Kavram Haritalarının Kullanım Formları**. Yeni Türkiye , 59, 1157-1162.
- Yeniterzi, E. (1989). **Divan Şiirinde Na't**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniv./Sosyal Bilimler Ens.
- Yiğit, İ. (2007). **Osman**. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 33, s. 439-443. İstanbul: TDV.
- Yorulmaz, H. (1989). **Koca Râgıb Paşa Dîvânı**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniv./Sosyal Bilimler Ens.
- (2009). **Ziya Paşa Tercî-i Bend & Terkîb-i Bend**. İstanbul: Şûle Yayınları.
- Zavotçu, G. (2006). **Divan Edebiyatı Kişiler ve Kişilikler Sözlüğü**. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.